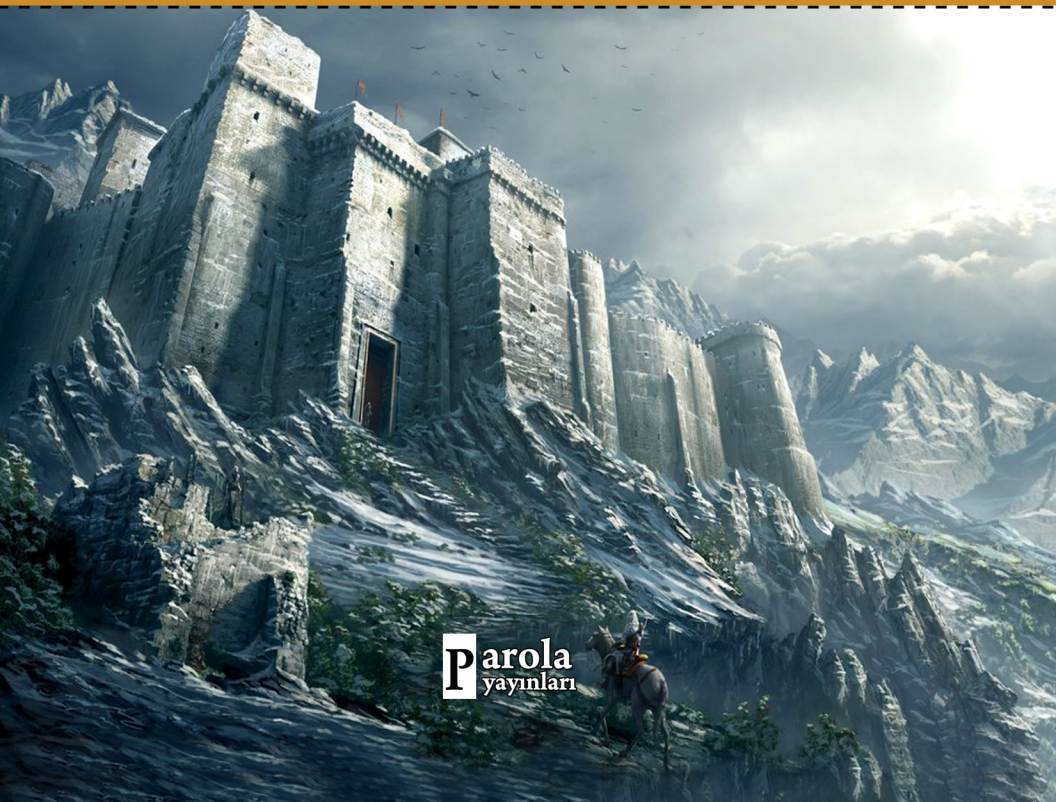
ALAMUT'UN BÜYÜSÜ

Haşhaşîler: Sır ve Ölüm

ARSLAN TEKİN

ALAMUT'UN BÜYÜSÜ

Haşhaşîler: Sır ve Ölüm

PAROLA YAYINLARI

PAROLA YAYINLARI: 296
Mitoloji: 15

Eser: Alamut'un Büyüsü
Yazar: Arslan Tekin

Yayın Koordinatörü: Ahmet Üzümcüoğlu
Editör: Celal Coşkun
Kapak Tasarım: Ali Koca
İç Tasarım: Ali Koca
Baskı-Cilt: Çalış Ofset Matbaacılık
Turizm San. ve Tic. Ltd. Şti.
Davutpaşa Cad. Yılanlı Ayazma Sok.
No: 8 Davutpaşa-Topkapı /İstanbul
Tel: 0(212) 482 83 96

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Sertifika No: 17265
ISBN: 978-605-9011-28-0

1.Basım: Haziran 2014

© Arslan Tekin
© Parola Yayınları

Bu kitabın her türlü basım hakları Parola Yayınları'na aittir... Yazarın, çevirmenin, derleyenin, hazırlayanın veya yayınevinin yazılı ve resmî izni olmadan basılamaz, yayınlanamaz, kopyalanamaz ve dijital kopyalar dahil çoğaltılamaz. Ancak kaynak gösterilerek kısa alıntı yapılabilir.

Parola Yayınları
Mareşal Çakmak Mah. Soğanlı Cad. Can Sok. No: 5-A
Güngören İstanbul
Tel: 0212 483 47 96 - Faks: 0212 483 47 97
web: www. parolayayinlari. com, parolakitap.com
e-posta: parolayayin@gmail.com

ALAMUT'UN BÜYÜSÜ

Haşhaşîler: Sır ve Ölüm

ARSLAN TEKİN

Parola yayınları

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ / 9

BİRİNCİ BÖLÜM

ŞİA VE ŞİÎLER / 13

ŞİA'NIN İMAMET DOKTRİNİ / 15

İKİNCİ BÖLÜM

İSMAİLİYYE / 27

İSMAİLİYYE'NİN ADLANDIRILMASI / 33

FATIMÎ HALİFESİ EL-MUSTANSIR / 35

KARMATİLİK / 39

İSMAİLÎ FARKLILAŞMANIN SEBEPLERİ / 44

İSMAİLÎ HAREKETİN YAYILMASI / 46

ŞEHRİSTANÎ'DE İSMAİLÎLİK / 48

İSMAİLİYYE'NİN GÖRÜŞLERİ / 57

İBAHİLİK / 74

MEHDİ KAVRAMI / 76

TAKİYYE KAVRAMI / 78

GAZÂLÎ'YE GÖRE BATINÎYYE / 82

'BATINÎLERİN BELLERİNİ KIRAN DELİLLER' / 83

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

NİZARÎ DEVLETİNE DOĞRU /103

HASAN SABBAH'IN ORTAYA ÇIKIŞI / 108

NİZARÎ İSMAİLÎLERE HAŞHAŞİYYE ADI NASIL VERİLDİ? / 129

MARCO POLO'NUN ANLATTIĞI HAŞHAŞÎLER / 136

AHMED MİDHAT EFENDİ'NİN ANLATTIĞI HAŞHAŞÎLER / 145

BATINÎLER HANÇER KULLANIRLARDI / 149

HAŞHAŞÎLERDE BİRLİK RUHU / 149

BATINÎLİĞİN EVRİLDİĞİ TASAVVUFİ YAPI / 151

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

HAŞHAŞÎLERİN YAYILMASI / 153

SELÇUKLULARIN BATINÎLERE KARŞI TEDBİRLERİ / 154

HASAN SABBAH MELİKŞAH'LA MEKTUPLAŞTI MI? /158

BATINÎLER VE HİCRET / 161

BATINÎLERİ GÜÇLENDİREN FAKTÖR / 162

SELÇUKLULARIN BATINÎLERE KARŞI FİKRİ MÜCADELELERİ/ 165

TÜRKLERİN DURUŞU / 166

BATINÎLERDE BÖLÜNME /167

HAŞHAŞÎLERİN GELİRLERİ /169

NİZAMÜLMÜLK'ÜN SİYASETNAME'SİNDE HAŞHAŞÎLER / 172

NİZAMÜLMÜLK'ÜN ÖLDÜRÜLMESİ / 177

BÜYÜK SELÇUKLU SULTANI BERKYARUK VE BATINÎLER /184

MELİKŞAH'IN OĞLU MUHAMMED'İN ALAMUT'U KUŞATMASI/ 199

HAŞHAŞÎLERİN SURİYE'DEKİ FAALİYETLERİ / 21

SULTAN SENCER'E KURULAN TUZAK / 206

HASAN SABBAH'IN ÖLÜMÜ VE KİŞİLİĞİ / 207

BEŞİNCİ BÖLÜM

HASAN SABBAH'IN YERİNE GEÇENLER / 211

BOZORG ÜMÎD DÖNEMİ / 211

NİZARÎ İSMAİLÎLERİ DEVLETİ / 220

MUHAMMED BİN BOZORG ÜMÎD / 224

HASAN (II) DÖNEMİ / 227

KIYAMET DOKTRİNİ / 231

RÂŞİDÜDDİN SİNAN DÖNEMİ / 239

NUREDDİN II. MUHAMMED DÖNEMİ / 250

CELÂLEDDİN HASAN DÖNEMİ / 254

NİZARÎLERDE SÜNNÎLİĞE DÖNÜŞ / 254

ALÂEDDİN MUHAMMED DÖNEMİ: SÜNNÎLİKTEN TEKRAR BATINÎLİĞE DÖNÜŞ / 261

RÜKNEDDİN HURŞAH'IN BAŞDÂÎ OLUŞU / 273

ALTINCI BÖLÜM

SUİKASTLER: ALP ARSLAN'I BATINÎLER Mİ ÖLDÜRDÜ? / 279

SALAHADDİN EYYUBÎ'YE SUİKAST / 282

BATINÎ ŞEYHİ İBN ATTÂŞ'IN ÖLDÜRÜLÜŞÜ / 284

SULTAN MAHMUD VE BATINÎLER / 292

NİZARÎLER İLE FATİMÎLER ARASINDAKİ GERİLİM / 296

CENAHUDDEVLE HÜSEYİN'İN ÖLDÜRÜLÜŞÜ / 298

İBN MÜLÂİB'İN ÖLDÜRÜLÜŞÜ / 300

AKSUNGUR'UN ÖLDÜRÜLÜŞÜ / 302

BATİNÎLERİN KAFATASINDAN MİNARE / 308

YEDİNCİ BÖLÜM

HAŞHAŞÎLER VE HAÇLILAR / 309

SEKİZİNCİ BÖLÜM

HAŞHAŞÎLER VE MOĞOLLAR / 319

HÜLAGU'NUN BATINÎLERE SON VERİŞİ / 322

HÜLAGU ALAMUT YOLUNDA / 328

RÜKNEDDİN'İN KALESİ MEYMUNDİZ'İN ALINIŞI / 332

ALAMUT'UN BÜYÜSÜ

ALAMUT'UN ALINIŞI / 347

SURİYE NİZARÎLERİNİN SONU / 351

HAŞHAŞÎLERİN ASIL HEDEFİ / 355

HAŞHAŞÎLERİN İSLAM TARİHİNDEKİ YERİ / 359

HAŞHAŞÎLER ÜZERİNDEN BATI'NIN ŞARK'A BAKIŞI / 360

DOKUZUNCU BÖLÜM

İNANÇ VE TERÖR / 361

ÖLDÜRDÜ VE KAYBETTİ / 365

EK: FATIMÎLER VE HASAN SABBAH (Mehmed Şerefeddin) / 367

KAYNAKLAR / 409

DİZİN / 416

ÖN SÖZ

Hasan Sabbah'ı esrarengiz havaya büründürenler daha çok Avrupalılardır. Bâtınîler Hasan Sabbah'ten önce de vardı. Nizârî İsmailîleri, İran İsmailîleri, Haşhaşîler (Haşişîler), Bâtınîler, Alamut'un Efendisi, Şeyhu'l-Cebel deyince ilk akla gelen Hasan Sabbah'tır.

Selçuklular İran, Ortadoğu ve Anadolu'ya yayıldıklarında, çokluk-la Selçuklu sahasında, 160 yıl en etkili faaliyetlerini gösteren Bâtınîler, İsmailîlerin değişik kolları olarak zamanımıza kadar gelmişlerdir.

Bâtınîlerin faaliyetlerine dair o çağda yazılmış birçok metin elimizdedir. Araştırıcılar bu kaynakları kullanarak değerlendirmeler yapmışlardır. Şu bir gerçek ki bütün bu araştırıcılar, yine tarihte aynı kaynaklara müracaat etmişlerdir. Biz de tarihî kaynakları esas aldık ve farklı anlatımlarla aynı konulara temas eden bu eserlerde yazılanları olduğu gibi vererek, bir bütün hâlinde Bâtınîler ve Hasan Sabbah'ın kurduğu, kimine göre yeryüzü cennetini, kimine göre yeryüzü cehennemini, her iki yönüyle ortaya çıkarmak istedik. Muhakkak ki tarihî eserlerde birbirine atıfta bulunmakla beraber,

arada, zamanımıza ulaşmayan eserlerin olabileceğini, bu eserlerden faydalanan yazarların yazdıklarının zamanımıza intikal ettiğini de düşünerek, tekrar edilen konuları, araştırıcıların da metinleri bir bütün olarak kitabımızda görmeleri için fazla ayıklamadık.

Arapça ve Farsça terkipler Türk okuyucu için yadırgatıcıdır. Çok kullanılan isimleri terkip içinde vermedik. Hasan Sabbah, yerine göre Hasan-ı Sabbah, Hasan es-Sabbah, Hasanü's-Sabbah yazılmıştır. Biz teamüle uyarak Hasan Sabbah şeklinde yazdık. Salahaddin-i Eyyubî değil; Salahaddin Eyyubî şeklinde verdik. Pek bilinmeyenleri ise kaynaklarda yazıldığı gibi gösterdik.

Haşhaşîler mi, Haşişîler mi demeli? Kelimeler kitabımızda ayrıntılı izah edilmiştir. Biz Türkçemizde kullanıldığı gibi "Haşhaşîler"i tercih ettik.

İnsanları uyuşturan vaat midir; yoksa haşhaş denilen ot mudur? Esas olan "vaat"tir; yoksa zamanımızdaki intihar saldırılarını izah edemeyiz. Birçok araştırıcı, Hasan Sabbah ve haşhaşı yan yana getirmezler ve haşhaşın kesinlikle kullanılmadığını söylerler. Kimi de belli bir süre kullanıldığını belirtirler. Hasan Sabbah'ın fedaîlerini haşhaşla veya inançla başka âlemlere götürmesi, gözlerinin önüne bir "cennet" sermesi, ayrıca teşkilatçılığının başarısıdır.

Hasan Sabbah etrafında izah edilen Haşhaşîler, Şîa'dan türeyen İsmailîlerdir. İsmailîler de kendi içlerinde iki esas kola ayrılmıştır: Nizârî ve Musta'lî.

Biz, kesin inancın en bariz örneğini gösteren Haşhaşîleri anlayabilmek için, Şîa ve İsmailîleri de verdik.

Kaynakları konu içinde gösterdik. Ayrıca alıntılarda, köşeli parantezdeki bütün açıklamalar bize aittir.

Türkçede düzeltme "^" ve nispet "î"lerinin yazılışı bir problem. Tercihim işaretlerin yerli yerince gösterilmesidir. Ön sözde Ek'te, bu tercihimi uyguladım. Ancak metinde, yayınevinin editörünün farklı bir yol takip ettiğini belirtmeliyim.

Kitabımızın sonunda ek olarak Mehmed Şerefeddin [Yaltkaya]'in İ*stanbul Darulfünûnu Edebiyat Fakültesi Mecmuası*'nda çıkan "Hasan Sabbah ve Fâtımîler" makalesinin çeviri yazısını verdik. Bu makale, konuyla ilgili hemen hemen bütün araştırmalarda kaynak gösterilmiştir.

Haşhaşîler üzerine yazılan kitapları incelediğimizde, belli başlı kitaplarda dahi "olan" anlatılırken, yazarın, inancına, meşrebine ve ilmî seviyesine göre yoruma gittiğini gördük. Biz, yorumları yine araştırıcıların görüşleri olarak aktarmayı tercih ettik.

Arslan TEKİN

BİRİNCİ BÖLÜM

ŞİA VE ŞİÎLER

Hasan Sabbah ve Haşhaşîlerin fikir temeli "Şia"dır.

Şia nedir? Nasıl ortaya çıkmıştır? Bütün bu gelişmeleri bilmek gerekir.

Şia Arapçadır ve "ş-y-a" kökünden gelir: "Misafiri uğurlamak, peşinden gitmek, bir kimseye taraftar olmak, yardımcı, fırka, ayrılmak, fırkalaşmak…" anlamlarındadır. Kur'an'da da bu kelime fırka, bölük ve topluluk; taraftar ve birine uyan gibi anlamlarda kullanılmıştır.

Şia adı, Şia'nın bir mezhep olarak doğuşundan önce, Hz. Osman ve Hz. Ali döneminde belli görüşler etrafında birleşen siyasi toplulukları ifade etmek için ‹taraftar' anlamında kullanılmıştır: Şi'atu Ali, Şi'atu Osman ve Şi'atu Muaviye denmiştir.

Şia'nın belli bir mezhebin mensuplarına müşterek ad olarak ilk kullanılışı, Miladî 680 yılında Hz. Hüseyin'in şehit edildiği Kerbela hadisesinden çok sonraki olaylara kadar götürülebilir. Bu tarihlere kadarki Şia kullanışı, daha çok Hz. Ali ve soyunun haklarını arayan,

onlara yardım eden taraftarları anlamındadır. (Sönmez Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, 2012).

Şia'nın bir mezhep adı olarak ilk defa kimlerce hangi anlamlarda kullanıldığı konusunda Şiî ve Sünnî kaynaklarda farklı görüşler ileri sürülmüştür. En erken Şiî müelliflerden Nevbahtî (Öl. Miladî 912) ve Ebu Halef el-Eş'arî el-Kummî'ye (Öl. Miladî 913) göre: "Şia, Hz. Peygamber zamanında, 'Ali Taraftarları' (Şâ'atu Ali) adı verilen, ondan sonra da sadece Ali'ye bağlılıklarıyla tanınan ve onun imametine inananların meydana getirdiği bir fırkadır." (Sönmez Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*).

Sünnî ve Şiî araştırıcılar, Şia ile ilgili birçok tarif yapmışlardır:

- Hz. Ali'ye taraftar olanlar.

- Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'den sonra insanların en üstünü olduğuna inananlar.

- Hz. Ali'nin bizzat Hz. Peygamber tarafından imam tayin edildiğini, dolayısıyla imametin onun ve Ehlibeyt'inin hakkı olduğunu ileri sürenler.

- Hz. Ali'den sonraki imamların da mutlaka onun soyundan, açık ve gizli bir nassla tayin ve vasiyet olunacağını kabul edenler.

- İmamların büyük ve küçük günahlardan korunmuş ve özel bilgiyle donatılmış olduklarına inananlar.

Şia: Ali bin Ebî Tâlib'i Hz. Muhammed'den sonra insanların en faziletlisi olarak kabul edip onun nass ve tayinle imam olduğuna, ondan sonra imametin kıyamete kadar Ali'nin soyundan devam edeceğine inanan toplulukların ortak adıdır. (Ethem Ruhi Fığlalı, İ*mâmiyye Şiası,* 2. bs., 2008).

Şia yerine Rafiziyye veya Sebeiyye isminin kullanıldığı da görülmektedir. Rafıza, sözlükte, "terk etmek, ayrılmak, dağılmak ve yayılmak" anlamlarına gelen Arapça "r-f-z" fiilinden türetilmiştir; ayrılan kimse manasında isim-fiildir. Çokluğu ravafiz'dır.

Terim olarak farklı anlamlar verilmiştir:

Kimileri Şia'yla eş anlamlı, kimileri Şia'dan tamamen farklı bir anlamda kullanırlar.

Emevilere karşı isyan eden Zeyd bin Ali'nin, Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'in halifeliklerini meşru görmesinden dolayı ona olan desteklerini çekip onlardan ayrılanlardır. Bu ismi onlara Zeyd bin Ali vermiştir.

ŞİA'NIN İMAMET DOKTRİNİ

İmam, Arapçada "lider" anlamına gelir. Bir toplumun lideri veya ilim alanında baş otoriteye denir. İslam hukukunda teknik bir terim olarak imam, İslam toplumunun en yüksek liderine ve namaz kıldırana işaret eder.

Şiîlik'te, Hz. Peygamber'in vefatından sonra İslam'ın liderlik yetkisi, Hz. Peygamber'in damadı ve yeğeni Ali ile başlayarak Hz. Muhammed ailesine tevarüs etmiştir. Şia imamlarının çoğu politik güce sahip değildir. Şia'nın çokluğu, üç halifeyi hak sahibi Hz. Ali'den hilafeti alan "illegal gaspçılar" olarak kabul eder. Hz. Peygamber'in vâris olarak Hz. Ali'nin adını söylediği ileri sürülen Miladî 632 yılında Gadir Hum'da meydana gelen meşhur fakat ihtilaflı olay, ilk "üç gaspçı"nın Hz. Peygamber'in damadından hilafeti kaçırdıklarının delili olarak ileri sürülür. Hz. Peygamber'in Miladî 632'de vefat ettiği sırada, sayıları binlere ulaşan Müslüman toplumunu yönetmek için Hz. Ali'yi seçtiğini ortaya koyan başka deliller de sunulmaktadır.

Gadir Hum; Mekke ile Medine arasındaki bir su kuyusu olan Hum'da (Gadir Hum) Peygamber'in Zeyd bin Erkam'ın aktardığına göre şöyle söylediği rivayet edilmiştir:

"Dinleyiniz ey insanlar! Ben (sizin gibi) sadece bir insanım

ve yakında yardımcımın elçisi gelecektir ve ben onun emrine itaat etmek zorundayım. Arkamda iki önemli şey bırakacağım: birincisi, Kur'an-ı Kerim, Allah'ın kitabıdır; bu kitap, emirler ve sizler için rehberliktir. Ve onun nuru vardır. Bu kitaba sıkıca sarılınız ve onu takip ediniz. Bıraktığım ikinci şey ise Ehlibeyt veya kendi ailemin üyeleridir. Allah adına, sizlerden benim aile üyelerime (bunlar eşleri hariç, Hz. Ali, Hz. Âkil, Hz. Abbas, Hz. Cafer'in torunlarıdır) saygı göstermenizi istiyorum."

Müslim'in rivayet ettiği bu hadiste Hz. Ali tam olarak "halef" diye isimlendirilmiş olmasa bile Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'in halefi olduğu ima edilmektedir. Bu durum, daha sonra Peygamber'in Hz. Ali'yi Mevla-i Gadir Hum diye seçmesi olgusuyla teyit edilmiştir. "Mevla" terimi, sadece halefe değil, aynı zamanda dosta da işaret eder. (Aisah Mohamed, "Şia'nın İmamette İsmet Doktrininin Eleştirisi", Ömer Aydın, *İstanbul Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi,* S. 8, 2003).

***

Hz. Peygamber'in Kur'an'ın 9. suresinin (Berâe Suresi) mesajını Mekke'den ayrılmış olan Hz. Peygamber adına insanlara iletmesi için Hz. Ebubekir'i değil de Hz. Ali'yi tercih etmesi, bu delillerdendir. Gadir Hum olayı, sadece Şiî âlimler tarafından değil, aynı zamanda onu kaydeden Sünnî otoriteler tarafından da anlatılır.

Hz. Peygamber'in halefi olarak Hz. Ali hakkında kullandığı "mevla" kelimesi, Şia'da, lider anlamına alınmış ve bunun için Hz. Peygamber, Hz. Ali'nin "Mevla"sı olduğunu söylediği zaman, onu halefi olarak isimlendirilmiştir. Sünnîler, bu kelimenin arkadaş, yakın akraba, dost ve ashabını, yeğeni ve kızının kocasına yüksek saygı ve hürmet duymaya çağıran bir davet olduğunu ileri sürerler.

Şia, Gadir Hum olayından başka, Hz. Peygamber'in kendi vârisi olması için Hz. Ali'yi tayin ettiğini ispatlamak üzere Maide Suresi 55. ayeti delil getirir:

"Sizin dostunuz (veliniz) ancak Allah'tır, Resulüdür, iman edenlerdir; onlar ki Allah'ın emirlerine boyun eğerek namazı kılar, zekatı verirler."

Mâide Suresi 67. ayet başka bir delildir:

"Ey Resul! Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan O'nun elçiliğini yapmamış olursun. Allah seni insanlardan koruyacaktır. Doğrusu Allah, kafirler topluluğuna rehberlik etmez."

Şia taraftarlarının büyük çoğunluğunu oluşturan İsnaaşeriyye (On İki İmam) Şiası, *"İmameti sürekli ilahî bir rehber, masum önder ve din öğreticisi ihtiyacına dayandırır. Bu ihtiyaç, vahiyden çok insan aklı yoluyla bilinir. Hz. Muhammed ile peygamberlik sona erince, bu mükemmel rehber liderler, Hz. Muhammed'in yeğeni ve damadı Hz. Ali ile başlayan imamlardı."* görüşündedir.

İmamlar, Kur'an'ın son olması sebebiyle yeni bir ilahî kitap getirmeseler de peygamberler gibi günah ve hatadan korunmuşlardır ve aynı fonksiyon ve otoriteyi paylaşmaktadırlar. Şiîler, imamlardan birine itaatsizliğin veya birini tanımamanın Hz. Peygamber'i tanımamaya veya ona itaatsizliğe eşit derecede küfür işlemek olduğunu söylerler. İsnaaşeriyye, imamet makamının, Hz. Ali'den başlayarak ilahî tayin yoluyla (Hz. Ali'nin soyunda baki kalmak şartıyla) nesilden nesile geçtiğine inanır. Buna göre Hasan ve Hüseyin'den sonra imamet Hüseyin'in çocukları arasında babadan oğula geçecektir. (Aisah Mohamed, "Şia'nın İmamette İsmet Doktrininin Eleştirisi")

***

Şia'yı, imamlarına ve onların masumiyetlerine büyük dinî otorite veya önem atfetmelerine sevk eden husus Hz. Ali'nin trajik ölümüyle karşılaşmadan önce kısa bir müddet halife olduğu zaman hariç, On İki İmam'dan hiçbirinin politik gücü elinde bulundurmaması gerçeğidir.

İmamın masumiyeti doktrini, ne Kur'an'da ne de sahih Sünnî hadis kitaplarında bulunmaz. Şia'nın kısmen kendi görüşlerini ispat

etmek için ileri sürdükleri Ahzâb Suresi 33. ayette bile bu doktrin kesin ve açık bir şekilde yer almamaktadır. Bu terim, ilk olarak, imamın masum (günahtan korunmuş) olması gerektiğini ileri süren İmamiyye tarafından "masumiyet" teriminin bilinen ilk kullanımı Miladî 8. yüzyıldır. Bu doktrin, Sünnî halife iddiasına karşılık, Şia'nın imam iddiasını oluşturma teşebbüsünün bir sonucudur. Bu doktrine dair, İbn Bâbeveyh es-Sadûk (Öl. Miladî 1022) *"Risaletü'l-İ'tikadâti'l-İmâmiyye"*de şunları söyler:

"Bizim nebiler, resuller, imamlar ve melekler hakkındaki inancımız şudur: Onlar masumdurlar; bütün kirlerden temizlenmişlerdir. Onlar, küçük olsun büyük olsun herhangi bir günah işlemezler. Onlar, emredildikleri şey hususunda Allah'a itaatsizlik etmezler; O'nun emirlerine göre hareket ederler. Onların statüsü ile ilgili herhangi bir konuda onların masumiyetini inkar eden kimse, onları tanımıyor demektir; böyle bir kimse ise kafirdir… Bizim onlar hakkındaki inancımız şudur: Onlar masumdurlar ve hayatlarının başından sonuna kadar mükemmellik, kemal ve bilgelik sıfatlarına sahiptirler. Onlara eksiklik (naks), itaatsizlik (isyan) ve fiillerinin herhangi birini bilmeme (cehl) atfedilemez." (Aisah Mohamed, "Şia'nın İmamette İsmet Doktrininin Eleştirisi")

***

İmamiyye Şia'sının imamet teorisi, İslam'ın ilk asrı boyunca kademeli olarak gelişerek Miladî 8. asrın ortalarında Hişâm bin el-Hakem ile birlikte belirli bir şekil almıştır. Sonraki bir asır zarfında, yani On Birinci İmam Hasan el-Askerî'nin ölümüne kadar önemli bir değişiklikle karşılaşmamıştır.

Miladî 10. asrın ortalarında imamet doktrinine önemli bir ilave yapıldığı görülmektedir. Bu inanca göre on iki imam vardır ve bu imamların sonuncusu, Kaim veya Mehdi olarak dönünceye kadar gaybet durumundadır. Gaybet, peşi sıra gelen iki ayrı zaman dilimine ayrılır: Bu, imamın yeryüzünde art arda gelen dört elçisi tarafından temsil edildiği Miladî 873'ten Miladî 941'e kadar

"kısa gaybet" (gaybetü's-sugra) ve 874'ten itibaren süresini sadece Allah'ın bildiği uzun "büyük gaybet" (gaybetü'l-kübra) dönemleridir. On İki İmam Şia'sını erken dönem İmamiyye'sinden ayıran bu öğretidir. (Etan Kohlberg, Çev. Cemil Hakyemez, "İmamiyye'den İsnaaşeriyye'ye", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. V, S. 3, 2005).

***

Rafizilik; Muhammed el-Bâkır'ın ölümü üzerine imametin kendisine geçtiğini ileri süren Mugîre bin Sa'îd'in imametini kabul etmeyerek onu terk edip Cafer bin Muhammed'in imametine inananların müşterek adıdır. Aslında Rafizilik tek başına müstakil bir fırka değildir; Şiî-İmami olarak kabul edilenler için veya Şia'ya karşılık kullanılmış bir kavramdır.

Sebeiyye'ye gelince; Hicrî 1. asrın ikinci yarısından itibaren, özelde Hz. Osman, genelde Emevi aleyhtarlığı ve daha sonra ilk üç halife aleyhtarlığı yaparak Ali, Muhammed bin el-Hanefiyye ve oğlu Ebu Hâşim'in adı etrafında aşırı fikirler benimseyen kişi ve grupların müşterek adlarından biridir. Muhtâr'ın ölümünden sonra Sebeiyye, onun taraftarları için kullanılmıştır. "Sebe'î" kavramı, 2. yüzyılın ilk çeyreğinde kullanılmaya başlayan Rafizi deyiminden önce, ilk Şiî fikirlerin mümessilleri için kullanılan bir kavramdı.

Bazı kaynaklar, bu tanımlamayı Hz. Ali hakkında aşırı fikirler ileri süren Abdullah bin Sebe taraftarları için yapmaktadır.

***

Şiîliğin ne zaman ortaya çıktığı konusunda görüşler farklıdır.

Şiî araştırıcılara göre, Şiîlik, Hz. Muhammed'in sağlığında bile vardır çünkü Şiîliğin tohumlarını eken bizzat Hz. Muhammed'dir. Şiî olmayan araştırıcılar ise Şia'nın, Şiîliğin Hz. Peygamberin vefatından hemen sonra, Hz. Osman dönemindeki olaylar sırasında, Hz. Ali'nin hilafeti döneminde, Hz. Ali'nin şehit edilmesinin ardından Miladî 688 yılında Kerbela'da Hz. Hüseyin'in şehit edilmesi

üzerine ortaya çıkan Tevvabun hareketiyle başladığı veya Miladî 685 yılındaki Muhtâr es-Sakafî olayından sonra ortaya çıktığı şeklinde farklı görüşler ileri sürmüşlerdir:

"Birinci Hicrî asırda, Hz. Ali'nin Hz. Fâtıma'dan olan soyu etrafında herhangi bir Şiî farklılaşma söz konusu değildir. Ne imametin nass ve tayin yoluyla olacağı şeklinde bir fikir vardır ne de bu imamların masum oldukları fikri vardır. Daha sonra Şiîlik olarak yorumlanan olaylar, o dönem şartlarında Arapların bir iç meselesi olarak anlaşılmalıdır. İlk Şiî fikirler, Hicrî birinci asrın son çeyreğinde, yavaş yavaş teşekkül etmeye başlamıştır. Bunlar, vasilik, Mehdilik ve rec'at gibi fikirlerdir; özellikle mevali adı verilen gayr-i Araplar arasında yayılma imkanı bulmuştur. Bu fikirler, Hicrî ikinci asırda, Hz. Ali'nin soyu ile irtibatlandırılmış, eski Sasani kültüründen gelen bazı motiflerle de bütünleşerek karşımıza Şiîlik olarak çıkmıştır. İmamiyye'nin imamet zincirinde yer alan imamlardan Ali bin Ebî Tâlib, Hasan bin Ali, Huseyin bin Ali, Ali bin Hüseyin birinci Hicrî asırda yaşamışlardır. Bunların yaşamış oldukları zaman diliminde, Şiîlik doğrultusundaki farklılaşmaların odak ismi olarak karşımıza Muhammed bin el-Hanefiyye çıkmaktadır. Muhammed bin el-Hanefiyye'nin ismi etrafındaki bazı kurgular, onun ölmediği, Radva dağında gizlendiği, bir gün insanların arasına geri dönerek yeryüzünü adaletle dolduracağı şeklindeki inançlar, ilk Şiî farklılaşmalar olarak kabul edilebilir. Bu çerçevede, Mehdilik, vasilik ve rec'at'la ilgili düşünceler, farklılaşmaların nüvesini oluşturan fikirler olarak alınabilir." (Hasan Onat, "Yirminci Asırda Şiîlik ve İran İslam Devrimi", *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiîlik Sempozyumu. 13-15 Şubat 1993 (Tebliğler ve Müzakereler)*, İstanbul 1993).

***

İbn Sebe meselesi, Şiîliğin Hz. Osman dönemindeki fitne olaylarına bağlı olarak ortaya çıktığı görüşünde olanların dayanağıdır.

Şiî kaynaklarında Hz. Ali hakkında, onun imametinin farz olduğunu ileri süren ilk kişinin İbn Sebe olduğuna dair kayıtlar vardır.

Ancak İbn Sebe'nin kimliği meçhuldür, kim olduğuna dair hakkında farklı isimler verilmektedir.

İbn Sebe hakkındaki bilgiler, ya Taberî'deki Seyf bin Ömer'in rivayetleri ya da Milel-Nihal kitaplarından gelmektedir. Taberî'de ve diğer tarih kitaplarında, sadece Seyf'ten gelen rivayetlerde, Hz. Osman devri olayları İbn Sebe'nin tahrikiyle izah edilmektedir. Bu İbn Sebe, birdenbire Cemel Savaşı'ndan sonra ortadan kaybolmaktadır. Diğer kaynaklarda yer alan bilgiler ise Hz. Osman döneminden hiç söz etmeksizin, doğrudan İbn Sebe'nin Ali'nin tanrılığını iddia ettiğini, bunun üzerine Ali'nin onun yakılmasını emrettiğini fakat daha sonra vazgeçtiğini söylemektedir. Bu kaynaklara göre, İbn Sebe, Medain'e sürgün edilmiştir. Orada iken Ali'nin ölüm haberi kendisine ulaştığında, *"Onun beynini yetmiş bohça içinde bize getirseniz, onun öldüğüne yine inanmam."* dediği nakledilmektedir. (Sıddık Korkmaz, *Tarihin Tahrifi İbn Sebe Meselesi*, 2005).

***

Sebeiyye kavramı, Muhtâr es-Sakafî'nin Miladî 686 yılında, Mus'ab bin Zübeyr ve Kûfeli eşrafın işbirliği ile öldürülmesi ve taraftarlarının kılıçtan geçirilmesinden sonra, Muhammed bin el-Hanefiyye'nin adı etrafındaki farklılaşmalarda, itikadi nitelikli aşırı görüşlere sahip olan kimseleri tavsif için kullanılmaya başlanmıştır. (Sönmez Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*).

İkinci Hicrî asırda, ağırlıklı olarak vasilik, Mehdilik, nübüvvet ve uluhiyet iddiaları etrafında ortaya çıkan, Mugiriyye, Mansuriyye, Ebu Müslimiyye, Mukannaiyye gibi fırkalardır. Bu asırda ortaya çıkan Şiî karekterli fırkalar, zaman zaman, Muhammed el-Bâkır'ın, Cafer es-Sâdık'ın, Musa el-Kâzım'ın ve diğer imamların isimlerini kullanmışlardır. Ancak henüz, fiilen İmamiyye'nin imamet zincirinde yer alan isimler etrafında ciddi bir Şiî farklılaşmanın mevcut olduğunu tespit edebilmek pek mümkün görünmemektedir.

Abbasileri iktidara sürükleyen, parolası "er-Rızâ min Âli Beyt: Ehl-i Beyt'en birine bey'at etmek" olan hareket, bir Hâşimî

hareket olup Ümeyye iktidarı karşısında tek muhalefet olarak Hâşimoğullarının hepsini ve iktidara karşı olan aşırı görüşlere sahip kimseler de dahil, pek çok grubu içine alan bir hareket niteliği taşımaktaydı.

Muhammed bin el-Hanefiyye'nin oğlu Ebu Hâşim'in adı etrafında toplanan bazı gruplar da onun Humeyme'de Abbasoğullarından Muhammed bin Ali bin Abdillah bin el-Abbas'ı vasi tayin ettiği şeklindeki bir iddia ile bu hareketin içinde yer almışlardı.

Abbasoğullarının, Ümeyyeoğulları iktidarını yıkıp başa geçmelerinden sonra, Alioğullarını dışlamaları üzerine, ilk defa ciddi olarak Abbasiyyun-Talibiyyun çekişmesi tarih sahnesine çıkmıştır. Miladî 761 yılındaki En-Nefsü'z-Zekiyye'nin isyanı, Harun er-Reşid zamanında Musa el-Kâzım'ın hapsedilmesi; Abbasoğullarının, kendilerinin Hz. Peygamber'den itibaren gerçek halifeler olduklarını iddia etmeleri ve Ravendiyye fırkasının görüşleri çerçevesinde bir halifeler zinciri oluşturmaya çalışmaları, İmamiyye'nin imamet nazariyesinin bu zaman içinde yavaş yavaş şekillenmeye başladığını göstermektedir. (Montgomary Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri,* çev. Ethem Ruhi Fığlalı, 1981).

İkinci Hicrî asırda tartışılan konular, daha çok hilafetin Ali'nin hakkı olduğu, Ebubekir ve Ömer'in onun hilafet hakkını gasp ettiği noktasındadır.

Bu asırda, Şia, toplumun diğer kesimlerinden kendilerinin farklı olduğuna inanan, toplum tarafından da farklı olarak görülen bir topluluğun ismi olarak, terim özelliği kazanmıştır. Ancak bu topluluğun olumsuz yönlerini vurgulamak ya da onları kötü göstermek amacıyla 'Rafıza', 'Sebeiyye' gibi isimlerin de kullanıldığı bilinmektedir. İkinci Hicrî asırda, Şiî farklılaşmasında mevcut olan nübüvvet, uluhiyet, Mehdilik gibi aşırı fikirler, zamanla ayıklanmış ve ortaya İmamiyye çıkmıştır.

***

Etan Kohlberg, On İki İmam doktrinini delillendirmek için, erken dönem Şia yazarların dört temel metoda dayandıklarını belirterek şu açıklamaları yapar:

a. Kur'an'dan deliller: 12 rakamının yer aldığı Kur'an ayetleri, Şiî yorumcuların ilgi odağı olmuştur. Beşinci İmam Muhammed el-Bâkır (Öl. Miladî 732 veya 735), *'Allah'ın katındaki ayların sayısı on ikidir.'* (Tevbe, 9/36) ayetini on iki imama atfederek yorumlamış ve Altıncı İmam Cafer es-Sâdık (Öl. Miladî 765) da bunu şu şekilde doğrulamıştır:

"Gündüzün olduğu gibi gece de on iki saatten oluşur; yıl da on iki aydan meydana gelir; imamlar sayı olarak on iki olduğu gibi nakibler (nugabâ) de bu kadardır; Ali on iki saatten biridir ve bu, 'Zaten onlar, kıyamet saatini de yalanladılar. O saatin geleceğini yalanlayanlara çılgın alevli bir ateş hazırlamışızdır.' (Furkan, 25/11) ayetinin anlamıdır."

b. Şiî hadisten deliller: Konuyla ilgili rivayetler iki genel kategoriye ayrılır: Birinci kısım, henüz Hz. Peygamber'in hayatta olduğu süre zarfında on iki imamın isimlerinin açıkça geçtiği bazı belgelerlerin var olduğuna dair rivayetler. Bu belgelerden birisi, iddiaya göre sahabe Câbir bin Abdillah'ın Fâtıma'nın evinde gördüğü levhadır. Bir diğeri, Hz. Peygamber tarafından Ali'ye verilen, her biri farklı mühürle mühürlenmiş on iki bölümden oluştuğu söylenen sayfadır. Hz. Peygamber, birinci mührü açması ve takip eden safhada da talimata uygun olarak hareket etmesi için Ali'yi eğitmiş; bu aşamalar, daha sonra takip eden imamlar tarafından tekrar edilmiştir. Üçüncü belge güya 2000 yıl önce Adem'in yaratılışında yazılmış olup önceden dikilmiş bir hurma ağacında Cafer es-Sâdık tarafından ele geçirilmişti. Bu belge, on iki imamın isimleri yanında şuhedayı da içine almaktadır.

İkinci kategori, Hz. Peygamber'in, kendisini takip edecek on iki imamdan bahsettiği pek çok hadisinden oluşmaktadır. Gadir Hum hadisinin bazı versiyonlarında Hz. Peygamber, Ali, Hasan, Hüseyin ve Hüseyin'in dokuz torununun imametlerine atıfta bulunmaktadır.

c. Sünnî hadisten deliller: Şiî yazarlar on iki imam doktrinlerini desteklemek için Sünnî malzemeleri kullanmışlardır. Hz. Peygamber'in onaylayarak aktardığı şu hadisi çok iyi bilinir: "Ölümümden sonra on iki halef (halife) veya (emîr) olacak, bunların hepsi de Kureyş'tendir." Farklı versiyonları olan bu hadis, her ne kadar Abdullah bin Ömer (Öl. Miladî 693) ve diğer ashab tarafından aktarılmış olsa da özellikle Câbir bin Samura (Öl. Miladî 686)'nın rivayeti esas alınır.

d. Kitab-ı Mukaddes ve Yahudi geleneğinden deliller: Şiîler, kendilerine has doktrinlerinin geçerliliğini desteklemek için -gerçek veya asılsız- Kitab-ı Mukaddes'ten rivayetleri araştırmada diğer İslam mezheplerinden daha geride değillerdi. On iki imam doktrini de buna dahildir. (Etan Kohlberg, "İmamiyye'den İsnaaşeriyye'ye").

***

İmamet meselesinde, Şiî fakihler, Beşinci İmam Muhammed el-Bâkır'dan ve Altıncı İmam Cafer es-Sâdık'tan sözler naklederler:

"Şiîlerin büyük fakih ve muhaddislerinden olan El-Külînî, İmam Muhammed el-Bâkır'dan naklen der ki: *"Allah Azze ve Celle'nın iki ilmi vardır: Birisi, yalnız kendisinin bildiği ilimdir. Diğeri, mela'ike ve Resu'lüne öğrettiği ilimdir. İşte Allah'ın Mela'ike ve Resul'üne öğrettiği ilmi biz biliriz."* Bu sözde itirazı mucip olacak bir nokta yoktur. Ancak (biz) sözünü Şiîler başka manada, Şiî olmayanlar başka manada anlarlar. Şiîlere göre (biz) kelimesi yalnız imamlara mahsustur. Şiî olmayanlara göre (biz) kelimesi bütün müminleri içine alır. Bize göre İmam Muhammed El-Bâkır (biz) kelimesinden yalnız imamları kastetmis olsaydı, bunu (biz (imamlar) şeklinde söylemesini bilirdi.

Aynı muharrir iddia eder ki İmam Cafer es-Sâdık Kur'an'ın *"Feseyera Allahu amelekum ve Resuluhu ve'l-Mu'minûne = Amelinizi Allah, Allah'ın Resulü ve Müminler göreceklerdir."* ayetindeki (müminler) kelimesinin imamlara delalet ettiğini söylemiş. İmamın bu tefsirine diyecek yok. Çünkü bizim nazarımızda (müminler) kelimesi yalnız imamlara mahsus olmayıp sair müminlere de şamildir. Ayet Şiîlerin

anladıkları manada tefsir edildiği takdirde işin rengi değişir. O zaman, ahirette insanların amellerini yalnız Allah ile Allah'ın Resulü ve imamlar görecekler demektir. Bu esasa göre, imamlar ahirette Allah ve Resulü'nün yanında yer almış olacaklar." (Nafiz Danışman-Tuğ, "Eş'arîlik Neden Batınîliğe ve Hulûle Karşı Cephe Almıştır?", *Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, S. I-IV, 1957).

İKİNCİ BÖLÜM

İSMAİLİYYE

İsmailiyye, İmamiyye'den ayrılmış bir Şiî mezhebidir. Altıncı İmam Cafer es-Sâdık (Öl. Miladî 765)'ın imametinin son dönemlerinde ortaya çıkmıştır. Bir grup, Cafer es-Sâdık'tan sonra imametin Musa el-Kâzım'ın (Öl. Miladî 799) değil Cafer'in en büyük oğlu İsmail'in ve ondan sonra onun soyundan gelenlerin hakkı olduğu iddiasıyla Miladî 8. yüzyılın ikinci yarısında İmamiyye'den ayrıldı.

Başlarında bulunan kimseye ise imam veya şeyh (daha çok terkip şeklinde Şeyhu'l-Cebel) denilmiştir.

İsmail, babasının ölümünden beş yıl önce Hicrî 143 (760-761)'de vefat etti ve Cennetü'l-Baki mezarlığına defnedildi. Cafer es-Sâdık, oğlunu toprağa vermeden önce, şüpheleri bertaraf etmek için Medine valisi ile şehrin ileri gelenlerinden temsilcileri bir araya topladı. Medine'ye dört fersah mesafedeki Ariz köyünde vefat etmiş ve halkın omuzlarında Baki mezarlığına getirilmiş olan İsmail'i onlara gösterdi. Onun vefat etmiş olduğunu yazarak, orada hazır bulunanları şahit tuttu. Şiîler onun ölümünü zamansız görmüş ve onun imameti hususunda *"Bedâ hasıl oldu."* demişlerdir.

İlk dönem İsmailî kaynaklarda, genellikle Ebu'l-Hattâb Muhammed bin Ebî Zeyneb veya Esedoğulları kabilesinin mevalilerinden Miklâs bin Ebi'l-Hattâb adındaki bir kişinin, İsmail'in imameti hususunda dahli olduğundan bahsedilir. Ebu'l-Hattâb, önceleri Muhammed el-Bâkır ve Cafer es-Sâdık'ın taraftarlarından iken, aşırıya kaçan sözleri yüzünden Cafer es-Sâdık tarafından lanetlenmiş ve kendisinden uzaklaştırılmıştı. Sonunda, İsa bin Musa tarafından öldürülmüştür. Ebû'l-Hattâb öldürülünce, taraftarları Cafer es-Sâdık'ın torunu olan Muhammed bin İsmail'in imametini benimsediler. Bunlar, İsmail bin Cafer'in ölümünü kabul etmeyip gaybette olduğuna inanan kitlenin aksine İsmail bin Cafer'in, babasının hayatında öldüğüne ve oğlu Muhammed bin İsmail'in Cafer es-Sâdık'ın yerine geçtiğine inanırlar.

Bir rivayete göre, Batınî fırkanın inancını ve bu fırkanın ihtilalci teşkilatının temellerini, aynı zamanda imamı ilah kabul eden Hattabiyye'nin kurucusu Ebu'l-Hattâb atmıştır. İsmail, bu kişiyle sık sık bir araya gelmiş ve bir defasında da içki içerken babası tarafından görüldüğü için, imamet görevi onun yerine küçük kardeşi Musa Kâzım (Öl. Miladî 799)'a verilmiştir. (Ethem Ruhi Fığlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, 2008).

***

İsmailîler, önce İsmailiyye-i Hâs ve İsmailiyye-i Âm olarak ikiye ayrıldılar.

İsmailiyye-i Hâs şöyle demekteydi: İsmail, babasının hayatında imam idi. Sonra gaybete girdi. O, Şia'nın yedinci imamıdır. Ancak İsmailiyye-i Âm, İsmail'in babası zamanında öldüğüne, ölmeden önce oğlu Muhammed'i kendi yerine imam tayin ettiğine inanır. Bu fırkanın yedinci imamı, Muhammed bin İsmail'dir. Onun döneminden itibaren imamların "setr (gizlilik) dönemi" başlamaktadır. Nevbahtî şunları kaydeder:

"Mubarekiyye, İsmail bin Cafer'in kölesi Mubarek'in taraftarlarıdır. Cafer bin Muhammed'den sonra Muhammed bin İsmail'in

imametine inandılar. Zira onlara göre İsmail, babasının hayatında imam iken ölünce kendisinden sonra imamet kardeşi Musa el-Kâzım'a geçmedi. Çünkü imamet Hasan ve Hüseyin'den sonra kardeşten kardeşe geçmez. Dolayısıyla imamet Muhammed bin İsmail'in hakkıdır." (Cevad Meşkûr, *Mezhepler Tarihi Sözlüğü*, çev. Mehmet Mahfuz Söylemez, Mehmet Ümit, Cemil Hakyemez, 2011).

***

Bunlara, yedi imam kabul ettikleri için "Sebiyye", *Kur'an-ı Kerim*'in asıl anlamının batında gizli olduğunu ileri sürdükleri için "Batınîyye" de denir.

***

Cuveynî, Alamut Kalesi'nin Hülagu tarafından alınışına şahitlik etmiştir. Alamut'un alınışını anlatışını sonra vereceğiz. Onun şahit olduğu hadiselerden hareketle İsmailîler üzerine yazdıklarını ele alıyoruz. Kitabımızda da göreceksiniz, pek çok çalışmada, *Tarih-i Cihangüşâ* birinci el kaynak gösterilmiştir.

"İslam dinin ortaya çıkışının ilk yıllarında Dört Halife (Allah'ın selamı onların üzerine olsun) zamanından sonra İslam cemaati arasında İslam dinine yakınlık duymayan, kalplerine Mecusi inancı yerleşmiş olan bazı kimseler ortaya çıktı. Bunlar, ayrılık ve karışıklık çıkarmak için şeriatın dış yüzünün (zahir) yanında, bir de insanların çoğu için sır olan içyüzünün (batın) bulunduğu hakkında halk arasında şayia çıkardılar. Yunan felsefesinden aldıkları kelimeleri, Mecusi mezhebinden aldıkları birkaç haberle birleştirerek, ortaya çıkardıkları gerçek olmayan şeyleri halka yeni bir şeymiş gibi sunmaya başladılar. Taraftar kazanmak için bazı Müslümanların, Resul'un (A.S.) Ehlibeyt'ine (Allah'ın selamı onların üzerine olsun) yardım etmediklerini, bilhassa Yezid'in [Emevi halifelerinin ikincisi (680-683)] adamlarının (Allah müstahaklarını versin) onlara [Hz. Hüseyin'in Kerbela'da şehit edilişini kastediyor.] herkesin gözünün önünde zulmederken, emîrlerin ve yöneticilerin hiçbirinin kılını kıpırdatıp onların öcünü almadığını, aksine Yezid'in oğullarının

yaptıklarına rıza gösterdiğini ileri sürerek Müslümanların gittikleri yolu yanlış yol saydılar.

Keysaniler Şia mezhebinden ayrılıp Hanefi'nin oğlu Muhammed'e biat edince, bu insanlar da Keysanilerin yanında yerlerini alıp ruhi (batın) ilimleri hakkında söz söyleme hakkını da Muhammed'e verdiler. Zeyd bin Ali isyan edince Muhammed bin Ali bin Hüseyin'in taraftarları (Allah'ın selamı onların üzerine olsun) onu yalnız bıraktılar. 'Rafazu Zeyden' (Zeyd'i terk ettiler) cümlesinden onların adı Rafizi kaldı. Taraftar ve geliri giderek azalan Keysaniler de Rafizilere katıldılar.

Onların arasında Cafer Tayyâr'ın oğullarından Abdullah bin Muaviye adında biri vardı. O da Rafizilerin davetini kabul ederek o mezhepte büyük bir ilerleme sağladı. Mezhebi geliştirmek için çeşitli kurallar koydu. Onun yaptığı işlerin en önemlilerinden biri, Arap takvimini gözden geçirmesiydi. Arap takviminin başlama tarihinin yanlış olduğunu ileri sürerek, yeni bir yıldızlar tablosu (cedvel) düzenledi. O cedvelde yılın başlangıcı için hilalin görünmesi ilkesini bir yana bıraktı. Okyanus kadar yanlışla dolu o cedveli düzenlerken Ehlibeyt imamlarını (Allah onlardan razı olsun) gözünün önüne getirerek *'Bir gecelik ayı yalnız imam görebilir, ondan başkası göremez.'* dedi. Ayların, hilalin insanoğluna görünmesinden önce başladığını ileri sürdü. Onun söylediklerini kabul etmeyen Şia Rafizileri ile onu tutanlar arasında görüş ayrılıkları çıktı. Bunun üzerine Cedveliler grubu, kendilerini batınî ilmin, diğer Şia'yı da zahirî ilmin sahibi saydılar.

Bu durum, Cafer es-Sâdık (Allah ondan razı olsun) zamanına kadar böyle devam etti. Cafer es-Sâdık'ın dört oğlu vardı. Büyük oğlu İsmail, anne tarafından Hz. Hasan'ın torunu idi. İkinci oğlu, annesi bir cariye olan Musa; üçüncüsü bugün Cürcan'ın dışında bulunan dâî mezarlığında defnedilmiş olan Muhammed Dibâc; dördüncüsü de Aftah adıyla bilinen Abdullah'tır. Şia grubu *'Masum imam, Cafer'dir. O kendisinden sonrası için İsmail'i imam tayin etti.'*

der. Fakat işin gerçeği İsmail'in şaraba düşkün olması yüzünden Cafer es-Sâdık'ın gözünden düşmüş olmasıdır. Bir rivayete göre Cafer es-Sâdık'ın *'İsmail benim oğlum değildir, o, insan suretinde ortaya çıkmış bir şeytandır.'* dediği söylenir. Diğer bir rivayete göre de o, *'Tanrı onu ikinci defa düşürdü.'* sözüne uyarak diğer oğlu Musa'yı kendisine halef tayin etti.

Keysanilerden Rafiziliğe geçmiş olan yukarıda bahsettiğimiz grup, Rafizilerden ayrılarak kendilerini İsmail'e bağladılar. Bunu yaparlarken, *'Ger*çek halef, İsmail'dir. Onu değiştirmek Allah'ın indinde uygun değildir. İçinde şeriatı bilen bir kimse, dışından onu bilmez gösterse bile onun kusuru olmaz. İmamın söylediği ve yaptığı her şey doğrudur. İsmail'e şarap içtiğinden dolayı kusur veya günah yüklenemez.' dediler. Bu şekilde İsmail'e bağlandıkları için onlara 'İsmailî' dediler ve bunlar diğer Şia'dan ayrılarak bu isimle ortaya çıktılar.

İsmail, Cafer es-Sâdık'tan (Allah ondan razı olsun) önce Miladî 762-3 yılında vefat etti. [Mürsel Öztürk'ün açıklaması: Cuveynî'nin burada İsmail bin Cafer es-Sâdık'ın ölüm tarihi olarak verdiği 145/762-3 tarihi, *Düstur'ul-müneccimin*'in (vrk. 146 b) 133/750; Makrîzî de (s. 67 138/755 yılını vermektedir. Yine *Cihangüşâ*'nın yazarı başka bir yerde (s. 148) İsmailîlerin rivayetlerine dayanarak İsmail'in babasının ölümünden sonra daha 5 yıl yaşadığını söylemektedir. Bu rivayet tutarsız ve gerçeğe aykırıdır. Çünkü konuya değinmiş olan bütün tarihçiler, İsmail'in, babası Cafer es-Sâdık'ın hayatta olduğu sırada öldüğünü söylerler.] Onun ölümü üzerine Cafer es-Sâdık, Abbasi halifeleri (Allah onlardan razı olsun) tarafından tayin edilmiş olan Medine valisini, oranın şeyhlerini ve tanınmış kişilerini cenaze törenine çağırdı. İsmail'i, öldüğü yer olan şehrin dört fersah uzağındaki Urayd kasabasından omuzlar üzerinde şehre taşıdıktan sonra, Cafer es-Sâdık ortaya çıkarak İsmail'in öldüğüne dair orada bulunanların imzasını taşıyan belge hazırladı. Daha sonra İsmail'i Baki'de [Medine Mezarlığı] toprağa verdiler.

Bununla beraber İsmail'e bağlanmış olan kimseler, onun ölmediğini, ölmüş gibi gösterildiğini, kendilerinin saldırısından korkarak onu halktan gizlediklerini ileri sürdüler. Diğer Şia mensupları da Cafer es-Sâdık'ın bunu, İsmail'e bağlı olanların delillerini çürütmek için yaptığını söylediler. Fakat gerçek, bu iki grubun dedikleri gibi değildir. Çünkü her iki grup da olayı kendi görüşlerine alet etmişlerdir. Burada Cafer'in yaptığı, kendisine emanet edilmiş olan imamlığa kendisinden sonra geçecek olanı tayin etmekle işin içinden sıyrılmaktı. Bu yüzden, imamlık konusunda Abbasi halifeleriyle onun ve adamlarının arasında görüş ayrılığı ortaya çıktı.

Sözün kısası Cafer vefat edince (Miladî 765) Şia grubu Musa'ya biat etti. Onların dışında (Dibâcîler?) dedikleri sayıca az bir grup da Muhammed Dibâc'ın imamlığını kabul etti. Fethî denilen, onlardan çok daha az sayıdaki bir topluluk da Abdullah Aftah'a bağlandı.

Bir süre sonra halife, Musa'nın taraftarlarına gözdağı vermek için Musa'yı Medine'den Bağdat'a getirip orada hapsetti. O, hapiste vefat etti. Şia mezhebi taraftarları, onu zehirleyerek öldürdüklerini ileri sürdüler. Halifenin emri üzerine, onun cenazesini köprünün yanına götürüp halka gösterdiler. Kimse, onun vücudunda yara izine rastlamadı. Sonunda onu Kureyş mezarlığında toprağa verdiler.

O sırada Musa'nın oğlu Ali bin Musa er-Rıza, Medine'de bulunuyordu. Daha sonra Me'mûn onu Horasan'a götürdü. Onun hikayesi pek meşhurdur. Tûs'ta vefat etti ve orada defnettiler. Tarafları onu da zehirleyerek öldürdüklerini ileri sürdüler.

Halifeler, imamlık iddiasında bulundukları için onların sülalesini rahat bırakmayınca, onlar Medine'den ayrılmak zorunda kalıp bir kısmı Irak ve Horasan tarafına, bir kısmı da Mağrib tarafına göç etti.

İsmailîler, İsmail'in, Cafer'in ölümünden sonra 5 yıl yaşadığını, o sırada onu Basra çarşısında gördüklerini, orada ona rastlayan eli ayağı tutmayan felçli birinin ondan yardım istemesi üzerine İsmail'in elini tutmasıyla o adamın sağlığına kavuşup yürümeye başladığını ve onun o olaydan sonra ondan hiç ayrılmadığını, yine İsmail'in bir âmâya dua etmesi üzerine âmânın görmeye başladığını ileri sürerler.

İsmail ölünce, Cafer'in yaşadığı sırada gençliğinin ilk yıllarında bulunan ve Cafer'in oğlu Musa'dan da yaşça büyük olan İsmail'in oğlu Muhammed, önce Cibal tarafına, oradan da Rey'e gitti. Bir süre sonra da Demavend'deki Şalabana kasabasına vardı. Rey'deki Muhammedabad onun adına kuruldu. Onun oğulları vardı. Onlar, halifenin takibinden kaçarak Horasan'a ve Sind'in bir vilayeti olan Kandahar'a sığınıp oraları yurt tuttular.

Çok geçmeden İsmailî dâîleri muhtelif bölgelere dağılarak halkı mezheplerine davet ettiler. Çok sayıda insan onların davetine uydu.

Diğer taraftan 'Başını zorluklardan kurtaran adam' atasözünü okuyan Ali bin İsmail, Şam ve Mağrib tarafına yöneldi. İmamlık iddiasında bulunmadığı ve kimsenin de ona biat etmediği için gerçek kimliğini gizlemedi. Ondan sonra hayatta kalan oğulları da kimlikleriyle yaşadılar ve hâlâ da yaşamaktalar." (Alaaddin Ata Melik Cuveynî, *Tarih-i Cihangüşâ*, Çev. Mürsel Öztürk, 1998).

İSMAİLİYYE'NİN ADLANDIRILMASI

İsmailiyye, İsmail bin Cafer ve oğlu Muhammed'in imamlığını iddia eden fırkaların ortak adıdır. Bu fırkaların bir adı da Karamita veya Karmatiyye'dir.

Muhammed bin İsmail, Abbasi Halifesi Harun er-Reşid zamanında Medine'den ayrılarak Nişabur'a yerleşti. İsmailî imamları, kuruluşundan sonraki ilk bir buçuk asır boyunca gizli kaldı. Bu zaman içinde, özellikle Meymun el-Kaddâh ve oğlu Abdullah (Öl. Miladî 784)'ın mezhepte söz sahibi oldukları dönemlerde, Ortadoğu'nun eski dinleri ile Yeni Eflatuncu felsefeden derledikleri ve Batınî inanışı tesis ettiler.

Bu gizlilik devrinde kurulan ve mezhebi de idare eden gizli ihtilal teşkilatının asli unsurları olan dâîler (propagandacılar) Kûfe, Basra, İran, Yemen, Bahreyn, Kuzey Afrika'ya gönderildiler; mezhebin görüşlerini yaydılar.

Onlara göre; dünya zulüm ve istibdatla dolmuş bulunan dünyayı adalet ve doğrulukla dolduracak bir Mehdi'nin geleceği düşüncesi, idareden memnun olmayan kitleleri kendine çekmiş, dinî ve içtimai tehlike haline gelmelerini sağlamıştır.

Kuzey Afrika'ya Yemen'den gönderilen dâîler, fırkayı orada öylesine başarılı bir şekilde yaydılar ki gizli imam olarak kabul edilen Ubeydullah, Kuzey Afrika'da zuhur ederek (Öl. M. 908) kendini "El-Mehdi" unvanı ile halife ilan etmiştir.

İsmailîler, Miladî 909 yılında Fatımîler adıyla anılacak bir devlet kurdular. Devletin merkezi Kahire idi. "El-Ezher Medresesi" (üniversitesi) Fatımîlerin eseridir.

Fatımîler Kuzey Afrika, Sicilya, Mısır, Suriye, Hicaz ve Yemen'e kadar hâkim oldular. Devletleri, Miladî 1171'de Salahaddin Eyyub, tarafından yıkıldı.

İsmailiyye, El-Mustansır Billah'ın uzun hilafeti sırasında (Miladî 1036-1094) Nizarî-Mustalî kolu şeklinde ikiye ayrıldı.

Mustansır'ın âni ölümü üzerine, orada bulunmayan oğlu Nizar yerine küçük kardeşi El-Mustalî'nin imamete geçirilmesi, fırkayı ikiye ayırmış oldu.

İleride ayrıntılı göreceğiz, Hasan Sabbah, önceleri bir İsnaaşere (On İki İmam) Şiî'si iken, Irak'ta dâîlerin gayreti ile İsmailî olmuş ve Nizar'ın yanında yer almıştır.

Bahreyn dâîleri, bir ara Bahreyn'deki iktidarı ele geçirerek Karmati Devleti'ni kurmaya da muvaffak oldular. (Ethem Ruhi Fığlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri*)

FATIMÎ HALİFESİ EL-MUSTANSIR

Cuveynî, Mustansır ve sonra gelenler hakkında bilgi vermiştir. Mustansır'ın yönetim anlayışını ve oğulları Mustalî ve Nizar arasında çıkan anlaşmazlıkları anlamak için Mustansır üzerinde duracağız:

"Muntasır, Ez-Zahir Billah'ın oğlu idi. Zahir ölünce oğlu Ebu Temim Ma'ad yedi yaşındaydı. Onu hilafet makamına oturtarak Mustansır lakabını verdiler. Cinnet getirmesi ve aklının kıtlığıyla ün yapmıştı. Tutarsız hareketleri, kararsız davranışları, müsrifliği, örf ve âdetlere uymaması yüzünden 'Divane Mustansır' adıyla meşhur oldu.

O, müsriflikte de cimrilikte de aşırıya kaçardı. Mesela hazineden kıymetli taşları getirtir, onları kına gibi öğüttükten sonra denize atardı. Askerlere de normal maaşını ve erzakını vermez, onları büyük bir sıkıntıya sokarak ayaklanmalarına sebep olurdu. Bir gün askerleri onun sarayını kuşatarak ondan alacaklarını istediler. Zor durumda kalan Mustansır, kendi el yazısıyla askerlerin haklarını yediğini itiraf ettiğini ve onlardan özür dilediğini belirten bir yazı yazıp onlara gönderdi. Mustansır bu şekilde hayat sürüp 60 yıl hilafette kaldı.

Mustansır'ın iki oğlu vardı. Önce Ebu Mansur Nizar adındaki oğlunu veliaht tayin ederek ona El-Mustafa Lidinillah lakabını verdi. Sonra yaptığına pişman olup onu azlederek yerine diğer oğlu Ebu'l-Kasım Ahmed'i veliaht yapıp ona El-Mustalî Billah lakabını taktı.

Mustansır'ın ölümünden sonra Mülhidlerin imamları ve ileri gelenleri iki gruba ayrıldılar. Bir grup, Nizar'ın imamlığını tanıyarak

"Birinci tayin geçerliydi." dediler. Irak, Suriye, Kumis ve Horasan İsmailîleri yani Mülhidleri bu gruba giriyorlardı ve onlara 'Nizarîler' diyorlardı. Mısır ve çevresinin İsmailîleri de Mustalî'nin imamlığını onayladılar. Bu gruba girenlere de 'Mustalaviler' dediler.

Mustansır zamanında bulunan Hasan Sabbah, Deylem'de açıktan açığa propangandaya başladı. Hasan Sabbah'ın propagandası sırasında Muhammed'in (A.S.) şeriatını kaldırıp, haram şeyleri helal saydıkları için Hasan Sabbah'a bağlanmış olan Nizarîlere Mülhid adını koydular. Bu konuda Yüce Allah şöyle buyuruyor: *'Allah'ın indirdiği ile hükmetmeyenler, işte onlar fâsık olanlardır.'* [Maide, 5/51] . Fakat buna karşılık Mustalaviler açıktan şeriata karşı gelmeyip babalarının ve atalarının örf ve âdetlerini takip ettiler.

Kahireli askerler ve halk, Mustalî'ye biat etti ve onu hilafet makamına oturttu. Nizar, iki oğluyla birlikte Mustalî'den korkup kaçarak İskenderiye'ye gitti. Ora halkı ona biat etmeyi kabul etti. Fakat çok geçmeden Mustalî'nin gönderdiği askerler, İskenderiye'yi kuşatıp ele geçirdikten sonra Nizar'ı ve iki oğlunu Kahire'ye getirdiler. Her üçü de hapishanede hayatını kaybetti. Batıl inançlı Nizarî grubunun iddia ettiğine göre, Nizar'ın bir oğlu İskenderiye'de kaldı. Hiç kimse onu bulamadı ve tanıyamadı. Şimdiki Alamut mülhidlerinin başı, soyunun ona dayandığını iddia eder.

Mustalî ölünceye kadar hilafette kaldı. Onun yerine oğlu Ebu Ali Mansur geçti. Ebu Ali, 10 Ekim 1130 tarihinde Nizarî mezhebinin aşırılarından bir grup tarafından katledildi.

Oğlu olmadığı için hayattayken veliaht tayin ettiği amcasının oğlu Ebu'l-Meymun Abdü'l-Mecid bin Muhammed'i onun yerine oturttular ve ona, El-Hafizüddin Allah lakabını verdiler. O, 20 yıl hilafete kaldı.

Onun yerine Ez-Zafir lakabını verdikleri Mansur İsmail geçti. Ez-Zafir veziri Abbas bin Tamim tarafından öldürüldü.

Beş yaşındaki oğlu Ebu'l-Kasım İsa'yı onun yerine oturtarak

ona El-Fayiz Billah lakabını verdiler. El-Fayiz Billah, 6 yıl hilafette kaldıktan sonra bu dünyadan ayrıldı.

Ondan sonra amcasının oğlu Ebu Muhammed Abdullah bin Yusuf bin Hafız'ı hilafet makamına oturttular. Ona El-Azid Li-Din Allah lakabını taktılar. O, Eyyubîlerin ülkesini zapt etmelerine kadar hüküm sürdü." (Cuveynî, *Cihangüşâ*).

***

Dr. Muzaffer Tan İsmailîlerin isimlendirilmesi üzerinde dururken farklı açıklamalar getirmiştir:

"İsmailiyye mezhebi, İsmailiyye ismi dışında Karamita, Talimiyye, Batınîyye, Sebiyye ve Melahide gibi farklı şekillerde isimlendirilmiştir. Bu isimlendirmeler aslında değişik zaman ve zeminlerde farklı İsmailî topluluklar ve onların görüşleri ile ilişkilidir. Bunlardan Karamita/Karmatiler ismi, İsmailîlik karşıtı kesimlerin İsmailîleri kötülemek amacıyla kullandıkları bir isimdir. Karamita tabiri tüm İsmailîleri ifade etmekten çok, III/IX. asrın ikinci yarısında İsmailîlik içerisinde imamete dair çıkan anlaşmazlıktan sonra başta Irak dâîsi Hamdân Karmat olmak üzere eski İsmailî öğretiye bağlı İsmailî kesimi ifade etmektedir. Dolayısıyla Fatımî İsmailîliği diyebileceğimiz İsmailîler için Karamita tabirini kullanmak yanlış bir yaklaşım olacaktır. Batınîyye ifadesine gelince, İsmailîler, dinî nassların zahirî ve hakaik adını verdikler batınî/gizli anlamları olduğunu; bu batınî anlamlar bilinmeden zahirin tek başına bir anlam ifade etmeyeceğini öne sürdükleri ve bu batınî anlamlar üzerinde fazlaca durdukları için bu şekilde isimlendirilmişlerdir. Bununla birlikte bu nitelemenin İsmailî olmayan kesimlerce dinî-siyasi bir amaç doğrultusunda kasıtlı olarak kullanıldığı gözden kaçırılmamalıdır. Buradan İsmailîlerin dinin zahirî yönü olarak şeriatı reddedip sadece gizli batınî yönünü kabul ettikleri izlenimini uyandırmak, aynı zamanda hem İsmailîlerin hem de kavramın tedavüle sokulmaya başlandığı dönemde İslam coğrafyasının en büyük dinî-siyasi gücü olarak Abbasiler karşısında İsmailîlik mezhebine mensup

Fatımî hilafetinin İslam dışı olduğunu göstermeye yönelik bir çabayı da içermekteydi. İsmailî gruplardan özellikle Fatımîler öncesi ilk İsmailîler, Karmatiler ve Alamut İsmailîlerinin belli bir dönemi için böyle bir durum söz konusu edilebilirse de bu yaklaşımı, başta Fatımî İsmailîliği ve onun devamı mahiyetindeki Mustalî-Tayyibî İsmailîliği olmak üzere, tüm İsmailîlere teşmil etmek yanlış olacaktır. Talimiyye ifadesi daha çok Hasan Sabbah ile birlikte Alamut-Nizarî İsmailîlileri için kullanılan bir isimdir. Onlara göre dinin batını, her türlü sır ve hakikat ancak masum imamın talimi/öğretmesi ile elde edilebilir; dolayısıyla masum imamın talimi dışındaki her türlü öğretme yanlış ve Batılı da potansiyel olarak içerisinde taşıyacaktır.

İsmailîler için kullanılan bir diğer isim Sebiyye (Yediciler)'dir. Bu ismin kullanılması muhtemelen Cafer es-Sâdık'tan sonra ilk İsmailî unsurların Muhammed bin İsmail'i yedinci imam olarak kabul etmeleri veya yedi devirden oluşan döngüsel bir tarih anlayışına sahip olmalarından dolayıdır. Bu isimlerin dışında kullanılan ve dinden çıkanlar anlamına gelen Melahide nitelemesi büyük oranda ideolojik ve dışlayıcı bir yaklaşım içermektedir. İsmailîler hakkında kullanılan tüm bu isimlerin yanında onlar kendilerini daha çok Dava, Davet, Davetu'l-Hâdiye ya da Ehlu'l-Hak olarak nitelendirmişlerdir. Bununla birlikte dışarıdan yapılan bir isimlendirme olsa da İsmailiyye ismi zamanla İsmailî topluluklarca benimsenmiştir." (Muzaffer Tan, "Tarihsel Süreçte İsmailîlik ve Yaşadığı Faklılaşmalar", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 17, S. 2, 2012).

***

İsmailîler üzerinde dururken bir ara başlıkla Karmatileri ele almak gerekmektedir.

KARMATİLİK

Şiî kaynaklı hareketlerden birisi de Karmatiliktir. Batınîler kadar geniş bir sahaya yayılmamış olmakla beraber, bir kısım faaliyetleriyle, Abbasi halifelerini ve Selçukluları çok uğraştırmışlardı.

Karmatilerin ortaya çıktığı Kûfe ile Basra arasındaki bölge Arap, Sudan ve Nebat menşeli çoklukla fakir insanların yaşadığı bir yerdi. İsmailîlerin önemli lideri Abdullah bin Meymun'un 874'teki ölümünden sonra, onun talebesi ve ateşli propagandacı olan Hamdân Karmat, bu bölgede kendi adıyla anılan davetini yapmaya başladı. Kûfe yakınlarında bir merkez inşa ederek burasını vaaz ve davetinin merkezi haline getirdi. Halkın fakirliği ve bozuk sosyal yapıdan istifade ederek, kısa sürede mal ve kadın ortaklığına dayanan bir örgütlenmeye gitti.

Dr. Ahmet Ocak, Ahmed Emin'den ve Philip Hitti'den şu görüşü aktarır:

"İlk 'İslam Bolşevikleri' olarak addedilen bu fırka, farklı din ve ırktan olan insanların birlikte kardeşliğinin yanında, hangi düşünceden olursa olsun insanları bu davete girmeye ve sığınmaya çağırır." (Ahmet Ocak, *Selçukluların Dinî Siyaseti (1040-1092)*, 2002).

Karmatilik, Abbasi Halifeliği'ne düşmanlığı ana prensip haline getirmişti.

Karmatilerin önemli liderlerinden olan Ebu Sa'îd el-Cennâbî, 899 yılında Bahreyn bölgesinde başşehri El-Ahsa olan bir devlet kurdu.

İslam devletinin yıkılacağı ve Mecusi devletinin kurulacağına inanan, bunun için de bir süre bekleyen Karmatilerden bir grup da Şam bölgesinde harekete geçerek Abbasi halifesinin ordularını dağıttı. Er-Rusâfe şehrine girerek buradaki bütün mescitleri yaktılar. Mecusi devletinin kurulma vakti geldiğine inanan Ebû Tâhir Süleyman adlı Karmati reisi de El-Ahsa'dan hareket ederek Kûfe ve Basra'yı ele geçirdi. 927'de Mekke'ye girdi, Kâbe'de tavaf eden hacılar dahil, bulduklarını öldürüp Kâbe örtülerine el koydu. Öldürdüğü insanları Zemzem Kuyusu'na attı. El-Haceru'l-Esved'i Kâbe'deki yerinden sökerek Bahreyn'e, oradan da Kûfe'ye götürdü.

Karmatiler 906'da hac kafilelerine hücum ederek kadın, çocuk, yaşlı demeden vahşice katlettiler. Hac yollarındaki havuz ve kuyular insan cesetleriyle dolmuştu. Halife Muktefî, Vasîf bin Suvartekin komutasında bir orduyu Karmatiler üzerine gönderdi ve onları dağıttı. Böylece bölgedeki Karmati gücü kırılmış oldu. (Mehmed Şerefeddin, "Karamita ve Sinan Râşiduddin", *Darülfünûn İlahiyat Fakültesi Mecmuası*, C. VII, 1928).

Karmatiler, bazı ortak inançları paylaştıkları Mısır Fatımîleri ile yakın ilişkiler içerisindeydiler. Bu yakın münasebetlerin neticesidir ki Kûfe'ye götürülen ve uzun süre yeri boş kalan Hacerü'l-Esved, Fatımî Halifesi Mansur'un özel emriyle 950-951 senesinde yerine iade edilmişti.

El-Hâkim döneminde yapılan bütün çalışmalara rağmen Karmatiler El-Hâkim'in uluhiyetini kabul etmemekle beraber, Fatımîlerle olan ilişkilerini devam ettirdiler. Buna karşılık Fatımîler, Karmatilerin inançlarını benimsemekte fazla zorlanmamışlardır. Ebu Tâhir'in vefatından sonra Karmatiler ile Fatımîlerin arası siyasi sebeplerden dolayı açılınca, Karmatilerin nüfuzu azalmıştır.

Fatımîler, Halife Aziz zamanında ülkenin sınırlarını genişletirken bir taraftan da Suriye bölgesinde kendileri için gaile çıkaran Karmatiler üzerine Dımaşk'a ulaşmak üzereyken, kuvvet sevk ederek onları yenilgiye uğrattılar. Kaçabilenler Bahreyn'e döndüler. Fatımîlerin yanında

yer alan Karmatiler, zaman zaman Abbasi Halifeliği'ni zor durumda bıraksalar da 988'deki yenilgilerinden sonra, varlıklarını Oval Adası ve Bahreyn bölgesinde fazla bir varlık gösteremeden devam ettirdiler.

Karmatiler, farklı din ve ırktan olan insanların birlikte kardeşliğinin yanında, hangi düşünceden olursa olsun insanları bu harekete girmeye ve sığınmaya çağırmışlardır. Ancak, sadece Mecusi inançlarını İslami boyayla boyayarak ve çeşitli tevillerle meşru göstermekle kalmamış, İslam'ın emirlerini yok sayarak, yasaklarını helal gören bir davranış içine de girmişlerdir. Onun için dinî emirleri kendi istekleri doğrultusunda tevil ederek kız kardeşler ve kızları ile evlenmeyi, hoşuna gittiği takdirde kardeşinin karısının kişiye meşru olduğunu, şarap içmeyi ve bütün zevk verici şeyleri mubah görmüşlerdir. Diğer Batınîler gibi İslami emirleri yok sayarak, dinî esasları kendi mantıklarına göre yoruma tâbi tutmuşlardır. Temel düşünce Sünnî Halifelik ve İslami esaslara düşmanlık olduğu için, İslam'a muhalif olan her şeyi sistemlerine almaktan kaçınmamışlardır. (Ahmet Ocak, *Selçukluların Dinî Siyaseti*).

Oval Adası ve Bahreyn bölgelerinde bir müddet varlıklarını devam ettiren Karmatiler zamanla güçlerini kaybettiler. Adadaki Ehl-i Sünnet mensuplarının isyanları da Karmatilerin gücünü iyice zayıflattı. Adaya hâkim olan Karmatiler, Fatımîler adına hutbe okutmakta ve halkı kendilerine düşman edecek derecede ağır vergiler koymaktaydılar. Karmati idarecilerine karşı ayaklanan halk onların valilerini indirdi, kara ve deniz birliklerini imha etti. 1066 senesindeki isyandan sonra ada, Karmatilerin elinden çıkarak Sünnîlerin hâkimiyetine geçmişti. Bunlar, ticari hayatı canlandırmak ve tüccarları bu bölgeye çekmek için adaya bir cami inşa ettiler ve hutbeleri Abbasi halifesi adına okutmaya başladılar.

***

Hamdân Karmat Harranlı Sâbiîlerdendi. Harran Sâbiîleri dinlerini, kendilerinden olmadıkça kimseye belli etmezlerdi. Kelamcılara göre, büyük oranda Sâbiîlik ve Manilik gibi İslam öncesi

inançlarla karışan bu hareketin amacı, Kur'an ve Sünneti Mecusi görüşlerine göre yorumlamışlardı.

İnanç sistemlerinde Mecusiler için temel unsur olan "Zulmet ve Nur" unsurlarını Karmatiler de kullanmışlardır.

Kadın ve erkekleri bir araya toplayarak komün hayatı yaşarlar, bunun çocuğun sıhhati için gerekli olduğunu söylerlerdi. Daha da ileri giderek homoseksüelliği bir nizam olarak benimsemişler, kendisiyle münasebette bulunmak isteyen erkeği reddeden gencin öldürülmesini kaide haline getirmişlerdi. Mecusiliğin ateşe hürmet etmesi gibi, ateşi eliyle söndürenin elinin, üfleyerek söndürenin dilinin kesilmesini emretmişlerdir. Oval Adası'nın Karmatilerin elinden çıkması Bahreyn Karmatilerini de zor duruma soktu. Sünnî halk, Bağdat halifesi ve Selçuklularla temasa geçerek onlardan yardım istedi. Bu olaylar Karmatilerin üst üste yenilgiler alacağı askerî seferler zincirinin başlangıcı oldu. (Ahmet Ocak, *Selçukluların Dinî Siyaseti*).

***

Cuveynî, Karmatilerin Halife Mu'temid (Miladî 870-892) zamanında Miladî 891-892 yılında ortaya çıktığını yazar:

"Karmatilerin ilki Hamdân Karmat idi. Etrafında bir miktar taraftar toplanınca Hamdân Karmat, Kûfe civarında ayaklandı. Adamları Müslümanları öldürmeye, çocuklarını kaçırmaya ve mallarını yağma etmeye başladılar. Irak ve Suriye şehirlerine saldırılar düzenleyerek çölde saklandılar. Çıkardıkları karışıklıklar günden güne büyüyünce, halife onların karşısında âciz kaldı. Daha sonra, Bahreyn'i işgal edip Mekke'ye girerek hacıları katlettiler. Öldürülenleri zemzem kuyusuna atıp Hacerü'l-Esved'i kırdılar. Kabe'yi 25 yıl ellerinde tuttular. İslam melikleri orayı 100 bin dinar karşılığında geri almak istedilerse de vermediler. 25 yıl sonra Hacerü'l-Esved'i Kûfe'ye getirip Kûfe Camii'ne attıktan sonra üzerine, *'Biz bu taşı fermanla götürmüştük. Fermanla getirdik.'* yazdılar. Fakat daha sonra Müslümanlar onu oradan alarak Mekke'ye götürüp yerine koydular." (Cuveynî, *Cihangüşâ*).

***

Bu çerçevede İsmailik'ten çıkan iki ayrı kolundan da bahsedeceğiz:

Dürzilik: Fatımîlerin altıncı halifesi El-Hâkim Biemrillah döneminde (995-1021) İsmaililik içerisinden çıkan ve el-Hâkim Biemrillah'ın ilahlığını iddia eden dinî siyasi bir mezhep olarak Dürzilik, El-Hakimiyye, El-Muvahhidûn, El-Muvahhidun ed-Durûz, Benû Marûf, Âl-i Marûf, Davetü't-Tevhîd, çoklukla Dürziyye ve Durûz adlarıyla bilinir.

Dürzi mezhebi, ilk defa Miladî 1017 yılında tesis eden Hâkim'in veziri Hamza bin Ali bin Ahmed'dir. Bu mezhep Suriye ve Lübnan civarında pek çok taraftar bulmuştu. Dürzilerin en mühim dâîlerinden biri Anuştekin Dürzi'dir (Öl. Miladî 1019). Bu fırkaya Dürzi ismi de bu şahsa nisbeten verilmiştir. Dürzi isminin menşeini yanlış olarak Muhammed bin İsmail ed-Dürzi'ye nispet edenler de vardır. Bazı bakımlardan, Batınî olan İsmailîlere ve Nuseyrilere muhalefet etmelerine rağmen Dürzilerin Batınîlikle alakaları çoktur.

Dürziliğin inanç temelleri eski Mısır, Mecusilik, Yeni Eflatunculuk, Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam inançlarına, daha özelde İsmailî inançlara dayanır. Dürzilere göre Hâkim Biemrillah, Muhammed'in şeriatını neshetmiştir (kaldırmıştır). Allah Hâkim'e hulûl ve hâkim şeklinde tecessüm etmiştir. Hâkim'den başka ilah yoktur. Dürzilerin kendilerine mahsus şeriatları vardır. Şu dört esası bilmek onlar için farzdır:

1 - Hâkim Biemrillah'ı Allah bilmek,

2 - Emr'i bilmek,

3 - Hududu bilmek,

4 - Vasiyetlere riayet etmek.

Dürziler, Batınîler gibi akidelerini son derece gizli tutarlar, nassları tevil ederler ve fakat Batınîlerin aksine olarak zina etmek ve yalan söylemek gibi gayr-i ahlaki hususları hoş karşılamazlardı.

Nuseyriyye: Batınîlerdendir. Bunların Ali bin Ebî Tâlib'in kölesi Nuseyr'in taraftarlarından olduğu da söylenir. Nuseyriler, tarihte bilhassa Suriye'nin sahil mıntıkalarında faaliyet göstermişlerdir. Bir sıralar Müslümanlar üzerine hücum eden Frenkler, Nuseyrilerin yardımı sayesinde başarı göstermişler ve Kudüs'ü işgal etmişlerdi. Bunlar Hz. Ali'nin Allah olduğuna inanırlar ve bazı sahabe hakkında kötü sözler söylerlerdi. Bulutların Hz Ali'nin meskeni olduğuna iman ederler, gök gürültüsü onun sesi, şimşek gülmesidir derler, bulutlara çok hürmet gösterirlerdi. Yine şaraba ve üzüm ağacına da çok hürmet ederlerdi. Nuseyriler. anne, kız evlat ve kız kardeşle nikahı caiz görürlerdi. Nuseyrilere göre din Ali'nin Allah, Muhammed'in hicap ve Selman-ı Farisi'nin bab olduğunu bilmekten ibarettir. Nuseyriler Allah'ın cismani suretler şeklinde zuhur ettiğine inanırlardı; bu cismani suretlerin Muhammed, Ali ve onun evladından ibaret olduğunu iddiasındaydılar. Namaz, oruç ve hac gibi birçok dinî esasları tevil ederlerdi. (Şehristanî, *Milel ve Nihal*, Çev. Mustafa Öz, Haz. Mehmet Dalkılıç, 2008).

İSMAİLÎ FARKLILAŞMANIN SEBEPLERİ

Emevilerin kötü idaresi ve her geçen gün sosyal yapıdaki değişiklik halk arasında yer yer gayr-i memnun kitlelerin çoğalmasına sebep oldu. Özellikle Hâşimîler üzerindeki baskılar, mazlum durumuna düşen bu soya karşı halkın ilgisini arttırdı ve Emevilere karşı muhalefet için bu soyun bayraklaştırılmasıyla sonuçlandı. Emevilerin Miladî 750 yılında yıkılmasıyla birlikte iktidarı ele geçiren Abbasiler de Ali soyuna (Tâliboğulları) karşı benzeri bir muamelede bulundu. Bu yüzden zulme ve haksızlığa uğramış kimseler ve topluluklar, ihtilalci ve isyancı tutumlarını sürdürdüler. Şiî çevrelerde, çok merkezli ihtilalci gruplar artmaya başladı. Bu çerçevede Ali soyundan En-Nefsü'z-Zekiyye, Abbasi yönetimine isyan etti. Şiî zümrelerin bir kısmı, baskılar sonucu yer altına çekilirken, bir kısmı

da Abbasilerin siyasi otoritesinin zayıf olduğu bölgelere kayarak gizli davet yoluyla taraftar toplamaya çalıştı.

Gizli ve ihtilalci bir hareket olarak ortaya çıkan İsmailîliğin doğuşunda içtimai yapıdaki bu değişiklikler ve Abbasi-Tâlibî çekişmesi çizgisinde gelişen siyasi olayların yanı sıra iktisadi sıkıntıların ve eski kültürlerin rolünü de zikretmek gerekmektedir. Müslümanların yaşadıkları bölgelerde ve yeni fethettikleri bölgelerde Zerdüşt, Maniheist, İrfanilik/Hermesçilik, Deysani, Yahudi ve Hıristiyan kültürü yaşamaya devam etmekteydi. İsmailî hareket içerisinde yer alan ilk şahsiyetlerden bir kısmı, özellikle nassların yorumunda zahir-batın ayrımı yapan bir tevil metotlarını benimseyen irfani-gnostik kültür çevresinde yetişmiş veya bir şekilde bu kültürlerle ilişkileri olan kimselerdi. Bu kimseler bir taraftan İslami nassları kendi mezhep ve dinî yönelimlerinin hizmetinde kullanmak istediler, diğer taraftan, kadim gnostik mirası İslam dairesi içerisinde siyasi ve mezhebî görüşlerini hizmet edecek şekilde kullanmaya çalıştılar.

İslamiyet herhangi bir sınıfa ve soya imtiyaz tanımamaktaydı. Ancak Emeviler ve Abbasiler, kendi soylarına karşı ve yöneticilere karşı özel imtiyazlar tanıyorlardı. Bu uygulamalar Hâşimîler arasında, Şiî zümrelerde, ekonomik sıkıntılar çeken çiftçiler ve dışlanmış halk kitleleri arasında rahatsızlık yarattı. Bu da bu zümrelerin hükümetleri ihtilalci bir yolla devirmeye yönelik faaliyetler içerisine girmesiyle sonuçlandı. Bundan dolayı Zenc İsyanı ve Karmatileri destekleyenlerin çoğunluğu çiftçiler ve tarlalarında çalışan işçilerden oluşmaktaydı.

Şiî çevrelerde İsmailî farklılaşmanın asıl sebebi siyasi idi.

***

İsmail'in taraftarları, İsmail'in (Öl. Miladî 774) ölümünden sonra oğlu Muhammed'in etrafında toplandılar. Fırkanın akidesinin oluşumunda ve teşkilatlanmasında İsmail'in dostu Ebu'l-Hattâb Muhammed bin Ebî Zeyneb el-Esedî, önemli bir rol oynadı. Onun

taraftarları olarak bilinen Hattabiyye, İsmailiyye'nin nüvelerini oluşturdu. İlk İsmailî gruplar, aşırı Şiî grupların bulunduğu güney Irak'ta ortaya çıktı ve burayı kendilerine merkez seçti. Hareketin başına Ebu'l-Hattâb'dan (Öl. Miladî 755) sonra Meymun el-Kaddâh ve oğlu Abdullah'ı (Öl. Miladî 784) geçirdiler. İsmailiyye'nin asıl kurucuları olarak bilinen bu zat, eski Ortadoğu dinleri ile yeni Eflatuncu felsefeden faydalanarak Batınîyye'nin inanç yapısını kurdu. Mubarekiyye ve Hattabiyye, İsmail bin Cafer es-Sâdık'ın ölümünden sonra, ikinci yüzyılın ikinci yansında İsmailî çizginin ana bünyesini oluşturdular. İsmailî akidenin en önemli unsurlarından birisi olan nâtık imam-sâmit imam nazariyesinin Hattabiyye tarafından da benimsenmiş olması İsmailiyye ile Hattabiyye arasındaki ilişkiyi göstermesi bakımından önemlidir.

İsmailî hareket başlangıçtan itibaren yaklaşık bir buçuk asır süren bir gizlilik dönemine girmiştir. Bu karanlık dönemde dâîler tarafından yönetilen fırkanın Muhammed bin İsmail'den sonraki imamların gerçek veya hayalî şahsiyetler olup olmadığı bilinmemektedir. Fakat İsmailî kaynakların verdiği bilgiye göre, gizlilik devrinde, kesintisiz bir imamet silsilesi devam etmiştir. Bu devrede İsmail, oğlu Muhammed ve onların sadık taraftarlarından bir grup mezhebin propagandasını yapmış ve yapısını şekillendirmeye çalışmıştır.

İSMAİLÎ HAREKETİN YAYILMASI

İsmailî hareket, Muhammed bin İsmail'in muhtemelen Miladî 796'da ölmesinin ardından Abdullah El-Vefî (Öl. Miladî 872), Ahmed bin Abdillah (Öl. Miladî 943) ve Huseyin bin Ahmed er-Radî (Öl. Miladî 901) kanalıyla babadan oğla geçen imamet silsilesi ile devam etmiştir. Ancak bu zincirin kesin olup olmadığı şüphelidir. İsmailî imamlar Abbasi baskısından çekindikleri için, mezheplerini merkezden uzak yerlerde yaymaya çalıştılar.

Bu hareketin merkezi başlangıçta Hûzistan'daki Ahvaz ve Asker Mukram şehirleri idi. Sonra Basra ve sonunda Şam'ın kuzeyinde yer alan Selemiyye şehri oldu. Muhammed bin İsmail, bu düşünceyle Demavend (sonra adı Muhammedabad) yakınlarındaki yere gelerek faaliyetlerini burada sürdürdü. Oğlu Abdullah, Humus yakınlarındaki Selemiyye'ye, taraftarları da buraya geldiler. Miladî 902 yılına kadar, Selemiyye, İsmailî davetin merkezi olmaya devam etti. Huseyin bin Ahmed, taraftarlarını baskılardan koruyacak bir devlet kurma arzusu taşıyordu.

Bunun için Yemen ve Mağrib gibi merkezî otoriteden uzak bölgelere dâîler gönderdi. Bu dönemde Yemen'e gönderilen İbn Hûşeb ve Ali bin el-Fazl, Yemen'in büyük bir bölümünü ele geçirerek iki ayrı devlet kurmayı başardılar. Ebu Sa'îd el-Cennâbî ve oğlu Ebu Tâhir el-Cennâbî de Bahreyn'de Karmati devletini; Ebu Abdullah eş-Şiî ise Kuzey Afrika'da devlet kurmaya muvaffak oldular.

On Birinci İmam Ubeydullah, oğlu Kaim ile birlikte Sicilmase'ye gelerek Miladî 909'da Mehdi olduğunu ilan etti ve Fatımî devletinin temellerini attı. Kısa süre içerisinde Mısır'ı ele geçiren İsmailîler, Kahire'de El-Ezher Medresesi'ni kurarak pek çok dâî ve ajan yetiştirdiler. (Mustafa Öz, "İsmailiyye Mezhebi", *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde* Şiîlik *Sempozyumu. 13-15 Şubat 1993 (Tebligler ve Müzakereler)*, İstanbul 1993)

Miladî 874 tarihinden kısa bir süre sonra İsmailî davet Orta ve Kuzeybatı İran'da başladı ve oradan da Horasan ve Maveraünnehir'e yayıldı. Rey bölgesinde dâî Halef Hallâc davetin başlatıcısı oldu. Bu sebepten uzun bir süre buradaki ilk İsmailîler Halefiyye olarak tanındılar.

Halef, Kuleyn köyünde oturmaktaydı ve Muhammed bin İsmail adına burada gizlice davette bulunmaktaydı. Halef'ten sonra davet onun soyundan gelenlerin liderliğinde devam etti. Sonunda dâîlik, ilmî kişiliğiyle tanınan Gıyas'a geçti. O, Merveruz'da Huseyin bin Ali Mervezi adında önde gelen bir Samani âlimiyle tanıştı ve onu İsmailî

mezhebine soktu. Neticede Horasan'ın Talikan, Meymene, Herat, Gürcistan ve Gur gibi illerinde çok sayıda kişi İsmailîliği benimsedi. Bir süre sonra Gıyas, Rey'e dönerek Ebu Hatim er-Râzî'yi yardımcılığına getirdi. İsmailîliğin en önemli dâîlerinden ve âlimlerinden biri olan Ebu Hatim İsfahan, Azerbaycan, Mazenderan ve Curcan'a dâîler gönderdi ve aralarında birtakım yöneticilerin de bulunduğu çok sayıda kişiyi davete kazandırdı. Ebu Abdullah'tan sonra Horasan'daki davetin başına yaklaşık Miladî 919 yılında Ebu Sa'îd Şa'rânî geçti ve Horasan'ın ümera ve eşrafından çok sayıda kişiyi davete kazandırdı. Horasan ve civar bölgelerdeki davetin başına daha sonra Dâî Emîr Huseyin bin Ali geçti ve davetin merkezini Nişabur'dan Merveruz'a taşıyarak Muhammed bin Ahmed Nesefî'yi yerine seçti; onu daveti Maveraünnehir'de yayması için teşvik etti. Nesefî selefinin vasiyetine uygun olarak bir süre Orta Asya'da davetin yayılmasında başarılı faaliyetlerde bulundu. (Sönmez Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*).

ŞEHRİSTANÎ'DE İSMAİLÎLİK

Muhammed bin Abdü'l-Kerim bin Ahmed Ebu'l-Feth eş-Şehristanî, 1076-1153 yılları arasında yaşamıştır. Kelam, dinler ve mezhepler tarihi sahasında tanınmış âlimdir. Horasan'ın kuzey sınırında bulunan Şehristan'ın bir köyünde doğdu. Harezm'de bulundu. 1116'de Bağdat'ta geldi, üç yıl kaldıktan sonra memleketine döndü ve orada vefat etti. Şehristanî, Horasan'da Selçuklu Sultanı Sencer'in vezirinin vekilliğini yaptı. Ünlü eseri *El-Milel ve'n-Nihal*'i bu vezire ithaf etti. *El-Milel ve'n-Nihal*, dinler, mezhepler ve felsefe tarihi konusunda ilk ana kaynaklardan biridir. Şehristanî, Batınîyye hakkında *El-Milel ve'n-Nihal*'de, *"Aslında Batınîyye yetmiş iki fırkaya muhalif ve daha farklı bir topluluktur."* dedikten sonra İsmailiyye hakkında bilgileri verir. Ancak bu bilgiler yaşadığı dönemle ve öncesiyle ilgilidir. Sonraki gelişmeler haliyle yoktur ve başka kaynaklara dayanarak ele alacağız. *El-Milel ve'n-Nihal* birinci dereceden kaynaktır:

"Daha önce İsmâiliyye'nin Museviyye ve İsnaaşeriyye'den Cafer'in en büyük oğlu ve başlangıçta imameti konusunda nass bulunan İsmail bin Cafer'in imametini kabul etmesiyle ayrıldığını belirtmiştik. Onlar şöyle diyorlardı: Cafer es-Sâdık, tıpkı Hz. Peygamber, Hatice hayatta iken ve Hz. Ali Hz. Fâtıma yaşarken yaptığı gibi, İsmail'in annesi hayatta iken onun üzerine hiçbir kadınla evlenmedi ve hiçbir cariye ile ilgisi olmadı.

Biz daha önce İsmail'in, babası hayatta iken öldüğünü zikretmiştik. Ölümüyle birlikte mensuplarından bir kısmı, onun öldüğünü, imameti konusundaki nassın işlerliğinin, tıpkı Musa'nın Harun'u halef gösterip, Harun'un o hayatta iken ölmesi misalinde olduğu gibi, özellikle İsmail'in evlatlarına intikal etmesinin gerekliliğini ortaya koydular. Zira onun hakkındaki nass geriye dönmez ve ondan vazgeçilmezdi. Zira bedâ ile hüküm vermek muhaldir. Çünkü imam, evlatlarından birinin imamete getirileceği konusunda, kendisinden önce imam olan babalarından bir söz işitmedikçe bizzat karar veremez. Müphemlik ve bilinmezlikle yapılan tayin de geçerli değildir.

Bir kısmı ise İsmail'in ölmediğini, öldürülmeye kastedilmemesi için kendisini takıyye gereği ölmüş gösterdiğini ileri sürdü. Bunun bir kısım delilleri de mevcut bulunmaktadır. Mesela üvey kardeşi Muhammed küçüktü, İsmail'in uyuduğu sedire giderek yorganı açınca, İsmail gözlerini açtı, Muhammed de korkup 'kardeşim yaşıyor, kardeşim yaşıyor' diye bağırarak babasına koştu. Babası, peygamberin evlatlarının ahiretteki durumlarının da böyle olduğunu söyledi. Keza, İsmail'in öldüğüne şahit tutmak ve imzalanan zabıtla ispatlamak başka bir konudur. Zira bir kimsenin ölümünün tescili, alışılmış bir durum değildir. Bundan dolayı Abbasi halifesi Mansur'a, İsmail bin Cafer'in Basra'da görüldüğü, bir kötürüme dua ettiğinde onun, Allah'ın izniyle iyileştiği haberi ulaştırılınca, Mansur da Cafer'e, İsmail'in diriler arasında olup Basra'da görüldüğünü belirterek, üzerinde kendisinin tayin ettiği Medine âmilinin şahitli-

ği ile ilgili imzası bulunan sicilli (tescil belgesini) ona göndermişti." (Şehristanî, *Milel ve Nihal: Dinler, Mezhepler ve Felsefî Sistemler Tarihi*, çev. Mustafa Öz, Haz. Mehmet Dalkılıç, 2008).

***

Şehristanî, İsmail'den sonra, yedinci ve tamam olarak kabul edilen, yedi devresinin kendisiyle sona erdiği Muhammed bin İsmail'in imametini benimsediklerini belirttikten sonra şöyle devam eder:

"Muhammed bin İsmail'den itibaren beldelerde gizli olarak işlerini yürüten fakat dâîlerini açıktan açığa sevk eden gizli imamlar devresi başlamış oldu. Onlara göre yeryüzünde her zaman zahir ve bilinen veya batın ve gizli olan, hayatta olup görevini yerine getiren bir imam bulunmak zorundadır. İmam zahir olduğunda kanıtının gizli olması mümkündür, imam gizli olunca da kanıtının ve dâîlerinin mutlaka zahir olması gereklidir. İmamlarla ilgili hükümler, haftanın yedi günü, semaların sayısının yedi olması, yedi yıldız gibi yedi sayısı üzerine kurulmuştur. Nakiplerin hükmü ise on iki sayısı üzerine cereyan etmektedir.

Bundan dolayı, imamların nakiplerinin sayısının on iki olarak tespitinde, İmamiye'nin Katiyye fırkasında şüphe ortaya çıktığını belirttiler. Mestur imamlardan sonra Mehdi Billah ve El-Kaim Biemrillah ve evlatları birbirini takip eden nasslarla, biri diğerinden sonra imam olarak geleceklerdir. Onların mezhebine göre, zamanının imamını bilmeden ölen kimse cahil olarak ölmüştür. Keza bir imama biat etmemişken ölen kimse de yine cahil olarak ölmüştür." (Şehristanî, *Milel ve Nihal*).

***

Şehristanî, *"Bu zümrenin her zaman davetleri ve her lisanda yeni ortaya koydukları görüşleri vardır. Biz önce onların kadim makalelerini, daha sonra yeni davet sahibinin düşüncelerini ele alıp ortaya koyacağız."* der ve devam eder:

"Bu grubun en meşhur lakabı Batınîyye'dir. Bu lakapla anılmalarının sebebi her zahirin bir batını, her tenzilin de bir tevili bulunduğunu iddia etmeleridir. Bunun dışında, değişik toplumlarda ve lisanlarda muhtelif lakapları bulunmaktadır. Irak'ta Batınîyye, Karamita ve Mezdekiyye diye anılırlar. Horasan'da Talimiyye ve Mülhide diye isimlendirilirler. Kendileri ise 'Biz İsmailiyye'yiz, diğer fırkalardan bu isimle ve bu ismin ifade ettiği kişiyle ayrılmış bulunuyoruz.' derler.

İlk dönem (Kadim) Batınîyye mensupları, kendi düşüncelerini, felsefecilerin düşünceleriyle karıştırıp, telif ettikleri eserleri, bu metoda uygun olarak yazdılar. Allah hakkında 'Biz Allah'ın var veya yok olduğunu, âlim, cahil, kadir veya aciz olduğunu söylemeyiz.' diyerek bütün sıfatlarda aynı yolu takip ettiler. Onlara göre bu sıfatlardaki gerçek ispat, Allah ile diğer mevcutlar arasında belirtilen cihette bir müşterekliği gerektirir, bu ise teşbihtir. Hüküm mutlak olarak ispat veya nefyetme şeklinde olmamalıdır. Çünkü O, birbirine karşıt, düşman ve zıt olan şeylerin yaratıcısıdır, dediler. Bu konuda Muhammed el-Bâkır'dan, 'Alimlere ilim verdiği zaman, O âlimdir denildi, kadirlere kudret verdiğinde O'nun kadir olduğu söylendi. O ilmin ve kudretin kendisiyle kaim bulunduğu veya ilim ve kudretle tavsif edildiği manasında değil, 'ilmi ve kudreti veren' anlamında âlim ve kadirdir.' şeklinde bir ifade naklettiler.

Onların, Allah'ın sıfatlarını gerçekten reddettikleri, zatının da sıfatlardan tamamen farklı olduğunu benimsedikleri söylendi. Kıdem konusunda da aynı düşünceyi ileri sürerek, 'Biz Allah'ın ezelî veya yaratılmış olduğunu söylemeyiz, Aslında kadim olan O'nun emri ve kelimesidir, yaratılmış olan ise halk etmesi ve fıtratıdır (yaratması), dediler.

Onlara göre Allah, emriyle fiilde tam olan 'el-aklu'l-evvel'i yarattı, onun aracılığı ile tam olmayan 'en-nefsü't-tâlî'yi yarattı. Nefsin akla nispeti ya nutfenin tam yaratılmışlığa ve yumurtanın kuşa nispeti gibidir yahut da çocuğun babaya, sonucun, sonucu çıkarana

veya kadının erkeğe, kadının kocasına nispeti gibidir. Onlara göre nefs, aklın kemaline karşı bir özlem duyunca, noksanlıktan olgunluğa geçmek için hareket etmek zorunda kaldı. Hareket ise hareket aletine muhtaçtı. Dolayısıyla semavi felekler ortaya çıkarak nefsin gözetiminde devrî hareketlerle hareket etmeye başladılar. Bundan sonra basit tabiaalar (özellikler) ortaya çıkarak bunlar da nefsin kontrolünde düz bir istikamette hareket ettiler. Bunu takiben madenler, bitkiler, hayvanlar ve insanlar gibi terkip edilmiş nesneler (mürekkebat) ortaya çıktı. Cüz'î (ferdî) nefsler bedenlerle birleşti, insan nev'i bu nurların özel feyzi sayesindeki istidadıyla, diğer mevcutlardan farklı olarak ortaya çıktı ve insanın âlemi bütün âlemin mukabilinde yerini aldı."

"Ulvî âlemde akıl ve külli nefs vardır, bu sebeple bu âlemde bütün olarak müşahhas bir aklın bulunması zorunludur." diyen Şehristanî sonra şunları yazar:

"Onunla ilgili hüküm, kamil ve istenilen yere ulaşmış şahıs hakkında verilecek hükümdür. Nâtık diye isimlendirilen bu şahıs, peygamberdir. Ulvi âlemde bulunan müşahhas ve bütün olan nefsin durumu ise eksik (nakıs) olup, kemale yönelen çocuğun yahut hilkati tamamlanmaya yönelik nutfenin veya erkekle evlenen bir kadının durumu gibidir ki esas diye isimlendirilen bu kişi vâsidir.

Onlara göre felekler ve tabiatların akıl ve nefsin hareketlendirmesiyle harekete geçmesi gibi, nefsler ve şahısların da hareketlenmesi dinî hükümlerledir. Peygamber ve vâsinin, her zaman, en son devre girilip kıyamet kopuncaya, sorumluluk ortadan kalkıp, dinsel davranış ve hükümler bitinceye kadar, yedili bir sistem üzere deveran edecek tarzda hareketlendirmesiyle olur. Bu felekî hareketler ve şer'î kanunlar, nefsin kemale ermesi içindir. Nefsin kemali ise aklın derecesine ulaşıp onunla birleşmesi, fiilen onun mertebesine gelmesidir. İşte bu büyük kıyamettir, bu durumda feleklerin, unsurların ve terkip edilmiş nesnelerin bileşimleri çözülür, sema çatlar ve yıldızlar

birbiri peşinden saçılır, arz başka bir arza inkılap eder, sema katiplerin tomarı dürdükleri gibi dürülür, insanlar o gün hesaba çekilir ve hayır serden, itaakar asiden ayrılır, hakkın cüziyyatı nefsi külli ile batılın cüziyyatı da saptırıcı ve iptal edici batıl şeytanla birleşir. Hareket vaktinden sükun vaktine kadar olan devre başlangıç, sükun devrinden sonsuza kadar olan devre ise kemaldir. Onlara göre hiçbir farz, sünnet, şer'î hükümlerden alışveriş, icare, hibe, nikah, talak, kısas ve diyet gibi hiçbir hüküm yoktur ki bir sayı karşılığı sayı olarak, hükmüne mutabık bir hüküm olarak âlemde bir ölçüsü bulunmasın. Zira şeriatlar ruhani ve emrî âlemlerdir, âlemler de cismani ve yaratılmışlıkla ilgili şeriatlardır Keza harfler ve kelimelerdeki terkipler, suretler ve cisimlerdeki terkiplerin ölçüsü üzeredir. Tek tek harflerin kelimelerden terkip edilenlere nispeti, basit unsurların bileşik cisimlere nispeti gibidir. Bütün harflerin âlemde bir ölçüsü, kendisine has bir tabiatı, tabiatı itibariyle de nefslerde meydana getirdiği bir tesiri vardır.

Bu sebeple, tıpkı yaratılan nesnelerin tabiatları dolayısıyla elde edilen gıdalar, nasıl bedenin gıdasını teşkil ediyorsa, öğretilen kelimelerden elde edilen ilimler de nefsler için bir gıda olmuştur. Allah, her mevcudun gıdasını, kendisini yarattığı nesneden takdir etmiştir. Âlemde her şeyin ölçüsü bulunduğu düşüncesinden hareketle, kelimelerin ve ayetlerin sayılarına yönelen bu grup, Besmele'nin yedi artı on iki harften, şehadetlerden birincide tehlilin (La ilahe illallah) dört kelimeden ikinci şehadetin (Muhammedün resulullah) üç kelimeden bileşik olduğunu, birinci şehadette yedi hece, ikincisinde ise altı hece, birincisinde ve ikincisinde on iki harf bulunduğunu belirtmişlerdir. Bunun gibi, akıllı kimselerin söylemeyeceği, zıddı ile mukabeleden korkup ortaya koymaktan aciz kalacağı hususları, kendileri için mümkün olan her ayetten çıkarmaya çalıştılar. Bu mukabeleler (karşılaştırmalar) seleflerinin yolu olup, konu ile ilgili birçok eser yazdılar ve her devirde insanları bu ilimlerin ölçülerini bilen, bu durum ve kurallara ileten bir imama davet ettiler.

Yeni Davet (ed-Da'vetü'l-cedîde) mensupları, Hasan bin Muhammed bin Sabbah davetini açıkladığı, sözlerini başkalarını ilzam etmeye yönlendirdiği, kişilerden yardım alıp, kalelerde güçlendiğinde, bu yolu terk ederler.

Hasan bin Sabbah, ilk defa 483 (1090) senesi Şaban ayında Alamut'a çıkmıştı. Bu, imamının beldesine hicret edip, kendi zamanının insanları için davanın keyfiyyetini öğrenmesinden sonra idi. Dönüp, ilk davet olarak insanları her zaman kaim olacak sadık bir imamın belirlenmesi ve kurtuluşa erecek olan fırkayı (el-fırkatü'n-nâciye), kendilerinin imamı olduğu, diğerlerinin imamı bulunmadığı ifadesiyle kararlaştırıp saptamaya davet etti. Onun söylediklerinin özeti, bu konuda sözü tekrar ettikten sonra, Arapça ve Farsça ifadeleri ile başlangıca geri döndüğüdür."

***

Şehristanî, *"Biz kendisinin Farsça yazdığını Arapçaya naklediyoruz, nakledene ayıp olmaz. Muvaffak olan, hakka uyan, batıldan sakınandır. Muvaffak kılan ve yardım eden Allah'tır. Davetini başlattığı dört fasılla başlıyoruz, onun Farsça yazdığının Arapçasını veriyoruz."* dedikten sonra Hasan Sabbah'ın sözlerini nakleder:

"Birinci fasılda şöyle dedi: 'Allah'ın bilinmesi konusunda müftünün söyleyeceği, iki kavilden biridir: Ya Allah'ı bir öğreticinin öğretmesine muhtaç olarak değil, sadece akılla ve düşünce ile bilirim, diyecektir yahut akıl ve düşünce ile bilmek mümkün değil, ancak bir öğreticinin öğretmesiyle bilirim, diyecektir.' Şöyle dedi: 'Eğer birinci söze göre fetva verirse başkasının aklını ve düşüncesini inkar etme yetkisi bulunmamaktadır. Zira o, (başkasını) inkar ettiğinde öğretmiş olur, bu inkar öğretmedir ve düşüncesi inkar edilen kişinin öğretilmeye ihtiyacı bulunduğunun delilidir.' Şöyle dedi: 'İki husus zaruridir çünkü insan bir fetva verdiğinde veya bir söz söylediğinde, ya bunu kendisi inanarak söyler yahut da bir başkasının sözünden alarak söyler.' Bu birinci fasıldır. O bu sözleri re'y ve akıl ashabına söylemiş olmaktadır.

İkinci fasılda şöyle belirtti: 'Bir öğreticiye ihtiyaç duyulduğunda, mutlak olarak her öğretici uygun mudur, yoksa bir sadık öğreticiye mi ihtiyaç vardır?' Şöyle dedi: 'Eğer her öğretici uygun olur derse, o kimsenin has mı olan öğreticiyi inkarı caiz olmaz. Eğer inkar ederse mutlaka sadık ve güvenilir bir öğreticiyi kabulleneceği ortaya çıkar.' Bu da Ashabu'l-hadise karşı söylenmiş bir sözdür.

Üçüncü fasılda şöyle dedi: 'Sadık bir öğreticiye ihtiyaç duyulduğunda; önce öğretici bilinip sonra bulunup ondan öğrenmek mi gereklidir, yoksa şahsını tayin ve doğruluğunu tespit etmeksizin her öğreticiden öğrenmek mi gereklidir? Bunlardan ikincisi, birinciye dönmek demektir. Bir yola koyulması, ancak bir yöneltici ve arkadaşla mümkün olur; kişiye gerekli olan ise önce arkadaş, sonra yoldur.' Bu da Şia'ya karşı söylenmiş bir sözdür.

Dördüncü fasılda şöyle der: 'İnsanlar iki fırkadır. İlki, biz Allah'ın bilinmesinde sadık bir öğreticiye muhtacız; öncelikle o öğreticinin belirlenmesi ve teşhisi, daha sonra ondan ilim öğrenilmesi gerekir, der. İkinci fırkada, her konuda öğretici olandan ve öğretici olmayandan ilim alır. Geçen mukaddimelerden anlaşıldı ki ille fırka doğruyu bulmuştur, bu fırkanın reisinin, haklıların reisi olması gerekir, ikinci fırkanın batıl üzere olduğu anlaşılınca, onların reislerinin de iptalcilerin reisleri olması gerekir.

Şöyle dedi: 'Bu yolla biz muhikkın doğru olduğunu özetle anlamış olduk. Bundan sonra muhikla hakkı biliriz ki bu meselelerin deveranı gerekmeyen mufassal bir bilgidir.' Burada 'hak' ile ihtiyaç, 'muhik' ile kendisine muhtaç olunan kimse kastedilmektedir. Şöyle dedi: 'İhtiyaç sebebiyle imamı tanırız, imam vasıtasıyla ihtiyacın miktarlarını biliriz. Cevaz ile vacibi yani vacibu'l-vücudu bildiğimiz gibi, imamla caizlerdeki cevazın miktarlarını bilmiş oluruz.'

Dedi ki: 'Tevhide giden yol tam olarak böyledir.' Daha sonra mezhebini anlatıp yerleştirme konusunda bir kısım fasıllar zikretmiştir ki bundan amacı ya kendi mezhebini tanıtmak veya diğer mezhepleri reddetmektir. Fakat çoğunluğu ret; ilzam ve araların-

daki ihtilaftan dolayı diğer mezheplerin geçersiz (batıl) olduğu, ittifakları sebebiyle kendi mezheplerinin doğru (hak) olduğu sonucuna ulaşma şeklindedir. Bunlardan biri 'el-Hakku ve'l-Batıl' adlı büyük ve küçük fasıldır. Burada âlemde hak ve batılın bulunduğuna temas etmekte, hakkın alametinin birlik (vahdet), batılın alametinin ise çokluk (kesret) olduğunu, birliğin öğretme ile sağlanacağını, çokluğun ise re'y ve görüşten kaynaklandığını, öğretmenin (talim) cemaatle beraber olduğunu, cemaatin de imamla birlikte bulunduğunu ifade etmiş, re'y ve görüşün muhtelif fırkalar tarafından benimsendiğini, onların da kendi reisleri ile birlikte bulunduklarını kaydetmiştir.

Hakkı ve batılı, bir yönden aralarındaki benzerliği ve birbirinden ayrılmalarını, her iki taraftaki zıtlığı ve tertibi ölçü (mizan) kabul edip, söylediği her şeyi bu ölçüye göre değerlendirerek şöyle dedi: Bu ölçü 'kelime-i şehadet'ten kurulmuştur, onun terkibinde bir red (nefiy) bir de kabul (ispat) yahut bir nefiy bir istisna vardır. Nefyedilmeye layık olan batıldır, ispat edilmeye layık olan da haktır, bununla hayır ve şer, sıdk ile kizb ve diğer zıt şeyler ölçülüp tartılır. Maksadı her makale ve kelimede öğreticinin bulunması gerektiğine dönüşüdür. Tevhidin, tevhid olabilmesi için nübüvvetle birlikte olması gerekir, nübüvvetin de nübüvvet olabilmesi için imametle birlikte olması icap eder. İşte sözlerinin ulaştığı sonuç budur.

Kendisi, halkı (avam) ilimlerle meşgul olmaktan, bilginleri (havas) de kendisinin muhtevasını bildiği kitaplar ile her ilimde derecesini bildiği kişilerin yazdıkları hariç, geçmiş ulemanın kitaplarını okumaktan men etti. İlahiyat konusunda kendi mensuplarıyla 'Bizim ilahımız, Muhammed'in ilahıdır.' sözünü aşmadı. Şöyle dedi: 'Siz, bizim ilahımız akılların ilahıdır, yani her akıllının aidinin sevk ettiği ilahtır, diyorsunuz. Onlardan birine Allah hakkında ne diyorsun, O bir midir, yoksa çok mudur, âlim midir değil midir, kadir midir, değil midir? diye sorulsa, ancak 'benim ilahım Muhammed'in ilahıdır.' şeklinde cevap verecektir.' 'O resulünü hidayet ve hak ile

bütün dinlere üstün kılmak için gönderdi." Resul hakka yönlendirendir. Geçen mukaddimelerle ilgili olarak bu topluluktan birçoğu ile tartışmalarda bulundum fakat 'Sana ihtiyacımız mı var, bunu senden mi duyacağız veya bunu senden mi öğreneceğiz?' şeklindeki sözler dışında müspet bir adım atmadılar.

İhtiyaç konusunda bunlarla yumuşakça konuşarak, 'Kendisine muhtaç olunan kişi nerede, benim için ilahiyat konusunda neye inanmamı söylüyor, akılla anlaşılacak konularda benim için koyduğu kurallar nedir?' diye sordum. Zira maksat öğreticinin şahsı değil, öğretmesidir. Onlara, ilim kapısını kapattınız, teslimiyet ve taklit kapısını açtınız, basirete uymayan bir mezhebi ve delilsiz olarak bir yola girmeyi hiçbir akıllı kişi kabul etmez, dedim. Kelamın başlangıcı tahkimat, (konuyu hakeme arz etme) sonu ise teslim olmaktır. 'Hayır! Rabbine and olsun ki aralarında çıkan anlaşmazlık konusunda seni hakem kılıp sonra da verdiğin hükümden içlerinde bir sıkıntı duymadan tam manasıyla kabullenmedikçe iman etmiş olmazlar." (Şehristanî, *Milel ve Nihal*).

İSMAİLİYYE'NİN GÖRÜŞLERİ

Mustalî İsmailîleri esasta batınî inancını ve dâîlik sistemini benimsemiş olmakla birlikte, Nizarîlere göre daha mutedil bir görüşe meyletmişlerdir.

Cemaatin başı olan Dâî Mutlak, "Mollacı" veya "Molla Sâhib" olarak bilinir. Şiîliğin imamlarında olduğu gibi, o da günahsızdır, yani "masum"dur. Onu takiben Mezun, Mukasır, Şeyh, Molla, Miyan-Sahib gelir. Bunların her birinin ayrı birer vazifesi vardır.

Allah, Hz. Muhammed, Kur'an ve Sünnet hakkındaki görüşleri, Ehl-i Sünnet'inkine yakındır.

İlk dönemlerinde ve bazı değişikliklerle sonraki dönemlerde korunan İsmailî anlayışın en önemli unsuru, zahir ve batın ayrımıdır.

Kutsal kitapların ve şer'î hükümlerin zahir ve batını arasında ayırıma giderek her zahirî ve lafzi mananın bir batınî ve hakiki manası olduğunu iddia etmişlerdir. İsmailî inanç yapısında Kur'an ve İslam şeriatının zahirî manası ile batınî manası birbirinden tamamen ayrılır. İlk İsmailîliğin öğretisine göre yeni bir şeriat getiren her peygamberle dinin zahirî yönü değişirken, sonsuz ebedî hakikatleri ihtiva eden dinin batınî yönü değişmeden kalır. Farklı din ve şeriatlarda aynı olan bu değişmez hakikatlere ulaşmak, yalnızca İsmailîler için mümkün iken, İsmailî olmayanlar sadece dinin zahirî manalarını anlayabilirler.

Başlangıçtan beri, İsmailîler için batınî hakikatlere ulaşmak tevil (batınî/temsilî yorumlama) yoluyla mümkün olmuştur. İsmailî imamın asli vazifeleri arasında olan tevil vasıtasıyla İsmailîler zahirî manadan dinin batınî ve hakiki manasına ulaşırlar. Bu durum şeriattan hakikate; diğer bir ifadeyle zahirî ve geçici dünyadan batınî ve ebedî dünyaya doğru yapılan ruhani bir yolculuk gibidir. Bu gnostik/irfani bilginin kesbedilmesi İsmailîler için aynı zamanda yeni ve ruhani bir doğuş olarak kabul edilmiştir. Aynı zamanda İsmailî mezhebine girmek anlamına da gelen ve "belâğ" olarak nitelenen bu aşamalı süreç belli miktarda ücret ödemek karşılığında mümkündü.

"Belâğ"ın farklı yönleri ilk İsmailî dönemle alakalı olan *Kitâbu'l-Âlim ve'l-Gulâm* adlı eserde kısman anlatılmıştır.

Belâğ, yedi veya dokuz aşama idi. Bununla birlikte "belâğ"ın farklı aşamaları ve ilk İsmailîliğin örgütlenmesi ve hiyerarşisi hakkında ayrıntılı bilgiler elimizde bulunmamaktadır.

Gizlilik dönemi boyunca davetin başkanlığının Muhammed bin İsmail'in hüccetleri olarak bilinen merkezî liderliğin elinde olduğu anlaşılmaktadır. Davet bölgelerinin her birinde merkezî liderliğin görevlendirdiği asli bir dâî davetin başkanlığını yapmaktaydı. Her halükarda davetin her bir farklı bölgesinde, geniş bir dâî ve yardımcılar ağı davetin ve "belâğ"ın farklı görevlerini yapmaktaydılar.

İlk İsmailîler için dinin batınında gizli olan hakikatler tek bir batınî ve gnostik/irfani düşünce sistemini oluşturmaktaydı. Bu sistem temelde insanlık tarihi ile ilgili bir kozmolojiden ibaretti. İlk İsmailîler zaman ve sonsuzluk hakkında Helenizm ve Gnostisizm gibi farklı düşünce okulları ve akımlarının yanı sıra, İslam'dan önceki İbrahimî dinler ve Gulat-ı Şia'nın inançlarından alınmış özel nazariyelere sahiptiler.

Zamanla ilgili bu nazariyeler, hem İsmailîliğin nübüvvet ve insanlığının dinî tarihiyle, hem de Kur'an'ın yaratılış ve Ulu'l-Azm peygamberlerin risaletiyle ilişkiliydi. İlk İsmailîlere göre insanlığın dinî tarihi yedi devirden müteşekkil olup her bir devreyi şeriat getiren bir peygamber başlatmaktaydı. Onlar bu her devirde yeni bir şeriat getiren peygamberlere nâtık adını vermekteydiler. Aslında her devrin şeriatı o devrin nâtıkının zahirî mesajını yansıtmaktaydı.

Tarihin ilk altı devresi, nâtık adı verilen Adem, Nuh, İbrahim, Musa, İsa ve Muhammed olmak üzere altı Ulu'l-Azm peygamberden ibaretti. Bu nâtıklardan her biri kendi devirlerinin şeriatının batınında gizli olan hakikatleri tevil etmesi için aynı zamanda bir de vekile sahiptiler ki İsmailîler bu vekillere "vasi", "esas" ya da "sâmit" demekteydiler.

İlk altı devrenin vasileri sırasıyla Şit, Sam, İsmail, Harun (veya Yuşa), Şemunu's-Safâ, Ali bin Ebî Tâlib idi. Her bir devirde, o devrenin vasisinden sonra kendilerine etimma adı da verilen yedi imam mevcut olup onların asli görevi kendi devirlerinin şeriatının zahirî ve batınî manalarını muhafaza etmekti. Her devrin yedinci imamı bir sonraki devrin nâtıkı makamına yükselirdi ki getirdiği yeni şeriat ile bir önceki devrin nâtıkının şeriatını nesh (iptal) ederdi. Bu durum sadece tarihin son dönemi olan yedinci devirde farklıydı.

İlk İsmailîlerin inanışlarına göre Hz. Muhammed ve İslam'ın devri olan altıncı devrin yedinci imamı, İsmailîlerin ölümünü inkar ederek Kaim Mehdi olarak zuhur edeceğini bekledikleri Muhammed bin İsmail'di. Yalnızca o, son imam olarak "nâtık" ve "esas"ın

vasıflarını kendisinde birleştirecekti. Muhammed bin İsmail, İslam'ın yasalarını yürürlükten kaldırarak yedinci ve son devri başlatacaktı ancak o yeni bir din getirmeyecek, bunun yerine daha önce gelen ilahî mesajlarda gizli olan bütün hakikatleri açık ortaya koyacak ve böylece artık dinî hükümlere ihtiyaç kalmayacaktı. Kaim ve nâtıkların sonuncusu olarak dünyayı adaletle yönetmesinin akabinde cismani dünya sona erecekti. (Muzaffer Tan, "Tarihsel Süreçte İsmailîlik ve Yaşadığı Farklılaşmalar").

***

İsmailî inanç temelinin bir başka izahını buraya alacağız:

"İsmailîler, Allah'ın zatının; vehim, düşünce ve akıldan daha üstün olduğuna inanırlar. Onlara göre Allah, sıfatların sınırlarına sığmaz. İster olumlu ister olumsuz olsun hiçbir sıfat, belirleme ve tanımlama Allah hakkında yapılamaz. Bu tenzih dolayısıyla 'bir'den 'çok'un sudûru meselesinin oluşmaması için, Allah Taâlâ'dan eşyanın sudûru meselesinde şuna inanmaktadırlar:

Allah Taâlâ'nın emri veya ibda kelimesi, külli akıl ya da aklı evvel yaratılmıştır. Daha sonra nefs-i küll, emir kelimesinden akıl aracılığıyla vücut bulmuştur. Küllinefisten külliaklın desteklenmesiyle tabiatlar, bunlardan anasır-ı erbaa (cevherler), onlardan ise semavi cisimler var oldu. Külliaklın emir kelimesinden sudûru ibda yoluyla olmuştur. Akıl ve nefis vasıtasıyla Allah'ın emir kelimesinden sudûr eden ruhani ve cismani diğer varlıkların meydana gelişleri, ibda ve inbias yoluyla olmuştur.

İbda ve inbias arasındaki fark şudur: İnbias, ne zamanda ne de mekanda var olmamakla birlikte diğer bir şeyden yaratılmıştır. İbda ise ne zamanda ne de mekanda var olmayıp, bir şeyden de yaratılmamıştır. Bu âlemde külliakıl, kendisini nâtık olarak açığa vurur. Nâtıklar, ulu'l-azm peygamberler olup, bunlar yedi kişidir. Her bir nâtıkın da bir vasisi vardır ve ona imam da denilir. İlk nâtık Hz. Adem, vasisi ise Şit'tir. İkinci nâtık Hz. Nuh vasisi ise Şam'dır. Üçüncü nâtık, İbrahim, vasisi ise İsmail; dördüncü nâtık Musa, vasisi

ise Yûşâ'dır. Beşinci nâtık, İsa vasisi ise Şem'un es-Safâ (Petros)'dır. Altıncı nâtık, Muhammed vasisi ise Ali idi. Yedinci nâtık ise İsmail idi. Çünkü Hz. Muhammed, Ali'yi vasi veya esas; Ali'den sonra Hasan, Hüseyin, Zeynülâbidîn, Muhammed el-Bâkır ve Cafer es-Sâdık imam oldu. Onların yedincisi İsmail olup, o da Kaim idi.

Bazı yazarlara göre İsmailîlerin lakaplarından biri de 'Esas' yani vasinin taraftarları olup, 'Esasiyyun' olarak da isimlendirilirler. Fransızcadaki 'Assassin' ıstılahı, bu kökten türemiş olup, yukarıda anılan dilde Esasiyye anlamına gelmektedir, Haşşaşiyye değil. Çünkü onlar, imamın vasisine Esas diyorlardı.

İsmailîler, nâtıkın, yeni şeriatın vâzıı ve eski şeriatın nâsihi olduğunu, Esas'ın veya vasinin, şeriatı yorumlama bilgisine sahip bir bilgin olup, asıl görevinin şeriatın batınî sırlarını açıklamak olduğunu öne sürürler. İsmailîler, Kur'an ayetlerini, hadisleri, şer'î hükümleri tevil ederler, bunların zahirine değil, batınına önem verirler. Bunun sebebi ise anlamların gizliliği olup, her şahsın o anlamlara ulaşamamasıdır. İnsanlık, bu anlamları açıklaması için imama ve öğretmene ihtiyaç duyar. İsmailî görüşlere yeni intisap etmiş olan şahsa müstecib, dinî düşüncelerinde ilerlemiş, rüsuh kazanmış ve konuşma izni almış olan şahsa mezun derlerdi. Davet derecesine ulaşan şahsa dâî, dâîlerin yöneticiliği konumuna ulaşan şahsa hüccet denilir. Yani onun söyledikleri insanlara Tanrı'nın bir hüccetidir. İsmailîler velayet mertebesine ulaşıp öğretmene ihtiyaç hissetmeyen şahsı imam olarak isimlendirirler. İmamlık mertebesinden vasilik ve esas makamına ulaşılır. Sonunda nâtık mertebesine yükselirler. Her imam on iki hüccete sahip olup, bunların dördü imama hizmetle görevliydi. Yedisi ise yedi ada yani yedi iklimden (bölgeden) sorumlu idi. İsmailîler, cismani cennet ve cehenneme inanmayıp, bu kelimeleri, mübtediler için yaygın anlamıyla yorumluyorlardı. Gerçekte cennetin akıl olduğuna ve kendi çağında aklın kapısının Hz. Peygamber ve kendi mertebesine göre de Hz. Peygamber'in vasisi olduğuna inanırlar. Onlara göre her imam, kendi çağında aklın kapısıdır.

Cennetin anahtarı ise Resulullah'ın ifadeleridir." (Cevad Meşkûr, *Mezhepler Tarihi Sözlüğü*, Çev. Mehmet Mahfuz Söylemez, Mehmet Ümit, Cemil Hakyemez, 2011).

***

İsmailiyye'de inanç esasları ve ibadetler üzerinde duracağız.

Hasan Sabbah'ın da şeyhi olduğu Nizarî İsmailiyye'nin anlayışına göre dinin aslı, imamete inanmak, imama itaat ve teslimiyet göstermektir. İmanın gerçekleşebilmesi, temeli ve inanılacak diğer esasların hepsinin temelinde yatan asli hakikat imamettir. Bunun için imametin dışındaki bütün şartlar, imamete nispetle talî durumdadır.

Nizarî İsmailiyye'de Allah'a inanmak, bir iman esası olarak kabul edilmektedir. Selefleri olan Batınîlerde olduğu gibi Allah'ın sıfatlarını nefyetmek bir prensip olarak devam ettirilmektedir. Allah, Fatımîlerde olduğu gibi mücerret ve belirsiz bir varlık olarak düşünülmektedir. Buna göre Allah; kemal, noksan, birlik ve çokluk gibi bütün mertebelerin üzerindedir. Allah için âlimdir veya cahildir demek caiz değildir. Eğer böyle bir şey kabul edilirse, Allah ile kul arasında benzetme yapılmış olur. Böyle bir benzetme ise Allah'ın şanını küçültmek anlamındadır.

Bununla birlikte inançlarına göre Allah Bir'dir, ebedîdir, ne doğmuştur, ne de doğurulmuştur. Her şeyin yaratıcısı ve muhafızı O'dur. Her şey O'nunla kaimdir; O, yaratılan hiçbir şeye benzemez.

Peygamberlere iman etmek, Nizarî İsmailiyye'de bir inanç esası olarak kabul edilmektedir. Onlara göre peygamberler, Allah'ın vahyini insanlara tebliğ eden kimselerdir. Peygamberlere vahyedilen hususlar tevil edilmemiş, sadece tenzil hâlinde bulunan konulardır.

İsmailiyye'ye göre bir kısmı akli âlemde, bir kısmı felekî âlemde, diğer bir bölümü de tabiî âlemde bulunan çeşitli sınıflara ayrılmış, sadece görevlendirildikleri vazifeleri yerine getiren ve cevherleri aynı olan varlıklar mevcuttur ki bunlara melekler denir. Hz.

Peygamber'den önce birçok peygamberler geldiği ve onlara kitaplar indirildiği, Kur'an-ı Kerim'in de Hz. Peygamber'e indirilen son kitap olduğu Nizarîler tarafından ifade edilmekle beraber, Kur'an ve hadisler karşısındaki tavırları kesin ve açık surette tespit edilememektedir.

İmamet, bütün Şiî fırkalarında olduğu gibi Nizarî İsmailiyye'de de en mühim iman esasıdır. İmam Muhammed el-Bâkır'dan (Öl. Miladî 733) rivayet edildiğine göre, imamet imanın şartlarının en önemlisidir ancak imamet ve bey'at edilmesi gerekenlere, bey'at etmek suretiyle diğer şartların bilgisine ulaşılır.

Genel olarak Şia'da olduğu gibi, İsmailiyye'de de Kelime-i Şehadet şöyledir: *"La ilahe illallah Muhammedun resulullah ve Aliyyun veliyullah ve vasiyyu'n-Nebî"* (Allah'tan başka ilah yoktur; Muhammed O'nun Resulüdür ve Ali Allah'ın dostu ve Nebî'nin vasisidir).

Buna göre Hz. Peygamber için sabit olan hususlar Hz. Ali ve evladı için de sabit olmaktadır. Kalbî ibadet demek olan velayet, özellikle Hz. Peygamber ailesine karşı muhabbet beslemek ve onları hidayet nuru ve hakikat rehberi tanımak, dolayısıyla hazır imamı sevmek ve ona gönülden bağlanmaktır. Onların dostlarıyla dost, düşmanlarıyla düşman olmak velayetin gereklerindendir. Velayetin bir bütün olması dolayısıyla, Allah, Peygamber ve imamlara itaat ve onlara bağlanmak kesinlikle birbirinden ayrılmaz.

İsmailîlerde velayet veya imamet en önemli iman esasıdır. Kadî Numan, İslam'ın yedi esasını sayarken velayetin en üstün esas olduğunu belirtir. Yine Fatımî dâîlerinden El-Mueyyed fi'd-Din, İslam'ın bütün diğer esaslarını velayetin altında ve ona tâbi görerek, Allah'ın taharet, namaz, zekat, oruç, hac ve Allah yolunda cihat etmeyi emrettiğini, vasi ve imamlara tevelli etmenin (sevmenin) tüm eşyayı muhafaza etmek, düzensizlikten korumak için farz kılındığını belirtir. Velayet dinin nihai amacıdır. Eğer velayet olmazsa, diğer esaslar hükümsüz olacak ve din tekrar eskiye, Cahiliyye'deki haline dönecektir. Velayet dinin desteklenmesidir. Bu durumda iman ancak

zamanın imamına bağlanmakla gerçekleşebilir. Çünkü İsmailîlere göre imam, müminleri marifete götüren yegane kişi konumunda olup sadece bu marifet yoluyla ilahî mesajı ikrar etmiş olan Müslüman, gerçek bir mümin olabilir. Bundan dolayı imamlar gerçek bilginin rehberleridirler ve dolayısıyla ilahî mesajı ikrar etmek yeterli değildir. Kişi sırf ikrarla yetinmekle kalmayarak ilahî mesajın gerçek bilgisine (marifet) ulaşmaya çalışmalıdır.

İsmailîlere göre, Hz. Muhammed son peygamberdir ve Allah'ın ilahî mesajını getirmiş ve tebliğ etmiştir. Aynı şekilde peygamberin esası olarak kabul edilen Ali bin Ebî Tâlib ve soyundan gelen imamlar da bu ilahî mesajın batınî manasına sahiptirler ve değişen şartlara göre bu mesajı insanlara açıklarlar.

Onlara göre Hz. Ali ve onun soyundan gelen imamların imameti hakkında Kur'an'da çok sayıda ayette zikredilmiştir. Mesela; *"Allah'ın göklerin ve yerin nurudur."* (Nûr, 24/35) ayetinde kastedilen göklerdeki nur, Allah'ın hidayeti iken, yerdeki nur insanların kendileri vasıtasıyla hidayete erdiği imamlardır.

"Bütün insanları imamlarıyla/önderleriyle çağırdığımız gün..." (İsrâ, 17/71; *"Sen ancak bir uyarıcısın, her kavmin bir yol göstericisi vardır."* (Ra'd, 13/7) ve *"Onları emrimizle yol gösterecek önderler kıldık."* (Enbiyâ, 21/74) ayetlerinde Hz. Ali ve soyundan gelecek imamlara işaret edilmiştir. Bu ayetlerde Allah her dönemde insanlara imamlar seçtiğini, bunların onları Allah'ın emriyle onun dinine ve doğru yoluna sevk edeceğini kastetmektedir. Dolayısıyla her dönemde insanları hidayete götüren imamların bulunması vaciptir. Yeryüzü, zahir ya da gizli olsun, imamdan halî olamaz.

İsmailî imamet anlayışına göre, her "nâtık"ın, yani peygamberin bir "sâmit"i vardır. Nâtık kendisinden önceki nâtıkın mesajının yerine geçecek yeni bir ilahî mesaj getirirken, sâmit bu ilahî mesajın batınî anlamını bilir. Böylece sâmit gerektiğinde nâtıka yardımcı ve destek olur. Peygamberler, bütün insanların vahyin onun yol göstericiliğinden ve içerdiği hakikatlerden faydalanabilmesi için, vahyi zahirî manasıyla tebliğ ederler. İmamlar insanları vahiyde gösterilen

doğru yola sevk etmek ve bu ilahî mesajın batınî ve gerçek manasını inananlara öğretmek için de imamlar gereklidir. Bu sebeple Peygamber'in (nâtık) görevi tenzili tebliğ etmek iken, imamın görevi de tenzili tevil etmek, yani batınî yorumunu yapmaktır. Böylece nübüvvet zahir ile alakalı iken, imamet batın ile alakalı olmaktadır. Ayrıca nübüvvet, imametin varlığını önceden gerekli kılmaktadır. Buna göre, imam müminleri doğru bilgiye, Allah'ın birliği bilgisine (ilmu't-tevhîd), hakikate götürendir. Bu bilgi yoluyla kişi mükemmelliğe ulaşabilir. Bu açıdan imam takip edilmesi gereken örnek şahsiyettir. (Farhad Daftary, *Muhalif İslamın 1400 yılı İsmailîler-Tarih ve Kuram*, Çev. Ercüment Özkaya, 2001).

İmama giden yol "hüccet"ten geçer. Nizarîlere göre hüccet, imamın yokluğunda (gaybet) daveti yürütür. O, imam gibi gizli olamaz; hüccet halkı aydınlatmak için daima faaldir.

Diğer taraftan "Allah'ın buyurduğuna göre Ramazan ayı nasıl bin aydan hayırlı ise zamanın imamı da bin nebi ve Resul'den daha büyüktür. Bu, nübüvvet nurunun velayet nurundan çıktığını gösterir..." Nâtık (Nebi)'ın vazifesi, tenzili (vahy) açıklamak, imamın vazifesi ise bu tenzilin batınî tevilini yapmaktır.

Yukarıda sayılan İslam esasları konusundaki görüşler de şöylece özetlenebilir:

Şehadet, Batıl'ın reddi, Hakk'ın tasdikidir.

Nizarî İsmailîleri, hemen hemen aynı yoldan yürümüşlerdir. Onlara göre de "Her şeyin Rabbi vardır ve O, mutlak varlıktır. O'nun dışında hiçbir şey yoktur ve her şey O'ndan gelir... Rabbimiz (Mevlana), Kainatın Rabbidir... Allah'ı tanıma, zamanın imamını tanımadır... İmam, bedenen alelade fani bir insana benzer fakat onun ilahî tabiatı kesinlikle bilinemez... O'nun sözü, Allah'ın sözüdür.

Nizarî İsmailîleri, imamlarının zahir yönleriyle beşer olduklarını, topraktan yaratıldıklarını, diğer insanlar gibi hastalık, afet ve ölüm gibi şeylere maruz kalacaklarını kabul etmeleriyle birlikte, batınî tevillerinde onlar için "Yedullah" yani Allah"ın eli, "Vechul-

lah" yani Allah'ın yüzü, "Cenbullah" yani Allah'ın yanı ve kudreti gibi ifadeleri çokça kullanmaktadırlar.

Nizarî İsmailî düşüncesine göre; Hz. Peygamber'in vefatı ile doğrudan doğruya vahiy kesilmiş fakat ilahî rehberliğe ihtiyaç devam etmiştir. Bu rehberlik görevi, ölüme mahkum, arzu ve ihtiraslarının esiri olan milyonlarca insana bırakılamazdı. Rehberlik görevini yerine getirecek kimsenin, Hz. Peygamber'in hem cismani hem de ruhani yetkilerinde, temsilcisi olması gerekiyordu. Bundan dolayı Hz. Peygamber, yeğeni, sevgili kızının kocası, kendisine ilk önce iman eden, birçok savaşların kahramanı, Harun'un Musa'ya yakınlığı gibi kendisine yakın olan Hz. Ali'nin gerçek imam olduğunu belirtmiştir.

***

Cuveynî, *Cihangüşâ*'da İsmailîlerin imamet meselesini şöyle anlatır:

"Kısa bir zaman sonra İsmailiyye mezhebinin ileri gelenleri kendilerini gösterdiler. Bunlar, mezhepleri konusunda makaleler yazarak onları her tarafa gönderdiler. Bu makalelerde ileri sürdüklerine göre, hiçbir zaman âlem imamsız kalmamıştır ve bundan sonra da kalmayacaktır. İmam olan bir kimsenin, babasının da imam olması, hatta Adem'e kadar bütün silsilesinin imam olması şarttır. Bazıları da imamın sülalesinin Adem'den önceye, yani ezele kadar imam olması gerektiğini ileri sürer. Onların dediğine göre, imam kıdem bakımından âlemden öncedir. İmamın oğlu da imam olur. Onun oğlunun oğlu da. Bu şekilde imamlık sonsuza kadar devam eder. İmamın, ondan sonra yerine geçecek olan oğlunun veya oğlunun oğlunun doğmasından önce ölmesi mümkün değildir. Onlar, bu iddialarına *'Allah, Adem'i, Nuh'u*, İbrahim *ailesini*, -İmran *ailesini- birbirinden soyundan olarak âlemlere tercih etti.'* [Âl-i İmran, 3/34] *'İbrahim, ardından geleceklere bu sözü, devamlı kalacak bir miras olarak bıraktı.'* [Ahkaf, 43/28] ayetlerini delil olarak gösterdiler.

Hz. Ali'nin oğlu Hz. Hasan'ın oybirliğiyle imam kabul edip Hasan'ın oğlunu imam kabul etmemelerini İsmailîler, Hasan'ın

imamlığının geçici olduğunu, ona imamlığın ödünç olarak verildiğini, halbuki, Hüseyin'in imamlığının kalıcı olduğunu söyleyerek *'O sizi bir tek nefisten, babaların sulbünden kararlaşmış ve anaların rahminde karalaşmakta olarak yaratandır.'* [En'am, 6/98] ayetini sözlerine şahit gösterdiler.

Onlara göre imamlar, her zaman gözle görünmezler, birbirini takip eden gece ve gündüz gibi bazen görünmez olurlar. İmamın gözle görünür olduğu zamanlardaki daveti gizli olur, gözle görünmez olduğu zamanlarda ise elbette daveti açık olur. İnsanları Allah'a götürecek hüccet [İsmailiyye mezhebinin ileri gelenlerine verilen unvan] bulunmadığı zamanlarda dâîler, onu halkın arasından seçip çıkarır.

Peygamberler vahiy (tenzil) sahipleri, imamlar ise yorum (tevil) sahipleridirler. Peygamberlerin zamanı da dahil hiçbir zaman dünya, imamdan yoksun olmamıştır. İbrahim'den sonra Tevrat'ta adı geçen bir şahıs vardı. Tevrat bu konuda şöyle diyor: O sırada bir padişah vardı. Ona Süryani yani İbrani dilinde Melhizedek Melik Şolem deniyordu. İbrahim hayvanlarının onda birini ona verirdi. Yine Tevrat'a göre ilahî ilmi (ilm-i ledunni) Musa'ya öğreten Hızır'dır. Hızır bir imam veya imam adayıydı.

İslamiyet'in doğuşundan önceki devir gizlilik (setr) devri idi. İmamlar, gözle görünmez bir haldeydiler. Ali (Allah ondan razı olsun) ile birlikte imamlık ortaya çıktı. Onun zamanından itibaren yedinci imam olan Muhammed bin İsmail'in zamanına kadar imamlar gözle görülür (zahir) oldular. İmamların gözle görünmez duruma girmeleri ilk defa İsmail ile başladı ve gözle görülen son imam olan Muhammed zamanından itibaren tamamen gözle görünmez bir durum aldı. Muhammed'den sonra imamlar, tekrar gözle görünür duruma gelecekleri zaman kadar görünmezliklerini koruyacaklardır.

Yine İsmailîlerin ileri sürdüklerine göre, Musa bin Cafer, canını İsmail'e, Ali bin Musa er-Rıza da Muhammed bin İsmail'e feda

etmişti. İbrahim'in İsmail'i kurban etme hikayesini ve *'Ona fidye olarak büyük bir kurbanlık verdi.'* [Saffât, 37/107] ayetini yukarıda anılan imamların hayatına örnek gösterdiler. Onlardan buna benzer daha pek çok hurafe anlatırlar.

Zamanın geçmesiyle İsmailîlerin arasından dâîler türedi. Bunlardı biri de Meymun el-Kaddâh idi. İsmailîler, onun oğlu Abdullah bin Maymûn ile Hasan Şeyh Abdan'ı en büyük âlimlerinden sayarlar. Onlara göre, bu iki âlimi, bilgi bakımından Cafer es-Sâdık hayattayken onun ilah olduğunu iddia eden Hululîlerin diğer adıyla İttihadîlerin ileri geleni Ebu'l-Hattâb takip eder. Cafer es-Sâdık onun hakkında, *'Lanet ona ve adamlarına!'* demiştir. Bunların dışında tarih kitaplarında ve onların mezhebiyle ilgili makalelerde daha çok kimselerin adı geçer.

Sonunda İsmailiyye mezhebi, inançları ve kurallarıyla bir mezhep olarak ortayla atıldı. Doğuda ve batıda taraftar topladı. Bunlar, bazı yerlerde gizli, bazı yerlerde açıktan faaliyetlerine devam ettiler. Hepsi de 'Zamanın imamdan boş olamayacağı, Tanrı'nın ancak imamın vasıtasıyla tanınabileceği, onun bilgisi olmadan Tanrı'ya ulaşılamayacağı' görüşünde birleştiler. Yine onlara göre, 'Peygamberler her devirde bir imama değinmişlerdir. Şeriatın bir iç (batın), bir de diş (zahir) yönü vardır. Aslolan içtir. Şeriatın içine vakıf olan kimseler, onun dışını hafife alsalar da günah işlemiş olmazlar. Bundan dolayı İsmailîlerin çoğu haramı helal saymaya başladı. Müslümanlar da onları İslamiyet'e aykırı davranmakla suçladılar." (Cuveynî, *Cihangüşâ*).

Muhammed Abid Câbirî, imamet fikrinin Şiîlik'teki yerini şöyle dile getirir:

"İsmailîlik olsun İmamiyye olsun, Şiî irfaniliğinde akide, felsefe, tarih, siyaset gibi her şey, imamın etrafında dönmektedir. Şiîler, bunların hepsini, imamla olan ruhi irtibattan zaviyesinden yaşamaktadır. Şu halde Şiî irfanı zaman, ruhi, batınî bir zamandır: Esası, imamla ittibatı; aşamaları ve kendisindeki yükseliş merdiven-

leri, imama yükselme veya 'hac' aşamaları ve merdivenleridir. Şiî, batınî ruhi hayatını, imam kalbinde bulunmadan yaşayamaz. Şiî imamlardan rivayet edilen pek çok söz, bunu ifade eder ve açıklar. Bu rivayetler, imanını 'mümin'in kalbinde sürekli bulunduğunu ve imamın nurunun kalbinde sürekli bulunmasıyla gerçek bir mümin olabileceğini teyit etmektedir. İmam Bâkır, kendisinden rivayet edilen bir sözde şöyle demektedir: 'Müminlerin kalbindeki imamın nuru, gün ortasında güneşten daha parlaktır.' 'Zamanının imamını bilmeden ölen, cahiliye ölümüyle ölmüştür.' hadisi de Şiî eserlerde oldukça revaç bulmuştur." (Muhammed Abid Câbirî, *Arap-İslam Kültürünün Akıl Yapısı*, çevl. Burhan Köroğlu, Hasan Hacak, 1999).

***

Nizarî İsmailîlerinde "ahiret", "tevil", "namaz" nasıl anlaşılıyor?

Nizarî İsmailîlerine göre ahirete inanmak, cennet ve cehennemi kabul etmek, öldükten sonra dirilmenin hak olduğuna iman etmek gerekmektedir. Ahiret hayatı haktır; insanlar işledikleri iyi ve kötü amellerin mükafat ve cezalarını mutlaka göreceklerdir.

Nassların zahir manasını, muhtemel başka manaya yorumlamak anlamına gelen tevil, İsmailiyye'nin tarih boyunca uyguladığı bir metottur. Onlara göre hakikate ulaşmanın tek yolu zahirî mananın, batınî manaya tevil edilmesidir.

İsmailiyye, ilmin ve dinî nassların zahir ve batını bulunduğuna yönelerek, peygamberlerin düz vahyi tebliğ ettiğini, imamların ise vahyin tevilini peygamberlerden intikal eden ilimle elde ettiklerini iddia etmektedirler.

Nizarî İsmailîlerine göre, tevil batın ilmi olup, sosyal düzenlemeler, idare ve siyaset için en mühim bir metottur. Bu metoda göre hareket etmeyerek sadece zahirde kalmak katiyyen caiz değildir. Çünkü hakikate zahirî ilimle değil; ancak tevil edilmiş batınî ilimle ulaşılır. Keza tevil hususunda zahir ile batın arasında bir uygunluk bulunmalıdır. Şiî İsmailî âlimlerinden El-Müeyyed fi'd-Din eş-

Şirazî (Öl. Miladî 1077)'ye göre, zahir ve batın ile amel eden kimse İsmailîdir fakat zahir ve batından birini terk ederek sadece diğeri ile amel eden, aşağılık bir kimsedir ve İsmailî olması mümkün değildir.

Bu ifadeye rağmen tarih boyu İsmailiyye, zahiri bırakıp, daima batınla amel edegelmişlerdir.

Nizarî İsmailiyye'nin "dua" adını verdikleri namaz konusunda, çeşitli zümreler arasında birtakım ihtilaflar varsa da icra tarzı birbirine çok yakındır. Bir kısım namazların mutlak olarak cemaathanede kılınması icap ederken, diğer bazı duaların da evde münferiden yapılması mümkündür. Dua vakitleri, Sünnî Müslümanların namaz vakitlerinden çok farklıdır. (Mustafa Öz, "İsmailiyye Mezhebi").

***

Batınîyye'nin, İsmailiyye'nin bir başka adlandırılışı olduğunu belirtmiştik.

Dr. Cevad Meşkûr, *Mezhepler Tarihi Sözlüğü*'nde "Batınîyye" başlığıyla verdiği bilgiler, İsmailliye'nin inanç esaslarını anlattığımız bölümle yer yer iç içelik gösterse de konu bütünlüğü için buraya alıyoruz:

Her şeyin bir zahir ve bir de batını olduğuna inanırlar. Bu açıdan Kur'an ayetlerini ve hadisleri tevil ederler. Zahirini doğru kabul etmeyip batınını esas alırlar.

Şöyle derler: İşte bu manaların gizliliği sebebiyle her şahıs batınî işleri kavrayamaz. Dolayısıyla insanlık bir imama ya da öğretmene muhtaçtır. Bu şahıs, zahiri tevil eden ve batını aydınlatan kişidir.

Batınîyye, özellikle İsmailiyye için kullanılır. Karamita, Hürremdiniyye de onlardan sayılmıştır.

Batınîler *"Nihayet onların arasına içinde rahmet, dışında azap bulunan kapılı bir sur çekilir."* (Hadîd, 57/13) ayetini buna delil getirir ve şöyle derler: "Allah'ı bilmek, ancak doğru sözlü bir öğretmenin sözüyle

gerçekleşir. İsa, Yusuf Neccâr'ın oğludur. Kur'an-ı Kerim, İsa'nın babasız olduğunu söyler. Bu ise talimi bir babasının olmadığı yani ona ilim öğreten onu eğiten bir öğretmenin bulunmadığı anlamına gelir. İsa'ya ilmi, sadık bir öğretmen değil de kendi döneminde var olan nakibler öğretmiştir. İsa'nın ölüleri dirilttiği ifadesi de ölü kalpleri ilimle diriltmesi ve halkı doğru yola çağırmasıdır. Onlar, bu şekilde şeriatın tamamını iptal eder ve halka hiçbir teklifin vacip olmadığını ileri sürerler.

Namaz, "Mevlana" olarak isimlendirdikleri şahsa itaatten ibarettir.

Zekat, kişinin, kendisi ve ailesinden arta kalan her şeyi davethanelerdeki imama ulaştırmasıdır.

Oruç, imamın yaptığı her şeye sessiz kalmaktan ibaret olup, imamda kusur olarak gözüken şeyi, onu gören kişiye hamletmek ve hiçbir durumda imamın emrine karşı gelmemektir. İmam, kişiye kendisini öldürmesini emretse bile ona itaat edilmelidir.

Batınîler, haccın, imamın yanına gitmeye niyetlenmek olduğunu söylerler. Onlar, bütün haramları helal kabul eder ve şöyle derler: "Haramlar, düşman olarak bilinen insanlardan uzak durmaktır." Allah'ın, *"Ke-meseli'ş-şeytâni iz kale li'l-insâni'kfur."* (*"Münafıkların durumu tıpkı şeytanın durumu gibidir. Çünkü şeytan insana 'İnkar et.'* der.") (Haşr, 59/16) ayetinde belirttiği şeytanın Ömer, insanın ise Ebubekir olduğunu söylerler. Onlara göre, Kur'an-ı Kerim'de Firavn ve Hamân'ın geçtiği her yerdeki Firavn Ömer, Hâmân ise Ebubekir'dir.

Kainatın yaratılışında ya Allah'ın emri veya 'ol' (ibda) kelimesiyle akl-ı küll veya akl-ı evvel yaratılmıştır. Daha sonra akıl aracılığıyla emir kelimesinden nefs-i küll yaratılmıştır. Bu nefs-i külden ise aklın desteği ile tabiatlar, tabiatlardan semavi cirmlerin fiilleriyle özler doğar ve vücut bulur.

Külli akıl, bu âlemde nâtıkta tecelli eder. Bu süflî âlemde küllinefsin tecelli yeri 'Esas'tır. Nâtık ile Esas'ın her ikisi, âlem-i ulyada aklı küll ile nefsi küllün tecelli yeridir. 'Nâtık' peygamber, 'Esas' ise imamdır.

Onlara göre peygamberler, riyasete meyilli insanlardı. Bundan dolayı şeriat, dinî ibadetler, nübüvvet ve imamet iddiasıyla halka hükmetmişlerdir. Batınî tevil peşinde koşan herkes salih amel işleyenlerden, zahire göre davrananlar ise aldatılmış ve şeytanın tuzağına düşmüş olanlardandır. Namazın anlamı imamı sevmek, haccın anlamı ise imamı görüp hizmetini yerine getirmektir. İbadetin vucubiyeti, onun anlamını bilen herkesten sâkıt olur. Ki bu anlamda Allah, *"Sana yakîn (ölüm) gelinceye kadar Rabbine ibadet et."* (Hicr, 15/99) demektedir. Ayette geçen "yakîn" kelimesinden kastedilenin, "tevili bilmek" olduğunu iddia ederler. Risalelerinde, "Halkı, Kur'an, Tevrat, Zebur, İncil ve peygamberlere davet hususunda şüphede bırak, şeriat, itikad, öldükten sonra dirilme, gökyüzünde meleklerin varlığına, yeryüzünde cinlerin varlığına imanı batıl kıl, onları Adem'den önce yeryüzünde pek çok insanın bulunduğuna ve oranın kadim olduğuna inandır." şeklinde nasihat ederler." (Cevad Meşkûr, *Mezhepler Tarihi Sözlüğü*).

***

İbrahim Agah Çubukçu, Gazâlî'nin fikirlerinden hareketle Batınîlerin ibadet anlayışının tevile dayandığını belirtir:

Batınîlere göre ibadetin manasını bilen kimseden farzları eda etmek sâkıt olur. Bu hususta *"Va'bud rabbeke hattâ ye'tiyeke'l-yakîn" ("Ve sana ölüm gelinceye kadar Rabbine ibadet et.")* [Hicr, 15/99] ayetini delil getirerek "el-yakîn"e tevil manası verirler. Keza *"Ve enne'l-mesâcide li-llahi"* (*"Mescidler şüphesiz Allah'ındır. O halde, Allah ile birlikte kimseye yalvarmayın"*). [Cin, 72/18] ve *"İnnema ya'ınum mesâcıde'llahi men amene billahi"* (*"Allah'ın mescidlerini ancak, Allah'a ve ahiret gününe (ruhu ölmeden evvel Allah'a ulaştırma gününe) îmân eden…"*) [Tevbe, 9/18] ayetlerindeki "Mesâcid" kelimesinin imamlar ve nâtıklar manasına geldiğini söylerler. Bunlardan başka *"fî buyûtin ezine'llahu en turfa'a va yuzkere fî-hâ'smuhu yusebbibu le-hu fî-hâ bi'l-guduvvi ve'l-âsâli ricâlun" ("Allah'ın yüksek tutulmasına ve içlerinde adının anılmasına izin verdiği evlerde, insanlar sabah akşam O'nu tesbih ederler.")* [Nur, 36-37] ayetlerinde geçen

"buyût" kelimesinin hüccetlere, "bi'l-guduvvi va'l-âsâl"ın gece ile gündüze ve gece ile gündüzün de hüccetlere delalet eden iki "bab"a işaret olduğunu iddia eder. Onların tevillerine göre ayetteki "Yusebbihu" fülinin mastarı olan "teşbih" kelimesinin batınî manası, hakikati her zaman imamla tanımak anlamındadır. *"Felya'budû rabbe hâza'l-beyti"* (*"Şu Ev (Ka'be'n)in Rabbine kulluk etsinler."*) [Kureyş, 106/3] ayeti hakkında da şöyle tevil yaparlar; buradaki "Rabb" ruh, "el-beyt" de beden demektir. (İbrahim Agah Çubukçu, *Gazzâlî ve Batınîlik*, 1964).

İbrahim Agah Çubukçu, Batınîlerin "şeriatı yıkmak için gizli usullerle çalıştığı"ndan bahseder:

"Ciltler doldurulacak kadar çok olan bu gibi tevillerin hepsinden burada bahsedecek değiliz. Batınîler bu gibi tevilleriyle cahilleri kandırarak İslam dinini yıkmak istemişlerdir. Bunlar hakikatte ibahîdirler. Anne, kız evlat ve kız kardeşle nikah yapmayı caiz görürlerdi. Şehvetlerinin esiri olduklarından arzuladıkları her şeyi yapmak isterlerdi. Şia'nın Gulat kısmına intisap etmeleri, Ali'ye ve evladına karşı sempati besleyen halk kitlelerine kolayca nüfuz edebilmek içindir. Bazen Allah'a ve Peygamber'e inanır görünerek teviller yapsalar da hakikatte muayyen bir itikatları yoktur. Yaptıkları teviller arasında da tam bir ittihat bulunmaz. İtikat ve tevilleri arasındaki farklar yaşadıkları asırlara ve zuhur ettikleri memleketlere göre değişir. Müşterek olan tarafları ise Batınî manalara inanmamak, teviller yapmak ve şeriatı yıkmak için gizli usullerle çalışmaktır." (İbrahim Agah Çubukçu, *Gazzâlî ve Batınîlik*).

İBAHİLİK

Bazı Batınî fırkalar İbahiliği de benimsemişlerdir.

İbahilik, "Mübah kılmak, bir şeyin mübah ve meşru olduğunu kabul ve ilan etmek" anlamlarına gelen "ibâha"dan gelir.

İbahiler, bir insan sevgi ve aşkın son haddine ulaşır, kalbi saf hale gelir ve münafıklık söz konusu olmadan imanı küfre tercih eder duruma ulaşırsa; emir, nehiy ve dinî mükellefiyetler ondan düşer. Büyük günah işledi diye Allah böylelerini cehenneme sokmaz. Bu mertebeye ulaşan insanlardan bedenî ve zahirî ibadetler sakıt olur. Böyle kimselerin ibadeti, tefekkürden ibarettir, görüşündedirler. (Taftazanî, *Şerhu'l-Akaid,* Çev. Süleyman Uludağ, 1982; Ebu'l Muîn en-Nesefî, *Bahru'l-Kelâm fi Akaidi Ehli'l-İslam*, Çev. Cemil Akpınar, 1977).

Tarihte gerçek İslamiyet'ten sapmış birçok İbahiler gelip geçmiştir. Bunların çeşitli kolları vardır. Şekkiyye, Ruhaniyye ve Abdekiyye gibi zındık fırkalar da İbahidirler.

Prof. Dr. İbrahim Agah Çubukçu, Gazâlî ve İbn Cevzî'ye dayanarak İbahilerin inançlarını 6 bölüm hâlinde değerlendirir:

1- Bir kısım İbahilere göre iyi ve kötü işler önceden kaderde takdir edilmiştir. Bazı insanların mesut olacağı ve bazılarının da bedbaht kalacağı önceden yazılmıştır. O halde mesut olacağım diye iyi amellerde bulunmak lüzumsuzdur. Yahut bedbahtlıktan kurtulacağım diye kötü hareketlerden kaçınmak manasızdır. Çünkü kaderde ne yazılı ise o olacaktır.

2- Allah'a ve ahirete imanı zayıf olanlar: Allah'ın ibadete ihtiyacı olmadığına ve günahlardan dolayı da gücenmeyeceğine inanırlardı.

Onlara göre Allah indinde, bir kulun ibadet etmesi veya günah işlemesi aynı değeri taşırdı. İnsanların ibadet edeceğim diye kendilerini yormaları lüzumsuzdur.

3- Allah'ın rahmetine ve keremine güvenerek ibâhata dalanlar. Bunlar, mademki Allah affedicidir, o halde arzu ve hevesimize göre hareket etmemizde bir mahzur yoktur, diyenlerdir.

4- Dördüncü fırkaya dahil olanlar, şeriatı bir cihetten bilmeyenlerdir. Bunlar şeriatın şehvet, gazap ve riya gibi kötü sıfatların insandan tamamen atılmasını emrettiğini sanırlar. Bir müddet riyazetle meşgul olmalarına rağmen, bu gibi beşerî sıfatları yok edemeyince, "İnsanın beyhude yere kendini atması manasızdır. Çünkü bu gibi sıfatları yok etmenin muhal olduğu tecrübemizle sabit oldu." derler.

5- Bazı kimseler bir müddet riyazetle meşgul olunca bir nevi sesler duyarlar ve hayaller görürler. Bunlar âdetleri hilafına ibadet anında kendilerinde hasıl olan bu gibi halleri olgunluk mertebesi sanırlar. Artık Allah'a kavuştuklarına inanırlar ve "Biz maksada eriştik, ibadet etmek ve günahtan sakınmak bu mertebeye erişmek için gerektir. Binaenaleyh bize günah işlemek ve namaz kılmamak zarar vermez." derler. Bunlar arzularına göre hareket eden ve kendi derecelerini peygamberlerin derecelerinden daha yüksek gören İbahilerdir.

6- Altıncı fırkaya dahil olan İbahiler mutasavvıf iken yolunu şaşıranlardır. Sufîlerin bir kısmı riyazetle nefislerini terbiye etmeye çalışırlar, bir müddet inzivada kalırlar ve kalplerinden Allah korkusunu eksik etmezler. Bu hal neticesinde onlarda birtakım iyi haller ve keşifler doğar. Birçok melekut sırlarına vakıf olurlar, nihayet keramet sahiplerinin derecelerine erişirler. Gaibden haber verseler doğru çıkar, bir hastaya himmet etseler iyileşir ve bir düşmana gücenseler o düşman helak olur. Bunlar "Biz daima huzur-ı ilahiyi müşahede etmekteyiz. Rükû ve sücûddan maksat gafil olan kalbi huzura getirmek ve Allah sözünü hatırlamaktır. Biz bir an dahi

Allah'tan gafil değiliz. Bütün melekutu apaçık görüyoruz. Melekler ve nebiler, cevherlerini güzel suretler hâlinde bize gösteriyorlar. Artık bizim ibadete ne ihtiyacımız vardır." derler. (İbrahim Agah Çubukçu, "İbahilik ve Batınîlik, *Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, C. 18, S. 1, 1970).

MEHDİ KAVRAMI

Mehdi, "hidayete ve doğru yola erdirilmiş" anlamında kullanılan Arapça bir kelimedir. Terim olarak, "Allah'ın doğru yola erdirdiği kişi" anlamına gelir. Bu kavram, İslam öncesi Araplar arasında da kullanılmıştır: "İyiye ve hayra götüren kişiler" kastedilmiştir. İslamiyet'in gelmesiyle birlikte, dinî bir hüviyet kazandı ve "imana götüren" şeklinde yorumlandı.

Mehdi kavramı, bu şekilde, Süleyman bin Surâd tarafından kullanıldı. Süleyman bin Surâd, Hz. Hüseyin'in ölümünün ardından ondan Mehdi olarak bahsetmiştir. Hüseyin hakkında sadece bir saygı belirtisi olarak kullanıldığı anlaşılan bu unvanı benzer şekilde Hasan bin Sabit'in (Öl. Miladî 674) bir Şiirinde Hz. Peygamber için de kullanılmıştır.

Hicrî birinci asrın sonlarına doğru İslam toplumu içerisinde yaşanmaya başlayan bazı sosyo-ekonomik adaletsizlikler, "Mehdi" kavramının adalet ve eşitlik talepleriyle birlikte kullanılmasına yol açtı. Bu şekilde, özel ilahî bilgiyle donatılmış ve zalimlere karşı gerçek İslami adaleti yerine getirecek bir kurtarıcı Mehdi anlayışı gündeme gelmiştir.

İslam tarihinde, bir şahsın mehdiliğini ileri süren ilk isim El-Muhtâr bin Ebî Ubeyd es-Sakafî (Öl. Miladî 687)'dir. Kurduğu Keysaniyye veya başka bir isimle Muhtariyye fırkasına göre, Hz. Ali'nin oğlu Muhammed bin el-Hanefiyye (Öl. Miladî 700), "Beklenen Mehdi"dir.

Mehdi inancının tam manasıyla bir inanç esası olarak yerleştiği ve inançlarının buna göre şekillendiği yegane Şiî fırkası İmamiyye veya İsnaaşeriyye'dir. Ancak İmamiyye'nin, „Mehdi" inancını on ikinci imamda sabitleştirişine kadar muhtelif safhalar geçirdiği ve on ikinci imamdan önce birçok imama „Mehdi" gözüyle bakıldığı hususu da variddir. Mesela bazılarına göre „Beklenen Mehdi", İmamiyye'nin beşinci imamı olan Muhammed el-Bâkır (Öl. Miladî 732)'dır.

Navusiyye ise "Beklenen Mehdi"nin, ölmediğine inanılan altıncı imam Cafer es-Sâdık (Öl. Miladî 765) olduğuna inanır.

İmamiyye Şiası, Mehdiliği on ikinci imamın önemli vasfı yaparak ona, kıyamete kadar gerçek inancı devam ettirip bir an önce zalimlerden dünyayı kurtaracak tek meşru idareci olan "el-kaim" imasını ilave etmiştir. İmamiyye'ye göre, beklenen Mehdi, On İkinci İmam Muhammed bin el-Hasan'dır. O ölmemiştir ve kıyamet kopmadan önce gelerek, zulümle dolu dünyayı adalet ve doğruluğa kavuşturacaktır.

İlk İsmailîler de Muhammed bin İsmail'in gizlenmiş son imam ve Mehdi olup tekrar döneceğine inanıyorlardı. Fakat Fatımî devletinin ortaya çıkmasıyla birlikte, liderleri Ubeydullah el-Mehdi nezdinde doktrinde yeniliğe gidilmiştir.

Ethem Ruhi Fığlalı, İsmailîlerin Mehdilik anlayışı üzerine şunları yazar:

"Şiî zümreler, devrin siyasi şartları icabı ağır tazyik altında bulundukları için, faaliyetlerinde gizliliğe azami ölçüde riayet etmişlerdir. Bilhassa doğunun eski dinleri ve yeni Eflatuncu felsefeden derlenmiş fikirleri ile İslamiyet'ten tamamen uzak ve hatta ona fevkalade zararlı menfi ve müfrit bir inanış olan Batınîyye'nin sevk ve idare ettiği İsmailiyye, kuruluşundan sonraki ilk bir buçuk asır kadar gizli kalmıştır. Bu zaman zarfında, dâîler vasıtasıyla fikirlerini yaymaya gayret göstermişlerdir. Ortaya attıkları, zulüm ve istibdadla dolu dünyayı adalet ve doğrulukla dolduracak bir 'mehdi'nin

geleceği fikri, bilhassa idareden memnun olmayan ve iktisadi buhrandan en fazla müteessir olan işçi sınıfından sayıları gittikçe artan muhalif zümreleri kendilerine kazanmada hayli faydalı neticeler hasıl etmiştir. Öyle ki Bahreyn dâîleri, bir ara, Bahreyn'de iktidarı ele geçirerek Karmati devletini kurmak başarısını da elde etmişlerdir. Daha sonra dâîler yeterince kuvvetlendiklerine, fikirlerinin kitlelerde makes bulduğuna ve dolayısıyla, artık "Mehdi'nin ortaya çıkma zamanının geldiğine inandıkları için, Miladî 909 yılında "gizli imam" olarak görülen Ubeydullah, saklandığı yerden çıkarılarak "El-Mehdi" unvanıyla halife yapıldı ve böylece İsmailîler, Fatımî Devleti adıyla anılacak bir devlet kurmuş oldular.

Cafer es-Sâdık'ın ölümünden sonra imamet diğer oğlu Abdullah el-Eftah'a intikal etmiş, ardından onun nesli vasıtasıyla kesintiye uğramadan dedelerine, onlardan da kendisine kadar gelmiştir. Bu şekilde, Muhammed bin İsmail'in 'Mehdi' olarak döneceği düşüncesi terk edilerek, yerine 'kaim', yani halen mevcut olan imam kavramı getirilmiştir. (Ethem Ruhi Fığlalı, "Mesih ve Mehdi İnancı Üzerine, (Mezhepler Tarihi Açısından Bir Bakış)", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 25, S. 1, 1982; Cemil Hakyemez, "Mehdi Düşüncesinin İtikadîleşmesi Üzerine", *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2004/1, C. III, S. 5 , 2004).

TAKİYYE KAVRAMI

İnancı gizlemek anlamında kullanılan takiyye, Şiî mezheplerde çok önemli bir yer tutar. Ehl-i Sünnet bilginleri, takiyye olayını sadece konuyla ilgili ayetlerin yorumlarında ve fıkıh kitaplarının ikrah bölümünde işleyerek, şartlarını ve hükümlerini açıklamakla yetinmişlerdir.

Takiyye kelimesinin kökü ve anlamı ile ilgili olarak değişik görüşler vardır. Korumak manasındaki "vikaye"den veya korunmak

anlamındaki "ıttekâ" fiilinden gelen takiyye, sözlükte, "korunmak" ve "sakınmak" demektir. "Ittekaytü" ifadesi Arapçada "sakındım, çekindim" veya "korundum" anlamına gelir. Bu kelime Kur'an'da takiyye şeklinde geçmemekle birlikte, Âl-i İmrân Suresi'nin *"... ancak onlardan sakınmanız müstesnadır..."* ayetinde (3/28) aynı kökten gelen "tukâh" (sakınma) ibaresi bulunmaktadır; bazen bu "takiyye" şeklinde de yazılıp okunmaktadır. Kaynaklarda belirtildiğine göre, kıraat imamlarından çoğu bu kelimeyi "tukâh" şeklinde okurken, bir kısmı ise "takiyye" tarzında okumuştur. Fakat gerek dil kurallarına uygunluğu gerekse naklinin sağlamlığı bakımından tercih edilen ve Arapçada yaygın olanı "tukâh" şeklindeki okuyuştur.

"Takiyye" kelimesinin "takva" kelimesiyle ile yakın bağı olduğu belirtilir. Gerek "takva", gerekse "takiyye"nin esasını korku ve sakınma oluşturmaktadır: Takva, büyük bir kuvvete; Allah'ın gücüne boyun eğerek, azap korkusundan dolayı bütün yasaklardan kendini korumaktır. Takiyye ise yine belli bir kuvvetin üstünlüğünü kabullenerek ondan gelebilecek zarardan nefsi korumaktır. Bu yüzden takiyye de takva gibi korunma olup takvanın kapsamı içindedir. Aynı kökten türeyen bu iki kelimenin, manalarının derinliğinde birleştiği kabul edilmiştir.

Takiyyenin, Ehl-i Sünnet kaynaklarında, ihtiyat, korku ve gizlenmek anlamında, mecburiyet veya zarar tehdidi karşısında dinî inançlardan taviz vermek şeklinde kullanılan bir kavram olduğu açıklanır. Serahsî (Öl. Miladî 1090), bir müminin ölüm ve işkenceden kurtulmak amacıyla olduğundan başka türlü görünmesi veya davranmasına takiyye denildiğini söyler.

Şia'nın önde gelen âlimlerinden Şeyh Müfîd (Öl. Miladî 1021), yukarıda belirtilen sebeplerden dolayı takiyyeyi, ölüm ve işkenceden kurtulmak için "gerçeği gizlemek, inancı saklamak, muhaliflerinden gizlenmek, din ve dünya işlerinde zarar getirecek şeyi açıklamamaktır."

Cafer es-Sâdık'ın (Öl. Miladî 765) "Takiyye neviz ve mest üzerine mesh etmenin dışında her şeyde geçerlidir." dediği nakledilir.

Dr. Mehmet Dalkılıç, İmamiyye'ye göre takiyyeyi açıklarken şöyle der:

"İmamiyye'ye göre, inancı gizleme; Şiîliği saklama, Sünnî çevrelerde onlar gibi görünme anlamına gelen takiyye, aslında sadece Şiîler üzerinde baskıların yoğunlaşıp can ve mal korkusu söz konusu olduğu zaman başvurulabileceği kabul edilmesine rağmen, onların takiyyeyi bir politika ve manevra aracı olarak da kullandıkları bilinmektedir. Oysa bir Haricî için takiyye bunlardan tamamen farklı bir durum arz etmektedir. Zira onlar kendinden olmayan bir halifenin idaresi altında yaşamayı kabul etmeye veya ona açıktan karşı çıkmayıp suskun (kuud) kalmaya takiyye demişlerdir." (Mehmet Dalkılıç, "Takiyye Kavramı ve Şia Mezhebinde Bir İnanç Prensibi Haline Gelişi", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 15, 2007).

Takiyyenin iki önemli özelliğine dikkat çekilmiştir. Birincisi "batınî inançların gizli kalması", diğeri ise "maddi ve manevi zararların" önlenmesidir.

Mezheplerin teşekkül döneminden itibaren takiyye, Şia'yı diğer mezheplerden ayırt eden ve bir Şiî'nin kendisiyle aynı inancı paylaşmayan insanlara ve özellikle de idari yönetimlere karşı genel tavrını yansıtan temel bir davranış şekli olarak mezhepler tarihinde yer almıştır. Başka bir ifadeyle takiyye, en önemli tatbikini ve meşruiyetini Şiîlik'te bulmuş, bu yönüyle neredeyse diğer İslam mezhepleri arasında Şiîliğin ayırıcı özelliği olmuş bir kavramdır.

Şiîler, Kur'an'da adı geçen bazı peygamberlerin de takiyye yaptığını iddia etmişlerdir. Nitekim İbrahim Peygamber'in kendi toplumundan insanların Allah'tan başkasına tapınmalarını sorgulamış ve bunu önlemek amacıyla onlarla konuşmuştur. Bu olayı haber verirken *'İbrahim yıldızlara bir göz attı ve ben rahatsızım dedi.'* (Sâffât, 37/88-89) anlamında geçen ayet Hz. İbrahim'in takiyye yaptığı şeklinde yorumlanmıştır. Yusuf Peygamber ile kardeşleri arasında

geçen olaylardan söz edilirken kardeşlerinin Yusuf'un yanına girdiklerinde onu tanımamalarına rağmen Yusuf'un onları tanıdığını bildiren ayet (Yusuf, 12/58) de takiyyeye delil olarak gösterilmiştir. (İhsan İlahi Zahir, *Şia'nın Kur'an İmamet ve Takiyye Anlayışı,* 1984).

GAZÂLÎ'YE GÖRE BATINÎYYE

Hasan Sabbah, Allah'ı tanımakta ve bilgileri öğrenmekte aklın kafi gelmeyeceğini, bu sebeple bir masum imama bağlanıp onu taklit etmenin zaruri olduğunu iddia ediyordu. Hasan Sabbah, bu iddiasını ispat için "hakkın alameti vahdettir, Batılın alameti kesrettir; vahdet talimde, kesret ise akıl ve rey'dedir" diyordu.

Gazâlî, *El-Mustazhirî*'de, *El-Kustas el-Mustakim*'de, *Kavâsım el-Batınîyye*'de ve Batınîyye hakkındaki diğer yazılarında bu iddialara cevap vermiştir. Bundan başka Fahreddin Râzî'nin *Munazarât*'ında, Gazâlî'nin Hasan Sabbah'ın kaleme aldığı *El-Fusul el-Erbaa*'ya cevap yazdığı açıkça belirtilmiştir.

Ünlü İslam bilgini Gazâlî (1058-1111), Hasan Sabbah'la aynı dönemde yaşamıştır.

Doç. Dr. İbrahim Agah Çubukçu Gazâlî'nin *El-Mustazhirî*'de Batınîyye hakkında yazdıklarını verir:

"Batınîyye, zahiri Rafizilik, Batınî sırf küfür olan bir mezheptir. Bu mezhebin anahtarı, bilgilerin elde edilmesini imam-ı masumun sözlerine hasretmek ve hakikati kavramakta aklın rolünü hükümsüz saymaktır. Çünkü akla şüpheler arız olur ve akla dayanan müdekkikler ihtilafa düşerler. Hak, öğrenme ve öğretme yoluyla istenmelidir. Muallim-i masum, El-Mustansır'dır [Öl. Miladî 1094]. Allah tarafından şeriatın sırlarına muttali kılınmış olan bu muallim-i masum hakka giden doğru yolu gösterir ve müşkilleri açıklar. Dine müteallik müphem bulunan hususlarda kendisine müracaat edilecek bir masum imamın her zaman mevcut olması zaruridir. Batınîlerin da-

vetlerinin başlangıcı işte bu iddialardan ibarettir. Bunlardan başka onlar ahiret hakkında şeriatı nakzedici şeyler uydururlar. Niyetlerinin gayesi de bu olsa gerektir. Nitekim davetlerinin yolu muayyen değildir. Kendilerine itaat ettirip imamlarına tâbi kılmaya muvaffak oldukları her zümrenin görüşlerine uygun şeyler söyleyerek propaganda yaparlar..."

Gazâlî, bundan başka Batınîlerin, Allah, Peygamber, imamet, haşr ve neşr hakkındaki "İslamiyet'e zıt" görüşlerini izah eder:

Ona göre, kendi zamanında faaliyet gösteren Batınîlerin, yani Hasan Sabbah ve taraftarlarının inançlarının hülasası re'yi iptal etmek ve bilgileri masum bir imamdan öğrenmektir. Bunlar bu özellikleriyle diğerleri arasında temayüz etmişlerdir. Bu inancın dışında kalan ve bütün Batınîleri ilgilendiren diğer hususlar ise ya mesnetsizliği açık hezeyanlardır yahut iki ilaha inanan Seneviyye ve Mecusiler ile felsefecilerin sözlerinden alınmış dalaletlerdir. Fakat Batınîler, bu dalaletler ve hezeyanlar kendilerine nispet edildiği zaman, hepsini inkar ederler. Halbuki hakikatte bunların tuttuğu yol irfaniliktir. Hakikatleri ve zevahirin Batınî manalarını imamdan öğrendikten sonra müstecibden tekâlif-i ilahiyyenin sakıt olacağını iddia ederler.

***

İbrahim Agah Çubukçu, "Gazâlî'nin, bazı eserlerinde Kur'an'da remz ve işaretlerin bulunduğunu söylemesi ve tevile bazen gerektiğinden çok önem vermesi, onun az da olsa, Batınîlerin tesirinde kaldığını ortaya koyuyor. O, diğer bazı konularda, mesela, 'nübüvvet nefs-i kudsiyenin bilgi ve düşünceleri akl-ı evvelin cevherinden almasıdır.' derken bir bakımdan Batınîlerin görüşlerine yaklaşmış sayılır." yorumunu yapmıştır. (İbrahim Agah Çubukçu, *Gazzâlî ve Batınîlik*)

'BATINÎLERİN BELLERİNİ KIRAN DELİLLER'

Gazâlî vezir Nizamülmülk'ün huzurunda yapılan bir münakaşada, mecliste bulunan başka âlimlere üstün geldiği için, onun tarafından Bağdat'taki Nizamiye Medresesi'ne müderris, tayin edilmiş ve 1091'de orada derslerine başlamıştı. Hasan Sabbah, bir yıl önce Alamut Kalesi'ni ele geçirmişti. Batınîlik, dönemin en tartışılan ve Sünnîlerce "sapkın" görülen bir inanç sistemiydi.

Gazâlî, Bağdat'ta, Abbasi Halifesi El-Mustazhir (1094-1118) ve Nizamülmülk'ün teşvikleriyle, artık kendisini tesirlerinden kurtarmış olduğu İsmailî-Batınîlere karşı şiddetli bir mücadeleye girişti. İlk olarak, halifenin emri üzerine yazdığı ve bundan dolayı da *El-Kitâb el-Mustazhiri fi Beyân Fezâ'ih el-Batınîyye*, *Mevâhim el-Batınîyye, Mufassıl el-Hilaf, Ed-Durc (al-Darac?) el-Merkûm, El-Kistâs el-Mustakim* ve *Hüccet el-Hakk* adlı eserleri yazdı.

Prof. Dr. Ahmed Ateş, Gazâlî'nin *"Kavâsım al-Batınîya"* ("Batınîlerin belini kıran deliller") adlı bir risale de yazmış olduğunun bilindiğini ancak nüshasının bulunamadığını, kendisinin bu nüshayı Kastamonu Kütüphanesi'nde bulduğunu belirtir. Bu risaleyi Ahmed Ateş yayınlamıştır.

***

[Gazâlî]: Batınîlerin belini kıran, boş düşüncelerinin kökünü söken, kalplerden hilelerini çıkaran ve bir de icazı *El-Mustazhirî* adlı kitabımızda uzun uzadıya yazdıklarımızdan insanı müstağni kılacak olan istediğin açık ve veciz sözleri, Tanrı'nın verdiği başarı ile yazmaya koyuluyorum. Zihnin, *El-Mustazhirî*'yi anlamakta bazen

kuvvetini kaybediyor, yahut aklın toplu düşüncelerini kavramakta kusur gösteriyorsa, bu dört "Bel kıran delil"i (kasıma) al! Çünkü bunlar uzun sözlerden kısaltılmıştır; veciz olmalarına rağmen doğrunun yolunu, gerçeğin izini açıklar ve gerçek yolunda sürçerek, onu kaybetmiş olanlara bu yolu gösterir. Maksada delalet ettiği halde az olan fakat usanç vermeyen ne kadar söz vardır!

Bil ki Batınîlerin iddialarının bir başı, bir sonu ve iki kanadı vardır. İlk kasıma bu iddianın başının ve önünün kökünü sökecektir; son kasıma bu iddianın arkasını ve sonunu bertaraf edecek; ortadaki iki kasıma ise bu iddianın iki kanadını kıracaktır. Onların belli başlı hileli delillerini (telbîs) uyandırdıkları batınî şüphelerin ve sahtekarlıkların neticesini hatırlayalım.

Derler ki düşüncede ayrılık bulunduğu bir olaydır; gerçeği (hakk) idrak vasıtası muhakkak ki ya düşünce (re'y) veya öğretme (talim)dir. Bu, üzerinde düşünülmesi icap eden bir meseledir. Her nazari meselede doğru (hakk) da vardır, yanlış (Batıl) da. Doğru olanın alameti birlik (vahda), yanlışın alameti ise çokluktur (kesret). Sözlerdeki birlik, öğretme (talim) ile hasıl olur; çokluk ise akla ve düşünceye uymaktan meydana gelir. Halk, sınıflarının ayrı olmasına rağmen, öğretmeye (talim) müracaat hususunda birleşirlerse, aralarındaki düşünce ayrılığı (hilaf) ortadan kalkar; aralarında ayrılık bulunması tasavvur bile edilemez ve yolları ister istemez bir olur. Akıl ve düşünceye başvuranlar pek çok ayrılıklara düşmüşlerdir. Akıl ve düşünmeye başvurulduğu takdirde çokluk (kesret) ve düşünce ayrılığı (ihtilaf) çıkması zaruridir.

Onlara göre, birliğin (vahdet), doğru ve gerçeğin (hakk) alameti olmasının delili şudur: "Beş beş daha ne eder?" denilirse, doğru cevap "On" olacaktır. Bu bir tek cevap olup, içinde çokluk yoktur. Yanlış (Batıl) cevap ise "Dokuzdur" veya "Otuzdur" veya "Yüzdür" veya "Altıdır" veya "Sayısız ve sınırsız olarak istediğin şeydir" denilmesidir. Çokluk her zaman yanlış tarafında, birlik ise doğru tarafındadır. Hile ve şaşırtmalarının vardığı son yer budur. Şeytan

insanı şaşırtmasaydı ve Tanrı kafirlere "şeytanları gönderip, onları (günah için) şiddetle harekete" getirmemiş, olsaydı, bu, basiret sahibi kimselerin aldanmayacağı kadar gevşek ve zayıf bir delil sayılırdı. Yüce Tanrı cenneti ve ona ehil olan insanları, bir de cehennemi ve ona ehil olan insanları yarattı. "Cin ve insanların (kafir olanlarının) hepsi ile cehennemi dolduracağım" sözleri onlar hakkında gerçekten sabit olmuştur. Şimdi hasmın belini kıracak olan delilleri anlatalım.

İlk kasima: Deriz ki idrak iki nevidir; biri dış idrak olup, göz (basar) ile olur; ikincisi iç idrak olup, kalp gözü (basiret) iledir. Renkler ile şekiller baştaki göz ile idrak edildiği gibi; akıl ile anlaşılan şeyler (makulat) de kalp gözü ile idrak olunur. O halde onlar ile "Renklerin, şekillerin ve cisimlerin ölçülerinin idrak vasıtası görme ve göz değil fakat masum imamın öğretmesidir" diyen kimse arasında fark (fasl) yoktur. Ona "Niçin?" denildiği zaman, su cevabı verir: "Çünkü gerçeğin ve doğrunun alameti bir olmaktır, yanlışın alameti ise çokluktur. Masum imam "Bu cisim siyahtır, ölçüsü bir kulaç kadardır." dese ve herkes bunu kabul etse, bunda düşünce ayrılığı veya çokluk olması tasavvur edilemez. Halbuki göze müracaat edilseydi, (böyle) olmazdı çünkü türlü kimselerin görmelerinde ayrılık, uyuşmazlık ve çokluk vardır. Zira sarılık hastalığına tutulmuş olan bir kimse beyazı sarı görür, halbuki başkası beyazı beyaz görür; şaşı, başkasının bir gördüğü bir şeyi iki görür. Hatta insan bir parmağını bir gözünün altına koyarak, onu biraz yukarı kaldırsa, evvelce bir tane gördüğü şeyi iki tane görür. İki kişi (Ramazan başında veya sonunda) hilale bakarlar, biri hilalin göründüğünü, ötekisi görünmediğini söyler. Bazen kirpiğinin bir kılı gözünün önüne gelir, bunu hilal zanneder ve buna göre şehadette bulunur. İki adam bir ipliğe baksa, biri ipliğe yakın, diğeri uzak olsa, bunların her biri ötekinden başka bir renk görür. Her ikisi bir yere gelip de biri ötekine gördüğünü bildirse, ihtilafa düşerler. Bir insan, aya doğduğu zaman bakarsa, onu büyük görür; göğün ortasına geldiği zaman ise onu daha küçük görür. Eğer Zeyd ayı, göğün ortasında bulunduğu vakit,

Amr da doğma zamanında görüp, bir yere gelseler, ayın ölçüsünde ve miktarında ihtilafa düşerler. Şekiller bazı aynalarda küçük -bunlar küre biçimindeki aynalardır- bazılarında büyük görünür. Yüz, uzunlamasına tutulan kılıçta uzun, yanlamasına tutulanda çok geniş görünür. İnsanlar göze istinat etmekten vazgeçip de masum imama başvursalardı, ayrılık ortadan kalkar ve göz yanlışları bertaraf edilmiş olurdu. Masum imam bir tane olduğundan ve bir halde bir şey gördüğünden, bütün insanlar bu imama başvururlarsa, mezhepleri bir olur.

Bu dış (zahir) görüşle iç (batın) görüş arasındaki eşitlik (muvazana) doğrudur, iki şey (Amr) arasında bir ayrılık (fasl) bulunmadığından beli kıran bir delildir.

***

Ahmed Ateş, Gazâlî'nin "... Beli kıran bir delildir." sözüyle şunu demek istediğini açıklar:

Diş görüş (basar) ile iç görüş (basiret) arasında doğruluk veya doğru ve gerçek bilgi vermek bakımından bir ayrılık yoktur. Alelade hallerde, yani duygu uzuvları vasıtası ile elde edilen bilgilerde, mesela göğün mavi, deniz suyunun tuzlu olması hususunda nasıl her insan -ileride göstereceği bazı şartlar ile- kendi idraki ile kendi başına hüküm verebilirse, onun gibi olan iç görüş hususunda da kendi aklı ve düşüncesi ile hüküm verebilir. O halde bu hususla Masum imama başvurmak lazım değildir. Böylece Batınîlerin Masum imama başvurmanın zaruri olduğu hakkındaki delilleri kendiliğinden ortadan kalkmış olur.

Ahmed Ateş, izahında, burada son hükümden önce atlanmış birkaç cümlenin bulunmasının pek muhtemel olduğunu belirtir.

***

Ahmed Ateş, Gazâlî'nin izahı içinde geçen "masum" şöyle açıklamıştır:

Masum "günah yapmak iktidarının olmaması; günah ve yan-

lıştan salim olma" demek olan ismet kelimesinden bir sıfat olup, "günah ve yanlış yapmayan" demektir. Bu sıfat sünnet ehline göre, ancak peygamberlerde ve muayyen hususlarda olur. Mesela kendisine gelen vahy ve dinî ahkamı bildirirken yanlış yapması mümkün değildir. Yine sünnet ehline göre, peygamberler bütün hayatlarınca ancak büyük günahlar, küfür ve yalancılık yapmazlar, bunlardan masumdurlar; küçük hatalar ise onlardan sadır olabilir. Şiîlere göre ise peygamberlerle beraber, onun halifesi olması icap eden ve Hazreti Ali'nin soyundan gelen imamlar da mutlak olarak masumdurlar. Onlardan büyük veya küçük hiçbir günah veya yanlış sadır olmaz.

[Gazâlî:] Biri şöyle diyebilir: "Bu eşitlik (muvazana) yanlıştır (fasid) çünkü göz renk ve şekilleri idrak vasıtasıdır fakat ârızî sebepler ile yanlış yapmaktadır; bu sebeplerden kurtulsaydı, hüküm doğru ve kai bir hüküm olurdu. Fakat göz bazen yanlış yapar. Bu da şu sebeplerden ileri gelir: Bakanın mizacının bozukluğu; sarılık hastalığına tutulmuş bir hastada olduğu gibi; göze mahsus bir ârıza şaşılık hâlinde ve göz bebeğinin birini yükselten bir kimsede olduğu gibi; göz kuvvetinin azlığı, hilali göremediği için doğduğunu inkar eden kimsede olduğu gibi; bakılan şeyin çok küçük olması ve bakana göre gizli bulunması; kutupyıldızını göremeyen kimsede olduğu gibi; bakılan yerin bakandan uzak olması; dağı bütün hâlinde görüp de onda gerçekte olan renginden başka bir renk idrak eden kimsede olduğu gibi; kesafeti havanın kesafetinden başka olan bir şeyin araya girmesi; ayın doğduğu ve battığı zamanlarda ay ile bakan arasına tozların girmesi yüzünden bakanın baktığı şeyi, tozların arkasından, olduğundan daha büyük görmesi gibi.

***

Ahmed Ateş, burada açıklamada bulunuyor:

Eski âlimler ayın doğduğu zamanlarda daha büyük, yükseldiği zamanlarda ise daha küçük görünmesini ay ile arz arasına toz zerrelerinin girmesi ile izah ederlerdi. Halbuki bunun sebebi, ay veya güneş ufka yakın yükseklikte bulunduğu zaman, ışıklarının bakan

kimseye gelirken daha kalın bir hava tabakasından geçmesi ve ışıkların kırılarak onları büyük göstermesidir. Eski izah tarzı, esas bakımından doğru ise de araya toz zerrelerinin girmesini kabul etmeleri doğru değildir.

***

[Gazâlî:] İnsan, gözünden yardım istemeden önce, mizacının iyi olduğunu, gözünün sağlam olup, zayıf veya şaşı olmadığını, bakılan şeyin kendisinden yakınlık ve uzaklıkta orta (mutedil) bir sınırda bulunduğunu -çünkü uzak olursa küçük, çok yaklaşırsa büyük görür-, kendisi ile görülen şey arasında şeffaf hava gibi şeffaf (saydam) bir şey bulunmadığını ve bunlardan başka doğru görmenin şartlarını bilmelidir. Bu şartlara dikkat etmeden, bunlarda yanlış yapıp yapmadığı hususunda ihtiyat göstermeden gördüğü şey hakkında, gördüğüne göre hüküm veren bir kimse, kusurlu bir şekilde hareket etmiş olur. Bakma, yanlışa düşüren bu sebeplerden kurtulmuş olursa, ona göre hüküm vermek doğu olur ve masum imama muhtaç olunmaz.

Bunun cevabı şudur: Bu sözlerden maksat doğru ve gerçeği söyletmekti. Muhakkak ki iç görüş dış görüş gibidir. Ancak görme kuvveti zayıf değilse, yahut bakılan şey karışık ve çok ince değilse, (iç görüşün) hükmü doğru ve gerçek bir hükümdür. Akıl kuvvetli, tetkik ettiği şey de açık olursa, bunun hakkında yanlış yapmaz. Bütün akıl sahiplerinin cevaplarında birleştikleri düşünce ile alakalı ne kadar meseleler vardır. Mesela kadim olanın yok olmaması hakkındaki hükümleri, varlıkta varlığının öncesi bulunmayan kadim bir şey bulunduğu hakkındaki hükümleri. Bellidir ki bu zaruri olarak değil, belki düşünce (nazar) ile idrak edilmiştir. Çünkü denilir ki "Varlık var olmasa idi, bütün hâdis olurdu; bir şeyin sebepsiz olarak hâdis olması imkansız olduğundan, bütün sebepsiz olarak var olursa, bunlardan şu netice çıkar: Bütün varlık ya kadimdir, ya hâdis; hâdis olursa bir kadime muhtaçtır."

***

Ahmed Ateş, "kadim", "zaruri" ve "hâdis"i şöyle açıklar:

Kadim, ya zat, yahut zaman bakımından varlıklara verilen sıfatlardan olup, zat bakımından kadim, zatinin var olması için hiçbir şeye ihtiyacı olmayan varlıktır; zaman bakımından kadim ise zamanın öncesi bulunmayan varlıktır. Bu manada kadim ancak Tanrı'nın zatıdır.

Zaruri, insanin hiçbir türlü red ve inkar edemeyeceği bilgi ve tasdiklere denilir. Bu da birkaç türlü olabilir: Kazanılmamış gibi görünen tasdikler: bütün bir parçasından büyüktür gibi. Bir kısmı da düşünceden çıkan tasdiklerdir, bir kıyasın neticesi gibi.

Hâdis, kadimin zıddı olup, zat veya zaman bakımından başka bir şeyden hasıl olan veya başka bir şeyden sonra var olan şey demektir.

[Gazâlî:] Evet, gök ince bazı meseleler vardır ve bazı akıllar onları idrak edemeyecek kadar zayıftır. Nitekim bazı gözler kutup yıldızını ve hilali göremeyecek kadar zayıftır. Bundan dolayı insanlar arasında farklar hasıl olmaktadır. Bazı akılların kendileri zayıf olup, açık olduğu halde bir şeyi görememesi, yahut zayıf göz sahibinin yanlış yapması, hesapta başlangıçta olan birinin ince hesap meselelerinde yanlışa düşmesi gibi yanlış yaptığı olur. Bu, hesap öğrenmek için masum imama muhtaç olunduğunu göstermez. Evet, hesaba başlayan biri ilk önce öğrenmeye muhtaçtır, başka ilimlerde de böyledir. Akıllı bir insan öğrenmeye muhtaç olunduğunu inkar etmez fakat öğretmen yol gösterir, akıl ise hesap meselelerinde olduğu gibi, farksız olarak, onu idrak eder.

"İnsanların, görülen şeylerde ihtilaf etmedikleri halde, akıl ile idrak edilen şeylerde (makulat) ihtilaf ettiklerini görüyoruz." denilirse, deriz ki -Ne yazık ki iki adamın uzaktan bir karaltıya baktıkları, birinin, -Bu Zeyd'dir, diğerinin -Bu Amr'dır dediği, birinin -Bu attır, diğerinin -Bu eşektir, dediği ve ayrılığın aralarında devam ettiği haller ne kadar çoktur. Bazen karaltıya yaklaşmazlar ve ayrılık baki kalır gider. Bu göze güvenmekten zaruri olarak çıkan çokluktur. Ma-

sum öğretmene başvurulsa çokluk ortadan kalkar mıydı? Evet, bu ayrılıklar kitaplara yazılmaz, bu hususdaki çekişmeler de uzun sürmez çünkü ekseriya o kadar çok önemli değildir. Bazen de olay sona erer fakat ihtilaf ve çekişme sona ermez. Nitekim bir kimse, birinin öldürülmesinde sekiz kişinin iştiraki vardır, diye şehadette bulunduğu halde, bir diğeri "Dokuz kişinin iştiraki vardır." der. Muhakkak bunlardan biri sayı ve hesapta yanlış yapmıştır, katiller de ortadan kaybolmuşlardır. Bu iki şahit arasındaki ayrılık baki kalacaktır. Masum imama başvurulsa idi, bu çokluk ortadan kalkar mıydı? O halde şahısların sayısında yanlış yapmak mümkün olduğu için, bu hususta masum öğretmene başvurmak mı lazımdır? Bir şeyin sarılık, kırmızılık ve karalığı hakkında da böyle mi yapmalıdır? O şeyin uzunluğunda, genişliğinde ve ölçüsünde de böyle midir?

Sonra çokluk, onlarca devam etsin veya etmesin, yanlış alameti olduğundan, doğru ve gerçek de bir anda veya başka anlarda bir olduğuna göre, onda bazen çokluk, ayrılık ve ihtilaf bulunduğundan, hakkında ayrılığın devam etmemesinin nasıl faydası olacak? Çokluk, bir anda ve devamlı olarak yanlışlık alameti olsun, öğretmene gösterilse idi, bu çokluk ortadan kalkardı. Bunlar dış görüş ile iç görüşün eşitliğidir (muvazana) ve bundan kaçınmak asla mümkün değildir. Basiret sahiplerince dış görüş ile iç görüş (basiret) arasında asla fark yoktur.

"Bakılan şeyden değil de aklın kuvvetinin sağlam olmasındaki şartların mevcut olup olmadığından şüphe edersek, itikat ve düşüncelerimize güvencimiz ne ile hasıl olur? Yanlış yapıp yapmadığımızdan ne ile emin olabiliriz? Belki hasımlarımız değil de biz yanlış yapmışızdır" denilirse, deriz ki "Masûm öğretmene başvursak, onun doğruluğunu ne ile biliriz? Ya yalan söylüyorsa?" Doğruluğumun delili şudur: "Her meselede doğru ve yanlış vardır; birlik doğrunun alametidir, çokluk da yanlışın; bellidir ki çokluk, öğrenmeye başvurmayıp, kendi aklını takip etmekten hasıl olur." derse, deriz ki "Söylediğin şey bir tertibe soktuğun mukaddimelerdir ve

sen onlardan bir netice çıkardın. Aklın kıyası bundan başka bir şey değildir. Bu kıyaslar gibi ne kadar muntazam kıyaslar yaptık da sonra yine yanlışa düştük. Bu kıyasta da gözümüzden kaçmış olan bir yanlış yapma imkanı bulunmadığını nereden biliyorsun? Belki masum öğretmen bu sözü aynen iki kişiye söylüyor da biri kabul ediyor ve devamlı "Bu kai bir delildir." diyor; başkası ise "Bu bir hezeyandır, manasız sözdür." diyor. Çünkü zikrettiğimiz ve edeceğimiz itirazlar onun da aklına geliyor. Halbuki bunlar birincinin aklına gelmemiştir. O halde çokluk ve ayrılık tamamen ortadan kaldırılmamıştır. Bir de ister delil zikretmeye, mukaddimeler ve kıyas tertip etmeye muhtaç olsun, isterse bunlara muhtaç olmasın, masum öğretmenin doğruluğu zaruri olarak bilinir değildir. Zaruri olarak bilinmeyen de düşünce (nazar) ile bilinir. Düşünceler de kıyas mukaddimeleri tertip etmekten ve bunlardan neticeler çıkarmaktan başka bir şey değildir. Böylece sonunda ilk önce sakındıklarına uğradılar, bu dalalet ve sapkınlığın kendisidir. Çünkü iç görüş ile dış görüş arasında fark olmadığını, bunlardan her birinde bazen yanlış yapıldığını, en nihayet onlardan hiçbirinden şüphe etmememiz icap ettiği sonucuna vardığını anlamıştık.

***

Ahmed Ateş, konu içinde geçen "mukaddime" ve "kıyas"ı izah etmiştir:

Mukaddime, bir kıyasın veya bir burhanın neticeden önce bulunan kaziyelerine (önerme) denilir.

Kıyas, mantıkta, üç kaziyeden (önerme) meydana getirilmiş bir hükümdür ki mukaddimeler denilen baştaki iki kaziye kabul edilince, netice denilen üçüncüsü zaruri olarak kabul edilir.

***

İkinci kasima: Bu da şudur: Deriz ki dayandıkları iddianın iki kanadı vardır. Biri, birliğe götürdüğü için öğretmenin hak, doğru ve gerçek olduğudur; ötekisi düşüncenin (re'y) yanlış, olduğudur. İlk

önce birliğin gerçek ve doğrunun alameti olması hakkındaki iddialarının yanlışlığını meydana çıkaralım.

Deriz ki "Doğru ve gerçek yalnız bir olur." tarzındaki iddianız kabul edilse bile her birin, mutlaka gerçek ve doğru olması neden icap etsin? Belki birlik bazen doğru, bazen yanlış olur. "Âlem kadimdir." diyen kimsenin sözü bir tanedir; nasıl ki "Âlem hâdistir" diyenin de sözü bir tanedir. Halbuki bunlardan biri doğru, ötekisi yanlıştır. "Allah'ın bir ortağı (şerik) vardır." diyenin sözü birdir, "Onun ortağı yoktur." diyenin sözü de birdir fakat yalnız biri doğrudur. O halde bunlar birlikte birleştiler fakat doğru ve yanlış olmak hususunda birbirlerinden ayrıldılar. Batınîler, bir şey ile aksini birbirinden ayırmadıkları için, bu yanlışa düşmüşler ve aksi lazım sanmışlardır. Şaşılacak şey şudur ki onlara bu şaşırtıcı delilleri hazırlayanlar feylesofların dinsiz olanlarıdır ve bunlar mantık şartlarına uygun olarak konuşurlar. Halbuki küllimucibenin aynen aks edilemeyeceğini, belki cüz'î mucibe olarak aks edildiğini unutuyorlar. "Her siyah bir renktir." sözümüz doğru olursa, "Her renk siyahtır." sözümüz doğru olmaz. Bunun gibi "Her doğru ve gerçek birdir." sözümüz doğru ise "Her bir olan doğru ve gerçektir." sözümüz doğru değildir. Onların bu halleri bir de tıpkı şuna benzer: Alacalı bir yılanın soktuğu bir bunak, bundan sonra alacalı bir ip gördü mü ondan kaçar; ona: "Neden bundan kaçıyorsun?" denilince, "Çünkü sokucu (=yılan) uzun ve alacalı renktedir. Bu da uzun ve alacalıdır, o halde bu da sokucudur." cevabını verir. Bu, Batınîlerin "Gerçek ve doğru her zaman birdir, bu da birdir, o halde bu gerçek ve doğrudur." sözüne benzer. Ona: "Ey miskin, sokan yılanın uzun ve alacalı renkte olduğunu anladın, uzun ve alacalı renkte olanın sokucu olduğunu nereden anladın? Sen ancak bunaklık ve akıl karışıklığı yüzünden aksin doğru olacağını tevehhüm ediyorsun." denilir. Bunlar da aynı haldedir. Bunlar sırf bu meselede biraz incelik olduğu için yanlışa düşmüşlerdir. Bu kadarcığı anlamayan bir kimse kendini nasıl akıl sahiplerinden sayar?

"Gerçek ve doğruyu birlik ile istidlal etmiş değiliz fakat sizin tarafınızdaki çokluğa bakarak bunu istidlal ediyoruz, yani gerçek ve doğru her halde bizim tarafımızdadır." derlerse, deriz ki çokluğa bakıp yanlış (batıl) olduğunu istidlal etmek ikinci kanattır. Üçüncü kasima ile onun da yanlışlığını meydana çıkaralım.

***

Ahmed Ateş, "aks", "lazım", "kulli mucibe" ve "cüz'î mucibe" kavramlarını açıklamıştır:

Aks, bir kaziyede (önerme) mevzuu mahmul (yüklem), mahmulü mevzu yerine koymaktır. Mesela hiçbir insan taş değildir kaziyesi aks edilirse, hiçbir taş insan değildir olur. Bunun türlü şekilleri olduğu gibi, her akiste elde edilen netice doğru olmaz. Mesela her öğretmen bir insandır kaziyesi aks edilince, her insan bir öğretmendir çıkar.

Lazım, iki şeyin birbirini veya bir kıyasla neticenin mukaddimeleri zaruri olarak takip etmesidir; bazen de kıyasta netice demek olur.

Kulli mucibe (tümel olumlu), bir kaziyede (önerme) mevzuun bütünü veya her bir şahsı hakkında müspet bir hüküm verilmesidir. Mesela bütün insanlar (veya her insan) akıllıdır.

Cüz'î mucibe (tikel olumlu) bir kaziyede mevzuun yalnız bir kısmı hakkında hüküm verilmesidir. Mesela bazı insanlar demircidir.

***

Üçüncü kasima: Deriz ki sizin "Kendisine çokluk ârız olan her şey yanlıştır, düşüncenin (re'y) doğru ve gerçeği idrak etmesi iddiasına da çokluk ârız oluyor, o halde bundan zaruri olarak bu hükmün yanlış olduğu neticesi çıkar." tarzındaki sözünüz iki mucibeden terkip edilmiş, bir düşünme kıyasıdır ve mantıki şekillerin ikinci şeklindedir. Onlara neden dolayı yanlış olduğunu anlatabilmek ve bu sözü icat eden kimseye bu hilenin (telbis) ilim ehline yutturulamayacak kadar zayıf olduğunu açıkça göstermek için, bu-

nu mantıktaki ifadelerine çevirelim. Çünkü bu sözü icat eden kimse, bence, muhakkak bunun neden dolayı hile olduğunu bilmektedir. Şu kadar var ki dininin azlığı ve dünya nimetlerine düşkünlüğü yüzünden, böyle bir hile icat ederek, bu ahmakların akıllarını şaşırtmış ve onları kendisine itaat ettirmiştir.

Deriz ki mantıkçıların "büyük mukaddime" dedikleri ilk mukaddime, "Kendisine çokluk ârız olan her şey yanlıştır." sözüdür. (Buna karşılık) deriz ki bu mukaddime yanlıştır. Belki buna ilaveler yaparak, söyle demek lazımdır: "Bir meselede mütenakız ve çok olan cevapların bazısı yanlıştır". Doğru ve gerçek olan yalnız budur. Doğru olan mukaddimeden iki şart çıkarılmıştır: Biri mütenakız olmak, ötekisi bir tek olay hakkında olmak. Yoksa sadece "Çok olan cevaplar yanlıştır." sözü kendi verdikleri misal ile nakzedilmektedir. Çünkü "Beş, ile beş ne eder?" denilirse, "Bir ve dokuz, iki ve sekiz, üç ve yedi, dört ve altı eder ki bunların hepsi ondur." cevabı verilebilir. Bu cevapların hepsi çokluklarına rağmen doğrudur ve aralarında tenakuz yoktur.

Küçük mukaddimeye gelince, bu da "Gerçek ve doğrunun idrak vasıtası akıldır sözünde çokluk vardır." cümlesidir. Bu mukaddimede ise en büyük yanlış bulunmaktadır. Çünkü cevap bir "haber"dir. Haberlerin çokluğu ise ancak bir kısmının bilinip, bir kısmının bilinmemesi ile tasavvur olunabilir. "Gerçek ve doğrunun idrak vasıtası akıldır." sözümüz bir tek haber ve bir tek cevaptır; nitekim onların "Gerçek ve doğruyu idrak vasıtası öğretmen'dir." sözleri de bir tek haber ve bir tek cevaptır. Çünkü bu sözün bir parçasının bilinmesi ve bir parçasının bilinmemesi tasavvur edilemez. Zira haber olması, belki bir tek haber olması dolayısıyla, onun parçası yoktur. Bu meselede ancak iki cevap vardır. Biri, onların sözüdür, ötekisi de bizim sözümüzdür. Bu cevaplardan her biri birdir ve içinde çokluk yoktur. O halde yanlış olan mütenakız olan yoktur. Halbuki bunda çokluk olmadığı gibi, üstelik tenakuz da yoktur. Çokluk bu meseleden başka meselelerde insanın düştüğü tenakuzdur. Mesela "âlem

kadimdir, yahut hâdistir.", "Âlemin bir yapıcısı (sâni) vardır, yahut onun yapıcısı yoktur." sözleri gibi. Çünkü bu meseleye akıl gözü ile bakan bazen gerçeği görür, bazen görmez. Nasıl ki dış gözü ile bakan kimse de bazen şeklin ölçüsünü olduğu gibi görür, bazen da daha küçük veya daha büyük görür.

***

Ahmed Ateş, "mantık şekilleri", "büyük mukaddime", "küçük mukaddime" ve "haber" kavramlarını açıklamıştır:

Mantık şekilleri, kıyasla orta haddin (terim) mukaddimelerde bulunduğu yerlere, nitelik ve niceliklerine göre çıkan türlü şekillerdir. İslam yazarları dört şekil göstermektedir. Burada bahis konusu edilen birinci şekil böyle bir kıyastır: Her A B'dir, her B C'dir, o halde her A C'dir. Fakat mesela hiçbir A B değildir, her C B'dir denilirse bundan bir netice çıkmaz.

Büyük mukaddime (büyük önerme), bir kıyasta çıkarılmak istenilen neticedeki mahmulün (yüklem) bulunduğu mukaddimedir.

Küçük mukaddime (küçük önerme) bir kıyasta çıkarılmak istenilen neticedeki mevzunun bulunduğu mukaddimeye denilir. Mesela her A B'dir, her C A'dir, o halde her C B'dir kıyasında, neticedeki mahmulün bulunduğu her A B'dir kaziyesi büyük mukaddimedir; mevzunun bulunduğu her C A'dir kaziyesi ise küçük mukaddimedir.

Haber, aslında, bir isim cümlesinde, mantık tabiriyle mahmul (yüklem) demek olup, burada hüküm ve kaziye (önerme) manalarında kullanılmıştır.

***

[Gazâlî:] O halde burada iki mesele vardır: biri şekilleri idrak vasıtasının göz olmasıdır ve bu, bir tek cevap olup, içinde çokluk yoktur; ötekisi ise bu karaltı şeklinin ölçüsünün ne olduğudur ve bunda çokluk tasavvur edilebilir. Çokluğun bizzat cevapta mı yoksa başka bir meselede mi olduğunu birbirinden ayırmayıp da bazı şartların bulunması hâlinde olduğu gibi, bazı hallerdeki cevabın

muktezası ile bozuk ve yanlış olan işini ona göre karara bağlayanın bilgisizliği ne kadar büyüktür! Çünkü biz "Birçok şartlar ile, gerçek ve doğruyu idrak vasıtası akıldır; nasıl ki göz, birçok şartlar ile, şekil ve ölçüyü idrak eden vasıtadır; ayrılık ve anlaşmazlık şartların bulunmamasından çıkmaktadır." diyoruz. Akıl sahibi olan bunun gibi zayıf hilelere nasıl aldanır? Bir de deriz ki "Sizinle şu iki adam arasında ayrılık yoktur: Bunlar gök hakkında münakaşaya tutuşmuşlar ve biri -Gök birdir, diğeri ise- Gök yedidir demiştir. O zaman bir batınî gelip, -Doğru olan gök birdir diyenin sözüdür. Yanlış olan da çok yedidir diyenin sözüdür. Çünkü masum imam bize doğru ve gerçek olanın alametinin birlik, yanlış olanın alametinin de çokluk olduğunu öğretmiştir. Çokluk ise gök yedidir diyenin sözüdür, diyor." Bu zavallı cahile denilir ki "Çok yedidir diyenin sözü, bir cevap ve bir haber olması dolayısı ile, bir tek cevap ve bir tek haberdir, onda çokluk yoktur; çokluk göktedir, gök ise bir cevap ve bir haber değil, belki hakkında haber verilen ve ne kadar olduğu açıklanan şeydir. Birlik cevap ve sözdedir ki o da gök değildir. Haber ile kendisi hakkında haber verilen arasındaki farkı anlamayıp da hakkında haber verilenin çokluğunu haberin çokluğu sanan kimseye ne kadar şaşılsa azdır!

Gerçek ve doğruyu idrak vasıtasının akıl olduğu hakkındaki sözümüz de bunun gibidir: bir haber ve bir cevap olması dolayısıyla cevapta çokluk yoktur. Hakkında haber verilen şeyde de çokluk yoktur; çünkü bu akıldır, akıl da bir tek şey, bir tek gerçektir. Hatta çokluk, gök yedidir diyenin sözünden ziyade bizim sözümüzden uzaktır. Çünkü ne haberimizde, ne de hakkında haber verdiğimizde çokluk vardır. Belki akıl gözü ile bakan, bazen görüşündeki zayıflık sebebiyle âlemin hâdis oluşu, yapıcının (sâni) muhakkak var oluşu ve başkaları gibi düşünce ilgili bazı meseleleri idrak edemez; bazılarını ise idrak edebilir; biri reddeder, ötekisi kabul eder. Birinin sözü ötekinin sözü ile bir araya getirilirse, bahis konusu ettiğimiz meseleden başka bir meselede iki kimsenin iki cevabından çokluk hasıl olur. Çünkü bizim meselemiz gerçek ve doğruyu idrak vasıtasının düşünce, yahut öğretme olduğudur. Bu mesele ise âlemin hâdis veya

kadim olduğu meselesidir. Bu meselede bu hususta çokluk yoktur. Âlemin hâdis olduğu hakkındaki söz gibi, onun kadim olduğu hakkındaki sözün de yanlış olduğunu iddia etmelerinin sebebi iki sözün toplamının çok olmasıdır. Onlar "Gerçek ve doğrunun idrak vasıtası öğretmedir." sözlerinin bizatihi bir olduğunu iddia ederlerse, bizim "Doğrunun idrak vasıtası akıldır." sözümüz de bizatihi birdir. Bu son iddianın, görüşte anlaşmazlığa düştükleri zaman, başka meselelerde çokluğa götürdüğünü iddia ederlerse, deriz ki "Öyle olsun! Yanlış sözün alametinin, türlü tabiatta olan insanlar tarafından söylendiği takdirde, onları ayrılık ve çokluğa götürmüş olduğu onlarca neyle sabit olmuş?" Bunu onlar asla ispat edemezler. Onların ispat ettikleri ancak "Beş, ile beş ne eder?" sorusuna "Dokuz, altı ve yüz" ettiği cevabındadır ki bu sözler mütenakız bir çokluk ile çoktur ve bundan dolayı yanlıştır; bu hususta iddianın, insan akıllarının zayıflık ve kuvvette birbirlerinden ayrı olmaları sebebiyle, halkı başka bir meselede ayrılığa düşürmesinden değil, bu meselede kabul ve teslim edilmiş olan şey, bunun yanlış alameti olduğuna delil getirmemiş olmalarıdır ve (böyle bir delil) asla bulunamaz. Yanlış olduğuna dair delil getirdikleri de muhakkak ki bizim meselemiz de doğru çıkmamıştır. Bu cehalet ve ahmaklığın son haddi değil midir?

***

Dördüncü kasima: "Her meselede doğru ile yanlış, bulunur, bu bir meseledir, o halde bunda da doğru ve yanlış, vardır." sözünüz bir kıyas olup, kıyas şekillerinin birincisine uyan iki küllimucibeden terkip edilmiştir. Sonra, bundan sonra, "Hak ya sizin sözünüzdür, ya bizim sözümüz fakat sizin sözünüz yanlıştır, o halde bizim sözümüz doğrudur." sözünüz de mantıkçıların şartî munfasıl dedikleri kıyastır. Sizin "Çokluk yanlış alametidir, sizin sözünüz de çokluğa varıyor, o halde o da yanlıştır fakat çokluğa vardığından o halde o da yanlıştır." sözünüz de mantıkçıların şartî muttasıl dedikleri kıyastır. Şartî munfasıl kıyas doğrudur ve aynen bir netice verir. Şartlar bu meselede bir araya getirilirse akli kıyaslar hasıl olur. Siz ise kıyas

ile deliller göstermekte, başka insanlardan ayrılmıyorsunuz. Çünkü siz bu mukaddimeleri tertip ederek, delil getiriyorsunuz ve bundan çıkan neticenin doğru olduğunu iddia ediyorsunuz. Evet sizin kıyasınız yanlıştır çünkü bunu yaparken kıyas şartlarını unuttunuz. Hakkında haber verilenin çok olmasını haberin çok olması sandınız, külli mucibenin aksedilebileceğini sandınız. Tertip etiğiniz bu kıyaslarda neticenin zaruri olarak çıkacağını, akıl ve düşünceniz ile anladı iseniz, akla müracaat etmiş olursunuz. Bunu masum öğretmenden öğrendi iseniz, neticenin neden dolayı muhakkak olarak doğru çıkacağını bildiniz mi? O halde bunu akıldan başka bir şey ile, ne ile bildiniz? Akıl ile anladı iseniz, kendinizin yanlış yapmadığınızdan ne ile emin oldunuz? Çünkü ne kadar düşünce (nazar) sahibi vardır ki aklı ile iyice muhakeme ettiği halde, yine de yanlış yapmıştır. Elhasıl delilin neden dolayı delil olduğunu muhakkak öğretmenden öğrenip anlamak lazımdır. Öğretmen zikrettiğiniz bu kıyasları bir topluluğa anlatsa, bu toplulukta bulunan kimseler her halde şöylece kısımlara ayrılacaklardır: Sizce olduğu gibi, bazılarınca bunların doğruluğu belli olacak; bazıları bunların neden dolayı bozuk kıyaslar olduğunu anlayacaklar ve anlattığımız hile ve şaşırtma (telbis) yerlerini fark edeceklerdir; bazıları da neden dolayı hile (telbîi) olduğunu fark etmeyecek fakat bunda her halde bir hile bulunduğunu anlayacak ve kalpleri bu sözü kabul etmeyecektir. Bu öğretmen, bu delillerin gösterildiği insanların en büyüğü olduğu halde, bu insanlar, kabul edenler ile inkar edenler zümrelerine ayrılacaklardır. Çünkü bunların doğruluğu zaruri olarak idrak edilmez, belki delilin mahiyeti iyice düşünmeye ve tetkik edilmeye muhtaçtır. Halbuki gördüğün gibi insanlar düşünmede (nazar) birbirlerinden farklıdırlar. O halde masum öğretmenden duyduktan sonra da delilin mahiyetini kavramak için tetkik ve iyice düşünmenin zaruri olduğunu itiraf etmiş olmanızla mezhebinizde çokluk hasıl olmuştur.

***

Ahmed Ateş, konu içinde geçen "munfasıl şartî" ve "muttasıl şartî"yi açıklamıştır:

Munfasıl şartî, tâli'si bir şartın neticesi olan mahmulü (yüklem) iki şıklı olan kaziyelere (önerme) denilir. Mesela sayı ya tektir, ya çift. Kübrâsı (büyük önerme) mufasıl şartî olan kıyaslara da munfasıl şartî kıyas denir. Mesela bir sayı ya tektir, ya cift fakat beş sayısı çift değildir, o halde beş sayısı tektir.

Muttasıl şartî, bir mukaddem (bir şarta bağlı bir mevzu) ile tâli üzerinde hüküm verilen kaziyelere (önerme) denir. Mesela güneş doğarsa gündüz olur. Kübrası (büyük önerme) bir muttasıl şartî olan kıyasa da muttasıl şartî kıyas denir. Mesela güneş doğarsa gündüz olur fakat güneş doğmuştur, o halde gündüzdür.

***

"Bu delillerin doğruluğu tetkik edilmeksizin, zaruri olarak bilinir." derseniz, siz kendinizi aksi gibi gösterdiğiniz halde, yalancılık ve iftiranızı kabul etmiş olursunuz. Eğer "Onları iyice düşünceler, ayrı fikirlere varmaz, belki birleşirler." derseniz, bizim için kötü bir yalan söylemiş olursunuz. Bu delilleri sizden duyduk, onlara güldük ve bizce hiçbir kıymet kazanmadı. Belki dersiniz ki "Öğretmenin sesi daha hoş, sakalı daha uzundur; ondan duyunca şüphe etmiyoruz. Ancak siz şüphe ediyorsunuz çünkü ondan değil, bizden duydunuz." Farz ediniz ki mesele böyle olsun, o zaman sizin sözünüzü kabul etmek icap etmediğini, belki öğretmen görüldüğü zaman kabul ve itiraf edileceğini söylemiş oluyorsunuz. Bu delillerde şüphenin kalkması öğretmenin kendi yüzünü görmekle oluyorsa, o halde öğretmeniniz Tanrı Elçisinden (Peygamber'den) -Tanrı ona salât ve selam etsin!- daha üstün olmalıdır. Çünkü Yahudiler, Hristiyanlar ve putlara tapanlar, hepsi onun yüzünü görüyor ve Kur'an delillerini işitiyorlardı. Böyle olduğu halde onlar anlayıp kabul edenler ile anlamaktan âciz kalıp inkar edenler zümrelerine ayrılmışlardı. Nitekim onu başkalarından duyanlar da fikir ayrılıklarına düşmüşlerdi.

Belki öğretmeninizin delili Kur'an'ın delilinden daha sağlam, öğretmenimizin anlatıp gerçeği meydana çıkarması da Peygamber'in -Tanrı ona salât ve selam etsin!- anlatmasından daha güzeldir?! Zira Peygamber -Tanrı ona salât etsin! -halk arasındaki çokluk ve ayrılığı ortadan kaldırmaya muvaffak olamadı. Bu hal Peygamber'e güç ge-

lince, (onun bu ıstırabını) tasvip etmeyen ayetler nazil oldu. (Tanrı) dedi "Yoksa, onlar bu Kur'an sözüne iman etmediler diye arkalarından esef ile kendini helak mi edeceksin?" (Tanrı) bir de "Sen (ey Muhammed) sevdiğine hidayet vermezsin" dedi; bir de "Yahut sanıyor musun ki insanların çoğu duyup da anlarlar? Onlar ancak hayvan sürüleri gibidir, belki de yollarını daha çok sapıtmışlardır." dedi. Peygamber -Tanrı ona salât etsin!- şüpheleri ve ayrılıkları ortadan kaldıramadığı halde, öğretmeniniz buna muvaffak oluyorsa, o ne kadar büyük bir insan olmalı?!.

Bu meselede şüphe ve ayrılık, öğretmenden duyduktan ve iyice düşündüğünüz bu delilleri öğrendikten sonra da baki kalıyorsa, o halde düşünceye bir şey eklemiş değilsiniz, hal öğretmenden öğrendikten sonra, ondan önceki gibi durmaktadır. O halde bunda ne fayda var? Eğer "Bütün dediklerini tasdik etmek ve ona muhalefet etmemek lazımdır." dersiniz, deriz ki "Doğruluğu (sıdk) sakalının uzunluğundan ve yüzünün kırmızılığından mı anlayacağız, yoksa zaruri ve bedihî olarak mı yoksa kıyas ve düşünme (nazar) ile mi anlayacağız?" Zaruri olarak biliniyorsa, Tanrı Elçisinin (Peygamber'in) doğruluğu zaruri olarak bilinmediği, belki de halkın çoğu bundan şüphe ettiği halde, öğretmenin doğruluğunu böyle bilen ne kadar ahmaktır! Bu, düşünme (nazar), aklın kıyası ve onun doğruluğuna (sıdk) delalet eden delilin doğruluğu hakkında aklın vereceği hüküm ile biliniyorsa, halk arasında aklın hükmü birbirinden ayrıdır. Bir insanın aklı doğruluğuna hükmeder, bir başkasının aklı aksine hükmeder. O halde akla nasıl güvenilir? Akılda ayrılıklar bulunmasına rağmen akla güveniliyorsa, o halde ayrıca bir öğretmene neden muhtaç olunsun?

Belki (bu meselelere cevap olarak) şöyle demek lazımdır: Delil herhangi bir öğretmenden öğrenilebilir; sonra doğruluğu ve neden dolayı delil olduğu akıl ile bakılarak öğrenilir. Nitekim hesabın delilleri herhangi bir öğretmenden, sonra da delilin neden dolayı delil ve doğru olduğu tetkik ile öğrenilir. Yalnız hesapta öğretmene muhtaç olunmaz, belki hesap ilimleri gibi başka ilimlerde de fikirlerin ayrılması yolları ve buna sebep olan şeyler öğretmenden öğrenilir. Akıllar aydınlık, açıklık ve gizlilikte ayrı ayrı olmakta devam ettiği

müddetçe bu zaruridir. Bu da ebedî olarak lazımdır, "Akıllar her zaman ayrı ayrı olacaklardır." ve "Tanrı onları öyle yaratmıştır." Nasıl ki insanların gözleri zayıflık ve kuvvette ayrı ayrı oldukları müddetçe ve görülen şeyler yakınlık, uzaklık, incelik ve kalınlıkta ayrı ayrı bulundukları müddetçe, gözün yanlış yapma imkanı ortadan kalkmayacaktır. Bunlarla beraber en sonunda güvenilir ve yanlış olmadığı bilinen bakmaya dayanılır. Bunun gibi akıllarda da yanlış, mümkündür fakat akıl sahibi olanın şüphe etmeyeceği bir dereceye varmak mümkündür. Nasıl ki hesap meselelerinde yanlış yapmak mümkündür fakat hesabı iyi bilen kimse meseleyi dikkatle ve tekrar tekrar gözden geçirir ve sonunda doğruluğundan şüphe edilmeyen bir dereceye varır. Hesap meseleleri ile akli meseleler, görülen şeyler ile akılla idrak olunan şeyler (makulat) arasında fark yoktur; ancak bazıları arada sırada bazılarından daha karışık ve daha ince olur.

Hasmın belini kırmak için bu kadar kafidir. Türlü şüpheleri dağıtmak için daha fazla bilgi isteyen, *El-Kitab el-Mustazhirî*'de kendine yetecek bilgiyi bulacaktır.

Kur'an'ın dış manasından, mezheplerinin doğruluğunu göstermek için deliller (şahit) getirmelerine gelince, bu da onların garip istidlallerindendir. Birtakım insanlar felakete düşüp, açık nassları değiştirmiş, onların dış manalarından ayrı bir de iç manaları olduğunu iddia etmişlerdir. Sonra muhtemel olan dış manaya göre hareket ediyorlar. Bir hadis veya ayeti delil (şahit) olarak zikrettikleri zaman, "Kelimelerinin dışının gösterdiği budur; belki dış manasını iktiza ettiğinden ayrı bir iç manası vardır. Buna göre hareket edilmez çünkü buna güvenilemez." demeleri (onların nasıl saçma düşündüklerini göstermek için) sana yeter.

Cahil halkı aldatmak için şöyle de derler -Mutezili, Eşari, Cehmi ve Müsebbihierin sözleri gibi usul hakkındaki sözler ve kanaatler çoktur. Mâlikî, Şâfiî, Hanefilerin sözleri gibi, furû'da da kanaatler çoktur. O halde gerçek ve doğru olanı ne ile bilirsin? Bunu akıl ile biliyorsan, hasmın da akıl sahibi olduğunu iddia ediyor." Bunun kısa ve açık cevabı şöyle demektir: "Sen bu meselelerde doğru ve gerçeği ne ile biliyorsun?" Eğer masum öğretmenin sözü ile derse, ona

denilir ki "Öğretmenin doğruluğunu (sıdk) ne ile biliyorsun? Akli bir zaruret ile mi, yoksa akıl ile tetkik ile mi?" Eğer bunun zaruri olarak bilindiğini iddia edersen, akli zaruretlerde ayrılık tasavvur edilmediği halde, başka insanlar neden senin fikrine iştirak etmiyorlar? Sonra nasıl oluyor da Tanrı Elçisinin -Tanrı ona salât ve selam etsin!- doğruluğu (sıdk) zaruri olarak bilinmedi de sen öğretmenin doğruluğunu zaruri olarak biliyorsun?" Eğer "Onun doğruluğuna delalet eden delil üzerinde iyice düşünerek ve akıl ile tetkik ederek bildim." derse, ona şu cevap verilir: "Onun yalancılığını bilen hasmının da aklı vardır, sen ondan nasıl ayrılıyorsun? (Gerçeğe) muhalif olduğu halde, eğer senin akıl ve tetkik sayesinde onu bilmen caiz olursa, bu meselelerde ayrı kanaatim olmakla beraber, benim de onları öğretmen olmaksızın bilmem caiz olur."

***

Ahmed Ateş, konu içinde geçen "usul" ve "fürû" kavramlarını açıklamıştır:

Usul, kök manasında olan asl kelimesinin cemi şekli olup, şeriatta iman ve ilikat ile alakalı olan ve dinin esasını teşkil eden kısımlara denir. Bu konular kelam ilminde tetkik edildiğinden, bu ilme ekseriya ilmu'l-usul denilir.

Fürû', dal manasına gelen fer'in cemi olup, bir şeriatta usul ile alakalı olmayan, yalnız ibadetle alakalı hususlara denilir ki bunlar fıkıh ilminin konusunu teşkil eder. (Ahmed Ateş, "Gazâlî'nin 'Batınîlerin Belini Kıran Deliller'i 'Kitab Kavâsım al-Batınîya'", İlâhiyat Fakültesi Dergisi, C. I-II, 1954).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

NİZARÎ DEVLETİNE DOĞRU

Selçukluların Ortadoğu'da ağırlıklarını hissettirdikleri bir sırada Fatımî Devleti'nde El-Mustansır'ın Miladî 1094 yılında ölümünün ardından imamet tartışmalarında, Selçuklulara karşı kısa bir süre önce ayaklanmış olan Hasan Sabbah ve İran İsmailîleri Nizar'ın tarafında yer aldılar.

Nizarîler, Mustalîlere göre farklı yol takip ettiler. İran Nizarîlari çoklukla Fars diliyle eserler verdiler, Fatımî döneminde gelişen İsmailî edebiyatının klasiklerini kopya etmek ve incelemek için özel bir ilgi duymadılar. Buna karşılık, bir ölçüde farklı gelişme gösteren ve kendi edebiyatlarını Arapça oluşturan Suriye Nizarîleri, Fatımî edebiyatının bazı unsurlarıyla birlikte, o dönemin bazı geleneklerini korudular. Bu konuda, İran Nizarîleri son dönemlerinde pek çok ünlü İslam âlimine ev sahipliği yaptılar. Başta Alamut olmak üzere önemli kütüphaneler kurarak kendi çağlarının kültür hayatında etkili bir rol oynadılar.

Farhad Daftary: *"Alamut* dönemi *Nizarî edebiyatının büyük bölümü yok edildiğinden ve İsmailî olmayan kaynakların konuya düşmanca yaklaşmasından dolayı, Alamut dönemi Nizarî İsmailîliğini araştırmak*

güçlükler içermektedir. Anlaşıldığı kadarıyla, düşman bir çevrede, yaşamış ve sık sık uzun askerî çatışmalara girmiş olmalarından dolayı İran Nizarîleri Alamut döneminde kapsamlı dinî eserler vermemişlerdir." demektedir. (Farhad Daftary, *İsmailîler*).

Batınîlerin zaman zaman "katliam" boyutunda kıyıma uğramaları ve en sonunda Alamut kütüphanesinin yakılması yüzünden yazdıkları eserlerin çoğu zamanımıza ulaşmamıştır.

Kitabımızda Cuveynî'nin bizzat şahit olduğu Alamut'un alınışında Hasan Sabbah'ın hayatını anlattığı kitabı hakkında yine Cuveynî'nin verdiği bilgileri aktardık. Aralarında, 1199'da yazılmış yazarı bilinmeyen *Heft Bab-i Baba Seyyidna* menakıbnamesi ile dönemin sonlarına doğru ortaya konmuş ve Nasîruddin et-Tûsî'ye (Miladî 1274) atfedilen birkaç kitap ulaştı. Yine dönemin yazarlarının kitaplarına aldıkları alıntılar da Batınîler hakkında bilgi verecek niteliktedir.

Nizarî kalelerinin ve Nizarî şeyhlerine ait türbelerin Moğollarca yıkılması yüzünden kitabeler de günümüze ulaşmamıştır. Yalnız Alamut'ta basılan bazı sikkeler elimizdedir.

Nizarî-Mustalî ihtilafının ortaya çıkmasından kısa bir süre önce Elbruz Dağlarında müstahkem kalelerden müteşekkil olan İsmailî iktidarı, bu ihtilaftan sonra aralıksız olarak Nizarîliğin en önemli merkezi oldu. Sarp dağlar üzerine inşa edilmiş Alamut Kalesi'ni üs edindiler.

Dr. Muzaffer Tan, Nizarîlerin teorik olarak Mustalîlere göre Fatımî öğretiye daha az bağlı olmalarından yüzünden başından beri Nizarî hareketi İsmailî olmayan Müslümanlar tarafından "Yeni Davet *(Ed-Da'vetu'l-Cedîde)"* şeklinde nitelenerek, "Eski Davet *(Ed-Da'vetu'l-Kadime)*" olarak isimlendirilen Fatımî İsmailîliğinden ayrı görüldüğünü belirtir:

"Bununla birlikte, dinî/mezhebî yazılarında Arapça yerine Farsçayı kullanan İran Nizarîleri, zamanla Fatımîler döneminde

yazılmış İsmailî yazına yabancılaştılarsa da Şam'daki Nizarîler, sınırlı da olsa, Fatımî-İsmailî eserlerden faydalanmışlardır. Mesela bu anlamda Kadî Numan'ın eserleri, onlar arasında yaygın bir şekilde tedavülde kalarak muhafaza edilmişlerdir.

Nizarî-Mustalî bölünmesinden sonra, Nizarîler imamlarını tanımada birtakım ciddi sıkıntılarla karşılaştılar. Her ne kadar Nizar'ın oğulları varsa da Nizar'ın ölümünden sonra bunlardan hiçbirisi aleni olarak imamet iddiasında bulunmamıştır. Öte yandan Nizar'dan sonra Hasan Sabbah ve ondan sonra yerine geçen iki Hüdavend de *imam* ya da unvanını kullanmamışlardır. Mesela Alamut efendilerinin (hüdavend) üçüncüsü olan Muhammed b. Bozorg Umid (557/1162) döneminden kalan sikkelerin üstünde Nizarî imamların sonuncusu olarak Nizar'ın kendi isminin geçmesi bu hususu doğrulamaktadır. Böylece bu dönemde Nizarî İsmailîleri, yeni bir gizlilik/setr dönemine girmiş oldular ve bu şartlar altında Hasan Sabbah, Nizarî-Mustalî ayrılığından kısa bir süre sonra doğu bölgelerindeki davetin başına geçti. İmam Nizar'ın gaybette olduğu bu gizlilik döneminde, Hasan Sabbah kendisini gizli imamın hücceti ya da mutlak temsilcisi olarak ilan etmiş; Nizarîler, Hasan Sabbah tarafından imamın yakında gerçekleşecek zuhurunun tarihini ve kimliğini açıklamasını beklemişlerdir. Nizarî imamın zuhurunun giderek gecikmesiyle aynı zamanda Hasan Sabbah'tan sonra yerine geçen iki halefinin de gizli imamın hüccetleri ve de Nizarî davetin en yüksek mercileri olarak telakki edildikleri anlaşılmaktadır." (Muzaffer Tan, "Tarihsel Süreçte İsmailîlik ve Yaşadığı Faklılaşmalar").

***

İran'daki Nizarî devleti, Hasan Sabbah ve "Alamut Efendileri" diye adlandırılan yedi halefi tarafından yönetilmiştir.

Ferhad Daftary, yöneticilere ve dış dünyaya karşı takip ettikleri siyaset ve ideolojilerine göre, Alamut dönemi Nizarî İsmailîliğinin tarihinin üç ana bölüme ayrılabileceğini belirterek şu sınıflandırmayı yapar:

Nizarî devletinin 1090'da Hasan Sabbah tarafından kuruluşundan Hasan Sabbah'tan sonraki ikinci Alamut efendisinin 1162'deki ölümüne kadar süren başlangıç döneminde, Nizarîler Selçuklulara karşı giriştikleri genel ayaklanmanın başarısızlığa uğramasından sonra, kendi devletlerini kurmayı ve sağlamlaştırmayı başardı. İmamlık iddiasını ortaya atan dördüncü ve beşinci efendilerin yönetimine rastlayan ikinci dönemde, Nizarîler kendi dışlarındaki dünyayı ruhi anlamda reddeden sembolik bir kıyamet alanına girdiler. Son üç efendinin yönetimine denk düşen üçüncü ve son dönemde ise Batınî görüşlerinden ve "kıyamet" fikirlerinden kısmen taviz veren Nizarîler, Sünnî dünyasıyla uzlaşmaya çalıştılar ve aynı zamanda siyasi heveslerini yeniden canlandırdılar. Ancak Moğol istilası umutları tamamen bitirdi. (Daftary, *İsmailîler*).

Daftary, Fatımî Mustansır'ın imamlığının son on yılları sırasında İran'daki İsmailîlerin tümüyle Fatımî davasına katıldığını ve Kahire'deki merkezin doğrudan yönetimine girdiğini yazar:

Fatımî İsmailîliğinin doğudaki başarısı, buralara gönderilen çok sayıda Fatımî dâîsinin kesintisiz çalışmaları kadar, Bahreyn ve güney Irak Karmatilerinin zayıf düşmesiyle muhalif İsmailîliğinin etkisini hızla yitirmesinden ileri geliyordu.

Fatımî Halifeliği'nin sayısız güçlükle boğuşmasına rağmen, ateşli Sünnî Selçuklularının Büveyhiler zamanında İran'da hüküm süren mahalli hanedanları ortadan kaldırdığı İran'da Fatımî davası etkisini yitirmemiş, tersine, gerek orduda gerek çeşitli şehirlerde mezhebe katılanların sayısı giderek artmıştı. Ülkenin kuzey bölgelerinin halkı Mustansır'ı zamanın tek meşru imamı olarak tanıyordu. Elimizde yeterli bilgi olmamakla beraber, Fatımî propagandacıları bir yandan eşitsizlikleri öne çıkarırken, bir yandan da İranlılar yeni Türk yöneticilerine karşı duydukları hoşnutsuzluğu kendi amaçları için kullandılar.

İran İsmailîleri Nizarî-Mustalî ayrılığından da önce, Selçuklu topraklarındaki İsmailîleri, karargahını Selçukluların başşehir İsfahan'da

kurmuş olan bir başdâînin otoritesini kabul ettiğine dair bazı kayıtlar bulunmaktadır. Öyle anlaşılıyor ki 1070'lerin başlarından itibaren, İsfahan dâîliğini, merkezî İran'daki Kirman'dan batıdaki Azerbaycan'a kadar Abdülmelik bin Attâş üstlenmişti. İbn Attâş, talimatları Kahire'deki merkezden alıyordu. O dönemde, dava örgütlenmesinin idari başkanı olan "dâî duatlık" makamında, bu makamı 1078'de Müeyyed el-Şirazî'den devralan Bedr el-Cemalî bulunuyordu. İbn Attâş'ın derin bilgisiyle Sünnî çevrelerden de saygı gördüğü anlaşılmaktadır.

***

Miladî 1102 yılından itibaren Hasan Sabbah faaliyetlerini Şam'a da yaydı ve aynı zamanda, hem Şam'daki Nizarîlerin örgütlenmesi ve idaresi, hem de davetin İsmailî olmayan Müslümanlar arasında yayılması için, Alamut'tan Şam'a dâîler gönderdi.

Dr. Muzaffer Tan, "Müstakil Nizarî devletinin kurucusu ve Nizarî mücadelenin genel siyaset ve yöntemini bizzat planlayan Hasan Sabbah, aynı zamanda önde gelen bir düşünürdü ve İsmailîliğin bu kolunun öğretisi ile ilgili olarak önemli eserler kaleme aldığını" belirttikten sonra şunları yazar:

"Fatımî ve Mustalî İsmailîlerinin tersine Nizarî İsmailîleri başından beri kozmoloji ve döngüsel tarih anlayışına fazla alaka göstermediler ve faaliyetlerini temelde Şiî imamet nazariyesi, bilhassa da İsmailî imamın öğretilerinin önemi üzerinde yoğunlaştırdılar. Hasan Sabbah'ın kendisi bu hususta şu an elimizde olmayan fakat Şehristanî tarafından Arapça olarak nakledilen birtakım parçalarına sahip olduğumuz *Fusul-i Erba'a* adında aslı Farsça yazılmış bir risale kaleme aldı. Peygamberden sonra her asırda sadık olan muallimlerin öğretilerine özel bir vurguyla Şiî *talim* anlayışına önem veren Hasan Sabbah, talim hususunda sadece Ehl-i Sünnet'in bakış açısını batıl saymayıp aynı zamanda daha önceki Şiîlerin de aynı hususta görüşlerini eleştirdi. Ona göre gerçek muallim ve hak sahibi imam, doğruluğu ve imameti hususunda hiçbir şüphe olmayan İsmailî imamdı. Her imamın öğreti ve merci hususunda bağımsız olduğu

hususuna vurguda bulunan bu talim öğretisi, daha sonraki dönemlerde Nizarî imamların itikadi alanlarda ıslahatlar yapabilmeleri için uygun bir fikrî zemin hazırladı. Talim öğretisi ilk Nizarîlerin akaidinde özel bir öneme sahip olduğundan dolayı Nizarî daveti kabul edenlere *Ehl-i Talim* ya da *Ta'limiyye* de denmiştir. [Gazâlî, *Batınîliğin İçyüzü*, Çev. Avni İlhan, 1993]" (Muzaffer Tan, "Tarihsel Süreçte İsmailîlik ve Yaşadığı Faklılaşmalar").

HASAN SABBAH'IN ORTAYA ÇIKIŞI

Hasan Sabbah'ın tam adı El-Hasen bin Alî bin Muhammed bin Ca'fer bin el-Hüseyin bin Muhammed bin es-Sabbah el Himyerî er-Rââ'dır. Hicrî 438 (Miladî 1046-1047) veya Hicrî 445 (Miladî 1053-1054) yılında İran'da İmamiyye Şia'sının önemli merkezlerinden biri olan Kum şehrinde doğduğu rivayet edilir. Kendisi, hayatını anlattığı ve adamlarının *Sergüzeşt-i Seyyidna* adını verdikleri eserinde aslen Güney Yemen'de hüküm süren Himyeri krallarının soyuna mensup olduğunu, babasının Yemen'den Kûfe'ye göç ettiğini, oradan da Kum'a ve nihayet Rey şehrine geldiğini ve kendisinin de burada doğduğunu yazmaktadır. (Bu bilgiler Cuveynî'nin *Tarih-i Cihangüşâ*'sında yer almaktadır. Aşağıda ayrıntısını vereceğiz.) Ancak Mîrhând, Nizamülmülk'e dayanarak Tûsluların onun Himyeri asıllı olduğu iddiasını reddettiklerini ve atalarının Tûs'a bağlı bir köyde oturduğunu söylediklerini, İbnü'l-Esîr de Reyli (Râzî) olduğunu belirtmektedir.

***

Daftary İsfahan dâîsi olarak Selçuklu İmparatorluğu'nun birçok bölgesinde İsmailî faaliyetlerinin yeniden canlanmasından ve daha da önemlisi, Hasan Sabbah'ın İsmailî hareketinde yükselişinin başlamasından onun mesul olduğunu belirtir ve bir araya gelmelerini değerlendirir:

"Hasan Sabbah'ın yaşamı üzerine bildiklerimize gelince; daha önce belirttiğimiz gibi, yaşam öyküsünün, daha sonraki İranlı tarihçilerce korunmuş parçalarına sahibiz. Bu yaşam öyküsünün ilk bölümü, Hasan Sabbah'ın kendisinin kaleme aldığı özyaşam öyküsüne dayanılarak yazılmışa benzemektedir. *Sergüzeşt-i Seyyidna* adlı bu yaşam öyküsünden yapılan aktarmalara göre, Hasan bir On İki [İsnâaşere] İmamcı Şiî ailesinin oğlu olarak Kum'da dünyaya gelmiştir. Yemen kökenli olduğunu iddia eden babası Ali bin Muhammed bin Cafer bin Hüseyin bin Muhammed bin el-Sabbah el-Himyerî, Kûfe Sefad'ından İran'ın en eski Şiî şehirlerinden biri olan Kum'a göçmüştü. Hasan'ın doğumundan bir süre sonra, aile, Kum'dan da yakındaki Rey şehrine taşındı. Hasan'ın, bir On İki İmamcı olarak ilk dinî eğitimini aldığı Rey, İsmailî faaliyetlerinin merkezlerinden biriydi ve böylece on yedi yaşını henüz geçmişken, mahalli İsmailî örgütçülerinden Emire Zerrab adlı birinin aracılığıyla ilk kez İsmailî öğretileriyle tanıştı. O zamana kadar, Hasan Sabbah, İsmailîliği ciddiye alınması gerekmeyen bir sapkınlık olarak görmüştü. Ancak, çeşitli İsmailî kitaplarını okuduktan ve Emire Zerrab ile Rey'deki diğer İsmailî eylemcileri tarafından aşamalı şekilde mezhebin inançları hakkında aydınlatıldıktan sonra, İsmail bin Cafer ve sonradan gelenlerin imamlığının doğruluğuna kanaat getirerek, Fatımî davasına katıldı. Böylelikle İsmailîliği benimseyerek, zamanın meşru imamı olarak tanıdığı Halife Mustansır'a bağlılık yemini etti. Mezhebe katıldıktan bir süre sonra, 464 Ramazan'ında (Mayıs-Haziran 1072) Rey'i ziyaret etmekte olan Dâî İbn Attâş'ın dikkatini çekti. Hasan'ın mezhebe girişini onaylayan ve anlaşıldığına göre yeteneklerini fark eden İbn Attâş, kendisine dava örgütlenmesinde görev verdi. Bundan başka, genç Hasan Sabbah'a, kendisinden otuz yıl kadar önce Nâsır-ı Hüsrev'in yapmış olduğu gibi, muhtemelen bilgisini daha da ilerletmek için, Kahire'ye gitmesi tavsiyesinde bulundu. Ancak, Hasan'ın bu tavsiyeye uyup Mısır'a doğru yola çıkabilmesi için daha birkaç yılın geçmesi gerekecekti." (Daftary, *İsmailîler*).

Farhad Daftary'nin derlediği bu bilgiler, bazı farklılıklarla, birinci el kaynaklara, özellikle Cuveynî'nin bizzat Hasan Sabbah'ın yazdığı *Sergüzeşt-i Seyyidna*'sından yaptığı özete dayanmaktadır. Biz de birinci kaynaklara gittik ve nüansları atlamamak için tekrar olsa dahi tamamını kitabımıza aldık. Daftary, birçok kaynakta Batınî Hasan Sabbah, Alp Arslan ve Melikşah'ın veziri Nizamülmülk ve ünlü İranlı şair Ömer Hayyam'ın ders arkadaşı olduklarına dair bilgilere "şüpheli" yaklaşmaktadır:

"*Sergüzeşt-i Seyyidna*, bundan başka, okul arkadaşlığı yapan Hasan Sabbah, Nizamülmülk ve Ömer Hayyam'ın birbirlerine ettikleri bağlılık yemini hakkındaki renkli efsaneyle devam eder. İlk olarak Reşidüddin tarafından alıntılanmış ve daha sonraki pek çok İranlı tarihçi tarafından tekrarlanan bu öykü, modern çağda, Hayyam'ın rubailerini İngilizce'ye çeviren Edward Fitz Gerald'ın bu esere yazdığı önsöz aracılığıyla Batı'da da tanınmıştır. Ancak, Fitz Gerald'ın öyküyü adı geçen kaynaktan değil, Nizamülmülk'e atfedilen uydurma bir kitap olan *Vesaye*'de yer alan daha değişik bir anlatımını aktaran Mîrhând'dan aldığını belirtmek gerekir. Bu rivayete göre, sözde, Hasan Sabbah, Nizamülmülk ve şair gökbilimci Ömer Hayyam gençliklerinde Nişabur'da aynı hocanın öğrencisi olmuşlar ve içlerinden hangisi ilk önce yüksek bir mevkiye ulaşırsa diğer ikisine yardım edeceğine ilişkin bir anlaşma yapmışlardır. Zamanla Nizamülmülk Selçuklu İmparatorluğu'nun başveziri olunca, arkadaştan sözünü hatırlatmak için yanına gelir. Nizamülmülk gençlik arkadaşlarına birer bölge valiliği teklif eder ancak resmî bir görev almak istemediği için valiliği geri çeviren Ömer Hayyam, başvezirden aylık bir ödenek almaya razı olur. Başvezir, valiliği daha yüksek bir görev istediği için geri çeviren hırslı Hasan Sabbah'ın isteğini de yerine getirir. Ancak, Selçuklu sarayında yüksek bir göreve getirilen Hasan Sabbah, Nizamülmülk'e ciddi bir rakip olur. Bunun üzerine Nizamülmülk bir oyun oynayarak eski arkadaşını Selçuklu sultanının gözünden düşürür. Bunun üzerine saraydan kaçmak zorunda kalan Hasan Sabbah öç almaya yemin eder. Kahramanlarının aralarındaki

yaş farkını ve üçünün de gençliklerini İran'ın değişik şehirlerinde tamamlamış olduklarını göz önüne alan çağdaş bilginler, bu öykünün uydurma olduğu görüşündedir." (Daftary, *İsmailîler*).

***

Burada, Bernard Lewis'in "üç arkadaş" konusundaki değerlendirmesini vereceğiz:

"Hasan, bundan ancak birkaç yıl sonra Mısır'a gitti. Birçok Fars müellifi, onun gidişine sebep olan şartlar hakkında aynı rivayeti sundular. Bilahare bu rivayet, Batılı okuyuculara, Edward Fitzgerald [Ömer Hayyam'ı Batıya tanıtan isim] tarafından, *Rubâiyât* tercümesinin önsözünde tekrarlanmıştır. Buna göre Hasan Sabbah, şair Ömer Hayyam ve vezir Nizamülmülk aynı hocanın öğrencileri olmuşlardı. İçlerinden, dünyada başarıya ve servete ilk ulaşacak olanın, diğerlerine yardım edeceğine dair aralarında yemin etmişlerdi. Nizamülmülk, sultana vezir olunca, eski okul arkadaşları bu sözleşmeyi değerlendirdiler. Her ikisine, farklı nedenlerle reddettikleri birer valilik görevi teklif edildi. Resmî bir memuriyetin sorumluluklarından kaçan Ömer Hayyam, bir şeref aylığını ve eğlence hayatının hoşluklarını tercih etti. Hasan'a gelince, bir taşra vazifesiyle merkezden uzaklaşmayı reddetti ve sarayda yüksek bir görev istedi. İsteği yerine getirildikten sonra, kendisi vezirliğe heveslenerek, Nizamülmülk'ün şahsı için derhal tehlikeli bir rakip haline geldi. Bunun üzerine Nizamülmülk, ona karşı bir komplo kurdu ve hile ile onu sultanın gözünden düşürmeyi başardı. Hasan Sabbah, şerefi kırık ve hınç dolu oiarak bunun karşılığını hazırlayacağı Mısır'a kaçtı.

Bu rivayet birtakım zayıflıklar arzetmektedir. Nizamülmülk, en geç 1020'de dünyaya gelmiş olup 1092'de katledilmiştir. Ömer Hayyam da 1048'de doğmuş ve 1131'de ölmüştür. Hasan Sabbah'ın ise doğum tarihi bilinmemekle birlikte 1124'te vefat ettiği malumdur. Bu tarihlerden çıkan sonuca göre, her üçünün aynı zamanda öğrenci olması ihtimali zayıftır. Modern araştırmacıların çoğuna göre, bu ilginç hikaye bir uydurmadır. Diğer tarihçiler ise Hasan

Sabbah'ın gidişinin daha inandırıcı bir açıklamasını yaptılar. Onlara göre Hasan'ın, Rey'deki idarecilerle sıkıntıları vardı. Çünkü onlar, Hasan'ı, Mısırlı casusları korumak ve tehlikeli bir kışkırtıcı olmakla suçluyorlardı. Hasan, tevkif edilmekten korktuğu için kaçtı ve kendisini Mısır'a kadar götürecek olan uzun bir araştırma gezisine başladı. (Bernard Lewis, Haşişîler- *Ortaçağ İslam Dünyasında Terörizm ve Siyaset*, Çev. Ali Aktan, 1995).

Laurence Lockhart, Hasan Sabbah, Ömer Hayyam ve Nizamülmülk'ün birbirlerine söz veremeyeceklerini Browne'e dayanarak kaydeder:

"Profesör Browne'ın Nizamülmülk'ün, hem 'Ömer Hayyam hem Hasan-ı Sabbah'tan çok daha yaşlı bir adam olması dolayısıyla, üç okul arkadaşının yeminiyle ilgili hikayenin gerçekte hiçbir temeli olmadığını kat'î olarak gösterdi. (Browne, "Yet More Light on Umar-i Khayyām", *Journal of the Royal Asiatic Society*, 1899, s. 409). Mamafih, bu hikayenin *Sergüzeşt*'te bulunması dikkat çekicidir." (Laurence Lockhart, "Hasan-ı Sabbah ve Haşişiler", Çev. Süleyman Tülücü, *Atatürk Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, S. 26, 2006).

***

Hasan Sabbah, 1074-1075 yılında Rey'den ayrılarak, dava hareketinin merkezi İsfahan'a gitti. El-Müeyyed'in Kahire'de başdâîlik görevini sürdürdüğü 1076-1077 yılında da İbn Attâş'ın izni ve yardımıyla, Mısır'a gitmek üzere İsfahan'dan ayrıldı. Önce kuzeye Azerbaycan'a, oradan Meyyafarikin'e geçti. Burada katıldığı dinî tartışmalarda, Sünnî ulemAnın yetkisini reddedip dinî yorumlamanın yalnızca imamın yetkisinde olduğunu savunduğu için kadı tarafından şehirden kovuldu. Buradan Musul yoluyla Şam'a geçen Hasan Sabbah, Suriye'den Mısır'a giden karayolunun Fatımîlere karşı isyan eden Atsız'ın askerî operasyonları yüzünden kesildiğini gördü. Bunun üzerine, Mısır'a, Beyrut, Sayda, Sur, Akka ve Kayseriye üzerinden, deniz yoluyla gitmek zorunda kaldı. Kahire'ye Ağustos 1078'de varan ve üst seviyeli Mısırlı yetkililerce karşılanan

Hasan Sabbah'ın önce Kahire, ardından İskenderiye'de olmak üzere Mısır'da geçirdiği yaklaşık üç yıl neler yaptığını bilmiyoruz.

Laurence Lockhart, farklı bilgi aktarır:

"Hasan, İsfahan'da Reis Ebu'l-Fazl'ın yanında İsmailî doktrinini öğrenerek iki yıl geçirdi. Bir gün o, hocasına manidar bir şekilde şöyle dedi: *'Sadece güvenilir iki dosta sahip olsaydım, bu hükümdarlığı yıkardım."* Bu sözden iyice telAşa kapılan Reis Ebu'l-Fazl, Hasan'ın aklından endişe ederek, ona dimağı kuvvetlendirecek özel çorbalar ve uygun yemekler vermek suretiyle deliliğini tedavi etmeye başladı. (Yaklaşık yirmi sene sonra, Reis Ebu'l-Fazl Alamut'ta Hasan'ı ziyaret ettiği zaman, Hasan ona şöyle dedi: "Hangimiz deliymişiz? Ve hangimizin güzel kokulu içeceklere ve safranla karıştırılmış yiyeceklere ihtiyacı varmış? İki yardımsever arkadaşın yardımını elde edince sözümü nasıl tuttuğumu gördün!") Onun maksadını anlayarak, Hasan, İsfahan'dan ayrılmak için bunu bir fırsat saydı ve sık sık mola vererek Mısır'a doğru yol aldı, Miladî 1078'de oraya ulaştı." (Laurence Lockhart, "Hasan-ı Sabbah ve Haşişiler").

Bu hadisenin Cuveynî'den nakledildiği anlaşılıyor. Cuveynî daha geniş bilgi verir:

"O sırada Mısır'dan dönmüş olan Hasan Sabbah, İsfahan'a gelmiş, Batınîlerin yanında yerini almış, Mısır'daki halifelerin adına yaptığı davet her tarafta duyulmaya başlamıştı. İslamiyet'ten ve dinden sıkılmış olan kimseler, onun söylediklerine inanarak onun yanında yerlerini almaya başladılar. O sırada Hasan Sabbah, İsfahan'da kimseye görünmeden mezhebine girmiş olan Reis Ebu'l-Fazl'ın evine indi ve bir süre orada kaldı. Orada kaldığı zaman içinde, reis sık sık yanına gelir, onunla çeşitli konularda sohbet ederdi. Hasan Sabbah, bir gün yönetimden şikayeti sırasında sultanın taassubundan, devlet erkanının baskısından söz ettikten sonra, *'Ne yazık! Eğer kendime iki taraftar bulsam, bu memleketin altını üstüne getiririm.'* dedi. Bu söz üzerine Reis Ebu'l Fazl, aşırı yorgunluktan, korkudan, endişeden ve tehlikeli günler geçirmekten Hasan'ın ruhi bunalıma

düştüğünü sandı. Kendi kendine 'Bu adam, Mısır'dan Kaşgar'a kadar olan yerlerde adına hutbe okunan ve sikke basılan, bayrağının altında binlerce süvari ve piyade bulunan ve bir işaretiyle dünyanın altını üstüne getirebilecek güçte bir padişahın ülkesini iki kişiyle nasıl olur da ortadan kaldırır?' diye düşündü. Hasan'ın ruhi bunalıma düştüğü düşüncesi içini kemirmeye başladı. Kendi kendine 'O böyle boş söz söyleyecek adam değil, muhakkak akıl hastalığına yakalanmıştır.' dedi. Hasan Sabbah'a belli etmeden, bildiği bir tedavi yöntemini ona uygulamak için harekete geçti. Bu tür hastalıklara iyi gelen kokulu şerbetler ve dimağı güçlendirici yiyecekler hazırlayıp, yemek zamanı Hasan'ın önüne sürdü. Hasan Sabbah yiyecek ve içecekleri görünce hemen Reis Ebu'l-Fazl'ın aklından geçenleri anladı. Derhal yola çıkmak için hazırlığa başladı. Reis, kalması için yalvarıp yakardıysa da fayda etmedi. Onun oradan Kirman'a, oradan da Alamut'a gidip yerleştiğini söylerler." (Cuveynî, *Cihangüşâ*).

Aşağıda vereceğiz, Laurence Lockhart'ın yazdığı Ebu'l-Fazl'ın Alamut ziyaretinin bir başka versiyonunu Cuveynî anlatmıştır.

***

Cuveynî ve Reşidüddin'in aktardığı daha sonra yazılmış Nizarî metinlerine göre, Hasan Sabbah, Nizar'ı desteklemesi sebebiyle, Mısır'da güçlü Vezir Bedr el-Cemali'nin düşmanlığını kazanmıştır. Hasan Sabbah, Mustansır Billah'tan sonra hilafet makamına veliaht tayin ettiği Nizar'ın vezir ve başkumandan Bedr el-Cemâlî ise küçük oğlu Ahmed el-Müstalî'nin geçmesini istiyordu. Bedr el-Cemâlî, bu konuda kendisine muhalefet eden Hasan Sabbah'ı önce hapse attı, sonra da Kuzey Afrika'ya sürgüne gönderdi.

Hasan Sabbah'ın bindiği gemi şiddetli rüzgar yüzünden batma tehlikesi geçirir. Hasan Sabbah ise gemide herkes korku ve telaş içindeyken gayet sakindir. Biri sorar: "*Böyle bir durumda nasıl oluyor da sakin kalabiliyorsun?"* O cevap verir: *"El-Mustansır daha önce olacakları bana haber verdi. Onun için korkulacak bir şey yok."* Sonra kendisini kurtaranlar tarafından Suriye'ye götürüldü. Dönüşte

Halep, Bağdat ve Hûzistan'dan geçerek, Haziran 1081'de İsfahan'a vardı.

Hasan Sabbah, sonra dokuz yıl davasını yaymak için İran'da gezdi. Önce Kirman ve Yezd'e gitti. Sonra Hûzistan'da üç ay kaldı. Damgan'a giderek üç yılını orada geçirdi. Hasan Sabbah, İran'ın Selçuklu iktidarının güç merkezi olan orta ve batı bölümlerinde muhalif hareket örgütlemenin güçlüğünü anladı.

Hasan Sabbah, Alevîlerin yurt tuttuğu Hazar bölgesine, kuzey İran yaylalarına, Deylem tarafına yöneldi. Nizamülmülk'ün *Siyasetname*'sinde Rafiziler ve Batınîlerin yaşadığı yer olarak anlattığı Deylem'de faaliyet gösterdi.

Hasan Sabbah, Selçuklulara karşı mücadele vermek için karargah kurabileceği sağlam bir yer arıyordu.

Hasan Sabbah'ın ilerideki büyük eylemlerinin hazırlıklarını yaptığı bütün bu dönem boyunca, İran'daki İsmailî davasının genel yönetimi ise hâlâ İbn Attâş'ta idi.

Hasan Sabbah, 1087-1088'e gelindiğinde, girişeceği harekatın en uygun merkezi olarak Deyleman'da uzak ve ulaşılmaz bir kale olan Alamut'u seçti.

Daftary, Hasan Sabbah'ın yeni faaliyet alanına dair şu bilgileri verir:

Alamut ve çevresindeki bölgelerin sakinlerini mezhebe kazanmak için, önce Damgan, ardından Mazenderan'daki Şehriyarkûh'da kurduğu geçici karargahlarından, aralarında İsmail Kazvinî, Muhammed Cemal Râzî ve Kiyâ Ebu'l-Kasım Laricanî'nin de bulunduğu çok sayıda dâîyi bölgeye gönderdi.

Büyük Selçuklu Başveziri Nizamülmülk, Hasan Sabbah'ın faaliyetlerini yakından takip ediyordu.

Hasan Sabbah, Deyleman dâîliğine getirilmişti. Nizamülmülk, aynı zamanda damadı olan Rey Valisi Ebu Müslim'e onu tutukla-

ması talimatı verdi. Birkaç yıl sonra İsmailîlerin suikastine kurban gidecek olan Ebu Müslim, Hasan Sabbah'ı yakalamayı başaramadı.

Hasan Sabbah, Alamut'u ele geçirmek için dikkatli bir plan hazırlamıştı. Rey'deki Selçuklu yetkililerinin takibinden kurtulmak için dağlardan geçerek Kazvin'e geldi.

Hasan Sabbah'ın Kazvin'e geldiği sırada Alamut, Sultan Melikşah'ın tasvibiyle, Hz. Hüseyin'in soyundan gelen ve adı Mehdi olan birinin elindeydi. Mehdi, Hazar bölgesindeki Nasıriye'de ayrı bir Zeydî topluluğu kuran, Nasırlı Hak unvanıyla tanınan Zeydî imamlarından Taberistan hâkimi Hasan bin Ali el-Utruş'un soyundan geliyordu. Askerlerinden bir bölümünün, Hasan Sabbah'ın ajanları tarafından gizlice İsmailîliğe çekildiğinin farkında olan Mehdi, bu askerleri idare etmek için kendisi de İsmailî davasını kabul etmiş gibi göründü.

Hasan Sabbah Kazvin'e gelmişti. Alamut'taki askerlerden daha fazlasını kazanabilmek için yeni dâîler gönderdi. Ayrıca başka bölgelerden İsmailîleri kaleye sokmayı başardı. Hazırlıklarını tamamladıktan sonra, 6 Recep 483 (4 Eylül 1090)'te gizlice "beldetü'l-ikbâl" dediği Alamut'a girdi. Kalede, bir süre Dehhuda adıyla yaşadı. Askerlerinin ve çevrede yaşayanların çoğunun İsmailî olduğunu bilen Mehdi'nin, Hasan Sabbah'ın gerçek kimliğini öğrendiğinde, düştüğü tuzak karşısında yapabileceği hiçbir şey kalmamıştı.

İranlı tarihçi Farhad Daftary, yine İranlı tarihçilere dayanarak, Hasan Sabbah'ın, kale komutanı Mehdi'nin kaleden serbestçe ayrılmasını sağladığını ve ona Alamut'un bedeli olarak üç bin altın dinarlık bir senet de verdiğini yazar. (Daftary, *İsmailîler*).

Girdkûh ve Damgan'ın gelecekteki valisi olacak gizli bir İsmailî olan Reis Muzaffer adına yazılmış olan senedi, ödeneceğine pek de inanmadan bu kişiye gösteren Mehdi, paranın tamamının ödendiğini görünce büyük şaşkınlık geçirdiğini tahmin edebiliriz.

Hasan Sabbah'ın kuracağı esrarlı Nizarî devletinin başlangıcı kalenin bu şekilde ele geçirilişidir.

Laurence Lockhart, bizzat Alamut Kalesi'nin kalıntılarını görmüş ve çevreden kaleyle ilgili menkıbeleri dinlemiştir:

"Menkıbeye göre, Hasan, Alamut'a geldiği zaman, Mehdi diye bilinen valiye "bir öküz derisi ile kaplı boş alan" için külliyetli miktarda bir para (bunun 3,000 dinar olduğu söylenir) teklif etti. Teklifin kolaylıkla görülür aşırılığından gözleri kamaşan aptal vali, Hasan'ın şartlarını memnuniyetle kabul etti, bunun üzerine Hasan, bir öküz derisi bularak onu ince sırımlar hâlinde kesti, onlarla kalenin etrafını çevirmeye başladı. Hasan, daha sonra hak talep etti ve üstelik, onun kendisine teslimini sağladı.

Alamut'tan birkaç mil uzaklıkta bir köy olan Şütürhan'ın kedhüdası, yani muhtarı, bana hikayenin biraz farklı bir şeklini verdi. Ona göre, Hasan Sabbah Alamut'a ilk geldiği zaman orada hiçbir kale mevcut değildi. Kayalığın olağanüstü tabiî sağlamlığının ve onu kuşatan çok dağlık memleketin cazibesine kapılan Hasan, ne pahasına olursa olsun, ona sahip olmaya ve üzerine bir kale inşa etmeye karar verdi. Sonraki adım kayalığın sahibini bulmak ve onunla bir pazarlık yapmaktı; bu, Hasan'ın umduğundan çok daha kolay oldu çünkü o, sahibi ile görüştüğü zaman onun cahil bir köylü olduğunu anladı. Zeki Hasan, konuşurken, sırtında ağır bir yük taşıyan adamın, onu yere koymayı düşünemeyecek kadar ahmak olduğunu çabuk fark etti. Bunun üzerine Hasan öküz derisi hilesini düşündü ve onu başarı ile uygulama sahasına koydu." (Laurence Lockhart, "Hasan-ı Sabbah ve Haşişiler").

Bu hadise o zamana kadar gizli faaliyet gösteren İran İsmailîlerinin tarihinde yeni bir dönem açtı. Batınîler Selçuklu rejiminin kalbine asıl darbeyi indirmek istiyorlardı.

Alamut Kalesi, Kazvin'in yaklaşık otuz beş kilometre kuzeydoğusunda, adını içinden geçen Şahrud ırmağından alan Rudbar bölgesindeydi. Bu bölge Deyleman'ın Custani hâkimlerinin merkeziydi.

Hasan'ın Alamut'un sahipliğini ele geçirdiği tarzla ilgili rivayetler farklılık gösterirse de tarihî delil, orada önceden bir kalenin bulunduğunu gösterir. Kalenin, El-Mütevekkil devrinde, Miladî 860 yılında Hasan bin Zeyd (veya Zeydân) adlı biri tarafından orijinal bir şekilde inşa edildiği söylenir.

Efsaneye göre Alamut adı, kalenin yerinin kurucusuna bir kartal tarafından gösterilmesi sebebiyle, Deylem lehçesinde "aluh" (kartal) ve "amu(h)t" (öğretti) kelimelerinin birleşmesinden meydana gelmiştir. "Kartalın öğrettiği" anlamını taşır. (İbnü'l-Esîr, İslam Tarihi-El-Kâmil fi't-Târîh Tercümesi, Çev. Abdülkerim Özaydın, C. 10, 1986).

İranlı ve Avrupalı müellifler, ismi "Kartal Yuvası" diye tercüme ettiler fakat kalenin mevkii, kesinlikle böyle bir tabiri tamamen hak ederse de bu izah, Profesör Browne'ın işaret ettiği vechile, etimolojik sebeplerle haklı görülemez. "Âluh", kartal için güzel Farsçadır, buna karşın "Âmût", "öğretme, öğretim" veya "öğretmek" anlamına gelen "Âmûht"un bir lehçe şeklidir.

Tarihçi Hamdullah Müstevfî, şu gerçeğe dikkat çeker: Âluh Âmût isminin tamamındaki her harfe Arapçadaki sayı değerini verilirse, toplam 483 olur, bu, Hasan Sabbah'ın bu mevkii ele geçirdiği yıldır. (Harf değeri: Elif: 1 + lâm; 30 + gözlü he: 5 + mim: 40 + vav: 6 + te: 400 = 483) [Miladî 1090] (Laurence Lockhart, "Hasan-ı Sabbah ve Haşişiler).

Alamut'a dağın kuzey cephesinden geçen sarp bir yoldan geçerek girilebilirdi.

Daftary'nin belirttiğine göre; Alamut gerçek anlamda zaptedilemez bir kaleydi ve görünüşe göre, hiçbir zaman zorla ele geçirilememiştir.

Parlak bir zekaya, teşkilatçılık vasıflarına sahip, basiretli, kabiliyetli, cebir, geometri, astronomi, sihir ve dinî ilimlere vakıf bir kişi olan ve düzenli örgütüyle, etrafa dehşet saçan fedaileriyle insanların

düşünce ve inanç dünyasına hâkim olmak isteyen Hasan Sabbah 6 Rebîülâhir 518 (23 Mayıs 1124) tarihinde, aralıksız otuz beş yıl faaliyet gösterdiği Alamut Kalesi'nde öldü. (Abdülkerim Özaydın, "Hasan Sabbah", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 1997).

Alamut Kalesi, 4 Eylül 1090 tarihinden 19 Kasım 1256'da Hülagu tarafından ele geçirilene kadar Batınîlerin sığınağı ve karargahı olmuştur. Hasan Sabbah'ın Alamut'taki faaliyetlerine son vermek için Sultan Melikşah, 1091-1092 yıllarında vezir Nizamülmülk ile birlikte kaleye asker sevk edip kuşattıysa da başarılı olamadı. Miladî 1109-1110 ve Miladî 1117-1118 yıllarında Sultan Muhammed Tapar, Miladî 1127'de Sultan Sencer, Miladî 1130'da Sultan Mahmud bin Muhammed Tapar, Miladî 1157'de Bâvendîlerden Taberistan Hükümdarı Gazi Rüstem bin Ali bin Şehriyâr, 1198-1199'de Harizmşah Tekiş tarafından kuşatılmış ancak alınamamıştır. Bu kuşatmaları ayrıca işleyeceğiz.

***

Cuveynî -ileride nakledeceğiz- Alamut'u alan Hülagu ile beraberdi. Verdiği bilgiler, ilk kaynaktır ve son derece kıymetlidir. *Tarih-i Cihangüşâ*'da Alamut Kalesi'ndeki Hasan Sabbah'ın kütüphanesine girişini ve Hasan Sabbah'ın kitabına dayanarak onun görüşünü anlatır:

'Yüce Allah'ın yardımı ve Cihan Şehzadesi Hülagu'nun gayretiyle o melnların kaleleri ve evleri yıkılırken ve onların kötülükleri def edilirken Alamut'un fethi sırasında bu satırların yazarı, hazinede ve kütüphanelerde incelemelerde bulunup insanlığa faydalı olan şeyleri seçip almak görevini aldı. Bundan maksat, yıllardan beri orada biriktirilmiş olan kitapları incelemek, Kur'an-ı Kerimleri ve faydalı kitapları, *'Ölüden diri çıkarır.'* [Rum Suresi, 30/18] gibi onların arasından çıkarmaktı. O kitaplar arasında *'Sergüzeşt-i Seyyidina'* dedikleri Hasan Sabbah'ın hayatını ve başından geçenleri konu alan bir kitap buldum. Burada bu kitabın konumuzla ilgili olan doğru bulduğum taraflarını nakledeceğim:

Bu kitaba göre o, aslen Hımyer kabilesindendir. Babası, Yemen'den Kûfe'ye, oradan Kum'a, Kum'dan da Rey'e gelerek oraya yerleşti. Hasan Sabbah orada dünyaya geldi. Hasan Sabbah'ın aslı El-Hasan bin Ali bin Muhammed bin Cafer bin el-Hüseyin bin Muhammed es-Sabah el-Hımyerî'dir.

Onun hakkında şunu söylerler: Bir gün adamlarından birkaçı, atalarının soy kütüğünü yazıp ona getirdiler. Fakat o, ikiyüzlülük edip beğenmemiş gibi davranarak iltifatlarla dolu o yazıyı suya batırdı.

Lanet olası bu Hasan şöyle anlatıyor: 'Ben atalarımın mezhebi olan Şia mezhebinin On İki İmam kolundandım. Rey'de Mısır Batınîlerinin mezhebinden Emire Zerrab adlı bir kişi vardı. Onunla mezheplerimiz hakkında tartışma yapardık. O daima benim görüşlerimi çürütür, mezhebimi küçük düşürürdü. O sırada benim de inancım kuvvetli değildi. Karşı koymama rağmen onun sözleri kalbimde yer ediyordu. Derken ağır ve tehlikeli bir hastalığa yakalandım. Kendi kendime onun mezhebinin daha doğru olduğunu söyledim. Fakat aşırı taassubum yüzünden bu düşüncemi kimseye açıklayamadım. Kendi kendime, 'Eğer, Allah gecinden versin, ecel gelirse gerçeğe kavuşmadan öleceğim.' dedim. Bende meydana gelen bu inanç değişikliği yüzünden kimsenin müdahalesi olmadan o hastalığı atlattım. Bunun yanında Bu Necm Sarrac adlı birinden Batınîlerin mezhebi hakkında bilgi istedim. O bana ayrıntılı izah ve açıklamalarda bulunduktan sonra o mezhebin sırlarını öğrendim. Abdülmelik bin Attâş'ın mezhebe davette bulunmaya izin verdiği Mu'min adındaki birinden biat yeminimi kabul etmesini istemem üzerine o, 'Hasan olan senin, Mu'min olan benden mezhepteki rütben daha üstündür. Ben senin yeminini nasıl kabul eder, imamın yapabileceği bir işi nasıl yaparım?' dedi. Sözün kısası Mu'min, Hasan Sabbah'ın ısrarına dayanamayarak onun yeminini dinledi.

1072 yılında Irak'ta dâî olan Attaş Rey'e geldi. Beni beğenerek dâîlik naipliğine tayin ettikten sonra Mısır'a halifeyi görmem için gitmem gerektiğini söyledi. O sırada halife Mustansır idi.'

1076 yılında Mısır'a gitmek için İsfahan'a vardı. Oradan, birçok tehlike atlattıktan sonra Azerbaycan'a, oradan da Suriye'ye vardı.

'Nihayet 1078 yılında Mısır'a ulaştım. Orada kaldığım yaklaşık bir buçuk yıl zarfında Mustansır'ın huzuruna çıkamadım. Fakat Mustansır, benim orada olduğumu biliyordu ve yanındakilere defalarca beni övdüğünü duymuştum. O sırada yönetimde gerçek söz sahibi kişi, Mustansır'ın ikinci olarak veliaht tayin ettiği küçük oğlu Mustalî'nin kayınpederi ve aynı zamanda ordu komutanı olan Emîru'l-Cüyûş? idi. Ben de daha önce anlatıldığı üzere, mezhebin usul ve kaidelerine uyarak Nizar'ın adına davette bulunuyordum. Bu yüzden Emîru'l-Cüyûş'un benimle arası iyi değildi. Hayatıma kastetmek için tetikte bekliyordu. Sonunda beni zorla Frenklerden bir grupla gemiye bindirip Mağrib tarafına yola çıkardılar.

Deniz dalgalıydı. Dalga gemiyi Suriye'ye attı. Orada başıma bir iş geldi. Oradan Halep'e, Halep'ten de Bağdat ve Hûzistan yoluyla 473 yılının Zilhicce ayında [Mayıs-Haziran 1081] İsfahan'a vardım. Oradan da Kirman ve Yezd bölgelerine giderek bir süre halkı mezhebe davet etmekle vakit geçirdim. Sonra İsfahan'a, İsfahan'dan tekrar Hûzistan'a, oradan da çöl yoluyla Firrim ve Şehriyarkûh'a geldim.

Damgan'da 3 yıl kaldım. Oradayken birkaç dâîyi Andic Rud ile Alamat'un diğer bölgelerine gönderdim. Onlar halkı mezhebe davet etmeye başladılar. Curcan, Tarz, Serhad ve Çinaşk gibi yerleri ziyaret ettikten sonra geri döndüm.

NizamülmüIk'ün, Bu Müslim Râzî'ye beni yakalamak için emir vermesi üzerine, o her yerde büyük bir gayretle beni aramaya başladı. Onun için Rey'e gitmeye cesaret edemedim. Daha önce dâîler gönderdiğim Deyleman'a gitmek istiyordum. Bunun için önce Sari'ye, oradan da Dunbavend ve Rey'in bir kasabası olan Huvar yolundan Kazvin'e vardım ve böylece Rey'den uzaklaşmış oldum.

Bir defa daha Melikşah adına Alamut Kalesi'ni yöneten Alevîyi Mehdi'ye bir dâî gönderdim. Alamut 'aluh amut' kelimelerinden meydana gelmiş olup, kartal yuvası manasına gelir ve kartalın orada yuvası vardır. Alamut'ta bazı kimseler mezhebe girmeyi kabul etti. Alevî-yi Mehdi, mezhep taraftarlarının hepsini kaleden çıkarıp 'Ka-

le, sultan Melikşah'a aittir.' diyerek kale kapısını sıkıca kapattı, uzun bir tartışmadan sonra onları tekrar kaleye aldı. Ondan sonra kimse onun sözüne güvenerek kaleden dışarı çıkmadı.

'Kazvin'den Deyleman'a, oradan Aşkavar bölgesine, oradan da Alamut'a sınır olan Andic Rud'a gittim. Orada bir süre ikamet ettim.'" (Cuveynî, *Cihangüşâ*).

Cuveynî, Hasan Sabbah'ın çok kişiyi mezhebine çektiğini anlattıktan sonrsa Alamut Kalesi'ne nasıl götürüldüğünü yazar:

'Büyük bir tesadüf eseri, Aluh amut kelimelerinin ebced hesabıyla karşılığı olan ve onların uğurlu yıl saydıkları 6 Receb 483 [4 Eylül 1090] tarihinde Hasan Sabbah'ı gizli olarak Alamut Kalesi'ne götürdüler. Bir süre orada kendini tanıtmadan yaşadı ve adının Dehhuda olduğunu söyledi. Alevî, onun gerçek kimliğini öğrenince kaleden ayrılmaya karar verdi. Ayrılmadan önce Hasan, ona gizli olarak mezhebe girmiş olan Girdkûh ve Damgan yöneticisi Reis Muzaffer Mustavfî'ye iletmesi için bir mektup verdi. Mektupta, Reis Muzaffer'den Alamut Kalesi'nin karşılığı olarak Alevî'ye üç bin altın dinar ödemesini istiyordu. Hasan'ın nasıl kendine güvendiğini gösteren çok özlü bir şekilde yazılmış olan bu mektubun tam metni şöyle: 'Reis (Allah onu korusun), Alamut'un bedeli olarak üç bin dinar altını Alevî-yi Mehdi'ye ödesin. 'Selam peygamberlerin en seçkinine ve onun evlâdına olsun'. *'Allah bize yeter. O ne güzel Vekil'dir.'* [Âl-i İmran, 3/167].

Ali, mektubu alıp yola düştü. Yolda kendi kendine 'Reis Muzaffer, Emîr-i dâd Habeşî bin Altuntak'ın naibi olup, büyük bir insandır. O, Hasan'ın mektubuna bakıp da para mı ödeyecek?' dedi. Bir süre sonra Damgan'a vardı. Orada parası tükenip yoksul bir duruma düşünce son çare olarak Hasan'ın mektubunu alıp ümitsiz olarak Reis Muzaffer'e götürdü. Muzaffer mektubu öptükten sonra ona derhal parayı ödedi." (Cuveynî, *Cihangüşâ*).

***

Cuveynî Hasan Sabbah'ın Alamut'a yerleştikten sonraki faaliyetlerinden ve fikirlerini nasıl yaydığından bahseder:

"Hasan Sabbah (Allah onu kahretsin) Alamut'a yerleşip bağımsızlığını kazanınca her tarafa dâîler gönderdi. Zamanını halkı mezhebe davet etmek ve kısa görüşlüleri yoldan çıkarmak için harcadı. Onun ölümünden sonra, taraftarlarının 'Yeni Davet' (davet-i cedide) dedikleri o sapık mezhebe koyduğu yenilikler şundan ibarettir: İsmailîye mezhebinin ilk öncüleri, vahiylerin, özellikle birden fazla manaya gelen ayetlerin sembolik yorumunu (tevil), hadislerden çıkardıkları garip manaları ve bunlara benzer diğer şeyleri, düşüncelerine şahit gösterirlerdi. Onlara göre her zahirin (dış) bir batını (iç) olduğu gibi, her ayetin de bir zahirî, bir de batınî manası vardı. Hasan Sabbah, mezhebin eğitim ve öğretime (talim ve taallum) açılan bütün kapılarını kapadı ve bu konuda şöyle dedi: 'Allah'ı tanımak akıl ve düşünceyle (nazar) mümkün olmaz, imamın rehberliğiyle olur. Çünkü dünyada yaşayan yaratıkların çoğunda akıl ve dinî düşünce vardır. Eğer akıl, Allah'ı tanımakta yeterli olsaydı, hiçbir akıl sahibi, diğerinden farklı bir Allah mefhumuna sahip olmaz ve bu konuda görüş ayrılığına düşmezdi. Onun için herkes aklının erdiği kadar dindardır. Öğretim yolu, itiraz ve inkar yolunu açık tutar. İnsanların bazıları ihtiyacından dolayı, bazıları da taklit yoluyla dine girer. Bunun için de aklı kullanır. Halbuki, akıl din için kâfi değildir. Bundan dolayı insanların her devirde bir imamın gözetimi altında dini öğrenmeleri gerekir.'

Böyle birkaç muğlak sözü aldatma tuzağına yem yaptı. Halkı kendine inanmaya zorladı. Akılsız ve sıradan insanlar, onun sözlerinin altında gerçekler hazinesinin gizli olduğunun sandılar. Onun en çok üzerinde durduğu konulardan biri de muhaliflerine sorduğu 'Akıl yeterli mi yetersiz mi?' sorusudur. O soruya kendisinin verdiği cevap şöyledir: 'Eğer akıl Allah'ı tanımakta yeterli olsaydı, akla sahip olan kimsenin O'nu inkar etmesi imkansız olurdu. Eğer bir kimse bu sorunuza 'Akıl yeterli değildir' diyorsa, buna ilave olarak aklını her şeyin ölçüsü saymıyorsa ve bir rehbere ihtiyaç duyuyorsa, bizim mezhebimiz onun mezhebidir.

Bir kimse inancını, akıl yeterli mi yetersiz mi şıklarından birini seçerek belirler. Yukarıdaki soruya olumlu cevap verenler, aklın desteğindeki öğrenimi savunurlar. Olumsuz cevap verenler ise bilmek için aklın desteğinin gereksiz olduğuna inanırlar. Eğer insan bilgiyi ön planda tutarsa, akıl ona yardımcı olabilir. Bilgi ikinci planda tutulur, akla öncelik verilirse, Allah'ı tanımak mümkün olmaz'. Görüldüğü gibi bu iki şıktan Hasan Sabbah, doğru olmayan ikinci şıkkı seçmiştir. Yine o şunları söylüyor: 'Muhaliflerimin delillerini çürüttüm. Dünyadaki insanların çoğu, aklın varlığının tek başına yeterli olmadığını düşünmektedir. Aklın kullanımı bazı özel durumlarda şart olur. Akıl sahibi kimselere bir rehber yol göstererek yardımcı olabilir. Bazılarının da ona ihtiyacı yoktur. Olursa da zararı olmaz'. Buradan anlaşılıyor ki o İslami inancın açık yerini bulamamıştır.

Yine 'Rehberliğe soyunacak kişinin birtakım delillerinin olması gerekir. Ben bütün delilleri ortaya koyduğuma göre, benim rehberliğim veya benim belirlediğim kimselerin rehberliği geçerli olur.' iddiasında bulundu. Bu sözün yanlışlığı gün gibi açıktır. Çünkü o, 'Ben imam filan kimsedir, ona delil de benim sözümdür.' diyor. Yine o, 'Eğer Müslümanların belli bir fikir etrafında toplanması (icma) doğrudur, deniyorsa, o halde muhaliflerinin delilini çürütmüş olan benim sözümün gerçek olmadığı ileri sürülüyorsa, Müslümanlar bir yanlışın (batıl) etrafında toplanmışlar demektir.' Onun cevabı şudur: 'Evet İcma, Kur'an-ı Kerim'e ve hadislere inanan Müslümanlarca doğru kabul ediliyor fakat o sana göre doğru değildir. O halde icma üzerine kurulmuş olan senin mezhebinin binası, senin hasımlarının sözünün üzerine bina edilmiştir ve onun sana bir faydası olmaz.' Onun imamın belirlenmesi konusunda bundan başka bir delili yoktur. O, Peygamber'in (A.S.) *'Allah'tan başka ilah yoktur denilinceye kadar insanlarla savaşmam emredildi.'* sözünü ele alarak bu sözden 'Peygamber'in (A.S.) 'Allah'tan başka ilah yoktur.' sözünü 'insanlar ancak benden öğrenebilir' manasını çıkarıyor ve bunun talim manasına geldiğini söylüyordu. Onun bu delili, yaşlı kadının şu hikayesiyle çürütülebilir. Yaşlı bir kadına Allah'ı sorduklarında o,

gökyüzünü gösterince Peygamber (A.S.) *'Onun bırakın, o inanç sahibi biridir.'* dedi. Peygamber (A.S.) yaşlı kadına, *'Sen Allah'ı tanımayı benden öğrenmedin, mümin değilsin.'* demedi. Yine bir Arap 'Zaman Tanrı değil midir?' diye sorunca Peygamber (A.S.) *'Onu bırakın, o iyi söyledi.'* dedi. Buna pek çok örnek verebiliriz.

Kitabın konusu, sapıkların mezhebinin reddi ve Hak mezhebinin delillerinin ispatı olmadığı için sözü bu şekilde kısa tutmayı uygun gördük. Onların mezhebinin dışı tuzak yemi, içi İblis'in yuvası, amacı aklı ve ilmi devre dışı bırakmak olup hurafeler yığınından başka bir şey değildir. '*Allah onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir, gözlerinde de perde vardır ve büyük azab onlar içindir.'* [Bakara, 2/7]" (Cuveynî, *Cihangüşâ*).

Cuveynî, Hasan Sabbah'ın fikirlerinin nasıl "sapkın" olduğunu anlattıktan sonra Alamut'a sınır bölgelerini, onun "devlet"inin sınırları içine katışını yazar:

"Hasan Sabbah, Miladî 1091 yılında halkını mezhebe girmeye çağırsın diye dâîlerinden Hüseyin bin Kainî'yi, Kûhistan'a gönderdi. Hüseyin, Kûhistan halkından bir kısmının daveti kabul etmesi üzerine orada bulunan bir kasabaya yerleşti. Hasan Sabbah, oraya mezhebin yeni taraftarlarının yönetimi için bir naib tayin etti. O da aynen Hasan Sabbah'ın Alamut'ta yaptığı gibi halkı açıktan açığa mezhebe girmeye davet edip fetihlere başladı. Elinden geldiği kadar çok fitne çıkarmaya ve kaleler fethetmeye çaba harcadı." (Cuveynî, *Cihangüşâ*).

***

İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*'de Hasan Sabbah hakkında şu bilgileri verir:

"El-Hasan bin es-Sabbah'a gelince, kabiliyetli ve yetenekli bir adamdı. Hendese, hesap, astronomi, sihir vs. ilimler konusunda âlimdi. Rey Reisi Ebu Müslim adında biriydi. Ebu Müslim, Nizamülmülk'ün akrabasıydı. El-Hasan bin es-Sabbah'ı Mısırlı dâîlerle (Batınî propagandacılar) iş birliği yapmakla itham etti, bunun üzerine de El-Hasan bin es-Sabbah ondan korktu. Ni-

zamülmülk, El-Hasan bin es-Sabbah'a eskiden saygı gösterirdi. Bir gün büyük bir ferasetle El-Hasan bin es-Sabbah için: 'Bu adam çok geçmeden halkın zayıf ve güçsüzlerini doğru yoldan saptırır.' demişti. El-Hasan, Ebu Müslim'den korkup kaçtı, Ebu Müslim onu takip ettiyse de yakalayamadı.

El-Hasan bin es-Sabbah İsfahan kalesini ele geçiren tabip İbn Attâş'ın talebelerindendi. Çeşitli şehirleri dolaşarak Mısır'a vardı ve Fatımî Halifesi Mustansır'ın huzuruna çıktı. Halife ona saygı gösterip mal bağışladı ve halkı kendi imametine davet etmesini emretti. Bunun üzerine El-Hasan ona: 'Senden sonra kim imam olacak?' diye sordu, o da oğlu Nizar'ı gösterdi. El-Hasan bin es-Sabbah, daha sonra Mısır'dan Suriye'ye döndü; El-Cezire, Diyarbekir ve Anadolu'yu dolaşıp Horasan'a döndü, Kaşgar ve Maveraünnehir'e gitti. O yöreleri dolaşıp o bölge halkını deneyip onların yanında kaldı. Onları doğru yoldan saptırmayı hedef aldı ve gizlice davette bulundu. Zahid görünüp derviş elbisesi giydi. Halkın çoğu ona uydu. Kalenin hâkimi olan Alevî ise Hasan Sabbah hakkında hüsnüzan besliyor, uğur sayarak onun yanında oturuyordu. Hasan işini sağlama bağlayınca, kaledeki Alevî'nin yanına girdi ve ona: "Bu kaleyi terk et." dedi. Alevî onun latife yaptığını sanarak güldü; bunun üzerine Hasan Sabbah adamlarına onu kaleden uzaklaştırmalarını emretti, onlar da Alevî'yi Damgan'a sürdüler. Hasan Sabbah Alevî'nin parasını verip kaleyi ele geçirdi.

Nizamülmülk bu olaydan haberdar olunca, Alamut Kalesi'ne asker sevk etti ve Hasan Sabbah'ı orada muhasara etti. Kaleye giden yolları tuttular. Muhasara sebebiyle Hasan'ın gücü takati kalmayınca hemen adam gönderip Nizamülmülk'ü öldürttü. Nizümülmülk'ün öldürülmesi üzerine de askerler muhasarayı kaldırıp geri döndüler.

Daha sonra Sultan Muhammed bin Melikşah, Alamut üzerine asker sevk etti ve kaleyi muhasara altına aldı.

Batınîlerin işgal ettiği yerler arasında Tabeş ve Kûhistan'ın bir bölümü de vardı. Onların buralara hâkim olmalarının sebebi şu idi:

Samaniler devrinde Horasan emîrleri olan Simcûrîlerin ahfadı Kûhistan'daydı. Simcûrîlerin soyundan Münevver adlı bir şahıs vardı, halk ve ileri gelen zevat tarafından reis olarak kabul edilir ve itaat arz edilirdi. Gülsarığ, Kûhistan valisi olunca halka zulüm ve işkence etti. Münevver'in bir kızı kardeşini de zorla almak istedi. Bu durum Müevver'i İsmailîlere iltica etmeye sevk etti ve Münevver böylece onların arasına katıldı. Batınîlerin Kûhistan'daki durumu da giderek güçlendi, sonunda Kûhistan ile ona bağlı Hür, Hûsef, Zevzen, Kayin, Tûn ve oraya yakın olan diğer bazı yerleri istila ettiler.

Batınîlerin zapt ettiği yerlerden biri de Ebher yakınındaki Vesnemkûh Kalesi idi. Batınîler burayı 484 (1092) yılında işgal ettiler. Halk, özellikle Ebher ahalisi, onlardan epeyce eziyet çekti. Sonunda Sultan Berkyaruk'a baş vurup yardım dilediler, bunun üzerine Berkyaruk onları muhasara etmek üzere asker sevk etti. Sekiz ay süren muhasaradan sonra 489 (1096) yılında Ebher şehri ellerinden alındı ve şehirdeki Batınîler son ferdine kadar öldürüldüler.

İsfahan'a beş fersah mesafedeki Halincan Kalesi de Batınîlerin işgali altındaydı. Burası Müeyyidülmülk bin Nizamülmülk'e aitti, daha sonra Çavlı Sakavu'ya intikal etmişti. Çavlı, buraya Türk asıllı birini tayin etti. Batınî olan bir marangoz onunla arkadaş olup güzel hediyeler takdim etti, onun yanından ayrılmadı. Sonunda o da bu Batınî'ye güven duydu ve kalenin anahtarlarını ona teslim etti. Türk asıllı kale muhafızı ile adamlarına bir ziyafet verdi. Bu ziyafet sırasında onlara içki içirip sarhoş etti. Bu arada İbn Attâş'ı çağırdı. O da adamlarından bir zümreyle geldi. Batınî marangoz kaleyi onlara teslim etti, İbn Attâş ile adamları da Türk muhafız hariç kaledekileri öldürdüler. Türk muhafız da kaçtığı için kurtuldu. İbn Attâş burada kuvvetlendi, İsfahan halkına ait olan birçok arazi eline geçti.

Batınî kalelerinden biri de Üstünavend idi. Burası Rey ile Âmul şehirleri arasındaydı ve burayı Sultan Melikşah'ın ölümünden sonra işgal etmişlerdi. Kale hâkimi oradan indirilip öldürülmüş ve kale elinden alınmıştı.

Erdehen Kalesi de onların elindeydi. El-Hasan bin es-Sabbah'ın kız kardeşinin oğlu Ebu'l-Fütûh tarafından zapt edilmişti.

Yine meşhur Cirdkûh Kalesi de Batınîlerin hâkimiyetindeydi.

Ayrıca Hûzistan'daki En-Nâzır Kalesi ile Errecan'a iki fersah mesafedeki Et-Tunbûr Kalesi de Batınî işgali altındaydı. Bu son kaleyi Isfahanlı Ebu Hamza el-İskâr almıştı. Mısır'a yaptığı bir seferi müteakip onlar adına dâîlik yapmaya başlamıştı.

Batınî kalelerinden biri de Fars ile Hûzistan arasındaki Hâlâdhan Kalesi idi. Bozguncu tayfası burada yaklaşık iki yüz yıl kalmış ve yol kesmeye devam etmiştir. Sonunda Adududdevle bin Büveyh burayı fethetti ve kaledekileri öldürdü.

Melikşah, sultan olunca burayı Emîr Üner'e ikta etti, o da buraya bir dizdar tayin etti ve Errecan'daki Batınîleri buraya gönderdi. Batınîler burayı satın almak istedilerse de dizdar kabul etmedi; bunun üzerine onu: 'Biz hakikat ortaya çıkıncaya ve anlaşılıncaya kadar seninle münazara yapmak için adam göndereceğiz.' dediler, o da kabul etti. Batınîler dizdara kendisiyle münazara yapmak üzere bir Deylemli gönderdiler. Dizdarın yetiştirdiği bir Memlukü vardı, kalenin anahtarlarını ona teslim etmişti. Batınî onu kendi tarafına çekti; bunun üzerine Memluk efendisinin yakalanıp tevkif edilmesini ve kalenin onlara teslimini kabul etti. Sonunda dizdarı yakalayıp kaleyi onlara teslim etti, bilahare dizdarı serbest bıraktı. Bundan sonra birkaç kaleyi daha işgal ettiler, ancak en meşhuru budur." (İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, C. 10).

NİZARÎ İSMAİLÎLERE HAŞHAŞÎYYE ADI NASIL VERİLDİ?

Nizarî İsmailîler için "Haşişiyye" adı da kullanılır. Haşiş, "kuru ot" anlamına gelir. Sonra, uyuşturucu özelliği bilinen Hint keneviri ve bundan elde edilen esrar için kullanılmıştır. Haşişiyye, haşişî (esrar içen, esrarkeş) kelimesinden türetilmiş topluluk ismidir; haşişin, haşişiyyûn/haşişiyyin, haşşaşun/haşşaşîn ve Haşhaşîler de denilir. Haşişiyye adının, Nizarî İsmailîlerine verilmeden önce en azından 11. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıktığı, onlar için ilk defa 1123'te Fatımî Halifesi Âmir Biahkamillah tarafından, Suriye'ye gönderdiği Nizariyye aleyhtarı fikirler içeren ikinci mektubunda kullanıldığı görülmektedir (Daftary, *İsmailîler*).

Prof. Dr. Süleyman Tülücü, Haşhaşîlerin adlandırılmasıyla ilgili derlediği bilgileri şöyle sıralar:

Batı dillerinde "katil, cani, suikastçı","cana kıyıcı" (msl. bk. *Yeni Redhouse Lügati İngilizce-Türçe*, 6. bs., İstanbul 1966, s. 5*; İngilizce-Türkçe Yeni Oxford Resimli Ansiklopedik Sözlük*, İstanbul 1985, I, 84; Tahsin Saraç, *Fransızca-Türkçe Büyük Sözlük*, 1, TDK, Ankara 1976, s. 83) gibi anlamları ifade eden bu kelime, Arapça "Haşşaşin" (tek.: "Haşşâş" (Esrar (haşiş) içen, esrar müptelası) kelimesinden gelmektedir (msl. bk. Philip K. Hitti, *Makers of Arab History*, London 1968, s. 97; J.B. Sykes, *The Concise Oxfard Dictionary of Current English*, Oxford 1976, s. 56; *Webster's New Collegiate Dictionary*, Spririgficid 1981, s. 66). yine bu "Assassin" kelimesinin bazı kaynaklarda "Ha-

şişiyyun / Haşişiyyîn" (Haşiş (esrar) kullananlar) kelimesinden geldiği (msl. bk. W. Barthold, İslam Medeniyeti Tarihi, Başlangıç, izah ve düzeltmeler: M. Fuad Köprülü, 2. bs., Ankara 1963, s. 57; Claude Cahen, *Doğuşundan Osmanlı Devletinin Kuruluşuna Kadar İslamiyet*, Türkçesi: Esat Nermi Erendor, Ankara 1990, s. 240; Bernard Lewis, Haşişîler, *Ortaçağ İslam Dünyasında Terörizm ve Siyaset*, Çev. Ali Aktan, İstanbul 1995, s. 10) ifade edilmektedir. Ancak, kelimenin fonetik yapısına bakarak, onun, "Haşşaşîn"den geldiğini kabul etmek daha uygun görünmektedir. (Süleyman Tülücü, "Ahmed Midhat Efendi'nin "Süleyman Musuli" (Musullu Süleyman) adlı romanında Hasan Sabbah ve Batınîler'le ilgili bilgiler", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 14 (1999).

Bündârî *Zübdetü'n-Nusra*'da, İran'daki İsmailîler için Batınîyye ve Melâhide, Suriye'dekiler için Haşîşiyye tabirlerine yer vermiştir.

Ebu Şâme, Suriye'deki İsmâilîlerden Haşişiyye ve reisleri Râşidüddin Sinan'dan "sâhibü'l-haşişiyye" olarak bahseder.

İbn Haldun ise *Mukaddime*'de, Suriye'deki Haşişiyye'nin kendi zamanında "Fıdâviyye" adıyla tanındığını kaydeder.

Makrîzî, Miladî 14. yüzyıl sonunda Kahire'ye gelen İsmailî olması muhtemel bir mülhidi anlatırken bu kişinin haşiş yapıp sattığını ve çevrede fesada sebebiyet verdiğini belirtmekle birlikte İsmailiyye'nin Haşişiyye adıyla anıldığına dair bir kayıt koymamıştır. (Mustafa Öz, "Haşîşiyye", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 15, 1997).

Yeni araştırmalarda -yukarıda verdik- kelimenin "esas"tan geldiği belirtilir:

"Bazı yazarlara göre İsmailîlerin lakaplarından biri de "Esas" yani vasinin taraftarları olup, 'Esasiyyûn' olarak da isimlendirilirler. Fransızcadaki 'Assassin' ıstılahı, bu kökten türemiş olup, yukarıda anılan dilde Esasiyye anlamına gelmektedir, Haşşaşiyye değil. Çünkü onlar, imamın vasisine Esas diyorlardı." (Cevad Meşkûr, *Mezhepler Tarihi Sözlüğü*).

Haşhaşîlere verilen isimlerden haşşaşin, Haçlılar vasıtasıyla Suriye'den Avrupa'ya taşınmış ve Haçlı literatürü ile Yunan ve Yahudi metinlerine girmiştir. Bugün Batı dillerinde "assassin" şeklinde görülen kelime, Avrupa'ya ilk defa intikal ettiğinde birçok şair tarafından "gayretli ve fedakar" anlamında kullanılmıştır. Sevdiğine bağlılığını ve onun kendisi üzerindeki nüfuzunu ifade ederken "Şeyhu'l-Cebelin assassin üzerinde bu kadar nüfuzunun bulunmadığını" belirten şair yanında, kendini "sevdiğinin emîrlerini yerine getirmek suretiyle cennete girmeye hak kazanacak bir assassin" şeklinde tanımlayanlara da rastlanmaktadır. Haçlıların uzun süre Ortadoğu'da kalması ve çeşitli vesilelerle elçi teatisi, Batılıların Haşhaşîlerle ilgili tamamlayıcı bilgilere sahip olmalarını, onları daha yakından tanımalarını sağlamış ve "assassin" kelimesi de "suikastçi, haince adam öldüren, gizli katil" anlamını kazanmıştır. (Marco Polo'da geçen bilgileri aşağıda naklettik.)

Bernard Lewis "haşhaş" kelimesini açıklarken şu örnekleri verir:

"Floransalı vakanüvis Giovanni Villani (Öl. Miladî 1348), Lucques derebeyinin, bir düşmanını ortadan kaldırmak için *assassinlerini* (i soui assasini) Pisa'ya nasıl göndermiş olduğunu anlatır. Daha erken bir devirde Dante, *Enfer*'inin 19. Şiirinde hain *assassine* (lo perfido assassin) kısa bir imada bulunmuştu. Devrindeki bazı okurlar için, hâlâ yabancı ve anlaşılmaz gibi görünen bu terimi açıklayan, *Enfer*'in XIV. yüzyıl sarihi Françesco da Butı, *assassin*in, para uğruna adam öldüren kimse olduğunu (Assassino e colui che uccide altrui per danari) söylüyordu. O zamandan beri *assassin* kelimesi, Avrupa dillerinin çoğunda ortak bir kelime olmuştur. Bu kelime, *katil*, daha doğrusu sinsice ve haince adam öldüren bir kişiyi ifade eder. Kurbanı bir devlet adamı olup, gücünün kaynağı taassup ve tamahtır." (Bernard Lewis, *Haşişîler)*.

Haşhaşîleri anlatan Batılı ilk metinlerden biri İmparator Frédéric Barberousse'un 1175 yılında Mısır ve Suriye'ye gönderdiği bir elçinin şu raporudur:

"Biliniz ki Şam, Antakya ve Halep sınırlarındaki dağlarda, Sarasinlere [Batılılar El-Cezire ve İran hudunda yaşayan Araplara verdikleri ad] mensup olup, kendi lehçelerinde Heyssesini, Latincede ise Segnors de Montana adı verilen belli bir tayfa mevcuttur. Bu insanlar, dinî kurallardan habersiz yaşarlar; Sarasinlerin dinine aykırı olarak domuz eti yerler; anneleri ve kız kardeşleri de dahil, ayırım gözetmeksizin bütün kadınlarla cinsî münasebette bulunurlar. Dağlarda ömür sürerler; çok müstahkem kalelere sığındıkları için kolay kolay ele geçirilemezler. Ülkeleri pek verimli olmadığından hayvancılıkla geçinirler. Komşu Hıristiyan derebeyleri gibi, uzak veya yakın bütün Sarasin önde gelenlerini, sayısız terör hareketleriyle cezalandıran bir reisleri vardır. Zira bu reis, adı geçen kimseleri şaşılacak tarzda öldürme âdetine sahip bulunmaktadır. Onun metodu aşağıda ifade edildiği gibidir: Reis, dağlarda, ancak çok iyi korunan küçük bir kapı vasıtasıyla içine girilebilecek şekilde, çok yüksek surlarla çevrili, fazla sayıda ve pek güzel saraylara sahip bulunuyor. Bu saraylara, kendi köylülerinin oğullarından bir kısmını getirtiyor; onlara Latince, Yunanca, Romence, Sarasince gibi farklı dilleri öğretiyor. Buluğ çağından olgunluk çağına kadar bu genç adamlara, hükümdarlarının her emrine ve her sözüne itaat etmeleri öğretiliyor. O zaman hükümdarları, bütün güç sahiplerinin üzerinde bir güce sahip bulunduğu için onlara cennetin zevklerini bağışlayacaktır. Eğer onun isteğine karşı çıkarlarsa, kendileri için kurtuluşun olmadığı da aynı şekilde öğretiliyor. Biliniz ki bu çocuklar, saraylara girdikleri andan itibaren, öğretmenlerinden ve üstatlarından başka hiçbir kimseyi görmezler ve hükümdar, herhangi bir şahsı öldürmeye göndermek üzere onları huzuruna çağırıncaya kadar başka bir eğitim almazlar. Bir gün hükümdar onlara, cenneti kendilerine verebilmesi için emîrlerini ifaya hazır olup olmadıklarını huzurunda sorar. O anda kendilerine öğretildiği şekilde, hiçbir itiraz ve tereddüt göstermeksizin, onun ayaklarına kapanırlar ve onun emredeceği her hususta itaat edeceklerini coşkuyla dile getirirler. Ardından hükümdar her birine birer altın hançer verir ve onları, canının istediği bir hükümdarı öldürmeye gönderir." (Bernard Lewis, *Haşişîler)*.

***

Fransa Kralı VI. Philippe, 1332'de, Filistin'e yeni bir Haçlı seferi düzenlemek istiyordu. Ermenistan yöresinde bulunmuş Brocardus adlı bir Alman papazı, "Haşhaşîler" dediği Batınîleri şöyle tanımlar:

"Lanetli Haşişilerden sakınmak lazım. Bunlar menfaat karşılığında kendilerini satarlar; insan kanına susamışlardır; bir miktar para uğruna masum kimseleri öldürürler; ne hayatı, ne de ahiret mutluluğunu dert edinirler; farklı halkların ve milletlerin davranışlarını, kıyafetlerini, dillerini, âdetlerini ve hareketlerini şeytan gibi taklit ederek iyilik meleği kılığına girerler. Bu şekilde koyun postuna büründüklerinden, tanındıkları andan itibaren ölüme maruz kalırlar. Ben, onları bizzat hiç görmediğim ve haklarında söylediğim bu şeyleri ancak halk rivayeti veya yazılı belgeler sayesinde öğrendiğim için bu konudan daha fazla söz edemiyor, daha çok bilgi veremiyor, geleneklerine ve diğer işaretlere bakarak onların nasıl tanınabileceğini söyleyemiyorum. Zira bu hususta onlar, başkaları için olduğu kadar benim için de meçhuldür. Artık onları nasıl adlandırabileceğimi bilmiyorum. Çünkü bunların işi, herkesin gözünde o kadar bayağı ve iğrençtir ki ellerinden geldiğince gerçek kimliklerini gizlerler. Hükümdarın korunup gözetilmesi için tek bir çare biliyorum. O da ne kadar büyük veya küçük, ne kadar kısa süreli veya önemsiz olsa da herhangi bir iş için, yeri, yurdu, soyu, durumu, tam ve kesin olarak bilinmeyen hiçbir kimsenin saraya kabul edilmemesidir." (Bernard Lewis, *Haşişîler*).

***

Batılıların Haşhaşîleri nasıl farklı bir yere koyduklarını göstermek bakımından Laurence Lockhart'in değerlendirmelerini alıyoruz:

"[Haşhaşîlerin] başında başdâî yani Büyük Üstat ("Dâ'i'd-Du'ât") bulunuyordu, onların en büyüğü, şüphesiz, Hasan Sabbah'tı. Büyük Üstadın altında birtakım "Büyük Dâîler" vardı ki Profesör Browne, tamamen bunları, her biri bir bölgede görevli olan piskoposlara benzetir. Bu "piskoposlar"ın altında sıradan

dâîler bulunuyordu. Bütün bu mertebelere mezhebin (burada şu hususa işaret etmek gerekir ki hakiki doktrin bakımından onunla, mutat olan İsmailî Mezhebi arasında muhtemelen az bir fark vardı veya hiçbir farklılık yoktu) doktrin ve sırları tamamıyla öğretilmişti. Dâîlerin altındakiler Refîkler ("Yoldaşlar") ve Lâsikler ("Taraftarlar")'di, (bu) iki derecedekilere mezhebin esasları sadece kısmen öğretilmişti. Lâsikler'den sonra Fidâîler geliyordu, her ne kadar böyle ifade edebilirsek de onlar en üstün derecede Katiller (= the Assassins (Haşişiler): Katiller, Caniler)'di.

Bu Fedailer, mezhebin sırlarına tamamen vakıf değillerdi fakat yine de oynamak zorunda oldukları zor ve çok tehlikeli roller için son derece titizlikle eğitilmişlerdi.

Olağanüstü cesaret, yorulmaz azim ve sonsuz sabır Fidâîler'in asli özellikleri idi. İcabında, aylarca hatta yıllarca darbe indirmek için fırsat kollarlardı. Şayet bir cinayet teşebbüsü başarılı olmazsa, diğer biri yapılırdı; ayrıca, hiçbir zaman ölümden korkmadıkları için, cinayetleri, çok açık ve harikulade şekilde gerçekleştiriliyordu. Sonuç olarak, fedailer, kurbanlarını nadiren sağ bıraktılar fakat diğer taraftan, onlara öldürülmeleri emredilenlerden bazıları, şöhretli bir şahsiyet olan Salahaddin hariç, asla kaderlerinden kaçamadılar.

Şöyle sorulabilir: Hasan Sabbah ve halefleri, genellikle aralarından asker olarak fedailerin toplandığı basit köylülerin ve dağ halkının kafalarını, bu olağanüstü cesaret ve ölüme tam aldırmama ile nasıl doldurdu? (Laurence Lockhart, "Hasan-ı Sabbah ve Haşişiler").

***

Daftary, Batınî Nizarîlerin haşhaş kullandıklarına dair hiçbir delilin olmadığını iddia eder:

Nizarî fedailerinin seçimi ve eğitimi hakkında çok az şey bilinmektedir. Ancak, bilgisiz yazarlar ya da mezhebin düşmanları tarafından uydurulan Ortaçağ efsanelerinin aksine, güçlü bir grup ve dayanışma bilinci sergileyen bu eylemcileri harekete geçirmek

için, ne şekilde olursa olsun, haşhaşın kullanıldığına ilişkin hiçbir delil yoktur. Fedailerin başlangıçta ayrı bir askerî grup oluşturduğu kuşkuludur, ancak İran Nizarî devletinin son döneminde böyle olduğunu gösteren işaretler vardır. Nizamülmülk'ün öldürüldüğü zamanlar ve muhtemelen daha sonraki dönemlere kadar, birbirlerine "refik" (çokluğu "refikan") (arkadaş, yoldaş) diye hitap eden her İsmailî, en azından ilke olarak, istendiğinde davanın gerektirdiği her türlü görevi yerine getirmeye hazırdı. Ancak, bazı İsmailîlerin bu tür riskli görevlere daha istekli ve daha hazır olduğu düşünülebilir. Her ne olursa olsun, Haçlıların vakanüvisleri ve sonraki Avrupalı yazarların iddia ettiği gibi, fedailerin görevleri için değişik dillerin, dövüş sanatlarının vb. öğretildiği özel bir eğitimden geçtiğine ilişkin bir delili de yoktur.

İsmailî fedaileri için anlatılan bir başka uygulama, bunların kimliklerini gizleyerek önde gelen kişilerin evlerine hizmetçi olarak girdikleridir. Kendilerini böylece gizleyen bu katiller, gerektiği takdirde söz konusu önemli kişilerin öldürülmesi için bulunmaz bir fırsat yakalamış oluyorlardı. İran İsmailîleri belirtildiği gibi isyanlarının başlangıç yıllarında İsmailî olmayan yönetici klikler arasındaki çatışmalara açıkça katılmıştı. Bu yüzden, daha başlangıçtan itibaren, İsmailî olmayan müttefiklerinin hesabına da suikastler gerçekleştirmişe benzemektedirler. Ama asıl olarak, suikast yöntemine, İsmailî dar el hicretlerine karşı harekete geçen askeri ya da sivil yöneticilerle, İsmailî davasına ya da belli bir bölgedeki İsmailî topluluklarına karşı tehdit oluşturan kişilere karşı başvurulmuştur. (Daftary, *İsmailîler*).

***

Bernard Lewis, Haşhaşîlerin iç teşkilatlanmalarına dair şu bilgileri aktarır:

"İsmailîler, teşkilat bakımından yemin ve teşkilata merasimle alınma sistemine, mevki ve bilgi hiyerarşisine göre kurulmuş gizli bir cemiyeti meydana getiriyorlardı. Sırlar çok iyi saklanıyordu. Bundan dolayı, cemiyet hakkındaki bilgiler dağınık ve karışıktır. Ba-

zı Sünnî yazarlar, İsmâilîleri, dalavereci nihilist bir çete olarak tasvir ederler. Çünkü İsmailîler, son aşamada, inançsızlıklarının iğrençliğini ifşa ettikleri tedricî bir tahribatla saf adamları kandırıyorlardı. İsmailî yazarlara göre fırkanın üyeleri, kutsal sırların koruyucularıydı. İnanan kimse, bu sırlara, ancak tedricî bir kabul ile noktalanan, uzun bir hazırlık ve eğitim döneminden sonra erişebilirdi. Fırkanın teşkilatını ifade etmek için, en yaygın olarak kullanılan terim, çağrı veya vaaz anlamına gelen da've (davet) terimidir. Temsilcileri, bir çeşit ruhban sınıfını meydana getiren dâîlerdir yani tam karşılığıyla davet edenlerdir. Daha yakın İsmailî kaynakları, onların bir vaizler, müderrisler ve müritler silsilesini meydana getirdiklerini bize haber veriyorlar. Bunların altında, müptedîlerin en alt sınıfı olan müstecibler -kelime anlamıyla davete cevap verenler- bulunuyordu. Üzerlerinde ise hücce (hüccet) ayet yani büyük dâî vardı. Cezîre (ada) kelimesi, bir dâînin yetki sahasına giren bölge veya etnik çevreyi belirtiyordu. Diğer İslami mezhep ve tarikatlardaki gibi İsmailîler, dinî reislerine çoğu zaman Arapça şeyh ve Farsça pîr adını veriyorlardı. Yol arkadaşı demek olan Refîk ise daima fırka üyelerini ifade etmek için kullanılan bir terimdir." (Bernard Lewis, *Haşişîler)*.

MARCO POLO'NUN ANLATTIĞI HAŞHAŞÎLER

Marco Polo (1254-1324), ünlü İtalyan gezgindir. İsmailîlerin, Hasan Sabbah'ın fedailerinin bulunduğu alanları bizzat görmüş ve tasvir etmiş, topladığı bilgileri aktarmıştır:

"Bu Cobinan şehrinden, ayrılınca, tam sekiz gün boyunca bir çölden geçilir; burada kuraklık çok fazladır ve ne ağaç ne meyve yetişir; sular da çok acı ve kötüdür, tıpkı daha yukarda size sözünü ettiğim yerdeki gibi. Bu yerlerden geçmek isteyen kimse, yiyecek ve içecek tüm ihtiyaçlarını da yanına almalıdır; çölün acı suyu hayvanlara güçlükle içirilir, iştah duysunlar diye içine un karıştırılır. Bu sekiz günün sonunda Tunukain denen bir vilayet çıkar karşımıza. Burada

epey şehir ve köy vardır; vilayet Pers'in sınırında, Yıldız'a doğrudur; burada, çok büyük bir ovanın ortasında hıristiyanların Kuru-Ağaç dedikleri Yalnız-Ağaç bulunur. Bunun nasıl bir ağaç olduğunu size anlatacağım. Çok büyük ve çok kalındır; yapraklarının bir tarafı yeşil, diğer tarafı beyazdır; kestaneye benzer cevizleri vardır ama içleri boştur; yenmez. Bunun odunundan bir merhem yapılır; çok sert ve sağlam bir ağaçtır, şimşir gibi sarıdır; yüz mil mesafede başka hiç ağaç yoktur, bir taraf hariç, orada on mil mesafede bir tane bulunur. O ülkenin insanları, Makedonya Kralı Büyük İskender ile Perslerin Kralı Daryus arasındaki savaşın bu yörede cereyan ettiğini söylerler. Bu vilayetin şehirleri ve köyleri çok sayıdadır ve her türlü iyi ve güzel şey burada çok bol bulunur çünkü ülke ılımandır, ne çok sıcak ne çok soğuktur. İnsanların hepsi Muhammet'e taparlar; burada güzel insanlar görülür, özellikle kadınlar bana kalırsa aşırı güzeldir. Ama buradan yola çıkıyoruz ve size 'Mülhid' denen bir yeri anlatacağım. Burada Dağın Şeyhi Haşhaşîleriyle birlikte oturur.

(Çevirenin notu: Burada Marco Polo yine gerçek güzergahından ayrılmaktadır çünkü mülhid (= sapkın) Hazar Denizi'nin güneyindeki dağlarda bulunmaktadır, yani kuzeybatıya doğrudur, oysa ki Pololar kuzeydoğu yönünde gitmektedir. Bu şaşırtma tesadüfi değildir çünkü Tûn ve Kâin bölgesi Hülagu'nün istilasına kadar İsmailîlere aitti.)

***

Marco Polo "Dağın Şeyhi" dediği Batınîlerin liderini ve Haşhaşîlerin vadisini anlatır:

"Mülhid, anlatıldığına göre, eskiden Dağın Şeyhi denilen çok kötü bir prensin kaldığı bir yöreydi. Bu ülkede sarrazen yasasına göre sapkınlar yaşıyordu. Çünkü bu Mülhid adı, Sarrazen dilinde "sapkınların yaşadığı bölge" anlamına gelir. Yörede bunlara Mülahitçi denir, yani kendi yasalarının sapkınıdırlar, tıpkı Hıristiyanlar arasındaki Patariniler gibi."

***

Marco Polo, *"Ben, beyefendi Marco Polo, birçok insandan anlatıldığını işittiğim şekliyle onun yaptıklarını size anlatacağım."* dedikten sonra şu bilgileri verir:

"Şeyh'e onlar, kendi dillerinde Alâeddin diyorlardı [Alâeddin, İsmailîlerin sondan bir önceki başdâîsi (1220-1255).] ve o emrindeki tüm halkla birlikte, Muhammet'in yasasına bağlıydı. Duyulmadık, görülmedik bir kötülük yapmayı düşündüğünde, adamlarını yürekli katillere ya da kabadayılara, yani genel olarak cani denen kişilere dönüştürüyordu, onlar da cesaretleriyle şeyh kimi isterse onu öldürüyordu ve herkes onlardan korkuyordu. Şeyh, çok büyük iki dağın arasındaki çok görkemli bir vadide oturuyordu; hiç görülmemiş genişlikte ve güzellikte bir bahçe yaptırmıştı. Burada güzel bitkilerden, dünyanın tüm çiçek ve meyvelerinden ve bulabildiği ağaçlardan bolca vardı. Hiç kimsenin görmediği kadar güzel evler ve saraylar yaptırtmıştı çünkü hepsi yaldızlıydı ve dünyanın en güzel şeyleriyle süslenmişti ve duvar kaplamalarının hepsi ipektendi. Onlar için sarayların değişik cephelerinde duran, sayısız olağanüstü çeşme yaptırmıştı ve hepsinin içinde küçük arklar vardı, birinden şarap, ötekilerden süt, diğerlerinden bal ve diğerlerinden de en berrak su akıyordu. Burada dünyanın en güzel hanımları ve genç kızları yaşıyordu, bunlar her enstrümanı çalmayı, ahenkle şarkı söylemeyi gayet iyi biliyorlar, bu çeşmelerin etrafında her türlü diğer kadınlardan daha iyi dans ediyorlardı ve erkekleri sevip okşamanın ve onlara ayrıcalıklar göstermenin her çeşidini bilecek kadar iyi eğitimliydiler. Görevleri, orada bulunan genç erkeklere tüm zevk ve sefayı sunmaktı. Orada sayısız giysi, yatak takımı ve erzak vardı, arzu edilebilecek her şey vardı. Burada değersiz şeylerden asla söz edilmiyordu, oyundan, aşktan ve eğlenceden başka bir şeyle vakit geçirmeye izin yoktu. Böylece, ipekler ve altınlar içinde yüzen bu genç hanımlar, bahçelerde ve saraylarda her saat çılgınca eğleniyorlardı çünkü hizmet eden bu kadınlar kapalı kalıyorlardı ve hiçbiri açık havada görülmüyordu.

Şeyh, adamlarına bu bahçenin cennet olduğunu anlatıyordu; tıpkı Muhammet'in kendi iradesini yerine getiren sarrazenlerin cennete gideceğini söylemesi gibi o da aynısını söylüyordu; orada dünyanın tüm tatlarını ve nazlarını, oynaşmak için diledikleri kadar güzel kadını ve ağzına kadar dolu ayrı ayrı akan şarap, süt, bal ve su ırmaklarıyla kaplı bu güzel bahçeleri bulacaklardı. İşte bu nedenle, bu ülkenin sarrazenleri bu bahçenin cennet olduğuna kesin olarak inanıyorlardı. Şeyhe gelince, kendisinin bir peygamber olduğunu ve kimi isterse cennete sokabileceğini kabul ettirmek istiyordu.

Ve bu bahçeye hiç erkek girmiyordu, yalnızca şeyhin kendi uydusu ve katil yapmak istediği kötüler müstesna. Vadinin eşiğinde ve bu bahçenin girişinde, şeyhin çok güçlü ve fethedilemez bir kalesi vardı, o dünyada kimseden korkmuyordu; buraya gizli bir yoldan girilebilirdi ve bu yol çok dikkatli bir şekilde korunuyordu; başka yerden bahçeye girmek mümkün değildi, yalnızca o geçitten giriliyordu. Şeyh, bu dağın sakinlerinin, on iki ile yirmi yaş arasındaki tüm oğlan çocuklarını yakınında, sarayında tutuyordu; en azından silahşor olmaya istekli ve gözüpek ve yürekli olmaya yatkın olanları ve uğursuz peygamberleri Muhammet'in dediğine göre, cennetin size anlattığım şekilde olduğunu işitmiş olanları yanından ayırmıyordu; sarrazen olarak ona inanıyorlardı. Ne diyorum size? Kimi zaman şeyh, kendisine savaş açan ya da düşmanı olan bir beyi ortadan kaldırmayı dilediğinde, bu gençlerden bazılarını bu cennete koyuyordu, dördünü ya da onunu ya da yirmisini bir arada, ne kadar isterse. Çünkü onlara içecek içki veriyor ve onlar da içer içmez hemen uyuklamaya başlıyorlardı. Üç gün üç gece uyuyorlardı ve uyurlarken onları aldırtıp bu bahçeye taşıtıyordu ve uyandıklarında kendilerini bahçede buluyorlardı."

***

Marco Polo, Hz. Muhammed hakkındaki sözlerinden anlaşılacağı gibi, İslam'a dair suizan içindedir.

Marco Polo, Haşhaşîlerin nasıl itaatkar yapıldığını şöyle anlatır:

"Bu genç delikanlılar uyanıp da kendilerini bu kadar harikulade bir yerde bulduklarında ve size söylediğim ve tıpatıp Muhammet'in yasasının dediği gibi yapılmış tüm bu şeyleri gördüklerinde ve her birinin çevresinde daima hanımlar ve genç kızlar, her gün şarkı söyleyerek, gülüp oynayarak ve hayal edebilecekleri tüm okşayış ve lütuflarda bulunarak, onlara yemek ve en nefis şaraplardan sunarak dolanıp durduğunda, bunca hazdan ve süt ve şarap ırmaklarından kendinden geçip hayran kalarak, kendilerini gerçekten cennette sanırlar. Ve hanımlar ve genç kızlar her gün onlarla birlikte kalırlar, oynarlar, şarkı söylerler ve büyük zevkler tattırırlar ve bu delikanlılar o hanımlarla birlikte dilediklerini yaparlar; bu genç delikanlılar burada her istediklerine sahiptirler ve asla kendi rızalarıyla oradan ayrılmak istemezler. Şeyhin sarayı çok güzel ve çok büyüktür ve şeyh burada çok görkemli bir şekilde yaşar; etrafında yaşayan bu sade dağ insanlarını gerçekten büyük bir peygamber olduğuna inandırır ve onlar da buna gerçekten inanırlar. Bu şeyh, bu genç delikanlıları sağa sola vaaz vermeye göndermişti, bu vesileyle çok sayıda kişi onun yasasını benimsemişti. Dört ya da beş günün sonunda, şeyh bu gençlerden birini bir adamı öldürtmeye göndermek istediğinde, yeniden dilediği kadar gence bu içkiden verdirir; ve uyuduklarında, onları aldırtır ve bahçenin dışında bulunan sarayına taşıtır. Ve bu gençler uyandıklarında ve kendilerini bahçenin dışında, sarayın bu küçük şatosunda bulduklarında, bu duruma çok şaşırırlar ve memnun olmazlar çünkü gelmiş oldukları cennetten kendilerine kalsa asla ayrılmayacaklardır. Bunun üzerine şeyhin karşısına çıkarlar; huzura vardıklarında çok mütevazı davranırlar ve büyük bir peygambere inanan insanlar gibi diz çökerler. Bunun üzerine şeyh onlara nereden geldiklerini sorar ve onlar da tüm saflıklarıyla, cennetten geldiklerini söylerler. Herkesin huzurunda derler ki burası gerçekten de Muhammet'in atalarına demiş olduğu cennettir; orada görmüş oldukları her şeyden çok memnun olduklarından oraya geri dönmeyi çok arzularlar. Hiçbir şey görmemiş olarak bu sözleri işiten diğerleri son derece büyülenirler ve cennete gitmeyi çok arzularlar

ve birçoğu orayı görmek için ölmeyi arzular ve o günü sabırsızlıkla beklerler. Ama şeyh onlara cevap verir: 'Oğul, bu Peygamberimiz Muhammet'in emrine bağlıdır çünkü o inancına hizmet etmiş olanları cennete sokacaktır; eğer bana itaat ederseniz, bu lütfü elde edersiniz.' Ve bu yolla, cennete gitmek için ölme arzusunu halkına öyle aşılar ki şeyhin kendi adına ölmeye gitmesini emrettiği kişi, cennete gideceğinden emin olarak, kendini çok mutlu kabul eder.

Ve şeyh büyük bir hükümdarı öldürtmek istediğinde, Haşhaşîlerinin en iyilerini sınava sokar. Cennette bulunmuş olan genç delikanlılardan çoğunu civara, çok uzak olmayan bir mesafeye gönderir ve onlara tarif ettiği falanca adamı öldürmelerini ister. Anında oraya giderler ve efendilerinin söylediğini yaparlar. Bu işten sıyrılanlar saraya geri dönerler; bazıları adamlarını öldürdükten sonra yakalanır ve katledilir. Ama yakalanan, kısa süre sonra cennette olacağını düşünerek ölmekten başka bir şey dilemez."

***

Marco Polo, Haşhaşîlerin kötülük etmeyi nasıl öğrendiklerini yazar:

"Kurtulanlar efendilerinin yanına geri döndüklerinde, işi tamamladıklarını söylerler. Şeyh, onları görünce çok sevinir ve büyük şenlikler yapar. Zaten, çok yürekli davrandıklarını bilmektedir çünkü öldürülecek kişiyi öldürmede kimin en yürekli ve en iyi olduğunu bilmek için, yola çıkanların her birinin ardına gizlice haberciler koymuştur.

Böylelikle, Dağın Şeyhi bunu emrettiğinde kimse ölümden kaçamıyordu. Eğer ilk gönderilenler şeyhin buyruğunu yerine getiremeden öldürülmüşlerse, o da başkalarını görevlendiriyordu ve bu böylece düşman öldürülene kadar sürüyordu. Ayrıca, size çok doğru olarak söylüyorum ki birçok kral ve baron öldürülmekten korktukları için ona hediyeler veriyor ve onunla iyi geçiniyorlardı.

Böylece, Dağın Şeyhi'nin ve Haşhaşîlerinin işlerini size anlat-

mış oldum. Ve şimdi onun da nasıl ve kimin tarafından ortadan kaldırıldığını anlatacağım. Size onun hakkında söz etmediğim bir şeyi daha anlatmak istiyorum: Bu şeyhin başka iki şeyh daha seçtiğini, kendisine tabi kıldığını ve onların da her konuda onun davranış ve âdetlerine uyduklarını söylüyorum size. İçlerinden birini Domas bölgesine, diğerini de Kürdistan'a gönderir ve bir adam ne kadar güçlü olursa olsun, eğer adı geçen şeyhin düşmanıysa, ölümden asla kurtulamaz. Ama bunu bir yana bırakalım ve onun yok edilişine dönelim. Doğrudur ki İsa'nın doğumundan sonra yaklaşık 1262 [1256 olacak] yılında, Büyük Kağan'ın [Mengü] kardeşi Hülagu tüm Doğu'yu kendi yasalarına tabi kıldığında, tüm Doğu Tatarlarının beşinci efendisi olan söz konusu Hülagu, bu şeyhin yaptığı kötülükleri bildiğinden ve onun geleneklerini ve de şeyhin yolcuları soyup soğana çevirttiğini bildiğinden onu yok ettireceğini kendi kendine söyler. Bunun üzerine, baronlarını çağırtır ve onları büyük birliklerle şeyhin bahçesine ve kalesine gönderir; şatoyu üç yıl kuşatırlar ve ancak alabilirler çünkü şato öyle güçlüydü ki baskın yapmak imkansızdı. Ve yiyecekleri olduğu sürece kale düşmezdi ama üç yılın sonunda yiyecek hiçbir şeyleri kalmamıştı. Bunun üzerine, yiyecek yokluğundan, esir düştüler ve adı Alâeddin olan ["Rükneddin" olacak] Dağın Şeyhi, tüm adamları ve Haşhaşîleri ile birlikte öldürüldü; tüm Doğu Tatarlarının efendisi Hülagu'nun adamları her yeri yakıp yıktılar ve orayı ıssız bıraktı, şatoyu da yerle bir ettiler. Bu lanetli şeyhin sonu böyle oldu ve bu şeyhten sonra günümüze kadar ne başka şeyh görüldü ne de Haşhaşîler; Dağın Şeyhi'nin geçmişte yapmış olduğu kötülükler ve tüm tahakküm onunla birlikte sona erdi." (Marco Polo, *Dünyanın Hikaye Edilişi-Harikalar Kitabı 1*, çev. Işık Ergüden, 2003).

***

Burada Laurence Lockhart, Marco Polo'nun sözlerinin, şahsi gözleme dayanmadığını fakat Dağın Şeyhi'nin kalelerinden birini ziyaret ettiğini, bunun, Haşhaşîlerin birçok kalelerinden hangisi olduğunu belirlemenin mümkün olmadığını kaydederek şunları yazar:

"Yukarıdaki açıklama tamamen doğru değildir. Gerçek olan şey şu idi ki Büyük Üstat, bazı gençleri fiziki yetenekleri, savaş özellikleri ve kararlı niteliğinden dolayı seçerek, onları bir ziyafete davet ediyordu. Ziyafet esnasında o, şahısları cennete götürme gücüne sahip olduğunu söyleyerek, onlarla konuşmaya girişiyordu. Aynı zamanda o, bilgileri olmadan, onlara haşiş vererek uyuşturulmalarını sağlıyordu. Baygın (bir şekilde), gençler, kaleden bahçeye taşındıkları zaman, orada ayılıyor ve Marco Polo tarafından anlatıldığı gibi keyiflerine bakıyorlardı. 'Cennet'teki hoş misafirliklerinin sonunda, gençlere tekrar haşiş veriliyor ve kaleye tekrar götürülüyorlardı; sonra, kendilerine uyuşturucu ilaç verilen mazbut yerde ve Büyük Üstad'ın huzurunda, duygularını tekrar kazanmaları kararlaştırılıyordu. Daha sonra o, gençlere, bedenen kendisinin yanından hiç ayrılmadıklarını, ancak yaptıkları hizmetler karşılığında, kendilerini istediği anda gerçekten gönderebileceği cennet zevklerinin önceki tadını tatmak için ruhlarını serbest bıraktığını söylüyordu. Ondan sonra Büyük Üstat, başardıkları takdirde cennete götürüleceklerine söz vererek, bazı öldürme görevine devam etmeleri için onlara emirler veriyordu. Ayrıca, görevlerini gerçekleştirmeye çalışırken, kazara, hayatlarını kaybederlerse, doğrudan cennete gideceklerine dair onlara teminat sözü veriyordu. Bu suretle her halükarda fedailere arzularının ifası hususunda teminat veriliyordu.

Haşişiler'in şöhreti bu sistemin etkili olduğunu açıkça gösterir ve fedailerin müthiş cesaretleri ve ölümü küçümsemeleri ile ilgili verilebilecek birçok örnek vardır. Olağanüstü cesaret ve yüksek gayretlerini göstermek için, onların sadece bazı fiillerini burada zikretmek yeterli olacaktır.

Alâeddin'in Büyük Üstatlığı esnasında, Haşişîler'e ait köy ve toprakları tahrip etmiş olan Horasan Valisi Orhan, tam Gence dışında üç fedai tarafından öldürüldü. Daha sonra fedailer, üzerinde kan lekesi bulunan hançerlerini sallayarak ve 'Alâeddin Alâeddin!' diye bağırarak şehre saldırdılar, niyetleri Vezir Şerefülmülk'ü arayıp bul-

mak ve öldürmekti. Fakat veziri bulamadılar ve evlerinin çatılarından kendilerine taş atan ora sakinlerinin elleriyle cezalarını buldular.

Marino Sanuto nakleder ki Kudüs'ün sadece ismen kralı, Champagne Kontu Henry, Haşişîlerin Suriye kolunun büyük üstadını ziyaret ettiği zaman, bir gün ev sahibi ile birlikte onun kalesinin etrafında yürüyordu. Büyük Üstat, yüksek bir kulenin tepesine yerleştirilmiş bazı gençleri göstererek, hiçbir Hıristiyan'ın hükümdarlarına, taraftarlarının kendisine itaatli olduğu kadar itaatli olmadığından emin olduğunu belirtti. Bunun üzerine gençlere bir işaret yaptı, onlardan ikisi derhal kuleden atladılar ve dibe çarpıp paramparça oldular. Müteakiben Büyük Üstat, geriye kalan gençlere bunun gibi kendilerini kurban olarak boğazlamalarını emretmeyi teklif etti fakat Champagne Kontu, onların itaati hususunda yeteri kadar delile sahip olmuş olduğunu söyledi, bu bağlılığın kendi tebaasınınkinden daha büyük olduğunu açıkça teslim etti.

Hatta fedailerin ana babaları, böyle istihdam edilmelerinin ve her şeyin üstünde, görevlerinin ifasında hayatlarını feda etmelerinin oğulları için bir şeref olduğuna inanıyorlardı. Bir defasında, bir fedai, arkadaşlarının ölmüş olduğu tehlikeli bir görevi tamamladıktan sonra bir yolunu bulup evine salimen döndüğü zaman, annesi, oğlunun hayatta kalmasını bir utanç sayarak, gerçekten saçını kesmiş ve yüzünü siyaha boyamıştı.

Haşişiler, her zaman hasımlarını öldürmediler; bir zaman sonra, korkunç fiillerinin telkin ettiği büyük korku şiddetli olduğu zaman, sadece bir tehdit amaçlarını karşılamaya çoğu kez kafi geliyordu." (Laurence Lockhart, "Hasan-ı Sabbah ve Haşişiler").

Laurence Lockhart, başka bölümlerde anlatacağımız gibi, Sultan Sencer'in yatağının yanında saplı hançer bulunması, Sencer'in kardeşi Muhammed'in esrarengiz şekilde öldürülüşü, Halep Emîri Nureddin'in Sencer gibi mücadeleden vazgeçişi, meşhur İmam Fahreddin Râzî'nin ölümle burun buruna gelince tavır değiştirmesi örneklerini verir.

AHMED MİDHAT EFENDİ'NİN ANLATTIĞI HAŞHAŞÎLER

Müneccimbaşı Tarihi'nde Haşhaşîlere dair bilgiler yer alır. Bu eser, Müneccimbaşı Ahmed Dede (1631-1702)'nin Arapça yazdığı *Sahâifu'l-Ahbâr*'ın (Diğer adı: *Câmiü'd-Düvel*) tercümesidir. Osmanlı döneminde Hasan Sabbah ve Haşhaşîlerin hangi anlayışla değerlendirdiğini görmek bakımından *Müneccimbaşı Tarihi*'nde, yer alan bilgileri aktarıyoruz. Bu bilgileri, Ahmed Midhat Efendi, Süleyman Musulî romanında vermiştir:

"Bunlara Alevîler; Batınîyye ve Melahide ve İsmailiyye ve Alamutiyye dahi derler. 483 Hicrî'de (Miladî 1090) zuhur ettiler, 654'te (Miladî 1256) inkıraz buldular. 171 sene hüküm sürdüler. Alamut Kalesi, Kazvin civarında müstahkem bir kaledir. Bu kaleyi Dâî-yi Kebîr Hasan bin Zeyd, Taberistan *hâkimi iken yaptırdı. Gayet sarp bir yerde olan bu Alamut Kalesi'nden başka, Batınîler*in birkaç kalesi daha vardı.

Bu taifenin ilk reisi Hasan Sabbah hendese, hesap, ahkâm-ı nücûm ve sihir ilimlerini bilirdi. Selçukilerden Alp Arslan zamanında Nizamülmülk'e intisap etti. Önceleri dininde, ibadetinde görünüyordu. Ancak, Nizamülmülk'ün damadı Ebu Müslim, Hasan Sabbah'ın gidişatını beğenmiyor, bu herifin ilerde dünyaya bela olacağını haber veriyordu. Nihayet Hasan'ı öldürmeye kalkıştı. Hasan kaçtı. Hasan Sabbah, İsmailiyye mezhebini Abdülmelik namındaki hocasından öğrendi *El-Kâmil*'in yazar Batınîyye mezhebinin Karamita mezhebiyle aynı olduğunu söyler. Hasan bir hayli zaman serseri gezdikten sonra Mısır'a vardı. Alevîlerden Mustansır'ın ikramını gördü. Halkı Mustansır'a biata davet için Şam, Diyarbekir ve Anadolu vilayetlerini, Kaşgar'ı ve Maveraünnehir'i dolaşıp rast geldiği budalaları ayartıyordu. Nihayet, Alamut Kalesi'ne geldi. Kalenin sağlamlığını görerek emeline burada erişeceğini anladı, oradaki halkı kan-

dırmaya başladı. Kale, Şah Caferî'nin [Doğrusu: Şerefşah] hükmünde olup sersem bir adam tarafından muhafaza olunuyordu. Hasan'ın züht ve dindarlığına o da aldandı. Hasan, işini sağlama bağladıktan sonra muhafızın huzuruna çıktı. 'Sen bu kaleden çık, yerine ben oturacağım.' dedi. Herif bunu şaka sanıp tebessüm eylediyse de Hasan, başına topladığı halk ile muhafızı kaleden çıkardı. Ve hatta bütün malını da arkasından gönderdi. Bu haber Bağdat'ta Nizamülmülk'e ulaşınca, bir bölük asker gönderip kaleyi tazyik ettirdiyse de Hasan bir fedai yolladı. Nizamülmülk'ü katlettirip muhasaradan kurtuldu.

Hasılı, Hasan istilasını gittikçe arttırıp en sarp yerlerde kalelere malik oldu. Her tarafa halifeler gönderip halkı gizlice kendi Batıl mezhebine davete başladı. Kendisi asla halka görünmüyor, Batıl mezhebine dair kitaplar yazıyor; Kur'an ayetlerinin, hâşâ zahiri murat değildir, batını murattır, diye tevillere kalkışıyordu. Hükümetinde o kadar müstebit ve sertti ki Batıl kanunu, hilafına hareket ettiği için kendi oğlunu değnek altında helak eyledi.

"Bir bölük müridi vardı, bunlara fedai denirdi. Etrafta meliklerden vezirlerden kendi aleyhinde olanları haber alınca fedaileri gönderir, onlar da elbette bir fırsatını bularak bu gibileri öldürürlerdi. Eğer canlarını bu yolda feda ederlerse, sakat kanaatlerince, ahirette yüksek derecelere erişeceklerine inanırlardı.

Hasan Sabbah'ın her vilayette dâîleri vardı. Bunlar kendilerine uyanlara aman verirler, uymayanları fırsat buldukça öldürürlerdi. İsfahan'da bunlardan çoğu ele geçirilip yakıldılar. Zira sayısız adam öldürmüşler, öldürdüklerinin bazı eşyaları kendi evlerinde bulunup melunlukları ispat olunmuştu. Sultan Muhammed bunlara uymayınca Hasan Sabbah birçok fedailer gönderip sultanın pek çok emîrini şehit ettirdi. Sultan Berkyaruk dahi bir Batınîyye fırkasından çok kişiyi kılıçtan geçirmiştir. Bunların yaptıkları şekavetlerin sonu yoktur. Nihayet Melikşah'ın oğlu Sultan Muhammed kendi gidip bunları muhasara eyledi. Hasan Sabbah'ın hocasının oğlu Ahmed'i yakaladı. Ahmed'in karısı bunu duyunca, kocasını çok sevdiği için kendini kale duvarından atıp intihar etti. Sultanın emriyle Ahmed'in derisini yüzmeye başladılar. O melun inadını, kibrini, elden bırakmayarak, bir kere bile inlemedi. Ama Sultan Muhammed

de bundan fazla bir şeye muvaffak olamadı. Hasan Sabbah takımı yine büyüdükçe büyümekte devam etti. Hatta Alamut Kalesi'ni beş sene müddetle muhasara eylediği, muhasara edilenlerin durumları yamanlaşarak aman diledikleri halde, kaleyi kuşatmış askerler bunu kabul etmediler. Allah'ın hikmeti Sultan Muhammed bu sırada vefat etti. Askerler bunu Hasan'ın sihrine hamlederek dağıldılar.

Sultan Muhammed'in yerine gelen oğlu Sultan Sencer de muharebeye karar verince, Hasan, Sultan'ın yattığı odaya bir hançer saplattı, fikrinde ısrar ederse bu hançerin kendi göğsüne saplanacağını bildirdi. Sultan korktu, kararından vazgeçti." (Süleyman Tülücü, "Ahmed Midhat Efendi'nin "Süleyman Musulî (Musullu Süleyman) Adlı Romanında Hasan-ı Sabbah ve Batınîler'le İlgili Bilgiler", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 14, 1999).

***

Ahmed Midhat Efendi, *Süleyman Musulî*'de, Haşhaşîler hakkında Batılı kaynaklara da müracaat etmiştir. Kullandığı kaynaklara biz de kitabımızda yer verdik. Ancak, Ahmed Midhat Efendi, merak uyandırıcı bir üslupla dikkat çekmeyi ihmal etmemiştir. Mesela şunları yazar:

"Bu fırkanın muayyen dereceleri vardı, reisleri Hasan Sabbah'a ve haleflerine, Şeyhu'l-Cebel derlerdi. Hasan Sabbah'ın mertebesi, hâşâ, tanrılık mertebesi gibi bir ehemmiyet taşıdığından (adamın) istiklal ve istibdadına son yoktu. Ondan sonra ikinci mertebe olarak Ed-Dâî'l-Kebîr dedikleri reisleri vardı ki bunlar üç kişiydiler:

Birisi Şeyhu'l-Cebel'in yanında dururdu, onun veziri gibiydi. Diğeri Kûhistan vilayetinde, üçüncüsü de Suriye bölgesinde Batınîyye fırkasının zaptetmiş oldukları kalelerde müstakil hüküm sürerlerdi. Üçüncü mertebede bulunanlara dâî ve dördüncü mertebede, bulunanlara refik denilirdi. Dâîler tarikatın bütün sırlarına vakıftılar fakat refikler bu sırlara vâkıf olmayıp yalnız aldıkları emir gereğince hareket ederler, halka gayet dindar görünerek, Şeyhu'l-Cebel'in kerametlerinden bahisle halkı onun taraftarlığına davet ederlerdi.

Beşinci mertebede bulunanlara fedai denilip bunlar aşağıda görüleceği gibi Şeyhu'l-Cebel'in kerametini gözleriyle görmüş; hâşâ, dünya ve ahiretin şeyhin elinde olduğuna, hatta insanı öldürüp yine

dirilteceğine candan inanmış bir alay gençtiler. Şeyh tarafından aldıkları emirleri harfi harfine yerine getirmek için canlarını feda etmeyi ebedî saadetin ta kendisi bilirlerdi.

Altıncı mertebedekilere lâsık denirdi. Bunlar Şeyhu'l-Cebel'de bir büyük manevi kuvvet bulunduğuna kanaat getirmişlerse de henüz görmemiş olan, bu kerametleri görmeye can atan çömezler idiler. Bunlardan sonra yedinci mertebedekiler geliyordu. Köylü takımı olan bunlar, İslam'ın farzlarına harfi harfine riayetle, Şeyhu'l-Cebel tarafından tespit edilen vergiyi vermekle mükelleftiler.

İmdi lâsık denen çömezlerden birinin fedai kısmına geçmesi gerekince dâîler bu çömeze bir bardak zehir içirirler, bu zehirin tesiriyle bir iki saate kadar öleceğini söylerlerdi. Bu işte her emre ve yasağa körü körüne itaat farz olduğu için, zehir içme emrinin de tereddütsüz kabul edileceğine şüphe edilmemelidir. Halbuki hakikatte lâsıkın içtiği şey, kuvvetlice bir esrar şerbetinden ibaret olduğu için, bir zaman sonra esrarın sarhoşluğu ile lâsık bayılırdı. Gözünü açtığında kendisini cennette bulursa, lâsıkın uğrayacağı şaşkınlığın sonsuzluğunu teslim edersiniz ya! Ama gerçekten de cennet gibi bir şey! Renkleriyle gözleri, kokularıyla burnu hoşlandıracak çeşit çeşit çiçekleriyle, en latif ağaçlarla süslü bir bahçe içinde güzel güzel köşkler! Canın çekeceği her türlü yiyecek, içecek, bol bol! Her biri altın ve süse gark olmuş yüzlerce huriler emir beklemekte! Fıskiyelerden çağlayan sular, gül yağı kokuyor. Sözü uzatmaya ne hacet, cennet gibi bir şey vesselam.

Ama bunlar öyle hayalden ibaret şeyler değil, hepsi hakikatte mevcut. Fedai olmak üzere buraya giren lâsık, birkaç gün tam bir zevk içinde günlerini geçirir. Cennete konulan gençlerin her emrinin derhal yerine getirilmesi babında Şeyhu'l-Cebel'in fermanı bulunduğundan, lâsıkın burada süreceği zevk ve sefaya bir nihayet yoktur. Çalgılar, şarkıcılar hep onun emrini beklemekteler.

Oradan çıkması lazım gelince, kızlar bir ara ona yine o şerbetten içirirler. Lâsık yine bayıldıktan sonra, memurlar onu dışarıya çıkarırlar. Dâîler: 'Gözünle gördün mü? Şimdi candan inandın mı? İşte şeyhin emirlerini yerine getirmek için canlarını esirgemeyenler, bu cennette böyle tatlı, ebedî bir hayat sürerler' yollu kandırmalarla

lâsıkı dünyayı fedaya hazır bir fedai yapıp çıkarlar ki onu herhangi bir hükümdarın yahut vezirin veya başka bir kimsenin idamına sevk etseler, mutlaka ya canını feda eder ya da öldürülmesine memur edildiği adamı öldürür." (Süleyman Tülücü, Ahmed Midhat Efendi'nin "Süleyman Musulî (Musullu Süleyman) Adlı Romanında Hasan-ı Sabbah ve Batınîler'le İlgili Bilgiler").

BATINÎLER HANÇER KULLANIRLARDI

Batınîlerin muhaliflerini hançerle öldürmeleri en belirgin vasıflarıydı.

Beyinleri yıkanmış ve kendilerine gerçek sandıkları yalancı cennet gösterilmiş kişiler, her şeyi yapacak bir kalıba sokulurlardı. Liderlerine körü körüne bağlıydılar. Verilen emri kesinlikle yerine getirirlerdi. Öleceklerin bile bile kalabalığı dalmaktan bir an tereddüt etmezlerdi. Fedailer, özellikle cahil insanlardan seçilirdi. Sadece fedailer değil, onların aileleri de vaatlerle ikna edilirlerdi. O kadar yüce bir dava için savaştıklarına inanıyorlardı ki bu uğurda ölmek şeref; verilen görevi yerine getirememek şerefsizlik olarak addediliyordu.

Yüce idealler adına cinayet işlemek eskiden beri bazı gruplarca kullanılan bir yoldur. Hasan Sabbah, bu işi metot haline getirmekle kalmamış, öldürme işini hançerle yaptırarak, bunu Batınîliğin ayrılmaz bir parçası haline getirmiştir. Muhaliflerin öldürülmesi Batınîlik'le beraber anıldığı için Batılılar "assassins-katiller" kelimesini Batınîler manasında kullanmışlardır. (Ahmet Ocak, *Selçukluların Dinî Siyaseti, (1040-1092)*, 2002)

HAŞHAŞÎLERDE BİRLİK RUHU

Nizarîlerin hâkimiyetindeki topraklar birbirinden çok uzak mesafelerle ayrılmıştı, buna rağmen, Nizarî devleti hem kendi içinde, hem de dış dünyaya karşı, yalnızca askerî güç ve merkezî otoritenin sağlayamayacağı, dikkate değer bir bütünlük ve birlik ruhu sergile-

di. Aslında, topluluk olarak ortak bir amacı paylaşma ve dış dünyaya karşı birlik içinde davranmakla birlikte, her Nizarî bölgesi belli bir bağımsızlığa ve mahalli ilişkilerinde inisiyatife sahipti. Her biri farklı mahalli şartlarda yaşayan değişik Nizarî toplulukları, ortak bir miras ve ortak bir misyon anlayışını paylaşıyordu. Son derece disiplinli ve amacına adanmış bir topluluk olarak Nizarîler, Fatımîlerden bağımsızlığını kazandıktan sonra, bu bağımsızlığı kendisini çevreleyen Türk yöneticilerine karşı da korumak için güçlü bir dayanışma ruhu sergilemeyi sürdürdüler. Bu birlik ve dayanışma ruhunun bir sonucu olarak, Alamut'un başlattığı en radikal siyaset değişiklikleri, bütün Nizarî topluluğundan kolayca kabul gördü. Aynı şekilde, Kûhistan ve Suriye Nizarîleri Alamut'tan gönderilen mahalli başkanlarının otoritesini kabul ederken, hareketin merkezî liderliği hiçbir Nizarî toprağında sorgulanmadı. Bunda, İsmailî hareketinde otoritenin merkeziliği ve davanın hiyerarşik kuruluş geleneğinin etkisi olmakla birlikte, Nizarîlerin ortak dünya görüşlerinin payı büyüktür. Nizarîler, misyonları hakkında güçlü bir şuura sahiptiler. Selçuklulara karşı ilk isyanlarının başarısızlığa uğramasından sonra bile varlıklarını Nizarî imamının mutlak dünyevi hâkimiyetinin yolunu hazırlamaya adamayı sürdürdüler. Bu sebeple, İsmailîler o dönemin İslam dünyasındaki diğer küçük devletlerinde alışık olunmayan bir istikrar göstermeyi bildiler. Alamut efendilerinin çoğu uzun süre yönetimde kalmış ve ister dâî, ister daha sonraları olduğu gibi imam unvanını taşısın, bir efendinin ölümünden sonra halefinin kim olacağı konusunda hiçbir çekişme yaşanmamıştır. (Daftary, *İsmailîler*).

***

İranlı araştırıcı Dr. Farhad Daftary, Sünnî araştırıcılardan farklı olarak Batınîlerin teşkilatlanmasını "dâhice" görür ve yoruma varır:

"Alamut döneminin dağlılar, köylüler ve küçük şehirlerde yaşayan şehirli gruplardan oluşan Nizarî cemaati, yaşadıkları başlıca alanlarda sahip oldukları mahalli inisiyatif ruhunun da yardımıyla, kültürlü bir toplum oluşturdular ve entelektüel faaliyetlere değer verdiler. Alamut'ta, Kûhistan'da ve Suriye'de yalnızca İsmailî eserlerini de içeren dinî kitapların değil, bütün bilim dallarına ilişkin kitap

ve donanımın bulunduğu zengin kütüphaneler oluşturdular. Anlaşıldığına göre, değişik bilgi dallarıyla ilgilendiler ve aralarına giren çok sayıda yabancı sayesinde canlılıklarını korudular. Nasîruddin et-Tûsî gibi pek çok Müslüman bilgini Nizarî kütüphanelerinden yararlanmış ve bunların bir bölümü hiç değilse geçici olarak, Nizarîliği kabul etmiştir. Kısacası, Hodgson'ın gözlemlediği gibi Nizarî devletinin gösterdiği istikrar ve güçlü direniş ruhu, mezhebin uyguladığı özgül mücadele yöntemleri ve liderlerinin dehasıyla ancak kısmen açıklanabilir. Söz konusu erdemlerde, bu etkenlerin yanı sıra, baskı karşısında Nizarî dayanışması, misyonlarına gösterdikleri tam adanmışlık, mahalli Nizarî grupların gösterdiği güçlü inisiyatif ruhu ve mezhebin Müslüman toplumunun seçkin bireyleri nezdindeki büyük çekim gücü de rol oynamıştır." (Daftary, *İsmailîler*).

BATINÎLİĞİN EVRİLDİĞİ TASAVVUFİ YAPI

Prof. Dr. Ahmet Yaşar Ocak, tasavvufu şöyle tarif etmiştir:

"Tasavvuf haddi zatında, kendi kültürleri üzerine -dışarıdan, üstelik "medeniyetçe daha aşağı" seviyedeki- gözüpek bedevi Arap fatihleri sayesinde hâkimiyet kuran İslam'ın tevhid inancını fazla yalın ve açık bulan köklü ve yerleşik "üstün" bir kültürün mensuplarının, bu kültürü galiplerin inancının kalıplarını kullanmak suretiyle o inanç içerisinde tekrar diriltme, yaşatabilme ve koruyabilme çabası olarak, İslam'ın içinde adetâ "paralel bir din" şeklinde algılanabilir."

Ahmet Yaşar Ocak, Batınîliğin şaşalı dönemini yitirmeye yüz tuttuğu zamanda "tasavvufi" yapıda varlığını sürdürdüğüne dair kayıtları hatırlatan tasavvufun muhtevasındaki aşırılıklara işaret eder:

"Dikkat edilirse Tasavvuf, "İslam'ın, Yaradan'ı yaratılan'dan ayırmak suretiyle ortaya koyduğu '*Yaratan-yaratılan* ayırımı'nın, yani kendine mahsus deyimiyle *tevhid* denilen 'Allah'ın kesinlikle ortak kabul etmez birliği' ilkesine mukabil, yaratılanın, Yaratan'ın tecellisinden, zuhurundan başka bir şey olmadığını varsayan bir mistik felsefe' olarak İslam tarih ve kültüründe ortaya çıkmıştır. Tasavvuf teorilerinin bütün varyantlarının esas olarak bu temelde birleştiği söylenebilir.

Tasavvuf, bu ikiliği ortadan kaldıracak aracı bir kavram da geliştirmiş, *insan-ı kâmil* dediği, 'ideal insan'ı simgeleyen bu kavramı, üstün ilahî sıfatlarla donatarak -bir anlamda zımnen adeta İslam'ın peygamberlik kurumuna rakip olarak geliştirdiği- velayet teorisi içine yerleştirmiştir, insanın ilahî gerçeğe ulaştığı son noktayı temsil eden insan-ı kâmil mertebesine, ancak velayet sistemindeki bütün kademelerin aşılmasıyla ulaşılabilir. *Kutb* yahut ğavs tabir edilen en üst noktadaki, kainatı Allah adına idare eden en büyük veliden, aşağı doğru, bu teorinin öngördüğü silsile-i merâtip içinde yer alan en düşük rütbeli veliye kadar velayet teorisinin dikkatli bir tahlili, bize, İslam'ın tevhid inancıyla pek kolay bağdaşmayacak, adeta Allah'ın sıfatlarını ve kudretini onun adına kullanan insanüstü, fevkalade vasıflarla donanmış bir 'yarı tanrılar' panteonu ile karşı karşıya bulunduğumuz izlenimini verir. Böyle bir tasavvuf anlayışının, Müslümanların bilim ve düşünce dünyalarında yüzyıllardan beri ne büyük yaralara yol açtığını tasavvur etmeye bile gerek yoktur sanıyorum.

Öte yandan tasavvuf ve dolayısıyla tarikat denilen sûfi teşekküller, IX. yüzyıldan yaklaşık XVIII. yüzyıla kadar, muazzam bir mistik düşünce, bir batın ilmi ve buna paralel olarak, edebiyatıyla, musikisiyle, mimarisiyle, öyle bir kalemde reddedilemeyecek büyük bir kültür yaratmıştır. Başka bir deyişle tasavvuf, İslam'ın *zahirî* (exoteric) bilgisini üreten ulemanın yanında, *batınî* (esoteric) cephesine dair -her zaman da sıhhatli olmayan- yorumlar üreten bir düşünce mektebi haline geldi." (Ahmet Yaşar Ocak, *Türkiye Sosyal Tarihinde İslamın Macerası*, 2010).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

HAŞHAŞÎLERİN YAYILMASI

Hasan Sabbah, ilk zamanlarda başka kaleleri ikna yoluyla elde etmeyi denedi. Bunu gerçekleştirmek için de dâîlerini ve her yönetime sızmaya kabiliyetli olan casuslarını görevlendirdi. Genel karargahının ayrılmaz parçasını, yani Rudbar kazasını kesinlikle kontrol etmesi gerekiyordu (Rudbar kelimesi, bu kazanın ortasından geçen Şahrûd Nehri'nin adından türeyip nehir kıyısı anlamına gelir.) Daha güneyde meydana gelen değişiklikler, bu ıssız fakat verimli dağ vadilerindeki hayat tarzını etkilememişti. Rudbar'da bu ada layık, ne askerî ne de siyasi hiçbir idari merkez yoktu. Halk köylerde yaşıyor ve kalelerde oturan mahalli imtiyazlılar sınıfına itaat ediyordu. İsmailîler işte burada bir destek buldular.

Güneydoğuda, günümüzdeki İran-Afganistan sınırına yakın olan Kûhistan'ın dağlık ve ıssız bölgesi uzanıyordu. Bura halkı, İran platosunda bulunan büyük Tuz çölü (Deşt-i Kevîr)'nün ortasında, dağınık ve ayrı vaziyetteki vahalarda yaşıyordu. Bu bölge, İslam'ın ilk zamanlarında, Zerdüşt dininin son sığınaklarından biri olmuş; Müslümanların eline geçtikten sonra ise önce Şiîlerin ve diğer dinî fırkaların, daha sonra da İsmailîlerin barınağı haline gelmişti. Hasan

Sabbah 1091-1092'de, halkı harekete geçirmek ve İsmailîlere desteği arttırmak için Hüseyin Kâinî'yi gönderdi. Kûhistan asıllı bu becerikli dâî, Alamut'un el değiştirmesinde önemli bir rol oynamıştı. Onun davetiyle, beklenmedik bir başarı kazanıldı. Kûhistan halkı Selçuklu hâkimiyetinden hoşnut değildi. Bir Selçuklu kumandanı, İsmailîlere yeni katılmış çok itibarlı bir şahıs olan mahalli bir emîrin kız kardeşine talip olunca, halkın kini daha da arttı. Hüseyin Kâinî bundan istifade etti ve "yabancı bir askerî idare"ye karşı bir bağımsızlık hareketini başlatmış oldu. İsmailîler, pek çok yerde isyana katıldılar ve Zevzen, Kâin, Tabes, Tûn ve diğer önemli şehirlerin kontrolünü ele geçirdiler. Rudbar'daki gibi Doğu Kûhistan'da da adeta bir devlet kurdular. (Cuveynî, *Cihangüşâ*).

Dağlık bölgeler, İsmailî yayılma stratejisi için belli avantajlar sağlıyordu. İran'ın Hûzistan ve Fars memleketleri arasındaki güneybatı bölgesi, bu özelliğiyle başarmak için her kolaylığı sağlayacak nitelikteydi. Girişi zordu. Halk hoşnutsuzdu; Şiîlik ve İsmailîliğe bağlılıkta güçlü mahalli geleneğe sahipti. Bölgedeki İsmailî reisi, Mısır'da bir süre kaldıktan sonra, ülkesine Fatımî propagandacısı olarak dönmüş olan Errecanlı kunduracı Ebu Hamza idi. Ebu Hamza, Errecan'a iki kilometre uzakta kurulmuş olan iki müstahkem kaleyi ele geçirdi ve bunları, yeni faaliyetlerin merkezleri haline getirdi (İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, C. 10).

Bazı İsmailî dâîleri uzaktaki ileri karakollarda önemli mevziler elde etmek ve bunları sağlamlaştırmakla uğraşırken, diğerleri dinî propagandalarını Ehl-i Sünnet ve Selçuklu iktidarının ana merkezlerine taşıyorlardı. İsmailî dâîleriyle Selçuklu idarecileri arasında, ilk kan dökülmesine sebep olanlar bunlardır. (İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, C. 10; Daftary, *İsmailîler*; Ahmet Ocak, *Selçukluların Dinî Siyaseti*).

SELÇUKLULARIN BATINÎLERE KARŞI TEDBİRLERİ

Selçuk yönetimi gelişmelerden rahatsızdı.

Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah, muhtemelen veziri Nizamülmülk'ün de teşvikiyle, 1092 Rudbar ve Kûhistan İsmailîlerinin üzerine ordu gönderdi.

Cuveynî Selçuklu Sultanı Melikşah'ın Hasan Sabbah'la mücadelesini anlatır:

"Hasan Sabbah'ın sapık mezhebi açıktan yayılmaya ve Müslümanlara zarar vermeye başlayınca Sultan Melikşah, Miladî 1092 yılının başlarında, Arslan Taş adındaki bir emîri, Hasan Sabbah ile taraftarlarını ortadan kaldırmak için görevlendirdi. Arslan Taş, aynı yılın Cemaziyelevvel ayında (Haziran-Temmuz 1092) Alamut'u kuşatma altına aldı. O sırada Alamut'ta Hasan Sabbah'ın yanında bulunanların sayısı altmış yetmiş kişiyi geçmiyordu. Erzakları da çok azdı. Yaşayabilecekleri en alt düzeyde erzak tüketip kuşatanlara karşı koyuyorlar onlarla savaşıyorlardı. Daha önce adı Dihdar Bu Ali olan Hasan Sabbah'ın bir dâîsi, Zuvara ile Ardistan bölgesinden gelip Kazvin'e yerleşmiş ve ora halkından bir grup onun çağırışına uymuştu. Aynı şekilde Talekan, Kûh-i Bara ve Rey bölgelerinden Sabbah'ın davetine uymuş olan çok sayıda insan gelip Kazvin'e yerleşmişti. Zor durumda kalan Hasan Sabbah, Dihdar Bu Ali'den yardım istedi. O da Kûh-i Bara ve Talekan'a haber gönderip oradan topladığı askerleri, silahları, araç ve gereçleri Hasan Sabbah'ın yardımına gönderdi. Sayıları üç yüzü bulan yardım ekibi Alamut Kalesi'ne girmeyi başardı. O yılın Şaban ayının (Eylül-Ekim 1092) sonunda kaleye yeni gelenler, kale sakinleri ve onlarla sözleşmiş olarak kalenin dışında bekleyen Rudbar hakkından bir grupla beraber Arslan Taş'ın ordusuna baskın düzenledi. Bozguna uğrayan Arslan Taş'ın askerleri oradan ayrılarak Melikşah'ın huzuruna döndüler.

Sultan Melikşah, o bozgunun sebepleri üzerine kafa yorup onların kökünü kazımak için çareler aradı. Fakat hayatının sonuna yaklaştığı için düşündüklerini gerçekleştiremedi. Onun ölümünden sonra o haydutların köklerini kazımak için yapılan çalışmalarda gerileme oldu ve onların çıkardıkları karışıklıkların boyutları önemli ölçülere ulaştı.

Melikşah, Miladî 1092 yılının başlarında yakın adamlarından biri olan Kızıl Sarıg adlı emîrin yönetimine Horasan bölgesinin askerlerini vererek Kûhistan mülhidlerini ortadan kaldırmak için görevlendirdi. Kızıl Sarıg, Sistan'da bulunan Mü'minabad'ın nahi-

yelerinden biri olan Dere Kalesi'nde onları kuşatıp savaşa başladı. O sırada Melikşah'ın ölüm haberi gelince kuşatmayı bırakıp geri çekildi. Askerleri de dağıldılar. Ondan sonra oradaki Mülhidler, Alamut'taki mezheptaşlarının yaptıkları gibi zalim ellerini her tarafa uzatmaya ve halkı baskı altında tutmaya başladılar." (Cuveynî, *Cihangüşâ*).

Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın ölümüyle, sultanın oğulları tahta kavgasına başladılar. Yarı bağımsız emîrler sık sık saf değiştirdiler ve bu kargaşa 10 yıl sürdü.

Selçukluların taht kavgası sırasında Haşhaşîler, Deylem'de Alamut'tan başka birçok kaleleri, Kûhistan'da da kalelerin yanı sıra çok sayıda kasabayı ele geçirdiler. Damgan'ın kuzeyinde Mansurekûh ve Mihrin (Mihrigar) ile Demavend bölgesindeki Üstünavend kalelerini alarak, Elbruz sıradağlarının batısından, orta ve doğu kesimlerine yayıldılar. Damgan'ın 15 kilometre kuzeybatısında yüksek bir kayanın üzerine inşa edilmiş olan Girdkûh'u ele geçirdiler. Girdkûh kalesi, Elbruz sıradağlarında batı İran ile Horasan arasındaki ana yol üzerinde stratejik bir konumdaydı. İsfahan'daki Selçuklu yöneticileriyle iyi ilişkiler içinde bulunan ancak gizlice Batınîliği kabul etmiş olan Reis Müeyyeddin Muzaffer bin Ahmed el-Müstevfî, bağlı olduğu Selçuklu Emîri Emirdad Habeşî'yi Girdkûh'u Berkyaruk'tan isteyerek kendi komutasına vermesi için kandırdı. Berkyaruk'un ricasını kabul etmesiyle kaleyi 1096'da teslim alan Habeşî, Reis Muzaffer'i buraya yönetici atadı. Hâlâ sadık bir Selçuklu subayı rolü oynamaya devam eden Muzaffer, komutayı ele alır almaz kaleyi kendi kaynaklarıyla yaşayabilecek ve kuşatmalara karşı koyabilecek bir üsse dönüştürmeye başladı. Çok derin bir kuyu kazdırmasına rağmen su çıkaramamış ancak yıllar sonra meydana gelen bir depremin ardından bu kuyudan bir kaynak fışkırmıştır.

Muzaffer bu arada, Selçuklu üstlerine karşı görevlerini de yerine getirerek, 1100 yılında emrindeki beş bin İsmailî ile birlikte, Girdkûh yakınlarında yapılan savaşta, Sencer'e karşı Berkyaruk ve Habeşî'nin safında yer aldı. Savaşta Berkyaruk tarafı yenildi, Habeşî

öldü. Muzaffer hazinesini Girdkûh'a taşıdı. Kendisini güçlü hissedince Batınîliğini açıkladı. Girdkûh'taki uzun hâkimiyeti boyunca Hasan Sabbah'ın talimatlarını yerine getirerek İran'daki İsmailî davasına değerli hizmetlerde bulundu. Ölümünden sonra yerine, Alamut'ta bir süre eğitim görmüş kültürlü bir kişi olan oğlu Şerafeddin Muhammed geçti. (Cuveynî, *Cihangüşâ*)

Haşhaşîler, sonra Zagros Sıradağlarını ele geçirmek için harekete geçtiler. Özellikle güneybatı İran'daki Huzistan ile Fars eyaletleri arasındaki sınır bölgesine yöneldiler. Bu dağlık bölgedeki Haşhaşîlerin lideri, Hasan Sabbah gibi bir süre Mısır'da bulunmuş olan Ebu Musa adlı Errecanlı bir ayakkabıcıydı. Ebu Musa, Errecan yakınlarında iki kaleyi aldı. Buradan hareketle faaliyetlerini arttırdı.

Batınîler, değişik Türk emîrlerinin geçici desteğinden faydalanarak düzlüklerde ve şehirlerde de yayıldılar. Hatta Kirman'da mahalli Selçuklu Emîri Bahaüddevle İranşah bin Turanşah'ı (1097-1101) mezhebe kazanmayı başardılar. Ancak bu başarı kısa ömürlü oldu ve şehir halkını ayaklandıran Sünnî ulema İranşah'ı devirerek öldürdü.

İsnâaşere Şiîlerinden Selçuklu Veziri Balasanî, Dicle kıyısındaki Tikrit şehrinin yönetimini Keykubad Deylemî adlı Batınî komutana verdi, İsmailîler, az sayıdaki açık karargahlarından biri olarak Tikrit Kalesi'ni 12 yıl boyunca ellerinde tutarken, olaydan bir süre sonra, İsmailîlik'le suçlanan vezir, Selçuklu askerlerince linç edildi. (İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, C. 10).

Hasan Sabbah, Selçukluların iç çekişmelerinden istifadeyle bir taraftan Alamut'u uzun süreli kuşatmalara dayanabilecek bir kale haline getiriyor, bir taraftan da Rudbar'da yeni kaleler ele geçirmeye devam ediyordu. Batınîler, yeni fetihlerinde, Rey ve Kazvin'deki Selçuklu görevlilerinin baskılarına karşı direnişlerine destek verdikleri Rudbarlı mahalli yöneticilerden yardım görüyorlardı. 1093'te kendilerine karşı toplanmış askerî kuvveti ezerek Ancirud köyünü alan Batınîler, aynı yıl, Talikan'da çokluğu Rey'in önde gelen Hanefi âlimlerinden Ebu Muhammed Zaferanî'yi takip eden Reyli 10 bin kişilik Sünnîlerin ordusunu yendiler. Ardından Selçuklu

Emîri Nuştekin'in Rudbar'a yaptığı bir başka saldırı püskürtüldü, Batınîlerin bu başarıları mahalli emîrleri onlara yöneltti.

Hasan Sabbah Rudbar bölgesinin en büyük kalesi Kazvin'in yaklaşık 40 kilometre kuzeydoğusunda ve Alamut'un batısında, Şahrûd Nehri'nin üst kısmındaki Lammasar'ı ele geçirmeyi planlıyordu. Lammasar Kalesi'ni elinde tutan Resamuj adlı mahalli yönetici, Hasan Sabbah'a tâbi olduktan bir süre sonra isyan etmiş ve Batınîler ittifakını bozarak kaleyi Selçuklu Emîri Nuştekin'e vermeye niyetlenmişti. Hasan Sabbah'ın emriyle önde gelen yardımcılarından Kiyâ Bozorg Ümîd komutasında Lammasar'a gönderilen Batınîler birliği Kasım 1096'da kaleyi aldı. Lammasar'ın yöneticiliğine getirilen Bozorg Ümîd, kaleyi sağlamlaştırdı, sarnıçlar yaptırdı. Lammasar'ın ellerine geçmesiyle Alamut'a Şahrûd vadisinden batı yönünden gelen yol koruma altına alınmış oldu. Bozorg Ümîd, Hasan Sabbah tarafından yerine geçmesi için Alamut'a çağrılıncaya kadar 20 yıldan fazla Lammasar'da hüküm sürdü. (Daftary, *İsmailîler*).

***

Batınîlere karşı verilen mücadele içte Sünnîlerin Şiîlere karşı verdiği bir mücadele hüviyetindeydi. Şiî Büveyhiler ve Fatımîlerle yapılan askerî ve siyasi mücadelenin devamı mahiyetinde olan Hasan Sabbah hareketi, Selçukluların kurduğu siyasi ve sosyal düzeni yıkmayı gaye edinmişti. Böylece Fatımîlerin Selçuklulara karşı fiilî dış müdahalesi Hasan Sabbah eliyle Selçuklu sahasına taşınmıştı.

Nizarîlerin Selçuklu sahasında ordu kurup ortaya çıkması mümkün değildi. Onun için hücre usulü suikast timleri ile kilit isimlere saldırı metodunu seçmişlerdir. Ayrıca Selçukluların iç mücadelelerinde güç kazanmak için zaman zaman bir kanadı destekledikleri de olmuştur.

HASAN SABBAH MELİKŞAH'LA MEKTUPLAŞTI MI?

Melikşah, Hasan Sabbah'a bir elçi gönderdi. Yaptığı kötülükleri sayarak kendisini itaate davet etti. İlim ve devlet adamlarına karşı suikastlerden vazgeçmesini söyledi.

Hasan Sabbah, sultanın elçisine kendi gücünü göstermek ve cevabını "gözlem"le vermek istiyordu. Bir emirle, yanındaki fedainin biri hançerini çekip boğazını kesti, bir diğeri de kendisini surdan aşağı attı. Sonra dehşet içinde kalan Melikşah'ın elçisine dönerek: *"Git sultanına söyle bana bu şekilde itaat eden 20 bin adamım vardır."* dedi. Elçi Melikşah'a döndüğünde gördüklerini anlatınca, Sultan bunları hayret içinde dinledi ve bir daha onların sözünü etmedi.

Güvenilir kaynaklarda Melikşah ile Hasan Sabbah'ın mektup teatisinden çok kısa bahsedilmektedir. Mehmed Şerefeddin (Yaltkaya), kendisinin bir yazma mecmuada bulduğu mektupları yayınlamıştır. (Bk. EK) İlim çevresinde bu mektuplar şüpheyle karşılanmıştır. Hasan Sabbah mektubunda, Melikşah'a karşı son derece hürmetkar ifadeler kullanmakta ve sultana bağlılığını bildirmektedir.

İbnü'l-Cevzî'nin bahsettiği Sultan Melikşah-Hasan Sabbah arasındaki mektuplaşma ile Mehmed Şerefeddin'in yayınladığı bu mektuplar arasında çelişkiler vardır. Çünkü İbnü'l-Cevzî'nin verdiği bilgilerde Hasan Sabbah, sultanın elçisinin önünde âdeta gövde gösterisi yaparak kuvvetini göstermesi ve *"... git sultanına söyle emrimde bu adamlardan 20 bin tane vardır..."* demekle, bir noktada Melikşah'ı tehdit etmesi söz konusudur. Oysa Mehmed Şerefeddin'in naklettiği uzun ve ayrıntılı mektubunda Hasan Sabbah, Melikşah'a karşı gayet itaatkar davranmakta ve sadece düşmanlarından korktuğu için bu kalede kaldığını; insanları katletmediğini, kendi dininin İslam olduğunu ve en yakın zamanda sultana gelerek bağlılığını göstereceğini belirtmektedir. Ayrıca hayatı hakkında bilgiler vermekte; babasının Şâfiî mezhebinden olduğunu, dört yaşından itibaren dinî eğitim aldığını yazmaktadır. (Melikşah'ın ve Hasan Sabbah'ın mektubu EK'te çeviri yazısını verdiğimiz Mehmed Şerefeddin'in makalesi içindedir.)

Dr. Ahmet Ocak, söz konusu mektupta Hasan Sabbah'ın Melikşah'ı inceden inceye tahrik ettiğini ve Kavurtoğullarının Melikşah'ın saltanatına karşı yapacakları muhtemel hareketin doğru olmaması gibi, Abbasilerin muhaliflerine yaptıklarının da doğru ol-

madığını ispata çalıştığını ve bu değerlendirmenin Hasan Sabbah'ın ne kadar zeki olduğunu da göstermesi bakımından önemli olduğunu kaydetmektedir. Hasan Sabbah, ayrıca kendi davasının haklılığını ispat için, muhayyel bir senaryo kullanmakta, geçmiş olayları adeta Melikşah'ın şahsıyla irtibatı varmış gibi göstermekte, bununla da Türkler arasında mevcut olan mülkün saltanat üyelerinin ortak malı olması meselesinden hareketle, Kavurt Bey'in çocuklarının bu düşünceyi harekete geçirdikleri takdirde Melikşah ve çocuklarına ne kadar haksızlık yapmış olacaklarını zikredip, Melikşah'ın Abbasiler hakkındaki düşüncesini değiştirmeye çalışmaktadır. Yine aynı düşünceyi teyit etmek için tarihten örnekler vererek, Abbasilerin Ebu Müslim, Ebu Hanife, Hallac-ı Mansur gibi şahsiyetlere yaptıkları kötülüklerden söz etmektedir. (Ahmet Ocak, *Selçukluların Dinî Siyaseti*).

Ahmet Ocak'ın verdiği bilgiye göre; Tahran Üniversitesi hocalarından Nasrullah Felsefî de Safevîler döneminden kalma bir mecmuada bulunan ve aynı manada Hasan Sabbah tarafından gönderildiği rivayet edilen bir mektubu yayınlayarak, Mehmed Şerefeddin tarafından yayınlanan mektuptaki bilgilerin benzerini nakletmektedir. Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu, Mehmed Şerefeddin'in yayınladığı mektubun "uydurma" olduğunu söylemiştir. Dolayısıyla Nasrullah Felsefî'nin bulduğu mektubu da şüpheyle karşılamak gerekir. Böyle olunca İbnü'l-Cevzî'de nakledilen bilgilerdeki resmettiği Hasan Sabbah'ın daha gerçek olduğu görülür. Aksi vârid olsaydı Melikşah'tan sonra Berkyaruk ve Muhammed Tapar zamanında Batınîlere karşı o kadar şiddetli mücadele verilmezdi. En azından bahsedilen bilgilerin doğruluğunu onaylayan tarihî rivayetlerle de karşılaşmak mümkün olurdu. Oysa hem Doğu, hem de Batı kaynakları adeta ittifak edercesine Batınîlerin öldürmelerinden, Selçuklu ülkesindeki yıkımlarından bahsetmektedirler ki olayların tarihî gelişimi de bunu doğrulamaktadır.

Prof. Dr. Mehmet Altay Köymen'in değerlendirmesine göre; Batınîlerin bütün cinayetlerine ve Selçuklu düzenini yıkmayı amaçlamalarına rağmen, doğrudan Selçuklu Hanedanı'nı hedefledikleri

söylenemez. Bu kanaatin oluşmasını sağlayan davranış; Selçuklu hanedan ailesinden sultan ve şehzadelere herhangi bir suikastte bulunulmamasıdır. Eğer aksi olsaydı halifeleri, emîrleri, kale komutanlarına suikastler tertipleyen bu insanların hanedan üyelerinden bazılarını da en azından gözdağı vermek kastıyla öldürmeleri mümkündü. Fakat tarihî kayıtlar böyle bir olay nakletmemektedirler. Batınîlerin, hanedan üyelerine yönelmemelerinin bazı sebepleri olabilir. Birincisi, Selçuklular Batınîlerle mücadele işini komutanlarına havale etmişlerdir. Dolayısıyla Batınîler için öncelikli hedef olarak da kendileriyle savaşan komutanlar olmuştur. İkinci bir husus da Türklerde hanedan üyelerinin kanını dökme memnuiyetinin varlığı olabilir. Zira eski Türk inancının gereği olarak hanedan üyelerinin kanları dökülmemiş, öldürülmeleri gerekenler boğularak ortadan kaldırılmışlardır. Bu şahısların kanının akıtılması inanç olarak doğru kabul edilmemiş, İslam öncesine ait bu düşünce, Türklerin İslam'a girmelerinden sonra da devam ettirilmiştir. Batınî fedaileri ise suikastlerini hançerle işlemekteydiler. Hanedan üyelerinin hançerle öldürülmesi, saltanatın meşruluğunu asla tartışmamış, hatta onu gerekli görmüştü. Çünkü halk üzerinde ters tepki doğurabilirdi. Muhtemelen bu düşüncelerden hareketle olsa gerek ki Batınîler Selçukluların hanedan üyelerine karşı hançerli ve fiilî bir müdahaleye yönelmemişlerdir. (Ahmet Ocak, *Selçukluların Dinî Siyaseti*).

BATINÎLER VE HİCRET

İran asıllı araştırıcı Dr. Farhad Daftary, Hz. Peygamber'in "hicret"inin, birçok İslami hareketlere ilham verdiğini belirterek Batınîlerin durumunu tahlil eder:

"Nizarî isyanı, daha başlangıcından itibaren kendisine özgün mücadele tarzını ve yöntemlerini kazandıran bazı karakteristik özelliklere sahipti. Şiî ya da değil, Peygamber'in Mekke'den Medine'ye hicretini örnek alan pek çok İslami hareket, onun gibi, çıktıkları topluma (onların durumunda genel Müslüman topluluğu) bir gün zaferle geri dönmek için, topraklarından ayrılarak karargahları-

nı sürgün ya da göç yurdu anlamında 'daru'l-hicret'te kurmuştur. Örneğin Horasan, Emevilere karşı Abbasiler için böyle bir daru'l-hicret hizmeti görmüştür. İlk İsmailîler de daha sınırlı hedefler için Irak, Bahreyn ve Yemen'de kendi daru'l-hicretlerini oluşturmuştu. Nizarîler ise Selçuklu döneminin değişen şartlarında gerçekçi bir değerlendirmeyle tek bir belirli harekat alanı oluşturmaktansa çok sayıda daru'l-hicretler kazanmayı hedeflediler. Artık Selçuklu topraklarında dağılmış mahalli İsmailî grupları tarafından ele geçirilen savunmaya elverişli her arazi parçası, ayrı bir daru'l-hicret demekti. Bununla birlikte, bu çok sayıda kurtarılmış bölgeler, fiilen, nihai amaçta ve ideolojide birleşmiş bütünlüklü tek bir topluluk anlamına geliyor; daru'l-hicretlerden biri düşmanın eline geçtiği takdirde, sakinleri kolaylıkla bir başka daru'l-hicrette sığınak bulabiliyordu. Bu kurtarılmış bölgeler ağı içinde her müstahkem mevki hem bir savunma ve sığınma alanı, hem de silahlı İsmailî gruplarının çevredeki topraklara düzenleyeceği akınlar için üs oluşturuyordu. Selçuklu etki alanındaki İsmailî önderliğinin kendisinin de en azından isyanın başlangıç aşamasında, çatışma bölgelerine dağılmış olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin, El-Attâş'tan ölümünden sonra, bir zamanlar Selçuklu topraklarının büyük bölümündeki hareketin merkezi olan İsfahan'daki dâînin, Deylem dâîsi karşısında hiçbir önceliği ya da üstün konumu kalmamışa benzemektedir. Bununla birlikte, farklı bölgelerde büyük ölçüde bağımsız faaliyet gösteren dâîler arasında bir işbirliği de bulunmaktaydı. Her ne olursa olsun, Nizarî ayaklanması kısa süre içinde, zamanın gereklerine son derece uygun, eşgüdümlü bir adem-i merkeziyetle belirlenen kendi ayırt edici karakterini kazanmıştı." (Daftary, *İsmailîler*).

BATINÎLERİ GÜÇLENDİREN FAKTÖR

Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın ölümü, Batınîlerin güçlenmesinin de başlangıcıdır. Nizamülmülk ve Melikşah'tan sonra devletin tepesinde güçlü ve otoriter bir şahsiyet kalmadı. Melikşah'ın çocukları birbirleriyle taht mücadelesine tutuştular. Bu mücadele,

Batınîler açısından bulunmaz bir ortam yaratmış ve güçlerini artırdıkları gibi, halk üzerinde de daha tesirli olmaya başlamışlardır. Selçuklu şehzadelerinin birbirleriyle mücadele etmeleri devletin gücünü zayıflatırken, Batınîlerin gücünü arttırdı. Yeni kalelere sahip oldular, yeni suikastlara giriştiler.

Halk arasında o kadar dehşet ve korku salmışlardı ki evinden sabahleyin işine giden bir insan, ikindi vakti geçip evine dönmediyse, ev halkı artık ondan ümit keserdi.

Hileyle insanları kaçırır ve onları öldürdükten sonra kuyulara atarlardı. Devletin gücü azalıp, buna karşılık Batınîlerin gücü ve kötülükleri artınca, halk arasında korku artmaya başladı. Bu yüzden halk iki kesime bölündü. Bir kısmı bunlara açıktan açığa düşmanlık ederek onlarla çarpıştı, diğer kısmı ise onlarla barışık yaşamayı tercih etti.

Batınîlere düşman olan kesim, her an onlardan gelebilecek tehlike korkusuyla yaşadılar. Barış hâlinde olanlar ise onların işledikleri kötülüklere ve cinayetlere ortak olmakla itham edildiler. Ülkede hiç kimse bunların kötülüklerinden emin olamadı. Batınî olanlar devletin takibatına maruz kaldılar. Batınî olmayanlar ise ya Batınîler tarafından taciz edildiler veya kendilerini sevmeyen kişiler tarafından Batınî olmakla jurnallenerek devlet tarafından cezalandırılma tehlikesiyle karşı karşıya kaldılar. 1093 yılı dolaylarında, anlaşıldığına göre, bir Batınî, karı kocanın gelip geçenleri kandırak evlerine çekip işkenceyle öldürdükleri yolundaki bir söylentiyle harekete geçen İsfahan Sünnîleri bütün Batınî şüphelileri toplayıp şehir meydanında hazırladıkları ateş çukuruna attılar. (Muhammed b. Ali b. Süleyman er-Râvendî, *Râhat-üs-Sudûr ve Ayet-üs-Sürûr (Gönüllerin Rahatı Ve Sevinç Alameti)*, Çev. Ahmed Ateş, C. I, 1957).

Ülkede asayiş ve güvenin yerini endişe, korku ve dehşet aldı. O kadar ki devletin ileri gelen şahsiyetleri ve önde gelen âlimler bile Batınî olmak ithamından kendilerini kurtaramadılar. Mesela Kirman meliki, Batınî sanılarak öldürülmüştür.

Batınîler, kendileri açısından tehlikeli veya ortadan kaldırılmasını faydalı gördükleri her seviyeden insana karşı suikast düzenle-

mişlerdir. Özellikle Batınîlere karşı sefer düzenlemiş veya açıktan düşmanlığı görülmüş kişileri hiç affetmediler. Bunlardan biri olan emîr Aksungur'dur. Batınîlere karşı birçok sefer düzenlemiş, bazılarını öldürüp, mallarını yağmalamış, beldelerini tahrip etmişti. Aksungur'u takip eden Batınîler 1048 senesi Ramazan ayında Hemadan'da üzerine hücum ederek onu öldürdüler. (Aşağıda anlatacağız.) 1096 senesinde ise Tuğrul'un arkadaşı ve Selçukluların ilk Bağdat şahnesi olan Emîr Porsuk'u, aynı sene Berkyaruk'un amcası Yakuti'nin kızıyla evli olan Emîr Erguş'u Rey'de katlettiler. (Daftary, *İsmailîler*; Ahmet Ocak, *Selçukluların Dinî Siyaseti*).

Çok kişi zırh giymeden evinden çıkamaz oldu. O gün zırh giymemiş olan İsfahan şahnesi (emniyet müdürü) Belkâbek Sermez, Batınîlerin saldırısına uğrayarak öldürüldü. Aynı gece Sermez'in oğulları katledildi. Sabah olunca bu şahsın evinden beş cenaze çıkarıldı. Aynı şekilde Batınî düşmanı olduğu için katledilen emîrlerden birisi de Hıms Emîri Cenahuddevle'dir. Hıms Camii'nde cuma namazını kılarken, üç Batınî'nin saldırısına uğradı ve şehit edildi (Öl. Miladî 1101). Nizamülmülk'ün en büyük oğlu Fahrulmülk (Öl. Miladî 1106) Nişabur'da, Meraga Emîri Ahmedî, (Öl. Miladî 1114), Abbasi Halifesi El-Müsterşid Billah Batınîlerce öldürülenler arasındadır.

Batınîler, neredeyse kendileri dışındaki herkesi düşman kabul etmişlerdir. 1104'te Hindistan, Maveraünnehir ve Horasan'dan gelmekte olan hacılara saldırarak mallarını yağmaladılar, kılıçtan geçirdiler.

Batınîler bir taraftan halk üzerinde propaganda yaparak dinî emirlerin lüzumsuzluğu ve hakikatlerin ancak masum bir imam sayesinde öğrenilebileceği düşüncesini yayıyor, bir taraftan da Selçuklu idaresinden memnun olmayanları kendilerine çekmek için Dâîler vasıtasıyla bir ihtilal inancı geliştiriyorlardı. (Robert Mantran, *İslamın Yayılış Tarihi (VII-XI. Yüzyıllar)*, Çev. İsmet Kayaoğlu, 1981).

SELÇUKLULARIN BATINÎLERE KARŞI FİKRÎ MÜCADELELERİ

Selçuklular, Batınîlere karşı değişik yollar kullanılarak mücadele etmişlerdir. Bunun birinci safhası, onların faaliyetlerini ve yuvalandıkları yerleri ortadan kaldırmayı hedefleyen askerî hareketlerdi. Durumun ciddiyetini kavrayan Sultan Melikşah, değişik komutanlarına Batınîlerle mücadele etme ve onları bulundukları yerlerden söküp atma emrini vermişti. Ancak ömrü yetmedi. Yine çocukları taht kavgasında birbirleriyle mücadele ederken Batınîlerle mücadeleden geri kalmamışlardır. (Berkyaruk ve Muhammed Tapar'ın mücadelelerini ayrı başlık altında verdik.)

Fatımîlerin açtığı medreselerden yetişen Şiî dâîleri Selçuklu sahasında faaliyet göstermişlerdir. Ehl-i Sünnet fikri, bu propagandaları destekleyen Büveyhiler devleti ve Besasîrî gibi komutanların gücünden Ehl-i Sünnet yok olma noktasına gelmişti.

Selçukluların İslam âleminin liderliğini ele geçirmesinden sonra ana hedef, Şiî düşüncesi ve onun temsilcisi olan Fatımîler Devleti'nin ortadan kaldırılmasıydı. Bunun için askerî faaliyetlerin yanında fikrî faaliyetler de gösterilmiştir.

Sultan Alp Arslan ve vezir Nizamülmülk'ün gayretleriyle açılan Nizamiye Medreseleri bu görevi en iyi şekilde yerine getirmişlerdir.

Selçuklular, bu medreselerden yetişenler sayesinde, bir taraftan Batınîlerin bu propagandalarını tesirsiz hale getirirken, diğer taraftan da Batınî fikirleri çürüten, Sünnî düşünceyi halk arasında yayan ve devlet otoritesine bağlanmayı gerekli görenleri yetiştirmişlerdir.

Nizamiye Medreselerinde dönemin güçlü Sünnî ilim adamları ders vermişlerdir. Bu müesseseler için hiçbir masraftan kaçınılma-

mış, hoca ve öğrenciler için en geniş imkanlar hazırlanmıştır. Temel gayesi Ehl-i Sünnet düşüncesini öğretecek insanlar yetiştirmek olan bu medreselerden mezun olan öğrenciler ülkenin dört bir yarımda görev alarak temsilcisi oldukları düşünceyi yayarken, ona muarız olan Batınî fikirlere karşı da mücadele etmişlerdir. (Mehmet Altay Köymen, "Selçuklu Veziri Nizamu'l-Mülk ve Tarihi Rolü", *M.K,* 1/5, (Mayıs 1977).

"Yıkıcı" faaliyetlerin engellenmesinde askerî hareketlerden sonra, belki de ondan daha fazla etkili olan yol bu metottu. Selçukluların bu mücadelesinde en büyük destekçisi Sünnî âlimler ve onların yetiştirdiği talebelerdi. Batınîler için ortadan kaldırılması gereken grupların başında bu âlimler gelmiştir.

Batınîlerin katlettiği Sünnî âlimlerin arasında devrin önemli şahsiyeti, Nizamülmülk'ün de saygı gösterdiği Ebu'l-Muzaffer el-Hocendî de vardır. Hocendî, 1102'de Rey'de öldürüldü. Hemadan kadî'l-kudatı Ubeydullah bin Ali el-Hatıbî (Öl. Miladî 1108), İsfahan'ın önde gelen âlimlerinden Sâid bin Muhammed el-Buhârî (Öl. Miladî 1108), Nizamiye Medresesi müderrisi ve *"Eğer Şâfiî'nin bütün kitapları yansa, hafızamdan onları yeniden yazdıracak kadar gücüm vardır."* diyen büyük âlim Ebu'l-Mehâsîn er-Rûyânî de (Öl. Miladî 1108), Batınîlerin katlettiği âlimler arasındadır. Yine 1125'te, ünlü Şâfiî Kadısı Muhammed bin Nasr el-Herevî Hemadan'da öldürüldü. Ünlü âlim Fahreddin Râzî ise ileri de anlatacağız, tehdit edildiği için Batınîler hakkında konuşmaktan vazgeçmiştir.

TÜRKLERİN DURUŞU

Bernard Lewis, Türklerin Sünnî birliği sağlamak için İsmailîler ve Haçlılar karşısındaki durumunu şöyle yorumlar:

"Fatımîler, güçlerine ve Abbasi halifeliği aleyhindeki siyasi, dinî ve zorlu iktisadi mücadeleye rağmen başarısız oldular. Abbasiler ise yaşamaya devam etti. Sünnî İslam dünyası toparlanmayı başardı ve zafere ulaştı. Fatımî halifelerine gelince, devletlerini, nüfuzlarını ve taraftarlarını azar azar kaybettiler.

Doğuda ortaya çıkan büyük karışıklıklar, onların başarısızlığını kısmen açıklar. Türk kabilelerinin gelişi, Güneybatı Asya'nın siyasi parçalanmasını durdurdu ve bir süre için Sünnî halifeliğe ait memleketlerde, bu ülkelerin kaybetmiş olduğu birlik ve istikrarı yeniden tesis etti. Türk fatihler gayretli, fedakar ve Ehl-i Sünnet yolunda olan yeni müminlerdi. Türkler, halifenin yeni koruyucuları ve İslam dünyasının yeni efendileri olarak, kendilerini İslam'a karşı vazifeli, iç ve dış tehlikelere karşı onu desteklemek ve savunmakla sorumlu sayan bir mefkureye sahip bulunuyorlardı. Bu görevi tam manasıyla yerine getirmişlerdir. Türk idareci ve askerleri, Sünnî İslam dünyasını tehdit eden iki büyük tehlikeyi, yani önce İsmailî halifelerinin meydan okumasını, daha sonra da Haçlı Avrupalıların istilasını bastırmak ve geri püskürtmek için, lüzumlu olan güç ve siyasi-askerî beceriyi ortaya koymuştur." (Bernard Lewis, *Haşişîler)*.

BATINÎLERDE BÖLÜNME

Batınîler, İran'da adım adım ilerlerken, İsmailîlik, büyük bölünmeye uğradı. Ayrı bölüm olarak anlattığımız gibi Halife İmam el-Mustansır, 1094 yılında Kahire'de ölünce, yerine oğlu Nizar'ın yerine geçmesi beklenirken, hızlı davranan Vezir El-Efdal, Mustansır'ın ölümünden sonra, kız kardeşiyle evlendirdiği küçük oğlu El-Mustalî'yi hilafet makamına geçirdi. Fatımî etki alanındaki Mısır, Yemen, batı Hindistan İsmailîleri ile Suriye İsmailîlerinin çoğunluğu Mustalî'nin imamlığını tanırken, Selçuklu etki alanındaki İran ve Irak İsmailîleri ile Suriye İsmailîlerinin bir bölümü Nizar'ın yanında yer aldı. Selçuklulara karşı isyan başlatmış ve Kahire'deki dava merkeziyle bağlarını zayıflatmış olan İran İsmailîleri, bu ayrılıktan sonra Mısır ile ilişkilerini tamamen kestiler. Çünkü bunlar, 1130'da, Mustalî'nin oğlu ve halefi olan El-Âmir'in, Nizar taraftarlarınca katlinden sonra, El-Âmir'in küçük yaşta kaybolmuş Tayyib adındaki oğlunun, gizli ve beklenen imam olduğunu destekleyerek yeni halifeyi tanımayı reddettiler. Onlara göre, Tayyib'in sonuncu imam olması gerekiyordu.

Bernard Lewis, *"Musta'lîciler, İslam dünyasının en ıssız köşelerinde adeta sürünürlerken, rakipleri Nizarîler siyasi çalışma bakımından olduğu gibi öğreti bakımından da aşırı bir gelişme dönemine giriyordu. Bunlar, bir müddet için İslam dünyasının meselelerinde önemli ve şaşırtıcı bir rol oynamışlardır."* der. (Bernard Lewis, *Haşişîler)*.

***

Abdülmelik bin Attâş'ın yerine Selçuklu etki alanındaki davanın liderliğini üstlenen Hasan Sabbah, Nizarî davasının başı kabul edildi.

Suriye'de bir süre için Mustalî ve Nizarî kolları birbiriyle rekabet ederek bir arada var oldular. Tutuş'un oğlu Halep Hâkimi Rıdvan, kısa bir süre için Mustalî'nin yüksek hâkimiyetini kabul etmişti. Kısa bir süre sonra Suriye'de Nizarîler üstünlük kurdular. Doğu ülkelerinde, Nizarî hareketi, Mısır'daki rejime bağlı muhafazakar Mustalîlik karşısında hoşnutsuz kitlelere daha çekici geliyordu.

Nizar, Mustalî'ye karşı, babalarının ölümünden bir yıl sonra 1095'te isyana girişti. Ancak Mustalî, kardeşi Nizar'ı Kahire zindanında etrafına duvar ördürerek öldürttü.

Daftary, "Nizar'ın erkek çocuklarının olduğu ve bunlardan bazılarının daha sonraları Mağrib'deki üslerinden Fatımîlere karşı başarısız isyanlara giriştikleri doğru olmakla birlikte, oğullarından herhangi birini halefi olarak belirlememişe benzemektedir." yorumunu yapar ve şu bilgileri verir:

Mustansır'ın ölümünden bir yıl sonra, Nizarîler lider olarak kabul edilebilir bir imamdan yoksun kalmıştı. Yine Nizarîlerin çoğu Nizar'dan sonraki imamlarının kimliğini bilmek istemiştir. El-Âmir'in Suriye Mustalîlerine gönderdiği "El-Hidâye el-Âmiriyye" adlı mektubunda alaya alarak yalanlamasının da gösterdiği gibi, birçok Nizarî, Nizar'ın oğul veya torunlarından birinin Mısır'dan kaçırılarak Alamut'ta gizlendiğine inanmaya başladı. Hasan Sabbah'ın yönetimi boyunca, Alamut'ta Nizar soyundan birinin bulunduğuna dair bir bilgi yoktur. Hasan Sabbah'ın ikinci halefi Muhammed bin Bozorg Ümîd'in yönetimi sırasında (1138-1162) kestirilen Nizarî sikkelerinde sadece Nizar'ın adının geçtiği, soyundan gelenlerin

adları verilmeden ululamakla yetinildiğini belirtmek gereklidir. Alamut efendilerinin soylarını Nizar yoluyla Fatımîlerden getiren soy ağacı, Muhammed bin Bozorg Ümîd'den sonra düzenlenmiştir.

Hasan Sabbah ile kendisinden sonraki ilk iki Alamut Hâkimi Nizar'dan sonra hiçbir imamın adından söz etmemiştir. Açık bir imamın yokluğunda, Nizarî davasının baş yöneticisi Hasan Sabbah'ın zamanla imamın hücceti olarak kabul edildiği anlaşılmaktadır. Huccet (delil) teriminin İsmailî literatüründe çok eski bir geçmişi vardır. (Yukarıda izah ettik.) Fatımî davasında yüksek bir makamı adlandırırken, daha önceki İsmailîlerde beklenen kaim olarak ortaya çıkacak Muhammed bin İsmail'in gizliliğinde hareketi yöneten merkezi liderliği huccet (imamın delili) olarak adlandırmıştı. Bu geleneğe bağlı olarak imamın gizlilikte olduğu dönemlerde, onun taraftarları karşısında hüccetinin temsil edeceği kabul ediliyordu. Böylece, Hasan Sabbah, Nizarî topluluğunda imamın hücceti kabul edildi. İmam yeniden ortaya çıkana kadar davanın yöneticiliğini ve koruyuculuğunu o yürütecek ve zamanı gelince imamın kimliğini müminlere o açıklayacaktı. Gerçekten, bugüne ulaşan en eski tarihli Nizarî metni olan Hicri 596 [1200] yılı dolaylarında yazılmış yazarı belirsiz bir risalede, Hasan Sabbah'ın hüccetliği üstlenirken kaimin kısa bir zaman içinde ortaya çıkacağını tahmin ettiği belirtilmiştir. Hasan Sabbah'ın, ulaşılmaz bir imamın hücceti olarak vaziyetinin yanlış anlaşılması, daha sonraki Nizarî geleneğininin yansıttığı gibi, mezhep dışındakiler, hatta, bazı Nizarîler arasında, onun imamı Alamut'ta sakladığı inancının doğmasına sebep olmuştur. (Daftary, *İsmailîler*).

HAŞHAŞÎLERİN GELİRLERİ

Nizarî İsmâilîlerinin gelirlerinin önemli bir bölümü halktan toplanan vergilerdir. Müritler belli oranda vergi vermekle yükümlüydüler. Vergiyi dâîler toplarlardı. Dâî, tacir ve zanaatkar görüntüsünde şehrin bir mahallesine gelip yerleşir ve insanları iyice tecrübe ettikten sonra uygun gördüğü kimseleri İsmailî mezhebine davet

ederdi. Gerektiğinde onların derecelerini yükseltir ve üstlerinden yükünü kaldırtırdı. Uygun gördüğü kişiye yani mürite talim doktrini anlatmaya başlar, mürit olmak isteyenlerden her kademe için 12 dinar vergi alırdı.

Muhammed Hammadî, şöyle anlatılır:

Dâî ibadet ve takvası, mütevazı hayatıyla kendini tanıtıp, çevresindeki kimseler ile ilişkiler kurup, konuştuğu kimseleri tarttıktan sonra, içlerinden gizli gerçeklere ilgi duyanları ve özellikle cahil olanları seçer ve ona İsmailî gerçeklerini anlatmaya başlardı. Önce namaz ve zekatın Batınî manasını öğretip telkinde bulunur, daha sonra telkinleri kabul eden müride: *"Allaha yakınlık kazandıracak bir sadaka (vergi) ver ki ermeğe sana bir merdiven ve kurtuluşa vesile olsun ve biz de sana mevlamızdan namazları senin üzerinden kaldırmasını ve bu ağır yükü senden indirmesini isteyelim."* der. Mürit de dâîye 12 dinar verir. Dâî 12 dinarı alıp imama götürür ve *"Filan kulun namaz ve zekatın manasını anladı, onu bu yükten kurtar."* derdi. O da: *"Ben ondan namaz yükünü kaldırdım."* deyip üzerlerinde olan yük ve köstekleri kaldır, ayetini okurdu. Aynı şekilde 12'şer dinar karşılığında şahıslar, oruç, içki yasağı ve taharetten de kurtulurlardı. Bunun için ise aynı dâî müride oruç üzerine telkinde bulunur ve der ki: *"Fidyeyi ver ki erişmene merdiven ve vesile olsun. Mevlamızdan orucu senden kaldırmasını isteyelim."* Mürit de 12 dinarı verir. Davetçi onu imam ya da mevlana dediği kişiye götürür ve: *"Mevlana! Kulun falan orucun hakiki manasını belledi. Ona Ramazan'da yiyip içmeyi helal kıl."* der. Mevlana: *"Davetçiye sırlarımıza karşı bu müride güvenip emin oldun mu?"* diye sorar. Davetçi de "Evet." cevabını verince, Mevlana: *"Ben de oruç vazifeni üzerinden kaldırdım."* der. Dâî bir süre sonra yine kişinin yanına gelir ve: *"Şimdiye kadar mezhepten üç derece tanıdın. Şimdi de taharetin hakiki manasını öğreneceksin bunun için de 12 dinar vermen lazım."* der. Kişi taharetin de hakiki manasını anlayınca 12 dinarı çıkarıp verir. Daha sonra yine 12'şer dinar karşılığında artık akıl yolu ile cennete girme zamanının geldiğinden bahsederdi. (Muhammed Hammadî, *Batınîler ve Karmatilerin İçyüzü*, **Çev. İsmail Hatib Erzen**, 1948).

[Şunu açıklamamız gerekir: Hammadî'nin eseri bir Sünnî propaganda kitabı niteliğindedir. Kitabı tercüme eden İsmail Hatib Erzen, eski Diyanet İşleri başkanlarındandır. Kitabın "takriz"i de eski CHP dönemi bakanlarından, İslam tarihçisi Mehmet Şemsettin Günaltay'a aittir.]

İsfahan yakınlarında davethane kuran İbn Attâş'ın oğlu Ahmed, bölgede tam otuz bin kişiyi Nizarî İsmailîğine kazandırmıştı. Bu müritlerden toplanan vergiler, aynı zamanda Selçuklu hazinesinin kaybı idi.

İsmailîliği kabul edenden vergi alındığı gibi, Selçuklu köylüleri İsmailîleri kabul etmedikleri için vergi ödüyorlardı.

Nizarî İsmailîleri Davetü'l-Cedide fikrini yaymak için zaman zaman masum Selçuklu halkının üzerine saldırmışlar, fikirlerini kabul etmeyen köylüleri ya öldürmüşler ya da mallarını gasp etmişlerdir. Bu saldırı ve eziyetten kurtulmanın karşılığı olarak sultana ait köylere ve halkın hayvanlarına, evine, tüm mal varlıklarına vergi koymuşlardır.

Halktan ve yoldan geçen tüccarlardan bir de yol vergisi alınırdı. Nizarîler, aslında Selçuklu toprakları olan sahiplendikleri kalelerin etrafında ve etkili oldukları bölgelerde yol vergisi kesmişlerdir. (Ayşe Atıcı Arayancan, "Nizarî İsmailîlerinin Gelir Kaynakları", *Selçuk Üniversitesi Türkiye Enstitüsü Dergisi*, S. 26, Güz 2009).

Girdkûh kalesinin eteğinden geçen kervanlardan da bir miktar vergi almışlardır. Sultan Sencer, iki defa Nizarî İsmailîlerinin suikast girşimine uğramıştı. Bu yüzden onlara ait Kurmiş bölgesinde bulunan mülklerin haracından 3 bin dinar eksiltmiş ve Girdkûh eteğinden geçen yolculardan da yol vergisi almalarına izin vermişti. Hatta alınan bacdan onlara verilecek miktarı da belirlemişti.

Bu vergi, Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nda "cevaz-ı rah" veya "bâc bedraga" vergisi olarak geçmektedir. (Tuncer Baykara, "Selçuklularda Vergilere Dair", *IX. Türk Tarih Kongresi, 21-25 Eylül 1981*, C. II, 1988).

"Cevaz-ı rah" dendiğine göre, Nizarî İsmailîleri önceleri illegal sonraları legal olarak yol vergisi almışlardır.

Diğer bir gelir kaynağı ise birçok Hıristiyan yöneticiden cizye adı altında alınan vergilerdir. Nizarî İsmailîlerinin Frenk ve Rum yöneticilerinden aldıkları cizyeler buna örnektir. Bu durum Cuveynî'nin eserinde: *"O mel'unların korkusundan sararıp solan cizye veren ve bu yaptıklarından ar duymayan Frenk ve Rum şahları bu olaydan mutlu olmuşlardır."* diye geçer. (Cuveynî, *Cihangüşâ*).

Vergiler genellikle üretilen mal veya para olarak alınırdı. Toplanan gelirler, bir kalenin kendi ihtiyaçlarına harcandığı gibi, yönetim merkezi olan Alamut Kalesi için de kullanılmaktaydı. Verginin doğrudan alındığı yerler ise şehir, kasaba ve kalelerin civarı idi.

Nizarî İsmâilîlerinden "devlet" olarak sık bahsediyoruz ama idari yapılarını kurdukları topraklar Büyük Selçuklu sahası içindeydi. Selçuklu tebaasının kendi devletine ödemesi gereken vergiyi Haşhaşîler toplamışlardır.

Hediyeler ve ganimetler de Haşhaşîlerin gelir yollarıydı.

Kral, baron ve sultanların gönderdikleri hediyeler Nizarî İsmailîlerinin hazinesini zenginleştirmiştir. Fedailerin suikastinden korkan civar devletlerinin kral ve baronları Alamut'a değerli hediyeler vermişlerdir.

1227'de yeni bir Haçlı seferini başlatan Alman İmparatoru II. Frederick, Suriye Nizarîlerinin lideri Mecdeddin'e elçileriyle birlikte tam 80 bin dinar tutarında armağanlar göndermiştir. (Daftary, *İsmailîler*).

Yine Mecdeddin, 1237 yılında Anadolu Selçuklu Sultanı Alâeddin Keykubâd'a elçi yollamış ve Alamut'a ödediği iki bin dinarlık yıllık verginin bundan böyle kendisine gönderilmesini istemiştir. (Ayşe Atıcı Arayancan, "Nizarî İsmailîlerinin Gelir Kaynakları").

NİZAMÜLMÜLK'ÜN SİYASETNAME'SİNDE HAŞHAŞÎLER

Nizamülmülk (1018-1092), Haşhaşîlerle en fazla mücadele eden kudretli bir Selçuklu vezirdir. Aşağıda anlatacağız, 77 yaşındayken, bir Haşhaşî'nin hançeriyle ölmüştür.

Nizamülmülk, soyca İranlı'dır. Alp Arslan'ın babası Çağrı Bey zamanında devletin hizmetine girdi. Alp Arslan ve Melikşah dönemlerinde 30 yıla yakın, bugünkü karşılığı başbakanlık diyebileceğimiz vezirlik makamında bulundu. Devlete toplam 40 yıl hizmeti vardır.

Devletin nasıl idare edileceğine dair ünlü eseri Farsça *Siyasetname*'sini yazmıştır. Eserin diğer adı *Siyerü'l-Mülûk* (Hükümdarların Hayatları)'tur.

Siyasetname'de Batınîlerle mücadelesi önemli bir yer tutar.

10. Fasıl'da Deylemlilerin şikayeti üzerine "dinlerine sadık Türk askerlerini" Batınîleri temizlemesi için nasıl gönderdiğini anlatır:

"Benim maksadım Irak'a gelip vilayeti almak değildi. Hindistan'da her gün ortaya çıkan orijinal olaylar mevcut olduğundan, onlarla meşgul oluyordum. Irak'ta yaşayan Müslümanların çoğu bana mektup göndererek, Deylemlilerin halka açıktan açığa pek çok zulüm yaptıklarını yazdılar. Nerede güzel bir kadın, temiz bir çocuk görseler onları zorla götürüp, fesat çıkarıyorlar. Onlarla kadınlar gibi birlikte yaşıyorlar. Resulullah'ın (S.A.) dostlarına açıktan lanet okuyorlar. Hz. Âişe (R.A.) hakkında çok kötü sözler söylüyorlar. Mukataalardan iki veya üç defa vergi alıyorlar. Velhasıl istediklerini yapıyorlar. Hepsi, nikahlı dokuz karısı olan Mecdüddevle denilen oranın padişahını şehinşah ilan etmeye kara vermişler. Şehirlerde ve nahiyelerde Rafizilik mezhebini açıkça methediyorlar. Yaratıcı'nın var olmadığı hakkında açıkça sohbet ediyorlar. Namaz, oruç, zekat ve haccın tamamını inkar etmektedirler. Mukataa sahipleri bunları böyle şeylerden men edemedikleri gibi zulümlerinin önünü de alamıyorlar. 'Bu haberin doğruluğu anlaşılınca, ben de bu mühim işi Hindistan'a gazaya tercih ettim. Irak'a yönelerek, hepsi Hanefi mezhebinden, temiz inançlı, dinlerine sadık Türk askerlerini Deylemiler, Rafiziler ve Batınîler üzerine gönderdim. Neticede köklerini yer yüzünden kazıdılar. Bir kısmını kılıçtan geçirdiler, kimisini hapsettiler, bir kısmını da zincire vurup esir ettiler. Bir kısmı da dünyanın şurasında burasında avare oldu. Horasan ulemasını, hepsini Hanefi veya Şafi yapmaları için görevlendirdim. Her iki top-

lum da Rafizi, Harici ve Batınîlerin düşmanı ve Türklerin tabiatına uygundurlar. Hepsinin Rafizi olduğunu anladığım, işleri güçleri Türkler arasında karışıklık çıkarmak olan Iraklı katiplerin, ellerine kalem almalarını yasakladım. Allah (C.C.)'in yardımıyla çok kısa zamanda Irak ülkesini onlardan temizledim. Belki Allah beni, kötülük yapanları yeryüzünden kaldırayım, doğruları koruyayım, adaletle yeryüzünü imar edeyim diye yaratarak insanlara emir tayin etmiştir." (Nizamülmülk, *Siyasetnâme*, Çev. Nurettin Bayburtlugil, 2003).

***

Nizamülmülk, Batınîlere karşı tavrını her fırsatta ortaya koymuştur. *Siyasetname*'de Alp Arslan ile Batınîlik meselesi üzerine bir "hikaye"ye yer verir. Hikayede, Alp Arslan Erdem'e, bir Batınî'ye iş verdiği için kızgındır. Erdem, onun önemli komutanlarındandır ve sultan olmasında da etkili rol oynamıştır:

"Bir gün Şehit Sultan Alpaslan'a Erdem'in Hurdâbe'ye kendini katipliğine vermiş olduğunu duyurdular. O söyledikleri 'Hurdâbe Batınî mezhebindendir.' sözüne kızdı.

Bir gün Sultan (Alp Arslan) Bârgah'da Erdem'e, 'Sen benim düşmanım, saltanatımın hasmı mısın?' dedi. Bu sözü işiten Erdem, kendini yere attı (yere kapandı):

'Ey efendimiz, bu ne sözdür? Ben küçük bir bendeyim. Efendimizin halkına karşı ne kusur işlemişim bileyim. Efendimize bendelikten ve taraftarlıktan hiç geri kalmamışım.' dedi.

Sultan: 'Senin katibin Hurdâbe dedikleri o adamcağız, Batınî değil midir?' dedi.

Erdem: 'Ey bendelerinin efendisi, o bütün dünyada kim oluyor? Eğer kendisi hep zehir olsa, bu dergahın sakinlerine ne zarar yapabilir?' dedi.

Sultan: 'Gidiniz, o adamcağızı getiriniz.' dedi.

Gidip, onu getirdiler. Sultan: 'Sen Batınî'sin ve Bağdat halifesi hak değildir diyorsun.' dedi.

Hurdâbe: 'Ey efendimiz bendeleri Batınî değildir. Şiî'dir.' dedi.

Sultan: 'Ey kötü adam, Rafizi mezhebi o kadar iyi midir ki onu Batınî mezhebine kalkan yapıyorsun? Zira, her iki gruba da lanet

olsun.' dedi ve emir verdi: Kendisini hakaretle sultanın huzurunda kapı dışarı ettiler.

Sonra sultan, yüzünü büyük topluluğa çevirdi ve 'Suç bu adamcağızın değildir: Suç, bir kötü mezhepliyi kendi hizmetine alan Erdem'indir. Ben defalarca sizlere söylemişimdir ki sizler Horasanlı ve Maveraünnehirli Türklersiniz. Bu diyara yabancısınız; bu vilayeti ben kılıçla ve zorla almışım. Irak ahalisi çoğunlukla, kötü mezhepli, kötü dinli, kötü itikatlı ve Deylem taraftarı olurlar. Türk ile Deylem arasındaki düşmanlık ve ihtilaf bugüne ait değildir. Aziz ve celil olan Allah, Deylemlilere musallat oldukları için Türkleri yüceltmiştir. Aziz ve celil olan Allah'ın lütfü ile Türkler, hem Müslüman'dırlar hem de temiz dinlidirler. Onlar (Deylemliler) boş şeyler (heva), bidat (ile uğraşırlar) ve kötü mezheplidirler. Türkler (karşısında) aciz kaldıkları müddetçe, büyüklük taslarlar ve itaat gösterirler. Türklerin işlerinde zayıflık zuhur ederse, onlar kuvvet kazanırlar, Türklerden öc almaya çalışırlar.' dedi." (Nizamülmülk, *Siyâset-nâme*, Haz. Mehmet Altay Köymen, 1990).

***

Nizamülmülk, burada dikkat çekici bir örnek anlatır:

"Sonra (sultan), emretti: 200 dirhem (dirhemi-seng) ağırlığında at kılı getirdiler: arasından bir parça kıl çekti; Erdem'e, 'bunu kopart' dedi. Erdem aldı ve kopardı. Ona başka 5 kıl verdi, onu da koparttı. Sonra (sultan) bir ferraşa emir verdi: Bu kıllardan 3 gez (kalınlığında bir ip büküp getirdi: Sultan (bunu) Erdem'e verdi, (Erdem), her ne kadar çalıştı ve zorladı ise de kıramadı. Sultan, 'düşman da tıpkı bunun gibidir: Birer, ikişer, beşer ahlarla başa çıkmak kolay olur lakin, çoğaldıkları ve birbirine sırt verdikleri zaman, onlar yerlerinden kaldırılamazlar. Erdem, bu, 'O, hep zehir olsa, bu devlete ne yapabilir?' dediğinin cevabıdır: Bunlar tek tek Türkler arasına girip, memuriyetleri ellerine geçirdikleri, Türklerin ahvaline vâkıf oldukları zaman, kısa bir zamanda Irak'ta bir isyan zuhur eder veya Deylemliler memlekete hücum ederler, bunlar da gizli veya açıktan açığa (içten) onlarla bir olurlar; Türkleri helak (etmeye) çalışırlar. Sen Türk'sün ve Horasan ordusundasın. Senin kedhudanın ve hiz-

metkarının hep Horasanlı olması gerekir ki işine bozukluk gelmesin. Padişahın muhalifine kendine (yaklaşmaya) yol verirsen, senin hem kendine, hem de padişaha karşı yapmış bulunacağın bir ihanet olur. Gerçi, kendine karşı her ne istersen yaparsın, padişaha ihanet etmeniz uygun değildir. Sizin benim tasamı değil, benim sizin tasanızı çekmem gerekir. Zira, Allah, -kudret ve şevket ona olsun- beni sizin üzerinize kumandan (sâlâr) yapmıştır, sizi benim üzerime değil. Bilmeniz lazımdır ki her kim olursa olsun, padişahın muhalifleri ile dostluk kuran, padişahın düşmanları cümlesinden olur. Hırsızlarla ve fesatçılarla düşüp kalkan her kimse, onlar cümlesinden olur.' dedi.

Sultanın bu sözleri söylediği sırada, Hâce İmâm Muşattab ile Levker kadısı hazır idi. (Sultan) yüzünü onların tarafına çevirdi ve 'benim söylemekte olduğum hususta ne dersiniz?' diye sordu. (Onlar), 'Alemin Efendisi (Alp Arslan), Rafiziler, Sünnîliğe aykırı davrananlar (mübtediân), Batınîler ve Zimmîler (ehl-i zimmet) hakkında Hudâ'nın Resul'ünün söylemiş olduklarını söylüyor dediler. (...) Cihan Sultanı Alp Arslan bir yıla yakın Erdem'den yüz çevirdi ve ona söz söylemedi. Nihayet, bir gün neşeli olduğu bir sırada şefaat ettiler, birçok konuştular; işin sonunda (sultan) onunla barıştı ve o hadiseyi kapattı. Erdem, yer öptü ve şad oldu." (Köymen, *Siyâsetnâme*).

***

Nizamülmülk'ün Rafiziler ve Batınîlere karşı çok hiddetli olduğunu görüyoruz. *Siyasetnâme*'de, hadis ve ayetler sıralayarak, onların "kafir" addedildiğini açıklar ve sonra şöyle der:

"Bu hususta (birçok) hadis (haber) vardır; Kur'an ayetleri delildir. Eğer hepsini yâd edersem, kendi çapında bir kitap olur. Ama, Rafizilerin hali böyledir; Rafizilerden beter olan Batınîlerin haline bak ki her iki grup kimlerdir. Onların zuhur ettikleri her an, zamanın padişahına onları yeryüzünden kaldırmaktan, kendi memleketini onlardan temizlemek ve boşaltmaktan daha farz olan başka hiçbir iş yoktur, t ki mülk ve devlet bakımından mutlu olsun. Yahudi'ye, Hıristiyan ve Zerdüştî'ye memuriyet

(amel) buyurmak ve Müslümanların başına memur etmek böylece boştur." (Köymen, *Siyâset-nâme*).

0Nizamülmülk, Batınîlerin ve Karmatilerin Kûhistan, Irak, Horasan ve Maveraünnehir'de ortaya çıkışları ve onlarla mücadelelere dair bilgiler vermiştir.

NİZAMÜLMÜLK'ÜN ÖLDÜRÜLMESİ

Büyük Selçuklu Sultanı Alp Arslan zamanından beri 30 yıldır devletin hizmetinde olan ünlü Vezir Nizamülmülk, bu hizmetinin 19 yıldan fazlası Sultan Melikşah zamanında idi. Sultan kadar güçlü ve dirayetli vezirdi. 77 yaşındayken, hançerlenerek öldürüldü. Öldürülüşünün sebepleri farklı anlatılır:

"Gerek sultandan sonra tek söz sahibi olarak titizlikle yürüttüğü idare mekanizmasında kendi otoritesine karşı kimseye göz açtırmaması, gerek sayısı yirmi bine varan adamlarının aşırı derecede çokluğu ve memleketin çeşitli yerlerinde ehemmiyetli mevkilere yerleştirdiği bir düzineye yakın çocukarı vasıtasıyla nüfuz ve iktidarını sıkı bir şekilde muhafazada ısrar etmesi yüzünden, yavaş yavaş etrafında bir hasım kitlesinin teşekkül etmiş olmasıdır." (İbrahim Kafesoğlu, *Büyük Selçuklu İmparatoru Sultan Melikşah*, 1973).

Nizamülmülk'ün içteki bu hasımlarından başka bir de Hasan Sabbah ve taraftarları gibi düşmanları vardı. Vezir, devletin birliği aleyhine iç kavgalara sebep olacak zararlı Batınî cereyanını siyasi ve kültürel çalışmalarını yorulmadan takip ve yok etmeye gayret ediyordu. Nizamülmülk'ün yürüttüğü dinî siyaset kuvvet kazandıkça ve diğer taraftan, kuvvetli Selçuklu ordusu sağlamlığını muhafaza ettikçe, kendisine kurtuluş yolunun daima kapalı kalacağını bilen Hasan Sabbah'ın ise ilk fırsatta Nizamülmülk'ü ortadan kaldırmayı tasarlaması pek tabiî idi. Bununla beraber, Batınî reisi ona uzun müddet el uzatamamış ve ancak Nizamülmülk iç hadiseler yüzün-

den gözden düştüğü zaman, yine vezirin hasımlarının teşvikleriyle onu fedaisinin eliyle öldürtmüştür.

Çok zengin bir Yahudi olan İbn Allan, Nizamülmülk'ün tevecc-cühünü kazanmış ve onun ileri gelen adamları arasına girmişti. 1079 senesinde Sultan Melikşah Hûzistan'da, avlanmaya çıktığı zaman maiyetinde bulunan Sa'düddevle ile Humar-tekin, fırsatını yakalayarak, bu Yahudi'nin ortadan kaldırılması için sultanı ikna ettiler.

Yahudi'nin öldürülmesi vezirin canını sıkmış, hatta üç gün evinden çıkmayarak kırgınlığını belli etmişti. Buna rağmen Melikşah bir ziyafet esnasında vezirinin bu hareketini beğenmediğini hissettirmiş ve Nizamülmülk özür dilemek zorunda kalmıştı.

Nizamülmülk'e cephe alanlardan biri de Tuğra Divanı Reisi Kemalüddevle Ebu'r-Rıza'nın oğlu ve naibi Ebu'l-Mehâsin idi. Sultan tarafından çok sevilen bu zat, aynı zamanda vezirin damadı olmasına rağmen, bir gün Nizamülmülk ile adamları hakkında Melikşah'a şikayetlerde bulundu. Onların birçok mühim makamları işgal ettiklerini ve bu sebeple halkı adeta soyduklarını söyledi. Bunu işiten vezir derhal, atları, silahları ve bütün teçhizatıyla binlerce adamının da katıldığı büyük bir ziyafet tertipleyerek sultanı davet etti. Melikşah geldiği zaman şöyle dedi:

"Sana ve babana hizmet ettim. Senin emvalini aldığım doğrudur. Fakat bu emvali her an emrine hazır bulunan şu gulamlara, savaşçılara harcıyorum. Ayrıca sadakaya, zekata ve evkafa sarf ediyorum. Bütün emlakım ve her şeyim gözünün önündedir. İstersen al! Bana ufak bir köşe yetişir." (İbrahim Kafesoğlu, *Sultan Melikşah*).

Bu sözlerden duygulanan Melikşah, Ebu'l-Mehâsin'in Sâve Kalesi'ne hapsedilmesini emretti. Babası Kemalülmülk de Tuğraîlik'ten azledildi (Şubat 1084).

Vezir aleyhinde şikayetlerden biri de sarayda görevli Tâcülmülk Ebu'l-Ganâim'den geldi. Bir gün Melikşah'a: "Nizamülmülk her yıl fakihlere, sûfîlere 300 bin dinar veriyor. Eğer bu para orduya tahsis edilse İstanbul'u bile fethetmek mümkün olur!" dedi.

Melikşah bunu Nizamülmülk'e sordu. O şu cevabı verdi:

"Ey Sultan-ı Âlem! Allah sana ve bana kullarından hiç kimseye nasip olmayan lütuf ve ihsanda bulunmuştur. Buna karşılık sen Allah'ın dinini yükseltmeye çalışan, onun aziz kitabını hâmil bulunan kimselere yılda 300 bin dinar sarf etsen çok mudur? Sen her yıl askere bunun iki katını harcıyorsun. Halbuki onlardan en kuvvetlisi ve en nişancısının attığı ok bir milden ileri gitmez; ellerindeki kılıçlarla yalnız yakınlarında bulunan kimseleri öldürebilirler. Ben ise sarf ettiğim bu para ile öyle bir ordu teçhiz ediyorum ki onların duaları ta arşa kadar gider ve Allah'a vasıl olmalarına hiçbir engel yoktur."

Melikşah'ın hayattaki oğullarından en büyüğü ve en liyakatlısı olup amcası Yâkutî'nin kızı Zübeyde Hatun'dan doğan Berkyaruk'un veliaht seçilmesini kesinlikle isteyen Nizamülmülk, Melikşah'ı ikna etmeye uğraşırken, Başhatun Terken, kendi oğlu Mahmud'u veliaht yapmak çarelerini arıyordu. Mahmud veliaht seçildiği takdirde, kendisinin Nizamülmülk'ün yerine geçeceğinde şüphesi olmayan Tâcülmülk Ebu'l-Ganâim, Terken Hatun'la Nizamülmülk'ü devirmek için işbirliği yaptılar. Terken Hatun, Nizamülmülk'ü gözden düşürmek için, Melikşah'a telkinlerde bulunuyordu. Nizamülmülk'ün kendi oğul, damat ve adamlarını devletin en mühim makamlarına geçirdiğini, bunların halka zorbalık ettiğini ve gittikçe devlet içinde devlet teşekkül etmekte olduğunu anlatıyordu. Tam bu sırada Nizamülmülk'ün oğlu, Belh Valisi Şemsülmülk Osman ile sultanın bir şahnesi arasındaki hadise vezir ailesinin güttüğü tahakküm politikasında Terken Hatun'u haklı çıkarır mahiyette idi.

Osman, babasının nüfuzuna güvenerek, şahneyi yakalattı, tahkir etti. Durum şahne tarafından Sultana arzolundu. Bu olay Melikşah'ın sabrını taşırmıştı. Hemen yanına çağırttığı Tâcülmülk ve Mecdülmülk ile Nizamülmülk'e şu haberi gönderdi:

"Sen saltanatta benim ortağım mısın? Eğer benim hükmümde

isen haddini bilmelisin. Sen ne salahiyetle, fermanımız olmadan evlatlarına ülkeler ve iktalar veriyor, arzu ettiğini yapıyorsun? İster misin ki önünden hokkanın ve bağından destarın alınmasını emredeyim?"

O zamana kadar tedbiri bir an olsun elden bırakmayan ve benzeri hallerde genç hükümdarı memnun etmenin yolunu bulan ihtiyar vezirin bu sefer verdiği cevap eskiden beri ona karşı kullandığı ifadeden çok farklıydı:

"Sultana şöyle söyleyiniz! Senin nail olduğun ikbal benim fikir ve tedbirim sayesindedir. Babanın öldürüldüğü gün, seni nasıl tuttuğumu, ayaklanmaları bastırdığımı, seni istemeyenleri nasıl tenkil ettiğimi hatırla! Ve unutma ki benim divit ve destarımla senin tac ve tahtın birbirine bağlıdır. O tac ve devlet bu divitle birlikte ortadan kalkar."

Elçiler Nizamülmülk'ün sert sözlerini sultana arzederken hafifletmeğe çalışmışlar ise de Melikşah, Hassa Kumandanı Yelberdi vasıtasıyla hakikati öğrenmiş bulunuyordu. (İbrahim Kafesoğlu, *Sultan Melikşah*).

Bu gelişmelerin ardından Nizamülmülk öldürüldü.

485 Ramazan'ında (Ekim 1092) Melikşah, Nizamülmülk, Tâcülmülk, Terken Hatun beraberce Bağdat'a giderlerken, Nihavend yakınlarında Suhn (veya Sahne) mevkiinde konaklamışlardı. Deylemli Batınîlerden Ebu Tâhir adında bir kişi sûfî kıyafetinde ve elinde bir dilekçe olduğu halde, iftar vakti otağına doğru gitmekte olan Nizamülmülk'e yaklaştı ve dilekçeyi takdim etti. Vezir kağıdı okumakla meşgul iken Ebu Tâhir ansızın hançerini Nizamülmülk'ün göğsüne sapladı. Darbe şiddetli, yara ağırdı, az sonra vezir vefat etti (15 Ekim 1092).

Hâce-i Bozorg Seyyîdü'l-Vüzerâ Kıvâmüddin Nizamülmülk Hasan'ın cenazesi İsfahan'a götürüldü, büyük çayın kenarında güzel bir yerde yapılan Türbe-i Nizam'a gömüldü. Katilin Deylemli bir

Batınî olduğunda bütün kaynaklar birlik iseler de teşvikçinin tayininde ayrılıklar vardır. Şüpheler daha ziyade Tâcülmülk ile Terken Hatun üzerinde toplanmıştır. Her ikisi için de Nizamülmülk adeta aşılmaz bir engel teşkil ediyordu ve o hayatta iken kendi maksatlarına eremeyeceklerini biliyorlardı. Nizamülmülk, sultanın gözünden düşünce, bu, onlar için veziri ortadan kaldırmak adına bir fırsat oldu. Batınî cereyanını, Fatımî Devleti'ni ve Şiî mezhebini yok etmeye çalışan bu büyük devlet adamının zayıf anını kollamakta olan Hasan Sabbah'a, Bağdat yolculuğunda, en müsait fırsat hazırlandı.

Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu'nun ifadesiyle "Tâcülmülk'ün iğvâsı, Hasan Sabbah'ın işaretiyle" Nizamülmülk öldürüldü.

Bernard Lewis, Nizamülmülk'ün öldürülüşünü Reşidüddin'i kaynak göstererek Batınîlerin öldürdüğünü açık bir dille şöyle anlatır:

Bu arada İsmailîler, kendi adlarını taşıyacak olan adam öldürme sanatı dalında ilk büyük başarılarını kazanmışlardır. Kurban olarak güçlü vezirin şahsını seçmişlerdi. "İsyanın büyümesini önlemek ve uyuşukluğun kusurunu kökünden kazımak" için vezirin gösterdiği çabalar, onu İsmailîlerin en tehlikeli düşmanı haline getirmişti. Hasan Sabbah, titiz bir biçimde planını hazırladı. İsmailî kaynaklarından -hiç şüphesiz onları uyarlayarak- etkilenen Reşidüddin, şunları yazmaktadır:

"Efendimiz, iyi bir kurbanlık olan Nizamülmülk'ü ölüm ve imha pususuna düşürmek için hile ve tuzaklar kurdu ve bu eylem sayesinde ünü ve şanı arttı. Hile ve desiselerle, yalan sözler ve asılsız vaatlerle fedailer tarikatının temellerini attı ve onlara: Aranızdan bu devleti muzır Nizamülmülk Tûsî'den kim kurtaracak? diye sordu. Ebu Tâhir Arranî adlı bir adam, buna gönüllü olduğunun işareti olarak elini göğsünün üzerine koydu. Daha sonra o, dalalet yolunu izlemek suretiyle ahiret mutluluğuna ulaşmayı umduğu için, 12 Ramazan 485 Cuma gecesi (16 Ekim 1092), Nihâvend kazasında Sahne denilen yerde, kabul salonundan harimine gitmek-

te olan Nizamülmülk'ün tahtırevanına, sufi kılığına girmiş olarak yaklaştı. Bir hançerle onu yaraladı ve vezir, bu yüzden şehit oldu. Nizamülmülk, fedailerin ilk kurbanıdır. Efendimiz, -hak ettiğiyle yargılansın-: bu şeytanın katli, mutluluğun başlangıcıdır şeklinde bir açıklamada bulundu." (Bernard Lewis, *Haşişîler)*.

Nizamülmülk'ün öldürülmesi gerek halk, gerek asker arasında derin yankılar uyandırdı. Şairler mersiyeler yazdılar. Suhne'de isyan noktasına gelen ordugahı bizzat Melikşah ata binip aralarında dolaşarak, teskin edici sözler ederek yatıştırabildi. Nizamülmülk yerine vezir tayin edilen fakat halkça cinayetin gerçek teşvikçisi gözüyle bakılan Tâcülmülk Ebu'l-Ganâim'i, Nizamülmülk'ün ölümünden beş ay kadar sonra, "Nizamülmülk adamları" tarafından parça parça edilerek öldürülmesi, onların ne kadar korkunç bir intikam hissi içinde bulunduklarını gösterir. (İbrahim Kafesoğlu, *Sultan Melikşah*).

***

Cuveynî, Melikşah'ın veziri Nizamülmülk'ün öldürülüşünü söyle anlatır:

"Hasan Sabbah'ın ortaya çıktığı ilk günlerde Melikşah'ın veziri olan Nizamülmülk el-Hasan bin Ali bin İshak et-Tûsî (Allah rahmet eylesin) Hasan Sabbah ile adamlarının gelecekte çıkaracakları karışıklıkları ve İslam'a açacakları zararın belirtilerini ileriyi gören gözüyle gördüğü için, onların kökünü kazıyacak askerleri hazırlama konusunda aşırı çaba harcadı.

Fakat onun niyetini öğrenen Hasan Sabbah, Nizamülmülk'ü hile tuzağına çekip ortadan kaldırmaya karar verdi. Ondan sonra şöhreti her tarafa yayıldı. Türlü düzenlerle, yalan sözler ve vaatlerle, ikiyüzlü davranışlarla 'fedailer' denilen bir teşkilat kurdu ve Bu Tâhir Arranî adlı bir şahsı, *'Dünyayı da âhireti de kaybeder.'* [Hac, 22/11] ayetinin hedefi yaptı. O, düştüğü bataklıkta ahiret saadetini aramaya başladı. Arranî, 16 Ekim 1092 cuma gecesi, Nihâvend bölgesinde bulunan Sahne denen bir yerde sufi kılığına girerek, iftardan

sonra görev yerinden haremine tahtırevan üzerinde gitmekte olan Nizamülmülk'ün önüne geçip bıçağını onun sırtına sapladı. Nizamülmülk aldığı o yara yüzünden şehit oldu. Onların şehit ettikleri ilk kimse de Nizamülmülk'tür." (Cuveynî, *Cihangüşâ*)

Cuveynî, Hasan Sabbah'ın Nizamülmülk'ü öldürttükten sonra devletin temelini sarsmaya başladığını yazar:

"Yukarıda anlattığımız gibi Nizamülmülk'ü fedailerine öldürttükten 40 gün sonra da Melikşah vefat etti. Ülkenin işleri karışıp devletin temelleri sallanmaya başladı. Her yerde karışıklıklar başgösterdi. Buna karşılık Hasan Sabbah'ın gücü ve kuvveti arttı. Devletten korkan herkes gelip Hasan Sabbah'a sığındı. O arada Reis Ebu'l-Fazl da bir fırsatını bulup Alamut'a gelerek Hasan Sabbah'ın adamları arasında yerini aldı. Bir gün Hasan Sabbah ona dönerek *'Kimin aklını kaçırdığı şimdi belli oldu mu? Görüyorsun ki iki uygun dost buldum ve dediklerimi yaptım.'* deyince, Reis Ebu'l-Fazl, onun ayaklarına kapanarak af diledi.

Nizamülmülk'ün öldürülmesinden kısa bir süre sonra iki ayrı zamanda onun iki oğlunu da bıçakladılar. Adı Ahmed olan onlardan biri, o yaranın etkisiyle Bağdat'ta felç oldu. Diğeri Fahrulmülk'ü de Nişabur'da bıçakladılar. Ondan sonra emîrlerin, devlet büyüklerinin ve tanınmış kişilerin peş peşe canına kıydılar. Hasan Sabbah'a karşı gelen herkesi ortadan kaldırdılar. Burada bütün bu öldürülenlerin adlarını yazmak, sözü uzatır.

Bu sebeple mahalli yöneticiler ya onların sevgisini ya da düşmanlığını üzerlerine çekiyorlar, her iki durumda da zararlı çıkıyorlardı. Sevgi duyanlar Müslüman padişahların gazabına uğruyorlar ve *'Dünyayı da âhireti de kaybeder'* [Hac, 22/11] ayetinin dediği duruma düşüyorlar, onlara düşmanlık besleyenler ise çoğu zaman onların kurdukları tuzaklara düşüp hayatlarını kaybediyorlardı." (Cuveynî, *Cihangüşâ*).

***

Dr. Ahmet Ocak'ın araştırmasına göre; Nizamülmülk'ün katledilişinin farklı versiyonları tarihî kaynaklarda mevcuttur.

Dr. Ocak Sadreddin el-Hüseynî'den şu versiyonu nakleder:

Hasan Sabbah'ın Alamut'ta kötülükleri çoğalınca, Nizamülmülk kaleyi kuşatarak yolları keser. Bunun üzerine atlarının nalları ters olan iki adam kaleden çıkar. Kaleyi kuşatan askerler bunların izlerini görünce kaleye girdiklerkini sanarlar. Nizamülmülk, bu sırada hamamdan çıkmış, bir yerde dinleniyordu. Bu iki adam maruz kaldıkları bir haksızlıktan şikayet eder gibi Nizamülmülk'ün huzuruna gelerek onu bıçakladılar. (Ahmet Ocak, *Selçukluların Dinî Siyaseti*).

BÜYÜK SELÇUKLU SULTANI BERKYARUK VE BATINÎLER

Batınîler Selçukluları çok uğraştırdılar. Melikşah'ın döneminde de Haşhaşîlerin merkezi Alamut Kalesi ele geçirilememiştir.

Batınîler, Sultan Melikşah'ın ölümünden (Öl. Miladî 1092) sonra, oğulları ve hanedanın diğer mensupları arasında başlayan taht kavgalarıyla ve Haçlıların İslam topraklarına girmeleriyle meydana gelen ortamdan istifade ederek İslam dünyasının her tarafına yayılmak istediler.

Melikşah'ın büyük oğlu Berkyaruk, Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun başına geçmişti (1094-1105). Onlarla mücadele etmek için daha fazla zaman ve para ayıramadığı gibi belki de rakip ve düşmanlarının aleyhindeki faaliyetleri, için Batınîlere müsamaha gösteriyordu. Bir taraftan dâîleri vasıtasıyla cahil halkı aldatıyor, diğer yandan fedailer de mezheplerine muhalefet edenleri kendilerine özgü imha vasıtalarıyla (hançerle) öldürüyorlardı. Nizarî-İsmailîlere göre, fedailer, Nizarî imamın düşmanlarıyla mücadele eden ve onun sevgisini kazanma imtihanında başarı gösterip ebedî mutluluğa e-

ren kimselerdi. Batınîler, Batınî düşmanı birini vezir tayin etti diye Sultan Berkyaruk'ı öldürmek istediler. Ramazan 488 (Eylül 1095) tarihinde Sicistanlı biri Sultan Berkyaruk'a hücum edip pazısından yaralamıştı. Suikastı tertip eden şahıs sorguya çekilince kendine iki kişinin yardımcı olduğunu söyledi. Bu şahıslara suikastı kimin emriyle düzenledikleri sorulduğunda cevap vermek istemediler. Birisi filin ayakları altına atılınca açıklama yapacağını belirttiyse de arkadaşı ona*: "Nasıl olsa öldürüleceğiz. Bari sırlarımızı ifşa edip de Sicistan halkına kötülük etme."* deyince o da söylemedi ve her ikisi de öldürüldü.

Batınîler sokak başlarında bıraktıkları âmâ dilencileri bile cinayetlerine alet ediyorlardı. (Aşağıda İbnü'l-Esîr'den ayrıntıyı vereceğiz.)

Berkyaruk devrinde, Batınîlerin hem sayıları çoğalmış ve hem de güçlenmişlerdi. Melikşah'ın diğer oğlu, Berkyaruk'un rakibi, Muhammed Tapar'ın taraftarı İsfahan Şahnesi Emîr Sermez ve Erkuş gibi ileri gelen emîrler birbirleri ardına katledilmişlerdi. Bunun üzerine Berkyaruk'un rakip ve düşmanları, bu cinayetleri Berkyaruk'un planladığını, hatta onun Batınîliğe eğilimli olduğunu iddia etmeye başladılar. Özellikle Nisan 1101'de Hemadan'da Berkyaruk ile Muhammed Tapar arasındaki savaştan sonra Batınîler Berkyaruk'un ordusunda giderek çoğalmıştı.

Batınîler, askerlerin birçoğunu kendi mezheplerine kazanmayı başarmışlardı. Böylece orduda nüfuzları artınca kendilerine katılmayanları ölümle tehdit etmeye başladılar. Vezir ve kumandanlar korumasız ve elbiselerinin altında zırh giymeden evlerinden dışarı çıkmaya cesaret edemez hale geldiler. Batınîler merkezî idarenin çöküşünden de istifade ederek ülkenin her tarafına yayıldılar ve devrin siyasi şahsiyetlerini, kumandanlarını öldürerek korkunç bir terör havası estirdiler.

Fedailere öldürüldükleri takdirde ebedî saadete erişecekleri telkin edildiğinden, onların anneleri evlatlarının sağ salim eve dönmeleri hâlinde bu mutluluğa erişemediklerinden dolayı mahzun

olur ağlarlardı. Bu devirde Batınî cinayetleri öylesine yaygınlaşmıştı ve halk öylesine korkutulmuştu ki bir insan her gün döndüğü vakitte eve dönmezse, onun bir Batınî suikastine kurban gittiğine inanılır ve taziye için oturulurdu. Bu yüzden kimse tek başına dışarı çıkmaya cesaret edemez olmuştu.

Devamlı olarak hayatlarını kaybetme tehlikesi içinde olan devlet adamları, Sultan Berkyaruk'tan, huzura girerlerken elbiselerinin altına zırh giymek için izin almışlardı. Bazılarının da her nereye gitseler kefenlerini de beraberinde götürmeleri, onların içinde bulundukları durumu göstermesi bakımından çok önemlidir.

Batınî cinayet ve faaliyetlerine bizzat şahit olan Enûşirvan bin Halid-i Kâşânî (Öl. Miladî 1137) bu devirde Müslüman halkın içinde bulunduğu acıklı durumu şöyle tasvir eder: *"Felaketler geldi, tuhaf olaylar oldu..."*

Neticede İsmailîler (Batınîler) birden bire büyük bir güç sahibi oldular. Bunlar yoldan güvenliği kaldırdılar. Büyüklere ölüm yağdırdılar. Bir Batınî kendisinin öldürüleceğini bile bile bir topluluğa hücum eder ve onları herkesin gözü önünde öldürürdü. Hükümdardan hiçbiri kendini bunlardan korumak için çare bulamadı. Onlardan endişeye kapılan halk ikiye ayrılmıştı. Bir kısmı açıktan açığa düşmanlık edip bunlarla mücadeleye girerken, bir kısmı da barış içinde onlara bulaşmadan yaşamayı tercih etti. Batınîlere açıkça düşmanlık edenler onların saldırılarına maruz kalmaktan ve öldürülmekten korkarak yaşadılar. Onlarla barış içinde yaşayanlar ise Batınîlerin fikir ve inançlarını paylaşmakla itham edildiler. Bunlar halkın her sınıfına karışmış olduklarından hiç kimse bu ithamlardan kurtulamadı. İnsanlarda Batınîlerden korunmak düşüncesinden başka bir düşünce kalmadı. Tahta geçen sultanlar kendi yakın adamlarına bile güvenemez olmuştu. Halk, sultanın İsmailîleri ortadan kaldırmaya ciddi olarak giriştiğini görünce aralarındaki eski düşmanlıktan dolayı intikam almak için birbirlerini Batınîlikle ve dinsizlikle suçlayıp ihbar ettiler.

***

Sultan Berkyaruk devrinde, Batınîler tarafından işlenen cinayetlerden bazıları şunlardır:

Emîr Erkuş, Miladî 1095'te Abdurrahman-ı Horasanî, Rey Reisi Ebu Müslim aynı yıl Hudâ-dâd-ı Râzî adlı fedailer, Selçuklu Şahnesi Emîr Porsuk da Miladî 1096 tarihinde ismi tespit edilemeyen fedai tarafından katledildi. Sultan Berkyaruk'un annesi Zübeyde Hatun'un veziri olan Abdurrahman es-Sümeyremî Şubat 1097'de fedailerin düzenlediği bir suikaste kurban gitti. Emîr Üner, Miladî 1098'de Hüseyin el-Harezmi adlı bir fedai tarafından öldürüldü. Miladî Ağustos 1100'de, Sultan Muhammed Tapar'ın İsfahan Şahnesi Emîr Bilge Beg'i de iki Batınî fedaisi öldürdü. Miladî 1104 tarihinde, Ebu Cafer bin Meşşât da vaazını tamamlayıp kürsüden inerken Batınîler tarafından öldürüldü. Ebu'l-Muzaffer el-Hocendî de aynı şekilde vaazını müteakip katledildi.

Abdülkadir el-Bağdadî şu yorumu yapar:

"Batınîlerin Müslümanlara vermiş olduğu zarar, Yahudilerin, Hıristiyanların ve Mecusilerin vermiş olduğu zarardan daha büyüktür. Hatta, materyalistlerin ve kafirlerin öteki kollarının sebep olduğu zararlardan daha büyüktür." (Abdülkadir el-Bağdadî, *Mezhepler Arasındaki Farklar: El Fark Beynel'l-Fırak,* Çev. Ethem Ruhi Fığlalı, 1979).

***

Batınîlerin estirdikleri bu terör havasından, meselenin ciddiyetini anlayan devlet adamları Sultan Berkyaruk'a*: "Bu Batınîlerin başını şimdi ezmezsek, sonra onların hakkından gelemez ve zararı telâfi edemeyiz. Kaldı ki halk sizi Batınî olmakla itham ettiği gibi Muhammed Tapar'ın adamları ve askerleri de savaşlarda bize 'Batınîler! diye bağırıyorlar.'"* diyerek şikayette bulundular.

Sultan Berkyaruk, Haziran 1101'de Batınîlere karşı harekete geçti. Bizzat sultanın da katıldığı bir süvari birliği Batınîlerin çadırlarına saldırıp 300 kişiyi öldürdü. Liderleri olduğu söylenen Emîr Muhammed Düşmenziyar ertesi gün yakalanıp katledildi.

Batınîlerin malları ve ağırlıkları yağmalandı. Suikastlarda kullanılmak üzere hazırlanan silahlar da ele geçirildi. Bu arada suçsuz bazı kişiler de düşmanlarının ihbarları sonucu katledildiler. Mesela, Tikrit kalesi muhafızı Keykubad'ın oğlu da bunlar arasındaydı. Buna rağmen babası, Sultan Berkyaruk'a olan bağlılığını devam ettirmiştir.

Sultan Berkyaruk, Batınî meselesini kökünden halletmeye karar vermişti. Daha önce Müeyyidülmülk'ün malını müsadere için Bağdat'a gönderdiği Ebu İbrahim el-Esedabadî'nin de Batınîlerin ileri gelenlerinden olduğunu öğrenerek yakalanıp katledilmesi için emir verdi. Bağdat'ta yakalanan Esedabadî derhal öldürülüp cesedi surların dışına atıldı. Hiç kimse onun namazını kılmaya cesaret edemedi. Sultan Berkyaruk, Halife Mustazhir'e (1094-1118) de haber gönderip Batınîlik'le itham edilenlerin yakalanmasını istedi. Aynı akıbete uğramaktan korkan halk, Batınî diye yakalananları müdafaa etmekten çekiniyordu. Nizamiye Medresesi'nin meşhur müderrislerinden El-Kiyâ el-Harrâsî de Batınî ithamıyla yakalandı fakat bizzat Halife Mustazhir onun itikadının sağlamlığına şahitlik edince serbest bırakıldı.

***

Miladî 1101'de Emîr Bozkuş büyük bir ordu hazırladı. Ordunun silah ve diğer ihtiyaçlarını da temin ettikten sonra, İsmailîlerin yaşadığı Kûhistan'a doğru hareket etti ve çok sayıda Batınî öldürüldü. Daha sonra Tabes Kalesi'ni muhasara edip surlarını yıktı. Bozkuş kaleyi ele geçirmek üzereyken, Batınîlerin kuşatmadan vazgeçmesi için rüşvet teklif ettiler. O da parayı alıp muhasaradan vazgeçti. Bunun üzerine rahat bir nefes alan Batınîler, yıkılan surları tamir edip her ihtimale karşı yeniden silah ve erzak depoladılar.

***

Çavlı, Ramhürmüz ve Errecan arasındaki bölgenin valisiydi. Batınîler Fars ve Hûzistan'daki kaleleri ele geçirip yol kesmeye ve

karışıklık çıkarmaya başlayınca, Çavlı'nınn ileri görüşlü bazı adamları sözde Çavlı ile geçinemediklerini bildirip Batınîlere katılmayı kararlaştırdılar. Batınîlerin yanına giderek: *"Biz de sizdeniz."* dediler. Onların güvenini kazanıncaya kadar orada kaldılar. Sonra da hazırlanan senaryo uyarınca Çavlı, Porsukoğullarının kendi beldelerine göz diktiğini onlara karşı koymaktan aciz olduğu için de Hemadan'a çekilmek zorunda kaldığını söyleyerek yola çıktı. Çavlı'nın Batınîlere katılan bahsedilen adamları, 300 kadar Batınî liderini ikna ederek Çavlı'nın yolunu kesmeye karar verdiler. Derhal hareket edip Çavlı'nın yoluna çıktılar. Her iki taraf karşılaştığı zaman Çavlı'nın adamları onun tarafına geçip birlikte Batınîlere hücum ettiler. Kaçarak kurtulabilen üç kişi hariç hepsini kılıçtan geçirdiler. Hayvanlarını ve silahlarını ganimet olarak aldılar. (Abdülkerim Özaydın, *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi*, 2001)

***

Turanşah bin Kavurt Bey, İsmail adlı bir beye bağlı oldukları ve "İsmailiyye" diye tanındıkları için Sünnî Türkleri öldürttüğünü İbnü'l-Esîr yazar:

"Tîranşâh bin Tûranşâh bin Kavurt Bey, 'İsmailiyye' adıyla tanınan Türkleri öldürmüştü. Halbuki onlar bu Batınî taifesine mensup değillerdi, Sünnî olup İsmail adlı bir emire bağlı oldukları için kendilerine 'İsmailiyye' deniliyordu. Tîrânşâh bu Türklerden iki bin kişinin de ellerini kesmişti; Hûzistan'da katiplik yapan "Ebu Zür'a" adlı bir şahıs Tîrânşâh'ın yanına elçi olarak gelmiş, onu Batınîliğe teşvik etmiş, Tîrânşâh da kabul etmişti.

Tîrânşâh'ın yanında 'Ahmed bin el-Hüseyin el-Belhî' adlı bir Hanefi fakihi vardı. Halk nazarında hürmet ve itaat edilen bir zat idi. Tîrânşâh bir gece onu yanına getirtti ve Fakih uzun süre onun yanında kaldı. Oradan ayrılınca peşine onu öldürmek üzere adam görevlendirdi." (İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil,* C. 10).

***

İbnü'l-Esîr (1160-1233) ünlü eseri *El-Kâmil fi't-Târîh*, İslam tarihinin en önemli kaynaklarındandır. Batınîlerin faaliyetleriyle ve Selçuklularla münasebetleri üzerine birinci el kaynak durumundadır. *El-Kâmil fi't-Târîh*'in 10. ve 11. cildinde ayrıntılı bilgi yer almaktadır. Kitabımızda, müracaat ettiğimiz eserler mutlaka *El-Kâmil*'e atıfta bulunmuşlardır. İbnü'l-Esîr, Berkyaruk'un Batınîlerle mücadelesine anlatır:

"Sultan Berkyaruk bu sene şaban ayında (Haziran 1100) Batınîlerin öldürülmesini emretti. Batınîler, 'İsmailîler' denilen taife olup eskiden "Karamita (Karmatiler)" adıyla anılırdı. Biz şimdi onların ilk zamanlarını anlatacak, sonra da öldürülmelerinin sebebini zikredeceğiz.

Onlar, yani Batınîler ve "İsmailiyye" diye meşhur olan bu son davetin sahipleri hakkında Sultan Melikşah devrinde bilgi edinilmiştir. O günlerde on sekiz Batınî toplanıp Sâve'de bayram namazını kılmışlar, şahne de onları dikkatle izledikten sonra yakalayıp hapsetmiş, haklarında soruşturma yaptıktan sonra da salıvermişti. Bu Batınîlerin yaptıkları ilk toplantıydı.

Batınîler daha sonra İsfahan'da ikamet eden Sâveli bir müezzini Batınîliğe davet ettiler fakat müezzin kabul etmedi, Batınîler de kendilerini jurnal etmesinden korkarak onu öldürdüler. Batınîler tarafından öldürülen ilk şahıs bu müezzindir, döktükleri ilk kan da budur. Nizamülmülk bunu haber alınca müezzini öldürmekle itham edilenlerin derhal yakalanmalarını emretti. Sonunda bu cinayetten Tahir adlı bir marangoz sorumlu tutularak öldürüldü. Âleme ibret olsun diye cezalandırıldı ve ayağından tutulup sokaklarda dolaştırıldı. Onlardan öldürülen ilk şahıs da bu marangozdur. Marangozun babası vaizdi. 486 (1093) yılında Sultan Berkyaruk ile birlikte Bağdat'a geldi, sultandan izzet ve itibar gördü, sonra da Basra'ya giderek oranın kadılığını deruhte etti. Daha sonra elçi olarak Kirman'a gitti ve çıkan bir karışıklıkta halk tarafından öldürüldü. Onun bir Batınî olduğu söylendi.

Daha sonra Batınîler, Nizamülmülk'ü öldürdüler. Bu da onların ilk meşhur cinayetidir. Batınîler: 'O, marangozu öldürdü, biz de onu öldürdük.' dediler.

Batınîlerin işgal edip kapandıkları ilk yer Kayin yakınındaki bir şehirdir. Şehrin reisi (amiri) onların mezhebine mensuptu, onun yanında toplanıp güçlendiler. Kirman'dan Kayin'e giden bir kafile oradan geçerken şehrin reisi adamları ve Batınîlerle birlikte onların üzerine saldırıp hepsini öldürdüler. Bir Türkmen hariç kafileden kurtulan olmadı. Bu Türkmen Kayin'e gidip hadiseyi anlattı, bunun üzerine halk Kadı el-Kirmanî ile birlikte Batınîlere karşı cihada koşuştular fakat onların hakkından gelemediler.

Daha sonra Nizamülmülk öldürüldü, Sultan Melikşah da vefat etti; böylece Batınîlerin durumları güçlendi, kudret ve azametleri arttı, ihtiras ve iştahları kabardı.

İsfahan'da kuvvetlenmelerinin sebebi şudur:

Sultan Berkyaruk, kardeşi Mahmud ile annesi Terken Hatun'u İsfahan'da kuşatıp oradan ayrıldıktan sonra İsfahan'da Batınîlerin propagandası yapılmaya ve yayılmaya başladı. Batınîler şehrin muhtelif mahallerine dağılmışlardı. Hemen toplanıp kendilerine muhalefet edenlerden güçlerinin yettiği şahısların mallarını gasp etmeye ve öldürmeye başladılar. Bunu pek çok kişiye yaptılar ve şirretlikleri epeyce arttı; öyle ki bir insan her zaman geldiği vakitte evine dönmeyecek olursa onu Batınîler tarafından öldürüldüğüne kesin olarak inanırlar ve taziye için otururlardı. Halkın gözü yılmıştı, hiç kimse tek başına dolaşamıyordu. Günün birinde müezzin Batınî bir komşusu tarafından yakalandı. Aile fertleri kalkıp feryat etmeye başladılar. Batınîler de onu evin damına çıkarıp aile efradının yüzlerine vurarak nasıl ağlayıp feryad ettiklerini gösterdiler fakat müezzin Batınîlerden korkup konuşamıyordu.

***

Bu musibet İsfahan'daki herkese yayılınca Allah Taâlâ onların perdelerinin yırtılmasına ve onlardan intikam alınmasına izin verdi. Bir adam tesadüfen bir arkadaşının evine girmiş ve orada görülmemiş elbiseler, ayakkabılar ve hiç rastlamadığı silahlarla karşılaşmıştı. Arkadaşının yanından çıkıp gördüklerini anlattı, bunun üzerine halk bu eşyaları meydana çıkardı ve bunların öldürülen şahıslara ait olduğunu anladılar.

Bütün ahali isyan edip öldürülen yakınlarını araştırmaya ve soruşturmaya başladı. Batınîlerin bulunduğu geçitlerin üzerine çıktılar. Batınîler oradan geçen şahısları yakalayıp bir eve götürüyorlar ve öldürüp evde bu maksatla yaptıkları kuyuya atıyorlardı.

Geçidin kapısında âmâ bir şahıs vardı, oradan bir adam geçecek olsa kendisini geçidin kapısına kadar birkaç adım götürmesini ister, o da bu âmâ şahsı geçidin kapısına kadar götürünce hemen yakalanıp öldürülürdü. Bunun üzerine Şafi fakihi Ebu'l-Kasım Mesud bin Muhammed el-Hocendî, Batınîlerden intikam almak için kolları sıvadı. Silahlanmış büyük bir kalabalık topladı, onlara çukur kazdırıp içine ateş yaktırdı. Halk Batınîleri bölük bölük veya birer birer getirip bu ateşe atıyordu. Bu ateş çukurlarının başına bir adam görevlendirip ona 'Mâlik' adını verdiler. Böylece pek çok Batınî'yi öldürdüler." (İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil,* C. 10).

***

Daftary, Berkyaruk'un Batınîlerle mücadelesinde, Batınîlerin kıyıma uğramakla beraber kale kaybetmediklerini yazar:

Bu şartlar altında, Nizarîler melahide (sapkınlar) ve Haşhaşiyye (esrarkeş) gibi, kendilerine karşı duyulan genel düşmanlığı ifade eden aşağılayıcı adlarla anılmaya başlandılar.

Bütün baskı ve kıyımlara rağmen, Berkyaruk'un iktidarının geri kalan yıllarında ve özellikle 1096 yılından sonra, İran İsmailîlerin talihi yükselmeye devam etti. İsmailîler, Rudbar, Kumis, Kûhistan ve başka dağlık bölgelerde çok sayıda kaleyi ellerinde tutmakla kal-

mayıp, örgütlenmelerini çok sayıda şehre yaymaya ve Selçukluların işlerine doğrudan karışmaya başladılar. Bu başarılarıyla cesaret kazanarak, dikkatlerini Selçuklu merkezine, İsfahan'a çevirdiler. İsfahan'da İsmailîler uzun süredir faaliyetteydiler. Batı İran ve Irak'ın başdâîsi Abdülmelik bin Attâş, merkez olarak bu şehri seçmişti. Abdülmelik bin Attâş'ın oğlu Ahmed, İsmailî faaliyetlerine yeniden hız kazandıracaktır. Babasının kaçışı sırasında, onun dinî konulardaki fikirlerini paylaşmadığı sanılarak kendisine Şahdiz'de kalma izni verilmişti. Bununla birlikte İran'daki Selçuklu merkezinin tam ortasında uzun süredir gizlice Batınîliği yaymaktaydı.

Selçuklular arasındaki iç savaştan yararlanarak İsfahan ve çevresindeki faaliyetlerine hız veren, Ahmed'in liderliğinde şehrin yaklaşık sekiz kilometre güneyinde bir dağ üzerinde kurulu önemli Şahdiz Kalesi'ni ele geçirerek en büyük başarılarından birini elde ettiler.

Zamanın Selçuklu yazarlarına göre, Ahmed amacına ulaşmak için öncelikle Şahdiz Kalesi'nde, çoğu Deylem asıllı olan ve Şiîliğe meyyal askerlerinin çocuklarına ders vermeye başladı. Melikşah tarafından, başşehrin yollarının güvenliğini sağlamak için eskiden Dizkûh adı verilen kalenin yerinde yeniden yaptırılan Şahdiz Kalesi'ne bu yolla giren Ahmed, zaman içinde öğrencilerinin babalarını Batınîliğe çekerek 1100 yılında kaleyi ele geçirdi.

İsfahan yakınlarında bir davethane kuran Ahmed, bölgede tam otuz bin kişiyi Batınîliğe kazanmıştı. Böylelikle İsmailîler, bölgeden Selçuklu hazinesini zarara uğratacak vergiler toplamaya başladılar. Şahdiz'i ellerine geçirmekle, Selçukluların gücüne ve itibarına ağır bir darbe indirmişlerdi. Sonra, İsfahan'ın yaklaşık otuz kilometre güneyindeki Kalencan Kalesi'ni de aldılar.

Daftary, "Güvenilir olmayan bazı bilgilere göre, bu olaylar sırasında, artık yaşlanmış olan İbn Attâş'ın Alamut'a giderek ömrünün son yıllanın Hasan Sabbah'ın korumasında geçirdiğini" belirtir.

Batınîlerin Şahdiz'i ele geçirmeleri onları daha cesaretlendirdi. Berkyaruk'un sarayına ve ordusuna sızmayı başardılar.

Batı İran'a hâkim olan Berkyaruk ile Horasan Hâkimi Sencer, bütün Selçuklu iktidarı için ciddi bir tehdit durumuna gelmiş olan Batınîlere karşı ortak hareket etme kararı aldılar. Berkyaruk İsfahan'da, Sencer Kûhistan'da çok sayıda Batınî'yi öldürttü; birçoğunu esir etti. Batınîler, yine de daha önce ele geçirdikleri kalelerden hiçbirini kaybetmediler.

Berkyaruk'tan sonra Muhammed Tapar'ın tahta geçtiği 1105 yılında, Nizarîler az toprak kaybıyla ayaktaydılar. (Daftary, *İsmailîler*).

***

İbnü'l-Esîr, Batınîlerin özellikle kaleler ele geçirmeyi ve yeni kaleler yapmayı hedef edindiklerini yazar:

"Batınîler birkaç kaleyi ele geçirmişlerdi ki İsfahan Kalesi de bunlardan biridir. İsfahan Kalesi çok eski bir kale değildi ve Sultan Melikşah tarafından inşa edilmişti.

İsfahan Kalesi'nin yapılmasının sebebi şudur:

Rumların ileri gelenlerinden biri Sultan Melikşah'ın yanına gelip Müslüman olmuş ve onun saflarına katılmıştı. Sultan bir gün ava çıktı, av sırasında iyi cins bir av köpeği yanından kaçıp bu kalenin bulundu dağa doğru gitti. Sultan ile yanındaki Rum asıllı şahıs da köpeği takip ederek dağa çıktılar ve köpeği kalenin inşa edildiği yerde buldular. Rum asıllı şahıs sultana: 'Eğer bizim yanımızda böyle bir dağ olsaydı, üzerine istifade edeceğimiz bir kale yapardık.' dedi. Bunun üzerine sultan orada bu kalenin yapılmasını emretti. Nizamülmülk her ne kadar mani olmak istediyse de sultan onun sözünü dinlemedi, kalenin inşası tamamlanınca da buraya bir dizdar tayin etti.

Sultan Melikşah devri sona erip İsfahan şehri Terken Hatun'un eline geçince bu dizdarı oradan uzaklaştırıp, yerine başkasını tayin etti. Bu dizdar 'Ziyâr' adında bir Deylemli idi. Onun ölümü üzerine Hûzistanlı (Hûzî) biri kalede görev aldı. Ahmed bin Attâş onunla irtibat kurdu. Batınîler Ahmed bin Attâş'a taç giydirmişler, onun için

mal toplamışlar ve cahil olmasına rağmen onu reis tayin etmişlerdi. Babası da onların önde gelen simasıydı. Ahmed bin Attâş dizdarla anlaşıp onun yanında kaldı, ona güvendi, işleri ona havale etti. Dizdar ölünce Ahmed bin Attâş kaleyi istilâ etti. Müslümanlar ondan çok büyük zarar gördüler. Batınîler Müslümanların mallarını aldılar, adamlarını öldürdüler ve yol kestiler. Müslümanlar sürekli korku ve endişe içinde yaşadılar. Onlar: 'Bir köpeğin yol gösterdiği ve bir kafirin tavsiye ettiği bu kaleden sonunda elbette fenalık gelecektir.' diyorlardı.

Batınîlerin ele geçirdiği diğer bir kale de Kazvîn yöresinde bulunan Alamut idi. Rivayete göre, Deylem hükümdarlarından biri ava çok düşkündü. Bir gün bir kartal uçurup peşinden gitti, kartalın bu kalenin inşa edileceği yere konduğunu gördü. Burayı müstahkem bir mevzi buldu ve üzerinde bir kale yapılmasını emretti, kaleye de 'Aluhmût' adını verdi ki Deylem lisanında kartal eğitimi (talimu'l-ukâb) manasındadır. Bundan dolayı buraya ve civarına 'Tâlekân' denir.

O yörede müstahkem birkaç kale vardı ki bunların en meşhuru Alamut idi. Bu bölgenin mültezimi Şerefşah el-Ca'ferî idi. Fakat o buraya saf ve kalbi temiz bir Alevî'yi naib tayin etmişti." (İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil,* C. 10).

***

Emîr Bozkuş, Miladî 1104 tarihinde Horasan askeri ve gönüllülerinden oluşan bir ordu ile Batınîlerin elindeki Tabes Kalesi'ni yerle bir etmek için harekete geçti. Kaleyi ve civarındaki köyleri tahrip edip Batınîlerin bir kısmını öldürdü, bir kısmını da esir aldı fakat daha sonra Sencer'in adamları Batınîlere bir daha kale yapmamak, silah almamak ve hiç kimseyi kendi mezheplerine davet etmemek şartıyla aman verilmesini tavsiye ettiler. Halk, bu yersiz karardan dolayı çok öfkelendi ve Sencer'i ayıpladı.

İbnü'l-Esîr, Emîr Bozkuş'un Batınî kalesine saldırışını şöyle anlatır:

Sultan Sencer'in en büyük emîri Emîr Bozkuş, bu sene büyük bir ordu topladı, askerleri silah ve teçhizatla takviye ettikten sonra İsmailîlerin beldesine yürüyüp yağmaladı ve şehri harabeye çevirip pek çok Batınî'yi öldürdü, Tabes'i muhasara edip sıkıştırdı, mancınıklarla taş yağmuruna tuttu, surlarının büyük bir kısmını tahrip etti. Tabes ahalisi güçsüz düştü, Bozkuş az kalsın kaleyi ele geçirecekti fakat Batınîler çok miktarda rüşvet gönderip kendilerinden istediği şeylerden vazgeçmesini talep ettiler, o da Tabes'ten ayrılıp onlarla uğraşmaktan vazgeçti. Batınîler derhal surların yıkılan yerlerini tamire başladılar, şehre silah, erzak vs. yığdılar. Bozkuş daha sonra 497 (1103-1104) yılında onları yeniden muhasara etti." (İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, C. 10).

***

Berkyaruk'u Batınîlik'le itham edenlerin hepsi onun rakip ve düşmanlarıydı. Müeyyidülmülk ve Muhammed Tapar örneğinde olduğu gibi karşı tarafı yıpratmak ve halkın sevgisini kazanmak gayesiyle yapıyorlardı. Bununla beraber Sultan Berkyaruk'un bu tür ithamlara müsait bir durumda bulunduğu da bir gerçekti çünkü daha Miladî 1092'lerde Terken Hatun (Öl. Miladî 1094) ve oğlu Sultan Mahmud (1092-1094)'u İsfahan'da muhasara ederken o yöredeki Batınîlerin desteğini kazanmak maksadıyla ordusuna Batınî asker aldığını ve onlarla işbirliği yaptığını görüyoruz. Daha sonraki dönemlerde de Emîr Üner ve diğer bazı meşhur kumandanları bertaraf ederken onları kullanması zihinlerde şüphe uyandırmıştır.

Miladî 1100 tarihinde Emîr-i Dâd Habeşî bin Altuntak ile birlikte Melik Sencer'e karşı yaptıkları savaşta, Berkyaruk'un saflarında 5 bin Batınî vardı. Yine Miladî 1101 yılında, Muhammed Tapar ve Sencer'in Bağdat'a varması üzerine Dicle'nin batı yakasına geçmek zorunda kalan Berkyaruk'un askerleri arasında çok sayıda Batınî mevcuttu. Nehrin iki yakası arasında çarpışmalar olurken, Muhammed Tapar'a bağlı birliklerin Berkyaruk tarafına: "Batınîler!" diye bağırmaları dikkat çekiyordu. Remle'de bir süre konakladıktan

sonra Vâsıt'a geçen orduda bulunan emîrler rahat uyuyamıyorlar ve korkularından devamlı zırhla yatıp kalkıyorlardı. (Abdülkerim Özaydın, *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi*).

Berkyaruk üzerine araştırmalar yapan Prof. Dr. Abdülkerim Özaydın: *"Bütün bu hadiselere ve onu Batınîliğe yatkın olarak gösteren kaynaklara rağmen Sultan Berkyaruk'un bir Batınî olmadığını, taht kavgalarının o sıkıntılı günlerinde onları kendi çıkarları için kullandığını söylemek gerçeklere daha uygun olur düşüncesindeyiz."* yorumunu yapmıştır.

***

İbnü'l-Esîr, Selçuklu Sultanı Berkyaruk'un Batınîleri öldürmesinin sebebini şöyle açıklar:

"Batınîlerin durumunun güçlenmesi, kuvvetlerinin artıp sayılarının çoğalması üzerine düşmanlarıyla aralarında kin ve intikam hisleri doğmasına yol açar. Batınîler çok sayıda büyük emîri öldürünce -ki bunların çoğu İsfahan Şahnesi Emîr Sermez, Nizamülmülk'e bağlı emîrlerden Emîr Erkuş ve Gümüş ile Sultan Muhammed'in eniştesi vs. gibi çoğu Sultan Muhammed'e bağlı ve Sultan Berkyaruk'a muhalif emîrlerdi- Berkyaruk'un düşmanları bu cinayetlerden onu mesul tuttular ve onu Batınîlere mütemayil olmakla suçladılar.

Sultan Berkyaruk'un kardeşi karşısında zafer kazanıp onu mağlup etmesi ve Müeyyidülmülk'ü öldürmesi üzerine, Batınîler ordu içinde de yayılmaya başladılar. Çok sayıda askeri aldattılar ve kendi mezheplerine soktular. Neredeyse üstünlüğü ele geçireceklerdi. Ordu içinde Batınîlerin ileri gelenlerinden müteşekkil bir grup oluştu, böylece etkinlikleri arttı. Kendi görüşlerine karşı çıkanları ölümle tehdit etmeye başladılar. Muhalifleri de onlardan korkmaya başladı; hatta ileri gelen asker ve kumandanlar zırh giymeden evlerinden dışarı çıkamaz oldular. Vezir El-Eazz Ebu'l-Mehâsin bile elbisesinin altından zırh giyiyordu. Sultan Berkyaruk'un yakın adamları da huzura silahlı olarak girmek için izin istediler ve öldürülmekten korktuklarını söylediler, sultan da kabul etti.

Emîrler, Sultan Berkyaruk'a Batınîlerin durumu telsfisi imkansız bir hale gelmeden önce onları öldürmesini tavsiye ettiler, halkın kendisini Batınîliğe mütemayil olmakla itham ettiklerini anlattılar, hatta kardeşi Sultan Muhammed'in askerleri onu Batınî diye takbih ediyorlardı. Savaş sırasında tekbir getirip onlara: 'Ey Batınîler!' diye bağırıyorlardı. İşte bütün bu sebepler birleşince, sultan onların öldürülmesine ve kanlarının dökülmesine izin verdi, askerleriyle birlikte yola çıkıp peşlerine düştü ve Batınî bir cemaati çadırlarında yakaladı. Tanınmayanlar hariç kurtulan olmadı.

Batınîlerin lideri olduğu söylenen Yezd Hâkimi Emîr Muhammed bin Düşmenziyar bin Alâüddevle Ebû Cafer bin Kâkeveyh de kaçtı. Gece gündüz durmadan yol aldı fakat ikinci gün karargahta yolunu şaşırmış ve ne yapacağını bilmez bir halde bulunup öldürüldü. Darbımeseldir: 'Eceli yeten kendi ayağıyla gelir.' Çadırları yağmalandı, yanında hazır vaziyette silahlar bulundu. Batınîlik'le itham edilenler dışarı meydana çıkarılıp öldürüldüler. Fakat bu arada batınîlikle hiç ilgisi olmayan bazı şahıslar da düşmanlarının jurnalleri sonucu öldürüldüler. Öldürülenler arasında Tikrit Kalesi Mustahfızı Keykubad'ın oğlu da vardı, buna rağmen babası, Berkyaruk'a karşı tutumunu değiştirmedi. Fakat kaleyi müstahkem hale getirmeye ve onarmaya başladı. Şehrin kaleye yakın bir yerde bulunan camiini de düşmanlar üzerinde kaleye çıkmasınlar diye yıktırdı, buna karşılık şehirdeki bir kiliseyi camiye çevirdi ve halk burada namaz kıldı.

Sultan Berkyaruk adına Müeyyidülmülk'ün malını müsadere etmek üzere Bağdat'ta bulunan elçiye haber gönderilip Batınîlerin ileri gelenlerinden ve liderlerinden biri olan Ebû İbrahim el-Esedabadî'nin yakalanıp tevkif edilmesi istendi. El-Esedabadî yakalanıp hapsedildi. Öldürmek istediklerinde: *'Beni öldürdüğünüzü farz edin, kaleler ve şehirlerdeki Batınîleri öldürebilecek misiniz?'* dedi, bunun üzerine hemen öldürüldü. Hiç kimse namazını kılmadı, cesedi surların dışına atıldı. Büyük bir oğlu da karargahta Batınîlerle birlikte öldürülmüştür.

Âne ahalisinin öteden beri bu mezhebe mensup olduğu söylenirdi. Halife El-Muktedî Biemrillah zamanında vezir Ebu Şücâ' onları Bağdat'a çağırıp ileri gelenlerine kendilerine isnat edilen bu mesele hakkında ne düşündüklerini sormuş, onlar inkar etmişler vezir de onları serbest bırakmıştı.

Nizamiye Müderrisi El-Kiyâ el-Harrâsî da Batınîlik'le itham edildi. Bu husus Sultan Muhammed'e anlatılınca, derhal yakalanıp tevkif edilmesini istedi fakat Halife el-Mustazhir Billah onu kurtarmak için adam gönderdi, itikadının sağlamlığına ve ilimdeki yüksek mevkisine şahitlik etti; bunun üzerine El-Kiyâ serbest bırakıldı." (İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil,* C. 10).

MELİKŞAH'IN OĞLU MUHAMMED'İN ALAMUT'U KUŞATMASI

Cuveynî, Melikşah'ın oğlu Muhammed'in Alamut'u kuşatmasını anlatır:

"Hasan Sabbah'ın istilaları peş peşe gelince Sultan Muhammed bin Melikşah, onu ortadan kaldırmak için asker topladı. Ordunun komutasını da Nizamülmülk Ahmed bin Nizamülmülk'e verdi. Nizamülmülk Ahmed, derhal harekete geçerek Alamut'u, oranın yanında ve Andic'in sahilinde bulunan Üstuvand'ı kuşattı, uzun süren savaşlardan sonra Alamut'takilerin tahıllarını yok etti. Daha sonra Rudbar'ı kuşatma altına aldı. Kalelerde kıtlık hüküm sürmeye başladı. Ottan başka yiyecekleri kalmayan kaledekiler, kadınlarını ve çocuklarını başka yerlere göndermeye başladılar. Hasan Sabbah da kadınlarını ve çocuklarını Girdkûh'a gönderdi. Onların güçlerinin ve yiyeceklerinin kalmadığını anlayan Sultan Muhammed, Miladî 1117 yılının başlarında Atabeg Nuş Tegin Şîrgîr'i ordulara komutan tayin ederek ona kaleleri kuşatma emri verdi. O da 4 Haziran 1117'de Lammasar'ı, 13 Temmuz 1117'de Alamut'u kuşatarak man-

cınıkları harekete geçirdi. Şiddetli savaşlar başladı. O Nisan 1118 ayında kaleleri almak ve Müslümanları onların fitnelerinden kurtarmak üzereyken Sultan Muhammed bin Melikşah'ın İsfahan'da öldüğü haberi gelince askerler dağıldı. Böylece İsmailîler hayatta kaldılar. Karşı tarafın bıraktığı silahları ve diğer eşyayı kalelerine taşıdılar." (Cuveynî, *Cihangüşâ*).

İbnü'l-Esîr, Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar'ın (1105-1118) önemli emîrlerinden, Fars Valisi Çavlı Sakavu'nun çok sayıda Batınî öldürdüğünü anlatır:

"Çavlı Sakavu bu sene çok sayıda batınîyi öldürdü.

Sebebi şudur:

Emîr Çavlı, Râmhürmüz ile Errecan arasındaki yerlerin valisiydi. Batınîler yukarıda adı geçen Hûzistan ve Fars bölgesindeki kaleleri işgal ettiler; fenalıkları arttı ve o yörede yol kesmeye başladılar. Bunun üzerine Çavlı adamlarından bir grupla anlaştı, bu anlaşma uyarınca Çavlı'ya karşı isyan ederek onun yanından ayrıldılar ve Batınîlerin yanına gittiler, sonra da onların safına katılmış ve görüşlerini paylaşmış göründüler. Bu vaziyette Batınîlerin yanında kalıp onların güvenini kazandılar.

Bilahare Çavlı, Porsukoğullarına bağlı emîrlerin kendi üzerine yürümek ve şehirlerini ele geçirmek istediğini, onlarla baş edemeyeceği için de o bölgeden ayrılıp Hemadan'a gitmeye karar verdiğini söyledi. Bu mesele duyulup Çavlı Hemadan'a doğru yola çıkınca, Çavlı'nın Batınîlerin yanında bulunan adamlarından ileri görüşlü biri: 'Biz onun yoluna çıkıp, kendisini yakalayacağız, yanında bulunan ağırlıklarını da alacağız.' dedi. Bunun üzerine Batınîlerin ileri gelenlerinden ve soylularından müteşekkil üç yüz kişiyle birlikte hareket ettiler. Bunlar yolda Çavlı ile karşılaşınca, Çavlı'nın Batınîlerin safında yer alan adamları, onların aleyhine dönüp Batınîleri kılıçtan geçirdiler. Üç kişi hariç kurtulan olmadı. Onlar da dağa çıkıp kaçtılar. Çavlı "Batınîlerin yanında bulunan at, silah ve diğer eşyayı ganimet aldı." (İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil,* C. 10).

HAŞHAŞÎLERİN SURİYE'DEKİ FAALİYETLERİ

Alamut'tan, Suriye Nizarîlerini örgütlemek ve yeni taraftarlar kazanmak için çok sayıda fedai gönderildi. Türkmenler 1055'ten itibaren Suriye'ye akınlara başlamışlar, ardından düzenli Selçuklu orduları istilaya girişmişlerdi. Fatımîlerin elde tutmayı başardığı dar kıyı şeridi dışında, bütün Suriye 1078'a kadar Selçuklu hâkimiyetine girmiş ve Büyük Sultan Melikşah'ın kardeşi Tutuş, Suriye hükümdarı olarak kabul edilmişti.

Ülkenin yabancısı olan Selçukluların hâkimiyeti, İran'da olduğu gibi, Suriye'de de birçok problemlere yol açmıştı. Aralarındaki bölünmüşlük yüzünden işgale karşı koyamayan yerli halkın hoşnutsuzluğuna sebep olmuştu. Melikşah'ın ölümünden sonra, o zamana kadar kısmen süren istikrar, Selçuklular arasında başlayan iç savaşla birlikte Suriye'de de bozuldu. Tutuş'un 1095'te İran'da öldürülmesiyle Suriye'deki siyasi kargaşa iyice açığa çıktı ve ülke çok sayıda küçük devlet arasında parçalandı. Suriye, her biri ülkenin bir parçasında hüküm süren Selçuklu şehzadeleri ve emîrlerinin savaş alanı haline gelirken, küçük bölgelerde hüküm süren geleneksel küçük hanedanlar, genel kargaşadan yararlanarak bağımsızlık davasına giriştiler.

Haçlıların 1097'deki gelişiyle birlikte, Suriye'deki siyasal parçalanma daha da büyük boyutlara vardı. Antakya'dan hareket eden Haçlılar, hızla fethederek yerleştikleri Suriye kıyılarında, merkezleri Urfa, Antakya, Trablus ve Kudüs olmak üzere dört devlet kurdular.

Haçlı tehlikesi Suriye halkının sıkıntıları artırırdı. Bu karışık zamanlarda Suriye'deki en önemli Selçuklu yöneticileri, Tutuş'un

oğulları, Halep Hâkimi Rıdvan (1095-1113) ile Şam Hâkimi Dukak (1095-1104) idi.

Alamut'tan gelen fedailer, Suriye'deki siyasi karışıklık ile halkın sıkıntı ve korkularından yararlandılar. Suriye halkı çok değişik din ve mezheplere mensuptu. Suriye Müslümanları arasında, Sünnîlerle içlerinde aşırılıkçı grupların da bulunduğu değişik hiziplere bağlı Şiîlerin sayısı birbirine yakındı. Nizarî dâîleri için elverişli bir çalışma alanı sunan bu aşırılıkçı Şiî grupları arasında, Nusayrilerle Fatımî İsmailîliğinden daha önce kopmuş olan Dürziler vardı. Ayrıca On İki İmamcı ve İsmailî Şiîler de bulunuyordu. Aslında, Suriye iki yüzyıldan fazla bir süre İsmailî düşüncelerinin etkisine maruz kalmıştı.

Suriye'deki Selemiye, 9. yüzyıldaki İsmailîliğin merkezî liderlerinin karargahı olmuştu. Ardından, Fatımîlerin hâkimiyetlerini buraya kadar yaymasıyla, sayısız Fatımî dâîsi Suriye'de açıkça faaliyette bulunmuştu.

Nizarî-Mustalî bölünmesinden sonra, ülkede İsmailîliğin her iki kolu da temsil ediliyordu. Türkler ve Haçlıların tehdidi altında bulunan ve Mustansır'ın haleflerinin yönetiminde Fatımî Devleti'nin çöküşünden umutsuzluğa kapılan Sünnî olsun, Mustalî ya da İsmailî olmayan Şiî gruplarından olsun, çok sayıda Suriyeli Nizarîlerin davetlerini kabul etmeye hazırdılar.

Alamut'tan gönderilen İranlı fedailer, İran'da yaptıkları gibi Suriye'de de önce müstahkem mevkiler ele geçirmeye çalıştılar. Yine suikastlere başvurdular ve mahalli yöneticileri kazanmanın yollarını aradılar. Ancak Suriye'de yayılmanın daha güç olduğunu fark etmede gecikmediler.

Nizarîler, 1113 ve 1130 yıllarından başlayan ilk iki dönem boyunca faaliyetlerini, Selçuklu hâkimlerinin desteğinden yararlanarak, önce Halep, ardından Şam'dan yürüttüler. Üçüncü dönemde ise Cebelü Behrâ'da birçok kale ele geçirmeyi başardılar. (Bugün, Nusayrilerin yaşadığı Cebelü Ensariye.)

Suriye'nin ilk Nizarî lideri El-Hakîm el-Müneccim'di. Alamut'tan gönderilmişti. Müneccim, Haşhaşîleri rakiplerine karşı kullanmak isteyen Halep Selçuklu Meliki Rıdvan zamanında Halep'te ortaya çıktı. Halep önemli bir Şiî nüfusa sahipti ve Şiîliğin Suriye'deki kalelerinden, Nizarîlerin sızmış olduğu Cebelü's-Summak bölgesine yakındı. Rıdvan, Suriye'deki rakip emîrler karşısındaki askerî zayıflığını çok iyi bildiğinden, Halep'te İsmailîliğin açıktan açığa propagandasının yapılmasına izin verdi.

Rıdvan, Nizarîlerin Halep'e gelmesinden birkaç yıl önce Mustalî'nin yüksek hâkimiyetini tanımış ve Halep'te hutbeyi Fatımîler adına okutmuştu. (İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, C. 10) Sonra ise Nizarîlerin Halep'te istedikleri gibi faaliyet göstermelerine izin vermiş, bir "dâru'd-da'vâ" (dava evi) kurmaları için yardımcı olmuştu. (İbn Tagriberdi *En-Nücûm*).

Rıdvan, Nizarîlere yardımın karşılığı olarak en büyük düşmanı, Humus'un hâkimi Cenâbüddevle, Mayıs 1103'te cuma namazı sırasında Ulu Cami'de üç İranlı fedai tarafından öldürüldü. Kaynakların çoğu, suikast emrini Rıdvan'ın isteğiyle Hakîm Müneccim'in verdiği görüşündedir. Olay, Humus halkında büyük bir tedirginliğe yol açtı. Şehirde yaşayan Türklerin pek çoğu Şam'a kaçtı. Şehrin Haçlıların eline düşmesi, Şam Emîri Dukak'ın zamanında harekete geçmesi sayesinde önlendi ve bağımsız bir emîrlik olan Humus, Şam'ın hâkimiyetine girdi.

Batınî lider Hakîm Müneccim, Cenabuddevle'nin öldürülmesinden birkaç hafta sonra öldü. Suriye Nizarîlerinin başına, mesleği kuyumculuk olan İranlı Dâî Ebu Tâhir es-Sâig geçti. O da Rıdvan'dan destek gördü.

Ebu Tâhir, başta Halep'in güneyindeki Cebelü's-Summak olmak üzere, İsmailî sempatizanlarının çoğunlukta olduğu bölgelerde müstahkem yerler ele geçirmeye çalıştı.

Nizarî dâîleri başından beri, başta Sermîn olmak üzere Suriye'nin bazı şehirlerinde halk desteği kazanmış ve hatta belki bazı

küçük bölgelerin denetimini ele geçirmiş olsalar da ilk Nizarî askerî hareketi Halep'in sağlamlaştırılmış bir karakolu olan Efâmiye'ye karşı yapıldı. Efâmiye'yi, 1096'da Rıdvan'ın elinden alan bir Şiî ve muhtemelen Mustalî olan Arap Hâkimi Halef bin Mülâib, Fatımîler adına yönetiyordu. Halef bin Mülâib, Nizarîlerle işbirliğine yanaşmıyordu. Ebu'l-Feth adında bir emîrin yönetimindeki mahalli Nizarîlerin de desteğine güvenen Ebu Tâhir, Efâmiye'yi ele geçirmek için bir plan yaptı. Halef Şubat 1106'da Halep'ten gönderilen bir grup fedai tarafından öldürüldü ve kale, Nizarîlerin eline geçti. (İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, C. 10). Hemen Efâmiye'ye giden Ebu Tâhir, Rıdvan'ın adına kalenin yönetimini ele aldı. Ebu Tâhir'in niyeti Efâmiye'yi Suriye'deki ilk Nizarî üssü yapmaktı. Ancak Antakya'nın haçlı prensi Tancréd, çok geçmeden Efâmiye'yi kuşattı. Kuşatmayı vergi karşılığında bir süre için kaldıran Haçlı prensi, Eylül 1106'da daha büyük bir güçle geri dönerek kaleyi teslim olmaya zorladı. Haçlılar Ebu'l-Feth'i işkenceyle öldürdüler. Buna karşılık Ebu Tâhir es-Sâig ile yardımcılarını fidye karşılığı serbest bıraktılar. Bu, muhtemelen Suriye'de Nizarîler ile Haçlıların karşı karşıya geldiği ilk olaydı. Nizarîler, daha sonra Cebelü's-Summak'ta ele geçirdikleri daha önemsiz bir mevki olan Keferlatha'yı da 1110'da Tancréd'e bırakmak zorunda kaldılar.

Halep'e geri dönen Ebu Tâhir, dava faaliyetlerini ve elverişli bir üs arayışını sürdürdü, bu arada Nizarîler ile Rıdvan arasındaki işbirliği iki taraf için de verimli olmaya devam etti. Rıdvan, 1111'de Haçlılarla savaşmak için büyük bir orduyla Suriye'ye gelen, Musul'un Selçuklu Emîri Mevdud'u Halep'e sokmama kararını verdiğinde, Nizarîler onun yanında yer aldılar. Hem Nizarîler, hem de Rıdvan, bir yandan Dukak'ın ölümünden sonra Şam'ın fiilî hâkimi olan ve burada bağımsız bir hanedan kuran Atabey Tuğtekin'in tehdidinden çekindikleri bir sırada, doğudan gelen yeni bir askerî gücün Suriye'deki varlığından rahatsız olmuşlardı. Bu ilişkilere rağmen, Rıdvan, Berkyaruk'tan daha şiddetli bir politika takip eden yeni Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar'ın Selçuklu etki ala-

nında Nizarîlere karşı tavrına sessiz kalamadı. Rıdvan'a bağlı halk da Nizarîlerden hoşnut değildi.

Rıdvan, ister istemez saltanatının son yıllarında, İsmailî yanlısı tutumunu bir ölçüde değiştirdi. Mevdûd olayıyla aynı yıl içinde, İsmailîlerin büyük düşmanı Ebu Harb İsa bin Zeyd adlı Maveraünnehirli çok zengin bir tüccara Halep'te bulunduğu sırada başarısız bir suikast yapılması, Nizarîlere karşı Rıdvan'ın göz yummak zorunda kaldığı bir halk ayaklanmasının patlak vermesine yol açtı. İki yıl sonra, 1113'te Mevdûd, Şam Ulu Cami'nde öldürüldü.

Melik Rıdvan'ın Aralık 1113'te ölümünden sonra yerine oğlu Alp Arslan el-Ahras geçti.

Halk, cinayetleri yüzünden Haşhaşîleri sevmiyordu.

Batınîler Halep'te zor günler geçirmeye başladılar.

Alp Arslan el-Ahras, İsmailîlere karşı ilk başlarda babasının siyasetini sürdürdü. Hatta, onlara Halep-Bağdat yolu üzerindeki Badis yakınlarında bir kale bile verdi. Ancak bundan kısa bir süre sonra, İsmailîlere karşı geniş çaplı bir kampanya başlattı. İbnü'l-Adîm'in belirttiğine göre, Muhammed Tapar, Alp Arslan el-Ahras'a bir mektup yazarak onu Nizarî tehlikesine kaşı ikaz etmiş ve Haşhaşîleri ortadan kaldırması için ısrarcı olmuştu. (İbnü'l-Adîm, *Biyografilerle Selçuklular Tarihi-Bugyetü't-Taleb Fî Tarihi Haleb (Seçmeler)*, çeviri, notlar ve açıklamalar Ali Sevim, 1982).

Halep Hâkimi İbn Badî de Nizarîlere karşı harekete geçilmesi için Alp Arslan el-Ahras'ı kışkırtmaktaydı. Alp Arslan el-Ahras, sonunda harekete geçilmesini kabul etti ve bu görevi İbn Badî'ye verdi. (İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, C. 10). Ebu Tâhir es-Sâig ile aralarında İsmail ed-Dâî ve Hakîm Müneccim'in bir kardeşinin de bulunduğu İsmailî liderleri tutuklanarak öldürüldü. Bunlardan başka, iki yüz Halepli İsmailî öldürüldü, hapse atıldı, mallarına el kondu. Yine de Halep Nizarîlerinin çoğu değişik bölgelere kaçmayı başardı, Haçlıların hâkimiyetindeki topraklara sığınanlar bile oldu.

Halep'teki İsmailî silahlı grupların komutanı Hüsammeddin Rakka'ya kaçıp orada ölürken, Badis'teki kalenin komutanı İbrahim el-Acemî, Münkızoğullarının hâkimiyetindeki Asi Nehri üzerinde bulunan Efâmiye ve Hamat arasındaki Şeyzer Kalesi'ne sığındı. 1114 baharına kadar, Halep, Sermîn, Efâmiye ve diğer yerlerden kaçan 100 Nizarî Şeyzer'e sığınmış bulunuyordu. Şeyzer yöneticilerinin komşu Hıristiyanların Paskalya kutlamalarına katılmak için kaleden ayrılmasını fırsat bilen bu Nizarîler, Şeyzer'i ele geçirmek için teşebbüse geçtiler. Kaleye dönen Münkızoğulları, kasaba halkının yardımıyla Nizarîlerle burç burç savaşarak hepsini öldürdüler.

Bu olaylarla, Nizarîlerin Suriye'deki faaliyelerinin başlangıç dönemi sona erdi. (Daftary, *İsmailîler*).

(Hasan Sabbah'tan sonra yerine geçen Bozorg Ümîd ve dönemini verirken, Nizarîlerin Suriye'deki faaliyetlerini tekrar ele alacağız.)

SULTAN SENCER'E KURULAN TUZAK

Cuveynî, Selçuklu Sultanı Sencer ile kardeşinin oğlu arasındaki düşmanlık, Mülhidlerle uğraşmaya engellediğini ve onların yeniden güçlenmesine sebep olduğunu yazar:

"Fakat Sultan Sencer, tahta kesin olarak oturunca onların kökünü kazımak için önce Kûhistan'a ordu gönderdi. Yıllarca şiddetli savaşlar oldu. Zor durumda kalan Hasan Sabbah, barış için Sultan Sencer'e birkaç defa elçi gönderdiyse de Sultan kabul etmedi. Normal yollardan amacına ulaşamayacağını anlayan Hasan Sabbah hile yoluna başvurdu. Kendisini sultanın yanında savunmaları için sultanın yakınlarından (havas) bir grubu vaatlerle aldattı. Sultanın hademelerinden birine parayla birlikte bir bıçak gönderdi. Hizmetçi, sultan gece sarhoş olarak uyuduğu zaman bıçağı yatağının karşısında bir yere koydu. Sultan, sabah kalkıp o bıçağı orada

görünce endişelenmeye başladı. Kimseden şüphelenmediğinden o işi gizlice araştırması için bir adam görevlendirdi. O sırada Hasan Sabbah, sultana bir elçi göndererek, 'Eğer ben sultanın iyiliğini düşünmeseydim, sert yere konmuş olan o bıçağı, onun yumuşak göğsüne saplatırdım.' dedi. Bunun üzerine sultan korkarak onunla barışa yöneldi. Onun yaptığı hileye kanarak onlarla savaş yapmaktan çekindi. Onun için Sencer'in zamanında Mülhidlerin işleri yolunda gitti. Sencer, onlara ait olan Kumis bölgesinde bulunan mülklerinin haracından üç bin dinar eksiltti. Girdkûh'un eteğinden geçerlerken alınan bac'dan onlara verilecek olan miktarı belirledi. Çünkü Mülhidler, oradan geçen herkesten bir miktar vergi alırlardı. O usul şimdiye kadar devam etti. Alamut'un fethi sırasında oradaki kütüphanede Sencer'in birkaç fermanına rastladım. Sencer, o fermanlarda onları barışa ve dostluğa çağırıyordu. Buradan Sultan Sencer'in onlara karşı büyük bir sabır gösterdiğini ve onlarla iyi geçinmek niyetinde olduğunu anladım." (Cuveynî, *Cihangüşâ*).

HASAN SABBAH'IN ÖLÜMÜ VE KİŞİLİĞİ

Sultan Sencer'in hüküm sürdüğü devirde, Mayıs 1124'te Hasan Sabbah hastalandı. Lammasar'a bir adam gönderip Bozorg Ümîd'i çağırarak onu kendine halef tayin etti. Dihdar Ebu Ali Erdistanî'yi sağında oturtup onu davet işinin başına getirdi. Hasan Adem Kasranî'yi sol tarafına, ordu komutanı Kiyâ Bu Cafer'i de önüne oturttu. Onlara, eğer imam gelir, ülkesinin başına geçmek isterse, onun yanında yerlerini almalarını vasiyet etti. Sonra 23 Mayıs 1125 çarşamba gecesi "Allah'ın ateşini ve cehennemini boyladı." (Cuveynî, *Cihangüşâ*).

Hasan Sabbah, Alamut Kalesi'ne çıktığı zamandan ölünceye kadar, yani 35 yıl boyunca hiç o kaleden aşağı inmedi.

Hasan Sabbah, bütün zamanını ibadet etmekle, kitap oku-

makla, "sapık düşünceleri"ni yazmakla ve ülke işleriyle uğraşmakla geçirirdi. Sabî'den rivayet ettiklerine göre *Tarih-i Tâcî* adlı eserini yazarken ona neyle uğraştığını soran bir dostuna 'üstü örtülmüş yalan ve aslı olmayan hikayeyle' cevabını verdi. (Cuveynî, *Cihangüşâ*).

Kiyâ Bozorg Ümîd, Hasan Sabbah'tan sonra Nizarî topluluğunun başkanı ve Deylem dâîsi oldu. Aynı zamanda, Cuveynî'nin bahsettiği gibi, imamın bizzat ortaya çıkıp işleri ele almasına kadar, Bozorg Ümîd'e devleti, cemaati ve davayı yönetmekte yardımcı olan bir danışma konseyi olarak adlandırılabilecek bir düzenlemeyle yukarıda adları yazalı üç kıdemli Nizariye de yetki verdi. Davanın idari işlerinden Dâî Ebu Ali Erdistanî sorumlu kılınmıştı.

İranlı araştırıcı Dr. Farhad Daftary, Hasan Sabbah'ın kişiliği üzerine şu yorumu yapar:

"Hasan Sabbah gerçekten çok yetenekli bir insandı. Eşsiz bir örgütçü ve siyasi stateji uzmanı olduğu kadar çileci bir hayat süren bir düşünür ve yazardı. İranlı tarihçiler, çileci ve katı yaşam anlayışıyla ilgili bazı örnekler aktarmıştır. Anlaşıldığı kadarıyla dostlarına da düşmanlarına da karşı aynı uzlaşmaz dürüstlükle davranıyor ve özellikle Rudbar'dakiler olmak üzere, Nizarî topluluğuna dayattığı katı İslami yaşam tarzına kendisi de ödün vermeksizin uyuyordu. Özellikle, İslam'ın başlıca dinî yükümlülüklerinden emru bi'l-ma'ruf ve nehyi ani'l-munker (iyiliği emredip kötülüğü yasaklama) ilkesine uyulmasına büyük önem veriyordu." (Daftary, *İsmailîler*).

Alamut'ta geçirdiği yıllar boyunca kaleden hiç çıkmadı ve söylenildiğine göre, yaşadığı daireden de yalnızca ayda iki kez binanın damına çıkmak üzere ayrıldı. Yaşadığı sürece Alamut'ta hiç kimse açıkça içki içemedi ve müzik aleti çalamadı. Karısını ve kızlarını, geçimlerini dikiş dikerek kazanmak üzere Girdkûh'a gönderdi ve bir daha Alamut'a dönmelerine izin vermedi. Bununla da kalmayarak, iki oğlunu da idam ettirdi. Oğullarından Muhammed'in idamını gerektiren suçu içki içmekti. Diğer oğlu Üstad Hüseyin ise asılsız yere Kûhistan Dâîsi Hüseyin Kâinî'nin öldürülmesine karıştığından

kuşkulanıldığı için idam edildi. İdamından bir yıl sonra, dâînin öldürülmesinin gerçek kışkırtıcısının Alamut'ta yaşayan Zeyd adında biri olduğu anlaşıldı ve o da Hasan Sabbah'ın emriyle idam edildi. Alamut'ta Hasan Sabbah'ın yerini almak isteyen ve Ali soyundan gelen söz konusu kişi, kendisinin müstevda imam olduğunu iddia ederek Nizarîler arasında gizli bir propaganda yürütmüştü. Ölümüne kadar, üstlendiği bütün görevlerin yanı sıra Deylem dâîliğini yürüten Hasan Sabbah, Nizar'ın ölümünden sonra, gizli İsmailî imamının hücceti sayılmıştı. Suriye'deki uzantısıyla İran Nizarî devletini kurup güç zamanlarda Nizarî topluluğuna yol göstermiş, böylece topluluğun ve davanın tartışmasız lideri olmuştu. Nizarîler, 'efendimiz' anlamında Seyyidna adıyla andıkları Hasan Sabbah'a büyük bir saygı duyuyorlardı. Rudbar'daki türbesi Moğollar tarafından yıkılana kadar Nizarîlerin bir ziyaretgahıydı.

***

Bernard Lewis, Hasan Sabbah ve fikirleri üzerine şu değerlendirmeyi yapar:

Hareket adamı olan Hasan Sabbah, aynı zamanda bir düşünür ve bir yazardı. Sünnî yazarlar onun eserlerinden iki bölümü muhafaza etmişlerdir: Kendi yazdığı hayat hikayesinden bazı parçalar ve ilahiyatla ilgili bir eserinin özeti. Bilahare bu özet, Kahire'den koptuktan sonra, Nizarcı İsmailîler tarafından ilan ve muhafaza edilen yeni İsmailî doktrininin, yani Yeni Davet (Davetü'l-cedîde)'in ilham kaynağı olarak saygı görmüştür. Sonraki Nizarî eserler, onun öğretilerinin açıklamaları veya özetlerinden oluşan bazı parçaları ihtiva etmektedir.

Hasan, asla imamlık iddiasında değil, sadece imamın temsilcisi olduğu iddiasındaydı. İmamın ortadan kaybolmasından sonra, hüccet yani delil (zamanın gizli imamı hakkında bilgi kaynağı, geçmişin ve geleceğin aşikar imamları arasındaki canlı bağ) ve davet reisi olmuştur. İsmailî doktrini mutlak bir otorite prensibi üzerine kurulmuştur. Müminin hiçbir iradesi yoktur; talimi yani bilinen öğ-

retiyi izlemesi gerekir. Otoritenin temel kaynağı imamdı; vasıtasız kaynak ise imamın muteber temsilcisiydi. İnsanlar, Sünnîlerin iddia ettikleri gibi, ne imamlarını seçebilirler ne de ilahiyat ve şeriat konusunda hakikati kavrayabilirlerdi. İmamı Allah tayin ediyordu. Allah'ın tayin ettiği bu imam hakikatin temsilcisiydi. Vahyi ve aklı, yalnız o geçerli kılabilirdi. Hakikaten, sadece İsmailî imamı, vazifesi ve öğreticiliğinin tabiatı bakımından bunu yapabilirdi. Öyleyse o, yegane gerçek imamdı. Rakiplerine gelince, kendileri gasıp, müritleri günahkar, öğretileri ise bir yalandı.

Sadakat ve itaat üzerinde ısrarla duran ve dünyayı tamamen reddeden bu öğreti, gizli bir devrimci muhalefetin ellerinde güçlü bir silah haline geldi. Mısır Fatımî Halifeliği'yle ilgili üzücü gerçekler, İsmailî hak iddialarına bir köstek olmuştur. Kahire'den kopuş ve bağlılığın gizli bir imama intikali, İsmailî sevgi ve bağlılığının dışa vurmamış güçlerini açığa çıkardı. Onları canlandırmak ve yönlendirmek de Hasan Sabbah'ın eseri oldu. (Bernard Lewis, *Haşişîler)*.

BEŞİNCİ BÖLÜM

HASAN SABBAH'IN YERİNE GEÇENLER: BOZORG ÜMÎD DÖNEMİ

Bozorg Ümîd, Hasan Sabbah'ın ölümüyle, Deylem ve İsmailî devletinin ve topluluğunun başkanı olarak Alamut'a yerleşti. Dâî Erdistanî, hemen diğer Nizarî kalelerine giderek yeni başkana bağlılıklarını sağladı.

Bozorg Ümîd, 1124'ten 1138'e kadar 14 yıl başta kaldı ve Hasan Sabbah'ın siyasetini devam ettirdi. Selçuklu saldırısına rağmen Nizarî devletini daha da güçlendirdi. O da Hasan Sabbah gibi yetenekli bir yönetici ve askerî strateji uzmanıydı. Ayrıca Rudbar'ın yerlisi olduğu için, bölgede daha sağlam ilişkilere sahipti.

Bozorg Ümîd, Rudbar iktidarının ilk başlangıcından itibaren mahalli emîrlerin düşmanlığı ile karşılaştı. Yönetime geldiği yıl Diyarbakır'da yedi yüz Nizarî öldürüldü. (İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, C. 10).

İki yıl sonra, Selçuklular, Rudbar ve Kûhistan'daki Nizarî kalelerine saldırdı. Sultan Sencer, o zamana kadar, neredeyse yirmi yıl boyunca, mezheple aralarında bir tür ateşkes yapıldığı iddiasını güç-

lendirecek şekilde, Nizarîlere karşı hiçbir harekette bulunmamıştı. İbnü'l-Esîr: *"O sene Vezir... İsmailîlerle savaş yapma, bulundukları yerde onları öldürme, mallarını ellerinden alma ve ailelerini esir haline getirme emrini verdi. Kûhistan'da, onların hâkimiyeti altında bulunan Turaysis ve Nişabur* bölgesin*deki Beyhak üzerine bir ordu gönderdi. Onlara ait bütün bölgelere, kar*şılaşacakları herkesi öldürme emri ile askerî birlikler yolladı." der. (İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, C. 10).

Bernard Lewis, İsmailîlere karşı sert tedbiri yorumlarken şunları yazar:

"Bu malumat, Müslümanlar arasında çıkan bir savaşta, İslam hukukuna göre savaş esirlerine ve sivillere normal olarak tanınan hakların, İsmailîlere tanınmadığını ve onlara ölüme veya esarete tabi tutulmuş kafir muamelesi yapıldığını düşündürüyor. Arap vakanüvisi [İbnü'l-Esîr] iki başarıdan söz ediyor: Bir taraftan, Beyhak yakınında, halkı kılıçtan geçirilen ve reisleri caminin minaresinden atlayarak intihar eden İsmailî köyü Tarz'ın alınışı; öte yandan, sefer sırasında askerlerin 'birçok kimseyi öldürdükleri ve büyük ganimetler ele geçirdikten sonra geri çekildikleri Turaysis üzerine bir baskın." (Bernard Lewis*, Haşişîler)*.

Horasan'dan yola çıkan ordu, pek fazla başarılı olamadı ve geri döndü. Sultan Mahmud tarafından, Hasan Sabbah'ın zamanında neredeyse Alamut'u zaptedecek olan Anuştekin Şîrgîr'in yeğeni Asil komutasında Rudbar'a gönderilen ordunun seferi ise daha başarısız oldu. Aynı yıl içinde Rudbar'a gönderilen bir başka Selçuklu ordusunun komutanı Temurdoğan, Nizarîlere esir düştü, ordu gerisin geriye döndü. Alamut'ta bir süre hapis tutulan Temurdoğan, Sultan Sencer'in ricasıyla serbest bırakıldı. Bu saldırılara rağmen, Bozorg Ümîd'in yönetiminin ilk yıllarında, Nizarîlerin Rudbar'daki vaziyeti zayıflamak şöyle dursun, daha da güçlendi. Bölgede, Talikan'daki Mansure gibi bazı yeni kaleler ele geçirilirken, Saadetkûh ve daha önemlisi gelecekte en önemli Nizarî üslerinden biri olacak olan, yapımına Nisan 1226'da başlanan Meymundiz gibi, daha az sayıda yeni kale de kuruldu.

Nizarîler, doğu İran'da da güçlerini arttırdılar. Bu bölgedeki Nizarî fedaileri, Sencer'i Nizarîlere karşı yeniden harekete geçmeye teşvik eden ve Kûhistan seferinin komutasını üstlenen Vezir Muiniddin Kâşî'yi öldürdüler:

Hizmetçi kılığına girmiş iki fedai vezirin evine sız, iyi hizmetkarlık ve dindarlık gösterisinde bulunarak onun güvenini kazandı. Vezir, nevruz münasebetiyle sultana hediye etmek istediği iki Arap atını seçmek üzere, onları huzuruna getirttiği bir sırada harekete geçmeye karar verdiler ve veziri öldürdüler (16 Mart 1127). İbnü'l-Esîr, *"Vezirin iyi işler yaptığını, onlarla mücadele ederek övgüye layık hizmetlerde bulunduğunu ve Allah'ın da ona şehitlik nasip ettiğini"* anlatır. İbnü'l-Esîr, Sencer, bunun üzerine Batınîleri cezalandırmak için Alamut'a sefer düzenlediğini ve 10 binden fazla İsmailî'yi öldürdüğünü yazar. Bernard Lewis, *"Ne İsmailîlere ne de başkalarına ait olan başka hiçbir kaynakta bu olaydan söz edilmiyor. Büyük ihtimal bir uydurma haber söz konusudur."* der. (Bernard Lewis, *Haşişîler)*.

***

Kûhistan Nizarîleri, 1129 yılında da Sistan eyaletine bir ordu gönderebilecek güçteydi. Sultan Mahmud ordularının başarısızlığı üzerine Nizarîlerle barış görüşmelerine girmeye karar verdi ve Alamut'tan İsfahan'a elçi istedi. Bozorg Ümîd, Hâce Muhammed Nasihi Şehristanî başkanlığında bir heyet gönderdi. Ancak görüşmeler sonuçsuz kaldığı gibi, Nizarî elçileri de Selçuklu sarayından çıkışlarında şehir halkı tarafından linç edildi. Olayla ilgili sorumluluğu kabul etmeyen Mahmud, Bozorg Ümîd'in sorumluların cezalandırılması isteğini de reddetti. Bunun üzerine, öçlerini kendileri almak için harekete geçen Nizarîler, Kazvin'e saldırarak tam dört yüz kişiyi öldürüp çok sayıda ganimet elde ettiler. Bu olay, Kazvin halkı ile Nizarîler arasında sık sık açık savaşa dönüşen bir kan davası başlattı. Mahmud'un Irak'tan Lammasar üzerine gönderdiği orduyla başlattığı yeni bir saldırı da sonuçsuz kaldı. (İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, C. 10).

Sultan Mahmud 1131 yılında öldü. Kardeşleriyle oğlu Davud arasında başlayan çekişme -bahsettiğimiz gibi- Nizarîlere yeni bir nefes alma imkanı verdi. Nizarîler, bu dönemde dikkatlerini Mazenderan Hâkimi Bâvendî Hanedanı'nın amansız düşmanlığıyla karşılaştıkları ve mahalli Zeydîlerin davalarının yayılmasına engel olduğu Hazar kıyılarına yöneltti. Nizarîler, imamlık iddiasıyla ortaya çıkıp, ta Horasan'a kadar geniş bölgelerde taraftar bulan Deylem Zeydîlerinin lideri Ebu Hâim-i Alevî'ye karşı büyük bir zafer kazandılar. Bozorg Ümîd'in iddiasından vazgeçmesi için bir öğüt mektubu gönderdiği Ebu Hâim, bu öğütleri kaale almayarak, Nizarîleri küfür ve sapkınlıkla suçlamaya devam etti. Bunun üzerine Alamut'tan Gilan'a gönderilen ordu, Zeydî ordusunu yenilgiye uğratarak Ebu Hâim'i esir aldı. Alamut'a getirilen Ebu Hâim, burada Nizarîlerle dinî tartışmalara girdi. Bozorg Ümîd döneminin Nizarî vakanüvisinin aktardığına göre, bu tartışmalarda imamlık iddiasından vazgeçen Ebu Hâim, İsmailîliği kabul etmeye hazır olduğunu bildirdi. Ancak, bir süre sonra idam edildi.

Bozorg Ümîd'in son yıllarında vaziyetlerini daha güçlendiren Nizarîler, Kazvin'e ve çok daha uzaktaki Gürcistan'a akınlar düzenlediler. Aynı dönemde, Nizarî dâîleri değişik bölgelerde davayı yaymayı sürdürürken, fedailer de mezhebin birçok düşmanını ortadan kaldırdılar.

Sultan Tuğrul'un (1132-1134) ölümüyle, Batı İran, Azerbaycan ve Irak'taki Selçuklu Sultanlığı'nın yönetimine kardeşi Mesud (1134-1151) geldi. Sultan Mesud, amcası Sencer'in desteğiyle, 18 yıl hüküm sürdü. Selçuklulardan bağımsızlığını kazanmak amacını güden Abbasi Halifesi El-Müsterşid (1118-1135), yeni sultanı tanımadı ve Bağdat'ta okunan hutbelerde adının anılmasına izin vermedi. Halife ile sultan, Hemadan yakınlarında karşı karşıya geldi. Abbasi halifesi yenilgiye uğradı ve esir alınarak Meraga'ya götürüldü. Sultan Sencer'in isteğiyle Meraga'daki esirliğinde saygılı bir muamele gören halife, Ağustos 1135'te kaldığı konağa giren kala-

balık bir fedai grubu tarafından öldürüldü. Olay üzerine Alamut'ta tam bir hafta bayram yapıldı.(Cuveynî, *Cihangüşâ*).

***

Suriye Nizarîleri, 1113'te uğradıkları ağır yenilgiden sonra hayatta kalmayı başarmıştı. Kuruluş dönemlerinin ikinci evresinde, artık üs olarak Halep'i kullanmayı bırakan Nizarîler, kısa sürede faaliyetlerini güney Suriye'ye kaydırdılar. Aslında, Rıdvan'ın ölümünden sonra uğradıkları büyük kıyıma rağmen Halep'te hâlâ bazı dayanak noktaları kalmış ve bölgeyi 1118'de ele geçiren Artuklu Hükümdarı İlgazi ile dostça ilişkiler kurmuşlardı. Halep'te uğradıkları kıyımın baş sorumlusu olan İbn Badî, 1118'de İlgazi'nin gelişiyle şehirden kaçtı ancak ölümden kurtulamadı: İbn Badî'yi iki oğlu ile birlikte öldürerek öçlerini aldılar.

Halep Nizarîleri 1120'de İlgazi'den küçük Eş-Şerif kalesinin kendilerine verilmesini isteyebilecek kadar güçlüydüler. İlgazi vermekle vermemek arasında tereddüt etti ve daha önce yıkılmasını istediği bahanesiyle kaleyi yıktırarak zor durumdan kurtuldu. Kalenin yıkımına nezaret eden, daha önceden de Halep Nizarîlerinin kıyımına karışmış olan Kadî bin el-Keşşab 1125'te Nizarî fedailerince öldürüldü. Bununla birlikte, Nizarîlerin Halep'teki varlıkları, İlgazi'nin yeğeni ve vârisi Belek'in, liderlerini tutuklayıp mülklerini satarak şehri terk etmelerini emretmesiyle son buldu. Ertesi yıl Diyarbekir halkı çok sayıda Nizarî'yi öldürdü.

Ebu Tahir'in idamından sonra Behrâm Suriye Nizarîlerinin liderliğini üstlenmişti. Kendisinden öncekiler gibi İranlı olan Behrâm, İsmailî olduğu gerekçesiyle Bağdat'ta 1101'de Berkyaruk'un emriyle idam edilen yüksek seviyede bir Selçuklu yöneticisi olan Esedabadî'nin yeğeniydi. Amcasının idamından sonra Irak'tan Suriye'ye kaçmış ve burada İsmailî davası için çalışmaya başlamıştı. Halep Nizarîlerinin katledilmesinden kısa bir süre sonra, artık Başdâîliğe yükselmiş olan Behrâm dava faaliyetinin merkezini güney Suriye'ye taşıdı. Şam'ın bu dönemdeki vakanüvisi İbnü'l-

Kalânisî'nin anlattığına göre, Nizarîlerin Halep'te uğradığı kıyımdan sonra bir süre gizliliğe geçen Behrâm, değişik kimlikler altında değişik bölgelerde gizlice örgütlenme çalışmaları yapmıştı. (Daftary, *İsmailîler*).

Suriye Nizarî hareketi, 1126 yılına doğru ülkenin güneyinde yeniden canlandığında Behrâm'ın Şam ve diğer bölgelerde hatırı sayılır bir gücü vardı. Behrâm, aynı yıl içinde Musul hâkimi ve İsmailîlerin amansız düşmanı olan Aksungur Porsukî'nin öldürülmesine de karıştı. (Aksungur'un öldürülüşünü ayrı başlık altında anlattık.)

***

Bu olaydan kısa bir süre sonra, İlgazi'den bir tavsiye mektubu getiren Behrâm, Şam'da açıkça ortaya çıktı. Halep'te bulunduğu sırada, Tuğtekin ile arası iyi olan İlgazi ile dostça ilişkiler kurmuştu. Bu tavsiye mektubu sayesinde, Şam'ın Türk atabeyi, saygıyla karşıladığı Behrâm'a resmî koruma sağladı. Bu koruma, Şam Nizarîlerinin durumunu daha da sağlamlaştırdı. Tuğtekin'in, aslında kendisi İsmailî olmayan veziri Ebu Ali Tâhir bin Sa'ad el-Mezdekanî'nin kişiliğinde de etkili ve güvenilir bir müttefik bulan Behrâm, Nizarî stratejisi uyarınca, ilk iş olarak, ilerdeki operasyonları için üs olarak kullanabileceği bir kale istedi. Tuğtekin, bu isteğe karşılık, Kudüs Latin Krallığı'nın sınırında yer alan ve sürekli Frenk tehdidi altında bulunan uç kalesi Baniyas'ı Nizarîlere verdi. Vezir Mezdekanî'den sürekli destek gören Behrâm, Şam'da, Nizarîliği açıkça yayacağı bir mekana sahip oldu. Çabası sonucu çok taraftar kazandı. Asıl ikametgahı olarak seçtiği Bamiyan Kalesi'nin savunmasını güçlendirip çok sayıda taraftarını da orada topladı. Bu kaleden faaliyetlerini daha da genişleten Nizarîler, yaptıkları sistemli akınlarla birçok yerin kontrolünü ellerine geçirdikleri anlaşılıyor. Ancak bu başarıları fazla sürmedi.

Baniyas'ın kuzeyinde, Hetmon Dağı'nın batısında Vadi et-Teym bölgesi Nizarî davasını yaymak için çok uygun bir yer olarak

görünüyordu. Halkının çoğu Dürzi, Nusayri ve Bedevî olan vadi Behrâm'ın için rahat faaliyet göstereceği bir mekandı. Kabile reislerinden Barak bin Cendel'in öldürülmesinden sorumlu tutulan Behrâm, 1128'de Vadi et-Teym'i ele geçirmek üzere birliklerinin başında Baniyas'tan çıktı. Barak'ın yerine geçen ve öcünü almaya yemin eden kardeşi Dahhak bin Cendel, Behrâm'ın saldırısına karşı hazırlığını yapmıştı. Şiddetli savaşta Nizarîler yenildi ve Behrâm öldürüldü. Galipler, kesik kafa ve elleri getirenleri sevinçle karşılayıp cömertçe ödüllendirdikten sonra Kahire sarayına gönderdiler. Bu yenilgi ve Tuğtekin'in aynı yıl ölümüyle, Nizarîlerin güney Suriye'deki talihleri tersine dönmeye başladı. Behrâm'ın yerine geçen, bir başka İranlı olan yeni lider İsmail el-Acemî Baniyas'ta kalarak kendisinden öncekinin siyasetini sürdürdü. Tuğtekin'in yerini alan Tâcülmülk Böri'nin saltanatında yerini korumayı başaran Vezir Mezdekanî de Nizarîlere desteğini kesmedi. Ancak, Şam Valisi Müferric bin Hasan el Sufî ve komutanı Yusuf bin Firuz'un öğütlerini dinleyen Böri, hem Mezdekanî'den, hem de Nizarîlerden kurtulmak için uygun fırsat kolluyordu. Fırsat, Mezdekanî'nin Ramazan 523 (Eylül 1129)'da öldürülmesiyle geldi. Tıpkı Rıdvan'ın ölümüyle Halep'te meydana gelen olaya benzer şekilde, Şam Nizarîlerine karşı korkunç bir kıyım yapıldı.

Şehrin Sünnî çoğunluğunun desteğindeki topluluk Nizarîlere saldırdı. Altı binin üzerinde Nizarî öldürüldü ve malları yağmalandı. Aralarında İbnü'l-Kalânisî'nin "Bütün belaların sebebi" diye nitelediği, Halep'te Ebu Tâhir'in çömezliğini yapmış azat edilmiş bir köle olan Sadî el-Hadim'in de bulunduğu bazı Nizarîler kale duvarlarında çarmıha gerildi. Bu kıyımın ardından Baniyas'ta kalamayacağını anlayan İsmail el-Acemî, kaleyi Şam üzerine yürüyen Frenklere teslim ederek, bazı yardımcılarıyla birlikte Haçlı topraklarına sığındı. Kısa bir süre sonra da Haçlılar arasında öldü.

Bu olaylar, Suriye Nizarîlerinin ikinci dönemini sona erdirdi ve harekette yeni bir dağılma döneminin başlamasına sebep oldu.

Bu arada, Böri ile yardımcıları Nizarîlerin öç almasından korunmak için her türlü tedbirlerini aldılar. Ancak bu tedbirler işe yaramadı. Böri, Alamut'tan gönderilen Türk askeri kılığına girmiş iki fedai tarafından hançerlendi. Böri aldığı yaralar yüzünden bir yıl sonra öldüyse de Nizarîler Şam'daki eski güçlerine bir daha asla ulaşamadılar. Aynı dönemde, Suriye Nizarîleri ile Mustalîler arasındaki husumet de Fatımîlerin 1122'de Kahire'de Nizar'a karşı Mustalî ve El-Âmir'in iddialarını desteklemek üzere halka açık bir toplantı düzenlemesini gerektirecek ölçüde şiddetlenmişti. Nizarîler, baş düşmanları El-Efdal'in 1121'de öldürülmesinden sorumlu tutuluyordu. Suriye Nizarîlerinin lideri Behrâm'ın ölümü Fatımî sarayında sevinçle karşılanmıştı. İsmailî mezhebinin iki kanadı arasında artan husumet, Böri'ye yapılan suikasttan kısa bir süre önce Fatımî Halifesi El-Âmir'in öldürülmesiyle şiddetlenmişti. Bu olaydan sonra İsmailîlik Mısır'da giderek güç kaybederken, Suriye İsmailîlerinin ana kütlesi hızla Nizarî davasının ardında toplandı. Nizarîlik, daha uzun yıllar boyunca, İsmailîliğin aktif kanadını temsil etti. Suikastler dışında, Mısır ile Yemen'de faal Hafiziyye ve Mustalîyye kollarıyla İran ve Suriye dağlarındaki daru'l-hicretlerinde yaşayan Nizarîler arasında, büyük bir çatışma olmadı.

***

Daftary, Suriye Nizarîlerinin, kuruluş dönemlerinin, Şam'da 1129'da uğradıkları büyük kaybı takip eden ve yaklaşık 20 yıl süren üçüncü evresinde, nihayet bir dizi kalıcı üs elde etmeyi başardıklarını belirtir.

Bu evrede çabalarını, Nusayrilerin yaşadığı ve Nizarîlerin üs olarak kullanabilecekleri çok sayıda kale barındıran, Helat ile Cebelü's-Summak'ın güneybatısındaki kıyı şeridini arasındaki dağlık bölgeyi kaplayan Cebelü Behrâ üzerinde yoğunlaştırdılar.

Şam'da uğradıkları ağır yenilgiden bir süre sonra, Frenk topraklarına sığınmış olanlar da dahil olmak üzere hızla toparlanmayı başarmışlardı. İsmail el-Acemî'den sonra başlarına geçen Ebu'l-Feth'in yönetiminde yeniden örgütlendiler. Cebelü Behrâ'ya

sızdılar. 1133'te Kehf Hâkimi Seyfülmülk bin Amrurî'dan, Nusayrilerin yardımıyla Haçlılardan bir yıl önce geri almış olduğu Gadmus Kalesi'ni satın alarak Cebelü Behrâ'daki ilk üslerini elde ettiler (İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, C. 11).

Suriye'deki en önemli üsleri ve ara sıra liderlerinin ikametgahı olacak olan bu kaleden hareketle, bölgedeki hâkimiyet alanlarını genişlettiler. Bir süre sonra, kuzenleriyle veraset kavgasına girişen Seyfülmülk'ün oğlu Musa, rakiplerinin eline geçmesini önlemek için Kehf Kalesi'ni de Nizarîlere sattı. Nizarîler, 1137'de de Kariba Kalesi'nden Haçlıları kovarak bölgedeki ikinci üslerini ele geçirdiler. Kariba, bir süre için Hama Valisi İbn Selah'ın eline geçtiyse de Nizarîler kaleyi yeniden ve kalıcı olarak ele geçirmeyi başardılar. 1141'de ise Şeyzerli Benî Münkızlar adına kaleyi yöneten Sungur'u öldürerek Suriye'deki en önemli üsleri olacak olan Mesyaf'ı aldılar (İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, C. 11).

Hama'nın 40 kilometre kadar batısındaki Mesyaf, Suriye Nizarî dâîlerinin daimi merkezi oldu. Nizarîler ardından, Cebelü Behrâ'da, aralarında Kevabî, Rusafe, Manika ve Gulay'a'nın da bulunduğu ve toplu olarak "dava kaleleri" diye adlandırılan bir dizi kaleyi daha ele geçirdiler. Daha önce belirtildiği gibi, bu tarihten 20-30 yıl kadar sonra yazan Surlu William bölgedeki Nizarîlerinin sayısını altmış bin, ellerindeki kalelerin sayısını da 10 olarak gösterir.

Suriye Nizarîleri, Musul'un Selçuklu Valisi Zengi bin Aksungur'un 1118'de Halep'i almasıyla kendilerini daha da köşeye sıkışmış hissettiler. Zengi'nin 1148 yılında yerine geçen oğlu Nureddin Mahmud'un, Halep'te o zamana kadar Şiî usulünce okunan ezanı Sünnî usulüne göre değiştirmesi, genelde Halep Şiîlerine ve özelde İsmailîlere karşı bir savaş ilanıydı. Bu yüzden, Ali bin Vefâ adında bir komutanın emrindeki Nizarî kıtalarının Antakya Kontu Raymond'un Nureddin'e açtığı sefere katılması normal görülebilir. Haziran 1149'da İnab'da yapılan savaşta Raymond ile birlikte Nizarî komutanı Ali bin Vefâ da öldü. (İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, C. 11).

Batınî fedailer, 1149 yılında, daha önce Nizarîleri ağır bir yenilgiye uğratarak liderleri Behrâm'ı öldürmüş olan Vadi et-Teym'in kabile başkanı Dahhak bin Cendel'i katlettiler. 1152 yılında da ayrı bir grup fedai de Trablus Kontu II. Raymond ile kendisine eşlik eden tanınmış Haçlı Komutanı Merleli Ralph ve adı kaydedilmeyen bir başka Haçlı'yı Trablus kapılarında öldürdü.

Nizarîlerin ilk Haçlı kurbanı olan II. Raymond'un öldürülmesinin sebebi asla açıklığa kavuşmadı. Ancak kontun ölümüyle deliye dönen Haçlılar, Suriyeli Müslümanlara saldırırken, Tapınak Şövalyeleri Nizarî topraklarını bastı. Suriye Nizarîlerinin Tapınakçılara vergi ödemeyi kabul etmek zorunda kalmaları bu dönemde başlamış olmalıdır. (Daftary, *İsmailîler*).

NİZARÎ İSMAİLÎLERİ DEVLETİ

Bozorg Ümîd'in ölümüne yakın, Nizarîler kendi bağımsız devletlerini artık kurmuşlardı. Bu devletin toprakları esas olarak, İran'daki Rudbar ve Kûhistan'daki geniş bir bölgeyle, Suriye'de Cebelü Behrâ'nın güney kesimlerinden oluşuyordu. Devletin, Nizarî topluluğunun İranlı başkanının bulunduğu merkezi, genellikle Alamut, nadiren de Rudbar'daki diğer kalelerden biriydi. Nizarîlerin Kûhistan'daki toprakları, süreklilik göstermese de daha büyüktü ve çok sayıda küçük şehir ve kasabayı içine alıyordu.

Kûhistan Nizarîleri, Alamut'tan gönderilen ve zaman zaman "muhtesim" unvanı verilen tek bir otoriteye bağlıydılar. Bu lider, genellikle Kâin bölgesindeki Tûn ya da Bircend yakınlarındaki Müminabad Kalesi'nde oturuyordu. Nizarîler, bir süre sonra Elbruz Sıradağlarının doğu kesimindeki kalelerini elden çıkardılar ancak İran'da Rudbar dışında iki bölgede daha varlıklarını korumayı başardı. Bunlardan biri Kumis bölgesiydi. Bu bölgede Girdkûh ile Damgan yakınlarında birkaç kaleyi elde tuttular. Girdkûh Moğollara

en son teslim olan Nizarî kalesi oldu. Diğer bölge, Luristan eyaletindeki merkezi Zagros Sıradağlarındaydı. Bu bölgede, Nizarîler, muhtemelen Zagros Dağlarının güney kesiminde Errecan'daki kaleleri bırakmak zorunda kaldıktan sonra, yeni kaleler ele geçirip korumayı başardılar.

Suriye Nizarîleri ise ellerindeki kalelerden, Cebelü Behrâ'nın güney kesiminin kontrolünü ellerinde tutuyordu. Suriye Nizarîlerinin normal olarak Alamut'tan gönderilen liderleri, Mesyaf ya da Kehf kalelerinde kalıyorlardı. Bir zaman için Nizarî topluluğu yalnızca Nizarîlerin topraklarında değil, diğer İran ve Suriye şehirlerinde yaşayan grupları da içine alıyordu. Fakat zamanla, kendi hâkim oldukları bölgelerde toplanmaya başladılar. Bununla birlikte, Suriye'de Cezr, İran'da da Kûhistan ve Sistan'ın Nizarîlerin elinde olmayan bölgelerinde bazı Nizarî toplulukları yaşamayı başardı. Aynı zamanda, Nizarîlerin yönetimindeki topraklarda da Sünnîler, Zeydîler, On İki İmamcılar ve Nusayriler gibi İsmailî olmayan mezheplere bağlı gruplar yaşıyordu. Nizarî devleti, kendi para birimine, bağımsız bir devlet başkanı gibi davranan ve genellikle muhataplarınca da öyle kabul edilen kendi başkanına sahipti. Bu durum, 1136'da Harezmşahlar tarafından iktasından kovulan Selçuklu Emîri Yarankuş'un Alamut'a sığınması olayında açıkça görülmüştür. Yarankuş'la ilgili olarak Bozorg Ümîd, Nizarîlerin düşmanı, Selçukluların vassalı [bağlısı] olan Harezmşahlar ile Nizarîlerin ilişkilerinin dostça olmasına rağmen kendisine sığınan birine ihanet edemeyeceğini belirterek, onu Harezmşahlara iade etmeye yanaşmamıştır. (Daftary, *İsmailîler*).

Kiyâ Bozorg Ümîd, Cemaziyülevvel 532/Şubat 1138'de öldü. Hasan Sabbah'ın türbesindeki mezarı Nizarîlerin ziyaret yerlerinden biri oldu.

Cuveynî, Bozorg Ümîd hakkında şu bilgileri verir:

Bozorg Ümîd, Hasan Sabbah'ın yerine geçtikten sonra hüküm sürdüğü 20 yıl boyunca Hasan Sabbah'ın koyduğu kuralları

ve ilkeleri koruyup onun yolunu takip etti. Yoksa binasını çökmeye yüz tutmuş bir yarın kenarına kurup, onunla birlikte kendisi de cehennem ateşine yuvarlanan kimse mi?' [Tevbe, 9/109] ayetinde belirtilmiş olduğu şekilde yapılmış olan binasını sağlamlaştırdı. Onun hüküm sürdüğü devir Sultan Sencer'in devri olduğu için onların kalelerini yıkmak ve evlerini başlarına uçurmak konusunda kimse ciddi bir çaba harcamadı.

O sırada Müminlerin Emîri Müsterşid Billah ile amcası Sultan Sencer adına Irak, Arran ve Azerbaycan bölgelerini yöneten Selçuklu Sultanı Mesud arasında anlaşmazlık çıktı. Bunun sebebi, minberlerde hutbe okunurken halifenin adından sonra Sultan Mesud'un adı anılıken, bu uygulamadan vazgeçilmiş olması idi. Bunun üzerine sultan, Bağdat'a bir sefer düzenledi. Müminlerin Emîri El-Müsterşid Billah da ona karşı koymak üzere kalabalık bir orduyla yola çıktı. Sultanın ordusu Hemadan'a yaklaşınca, Sultan Mesud da diğer taraftan bir orduyla gelip onlara katıldı. İki ordu karşı karşıya gelince halifenin ordusundan bazı kimseler ayrılarak sultanın ordusuna katıldı. Bu yüzden halifenin ordusu zayıfladı. Zaten kuvvetli olan sultanın ordusu daha da kuvvetlendi. Kısa bir süre sonra halife yenilerek kendisiyle birlikte devlet büyüklerinin hepsi de sultanın eline düştü. Onun üzerine sultan, hiç kimsenin canına kıymamaları ve yağmayla yetinmeleri konusunda askerlerine emir verdi. Bu savaşta iki taraftan da ölenlerin sayısı beş kişiyi geçmedi.

Sultan Mesud, halifenin adamlarını hapsettiyse de halifeye iyi davrandı ve ona saygıda kusur etmedi. Onunla beraber Meraga'ya kadar gitti. Durumu, amcası Sencer'a bildirmek için bir haberci gönderdi. Fakat tesadüfen o günlerde peş peşe zelzele olup yıldırımlar düştü. Şiddetli rüzgarlar her tarafın altını üstüne getirdi. Herkes bu olayları halifeye yapılan kötü muameleye yükledi. Bunun üzerine Sultan Sencer, elçiyle Sultan Mesud'a bir mektup göndererek, 'Gıyaseddin'in oğlu Mesud bu fermanı alır almaz müminlerin emîrinin yanına gitsin. Onun bütün insanların sığınağı olan eşiğinin

toprağını öptükten sonra yaptıklarına karşılık ondan özür dilesin. Bilsin ki bu şekilde yıldırımların düşmesine ve şiddetli rüzgarların esmesine şimdiye kadar kimse şahit olmadı. 20 gündür meydana gelen bu afetleri halifeye yapılmış olan kötülüğün cezası olarak görüyorum. Daha da süreceğini tahmin ettiğim bu afetlerin askerleri ve halkı zor duruma sokacağından korkuyorum. Allah için bu işi telafi etmeye çalışsın ve onun için çaba harcasın.' dedi.

Bu mektuptan, Sultan Sencer'in Allah'tan nasıl korktuğunu ve onun nasıl sağlam bir inanca sahip olduğunu anlıyoruz.

Sultan Mesud, fermana uyarak Müminlerin Emîri'in huzuruna gitti. Özür dileyip, suçunu itiraf ettikten sonra onu yüceltip büyütmek için onun bindiği atı herkesin huzurunda çekerek yürüdü. Kendi eliyle hazırladığı özel çadıra götürüp onun tahta oturtarak, kendisi, hacibleri ve naibleriyle birlikte onun önünde el pençe divan durdu.

Sultan Sencer, en çok güvendiği yakın adamlarından birini Sultan Mesud'a elçi olarak göndererek, ona 'Belki Müminlerin Emîri Darü's-Selâm'a (Bağdat) dönmek ister. Eğer istiyorsa, onun için gerekli hazırlıklar yapılsın.' diye emir verdi. Sultan Mesud elçiyi karşılamak için yanına bir miktar asker alarak yola çıktı. Orada pusuda bekleyen melun fedailerden ve Mülhidlerden bir grup sarayın askerlerden boşaldığını görünce ansızın sarayına girdiler ve 29 Ağustos 1135 tarihinde Müminlerin Emîri'ni bıçakladılar. Olayı öğrenen Sultan Mesud büyük bir üzüntüye kapıldı. İki tarafa da uygun düşen büyük bir cenaze töreni düzenleyip onu Meraga'da toprağa verdiler.

Fakat Sencer'in devletinin düşmanı olan kötü kalpli kişiler, halifeyi Sultan Sencer'in öldürttüğünü iddia ettiler. Böylece 'Kâbe'nin önünde yalan söyleyen müneccimler' gibi oldular. Sultan Sencer'in huyunun iyiliği, soyluluğu, Hanefi mezhebinin ve hilafet makamının güçlendirilmesi konularında harcadığı çabalar ve hilafet makamına gösterdiği aşırı saygı, açıkça gösteriyor ki bu tür asılsız suçlamalar ve iftiralar, onun doğruluk ve büyüklük kaynağı olan şahsına hiçbir zarar veremez. Daha önce cahillik ve sapıklık tahtına

oturmuş olan Bozorg Ümîd, nihayet 9 Şubat 1138 tarihinde ecelin ayağının altında ezildi ve cüssesi, cehennem ateşine odun oldu." (Cuveynî, *Cihangüşâ*).

MUHAMMED BİN BOZORG ÜMÎD

Bozorg Ümîd, ölümünden üç gün önce Nizarîlerin başdâîsi olarak, yerine oğlu Muhammed'i belirlemişti.

Muhammed'in otoritesinin bütün Nizarî topraklarındaki mezhep üyelerince tartışmasız kabul edilmesiyle, Nizarî devletinin merkezî yönetiminin soydan geçmesi geleneği kurulmuş oldu.

Muhammed'in uzun yönetiminin (1138-1162) en azından ilk bölümünde, Nizarîlerin çok sayıda yeni kale ele geçirdikleri ya da inşa ettikleri Deyleman ve Gilan'daki toprakları genişledi. Bu yeni kalelerin en önemlileri Saadetkûh, Mübarekkûh ve Firuzkûh'tu. Bu kalelerin çoğu Alamut'tan düzenlenen seferlere komuta eden ve sonradan bu kalelerin bazılarının yönetimine getirilen Nizarî komutan Kiyâ Muhammed bin Ali Husrev Firuz'un büyük çabası olmuştu.

Bu dönemde, bazı Nizarî harekatına da Bozorg Ümîd'in kardeşi Kiyâ Ali (Öl. Miladî 1144) komuta etti. Aynı sıralarda Nizarîlerin faaliyetlerini, akınlar düzenledikleri ve dava faaliyetlerini yürüttükleri Gürcistan'a kadar yaydıklarına dair bilgiler de vardır. Ayrıca, kendileri için tümüyle yeni bir bölge olan, Kûhistan'ın doğusunda bugünkü Afganistan'daki Gur topraklarına da sızmak için büyük çaba gösterdiler. Bu bölgede, Gur Aultanı Alâeddin Cihansuz'un isteğiyle 1155 yılına doğru Nizarîler örgütlenmişti. Fakat Cihansuz'un 1161'deki ölümüyle yerine geçen oğlu Seyfeddin Muhammed, bölge Nizarîlerini Alamut'tan gönderilen liderleriyle birlikte öldürttü. (Daftary, *İsmailîler*).

Nizarîler, yakın komşularıyla sık sık küçük çatışmalara girdiler.

***

İran Nizarîleri, Muhammed bin Bozorg Ümîd döneminde, Hasan Sabbah'ın dönemine göre daha az siyasi cinayet işlemişlerdi. Çoğu 1137-1143 arasındaki ilk yıllarında olmak üzere, 14 suikast düzenlediler.

İlk suikasta uğrayan Abbasi Halifesi Müsterşid'in oğlu ve halefi Er-Raşid'dir. Babası gibi Selçuklular arasındaki çekişmelere karışan ve Selçuklu Sultanı Mesud'un otoritesini tanımayı reddeden Er-Raşid, kısa süre sonra Selçuklular tarafından halifelikten uzaklaştırılarak, yerine amcası El-Muktefî geçirilmişti. Sonra Irak'tan İran'a sürgün edilen Er-Raşid, Muhammed'in Nizarîlerin başına geçmesinden çok kısa bir süre sonra, Ramazan 532 (Haziran 1138)'de İsfahan'da dört Nizarî fedaisinin düzenlediği suikastte öldürüldü. Nizarî yazarlar, suikasta sebep olarak, Er-Raşid'in İran'a babasının öcünü almak için gelmiş olduğunu iddia ederler. Ölümü, İsfahan halkının Nizarîlere karşı yeni bir kıyıma girişmesine yol açarken, Alamut'ta bir hafta bayram ilan edildi (Bündârî, *Zübtetu'n-Nusra*).

Batınîlerin suikastlerine uğrayan diğer önemli bir isim Azerbaycan'daki yönetimi sırasında Nizarîlere karşı sert sindirme politikası takip eden Selçuklu Sultanı Davud'dur. Davud, 1143'te, Tebriz'de, Suriye'den gönderilen fedailerce öldürüldü. Mazenderan hâkiminin oğlu Girdbazu, bir Gürcü yöneticisi ve bölgelerindeki Nizarîlerin idam kararlarını veren Tiflis, Hemadan ve Kûhistan kadıları vardır.

Mazenderan ve Gilan hâkimi, Bâvendî Hanedanı'ndan Şah Gazi Rüstem bin Alâuddevle Ali ile Rey'in Selçuklu Valisi Abbas, Kuzey İran Nizarîlerinin amansız düşmanlarıydılar. Oğlu Girdbazu'nun 1142'de Nizarî fedailerince öldürülmesinden sonra, Şah Gazi, Rudbar Nizarîlerinin baş düşmanı oldu. Çok sayıda Nizarî öldürdü; öldürdüklerinin kesik başlarından kuleler dikti. Aynı şekilde velinimeti Cevher'in Sultan Sencer'in ordugahında Nizarîlerin suikastine uğradığını öğrenen Abbas, Rey Nizarîlerini kılıçtan geçirdi. Sonra Alamut ve diğer kalelere saldırarak çok sayıda Batınî'yi öldürdü. Nizarîler, Sencer'e elçi göndererek Abbas'ın durdurulma-

sını istediler. Abbas, birkaç ay sonra, Bağdat'ta, bulunduğu sırada, muhtemelen Büyük Selçuklu Sultanı Sencer'in talebi üzerine Sultan Mesud'un emriyle idam edildi ve kesik başı Alamut'a gönderildi. (İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, C. 11).

Ancak çok geçmeden Nizarîler, Sultan Mesud'un Rudbar'a yolladığı bir orduyla savaşmak zorunda kaldılar. Bir süre sonra da Sencer, Nizarîlerin Kûhistan'daki düşmanlarına yardım etti.

Turaysis Valisi Âmid bin Mansur, Kûhistan Nizarîlerinin hâkimiyetini kabul etmişti. Yerine geçen ve bölgede Sünnîliği yeniden hâkim kılma çabası gösteren oğlu Alâeddin Mahmud, Nizarîler tarafından kovulunca, Sultan Sencer'den yardım istedi. Sencer'in emriyle, Alâeddin'i yeniden Turaysis valiliğine getirmek için gönderilen Selçuklu ordusu, Nizarîler karşısında başarılı olamadı. (İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, C. 11). Bundan kısa bir süre sonra da bir başka Selçuklu Emîri Muhammed bin Enez, muhtemelen Sencer'in rızasıyla Kûhistan Nizarîlerine karşı saldırılar düzenlemeye başladı. (İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, C. 11). Enezoğlu'nun Nizarî karşıtı saldırıları, Sencer'in ölümünden iki yıl sonrasına, 1159'a kadar sürdü.

Dr. Farhad Daftary'nin belirtiğine göre; Muhammed bin Bozorg Ümîd'in yönetimi sırasında, birçok Nizarî'nin, Hasan Sabbah zamanının şanlı günlerini ve askerî başarılarını özlemle anıyordu.

Aynı zamanda, Nizarîler, Nizar'ın ölümünden beri, gaib imamlarının açığa çıkıp kendilerini adaletsizliklerden kurtarmasını beklemeyi sürdürüyordu.

Cuveynî'de, Muhammed bin Bozorg Ümîd hakkında şu bilgiler yer alır:

"Bozorg Ümîd ölümünden 3 gün önce veliaht tayin ettiği oğlu Muhammed, *"Doğrusu babalarımızı bir din üzerinde bulduk."* [Zuhruf, 43/23] hükmüne uydu. Babasının en son yaptığı canilik Müsterşid'in öldürülmesiydi. Onun yaptığı ilk canilik de Müsterşid'in oğlu Er-Raşid Billah'ı öldürmek oldu.

Er-Raşid Billah'ı öldürmesinin sebebi şuydu: Raşid, hilafete geçince bazıları onu o makamdan indirmeye kalktı. Bazıları da ona biat etmedi. Raşid, Sultan Mesud'la uzun süre mücadele ettikten sonra babasının öcünü almak için Mülhidlerle savaşa çıktı. Yolda hastalandı. O halde İsfahan'a vardı. Orada pusuda bekleyen fedailer tarafından bıçaklanarak öldürüldü. Onu İsfahan'da toprağa verdiler. O olaydan sonra Abbasi halifeleri, halktan uzak durmaya ve saklanmaya başladılar.

Muhammed-i Bozorg Ümîd, Hasan Sabbah'ın ve babasının yolundan giderek mezhebin temellerini sağlamlaştırmaya gayret gösterdi. 20 şubat 1162 tarihinde ölünceye kadar İslam'ı ve şeriatı kendi anladığı şekilde uyguladı. *'Size amelce en çok kayıpta bulunanları haber verelim mi? Dünya hayatında, çalışmaları boşa gitmiştir, oysa onlar, güzel iş yaptıklarını* söylüyorlardı.' [Kehf, 18/103-104]" (Cuveynî, *Cihangüşâ*).

HASAN (II) DÖNEMİ

Muhammed bin Bozorg Ümîd'in son yıllarında, çok sayıda genç Nizarî, eski zamanların bazı radikal İsmailî düşüncelerini canlandırmaya başlamıştı. Bu grup, gaib imamın dönüşü ve "kıyamet"in gelişi için sabırsızlanıyordu. Bu genç Nizarîler, görüşlerini paylaşan ve teşvik eden Muhammed'in gelecekteki halefi Hasan'ın kişiliğinde bir de lider bulmuşlardı.

"Sünnî" Cuveynî, kendi görüşlerini de katarak Hasan'ın dönemini ve görüşlerin ayrıntılı anlatır:

"Bozorg Ümîd'in torunu, Muhammed'in oğlu Hasan 1126 yılında doğdu. Buluğ çağına yaklaşınca Hasan Sabbah'ın ve selefllerinin mezhebinin kurallarını araştırmaya heves etti. Sabbahilerin yaptıkları gibi davet usulünü ve onun gereklerini iyi öğrendi. Yeni fikirler üretme ve inançları yorumlama derecesine ulaştı. İsmailiy-

ye mezhebinin kaidelerini, Sufilerin vaazları ve sözleriyle karıştırıp onlara kendi yorumlarını da katarak, yeni yeni görüşler ileri sürdü. İlk bakıştı aldatıcı olduğu hemen anlaşılan onun sözleri ve davranışları sıradan ve bilgisiz insanlara mucize gibi göründü. Babası Muhammed'in söylediği sözleri daha güzel ve etkili bir şekle sokarak halkı mezhebe davet edip onları daha kolay aldattı. Babasının etkili konuşma yeteneğinden yoksun olmasına karşılık o, hilekarlıkta ve aldatmada babasına üstün geldi. Bu yüzden onun zamanında cehalet ehlinin sapıklığı daha da arttı. Sıradan insanlar onun yanına koştu. Taraftarları babasından ondan duydukları gibi parlak sözler duymadıkları için Hasan Sabbah'ın bahsettiği imamın onun olduğunu sanmaya başladılar. Bu yüzden onların ona karşı sevgisi giderek çoğaldı ve ona biat etme isteği kuvvetlendi.

Babası Muhammed, onun bu durumunu işitip halkı aldattığını öğrendi. Babasının ve Hasan Sabbah'ın koyduğu kurallara sıkı sıkıya bağlı, imama ve mezhebin ilkelerine uyulması konusunda aşırı hassas olduğundan, oğlunun hareketlerine tepki göstererek ona karşı geldi. Halkı toplayarak, 'Hasan, benim oğlumdur. Ben, ise bildiğiniz gibi imam değilim. Aksine imamın dâîlerinden bir dâîyim. Kim, onun sözlerine kulak verir ve ona inanırsa, kafir ve dinsiz olur.' dedi. Ondan sonra oğlunu imam kabul eden bir grubu işkence ve eziyete tâbi tuttu. O yüzden bir defada Alamut'ta 250 kişi öldürttü. Daha sonra oğlunun imamlığını kabul etmekle suçlanan 250 kişilik bir grubu da kaleden dışarı attırdı. Bu yüzden Hasan'ın taraftarları cesaretlerini kaybedip sindiler.

Bu olaylar karşısında Hasan da sinip babasından korkmaya başladı. O işte yanlış anlaşıldığını ve suçsuz olduğunu belirten yazılar yazdı. Kendisini yanlış anlayanları kınayıp lanetledi. Daha önce söylediklerini inkar ederek babasının yolunun doğru olduğunu ispatlamak ve onu güçlendirmek için aşırı çaba harcadı. Sözleri, o mezhep taraftarları arasında meşhur olan risaleler yazdı.

Hasan gizliden gizliye şarap içerdi. Şarap içtiğinin kokusunu

alan babası, onu suç üstü yakalamak için büyük gayret gösterdi. Fakat babasının niyetini öğrenen Hasan, türlü hilelere başvurarak şarap içmediğine babasını inandırdı.

Onların dinsiz ve utanmaz taraftarları, şeriat hükümlerinden uzaklaşmaya yatkın ve günah işlemeye hazır olduklarından, şarap içmeyi, vaat edilen imamın ortaya çıkmasının yaklaştığına işaret sayıyorlardı. Hasan, babasının yerine geçince, taraftarları ve destekçileri, ona olan aşırı bağlılıkları yüzünden onu imam bildiler ve ona olağanüstü saygı gösterdiler. O da onların bu davranışları karşısında kendisini üstün görmeye başladı. İdareyi kesin alarak ele alınca halkın yanlış inançları ve günahkar hareketlerine göz yumdu. Babasının yerine geçtiği ilk günlerden itibaren Hasan Sabbah'ın zamanında titizlikle uyulan İslami ve şeri kuralların çiğnenmesine ses çıkarmadı ve bizzat kendisi de o konularda dine aykırı yenilikler koydu. 559 yılın Ramazan ayında [Temmuz-Ağustos 1164] Alamut'un eteklerinde bulunan bir alanda İslami kurallara aykırı olarak iç yüzü kıble tarafına dönük minberli bir cami yaptırdı. 17 Ramazan [8 Ağustos] tarihinde diğer vilayetlerden Alamut'a çağırdığı insanları orada topladı. O gün için hazırlanan beyaz, kırmızı, yeşil ve sarı renklerinde dört ayrı bayrağın her birini minberin bir ayağına taktıktan sonra minbere çıktı. Hilesine ve yalanına kanmış olan talihsiz ve ziyan içinde olan sapıklara dönerek, gizli imamın, hutbe metnini içeren bir tomar kağıdı biriyle kendisine gönderdiğini duyurdu. Yanlış kurulmuş minberin üzerinden, imamların rahmet kapısı olduğu, o kapının bütün Müslümanlara ve inananlara açık bulunduğu, onlar her zaman rahmet yağdırdığı, seçkin ve özel kullarını yanına çağırdığı, onların üzerindeki sıkıntıları ve şeriat yükümlülüklerini kaldırdığı ve onları kıyamete eriştirdiği konularında yanlış ve sapık inancını söyledikten sonra, muhtevası hurafelerle, yalan, yanlış ve çarpıtılmış cümlelerle dolu olan Arapça hutbeyi okudu. Hutbede adı bilinmeyen, aslında mevcut olmayan imamların adını zikretti.

Arapçayı bilen cahillerin cahili, sapıkların sapığı, rezillerin rezi-

li olan ve minberin ayağında duran biri [Muhammed Bustî], onun ipe sapa gelmez boş sözlerini ve bozuk cümlelerini Farsçaya çevirip orada bulunanlara açıkladı. Hutbenin muhtevası şöyleydi: 'Hasan bin Muhammed bin Bozorg Ümîd, bizim halifemiz, hüccetimiz ve dâîmizdir. Mezhebimizin taraftarları dinî ve dünyevi işlerde onun emirlerine uyup ona itaat etsinler. Mevlana'nın onlara (Ağızlarına toprak dolsun) rahmet ettiğini, onları rahmetine çağırdığını ve Tanrı'ya ulaştırdığını bilsinler.'

Bu şekilde şeriata ve akla sığmayan, aldatıcı hileler, açık namussuzluklar ve kaba zındıklıklarla dolu konuşmasını, zevksiz ve anlaşılmayan nutkunu okuduktan sonra minberden aşağı indi ve iki rekat bayram namazı kıldı. Sofra kurup iftar ettiler. Daha sonra şarkıcıları ve çalgıcıları getirip eğlenip neşelenmeye başladılar ve 'Bugün bayram' dediler. O zaman sonra Mülhidler (Allah müstahaklarını versin) Ramazan'ın on yedisini Kıyâm Bayramı (îd-i kıyâm) ilan ettiler. O gün şarap içip sazlı sözlü eğlenceler düzenlediler. Bu cahil serserilerin şeriata uymayan utanç verici hareketleri, onlarla yakın oturma şanssızlığına yakalanmış olan Müslümanlarda nefret uyandırdı.

Kötü tabiatlı Hasan, aynı zamanda kısa görüşlü idi. Anılan hutbeyi okurken, kendisinin imam tarafından hüccet ve dâî tayin edildiğini, yani imamın tek temsilcisi ve Muhammed bin Bozorg Ümîd'in oğlu olduğunu söyledi. Çünkü kale kapılarında, duvar kitabelerinde onun adı Hasan bin Muhammed bin Bozorg Ümîd olarak geçiyordu. Bunun dışında o cahil ve sapığın, yalan sözleri uygunsuz hareketleri vardı. Davranışları da 'Sütü kaymağının altından (gizlice) içiyordu.' sözüne uymaktaydı. Yazdığı muhtevası asılsız makalelerde ve mezheple ilgili yaptığı gerçeğe uymayan konuşmalarda, ima yoluyla, bazen de açıktan açığa kendisinin Muhammed bin Bozorg Ümîd'in oğlu olduğunu ilan ediyordu. Onun anlattıklarına göre, Bozorg Ümîd, Nizar bin Mustansır'ın oğullarından bir imamın oğluydu ve kendisi de imamdı." (Cuveynî, *Cihangüşâ*).

Bu hutbe Arapça bilen fakih Muhammed Bustî tarafından Farsçaya tercüme edilmişti. Bu hutbe, kaynaklarda, Hasan Sabbah'tan sonra "İkinci Hasan" olarak adlandırılan kişinin dâîliğini ve Hasan Sabbah gibi hüccetliğini hem tasdikliyor, hem de ona daha yüksek bir rütbe vererek halifeliğini ilan ediyordu. İmam, Şia'sına, Hasan'ın her sözüne kendi sözü olarak körü körüne itaat etmelerini de emrediyordu.

KIYAMET DOKTRİNİ

Cuveynî, Hasan'ın "kıyamet doktrini"ni yaymak için gösterdiği çabayı anlatır:

"Çok geçmeden, halkı 'Kıyamet Daveti' dedikleri yeni işaret [Beyaz, kırmızı, yeşil ve sarı renkli bayraklar] etrafında toplamak için Kûhistan'a adam gönderdi. Oraya da kötülüklerin tohumunu ekmek istedi. Bu şöyle oldu: Ona bağlı olarak Kûhistan'da hüküm süren Reis Muzaffer'e, Muhammed-i Hakan adındaki bir adamla yukarıda bahsettiğimiz nutku ve hutbenin metnini gönderdi. O da o hutbenin metnini biraz değiştirerek Kûhistan halkına okudu.

18 Ekim 1164 tarihinde, Reis Muzaffer, küfür ve sapıklık yuvası olan Müminabad Kalesi'nde, sahte seyyidler ve rezil imamlar tarafından Alamut'ta kurulmuş olan ve İslami kurallara uymayan minberin aynısını kurdu. Sonra minbere çıkıp ona gönderilmiş olan hutbenin ve nutkun metnini okudu. Ondan sonra da Muhammed-i Hakan minberin ayağına gelerek Hasan'ın gönderdiği haberi oradakilere duyurdu. Haber şuydu: 'Bundan yıllar önce Mustansır, Alamut'a bir haberci göndererek, Yüce Allah'ın yeryüzünde her zaman bir halifesi ve o halifenin de bir yardımcısı olduğunu, o halifenin kendisi, yardımcısının da Hasan Sabbah olduğunu, Hasan Sabbah'a uyanın kendisine uymuş sayılacağını bildirmişti. Şimdi de Hasan olan ben, yeryüzündeki Tanrı'nın halifesiyim, benim yardımcım da Reis Mu-

zaffer diyorum. Herkesin onun emirlerini yerine getirmesi, onun söylediği dini kabul etmesi gerekir.'

Mülhidlerin ini olan Müminabad'da bu yalanların ve sapık düşüncelerin açığa vurulduğu o gün, aynı minberin ayağının dibinde ve toplanılan o yerde, çengin ve rebabın eşliğinde şarap içtiler.

O soysuz cahiller ve rezil sapıklar, aslında melun bir putperestten başkası olmayan sahtekar Hasan'ın bilinmeyen nesebini ve uydurma söykütüğünü imam sandıkları Nizar'a dayandırdılar. Onun soyu hakkında iki uydurma rivayet vardır: 'Asılsız söz üzerine ancak asılsız söz kurulur.' Çok sayıda insanın inandığı en meşhur rivayet şudur: Onun veled-i zina olduğu üzerine durmayıp dediler ki: Kadı Ebu'l-Hasan Sa'îdî dedikleri biri Mustansır'ın yakınlarından ve sırdaşlarındandı. Miladî 1095 yılında, yani Mustansır'ın ölümünden bir yıl sonra, Alamut'a Hasan Sabbah'ın yanına geldi ve 6 ay orada kaldıktan sonra aynı yılın Receb ayında [Temmuz-Ağustos 1095] Mısır'a geri döndü. Alamut'ta bulunduğu sırada Hasan Sabbah, ona hürmette kusur etmedi. Kadı Ebu'l-Hasan imamlardan olan Nizar'ın oğlundan torununu da başka bir ad altında Alamut'a getirdi ve onun imamın torunu olduğunu Hasan Sabbah'tan başka kimseye söylemedi. Sonra çocuğu Alamut'un kenarında bulunan bir köye yerleştirdi. Onlara göre, ezelî hikmetin gereği olan imamet makamının Mısır'dan Deylem'e nakledilmesi gerekiyordu. Rezil düşüncelerini açığa vurmaya 'da'vet-i kıyamet' diyorlardı. Da'vet-i kıyamet'e de Alamut'ta başlanacağına inanıyorlardı. Aslında Mısır'dan gelen o adamın, doğum yeri Alamut olan o çocuğun hikayesi şöyleydi: Mısır'dan gelen adam, Muhammed bin Bozorg Ümîd'in karısıyla zina etti. Kadın da ondan hamile kaldı. O uğursuz çocuk Muhammed bin Bozorg Ümîd'in evinde doğunca hem Muhammed hem de halk onu Muhammed'in çocuğu bildiler. Sözde imamın oğlu İmam Hasan'ın gerçek kimliği budur.

Herkes tarafından bilinen meşhur diğer bir rivayet de üç şıklıydı: Birinci şıkka göre, onların imam olarak kabul ettikleri çocuk,

nesebi gayr-i sahih ve veled-i zinadır. Onların ikinci şıkta ileri sürdükleri onun asılsız nesebi, Peygamberimizin (A.S.) şu hadisine de aykırı düşmektedir: Çocuk yatağa, taş da zina edenedir.

Büyük bir günaha, şanssızlığa ve ahireti kaybetmeye sebep olabilecek olan üçüncü şık da yalanlarının doğruluğunu ispat etmek için, o yalanları Allah tarafından gönderilmiş olan peygamberlere alet ederler. Bu dışı yaldızlanmış yalanı, her türlü kötülükten arınmış olan peygamberlere dayandırırlar. Onlar, soykütüklerini, Tevrat'ta Melhizedek olarak anılan Melikü's-Selâm'ın soyundan olan Zebihullah İsmail bin Halilullah İbrahim'e bağlarlar. Bu yolunu kaybetmiş grubun batıl inançlarından biri de imamlar konusundadır. Onlar, İbrahim'i imam kabul etmeyip onun oğlu İsmail'i imam kabul ederler.

Bozorg Ümîd'in evlatları ve taraftarları, yani Alamut'un ileri gelenleri tarafından kabul edilmiş bir rivayete göre de Muhammed bin Bozorg Ümîd'in Alamut'ta bir çocuğu oldu. Aynı gün Alamut'un eteğinde bulunan bir köyde sözünü ettiğimiz Hasan, gözle görünmeyen imamın oğlu olarak dünyaya geldi. Onu doğuran kadın, o doğduktan üç gün sonra onu alıp Alamut Kalesi'ne giderek Muhammed bin Bozorg Ümîd'in sarayına girdi. Birkaç kişi, onun saraya girerken eteğinin altında bir şey tuttuğunu fark etti. Sarayda o sırada yanında kimsenin bulunmadığı çocuğun uyuduğu yere kadar girmeyi başardı. İmam'ın oğlu olan Hasan'ı oraya bırakıp Muhammed bin Bozorg Ümîd'in oğlunu alarak oradan uzaklaştı.

Bu rivayet, daha önceki rivayetlerden de saçmadır. Çünkü yabancı bir kadın bir padişahın sarayına girecek, padişahın çocuğunun yanında kimse bulunmayacak, kendi çocuğunu padişahın çocuğunun yerine bırakıp padişahınkini kimsenin haberi olmadan alıp götürecek. Sonra baba, anne, dadılar, hizmetçiler, bakıcılar velhasıl hiç kimse yabancı çocuğu kendi çocuklarından ayırt edemeyecek. Bu rivayet hiç şüphesiz akıl ve mantıktan uzak olup, yalan üzerine bina edilmiştir. Bunun doğruluğunu ispat etmek için sözünü ettiği-

miz Hasan'ın oğlu Muhammed'in şu sözünü naklederler: Hasan'ın, Muhammed bin Bozorg Ümîd'in oğlu olması, İsmail'in İbrahim'in -Allah'ın selamı onların üzerlerine olsun- oğlu olmasına benzemektedir. Şu farkla ki İbrahim, İsmail'in kendi oğlu değil, imamın oğlu olduğunu bilmesine rağmen, Muhammed bin Bozorg Ümîd, Hasan'ı imamın oğlu olarak değil de kendi oğlu olarak bilmiştir. Hz. İbrahim, oğlunu kendi rızasıyla ve bilerek İsmail'le değiştirmiştir.

Hasan'ın veled-i zina olduğunu söyleyenler, dediler ki Muhammed bin Bozorg Ümîd, daha doğar doğmaz onun kendi oğlu olmadığını anladı. Yolunu kaybetmiş olan bir grubun imamlığını kabul ettiği o şahsın, karısıyla oynaşıp zinada bulunduğunu öğrendiği zaman, o adamı gizlice öldürüp ortadan kaldırdı.

Bunun yanında yukarıda da söylediğimiz gibi Muhammed bin Bozorg Ümîd, temeli rezalet olan Hasan Sabbah'ın kendine göre yorumladığı İslam kaideleri ve şeriatı uygulatmakta ve korumakta aşırı bir titizlik göstermişti. Bu yüzden taraftarlarının çoğu içlerinden ona lanet okumuşlardı. Şimdi de Hasan Sabbah'ın, Bozorg Ümîd'in ve Bu Ali Ardistanî'nin mezarlarının yanında bulunan onun mezarını hiç kimse isteyerek ziyaret etmez.

Mülhidler sözünü ettiğimiz Hasan ile Nizar arasındaki bağ konusunda iki gruba ayrıldılar. Birinci grup, 'Yukarıda adı geçen kişilerin yaşadıkları zaman arasında hepsi de takma adlarla bilinen üç imam gelmiştir. Bunlar, El-Mustansır oğlu El-Mustafa Nizar oğlu Hâdî oğlu El-Muhtedî oğlu El-Kahir bi-Kuvvet Allah oğlu Hasan'dır' derler. Diğer grup da El-Kahir bi-Kuvvet Allah oğlu Hasan'dır' derler. Diğer grup da El-Kahir bi Kuvvet Allah'ın Hasan'ın lakabı olduğunu ileri sürerek onların arasındaki imam sayısını ikiye indiriler. Bu ikinci gruba göre soykütüğü şöyledir: El-Hasan b. El-Muhtedî bin el-Hadî bin Nizar.

Yine Mülhidler güruhunun inancına göre, sözünü ettiğimiz Hasan, 'Alâ Zikrihi's-Selâm' lakabıyla şöhret kazandı. Bu lakap ona dâîliğe başladığı ilk günlerde takılmış, o zaman herkes onu o lakapla

anmaya başlamış. Daha sonra bu lakap adının yerini almış ve o bu addan başka adla anılmamış." (Cuveynî, *Cihangüşâ*).

***

İranlı araştırıcı Dr. Daftary "kıyamet doktrini" ve sonraki gelişmelere dair şunları yazar:

"Nizarîlerin Alâ Zikrihi's-Selâm dedikleri II. Hasan, bir kıyamet doktrini getirmişti. Bu doktrinle Rudbar, Kûhistan ve diğer Nizarî topraklarındaki mezhep üyelerine insanların ebediyen cennete veya cehenneme gönderileceği, uzun süredir beklenen kıyamet gününün gelmiş olduğu ilan ediliyordu. Ne var ki İsmailî teviline dayanan bu öğretiyle, kıyamet ve dünyanın sonu sembolik ve manevi bir yorumlamaya tâbi tutulmuştu. Kıyamet, örtüsünden çıkan hakikatin Nizarî imamının kişiliğinde kendisini ortaya koyması olarak yorumlanıyordu. Aynı şekilde, Nizarî İsmailîğine bağlananlardan oluşan gerçek müminler artık hakikati ya da manevi gerçekliği, yani, dinî yasaların batınını kavrama yeteneğine kavuşuyorlar, böylece, cennet onlar için bu dünyada gerçekleşmiş oluyordu. Öte yandan, Nizarî imamını kabul etmeyen Nizarîler dışındaki tüm insanlar, manevi anlamda yokluk demek olan cehenneme düşmüşlerdi. Kıyameti getiren kişi olan zamanın Nizarî imamı, aynı zamanda, insan soyunun yargıcı ve Kıyamet Kaim'i olarak, İsmailî düşüncesinde normal imamların üstünde bir rütbeye sahipti ve onun davası kıyamet davasıydı. Belirtildiği gibi, Hasan Alâ Zikrihi's-Selâm, başlangıçta, Kıyamet Kaim'inin halifesi olduğunu iddia etmişti. Daha sonraki Nizarîler, Kaim el-Kıyame'nin (Kıyamet Kaim'i) hücceti olarak gördükleri Hasan Sabbah'ın kıyametin gelişini hazırlayan ilk boruyu çaldığı, Hasan Alâ Zikrihi's-Selâm'ın da kıyameti gerçekten başlatan ikinci boruyu üflediği görüşünü geliştireceklerdir. Kıyametin bu şekilde yorumlanışına göre, bütün müminler, Nizarî imamının aracılığıyla Tanrı'yı, yaradılışın bütün sırlarını ve gerçeklerini bilebilecek ve cennete girebileceklerdir. Bu, aslında, insanlık tarihinin bütün kısmi çevrimlerinin ve bütün arayışlarının hedefi olan Büyük

Kıyamet ya da Kıyametlerin Kıyameti'nin geldiği zamandır. Bu, bütün çağların sona ermesi ve tamamlanmasıdır. Kıyametin bir sonucu olarak, müminler, şeriatın yüklediği bütün görevlerden ve yükümlülüklerden kurtulabileceklerdir: Çünkü, her şeyin amel (eylem) olduğu, hesabın sonraya kaldığı normal dünyanın tersine, kıyamette her şey hesaptır ve amele yer yoktur. Aynı kaynaklarda aktarıldığına göre, bu öğreti, kıyamet döneminde insanların bütün varlıklarıyla Tanrı'ya yöneleceklerini, bu yüzden alışılmış ibadet biçimlerinin de terk edilmesi gerektiğini öğretir. Örneğin, artık şeriatın istediği gibi günde beş vakit namaz gereksizdir, kıyamet döneminde, insanlar kalplerinde daima Allah ile birlikte olacaklardır ve gerçek namaz da (namaz-ı hakiki) budur. Kaynaklar, Nizarîlerin aynı şekilde şeriatın başka ilkelerini de ve başka İslami uygulamalarını da tevil yoluyla başka türlü yorumlayarak geçersiz kıldıklarını aktarır. Reşidüddin ile Kâşânî'ye göre, Nizarîler, bu şekilde şeriat hükümlerini geçersiz kıldıkları için melahide yani sapkın olarak adlandırılmıştır." (Daftary, *İsmailîler*).

Daftary, "Nizarîler için kıyametin ilanı, aynı zamanda, hem genel Müslüman ümmetinden tümüyle ayrılmaları, hem de kıyamet öğretisi kendi dışlarındaki dünyayı tümüyle geçersiz ilan ettiğinden, İslam ümmeti içinde üstünlüğü ele geçirme yolundaki mücadelelerinin başarısızlığının itirafı anlamına geldiğini" belirterek Nizarîler, kendi dışlarındaki dünyayı manevi yokluk cehennemine gönderirken, kendileri için de manevi bir cennet düşlemişlerdi." der:

"Şimdi, Nizarîler, değişmez hakikatin kendini ortaya koyması (mazhar) olan imamlarının kişiliğinde örtüsünden sıyrılmış gerçeğin bilgisini edinerek, hep birlikte, yeryüzünde cennete girme fırsatını yakalamışlardı. Gerçekliğin dış görünüşü (zahir) tarafından temsil edilen dinî çağın (devr-i şeriat) ve dünyevi hayatın sona erişini bu anlamda kutlamışlardı. Bundan böyle, artık manevi bir hayat sürecek olan Nizarîler için gerçekliğin iç görünümü (batın) aşikar olacaktı. Artık Nizarîler, sufiler gibi maddi dünyayla her türlü uzlaş-

mayı geride bırakarak, manevi var oluş seviyesine yükseleceklerdi. Böylece, Alamut dönemi Nizarîleri, 1164 yılından başlayarak, tarihlerinin, 1210 yılına kadar kırk altı yıl sürecek ikinci aşamasına, yani, 'kıyamet dönemine' girmişlerdi." (Daftary, *İsmailîler*).

Bazı Nizarîler II. Hasan'ın "kıyamet doktrini"ne uyarken, bazıları da şeriatın emir ve yasaklarına uymaya devam etmiştir. Cuveynî'ye göre, bazı Nizarîler, özellikle Kûhistan'dan Horasan'ın çeşitli bölgelerine olmak üzere, mallarını mülklerini bırakıp Nizarî topraklarından göç etmişlerdir. (Cuveynî, *Cihangüşâ*).

II. Hasan'ın yönetiminin ilk yıllarında, Nizarîler, artık hızla çöküşe geçmiş, Selçuklu iktidarıyla bir süre için çatışmaya girmemişlerdi. Ancak kıyametin ilanından hemen sonra, Batı İran'ın Sultan Alp Arslan'ın yönetiminde olduğu bir dönemde Nizarîler; Kazvin'in hemen dışında yeni bir üs kurarak şehri kuşattılar. Alp Arslan'ın Kazvin'in yardımına bir ordu göndermesi üzerine kuşatmayı kaldırarak geri çekilmek zorunda kaldılar. (Ravendî, *Râhatu's-Sudûr*).

Emîr Muhammed bin Enez, Kûhistan Nizarîlerine saldırarak büyük can ve mal kaybı verdirdi. (İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, C. 11).

***

Cuveynî, *"Özün kısası, dayanaksız olan bu mezhebin aslı ve baştan sona kadar kötülüklerle dolu olan bu davetin sırrı şundan ibarettir"* diyerek Nizarîlerin inancını tahlil eder:

"Onlar, felsefecilere uyarak âlemin yaratılmış olmadığını kadim, zamanın sonsuz ve yeniden dirilmenin (kıyamet) manevi olduğunu savunurlar. Cenneti ve cehennemi kendilerine göre yorumlayıp onlara manevi bir rol verirler, bundan başka kıyametin yaratıkların Tanrı'ya ulaştıkları zaman olacağını, o zaman, her şeyin gizlisinin saklısının açığa çıkacağını ve şeriata uyma amellerinin de ortadan kalkacağını söylerler. 'Çünkü bu dünyada her şey hesap değil amelden, ahirette ise her şey amel değil hesaptan ibarettir. O halde kıyamet manevidir. Bütün milletlerde ve dinlerde vaat edil-

miş olan ve beklenilen kıyametin aslı, Hasan tarafından belirtildiği gibidir. Onlara göre, yaşadığımız bu devirde şeriat yükümlülükleri insanların üzerinden kaldırılmıştır. Çünkü kıyamet devri olan yaşadığımız bu devirde bütün insanların yönlerini Tanrı'ya dönmeleri, şeriatın hükümlerini ve geçici ibadet âdetlerini terk etmeleri gerekir. Şeriatta insanların bir gün ve bir gecede beş defa Tanrı'ya ibadet etmeleri ve onunla olmaları emredilmiştir. Bu yükümlülük tamamen zahirîdir. Yaşadığımız devir olan kıyamet devrinde insanların her an Tanrı'yla beraber olması ve nefsinin yönünün daima ilahî huzura doğru çevirmesi gerekir. İşte gerçek namaz budur.

Bu şekilde akıl yürütüp şeriatın ilkelerine ve İslam'ın kurallarına yeni yorumlar getirdiler ve onları açıktan açığa yok saydılar. Haramı ve helali ortadan kaldırdılar. Hasan, açık veya üstü kapalı olarak defalarca söylemişti ki 'Şeriat devrinde eğer bir kimse şeriata uyup ibadet etmezse, ibadeti ve itaati manevi sayarsa, onu cezalandırıp taşlarlar. Eğer bir kimse kıyamet devrinde şeriatın hükümlerini yerine getirir, maddi ibadetlerle uğraşıp, gelenekleri devam ettirirse, onu cezalandırmak, öldürmek veya taşlayıp işkence etmek şart olur.'

Bu şekilde aldatma, kışkırtma, baştan çıkarma, inkar etme yolunu takip eden bu zavallı şaşkınlar, hata denizine dalıp şaşkınlık çölünde kendilerini kaybettiler. *'Dünyayı da ahireti de kaybeder.'* [Hac, 22/11] ayetinin hedefi oldular ve her şeyi mubah saydılar. Onların aşırılıkları, bilerek veya bilmeyerek her şeyi mubah sayan mezhebin (ibâhet) taraftarları oldular. Bir grubu da (Ağızlarına toprak dolsun) şeref ve haysiyet bakımından yırtıcı hayvanlarından ve haşerelerden daha alçak olan sahte ve rezil imamlarına ilahlık yüklediler.

Bu şekilde şeriata aykırı yenilikleri ve sapıklıkları açıktan açığa söylemeye başladıkları zaman akıldan nasipleri olan ve henüz kalplerindeki basiret nurunu kaybetmemiş bulanan o diyar halkından bir grup 'Başını kurtaran kazançlı çıkar.' sözünü söyleyerek o yolunu kaybetmişlerin arasındaki ikametgahlarını terk edip gizli veya açık olarak kendilerini Müslümanların arasına attılar. Bilhassa çok sayıda

insan Kûhistan'dan kalkıp Horasan'a yerleşti. Onlar, *'İnananları kurtarırız.'* [Yunus, 10/103] müjdesine kavuştular. Bazıları da isteyerek veya istemeyerek meskenlerini bırakmadılar. Evlerinde barklarında oturma talihsizliğinde bulunarak kendilerine kötü adın ve mülhid sıfatının verilmesine razı oldular. Bunların arasında Müslüman olanlar vardı. Onlar, fırsatını buldukça gizli olarak şeriatın emir ve yasaklarına uyarlardı. Bu yüzden Mülhidlerin ülkesinde yaşayanların çoğunun durumu şu ayete uymaktadır: *'Onların soylarından gelenlerin kimi doğru yoldadır, birçoğu da yoldan çıkmıştır.'* [Hadid, 57/26].

Bu şekilde yalan sözleri ve geçersiz delilleriyle Alâ Zikrihi's-Selâm dedikleri Hasan bin Muhammed bin Bozorg Ümîd'i kıyametin efendisi (Kaim-i kıyame), onun davetini de kıyamet ilan ettiler.

Onların arasında henüz kalplerinde Allah korkusu, burunlarında diyanet kokusu olanlar vardı. Bunlardan biri de Hasan'ın karısının kardeşi Hasan bin Namaver idi. Tarih kitaplarında nakledildiğine göre o, aslen Deylemli ve Büveyhoğullarından idi. Bu utanç verici düşüncelerin ve görüşlerin yayılmasına daha fazla dayanamadı. 9 Ocak 1116 cumartesi günü Lammasar Kalesi'nde insanları baştan çıkaran Hasan'ı bıçakladı. Hasan, yediği bu darbe sonucu bu dünyadan ayrılarak Allah'ın ateşini boyladı." (Cuveynî, *Cihangüşâ*).

RÂŞİDÜDDİN SİNAN DÖNEMİ

Alamut Nizarîlerinden ayrı hareket eden bir büyük Nizarî Şeyhi Râşidüddin Sinan'dır.

Bernard Lewis, Râşidüddin Sinan'ı Haşhaşî reislerinin en büyüğü gösterir.

Râşidüddin Sinan, Vâsıt yolu üzerinde Basra'ya yakın olan Akru's-Sudan köyünde doğdu. Babası simyacı, öğretmen ve Basra'nın yerlisidir.

Onu ziyaret eden Suriyeli bir yazar, Sinan'ın, ona hayatının ilk yıllarını, eğitimini ve Suriye'deki görevinin ayrıntılarını anlatmıştır:

"Babamın önde gelen kişilerden biri olduğu Basra'da eğitildim. Bu doktrin kalbime işledi. Sonra kardeşlerimle benim aramda, beni onlardan ayrılmaya zorlayan bir olay cereyan etti; azıksız ve yaya olarak hareket ettim. Alamut'a kadar vardım. Kiyâ Muhammed, oranın hükümdarı idi. Onun, Hasan ve Hüseyin adında iki oğlu vardı. Beni onlarla birlikte okuttu ve çocukların bakımı, eğitimi ve giyimini ilgilendiren her konuda, bana onlara davrandığı gibi davrandı. Kiyâ Muhammed'in ölümüne kadar orada kaldım. Kendisine oğlu Hasan halef oldu. Hasan, bana Suriye'ye gitmemi emretti. Basra'dan ayrıldığım gibi buradan da ayrıldım. Şehirlere ancak nadiren yaklaşıyordum. Hasan, bana emirler ve mektuplar vermişti. Musul'a girdim ve geceyi geçirdiğim Keresteciler Camii'nde mola verdim; sonra şehirlerden uzak durarak, Rakka'ya varıncaya kadar yoluma devam ettim. Yanımda, orada oturan refiklerimizden birine yazılmış bir mektup vardı. Onu kendisine ulaştırdım; bana erzak verdi ve benim için Halep'e kadar bir binek hayvanı kiraladı. Halep'te kendisine mektup götürdüğüm başka bir refikle görüştüm; o da benim için bir hayvan kiralayarak beni Kehf'e gönderdi. Bu kalede kalma emrini almıştım. Davet Reisi Şeyh Ebu Muhammed'in ölümüne kadar, buradaki dağlarda yaşadım. Hâce Ali bin Mesud adı geçen reise Alamut'un tayini olmaksızın fakat bazı refiklerin tasvibiyle halef oldu. Bunun üzerine Şeyh Ebu Muhammed'in yeğeni olan Reis Ebu Mansur ve Reis Fehd bir suikast hazırladılar ve hamamdan çıkarken onu hançerlemek üzere birini gönderdiler. Daha sonra yönetim müşterek olarak devam etti. Cinayetin failleri ise tutuklanarak hapse atıldılar. Sonra Alamut, katilin idam edilmesi, Reis Fehd'in ise salıverilmesi emrini gönderdi. Aynı anda, refiklere okunması gereken bir mesaj geldi." (Bernard Lewis, *Haşişîler)*.

Sinan, Kehf'te yedi yıl kalmıştır. Sinan, Hasan Alâ Zikrihi's-Selâm'ın himayesinde idi.

1162'de, yani Hasan'ın Alamut hâkimi olduğu yıl, kendisini Suriyeli Haşhaşîlere tanıttırdı.

Hasan, 1164 Ağustos'unda, Alamut'ta "Kıyamet doktrini"ni ilan etti. Haberi başka bölgelerdeki İsmailîlere ulaklarla ulaştırdı.

Yeni doktrini Suriye'de başlatma işi Sinan'a düştü. Ancak rivayetler, İran ve Suriye sahasında çelişkilidir.

Bernard Lewis, *"Kıyametin gelişinin, İran'da* İsmailî*ler tarafından olduğu gibi kaydedildiği halde, o devirdeki Sünnîlerin gözünden kaçmış, Suriye'de ise aksine Sünnî tarihçiler şeriat hâkimiyetinin sona erdiğine dair kendilerine ulaşan dedikoduları alabildiğine ve korkutucu bir üslupla tekrar ederken,* İsmailî*ler meseleyi ihmal etmiş görünüyor."* der ve şöyle devam eder:

"O dönemde yaşayan bir yazar, *'Sinan'ın onlara, annelerini, kız kardeşlerini ve kızlarını kirletmeleri konusunda izin verdiğini, kendilerini Ramazan orucundan muaf tuttuğunu işittim.'* diyor.

Diğer rivayetlerdeki gibi, bu rivayetin abartılı olduğunda hiçbir şüphe yoksa da Suriye'de şeriatın sonunun ilan edildiği ve bu durumun, bizzat Sinan'ın son verdiği bazı aşırılıklara sebep olduğu açıktır. Kemâleddin 572/1177'de, Cebelü's-Summak halkının kendini ahlaksızlığa ve sefahate kaptırdığını ve Arınmışlar (Purs) adını aldıklarını nakleder. Erkekler ve kadınlar içki içmek için bir araya geliyorlardı; adamlar ne kız kardeşlerine ne de kızlarına saygı gösteriyorlardı; kadınlar ise erkek giysileri giyiyorlardı. Hatta içlerinden biri Sinan'ın Tanrı olduğunu ilan etti'. Halep meliki onların üzerine bir ordu gönderdi. Onlar da kendi güçlerini arttırdıkları dağlara sığındılar. Sinan bir soruşturma yaptı; bütün sorumluluğu inkar etti ve Haleplileri geri çekilme konusunda ikna ettikten sonra onlara kendisi saldırdı ve hepsini imha etti. Başka kaynaklar da bu devirde gözü dönmüş benzer grupların varlığını zikrederler. Haşhaşîlerin, çok sonra ortaya çıkan Cennet Bahçeleri efsanesinin menşeinde bu olaylarla ilgili zayıf dedikodu ve rivayetlerin bulunması ihtimal dahilindedir.

Sinan'ın iktidara gelir gelmez ilk işi, yeni memleketini tahkim etmek oldu. Rusafe ve Havâbî kalelerini eski haline getirtti ve ülkesini, yeniden takviye ettiği Uleyka'yı alarak genişletti. Bir Arap tarihçisi onun, mezhep için Suriye'de kaleler inşa ettirdiğini anlatıyor. 'Bazı kaleler yeniydi, diğerleri ise çeşitli hilelerle ele geçirildikten sonra takviye edilerek zaptedilemez hale getirilmiş eski kalelerdi. Zaman ona yaradı ve hükümdarlar Sinan'ın silahlı adamlarınca yapılacak öldürücü suikasttan korkularından, onun ülkesine saldırmaktan özenle kaçındılar. Sinan, Suriye'de 30 yıla yakın hüküm sürdü. Büyük dâî, onun başkanlığı ele geçirmesinden korkusuna, kendisini öldürtmek üzere birçok kez Alamut'tan casuslar gönderdi fakat aksine Sinan casusları öldürdü. Kimisini de kandırdı ve onları aldıkları emirleri uygulamaktan vazgeçirdi.'" (Bernard Lewis, *Haşhaşîler*)

***

Suriye'deki bütün Haşhaşî reislerinden sadece Sinan, Alamut'un otoritesini kabul etmemiş ve tamamen bağımsız yürümüştür.

Sinan, Mesyaf'a yaptığı başarısız bir saldırıda bulundu. Salahaddin'i iki defa öldürtmek istedi. Halep'te bir cinayet işletti, bir yangın çıkarttı.

Nureddin ve Salahaddin'e tehdit mektupları gönderdiğine dair rivayetler vardır.

İspanyol Yahudisi Tudelalı seyyah Benjamin, Haşhaşîler ile Trablus Krallığı arasında, 1167'de bir savaştan bahseder.

Haşhaşîler, Salahaddin Eyyubî'yi baş düşman görüyorlardı. Onun için, Salahaddin'in geçinemediği Musul ve Halep Zengilerine karşı bir tavırları yoktu.

Salahaddin, Bağdat halifesine 1181-1182'de gönderilen mektuplarda, Musul hükümdarlarını zındık Haşhaşîlerle anlaşmak ve kafir Franklarla görüşmek için onların düşüncesinden faydalanmakla suçluyor. Ayrıca onlara kaleler, topraklar ve Halep'te bir propaganda evi vermeyi vaat etmekle de itham ediyor. Salahaddin,

Haçlılara yaptığı gibi Sinan'a da casuslarını göndermek niyetinden bahsediyor ve kafir Franklar, zındık Haşhaşîler ve hain Zengilerden oluşan üçlü tehdit karşısında, İslam dünyasının koruyuculuğu rolü üzerinde duruyor.

Salahaddin'i öldürmeye Aralık 1174 veya Ocak 1175'te, Halep'i kuşattığı sırada teşebbüs edildi.

Çocuk yaştaki Zengi hükümdarı adına şehri idare eden Gümüştekin, Sinan'a, Salahaddin'i öldürdüğü takdirde, toprak ve para teklif etti. Salahaddin'i öldürecek adamlar soğuk bir kış gününde ordugaha sızdılar fakat komşularından Emîr Ebu Kubeys onları tanıdı ve kim olduklarını sordu. Haşhaşîler onu öldürdüler. Çatışmada çok kişi hayatını yitirdi fakat Salahaddin Eyyubî kurtuldu. Ertesi sene Sinan, yeni bir teşebbüse karar verdi.

22 Mayıs 1176'da, Eyyubî askeri kılığına girmiş olan Batınîler, Salahaddin'e Azâz kuşatması sırasında saldırdılar. Salahaddin, zırhı sayesinde hafif yaralarla kurtuldu. Saldırganlar, kavgada çoğu hayatını kaybeden komutanlar tarafından etkisiz hale getirildiler.

Bu olaylardan sonra Salahaddin, özel olarak hazırlanmış ahşaptan bir kalede uyumak ve ailesinden olmayan herhangi bir kimsenin kendine yaklaşmasını yasakladı.

Bernard Lewis Sinan'ın, bu iki saldırının hazırlanmasında, Gümüştekin ile ortak hareket etse dahi, onu harekete geçiren tek şeyin Gümüştekin'in cazip teklifleri olduğunu zayıf ihtimal görür:

"Sinan'ın, Salahaddin Eyyubî'yi ortadan kaldırmak istemesinin şahsi sebepleri vardı. Bu yüzden askerî ve maddi kolaylıklardan yararlanmak üzere Gümüştekin'in yardımını kabul etti. Bu düşünceler, Salahaddin'in 1174 yılında halifeye gönderilmiş olan mektubuyla da ilgilidir. O, bu mektupta, Mısır'da, aynı yıl içerisinde, Fatımî yanlısı başarısız bir komplo kuran elebaşıların, Sinan'a, inanç bakımından onlarla aynı olduklarını ileri süren ve Salahaddin'e karşı harekete geçme konusunda onu sıkıştıran şeyler yazdıklarını iddia ediyordu.

Oysa, Suriye ve İran'daki Nizarî İsmailîleri, birer gasıp olarak kabul ettikleri son Kahire Fatımîleri için hiç güvenilir değillerdi. Bazı Fatımî taraftarlarının, Suriye Haşhaşîlerinin yardımına başvurmuş olması çok muhtemeldir." (Bernard Lewis, *Haşişîler)*.

***

Bernard Lewis, *"Râşidüdin Sinan'ın, Salahaddin'e karşı çıkmasının esas ve en mantıklı sebebi, sonraki bir vakayinamecinin rivayetinde bulunduğunu"* belirterek şunları yazar:

O dönemin müelliflerinden hiçbiri bu rivayetten söz etmiyor. Söz konusu kaynağa göre 1174-1175'te, Irak'ta Şiîlik karşıtı dinî bir topluluk olan Nübüviyye'den 10.000 süvari, Bâb ve Buzâa'daki İsmailî merkezlerine saldırdılar. Buralarda 13.000 kişiyi katlettiler; büyük miktarda ganimet ele geçirdiler ve pek çok kimseyi esir ettiler. İsmailîlerin kargaşasından yararlanan Salahaddin, onların üzerine ordusunu gönderdi. Bu ordu Sermîn, Maarratü-Mısrîn ve Cebelü's-Summak'a saldırmış ve buralardaki halkın çoğunu öldürmüştür. Maalesef tarihçi bu olayların tarihini belirtmiyor. Şayet Salahaddin'in baskını, bir ihtimal, ordusu Halep istikametinde kuzeye doğru giderken vaki olmuşsa, Haşhaşîlerin ona karşı düşmanlığı daha iyi anlaşılır. Ne olursa olsun, bundan böyle Salahaddin'in Müslüman Suriye'nin ana gücünü temsil eden ve İslam dünyasında birlik siyasetini uygulayan kişi olması, onu tehlikeli bir rakip yapmaya yetmiştir.

Öcünü almaya arzulu olan Salahaddin, 1176 Ağustos'unda Haşhaşîlerin ülkelerine saldırıyor ve Mesyaf'ı kuşatmaya başlıyordu. Askerlerinin geri çekilmesine sebep olan şartlar hakkında farklı rivayetler vardır. Salahaddin'in başka Arap yazarlarından birçoğunun rağbet ettiği katip ve tarihçisi İmâdeddin, bu durumu Salahaddin'in Hama emîri olan amcasının arabuluculuğuna bağlıyor. Emîrin komşusu olan Haşhaşîler, ondan kendileri hakkında şefaatçi olmasını rica etmişlerdi. Bir başka biyograf, daha ikna edici bir açıklama olarak, Frankların Bekaa Vadisi'ne taarruzu ve Salahaddin'in ora-

ya acilen gitme zorunluluğunu ileri sürüyor. Kemâleddin'in *Halep Tarihi*'nde, Hama emîrinin arabuluculuğuna başvuran ve büyük ihtimal, kendisine Haşişi taktiğini hatırlatan terör nedeniyle barış isteyen kişi Salahaddin'dir. İsmailî ifadelerine göre Salahaddin, Sinan'ın olağanüstü gücünden korkmuştur. Bunun üzerine Hama emîri, onun lehine araya girer ve Sinan'dan onun sağsalim gitmesine izin vermesini rica eder. Salahaddin geri çekilmeye razı olur; Sinan ise ona teminat verir ve ikisi dünyanın en iyi dostları haline gelirler. İsmailîlere ait bu rivayetin, menkıbelerle değişikliğe uğradığı çok açıktır fakat hiç olmazsa. bir gerçeği, yani varılan bir anlaşmayı haber vermiş görünüyor. Hakikaten, Salahaddin'in Mesyaf'tan geri çekilmesinden sonra, artık onun aleyhinde, Haşhaşîlerin yaptığı açık bir faaliyetten bahsedilmiyor. Hatta bazı ipuçları, aralarında gizli bir anlaşmanın var olduğunu düşündürmektedir." (Bernard Lewis, *Haşişîler)*.

(Salahaddin Eyyubî'ye düzenlenen suikastlar çerçevesinde, dönemi araştıran Prof. Dr. Ramazan Şeşen'in farklı yaklaşımını aşağıda vereceğiz.)

Tarihçiler, Salahaddin Eyyubî'nin Haşhaşîlere karşı hoşgörüsünü açıklamak, hatta doğrulamak amacıyla pek çok kısa anlatmışlardır. Söylendiğine göre bir gün sultan, Haşhaşîlerin reisine bir tehditname göndermiş, o da kendisine şu cevabı vermiştir:

"Senin mektubunu etraflıca okuduk ve onun bize karşı savurduğu sözlü ve fiilî tehditleri not ettik; Allah tarafından bir filin kulağında vızıldayan sineğe şahit olmak ve heykelleri ısıran bir sivrisineği görmek şaşkınlık vericidir. Senden önce başkaları da benzer şeyler söylediler; biz onları imha ettik ve hiçbir kimse söylediği hiçbir şeyi yapamadı. O halde gerçeği ortadan kaldırıp yalanı mı destekleyeceksin? *"Zulmedenler, yakında nasıl bir inkılâba uğrayıp devrileceklerini bileceklerdir."* (Şuarâ, 26/ 227). Şayet benim başımı kesmeye, muhkem dağlardaki kalelerimi almaya karar verdiysen, senin bu konudaki emirlerin ancak boş umut ve ham hayalden iba-

rettir. Zira cevher kaza ile harap olmaz; ruh hastalığa pes demez. Fakat eğer biz duyularla kavranan zahire döner ve ruhla kavranan batını bir yana bırakırsak, Allah'ın 'hiçbir peygamber benim çektiğimi çekmedi' diyen peygamberinin şahsında, en güzel örneği buluruz. Sen onun soyuna, ailesine ve Ehl-i Beyt'e olanları biliyorsun. Durum değişmedi, dava şaşmadı; evvel ve ahir Allah'a hamdolsun. Biz mazlumuz, saldırganlar değiliz; yoksun bırakılmışız, gasıplar değiliz; De ki: '*Hak geldi, batıl gitti; zaten batıl yok olmağa mahkumdur.*' (İsrâ, 17/81). Sen bizim işlerin dış görünüşünü ve adamlarımızın bir anda neler yapabileceğini ve ölümün peşinden nasıl koştuklarını biliyorsun. *'Sözünüzde doğru iseniz, haydi ölümü temenni edin!'* (Bakara, 2/94). Bir atasözü şöyle diyor: 'Ördek suya atmakla tehdit edilir mi?' Başarısızlığa karşı çareler hazırla ve felakete karşı elbiseni sırtına giy; zira seni kendi ülkende yeneceğim ve senden intikamımı senin ülkende alacağım. Hayatına son vermeyi düşünen kimseye benzeyeceksin; *"Bu, Allah'a güç değildir."* (İbrahim, 14/20). Mektubumuzu okuyunca bizi pusuda bekleyedur; ölçülü davran ve Nahl Suresi'nin başı ile Sad Suresi'nin sonunu oku, *'Allah'ın emri geldi, artık onu acele istemeyin. Allah, onların ortak koştukları şeylerden uzaktır, yücedir.'* (Nahl, 16/1). *'Onun haberlerinin doğruluğunu bir süre sonra gayet iyi anlayacaksınız.'* (Sâd, 38/88)]" (Bernard Lewis, *Haşişîler)*.

***

Kemâleddin, kendi kardeşinden duyduğu bir başka hadiseyi anlatır:

"Kardeşimin (Allah rahmet eylesin) bana anlattığına göre Sinan, mesajını ancak özel olarak teslim etmesini emrettikten sonra, Salahaddin'e (Allah rahmet eylesin) bir elçi göndermişti. Salahaddin, elçinin üstünü arattı; üzerinde tehlikeli bir şey bulunmadığı için, birkaç kişi hariç adamlarını dağıttıktan sonra ondan mesajını söylemesini istedi. Elçi: 'Üstadım bana, onu ancak özel olarak söylememi emretti.' diye cevap verdi. Bunun üzerine Salahaddin, iki

Memlukün dışında herkesi gönderdi ve sonra 'Mesajını bize bildir.' dedi. Elçi yine 'Onu ancak siz yalnızken verme emrini aldım.' diye cevap verdi. Salahaddin: 'Bu iki adam benden asla ayrılmazlar. Eğer istiyorsan mesajını söyle, yoksa dön git.' şeklinde karşılık verdi. Elçi: 'Başkalarını gönderdiğin gibi bu iki adamı niye göndermiyorsun?' diye sorunca Salahaddin şu cevabı verdi: 'Ben onları kendi oğullarım olarak kabul ediyorum; onlar ve ben tek bir şahıs gibiyiz.' Elçi bunun üzerine, bu iki Memlukten tarafa döndü ve onlara: 'Şayet ben size, üstadım adına bu sultanı öldürmenizi emretseydim onu yapar mıydınız?' Emri yerine getireceklerini söylediler ve kılıçları çekerek: 'Ne istiyorsan onu bize emret.' dediler. Sultan Salahaddin şaşkına döndü ve elçi, Memlukleri de yanına alarak oradan ayrıldı. Bunun üzerine Salahaddin barış yapmaya ve onunla dostane ilişkilerde bulunmaya razı oldu. Allah hakîmdir." (Bernard Lewis, *Haşişîler)*.

***

Râşidüddin Sinan'ın diğer bir cinayeti 31 Ağustos 1177'de Halep Zengi Hükümdarı El-Melikü's-Salih'in yeni ve Nureddin bin Zengi'nin eski veziri olan Şehâbeddin İbnü'l-Acemî'yi öldürmesidir.

Bu cinayetin de Gümüştekin'in entrikalarının sonucu işlendiği söylenir.

Gümüştekin, Sinan'a gönderilen ve ondan Haşhaşîlerini yollamasını isteyen bir mektupta, El-Melikü's-Salih'in imzasını taklit etmişti. Bizzat cinayeti işleyenler olayı itiraf etmiştir. Katiller, sorguda, El-Melikü's-Salih'in emirlerini uyguladıklarını söylediler.

Bu entrika, daha sonra Halep hükümdarının Sinan ile yaptığı yazışma sonunda ortaya çıkarıldı.

Gümüştekin'in düşmanları onun gözden düşmesini tahrik etmek için bunu fırsat bildiler.

Halep hükümdarları ile Sinan arasındaki çekişme devam etti. 1179-1180 yılında El-Melikü's-Salih, Haşhaşîlerin elinden Hacîra'yı

aldı. Sinan ise bu durumu protesto etti. Sonra adamlar göndererek Halep'te pazar yerlerini ateşe verdi.

***

Haşhaşîler, 28 Nisan 1192'de Sur'da, Kudüs Kralı Marki Conrad de Monferratty'i ortadan kaldırdılar.

Tarihlerin yazdığına göre, Haşhaşîler, önce, Hıristiyan keşişi kılığına girdiler, piskoposun ve markinin güvenini kazandılar. Sonra markiyi hançerleyerek öldürdüler.

Salahaddin'in Sur'daki bir elçisi, iki Haşişi'nin, cinayeti İngiltere kralının teşvik ettiğini belirtmiştir.

Bernard Lewis şu sonuca varır:

"Marki'nin öldürülmesinin, Arslan Yürekli Richard için arz ettiği açık avantaj ve onun mahmisi Kont Henri de Champagne'in, şüphe çekici bir acelecilikle, dul kalan hanımla evlenmesi ve Latin krallığı tahtına çıkması anlatılanları teyit etmektedir.

Salahaddin'den nefret ettiğini söylememiz gereken Zengi tarihçisi İbnü'l-Esîr, basit bir nedenle, yani Franklar arasında bu konuda yaygın olan düşünceyle, Richard'ın sorumluluğunu hesaba katıyor. Fakat kendi kanaatına göre cinayetin teşvikçisi, Salahaddin'den başkası değildir. İbnü'l-Esîr cinayeti işlemesi için Sinan'a verilen para miktarını bile zikrediyor. Plan, Richard'ı da tasfiye etmeyi öngörüyordu ancak bunun imkansız olduğu ortaya çıktı. İsmailî biyografi yazarı ise teşebbüsü, Salahaddin'le önceden varılan anlaşma ve işbirliğinden dolayı Sinan'a bağlıyor. Fakat bu müellifin, kendi kahramanını, kutsal savaşta Salahaddin'in fedakar bir işbirlikçisi gibi sunmaya çalıştığını hatırlamak lazımdır. Ayrıca müellif, Salahaddin'in bu iş karşılığında, Haşhaşîlere birçok ayrıcalıklar verdiğine dair pek güvenilir olmayan bilgiler ekliyor. Humus'ta, Hama'da, Halep'te ve diğer şehirlerde propaganda evleri kurma hakkı bu ayrıcalıklardandır. Bu hikaye belki de Mesyaf Antlaşması'nı izleyen dönemde, Salahaddin'in Haşhaşîleri resmen

tanımasıyla ilgili hatırayı abartmaktadır. Öte yandan İmâdeddin, markinin katlinin, Salahaddin için yerinde bir tedbir olmadığına dikkat çeker. Çünkü Conrad, Haçlıların reisi olmasına karşılık korkunç Richard'ın düşmanı idi ve öldüğü tarihte Salahaddin'le münasebet hâlinde bulunuyordu. Conrad'ın ortadan kalkması, Richard için bir rahatlama getirdi ve onu düşmanlığı sürdürmeye cesaretlendirdi. Ancak bundan dört ay sonra Salahaddin'le bir ateşkes imzalıyordu. Salahaddin'in isteği üzerine yapılan bu antlaşma, Haşişi memleketlerini de içine alıyordu.

Conrad'ın katli, Sinan'ın son büyük işi oldu." (Bernard Lewis, *Haşişîler)*.

Râşidüddin Sinan, 1192-1193 veya 1193-1194 yılında öldü. Yerine İranlı Ebu Mansur bin Muhammed (Nasr el-Acemî) geçti. Alamut, bu yeni reisle birlikte, Suriye'de yeniden eski otoritesine kavuştu. Suriye'de Alamut'un otoritesi, Moğol istilası sonuna kadar sürdü.

***

Laurence Lockhart'in anlattığına göre; Râşidüddin Sinan, zahidane hayatı ve menkabeleri ile taraftarları üzerinde büyük bir itibar kazandı ve muktedir liderliğiyle birlikte, bu durum, onun, Alamut'un Büyük Üstad'ından bağımsız olmasını mümkün kıldı. Hasan, birkaç kere, boşuna Râşidüddin Sinan'ı boyun eğmeye davet ettikten sonra, İranlı Haşhaşîleri onu öldürmeye yollayacak kadar ileri gitti fakat onlar hedeflerine ulaşamadılar.

Sinan bir gizli servis teşkil etti ve ayrıca bir güvercin postası kurdu. Böylelikle hasımlarına ve gerçekten mezhebin ilk kurallarını ve sırlarını henüz öğrenmemiş taraftarlarına tabiatüstü vasıtalar gibi görünen şeylerle bilgi elde etmeyi başardı. (Laurence Lockhart, "Hasan-ı Sabbah ve Haşişiler").

NUREDDİN II. MUHAMMED DÖNEMİ

Yeni İmam Nureddin Muhammed, ilk önce babasının katili Hasan bin Namaver'in bütün akrabalarını öldürttü. II. Muhammed, babası II. Hasan'ın siyasasını devam ettirdi ve hayatını kıyamet doktrinini sistemleştirip geliştirmeye adadı.

II. Muhammed babasının fikirlerini iki yönden değiştirdi: İlk olarak, babası ve kendisi için açıkça ve tam anlamıyla imamlık iddiasında bulundu. İkincisi, imamı, özellikle belli bir dönemde o dönemin imamını (hazır imam), kıyamet doktrininin merkezî unsuru haline getirdi. İmam, İsmailîlerin en eski inanışlarına göre, kurtarıcı rolü, zamanı sona erdirmek üzere kıyameti başlatması gerektiren kaim olduğu için, kıyamet zamanında bizzat hazır bulunmalıydı. Buna uygun olarak, kıyamet zamanına ulaşan Nizarîler, kendilerini bu zamana getiren imamın kimliğini öğrenmeyi bekliyorlardı. Belirtildiği gibi, kıyameti ilan eden Hasan Alâ Zikrihi's-Selâm, imamın basit bir temsilcisi değil, bizzat kendisi olduğu imasında bulunmuştu. II. Muhammed ise açıkça, babasının soyca da imamlar soyundan gelen gerçek bir imam olduğunu iddia etti ve II. Hasan'ın sanıldığı gibi Muhammed bin Bozorg Ümîd'in değil, Nizar'ın gizlice Alamut yakınlarındaki bir köye sığınmış bir torununun soyundan geldiğini öne sürdü. Böylece, babası ve kendisi için Hz. Ali'ye dayanan bir soy ağacı çıkardı.

Nizarîlere göre, Mustansır'ın ölümünden bir yıl sonra, 1095'te, Kadı Ebu'l-Hasan Sa'îdî adında biri, Nizar'ın torunlarından

Muhtedî'yi gizlice Mısır'dan Alamut'a götürmüştür. Bu sırrı bilen tek kişi olan Hasan Sabbah, imamın torununu korumaya almış ve kimliğini gizli tutarak Alamut'un eteğindeki köye yerleştirmiştir. En yaygın rivayete göre, bu kişinin oğlu ya da torunu, Muhammed bin Bozorg Ümîd'in bilgisi dışında, onun yeni doğan oğluyla değiştirilmiş ve bir süre sonra II. Hasan olarak Nizarîlerin başına geçmiştir.

Bir başka rivayete göre ise Nizar'ın soyundan gelen birinin hamile karısı Muhammed bin Bozorg Ümîd'in korumasına verilmiş ve II. Hasan, bu kadından dünyaya gelmiştir. Nizarîler arasında sonradan yayılan soy kütüğüne göre Hasan Alâ Zikrihi's-Selâm ile Nizar arasında üç kuşak vardır ve Hasan, Nizar oğlu El-Hâdî oğlu El-Muhtedî oğlu El-Kahir oğlu Hasan olarak tanımlanır.

II. Hasan ve oğlu II. Muhammed'in Nizar'ın soyundan gelen imamlar olarak kabul edilmesiyle, ilk Nizarîlerin imamın gizli olduğu ve hareketin başında yalnızca Alamut'taki hüccet ve kaderinin bilindiği gizlilik dönemi sona erdi. Nizarî topluluğu, aynı zamanda "Kıyametin Kaimleri" olan Nizarî imamlarının başlattığı kıyamet çağına girmişti.

Hazır imamın kendi çağının meselelerinin yorumlanmasında kendisinden önce yaşamış peygamberlerden de öncelikli bir otorite olduğu fikri Nizarî düşüncesinin ayırt edici özelliğidir. Kıyamet, inananlar için kendi dışlarındaki dünyadan fizik bağımsızlıktan daha fazla şeyler anlamına geliyordu. (Daftary, *İsmailîler*).

***

Cuveynî'nin *Cihangüşâ*'sında II. Muhammed hakkında şu bilgiler yer alır:

"[Hasan'ın] öldürülmesi üzerine İsmailîler, sapık düşüncelerine ve batıl inançlarına dayanarak azılı bir eşkıya olan oğlu Muhammed'i imam tayin ettiler. Muhammed babasının yerine oturduğu zaman henüz 19 yaşındaydı. *'Karanlıklar üstünde karanlıklar.'* [Nur, 24/40] ayetinde belirtildiği gibi babasından daha zalim olan Muhammed, o

diyarda yaşayan Büveyh kabilesinden Hasan bin Namaver'in kadın, erkek, çoluk, çocuk bütün akrabalarını eziyet ve işkenceye tâbi tutarak öldürttü ve Buya [Büveyhoğullarına adını veren] neslini tüketti.

Sadece ismen Muhammed (övülmüş) fakat aslında melun olan bu şahıs, 'kıyamete davet' dedikleri o sapıklığı yerleştirmek için her şeyi mubah (ibâhet) saymada babasının da önüne geçti. İmamlığın ilkelerini açıklamada babasından daha başarılıydı. Hikmet ve felsefe ilimlerini bildiğini iddia ederse de o, bilgiden ve bütün ilimlerden boş idi. Kendisi, yazdığı ifade bozukluklarıyla ve tutarsız cümlelerle dolu yazılarında felsefe terimlerini kullanma ve filozofların sözlerini nakletme konularında başarılı olduğunu ve hüner gösterdiğini iddia eder. Bu konuda Peygamber (A.S.) şöyle der: *'Kendisinin olmayan bir şeyi giyen bir kimse, iğreti elbise giymiş gibi olur.'* Onun Arap dili, felsefe, tefsir, hadis, atasözleri ve başkasından alıp kendisinin olduğunu iddia ettiği Şiir gibi konularda yazdığı makalelerdeki ifade şekli bozuk, cümleler yanlışlarla dolu ve anlaşılmaz haldedir.

Muhammed, Allah'ın vahyi olan *'O, sapanları taşkınlıkları içinde bocalayıp dururken bırakır.'* [Âraf, 7/186] ayetinin belirttiği şekilde 46 yıl hüküm sürdü. Mülhidler onun zamanında haksız yere kan döküp, karışıklıklar çıkararak gasp, yağma ve yol kesme işlerinde aşırıya kaçtılar. Sapıklığın kötülüğünü küfür temeli üzerine yerleştirip her tarafta yaymaya çalıştılar.

Muhammed'in iki oğlu vardı. Doğum tarihi Miladî 1166 olan büyüğünün adı Celâleddin lakabıyla anılan Hasan idi. Babası daha çocuk yaştayken onu kendi yerine geçecek kimse olarak tayin etmişti. Büyüyüp aklın eseri onda kendini göstermeye başlayınca Celâleddin, babasının yolunu inkar etmeye, sapıklık ve her şeyi mubah sayma düşüncelerinden uzak durmaya başladı. Onun hareketlerini dikkatle takip eden babası ile onun arasına soğukluk girdi. Her ikisi de birbirinden çekinmeye ve uzak durmaya başladılar, ikametgahında düzenlediği kabul ve ziyafet günlerinde oğlunun bulunması onu rahatsız ediyor, devamlı olarak elbisesinin altında zırh

bulunduruyordu. En çok güvendiği, daha önce halkı doğru yoldan çıkarmak için görevlendirilmiş olan Mülhidler, artık onu oğluna karşı korumak için görevlendirilmişlerdi.

İnancı sağlam olduğu için babasına düşman olan Celâleddin Hasan, 'Kalplerdekini Allah bilir. İnsanlar, dış görünüşe göre hareket ederler. Fakat Allah sırları da gizli olan şeyleri de bilir. Bunun için insan hak ettiğine göre ya övülür ya kınanır.' dendiği gibi babasını ortadan kaldırmak için gizli olarak Bağdat halifesine ve diğer Müslüman ülkelerin sultanlarına adamlar göndererek onlara, babasının aksine Müslüman olduğunu, saltanat sırası kendisine geldiğinde o sapık tarikatı kaldırıp yerine İslami ilkeleri yerleştireceğini söyledi. Bu şekilde o gelecek için planlar yapıp yolunu belirledi.

Kötü huylu ve serseri tabiatlı Muhammed, 1 Eylül 1210 tarihinde öldü. Bazıları onun zehirlenerek öldüğünü söyler." (Cuveynî, *Cihangüşâ*).

***

Muhammed'in yönetiminin son yıllarında İran Nizarîleri, komşularıyla tekrar küçük çaplı savaşlara girdiler. Rudbar Nizarîlerinin Mazenderan ile ilişkileri vardı. Nizarîler, Bâvendî Emîri Hüsamüddevle Erdeşir'e isyan eden Rüyan Hâkimi Bisutun'un Alamut'a sığınmasına izin verdiler.

Bâvendî Emîri II. Şah Gazi Rüstem'in kardeşi Rüknüddevle Karin'i öldürdüler. Aynı dönemde Harezmşahlar ile karşı karşıya geldiler. Harezmşahlı Komutan Miyançuk, 1205'te tuzağa düşürdüğü çok sayıda Batınî'yi katletti. Harezmşahlar, Nizarîlerin baş düşmanı Kazvinlilerin koruyuculuğunu üstlendiler. Rudbar'a yerleşerek Alamut'a karşı akınlar düzenlediler.

Kûhistan Nizarîleri de 1194 yılından itibaren Sistan emîrlerinin saldırılarıyla karşılaştılar. Ardından, Harezmşahların Doğu İran'daki baş rakipleri Gurlular, Sultan Gıyaseddin Muhammed'in

(1163-1203) komutasında Kûhistan'a saldırdılar, Nizarîleri boyun eğmeye zorladı. Buna rağmen, Gıyaseddin'in kardeşi Şihâbeddin'in saldırılarını sürdürmesi üzerine, Kûhistan Nizarîleri Gıyaseddin'e başvurarak müdahalesini istemek zorunda kaldı.

Hindistan'da Multan Nizarîlerine karşı da askerî harekat yürüten Şihâbeddin, 1206'da Nizarîlerin düzenlediği bir suikastte öldürüldü.

Harezmşahlara karşı savunma durumunda olmalarına rağmen, Tekiş'in isteği üzerine veziri Nizamülmülk Mesud bin Ali'yi 1200 yılında öldürdükleri anlatılır. (Daftary, *İsmailîler*).

Tekiş'in yerine geçen Alâeddin'in iktidarı sırasında, İsmailîlik'le suçlanan Zevzen Hâkimi Nusreddin Kûhistan Nizarîlerine sığındı. Bir süre sonra ise Zevzen'in yeni Harezmşah valisi tarafından hileyle sığındığı yerden çıkmaya ikna edilerek katledildi.

CELÂLEDDİN HASAN DÖNEMİ: NİZARÎLERDE SÜNNÎLİĞE DÖNÜŞ

II. Muhammed'in yerine, Celâleddin unvanını alan oğlu III. Hasan geçti. Daha iktidara geçmeden önce Sünnî âlemiyle uzlaşmaya niyetlenmiş olan Hasan, mezhepte yapacağı büyük değişiklikler için hazırlıklarını tamamlamıştı.

II. Muhammed, Rebiyülevvel Eylül 1210'da muhtemelen zehirlenerek öldürüldü. Yerine, Celâleddin unvanını alan oğlu III. Hasan Celâleddin geçti. Daha iktidara geçmeden önce Sünnî âlemiyle uzlaşmaya niyetlenmiş olan Hasan, mezhepte yapacağı büyük değişiklikler için hazırlıklarını tamamlamıştı.

Hasan, Sünnîliğe geçişini onaylatmak için Abbasi halifesi En-Nâsır, Muhammed Harezmşah ve diğer Sünnî emîrlere elçiler gönderdi. Böylece, Alamut dönemi Nizarîleri, sonradan yeni bir

gizlilik olarak yorumlanacak ve Moğol istilasına kadar sürecek üçüncü ve son dönemlerine girdiler.

Hasan Celâleddin, iktidarının ilk yıllarında, Sünnî âlemini cemaatinin eski inançlarını reddettiğine ve Sünnî şekliyle şeriatı kabul ettiğine inandırmak için bütün gücüyle uğraştı. Bütün Nizarî köylerine, buraların normal Müslüman hayatının bir parçası olduğunu ispatlamak üzere cami ve hamam yaptırılmasını buyurdu. Halkını eğitmek için Irak ve Horasan'dan Sünnî fakihler getirtti. Bütün bunların sonucunda dış dünya, özellikle de Bağdat'taki halife, Hasan'ın hidayete erdiğini kabul etti. Halife En-Nâsır Lidinillah Ağustos 1211'de yayımladığı fermanla Hasan'ın Sünnî İslam'a geçişini onayladı ve III. Hasan "Nev Müselman" (yeni Müslüman) adıyla anılmaya başlandı. Böylece, Hasan'ın Nizarî toprakları üzerindeki hâkimiyeti, Abbasi halifesince resmen kabul edildi.

Hasan'ın annesi 1212'de kendisini büyük hürmetle karşılayan Halife En-Nâsır Lidinillah korumasında hac farizasını yerine getirdi. Halife bununla da yetinmeyerek, Gilan soylularını, kızlarını eş olarak Hasan'a vermeye de ikna etti. Hasan'ın Gilanlı soylulardan aldığı dört hanımdan biri, gelecekteki vârisi III. Muhammed'in annesi Kutum hâkimi Keykavus bin Şehenşah'ın kız kardeşiydi.

Kazvinliler yine de Hasan'ın Sünnîliğe geçişini uzun süre şüpheyle karşıladılar. Hasan bunun üzerine, Kazvin uleması ve eşrafını Alamut'a davet ederek kütüphaneyi araştırmaları ve Sünnîliğe aykırı buldukları bütün kitapları yakmaları için izin verdi. Böylece Kazvinliler de ikna oldular.

Hasan'ın getirdiği yenilik Rudbar, Kumis, Kûhistan ve Suriye'deki bütün Nizarî topluluklarınca itirazsız kabul edilse de İranlı araştırıcı Dr. Farhad Daftary birçok Nizarî'nin, Sünnîliği, tekrar takiyyeye dönüş olarak yorumladığını yazar.

Suriye Nizarîleri ve muhtemelen diğer bölgelerdeki Nizarîler Şâfiî mezhebini kabul ettiler. Nizarîler için, III. Hasan, bir önceki imamın nassı ile gelmiş, Nizarî devletinin ve topluluğunun lideri o-

lan yanılmaz imamdı. Onun için en ufak bir tereddüt göstermeksizin emirlerine uymak gerekliydi. Ayrıca, anlaşıldığına göre, Nizarîler, Hasan'ın açıklamasını, "Kıyamet" döneminde kaldırılan takiyyenin yeniden yürürlüğe konduğu şeklinde anlamışlardı: İmamları dış dünya ile belli bir uzlaşmayı gerekli görüyordu.

Nizarîler isyanlarında başarılı olamamış, ardından "Kıyamet" boyunca kendilerini sığındıkları kalelerinde dış dünyadan tecrit etmişlerdi. Bu yüzden diğer Müslümanlarla normal ilişkiler kurmayı arzulayan pek çok Nizarî, bu tecritten rahatsız olmaya başlamıştı. Celâleddin Hasan, bu duygulara tercüman olarak, Nizarîleri dış dünyaya açtı. Şimdi tarihinde ilk defa Nizarî devleti Müslüman dünyasının önde gelen güçlerince tanınmıştı. Bu tanınma, özellikle, sürekli tehdit altında bulunan Kûhistan ve Suriye Nizarîleri bakımından, toprak bütünlükleri için teminat anlamına geliyordu. Alamut'un Sünnîliği kabulü ilan edilir edilmez, Kûhistan Nizarîlerine yönelik Gur saldırıları sona erdi. Suriye'de ise Haçlılardan yönelen yeni bir tehdit karşısında bulunan Nizarîler, bu sayede Eyyubîlerin yardımına müracaat edebildiler. Nizarîler olduğu kadar, Sünnîler de ilişkilerin düzelmesinden yararlandılar: III. Hasan'ın idaresinin sonlarına doğru, Doğu'da baş gösteren Moğol tehlikesinden kaçan, aralarında ulemanın da bulunduğu çok sayıda Sünnî, Kûhistan'daki Nizarî kasabalarına sığındı. Nizarî devleti, Halife En-Nâsır Lidinillah'ın kurduğu siyasi ittifaklarda da önemli roller oynadı. (Daftary, *İsmailîler*).

***

Dr. Muzaffer Tan, III. Hasan Celâleddin'nın tavrını taraftarlarının takiyye olanak algıladığını Nasîruddin et-Tûsî'nin, *Ravdatu't-Teslîm*'inden özetleyerek aktarır:

"Nizarîler III. Hasan Celâleddin'in bu isteğini itirazsız kabul etmişlerse de aynı zamanda Hasan'ın bu tavrını kıyamet döneminde kaldırılan takiyyenin yeniden uygulanması şeklinde yorumlamışlardır. Onlara göre imamların tavrı birbirine aykırıymış gibi görünmesi

zahirendi; aslında ortada tek bir hakikat vardı. Buna göre III. Hasan döneminde şeriatın kabul edilişi takiyye ve setr dönemine geçmeyi ifade ediyordu ki bu dönemde imamın kendisi gizlilik hâlinde değilse de hakikat yeniden dinin batınında gizli kalmıştı. Bununla birlikte kıyamet dönemini temsil, II. Hasan ve II. Muhammed dönemlerinde hakikatin ve imamın manevi şahsiyetinin Nizarîlerce bilinmesi mümkündü ve bu yüzden de bu dönemde takiyye örtüsüne ve şeriatın hükümlerinin tam olarak yerine getirilmesine gerek yoktu. Böylece setr döneminde gerekli olan takiyye ile şeriat birbiriyle örtüşürken, takiyye perdesinin ortadan kalktığı ve şeriata gerek olmadığı kıyamet dönemi de hakikat ile uyuşmaktaydı." (Muzaffer Tan, "Tarihsel Süreçte İsmailîlik ve Yaşadığı Faklılaşmalar").

***

Hasan'ın reformları, kendisine, seleflerinin hiçbirinin yapamadığı bir şeyi yapıp askerî harekatlar için Alamut'tan ayrılabilme imkanı bile verdi.

Sultan Muhammed Harezmşah'ın oğlu ve halefi Celâleddin'in katipliğini yapan vakanüvis Nesevî'nin anlattıklarına göre, başlangıçta Harezmşahların yüksek hâkimiyetini tanıyan III. Hasan, bir süre sonra saf değiştirerek, Harezmşahların muhalifi Halife En-Nâsır Lidinillah ile ittifak kurdu. Bu saf değiştirmenin sonucunda, III. Hasan ile halifenin önemli müttefiklerinden Arran ve Azerbaycan'ın son Eldigüzi emîri Muzaffereddin Öz Beg arasında yakın bir dotluk gelişti. Aşağıda, Cuveynî'nin anlatımıyla da vereceğimiz gibi, Öz Beg, Irak-ı Acem'de bağımsızlık iddiasına kalkışan yardımcısı Mengli'nin üzerine yürüme kararı alınca, III. Hasan da ordusunun başında yardıma geldi. Öz Beg, Azerbaycan'da kendi sarayında misafir ettiği Alamut Şeyhine büyük saygı gösterdi ve askerlerinin masrafını kendi kesesinden karşıladı. Irak-ı Acem, Bağdat Halifeliği ile Harezmşahlar arasındaki en önemli sürtüşme noktası olduğundan, Mengli'ye karşı bu ittifakın kurulmasında Halife En-Nâsır büyük rol oynadı. Kendi askerlerini göndermekten başka,

bölge emîrlerini de Mengli'ye karşı hazırlanan sefere katılmaya ikna etti. Uzun hazırlıklardan sonra 1215'te Hemadan yakınlarında cereyan eden savaşta Mengli yenildi. Öz Beg, idam ettirdiği Mengli'nin yerine Irak-ı Acem valiliğine Iğlamış'ı getirdi. Başta Hemadan, Rey ve İsfahan olmak üzere, yeniden ele geçirilen toprakların büyük bölümü Iğlamış'ın yönetimine verilirken, yardımına karşılık olarak Hasan da Abhar ve Zencan bölgelerini aldı. Bu bölgeler ancak birkaç yıl için Nizarîlerin elinde kalmıştır.

Bu seferin ardından bir buçuk yıllık bir ayrılıktan sonra Alamut'a dönen III. Hasan, Halife En-Nâsır Lidinillah ve Öz Beg ile iyi ilişkilerini sürdürdü. Bir süre sonra Iğlamış da kendisinden önceki vali gibi isyan edince, kendisine karşı bir askerî harekata girişmek gerekmedi. Halifenin ricası üzerine III. Hasan'ın Alamut'tan gönderdiği fedailer 1217'de Iğlamış'ı öldürdüler.

III. Hasan, 11 yıllık iktidardan sonra Ramazan 618 (Kasım 122 l)'de dizanteriden öldü. Ancak, küçük yaştaki oğlunun nâibi olarak iktidarı üstlenen veziri, Hasan'ı zehirledikleri iddiasıyla Hasan'ın Sünnî hanımlarını ve kız kardeşini idam ettirdi.

***

Cuveynî, "Sünnî" görüşe yaklaşan Celâleddin Hasan'dan övgüyle bahseder:

"Muhammed'in yerine oğlu Celâleddin Hasan geçti. O, işlerin idaresini eline alır almaz Müslüman olduğunu ilan edip yanlış yolda olan kavmini ve tebaasını, zorla sapık mezhepten vazgeçirmeye, İslamiyete girmeye ve şeriat hükümlerine uymaya sevk etti. Bunu duyurmak için Bağdat halifesine, Sultan Muhammed Harezmşah'a, Irak'ın ve diğer bölgelerin meliklerine elçiler gönderdi. Onlar da onun, babasının günlerinde İslamiyeti kabul etmiş olduğunu gözönünde bulundurarak ona inandılar. Bilhassa Darü'l-Hilafet (Bağdat), onun Müslüman olduğuna hükmetti; hakkında iyi düşünerek onunla mektuplaşıp karşılıklı elçiler gönderme yolunu açtı; onun için övücü lakaplar kullanıp bütün İslam ülkelerine onun ve

kavminin iyiliği konusunda fetvalar gönderdi ve Müslümanların onlarla evlenmesine izin verdi. O, ondan sonra Yeni Müslüman Celâleddin adıyla tanınmaya başladı. Yöneticiliği boyunca da taraftarları onu Yeni Müslüman adıyla andılar.

İslamiyet'e sıkı sıkıya bağlı olan Kazvin halkı, yakınlarında bulunmaları dolayısıyla Mülhidlerin yalanlarını, ikiyüzlülüklerini ve sahtekarlıklarını iyi bildikleri, onlardan eziyet çekip zarar gördükleri, onlarla her zaman savaş hâlinde oldukları için önce Celâleddin'in ve onun halkının İslamiyet'i kabul ettiklerine inanamadıklarından o konuda araştırma yapmak için kadılar ve imamlar görevlendirdiler. Onların iddialarına karşı delil ve şahit istediler. Diğer yandan Darü'l-Hilafet'in fetvasıyla ve diğer İslam ülkelerinin imamlarının olumlu cevaplarıyla Müslümanlığa kabul edilmiş olan Celâladdin, Kavzinlerin gözüne girmek için aşırı çaba harcadı. Onların din büyüklerine yaklaşmanın çarelerini aradı. Onun daveti üzerine Kazvin'in ileri gelenlerinden bir grup, Alamut'a gelince onları, Hasan Sabbah ile Celâleddin'in babası ve dedesiyle Hasan Sabbah'ın yazdıkları Mülhidlerin ve zındıkların mezhebini konu alan ve İslami inanca aykırı olan kitapları diğerlerinden ayırdılar. Celâleddin'in emri üzerine Kazvinlilerin huzurunda onların hepsini yaktılar. Sonra Kazvinlilerin telkinleriyle Celâleddin, kendi ataları, dedeleri ve o mezhebin ileri gelenleri hakkında kötü sözler söyledi. Ben Kazvin ileri gelenlerinin ve kadılarının elinde bir yazı gördüm. Kendi eliyle yazdığı o yazıda Celâleddin, Müslüman olduğunu, şeriatın hükümlerine uyduğunu belirtiyor, kendisinden öncekilerin sapık mezhebini yeriyor, söz babasına ve dedesine gelince, 'Allah kabirlerini ateşe doldursun.' diyor ve altına imzasını atıyor.

Sözün kısası, Celâleddin ve adamları İslam'a döndüklerini bu şekilde ilan ettikten sonra, Müslümanlar onlarla dostluk ve arkadaşlık kurmaya başladılar; devrin halifesiyle zamanın sultanları onların katledilmelerini yasakladılar.

Celâleddin, bir kafileyle birlikte Müslüman olan annesini M.

1212 yılında hacca gönderdi. Bağdat'ta annesine izzet ve ikramda bulundular. Onun gönderdiği kafileyi diğer sultanların kafilesinden önde tuttular.

Sonra Celâleddin, Arran ile Azerbaycan'ı yöneten Atabeg Muzafferüddin Öz Beg ile sıkı bir dostluk kurdu. Diğer meliklere gösterdiği yakınlıktan daha çok ona yakınlık gösterdi. Atabeg'le arası açık olan ve zaman zaman kendi ülkesine saldıran Irak yöneticisi Mengli'ye karşı onunla anlaşma yapmak için Azerbaycan'a gitti. Orada kaldığı bir buçuk yıl zarfında Atabeg'in gösterdiği büyük ilgi ve yakınlık yüzünden her ikisi arasında güçlü dostluk bağları kuruldu. Atabeg, Celâleddin'in askerine maaş bağlayıp ulûfe dağıttıktan başka Celâleddin'e ve onun yakınlarına kıymetli hediyeler ve hilatler verdi; günlük masraflarını (havâic-bahâ) karşılaması için her gün onun hazinesine nakit olarak (perpere) 1000 altın dinar gönderdi.

Celâleddin ile Atabeg Öz Beg bir süre Baylakan'da ikamet ettiler. O arada ikisi birden Darü'l-Hilafet'e ve Suriye'ye elçiler göndererek, Mengli'yi Irak'tan kovmaları hususunda Halife'den yardım istediler. Halife, Muzafferüddin Vech es-Sabu'yu büyük bir orduyla yardıma gönderdi. Celâleddin'in ve Atabeg'in müşterek ordusu, Muzafferüddin Kök Böri bin Zeyneddin Ali Küçük komutasında Erbil'de, Muzafferüddin Vech es-Sabu'nun hizmetine girdi. Suriye de onlara yardım için bir ordu gönderdi.

Onlar, 611/1214-5 yılında Mengli'yi yendiler. Seyfeddin Iglamış'ı Mengli'nin yerine Irak'ta tahta oturttular. Hizmetlerinden dolayı Ebher ve Zencan'ın yönetimini ona bıraktılar. Bu iki şehir birkaç yıl Celâleddin'in memurları tarafından yönetildi.

Celâleddin Irak, Arran ve Azerbaycan bölgelerinde bir buçuk yıl kaldıktan sonra Alamut'a döndü. Onun o bölgelerde kaldığı süre zarfında İslamiyet'e bağlılığı daha da arttı. Müslümanlar, onunla samimî ilişkiler içine girdiler. Gilan emîrlerinden, nikahına almak için kadınlar istedi. Onlar, onun bu isteğini reddedip ancak Darü'l-Hilafet'ten bu konuda fetva aldığı takdirde buna razı olabileceklerini

söylediler. Bunun üzerine Celâleddin Bağdat'a bir elçi gönderip Müminlerin Emîri En-Nâsır Lidinallah'tan bu konuda fetva aldıktan sonra onların emîrlerinin dört kızını nikahına aldı. Kadınlardan biri, halen hayatta olan Kutum vilayetinin yöneticisi Keykavus'un kız kardeşi olup, Celâleddin'in oğlu Alâeddin Muhammed, o kadından dünyaya geldi.

Onlar şöyle derler: Cihan Padişahı Cengiz Han, Türkistan'dan hareket edip İslam ülkelerine varmadan önce Celâleddin ona gizli olarak mektuplar yollamış, kulluğunu ve boyun eğdiğini arz etmiş. Bu, tamamen Mülhidlerin uydurmasıdır. Gerçek, kesin olarak belli değil. Fakat şu kesin olarak bilinmektedir ki cihan fatihi Cengiz Han'ın askerleri, İslam ülkelerine geldiği zaman, Ceyhun Irmağı'nın batısında hüküm süren meliklerden elçi gönderip kulluğunu bildiren ilk kişi Celâleddin idi. Celâleddin'in doğru yolu seçip, kurtuluş üzerine binasını kurmuş olmasına rağmen, yerine geçen cahil oğlu ile şaşkın taraftarları onun çizdiği yoldan gitmedi. Akılları ermediğinden, belki de talihsizlerinden kendi bildikleri yola gittiler. Fakat çok geçmeden göreceklerini gördüler. *'Oysa pis pis kurulan kötü tuzağa ancak sahibi düşer.'* [Fâtır, 35/43]" (Cuveynî, *Cihangüşâ*).

ALÂEDDİN MUHAMMED DÖNEMİ: SÜNNÎLİKTEN TEKRAR BATINÎLİĞE DÖNÜŞ

Celâleddin Hasan'ın yerine dokuz yaşındaki tek oğlu Alâeddin Muhammed (III. Muhammed) geçti. Hasan'ın ölümünden sonra, Nizarîler hiçbir zaman Sünnîliğe geçiş kararını resmen geri almadılarsa da yavaş yavaş, Sünnî uygulamaları bırakıp İsmailî kimliklerine döndüler. Kıyamet döneminin görüşleri yeniden canlandı. III. Muhammed'in döneminde II. Hasan'ın Kıyamet ilanı, III. Hasan'ın Sünnîliğe geçişi ve III. Muhammed'in Kıyamet dönemi uygulamalarını kısmen yeniden canlandırışındaki hikmet, Nizarî topluluğunun kabul edebileceği şekilde açıklandı.

Ferhad Daftary, aşağıda vereceğiz, Cuveynî'den itifade etmekle beraber Batınî anlayışa dönüşü farklı yorumlamıştır.

Buna göre, bu görünüşte birbiriyle çelişkili uygulamalar özünde tümüyle tutarlıydı çünkü yanılmaz olan imamlar kendi dönemlerinin gereğine göre davranmıştı. Süreç içinde, Nizarî topluluğunun 1164 yılında "Kıyamet"i ilan etmesinden beri olayların gidişiyle şekillenen yeni dinî konumlarına açıklamaya yönelik ve setr öğretisi diye adlandırılabilecek yeni bir açıklama formüle edildi.

Bu formül, artık yeniden açıkça imam unvanını kullanmakta olmasına rağmen, düşünce alanında herhangi bir yenilik getirmeyen III. Muhammed tarafından değil, bu çelişkili gelişmelerin sıradan taraftarların kafasında doğurduğu sorulara cevap bulmayı amaçlayan Nizarî düşünürleri tarafından geliştirildi. Ayrıca, özellikle Moğol felaketinden sonra, Nizarîlerin entelektüel koruyuculuğundan yararlanan ve Nizarî topluluğunun entelektüel hayatında önemli rol oynayan yabancı düşünürler de vardı. Kûhistan ve Rudbar'daki Nizarî kalelerine sığman bu bilginler arasında en önemlisi ünlü Şiî gökbilimci ve filozofu Nasîruddin et-Tûsî (Öl. Miladî 1174)'dir. Alamut döneminin son yıllarında birçok Nizarî kalesi entelektüellerin merkezleri haline gelmişti.

Nasîruddin et-Tûsî, özellikle setr (gizlilik) öğretisini formüle edişiyle döneminin Nizarî düşüncesi üzerinde çok etkili olmuştur. Gerçekten, III. Muhammed döneminden günümüze kalan tek İsmailî metni olan, ona ait bir eserde bu doktrinin ayrıntısını bulmaktayız. Setr öğretisinin çeşitli yönlerinin yeniden ayara tâbi tutulmuş ifadeleri Alamut dönemi sonrasına ait İsmailî çalışmalarında da mevcuttur.

Daftary, Nasîruddin et-Tûsî'nin "setr"görüşlerini şöyle özetler:

Setr (gizlilik) öğretisi, III. Hasan'ın reformlarını açıklamak ve Kıyamet öğretisini yeni bir yoruma tabi tutmak için yapılmış bir girişimdir. Buna göre, "Kıyamet" nihai bir olay değil, takiyye örtüsünün kurtulmuş hakikatin herkes için anlaşılabilir olduğu geçici

bir yaşama şeklidir. Hasan Alâ Zikrihi's-Selâm'ın öğretisinde Şeriat ile Takiyye arasında varlığı ima edilen zımni özdeşlik bu şekilde teyit edilmiş ve aynı şekilde Kıyamet de hakikat ile özdeşleştirilmiştir. Aynı şekilde, III. Hasan'ın sıkı bir şekilde Sünnîliğe bağlanılması yönündeki talimatı, takiyyeye, yani tehlike karşısında gerçek inancın gizlenmesine geri dönüş olarak tasvir edilmiştir. Bu adımla, hakikatin bir kez daha batına gizleneceği yeni bir setr dönemi başlamış oluyordu. İlke olarak, zamanın imamının arzusuna bağlı olarak, insanlık ya da insanlığın seçkin bölümü için kıyamet durumu ilan edilebilir ya da kaldırılabilir; bunun sonucunda insani hayat, imamın isteğine göre, hakikatin açıklandığı "kıyamet" ve gizlendiği setr dönemlerinden birinden ötekine geçebilirdi. Bu anlamda, II. Hasan kısa bir kıyamet dönemi ilan etmiş, III. Hasan ise bu döneme son vererek takiyyenin yeniden zorunlu olduğu yeni bir gizlilik dönemi başlatmıştı. "Kıyamet" ve "setr" dönemleri arasında gidip geliş imamın kararına bağlı olarak gerçekleşirdi: Çünkü her imam potansiyel olarak bir kaim, yani imam-kaim idi.

Nasîruddin et-Tûsî, birbirini takip eden bu aşamaları, zahir bir şeriat getiren peygamberlerin çağlarının setr çağları, bu peygamberlerin şeriatının gerçek anlamına sahip olan kaimlerin çağlarının ise kıyamet çağlarını temsil ettiği şeklinde açıklar. Bununla birlikte, ilahî kitaplarda Adem'den sonraki nihai çağ, yani Muhammed Peygamber'in başlattığı altıncı çağ olan içinde bulunulan çağın sonunda, ilk İsmailîlerin beklediği gibi, tam kıyamet gelecektir. Muhammed Peygamber de kendisinden önce gelen beş büyük (kitaplı) peygamber gibi, bir setr dönemi başlatmıştır ancak peygamberler arasındaki müstesna mevki sebebiyle Hz. Muhammed'in halen içinde bulunduğumuz çağı sırasında, bu çağı sona erdirerek insanlığın yedinci ve nihai çağını başlatacak büyük Kıyametten önce, bu büyük kıyametin habercisi olan hazırlık niteliğinde kıyamet dönemleri olabilecektir. II. Hasan'ın, yaklaşık olarak Hz. Muhammed çağının ortalarına denk düşen bir zamanda ilan etmiş olduğu kıyamet bu

tür hazırlık niteliğindeki kıyametlerden biridir, bunun dışında, çağın geri kalan bölümü bir setr dönemi olarak kalacaktır.

Alamut döneminin öğreti sistemi fiiliyatta Nizarî topluluğunun değişen şartlar altında kimliğini ve manevi bağımsızlığını korumasını sağlamıştır. Böylece, Nizarîler fikir ve uygulama bakımdan bir tasavvuf tarikatına benzemeye başlamış ve devletlerinin çöküşünden sonra tasavvuf örtüsü altında varlığını sürdürmeyi başarmıştır. (Daftary, *İsmailîler*).

***

III. Muhammed, 1221'de, Harezmşah İmparatorluğu'nu yıkan ilk Moğol fetihlerinin hemen ardından iktidara gelmişti. Cengiz Han'ın orduları istila ede ede Merv ve Nişabur'a kadar gelmiş, buraları da yakmış ve halkını kılıçtan geçirmişti. III. Muhammed'in yönetimde ilk yıllarında, Kûhistan'ın Nizarî kasabaları Sünnî bilginlerin ve halkın sığınağı oldu.

Kûhistan Nizarîleri ilk Moğol istilalarından etkilenmediler. Kûhistan Nizarîlerinin bilgili lideri Şihâbeddin bu sığınanlara cömert davrandı. Mültecilerin iaşesi bölge Nizarîlerine yük getirdiği için, Batınîlerden Alamut'a şikayetler gitti. Şikayetler üzerine Alamut'tan Şihâbeddin'in yerine Şemseddin gönderildi. O da aynı cömertliği göstermiştir. Sünnî fakih Minhac-i Sirâc gördüklerini ayrıntısıyla aktarılmıştır.

***

III. Hasan'ın döneminde Nizarîlere karşı iki defa savaşmış olan Sistan Emîri Yemineddin Behrâmşah'ın yeğenlerinden biri Nih şehri yakınlarındaki Şehenşah Kalesi'ni Nizarîlere satmıştı. Kaleyi geri almak için Nizarîleri savaşla tehdit eden Yemineddin, 1221'de Kûhistan'dan gönderilen dört Batınî fedaisi tarafından öldürüldü. Yemineddin'in ölümüyle yerine kimin geçeceği konusunda başlayan taht kavgaları üzerine Kûhistan Nizarîleri eyaletin siyasetine doğrudan müdahale etmeye başladı. Nizarîler Sistan asilzadelerinin tahta

geçirdiği Yemineddin'in oğlu Nusreddin bin Behrâmşah'a karşı ağabeyi Rükneddin'i destekledi. Rükneddin Nizarîlerin yardımıyla tahta oturmayı başardı. Ancak çok geçmeden bölgeye yönelik bir Moğol akınının ardından kölelerinden biri tarafından öldürüldü.

Sistanlılar tahta önce Şihâbeddin bin Harb'ı ardından kardeşi Ali'yi geçirdi. Nizarîler bu emîrlere karşı da kendi adayları Osman'ı destekledi. Osman'ı tahta geçirebilmek için Kirman'da bulunan Harezmli Komutan Yinaltekin'in yardımını istediler. 1225 yılında Sistan'a gelen Yinaltekin, Osman'ı tahta geçirmek yerine iktidara kendisi el koydu. Bunun üzerine, Kûhistan muhtesimi olarak görevine başlamış bulunan ve yetenekli bir askerî lider olan Şemseddin, Yinaltekin'le savaştı ve onu yendi.

Yinaltekin, barış elçisi olarak Mihnac-i Sirac'ı Nizarîlere gönderdi.

Batınîler, Moğollardan önce, Harezmşahların sonuncusu Celâleddin'i tehlikeli görüyorlardı. Nizarîler, 1222 yılına doğru Girdkûh yakınlarındaki Damgan şehrine girdiler, Kumis'teki bazı kaleleri, Tarum ve Zagros sıradağlarında yeni üsler ele geçirdiler. Rey'i de almak istiyorlardı. Savaş yoluyla değil, eski yöntemleri olan dâîler göndererek propaganda yapma yoluyla taraftar kazanma taktiğine uyguladılar. Ancak, bir grup Batınî'nin Muhammed Harezmşah'ın oğlu Rükneddin'in emriyle yakalanıp idam edilmesiyle umdukların bulamadılar.

II. Muhammed'in ilk altı yılı içinde İran'daki Nizarî toprakları genişledi.

Daftary'nin Nesevî'den naklettiğine göre bu dönemde Nizarîler arasında öyle bir iyimserlik ve güven havası hâkimdi ki 1227 yılında Celâleddin Harezmşah'ın İsfahan'da Moğollara karşı dövüşürken öldüğüne dair asılsız bir haber yayıldığında, Suriye Nizarîlerinin, Batı İran'ın çok yakında refiklerinin eline geçeceği yolunda Anadolu Selçuklu sultanına övünmüşlerdir.

Bu arada, İndus Nehri kıyılarında Cengiz Han'a yenildikten sonra Hindistan'da üç yıl geçiren Celâleddin Harezmşah yeniden İran'da ortaya çıktı. Yokluğunda Irak-ı Acem'e hükmeden kardeşi Gıyaseddin'i iktidardan uzaklaştırdıktan sonra, Halife En-Nâsır ve III. Hasan'ın müttefiki Azerbaycan Emîri Öz Beg'i de devirdi. III. Hasan'ın siyasetini takip eden Nizarîler, Moğollara karşı son bir umutsuz kavga vermekte olan ve İran'ın çeşitli bölgelerinde onlarla yer yer savaşa tutuşan Celâleddin'in varlığını kendileri için tehdit olarak gördüler.

Alamut ile Celâleddin arasında, Moğolların Harezmşahların sonuncusunu nihai olarak ortadan kaldırmadan önceki bu kısa dönemli ilişkileri Nesevî tarafından aktarılmıştır. Buna göre, başlangıçtaki çatışmaların ardından Nizarîler, 1227'de Celâleddin'in istediği gibi barışa razı olmak zorunda kalmışlardır. Alamut temsilcisi Bedreddin Ahmed ile Celâleddin'in veziri Şerefülmülk tarafından imzalanan bu antlaşmaya göre, Nizarîler Damgan'ı ellerinde tutmaya devam edebilecekler ancak bunun karşılığında Harezmşah hazinesine yıllık otuz bin dinar vergi ödeyeceklerdi. Bu barış antlaşması, Celâleddin'in Horasan'ın iktâsını verdiği, en güvenilir komutanlarından Orhan'ın, adamlarının Kûhistan'da Nizarîlere uyguladığı baskılara misilleme olarak Gence'de üç Nizarî fedaisi tarafından öldürülmesinin hemen ardından imzalanmıştı. Barış görüşmeleri sırasında, Bedreddin, Harezmşah ve vezirin hizmetini görmek için çok sayıda fedai görevlendirildiğiyle övündü ve sözlerine delil olarak bunlardan beşini Şerefülmülk'e gönderdi. Celâleddin bu haberi duyunca vezirine gönderilen fedaileri öldürtmesi emrini verdi. Nizarîlerin taktiklerinden gözü korkmuş olan vezir Şerefülmülk'ün, saltanı fikrinden caydırma çabaları boşa gitti ve bu beş fedai diri diri yakıldı. Fedailer Alâeddin Muhammed'in adını haykırarak can verdiler. Orhan'ı öldürdükten sonra Gence halkı tarafından taşlanarak öldürülen fedailer de aynı şekilde davranmışlardı.

Celâleddin'in biyografisini yazan Nesevî şahit olduğu bu olayı şöyle anlatır:

"Üç İsmailî, bu civardaki bir yerde Orhan'a saldırdılar ve onu öldürdüler; sonra ellerinde hançerleriyle Alâeddin'e bağlılık çığlığı atarak şehre girdiler. Şerefülmülk'ün sarayının kapısına vardıktan sonra, divan dairelerine daldılar. Ancak bu sırada o, sultanın sarayında olduğundan kendisini bulamayınca onun hizmetçilerinden birini yaraladılar. Başarılarından ötürü gururlanarak ve bağlılık naraları atarak dışarı çıktılar. Halk, taraçalardan onları taşa tuttu ve parça parça etti. Yine de son nefeslerine kadar bizler, Üstâd-ı âzam Alâeddin'in dostlarıyız diye bağırmaya devam ettiler."

Alamut Elçisi Bedreddin Ahmed ise Celâleddin Harezmşah'ın ülkesine gitmekteydi. Bu olayları öğrenince, kendi başına da böyle bir şey gelmesinden korktu. Yoluna devam edip edemeyeceğini veya dönüp dönemeyeceğini sormak üzere Vezir Şerefülmülk'e müracaat etti. Kendi hayatından korkan vezir, "Orhan'a reva görülmüş kötü talihten istikbalde kendini koruyacağını" düşünerek, elçiyi sevinerek kabul etti.

Vezirle birlikte yol aldılar. Fakat bunların dostluğu önemsiz bir olay yüzünden bozuldu. Bedreddin, Serat çayırına varıldığında, hep beraber içki içildikten sonra, sarhoşluktan sinirlerin gevşediği bir sırada, içinden geçenleri söyleyerek şöyle haykırdı: *"Senin buradaki ordunda, o kadar iyi yerleşmiş* İsmailî*ler vardır ki hasekilerinden ayırt edilmezler. Bu* İsmailî*lerden bir kısmı sultanın kapıcıbaşısı tarafından istihdam edilirken, bir kısmı da senin ahırlarında hizmet görmektedirler."* Sonra Şerefülmülk, Bedreddin'e, onlardan birkaç tanesini getirtmesi ve koruma işareti olarak boyun atkısını vermesi İçin ısrar edince o, beş İsmailî'yi çağırdı. Bu beş kişi derhal ortaya çıktılar. İçlerinden Şeref'ülmülk'e hitap eden saygısız bir Hindu ona şöyle dedi:

"Günün birinde, herhangi bir yerde seni öldürebilirdim; şayet bunu yapmadıysam seninle ilgili planımı uygulamaya koyma emrini beklediğimdendir."

Bu sözleri işiten Şerefülmülk sırtındaki kaftanı fırlattı ve sırf gömlekli halde şunları söyleyerek oturdu:

"Bütün bunlar niye? Alâeddin benden ne istiyor, onun, benim kanıma susaması için ben hangi hata veya kusuru işledim? Ben sultanın kölesi olduğum gibi onun da kölesiyim. İşte ben elinizdeyim, bana istediğinizi yapın."

Hadise sultana haber verildi; Şerefülmülk'ün müdarası onu öfkeye boğmuştu. Sultan derhal ona, bu beş fedaiyi, diri diri yakma emrini gönderdi. Vezir, onlar hakkında boşuna af diledi ve emri yerine getirmeye mecbur oldu. Şerefülmülk'ün çadırının giriş kısmına, içine beş İsmailî'nin atılacağı büyük bir ateş yakıldı. Bu adamlar, ateş kendilerini yakarken: *"Biz Üstâd-ı azam Alâeddin'in dostlarıyız!"* diye haykırmayı sürdürdüler. Sesleri ancak, ruhları rüzgarın uzaklara savurduğu kül haline gelmiş bedenlerini terk edince kesildi. Alınan bu tedbirden başka sultan, ihmalkarlığından dolayı cezalandırmak için kapıcıbaşıyı da idam ettirdi.

Nesevî, hadiseye baştan sona şahit olmuştur:

"Şerefülmülk'ün yanında bulunuyordum; Berdaa'da bulunduğumuz bir günde, Alamut'tan Salahaddin lakaplı bir elçi geldi ve Şerefülmülk'e: *'Sen beş* İsmailî*'yi yaktırdın. Eğer hayatını kurtarmak istiyorsan onlardan her biri için toplam 10.000 dinar ödemeye mecbursun'* dedi. Bu sözler Şerefülmülk'ü şaşkına çevirdi ve öyle bir korkuya düşürdü ki bir şey yapacak veya düşünecek durumda değildi. Elçiye alışılmamış biçimde itibar gösterdi ve kendisini hediyelere boğdu. Sonra benden, anlaşma mucibince, İsmailîlerin devlet hazinesine ödemeye mecbur oldukları ve yekûnu 30 bin dinarı bulan vergiyi, yıllık 10 bin dinardan aşağı indiren bir kararı kaleme almamı emretti. Bilahare Şerefülmülk bu emirnamenin üzerine kendi imzasını koydu." (Bernard Lewis, *Haşhaşîler*).

Tehdidi yeterince ciddiye alan Şerefülmülk, Nizarîlerin ödemek zorunda olduğu 30 bin dinarlık vergiyi beş yıllık bir dönem için yirmi bin dinara indirdi. Bununla birlikte, Nizarîlerin Celâleddin

Harezmşah'ın baş düşmanları olan Abbasi halifesi ve Moğollar ile iyi ilişkilerini sürdürmesi sebebiyle, barış anlaşmasının uyguladıkları pek söylenemez.

Alamut, 1228'de, Harezmşahlar tarafından yurtlarından edilen Öz Beg'in oğlu Melik Hamuş ile Celâleddin'in kardeşi Gıyaseddin'e sığınma hakkı tanıdı. Nizarîler, Harezmşahların Rudbar'ı ablukaya almasına rağmen Gıyaseddin'e Kirman'a gidebilmesi için yardım ettiler. Ancak Gıyaseddin Kirman'a ölümüne gitmiş oldu.

Nesevî, bu dönemde Nizarîlerin Celâleddin'in emrine bir grup fedai vermeyi teklif ettiğini fakat onun bu teklifi geri çevirdiğini yazmıştır.

Yine Nesevî'nin verdiği bilgiye göre, Nizarîler ile Harezmşahlar arasında ilişkiler Celâleddin'in 1231'de Moğollar karşısında ağır bir yenilgiye uğradıktan sonra aydınlatılmayan bir sebepten Kürtler tarafından öldürülmesine kadar, inişli çıkışlı olmuş, çoklukla düşmanlık güdülmüştür.

Nizarîler, Gilan'da yeni topraklar kazandılar ve 1223 yılından hemen önce babasının yerine bölgenin emîrliğini üstlenen Fahrüddevle Nemaver bin Bisütun'a karşı isyan eden gruplara yardım ederek Ruyan'a girdiler.

Harezmşahların ortadan kalkmasıyla, Nizarîler, Cengiz Han'ın yerine geçen oğlu Ögedey'in (1229-1241) yönetiminde bütün İran'ı istila etmek için yeni bir girişimde bulunan Moğollarla karşı karşıya kaldılar. Nizarîler, kısa bir süre sonra Damgan'ı Harezmşahlardan doğan boşluğu dolduran Moğollara kaptırdılar. III. Muhammed artık direnme kararı aldığından, Abbasi Halifesi Mansur El-Mustansır Billah (1226 – 1242) ile işbirliği içinde, Moğollara karşı bir Müslüman-Hristiyan ittifakı kurmak amacıyla Fransa ve İngiltere krallarına elçiler gönderdi. Matthew Paris, bu elçilik heyetinin Avrupa saraylarında özellikle de İngiltere Kralı III. Henry nezdindeki görüşmelerini aktarmıştır. Ancak Avrupa'nın Hıristiyan krallarının tam tersine, bütün Müslümanlara karşı Moğollar ile itti-

fak yapma eğilimine girmeleri yüzünden, bu teşebbüsten bir sonuç alınamadı. (Daftary, *İsmailîler*).

Nizarîler, birkaç yıl sonra, yeni Kağan Güyük'e (1246-1248) getirdikleri antlaşma tekliflerinin geri çevrilmesi üzerine Moğollar ile bütün ilişkilerini kestiler. III. Muhammed, Güyük'ün Moğolistan'daki tahta geçiş kutlamalarına katılmak üzere, Abbasi Halifesi El-Mustasım (1242-1258) ve diğer Müslüman yöneticilerle birlikte, Kûhistan muhtesimleri Gıyaseddin ve Şemseddin'in başkanlığında bir elçilik heyeti gönderdi. Heyet beraberinde Nizarî imamının bir mesajını da getirmişti. Güyük, Nizarî elçilerini büyük bir aşağılamayla geri çevirdi ve III. Muhammed'in mesajına son derece sert bir karşılık verdi. Eligey adlı komutanını Moğolistan'dan taze kuvvetlerle birlikte İran'daki ordularının başına gönderdi ve İran'daki her on askerden ikisinin, Nizarî bölgelerinden başlayarak, Moğol hâkimiyetini kabul etmeyen bölgelere karşı harekete geçmesini emretti.

Güyük'ün ölümü üzerine tahta yeğeni Mengü (1251-1259) geçti.

Moğollar, saraylarında bulunan Sünnîler tarafından Nizarîlere karşı çoktandır kışkırtılmaktaydı.

1254 yılında, Moğolistan'da bulunan Rubrucklu William, bu sırada, Nizarîlere karşı giriştiği faaliyetlere misilleme olarak Mengü'yi öldürmek amacıyla bir grup Nizarî'nin Moğolistan'a sızdığını anlatır. (Daftary, *İsmailîler*).

***

Cuveynî ise Celâleddin Hasan'ın yerine geçen Alâeddin III. Muhammed'in Batınîliğe dönüşünü şöyle anlatır:

Alâeddin III. Muhammed, babası Celâleddin'in yerine geçtiğinde daha 9 yaşındaydı. Celâleddin 618 yılının Ramazan ayının ortasında (1 Kasım 1221) öldüğünde Alâeddin'den başka oğlu yoktu.

Celâleddin ölmeden önce ishal hastalığına yakalanmıştı. Ölümünden sonra, onun vasiyetine dayanarak ülkenin yönetimini eline alan ve aynı zamanda Alâeddin'in mürebbisi olan vezir, Celâleddin'in akrabalarını, kız kardeşlerini, hanımlarını, devletin ileri gelenlerini ve çok sayıda insanı Celâleddin'i zehirlemekle suçlayarak, onların bazılarını öldürüp, bazılarını yaktı.

İsmailîlerin saçma inançlarına ve sapık mezheplerine göre, imam hangi yaşta olursa olsun, söylediği doğrudur ve emrine karşı gelinemez olduğundan yaşı küçük olan ve henüz eğitim, öğretimden geçmemiş Alâeddin'in her söylediğini yerine getirdiler. Celâleddin'in öğütlerini, derslerini ve gösterdiği yolu bırakıp kendi eski sapık inançlarına geri dönmeye başladılar. Daha önce girdikleri İslam yolundan çıkmaları sonunda, ülkeyi iyi idare etmekte aciz ve yetersiz kaldılar. Din ve dünya işlerinde kefil ve rehber saydıkları o cahil çocuk, yaşıtı çocuklarla oyun oynayarak, deve ve hayvanların peşinden koşarak vakit geçirince işlerin çaresini kadınlara soracak kadar düştüler.

Celâleddin'in attığı temeller yıkıldı. Onun aldığı yerinde ve isabetli kararlar artık hayal oldu. Celâleddin'den korktukları için İslam'ın ve şeriatın kurallarına uymuş görünen sapıklar, tekrar kara kalplerinin ve çirkin emellerinin etkisiyle atalarının mezhebine geri dönmeye başladılar. *"İnkarları yüzünden buzağı sevgisi kalplerine sindirildi."* [Bakara, 2/93] Münkirliğin ve gayrimeşru yollara başvurmanın cezası kalmadığı için farzlara ve sünnetlere uymakta, seyyidlerin ve din büyüklerinin gittikleri yolda yürümekte istekli davranmadılar. Yeniden sapıklığı ve dinsizliği seçtiler. Kısa bir süre içinde tekrar güçlenip kuvvetlendiler. İleri görüşlü olmaları sebebiyle İslam'ı seçmiş olan bazıları da Müslümanlık'ta karar kıldıkları için o sapıkların saldırısından korkup Müslüman olduklarını saklamaya başladılar. Sapıklık, o uğursuz kavmin ve melun topluluğun arasında yeniden güç kazandı. Onlar, bir defa daha dünyada ve ahirette kurtuluş fırsatını ellerinden kaçırarak onu tamamen kaybettiler.

O çocuk, altı yıl yöneticilik yaptıktan sonra sarayında bulunan bir tabip, kimseye sormadan onu tedavi etmeye kalktı. Ondan çok miktarda kan alınca, çocuğun aklına zarar geldi. Gözünün önünde hayaller belirmeye başladı. Kısa bir süre sonra da melankolik oldu. Kimse onun hastalığına çare bulamadı. Oradaki tabipler, akıl ve yetenek sahibi kimseler, onun melankolik olduğunu veya başka bir hastalığa yakalandığını söylemeye cesaret edemediler. Çünkü tarikat mensuplarının kendilerini anında öldüreceklerini biliyorlardı. Onlara göre akıl yetmezliği ve bilgi eksikliği bir imama yakıştırılamaz, onun uygunsuz emirleri ve davranışları, aklının, dimağının ve dengesinin bozukluğuna yüklenemezdi. Çaresi bulunmayan o hastalık, giderek ilerleyip onu tamamen etkisi altına aldı. Zaten doğuştan aklı kısa, iyi bir öğrenim görmemiş ve düşünme ve tedbir alma yeteneğini kaybetmiş olan Alâeddin, sonunda çıldırdı. Bu hastalığı da giderek ilerleyince birkaç yıl sonra onu zincire vurdular. Bu olaylar günümüzde olduğu için zamanımızın insanları, onun düşünme yeteneğini kaybetmesini davranış ve akıl bozukluğunu, yaptığı uygunsuz hareketleri, cinnet getirmelerini gayet iyi bilirler. Çocukluğunun başlangıcından ömrünün sonuna kadar onu yanlış istikamete sevk eden akılsız akıl hocaları, onun kafasına padişahlık gururunu ve kibrini, beynine, kalbine ve daima yanlış düşünen aklına boş hayalleri ve sevdaları yerleştirdiler. İsmailîler, onun düşüncesinin Levh-i Mahfuz'dan kaynaklandığına, söylediği her şeyin İlâhî ilhamdan doğduğuna, düşüncesinde ve sözünde yanlış bulunmadığına inandılar. O da kendisini onların inandığı gibi gördü. Bu konuda aşırı giderek geçmişten ve gelecekten haberler vermeye başladı. Söylediklerinin hepsi de yalan ve saçma şeylerdi. Sayıklamalar esnasında söylediği sözlerin akıllı kimseler tarafından düzeltilmesini kabul etmezdi. Yapı itibariyle kötü oluşu, tecrübesizliği, bilgisizliği, sabırsızlığı ve huysuzluğu yüzünden hiç kimse onun söylediği sözün aksi bir söz söyleyemezdi. Söylerse, işkenceyle öldürülmek, ağır eziyet görmek, organlardan mahrum olmak gibi şeylerin başına geleceğini bilirdi.

Onun bu gaddarlığının haberi, ülkenin içinde ve dışında duyulduğundan hiç kimse onun gözüne görünmek istemezdi. Padişahlara gönderdikleri elçiler, onun arzu etmediği bir cevapla geri dönerlerse, onu söylemeye cesaret edemezlerdi. Buna rağmen o, kendinden bir şey saklandığını anlarsa, hiçbir nasihatçi yapmak istediğine engel olamazdı. Onun yakın adamları da yalan ve uydurma sözleri söylemeye alışmışlardı. O bilgisiz ve korkak kimseler, ikiyüzlü davranarak onun söylediği her şeyi yalan da yanlış da olsa tasdik edip onu kandırırlardı.

Onun yönetimi sırasında ister istemez yol kesme, hırsızlık ve zulüm olayları arttı. Suçlular, yalan söyleyip hediyeler vererek kendilerini kurtardılar. Ülkede haddinden fazla meydana gelen bu uygunsuz olaylar, onun karısını, oğlunu, evini, malını, mülkünü, delilik ve sapıklığıyla birlikte canını alıp yokluk âlemine götürdü." (Cuveynî, *Cihangüşâ*).

RÜKNEDDİN HURŞAH'IN BAŞDÂÎ OLUŞU

Cuveynî, Alâeddin'in büyük oğlu Hurşah'ın başdâî oluşunu anlatır:

Alâeddin'in büyük oğluydu. O daha çocukken babası da henüz gençlik yıllarını yaşıyordu. Çünkü baba ile oğul arasındaki yaş farkı 18'den fazla değildi. Rükneddin, daha çocukken. Alâeddin onun için *"O benim yerime geçecek olan veliahtımdır."* diyordu. Fakat Rükneddin biraz büyüyünce onların rezil taraftarları rütbe ve makam bakımından onunla babası arasında bir fark gözetmediler. Onun emirlerini de aynen babasının emirleri gibi yerine getirdiler. Bunun üzerine Alâeddin, "*Benim veliahtım diğer oğlumdur."* diyerek kararını değiştirince baba ile oğulun arası açıldı. Fakat onların taraftarları, mezheplerinin kuralına uyup 'Doğru olan ilk hükümdür.' diyerek onun sonraki hükmünü kabul etmediler. Alâeddin, her za-

man halkın ortasında Rükneddin'i incitir, deliliğinin ve hastalığının etkisiyle her yerde onu azarlayıp küçük düşürürdü. Baba ile oğulun odaları birbirine bitişikti. Rükneddin genellikle kadınlarla beraber olur, gündüz bile odasından dışarı çıkmazdı. Ancak babasının sarhoş olup sızdığı, sık sık yaptığı gibi koyunların yanına gittiği veya iş için oradan ayrıldığı zaman, onun yokluğundan faydalanıp dışarı çıkar şarap içerdi.

Sözün kısası, Miladî 1255 yılında Alâeddin'in akıl hastalığı ağırlaştı. Rükneddin'e olan düşmanlığı büsbütün arttı. Ona eziyet edip cezalandırmaktan zevk alır hale geldi. Tehditlerinin, saldırılarının ve cezalarının arkası kesilmedi. Bu yüzden oğlu canının derdine düştü. Sonunda oradan uzaklaşıp Suriye kalesi, Alamut ve Meymundiz kaleleriyle, hazine ve erzakla dolu olan Rudbar kalelerinden birini eline geçirip oralardan toplayacağı askerlerle babasına karşı ayaklanmaya karar verdi.

Alâeddin'in yakınları ve devlet büyükleri Alâeddin'den korkmaya ve diken üstünde oturmaya başladılar. Hiçbirinin can güvenliği kalmamıştı. Çünkü Alâeddin, onların bazısını Rükneddin'le işbirliği yapmakla suçluyor, bazısına da bozuk kafasından uydurduğu hayalî birtakım suçlar yüklüyor, onları devamlı olarak incitip azap içinde bırakıyordu. Baba ile oğul dıştan bir şey söylemeseler de içten birbirlerinin kuyusunu kazmaya çalışıyorlardı. Devlet ileri gelenleri ve seçkin kimseler de Alâeddin'den incinmişler, onun uygulamaya koyduğu tedbirler yüzünden ülkenin elden çıkacağını ve saltanatın yıkılacağını tahmin etmeye başlamışlardı.

Rükneddin, babasının uygunsuz davranışları yüzünden Moğol ordusunun ülkesine saldıracağını, babasının bu işi ciddiye almadığını, eğer kendisi padişah olsa, cihan padişahının huzuruna ve onun kapısındaki kölelere elçiler gönderip ona itaatini ve kulluğunu bildireceğini, ülkesinde halkın rahat yaşaması için karanlık işler çevirenlere izin vermeyeceğini söylüyor, bu sözlerini halkı tuzağa çekmek için yem olarak kullanıyordu.

Onun bu sözleri üzerine, çok geçmeden büyüklerin, devlet ileri gelenlerinin ve askerlerin birçoğu ona biat ederek, nereye giderse onunla beraber olacaklarını, babasının adamlarından ve askerlerinden onu koruyacaklarına, yalnız babası ona saldırırsa babasına karşı bir şey yapamayacaklarına dair söz verdiler.

Bu anlaşmadan bir ay sonra Rükneddin hastalandı. Yatağa düşüp hareket edemez duruma geldi. O sırada babası, ağaç ve kamıştan yapılmış koyun ağılına bitişik bir evde şarap içtikten sonra sızıp kaldı. Birlikte şarap içtiği kölelerden, çobanlardan, deve bakıcılarından ve onlar gibi rezil ve sefil meslekten meydana gelen bir grup da onun yanında uyudu. Onlar gece yarısı uyandıklarında Alâeddin'i ölü buldular. Boynu balta ile kesilmişti. Yanında yatan bir Hintli ile bir Türkmen de yaralanmıştı. Türkmen çok geçmeden öldü. Fakat Hintli sonradan iyileşti. Bu olay 1 Aralık 1255 günü Alâeddin'in vaktinin çoğunu geçirdiği Şirkûh dedikleri yerde meydana geldi.

Alâeddin'in oğulları ve hanımları cinayeti birkaç kişinin üzerine attılar. Bazı kimselerin, Alâeddin'in akrabalarından ve hizmetçilerinden birkaçını olay günü muhafız kılığında olay yerinde gördüklerini söylemeleri üzerine, onları derhal öldürdüler. Böylece uzakta yakında, iftira etme ve töhmet altında bırakma yolunu açmış oldular. Bazı kimseler "İki üç yabancı, Kazvin'den gelip Alâeddin'in yakınlarıyla işbirliği yaparak onu yattığı yerde öldürdü ve onların himayesi altında tekrar geldikleri yere döndü." şeklinde şayia çıkardılar. Bu şekilde herkes bir şey söylüyor, her geçen gün suçlamaların sayısı artıyordu. Fakat bir hafta sonra cinayet, delilleriyle aydınlandı. Alâeddin'in gece gündüz birlikte olduğu, her sırrını ona söylediği en yakın adamı Hasan-ı Mazenderanî'nin onu öldürdüğü anlaşıldı. Bu cinayetin faili şöyle açığa çıktı: Hasan, aynı zamanda Alâeddin'in sevgilisi olan nikahlı eşinden işlediği cinayeti saklamadı. Kadın, onu duyar duymaz hemen Rükneddin'e haber verdi. Onun üzerine derhal Hasan'la birlikte iki kızını ve bir oğlunu öldürüp cenazelerini yaktılar. O arada Rükneddin Hurşah da babasının yerine tahta oturdu.

Yukarıda sözünü ettiğimiz Hasan-ı Mazenderanî'nin hayat hikayesi kısaca şöyle: Daha çocukken Moğol askerleri onu Mazenderan'dan alıp Irak'a götürdü. Orada askerlerin elinden kaçan Hasan, Alâeddin'in ülkesine gitti. Alâeddin, çok yakışıklı olan Hasan'ı hemen fark etti. Hoşuna gittiği için onu yanına aldı. Güven duyup onu yüksek bir makama getirdi. Alâeddin, küstahlığı, deliliği ve kötü huyluluğu yüzünden her zaman herkesin içinde gerçek dışı ve hayalî sebeplerle onu incitir ve döverdi. Onun sert darbeleri yüzünden Hasan'ın dişlerinin çoğu dökülmüş, cinsel organı çalışmaz duruma gelmişti. Sakalının çıktığı, saçına ak düştüğü zaman bile Hasan, Alâeddin'in gözünden düşmedi; her zaman Alâeddin'in sevgilisi ve gözdesi olmayı başardı. O arada, Alâeddin, elinin altında bulunan sevdiği kadınlardan birini Hasan'la nikahladı. Hasan'ın o kadından iki üç çocuğu oldu. Buna rağmen Hasan, Alâeddin'den izin almadan evine gidip karısıyla yatamazdı. Alâeddin ise korkup çekinmeden Hasan'ın karısıyla düşüp kalkardı. İhtiyaçların giderilmesinde, meselelerin halledilmesinde, önemli konularda ve hatta devlet işlerinde Alâeddin'in vezirleri, devlet büyükleri ve ülkedeki hemen hemen herkes Hasan'a yaklaşıp ondan yardım almak için çaba harcardı. Çünkü Alâeddin'den sonra hiç kimsenin sözü onunki kadar geçerli olmaz ve emri onunki kadar tutulmazdı. Çoğu zaman Hasan, Alâeddin'den habersiz emirler verir, bunlar anında yerine getirilirdi. Bu geniş yetkileri yüzünden yararlanamadığı çok miktarda malın sahibi oldu ve malını Alâeddin'den sakladı. Her zaman yünden veya kalitesiz ketenden eski ve yırtık elbise giyerdi. Alâeddin'in gözünde basit bir hizmetçiden farksızdı ve bu yüzden yeme ve giyinme konusunda hizmetçi gibi yaşaması gerekiyordu. Alâeddin'le beraber koyun sürüsünün peşinden gittiği zaman yaya gider ancak Alâeddin insafa gelir veya iyi gününde olursa, eşeğe binmesine izin verirdi. Eğer o, iyi bir elbise giyecek olsa, Alâeddin de onun malının olduğunu sezse, işkence ve dayaktan kendisini kurtaramazdı.

Bu yüzden Hasan'ın kalbinde Alâeddin'e karşı kin ve nefret duygusu dolup taşıyordu. Hasan, Müslüman bir kimse idi. Alâeddin'le

uzun süre beraber yaşamış olmasına rağmen kalbinde sapıklığa karşı nefret ve İslam'a karşı sevgi duygusu hiçbir zaman azalmamıştı. Alâeddin'in hizmetinde bulunan ve onun ülkesinde oturmak zorunda kalmış olan Müslümanlara karşı gerçek bir sevgi ve dostluk gösterirdi. Konuşma ve sohbet etme fırsatı bulduğu zamanlarda içindeki acıyı duyduğu üzüntüyü, geçimini sağlamak için katlanmak zorunda olduğu rezaleti, Alâeddin'in kötülüklerini, sapıklıklarını ve kusurlarını Müslümanlara anlatırdı. Kafasında her zaman yüce idealler bulunurdu. Alâeddin'in katli gazasında bulundu. O tehlikeli cihad uğruna canını ve kanını feda etti. 'Allah onun hayırlı düşüncelerinin mükafatını versin.

Bazıları, Rükneddin Hurşah'ın, babasını öldürttüğünü söylerse de bu kesinlikle yalandır. Çünkü Rükneddin o gece ateşler içinde yatağa düşmüş ve hareket etme kabiliyetini kaybetmişti. Fakat daha önce söylediğimizi ve onun babasının ölümünden etkilenmediğini göz önünde bulundurursak, onun cinayetten memnun olduğunu tahmin edebiliriz. Yine bir ihtimale göre Hasan, Rükneddin ile anlaşarak, ona danışıp olurunu alarak o cinayeti işlemiştir. Çünkü Hasan'ın Alâeddin'i öldürdüğü açıklanınca Rükneddin, suç ortakları ve destekçilerini öğrenmek için onu sorguya çekmedi. Alâeddin'den kalan koyun sürüsünü sayması ve onlara bakması bahanesiyle onu otlağa gönderdi. Peşinden de güvendiği birini yolladı. O kişi gelip sürünün yanında gafil duran Hasan'ın kellesini baltayla uçurdu. Böylece Hasan, kendisini öldüreni göremedi ve o konuda kimseye bir şey söyleyemedi.

Bu ipuçlarını değerlendiren kimseler, Rükneddin'in babasının öldürülmesinde Hasan ile işbirliği yaptığı sonucunu çıkardılar. Yine onlara göre, Rükneddin, soruşturma yapılırsa Hasan'ın bilerek veya bilmeyerek ağzından laf kaçıracağından korktuğu için onu öldürttü. Rükneddin'in annesi ve erkek kardeşleri, Rükneddin'in saltanata geçişinin birinci yılında ondan incinip araları açılınca, babalarının cinayetini onun üzerine atıp onu cinayete karışmakla itham ettiler.

Alâeddin'in zamanında kendi tarafını tutan ve kendisini desteklemiş olan kimseleri Rükneddin, iş başına geçtikten sonra yüksek makamlara getirmiş olmasına rağmen, onlar da Rükneddin'i babasının cinayetinde sorumlu tuttular. Hatta Rükneddin'in, babasının katli için emir verdiğini, katillerin onun desteğiyle ve ondan aldıkları cesaretle bu işi yaptıklarını ileri sürdüler.

Başsağlığı törenleri bittikten üç gün sonra, Rükneddin babasının yerine oturdu. Daha önce babasının, Halhal'ın nahiyelerinden Şahrûd'un fethi için hazırladığı orduyu oraya gönderdi. Onlar oradaki kaleyi ele geçirip yağma ve katliamda bulundular. Ondan sonra babasının ölümünü duyurmak için Gilan'a ve diğer komşu ülkelere haberciler gönderdi. O, babasının aksine, insanlara sevgiyle yaklaşarak onlarla iyi geçinmeye çalıştı. Yönetimi altındaki bütün vilayetlerin halkının Müslüman olması ve yolların güvenli tutulması konusunda çaba harcadı. (Cuveynî, *Cihangüşâ*).

Batınîlerin son şeyhi Rükneddin zamanında Batınîler Devleti son buldu. (Aşağıda ayrıntılı anlatacağız.)

ALTINCI BÖLÜM

SUİKASTLER: ALP ARSLAN'I BATINÎLER Mİ ÖLDÜRDÜ?

Sultan Alp Arslan'ın Batınîler tarafından öldürüldüğüne dair tarihî kayıtlar vardır.

Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin *Mir'atü'z-Zaman*'ında, Hicri 465 (Öl. Miladî 1072-1073) yılı olayları verilirken Alp Arslan'ın öldürülüşü ve kimin niçin yaptığına, Batınî olup olmadığına dair bilgiler yer alır:

"Semerkand, Buhara ve Maveraünnehir Hâkimi Şemsülmülk Tekin bin Tamgaç, Alp Arslan'ın kız kardeşiyle evlenmişti. Söylendiğine göre Şemsülmülk Tekin, kardeşini ülkeye hâkim olması hususunda kışkırtması nedeniyle eşini öldürmüş, daha sonra da sultan Alp Arslan, Şemsülmülk'ün kız kardeşiyle evlenmişti. Bu arada Ayaz ve Melikşah (sultanın oğulları), Şemsülmülk'le savaşmak için Amuderya (Ceyhun)'yı geçtilerse de Şemsülmülk, onları yenilgiye uğratıp mallarını yağmaladı. Yağmalanan şeyler arasında altın işlemeli bir leğen de vardı. Ayaz ve Melikşah, Ceyhun'u geçip Horasan'a döndükleri zaman Şemsülmülk, eşi olan sultanın kız kardeşine, *'On-*

ları. Ceyhun'u geçmeleri için sen kışkırttın.' dedi. Söylendiğine göre o, eşini tekmelemiş, bu nedenle de o ölmüştü. Bunu haber alan Sultan Alp Arslan, ona karşı harekete geçti. Bunun üzerine Şemsülmülk, sultana haber gönderip 'Kız kardeşini öldürmediği' hususunda ona ant içti ve hatta kendi kız kardeşini sultana yollayıp onunla evlendirdi. Sultan, Bizans imparatorunu yenilgiye uğrattıktan sonra Şemsülmülk'ün kız kardeşiyle gerdeğe girmiş ve onu son derecede çok sevmişti. Sultan, eşi geline ait çehizler arasında Melikşah'tan yağma edilen altın leğeni gördü ve kendi kendine *'Şemsülmülk bu leğeni bana, benim yüreğimi hoplatmak (bir tür tehdit) ve oğlumun yenilgisini bana hatırlatmak için gönderdi.'* dedi; daha sonra da ona karşı harekete geçmek amacıyla büyük bir ordu toplayıp hazırladı. Söylendiğine göre sultan, 200 bin atlı ve yayadan oluşan büyük bir orduyla harekete geçip Ceyhun üzerine kayıklardan oluşturduğu büyük bir köprüden 24 günde geçti (Safer=Ekim/Kasım 1072). Bu sırada sultanın ordusuna mensup askerler, kadınlara birtakım tecavüzlerde bulundu ve öncü kuvvetleri de Buhara yörelerini yağmaladılar. Daha sonra sultanın öncü birlikleri, içinde, Yusuf adlı bir Harezmli'nin bulunduğu Bîrun adlı bir kaleye gelip kuşatmaya başladılar. Bir süre geçtikten sonra askerler, Yusuf'u kaleden indirip iki Türk askerinin (gulâm) kolları arasında sultana getirdiler. Sultan, onu görünce yaptığı kötülükler nedeniyle ona sövüp saydı ve kötü davranışlarda bulundu; daha sonra da 'Çadırının kapısının önüne dört kazık çakılıp onun bağlanmasını (el ve ayakları)' emretti. Öldürüleceğini hisseden Yusuf, sultana *'Ey kötü adam! benim gibi birisi, böyle bir ölüm şekliyle mi öldürülür?'* dedi. Onun bu sözlerine son derecede sinirlenen sultan, ok ve yayını aldı ve onu tutan iki askere *'Onu çözüp bırakın.'* dedi ve okunu ona fırlattı fakat ok, Yusuf'a isabet etmedi. Halbuki şimdiye dek sultanın attığı hiçbir ok hedefine ulaşmada isabetsiz olmamıştı. Bu arada Yusuf, süratle sultanın üzerine yürüyüp dizliğinde bulunan bir bıçakla sultana vurdu. Esasında onun saldırısı sırasında Sa'duddevle Gevherâyin, ona engel olmaya çalıştı ise de Yusuf, ısrarla sultana saldırarak ona birkaç bıçak darbe-

si indirip birkaç yerinden ağır bir şekilde yaraladı. Bunun üzerine sultan, başka bir çadıra götürüldü. Bu arada Ermeni bir ferraş (temizlikçi ya da döşemeci), elindeki nacakla Yusuf'un başına vurup onu parçalayarak öldürdü. Sultan, 'Yusuf'un kalbinin ve ödünün çıkarılıp getirilmesini' buyurdu ve onlar da hemen getirildi, her ikisi de son derecede iri idi. Daha sonra yaraları sarılan sultan, Ceyhun'a döndü ve 10 Rebiülevvel 465 (24 Kasım 1072) Cumartesi günü orada öldü."

Sıbt İbnü'l-Cevzî, Alp Arslan'ı bir Batınî'nin öldürdüğüne dair bilgiyi İbnü'l-Kalânisî'nin *Zeylü Tarihi Dımaşk*'ından aynen nakleder:

"Bu yılda, sultanın Ceyhun Irmağı yöresinde, mutasavvıf zahid elbisesi giymiş bir Batınî'nin giriştiği suikast sonucunda şehit edildiği haberi geldi."

Sıbt, "Esasında İbnü'l-Kalânisî'nin bu zikri doğru değildir, bu hususta ki ünlü ve doğru haber, bizim zikrettiğimiz gibidir." der. (Ali Sevim, *Makaleler*, C. 2, 2005).

Urfalı Mateos ise Alp Arslan'nın öldürülüşünü başka türlü anlatır:

"Bu olay şöyle anlatılıyor: Selçuklu kuvvetlerinin kuşatması karşısında dayanamayan Yusuf, bir gün önce, akşam, eşi ve çocuklarıyla yiyip içtikten sonra sultanın eline düşüp köle durumuna düşmemeleri için onları boğazlarını keserek öldürdü, ertesi gün de ailesini öldürdüğü iki keskin bıçağı yanına alıp sultanın katına saygı göstermek amacıyla çıkmak istedi, sultan da buna izin verdi. Yusuf, tam sultana tazim için yaklaştığı (belki elini öpmek için) sırada çizmesinin içinde saklamış olduğu iki bıçağı çekip vahşi bir hayvan gibi sultana saldırıp onu üç yerinden yaraladı. Derhal harekete geçen sultanın adamları onu olduğu yerde derhal öldürdüler." (Urfalı Mateos, V*ekâyinâme (952-1136)*, 1962).

SALAHADDİN EYYUBÎ'YE SUİKAST

Salahaddin Eyyubî (1138-1193), Eyyubî Devleti'nin kurucusu, Suriye ve Mısır hâkimi idi. Azâz Kalesi'ni kuşattığı sırada Haşhaşîlerin suikastına uğradı.

Salahaddin'e karşı, Musul Atabeyi Seyfeddin Gazî ve Halep Atabeyi Nureddin Mahmud Zengi ittifak kurmuş, aradaki anlaşmaya rağmen gizliden gizliye Salahaddin'e karşı tertip edilecek ikinci bir sefer için hazırlık yapıyordu. Musullular Artuklu beyliklerinden de yardım almışlardı. 6000 kişi dolayındaki bu ordu Atabey Seyfeddin Gazî kumandasında Halep'e gelerek Halep kuvvetleriyle birleşti. Musullular, daha önceki atabeyleri Nureddin zamanından beri esir olarak tutulan Haçlı kumandanlarından Renaud de Châtillon, II. Joscelin ve diğer Frenk esirlerini serbest bırakarak Frenklerden Dımaşk topraklarına hücum edip kendilerine yardımcı olmalarını istediler. Sonra müttefik kuvvetler, 20.000 civarında yaya ve süvari ile Salahaddin'in kuvvetleri üzerine yürüdüler. İki taraf, 22 Nisan 1176 Perşembe günü Hama ile Halep arasındaki Tell es-Sultan denilen yerde karşılaştılar. Ferruhşah kumandasında Mısır'dan bir miktar takviye alan sultan, müttefikleri yine yendi ve karargahlarını ele geçirdi. Bundan sonra Halep üzerine yürüdü. Halep ile Musul arasındaki irtibatı kesmek için Buzâa, Menbic gibi Halep'in doğusundaki müstahkem kaleleri aldı. Salahaddin'in en ateşli muhaliflerinden olan Menbic, sahibi Kutbeddin Yınal bin Hassan Musul'a gidip Seyfeddin Gazi'nin hizmetine girdi. Sultan bundan sonra 14 Mayıs 1176 tarihinde Azâz Kalesi'ni kuşattı. Kale şiddetle direndi. Bu muhasara sırasında 22 Mayıs 1176 Pazar gecesi Salahaddin,

Esedîlerin reisi İzzeddin Çavlı'nın çadırındayken karargahına kadar sızan, asker kıyafetindeki Haşhaşî fedailerinin saldırısına uğradı. Elbisesinin altında taşıdığı gizli zırh sayesinde ölümden kurtuldu. Yüzünden yaralandı. Bizzat yanındaki emîrleri, suikastçıları birer birer yakalayıp öldürdüler. İmâdeddin şöyle der:

"Sultan, bundan sonra bir suikast ihtimaline karşı tedbir alır, herkesi yanına yaklaştırmazdı. Otağının etrafını ahşap duvarla çevirtirdi. Halkın huzuruna tedbirli çıkardı." (Ramazan Şeşen, *Salahaddin Devrinde Eyyubîler Devleti*, 1983).

***

Şam (Suriye) Haşhaşîlerinin başında, hakkında ayrıntılı bilgi verdiğimiz, teşkilatçılığıyla ünlü Şeyhu'l-Cebel Râşidüddin Sinan bin Selman (Öl. Miladî 1193) vardı. 1164 yılından beri merkezleri Mesyaf Kalesi olan Şam İsmailîlerinin başındaydı. Haşhâşilere ait Rusafe, Havâbî, Uleyka ve Mesyaf kalelerini takviye etmiş, gönderdiği fedailerle birçok Sünnî ileri gelenini öldürtmüştü. Buna karşılık Haçlılarla iyi ilişkiler içindeydi. Salahaddin Eyyubî, Sünnî Müslümanları birleştirmek ve Haçlılara karşı bir cephe kurmak istiyordu. Râşidüddin Sinan, Salahaddin'e karşı da kötü niyetler besliyordu. Halep ve Azâz muhasaraları sırasında Haleplilerin kışkırtmasıyla, Salahaddin'e tehlikeli iki suikast düzenletmişti.

Prof. Dr. Ramazan Şeşen, Bernard Lewis'in bu suikastların düzenlenmesine, daha çok Miladî 1176 yılında Irak'tan gelip Halep yanındaki Bâb ve Buzâa civarındaki Batınîleri öldüren Nebeviyye (Seneviyye)'nin sebep olduğunu söylemesinin doğru olmadığını çünkü bu suikastların Salahaddin'e karşı Haşhaşîlerin, Haleplilerin ve Haçlıların ittifakı sonucu düzenlendiğinin zamanlamalarından anlaşıldığını, olayların Salahaddin'e karşı üç tarafın işbirliği ettiğini gösterdiğini belirtir.

Salahaddin, Haleplilerle anlaştıktan sonra 1 Ağustos 1176 tarihinde bizzat, Haşhaşîlerin reisi Şeyhu'l-Cebel Râşidüddin Sinan'ın oturduğu Mesyaf Kalesi'ni kuşattı. Büyük mancınıklar kurarak

bombardımana başladı. Askerlerin bir kısmı etraftaki İsmailîleri öldürdüler, ganimet ve esir aldılar. Bunun üzerine Râşidüddin Sinan ve Haşhaşîler komşuları olan Hama sahibi ve sultanın dayısı Şihâbeddin el-Hârîmî'den haklarında şefaatte bulunmasını rica ettiler. Aynı sıralarda Frenkler de harekete geçmişler, Balebek ve Dimaşk topraklarına akınlar yapmaktaydılar. Askerler uzun zamandır seferî haldeydiler, yorulmuşlardı. Sultan, dayısının şefaatini kabul etti. Haşhaşîlerden bir daha kendisine karşı suikast tertip etmeyeceklerine, başkalarıyla işbirliği yapmayacaklarına dair söz aldıktan sonra kuşatmayı kaldırdı.

Ramazan Şeşen, Salahaddin ile Haşhaşîler arasında varılan bu antlaşma ve Salahaddin'in muhasarayı kaldırmasıyla ilgili bazı olağanüstü denilecek sebepler nakledildiğini ancak bunlara inanılamayacağını açıklar:

"Başta muhasarada hazır bulunan İmâdeddin olmak üzere, zamanın tarihçilerinden hiçbiri böyle bir sebepten bahsetmezler. Böyle olağanüstü şeyler daha sonraki tarihçilerin etraflarından duydukları şaiyalardır. Öyle anlaşılıyor ki Haşhaşîler bundan sonra sultanla dost geçinmeye ve ona yönelik herhangi bir harekette bulunmamaya söz vermişlerdir. Gerçekten, bundan sonra sultan ile onlar arasında tatsız bir olay olmamıştır. Hatta sultan, 1192 yılında Aslan Yürekli Richard'la anlaşma yaparken, kendi tarafından Haşhaşîlerin de anlaşmaya dahil edilmelerini şart koşmuştur." (Ramazan Şeşen, *Salahaddin Devrinde Eyyubîler Devleti*).

BATINÎ ŞEYHİ İBN ATTÂŞ'IN ÖLDÜRÜLÜŞÜ

İbnü'l-Esîr, Melikşah'ın oğlu Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar'ın 1107'de Batınîlerin İsfahan yakınlarında işgal ettikleri Şahdiz Kalesi'ni ele geçirişini, kale hâkimi İbn Attâş'ın ve oğlunun öldürülüşünü anlatır:

"Bu kale Melikşah tarafından yaptırılmış ve bilahare Ahmed bin Abdülmelik bin Attâş tarafından istila edilmişti.

Sebebi şudur:

Ahmed bin Abdülmelik bin Attâş Şahdiz Kalesi'nin dizdarına intisab etmişti, onun ölümü üzerine de kaleyi ele geçirdi. İsfahan'daki Batınîler ona taç giydirmiş ve onun için para toplamışlardı. Batınîlerin ona böyle itibar göstermelerinin sebebi, babası Abdülmelik'in mezheplerinin önde gelen bir siması olmasındandı, Abdülmelik belagat sahibi bir edipti ve güzel yazı yazardı. Meseleleri çabuk kavrayan iffetli biriydi. Bu mezhebe girmişti. Oğlu Ahmed ise cahil biriydi, hiçbir şey bilmezdi. Alamut Hâkimi Hasan-ı Sabbah'a: 'Bunca cehaletine rağmen İbn Attâş'a neden hürmet edersiniz?' denilince: 'Babasının hatırı için, zira o benim hocamdı.' cevabını vermişti.

İbn Attâş'ın çok sayıda taraftarı oldu, bir hayli güçlendi ve kaledeki nüfuzu arttı. İbn Attâş adamlarını yol kesmek, halkın malını gasp etmek ve güçlerinin yettiği şahısları öldürmek için görevlendirirdi. Bunlar o kadar çok adam öldürdüler ki saymak mümkün değildir. Batınîler halka eziyetten vazgeçmek için sultana ait köylere ve halkın emlağına vergi koydular ve tahsil ettiler, bu yüzden sultanı kendine ait köylerden halk da emlağından istifade edemez oldu. Sultan Berkyaruk ile sultan arasında çıkan anlaşmazlıklar yüzünden Batınîlerin işleri yolunda gitti.

Sultan Muhammed tahta çıkıp çekişmeler sona erince Batınîlerin üzerine yürüyüp onlarla savaşmayı, Müslümanları onların zulüm ve zorbalıklarından kurtarmayı en önemli mesele olarak kabul etti. İşe Batınîlerin elinde bulunan İsfahan Kalesi'nden başlanmayı düşündü çünkü burada halka daha çok eziyet edildiği gibi tahtı için de önemli bir tehlike teşkil etmekteydi. Bu sebeple bizzat sefere çıkıp 6 Şaban (2 Nisan 1107) tarihinde kaleyi muhasaraya başladı.

Sultan aslında Recep ayı başında (26 Şubat 1107) sefere çıkmaya karar vermişti ancak bu Batınî taraftarı olan askerlerin hoşuna gitmedi ve Kılıç Arslan'ın Bağdat'a gelip orayı zapt ettiğine dair asılsız haberler yaydılar, düzmece mektuplar yazdılar. Ayrıca Horasan'da birtakım karışıklıkların zuhur ettiğini söylediler. Sultan da bu hususların doğruluk derecesini öğrenmek için biraz bekledi, bunların asılsız olduğunu öğrenince aynı kararlılıkla Batınîlerle savaşmak için harekete geçti. Kalenin batı tarafındaki dağa çıktı, doruğunda taht kurdu. Oradaki Batınîlerden intikam almak isteyen İsfahan halkıyla köylüler de sultanın etrafında toplandılar. Bunlar büyük bir cemaat teşkil ediyordu. Kalenin bulunduğu dağı her taraftan kuşattılar. Dağın çevresi dört fersah uzunluktaydı. Sultan, Batınîlerle savaşmak için emîrler arasında görev bölümü yaptı, her gün bir emîr savaşı idare edecekti. Batınîler çok zor durumda kaldı. Muhasara giderek şiddetleniyordu. Yanlarındaki erzak azaldı.

Batınîler zor durumda kalınca sultanın Allah'a, kitaplarına, peygamberlerine, ahiret gününe ve Muhammed (A.S.)'ın getirdiklerinin hak olduğuna inanan fakat imamet konusunda kendilerine muhalefet eden bir kavimle anlaşması, itaatlerini kabul edip onları her türlü işkenceden muhafaza etmesinin caiz olup olmadığına dair ileri gelen fakihlerden ve din adamlarından fetva istediler. Fakihlerin çoğu bunu caiz görürken, bir kısım da böyle bir fetva vermekten çekindi.

Bunun üzerine bu fakihler münazaraya çağırıldılar. Önde gelen Şafi fakihlerinden Ebu'l-Hasan Ali bin Abdurrahman es-Semencânî de onlar arasındaydı. Halkın huzurunda yapılan münazarada: 'Onlarla savaşmak vaciptir, bulundukları yerde imanlarını ikrar edip şehadet getirmeleri onlara hiçbir fayda sağlamaz çünkü onlara: 'İmamınız şeriatın haram kıldığını helal, şeriatın helal kabul ettiğini de haram sayarsa bu takdirde siz onun görüşünü kabul eder misiniz?' denilince, onlar: 'Evet.' derlerse, işte o zaman icma ile sahihtir ki onların kanı mubah olur.' dedi. Bu hususdaki münazara bir hayli uzadı.

Batınîler daha sonra sultandan kendileriyle münazara yapmak için fakihler göndermesini istediler, ulemadan bazılarının adlarını verdiler. Bunlar arasında İsfahan Hanefilerinin reisi ve şehrin kadısı Ebu'l-Alâ Sa'îd bin Yahyâ ve diğer bazı fakihler verdi. Bunlar kaleye çıkıp onlarla münazaraya girdiler. Çıktıkları gibi de geri döndüler çünkü Batınîlerin niyeti meseleyi oyalayıp uzatmak ve zaman kazanmak olduğundan bir sonuca varılamadı. Bunun üzerine sultan onları ısrarla muhasara etti. Batınîler münazaranın neticesini görüp işin hakikatini anlayınca Şahdiz Kalesine karşılık kendilerine İsfahan'a yedi fersah mesafedeki Halincan Kalesi'nin verilmesi şartıyla kalenin teslimine razı oldular ve: 'Halkın bizi öldürmelerinden ve mallarımızı almalarından korkuyoruz; bu sebeple sığınacak ve kendimizi koruyacak bir kalemiz olmalı.' dediler. İleri gelen zevat, Sultana Batınîlerin bu isteklerini kabul etmesini tavsiye ettiler. Batınîler bu arada Halincan'a gitmek ve Şahdiz'i teslim etmek için kendilerine mühlet verilmesini istediler ayrıca kendileri hakkında söylenecek sözlere itibar edilmemesini, eğer onlardan biri bir şey söyleyecek olursa onun kendilerine teslim edilmesini, onlardan gelecek şeylerin kendilerine iade edilmesini şart koştular. Sultan bu şartları da kabul etti. Her gün yeteri kadar tahsisat gönderilmesini istediler, bu da kabul edildi. Onların maksadı yeni bir hadise ve savaş çıkıncaya kadar işi oyalayıp zaman kazanmaktı.

Sultanın veziri Sa'dülmülk onlara her gün erzak ve meyve ile diğer bütün ihtiyaçlarını gönderiyordu. Batınîler vezirle haberleşmeye ve kalelerinde direnmek için erzak satın alıp depolamaya başladılar. Daha sonra bazı adamlarını kendileriyle savaşmak için büyük gayret sarf eden bir emîri öldürmek üzere görevlendirdiler. Bunlar o emîrin üzerine saldırıp yaraladılar fakat emîr onların elinden kurtuldu. Bu hadiseden sonra Sultan, Halincan Kalesi'nin tahrip edilmesini ve Batınîlerin muhasara edilmelerini emretti. Batınîler bu defa da bir kısmının kaleden inmesinin ve Batınîlerin Errecan'da ellerinde tuttukları En-Nâzır Kalesi'ne varıncaya kadar sultan tarafından görevlendirilecek muhafızlar tarafından muhafaza edilmelerini, sonra ikinci grubun inmesini ve bunların da Tabes Kalesi'ne varıncaya

kadar muhafızların refakatinde vardıklarını haber verecek bir adam gelinceye kadar kalenin bir tepesinde beklemelerini, bu haberci geldikten sonra onların da kaleden inerek muhafızların refakatinde Hasan-ı Sabbah'ın yanına Alamut Kalesi'ne varıncaya kadar götürülmelerini istediler. Batınîlerin bu arzuları da kabul edildi, bunun üzerine bir kısmı En-Nâzır'a bir kısmı da Tabes'e gitmek üzere kaleden inip oradan ayrıldılar. Sultan da kaleyi teslim alıp tahrip etti.

Daha sonra haberci gelip En-Nâzır ve Tabes kalelerine gidenlerin yerlerine vardığını İbn Attâş'a bildirdi fakat İbn Attâş elinde kalan Es-Sinn Kalesi'ni teslim etmedi. Sultan onun hainlik ettiğini ve kararlaştırdıkları anlaşmadan caydığını görünce hücum emri verdi, bunun üzerine 2 Zilkade (25 Haziran 1107) günü bütün ahali hücuma geçti. İbn Attâş'ın yanında savaşacak ve onu müdafaa edecek az sayıda adam kalmıştı fakat bunlar büyük bir sabır ve cesaretle savaştılar. İleri gelenlerinden biri sultana sığındı ve emân dileyerek onlara: 'Ben size onların yanına çıkabileceğiniz yeri göstereyim.' dedi. Sultanın askerlerini onların bulunduğu Es-Sinn tarafına götürdü ki buradan çıkılması mümkün değildi. Askerlere: 'Buradan çıkınız.' dedi. Kendisine: 'Onlar burayı ele geçirip adamlarıyla doldurdular.' denilince: 'Gördüğünüz silah ve zırhları yanlarında az sayıda adam olduğu için insan şekline soktular.' diye karşılık verdi.

İbn Attâş'ın yanındaki Batınîlerin hepsi seksen kişiydi. Halk o Batınî'nin gösterdiği yerden hücuma geçti. Oradan dağa çıktılar ve Batınîlerin elindeki yeri zapt ettiler. Batınîlerin çoğu öldürüldü, bir kısmı kaleye çıktılar, İbn Attâş ise esir alındı. Bir hafta bekletildikten sonra sultanın emriyle şehrin her tarafında teşhir edilip derisi yüzüldü fakat ölünceye kadar metanetini kaybetmedi. Sonra derisine saman dolduruldu. Bu arada oğlu da öldürüldü. Kafaları Bağdat'a gönderildi. Karısı kendini kaleden aşağı atıp intihar etti, yanındaki çok değerli mücevherler de mahvoldu. İbn Attâş on iki yıldır burada halkın başına bela olmuştu." (İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, C. 10).

***

İbnü'l-Kalânisî (Öl. Miladî 1160) *Tarihu Dımaşk*'ta, Muhammed Tapar'ın münşisinin, Şahdiz'in ele geçirilişinin şerefine kaleme aldığı zafernamede, Batınîlere karşı çok ağır ifadeler kullanır:

"Bu Şahdiz Kalesi'nde... adaletsizlik filizlenmiş ve çoğalmıştı. Zihni yanlış düşünceye kapılmış ve yolunu şaşırmış bulunan İbn Attaş orada tutunuyordu; fedailerine sırât-ı müstakîm yolunun yanlış düşünce olduğunu ve bu yolun yalanlarla dolu bir kitabı hayat rehberi edindiğini söylüyordu. Müslümanların kanını dökmeyi meşru sayıyor, mallarının yağmalanmasını caiz görüyordu. Sadece İsfahan'da rakiplerini haince sıkıştırmaları, arkadan vurmaları, her türlü işkenceden sonra feci bir şekilde öldürmeleri, saray erkanından ve seçkin âlimlerden başlayarak onları ortadan kaldırmaları, taarruzdan masun pek çok kişinin kanını dökmeleri ve İslam dünyasını üzen nice rezillikleri işlemelerinin sorumluluğu onlara yeter... Dini müdafa uğrunda savaşmak ve Çin'e kadar bile olsa, dağlarda ve ovalarda onlara karşı mukaddes cihadı sürdürmek bizim vazifemizdir."

Çin'den kasıt, Hz. Peygamber'in meşhur bir hadisine atıftır. (Bernard Lewis, *Haşişîler)*.

***

İbnü'l-Esîr, Büyük Selçuklu Sultanı Sultan Muhammed Tapar'ın Batınîlerle mücadelesindeki kararlılığını ve Batınîlerin merkezi Alamut Kalesi'ni kuşatmasını anlatmaya devam eder:

"Sultan (Allah rahmet eylesin) ülkenin ve halkın menfaatinin onların eserlerinin imha ve yurtlarının tahrip edilmesine, kale ve hisarlarının ele geçirilmesine bağlı olduğunu anlayınca bütün gayretini onlarla uğraşmaya teksif etti.

Sultan Muhammed devrinde Batınîlerin başında bulunan ve onların işleriyle ilgilenen şahıs Alamut Hâkimi El-Hasan bin es-Sabbah er-Razî idi. El-Hasan bin es-Sabbah uzun zamandır faaliyetlerini sürdürüyordu. Alamut'a hâkim olalı yaklaşık 26 yıl olmuştu. Alamut civarında yaşayan halk Batınîlerin sürekli saldırıları,

adamlarını öldürüp erkek ve kadınlarını esir almaları yüzünden çok kötü ve perişan bir vaziyetteydi. Bunun üzerine Sultan Muhammed, Hasan-ı Sabbah'a karşı asker sevk etti fakat bu askerler maksat hasıl olmadan geri döndüler. Hasan-ı Sabbah'ın telafisi gayr-ı kabil bir hale geldiğini gören sultan bu defa Âbe, (Âve), Sâve ve diğer bazı yerlerin hâkimi olan Emîr Anuştekin Şîrgîr'i Hasan-ı Sabbah'la savaşmak üzere sevk etti. Anuştekin Kelâm Kalesi gibi Batınîlerin elinde bulunan birkaç kaleyi fethetti. Kelâm Kalesi'ni 505 yılı Cemaziyülevvel ayında (Kasım-Aralık 1111) zapt etti. Kale hâkimi Ali bin Musa'ya ve yanındaki Batınîlere emân verdi, onları Alamut'a gönderdi. Daha sonra Kazvin'e 7 fersah uzaklıktaki Bire Kalesi'ni zapt etti, onlara da emân verip aynı şekilde Alamut'a gönderdi.

Anuştekin, oradan maiyyetindeki askerlerle Alamut üzerine yürüdü. Bu arada sultan, birkaç emîrini Anuştekin'e yardıma gönderdi. Birlikte Batınîleri muhasara ettiler. Emîrler arasında cesaret ve ileri görüşlülüğü yanında Batınîlerle cihad hususunda en akıllı ve basiretli zat Anuştekin idi. Orada kendisi ve yanındaki emîrlerin barınmaları için evler yaptırdı. Emîrlerden her bir zümrenin hangi aylarda Alamut'u muhasara edeceğini tayin etti, böylece emîrler münavebe ile Alamut'u muhasara edeceklerdi. Anuştekin kendisi muhasaraya devam ediyor, Sultan Muhammed de ona erzak, zahire ve asker gönderiyordu. Batınîler zor durumda kaldılar, yanlarında hiç yiyecek kalmadı. Muhasaranın şiddetlendiğini görünce kadınlarını ve çocuklarını emân dileyerek kaleden indirdiler. Kendilerine ve adamlarına çekip gitmeleri için müsaade edilmesini ve emân verilmesini istediler. Anuştekin onların bu isteklerini kabul etmedi ve hepsinin açlıktan kırılmaları gayesiyle kaleye geri gönderdi.

Hasan-ı Sabbah adam başına günlük bir ekmek parçasıyla üç ceviz veriyordu. Batınîler artık daha fazlasına tahammül edemeyecekleri bir duruma düşmüşlerdi ki tam bu sırada Sultan Muhammed'in ölüm haberi geldi. Bunu duyan Batınîlerin cesareti arttı, moralleri düzeldi. Sultanın ölüm haberi Alamut'u muhasara

etmekte olan askerlere onlardan bir gün sonra ulaştı. Muhasarayı kaldırıp gidersek ve bu durum onların kulağına giderse kaleden inip üzerimize gelirler ve hazırladığımız bunca yiyecek ve zahireyi alırlar; yapılacak en doğru iş Alamut'u fethedinceye kadar muhasarayı sürdürmektir. Muhasaraya devam etmeyeceksek bile hiç olmazsa üç gün burada kalarak hazırlanıp biriktirdiğimiz erzak ve diğer ağırlıklarımızı ileri geçirmeliyiz; götüremeyeceğimiz şeyleri de düşmanın eline geçmesin diye yakmalı ve ancak ondan sonra buradan ayrılmalıyız, dedi.

Askerler, Anuştekin'in sözlerini duyunca onun doğru söylediğine inandılar, birlik ve beraberlik içinde hareket etmeye karar verdiler fakat akşam olunca birbirleriyle istişare etmeden çekip gittiler. Şîrgîr'den başka kimse kalmadı. Batınîler kaleden inip onun üzerine geldiler. Anuştekin onlara karşı kendini savunup savaştı, asker ve adamlarından geride kalanlar (artçılar) da Anuştekin'i himaye ettiler. Sonra o da askerlere katılıp çekildi. Anuştekin de kaleden ayrılınca, Batınîler orada kalan eşyayı ganimet aldılar." (İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, C. 10).

***

Râvendî, Sultan Muhammed Tapar'ın hayatı ve dönemini anlatırken, Selçukluların Batınîlerlerle mücadelesinde azmine dikkat çeker:

"Düşüncesi isabetli, ahdinde sebatlı, vaadinde doğru idi. Dini yükseltmekte, lanetli mülhitleri kahredip köklerini kazımakta gayretli ve çalışkandı. İslam ülkesini muhafaza etmekte yed-i beyzâ göstermiş, kahır orağı ile küfür ve bid'at dikenlerini biçmişti, İsfahan civarında Dij-Kûh'u gören, o hükümdarın o kaleyi zabt ve halkını mahvetmek için ne kadar zahmet çekmiş ve ne kadar müşkülat görmüş olduğunu anlar. Hakikaten eğer o kale onun tarafından alınmamış olsaydı, dinden ve İslamiyet'ten çok az bir şey kalırdı. O iyi tabiatlı padişah yedi yıl bu iş için çalıştı ve İslamlık yolundaki bu çirkin seddi ortadan kaldırmada bir an dinlenmedi." (Râvendî, *Râhat-üs-Sudûr*).

Râvendî, Anuştekin'in Alamut Kalesi'ni muhasarasını anlatır:

"[Sulan Muhammed Tapar, Anuştekin Şîrgîr'i, büyük bir ordu ile Alamut'a gönderdi. Orası bir müddet sıkı bir surette muhasara edildi; o lanetlilerin işi sıkışmış ve kalenin alınması katileşmişti. Mesel: 'Dini doğru olanın bilgisi de doğru olur.' Fakat gaddar dünya o işi onun elinde bozdu. Mesel: "Dünyayı, bildiği, tanıdığı halde isteyen, muhakkak yolunu şaşırır ve muvaffakiyetten mahrum kalır.

Bu sırada sultanın ölüm haberi geldi. İdare merkezinde bulunan emîrler Şîrgîr'i geri çağırdılar. Eğer o padişah hayatta kalsaydı, o melunların kökünü kazır ve onları mahvederdi. Çünkü Sultan Muhammed Tanrı'dan korkan, idareci, âlimleri seven bir padişahtı. Bununla beraber servet ve mal toplamaya çok düşkünlüğü vardı. Mesel: 'Dünyaya kanan ve aldananı, arzuları büyük can sıkıntılarına düşürür.'" (Râvendî, *Râhat-üs-Sudûr*).

Bündârî'ye göre, gizli bir İsmailî olan Selçuklu Veziri Kivameddin ed-Dergezinî, Anuştekin Şîrgîr'in ordusunun dağılmasını sağlayarak, Selçukluların zaferini önlemekte önemli bir rol oynamış olabilir.(Bündârî, *Zübdetü'n-Nusra*).

Dergezinî, bir süre sonra Muhammed Tapar'ın oğlu yeni Sultan Mahmud'u işleyerek Anuştekin Şîrgîr'in tutuklattı ve sonra öldürttü.

SULTAN MAHMUD VE BATINÎLER

Muhammed Tapar'ın ölümüyle yerine geçen oğlu Mahmud, 14 yıllık saltanatı boyunca (1118-1131) taht üzerinde hak iddia eden birçok rakiple uğraşmak zorunda kalınca, Batınîler rahat bir nefes aldılar. Bu rakiplerin desteğini aradığı atabey ve emîrler bu sayede giderek artan bir fiilî bağımsızlık kazandılar. Mahmud'un saltanatı sırasında, kendisinden sonra sırasıyla tahta geçecek olan Tapar'ın diğer üç oğlu II. Tuğrul (1132-1134), Mesud (1134-1152) ve Süleymanşah (1160-1161) ile birçok torunu imparatorluğun

belli parçalarında fiilî iktidarı elde tutuyordu. Yine de Selçuklu Hanedanı'nın başı olarak Muhammed Tapar'ın 1097'den beri imparatorluğun doğu eyaletlerinin yöneticisi olan kardeşi Sencer kabul ediliyordu. Sencer ölümüne kadar Selçuklu İmparatorluğu'ndaki taht çekişmelerinde son karar mercii oldu. Ancak Mahmud'un saltanatının başlarında Sencer ile yeğeni Mahmud karşı karşıya gelmişti. Aralarında Nizarî gruplarının da bulunduğu büyük bir ordu ile Mahmud'un üzerine yürüyen Sencer, yeğenini Sâve'de yenilgiye uğratarak Bağdat'a kadar ilerledi.

Aralarında vardıkları bir anlaşmayla, Sencer, Kuzey İran'da Mahmud'un yönetimindeki geniş eyaletlere el koydu. Bunun karşılığında yeğenini vârisi kabul etti. Sencer, Nizarîlerin çoktandır faal oldukları Taberistan ve Kumis'i de içine alan bu toprakları elinde tutmaya devam ederken, Mahmud'a karşı ayaklanan kardeşi Tuğrul da Kazvin'e ek olarak Gilan ve diğer Kuzey İran eyaletlerini ele geçirdi. Selçukluların aralarındaki çekişmelerinden cesaret bulan Abbasi halifeleri de Müsterşid'den (1118-1135) başlayarak Bağdat çevresiyle sınırlı olsa da yeniden bağımsız bir devlet olarak ortaya çıktılar.

Nizarîler Selçuklu topraklarında neredeyse otuz yıl boyunca açık bir isyan yürütmüşler ve bir süre için başşehir İsfahan'ı bile tehdit edecek duruma gelmişler ancak çok ciddi kayıplar da vermişlerdi. Özellikle şehirlerdeki taraftarları kıyımlara uğramış, İsfahan çevresindeki ve Elbruz ile Zagros sıradağlarındaki birçok kalelerini kaybetmişlerdi.

Nizarîler, Selçuklulara karşı isyanlarında fiilen başarısızlığa uğramıştı. Çoğu Rudbar, Kumis ve Kûhistan'da olmak üzere ellerinde kalan kaleleri, artık ilk dönemde yaptıkları gibi isyanı yeni bölgelere yaymak için üs olarak kullanamıyorlardı. Bununla birlikte, nihai hedeflerinden vazgeçmemişlerdi. Bütün zorluklara ve yenilgilere rağmen Doğu İran'dan Suriye'ye kadar çok geniş bir alanda birliklerini ve kimliklerini korumayı başarmışlardı. Aslında, genel

hedefinde başarısızlığına rağmen, Nizarî isyanı mahalli seviyede birbirinden kopuk birçok bölgede başarı kazanmıştı. Bundan dolayı, Nizarî hareketi şimdiye kadar edindiği tecrübeler ışığında yeni bir örgütlenme ve yeni bir pratiğe gerek duyuyordu. Nizarîler ellerindeki bölgelerde durumlarını güçlendirmekle yetiniyorlardı. Batınîler, şimdi sadece bir hareketin mensubu olmak yerine, dağınık da olsa yeterli topraklara sahip bağımsız bir devlet olma yolunda ilerliyordu. Bu devlet, sayısız daru'l-hicretle, Selçuklu imparatorluğu sınırları içindeki küçük devletler arasında kendi özel yerini almaya başlamıştı.

Hasan Sabbah 1118'den sonra hayatının geri kalan yıllarında barışçı bir tavır sergiledi ve bütün gücünü kurulmasında büyük emek verdiği Nizarî devletini sağlamlaştırmaya adadı.

Nizarî topluluğunun başı olmakla birlikte Deylem dâîğini de sürdüren Hasan Sabbah, Muhammed Tapar'ın ölümünden ve Rudbar'a yönelik Selçuklu saldırısının sona ermesinden sonra ilk iş olarak, Anuştekin Şîrgîr'in Rudbar'a sekiz yıllık baskısı sırasında ele geçirdiği İsmailî kalelerinden bazılarını geri aldı. Dahası, Irak, Azerbaycan, Mazenderan, Gilan ve Horasan gibi bölgelerde dava faaliyetlerine daha da büyük bir hız verdi. Bu dönemde ve takip eden yıllarda Nizarîlerin kaydettiği başarıları Sencer'in mezhebe gösterdiği hoşgörüye bağlanır. (Daftary, *İsmailîler*).

Sencer'in iki defa suikasttan kıl payı kurtulmasıyla gösterdiği hoşgörü arasında bağlantı kuran araştırıcılar da vardır.

Cuveynî de Alamut Kütüphanesi'nde Sencer'in Nizarîlere gönül alıcı ifadelerle hitap eden ve dostça ilişkiler sürdürmeyi talep eden fermanlar gördüğünü nakleder. Daftary'nin yazdığına göre, İranlı vakanüvisler, Sencer'in Kumis'teki topraklarından toplanan vergilere karşılık Nizarîlere yılda üç-dört bin dinar ödediğini, ayrıca Girdkûh'tan geçen yolculardan geçiş vergisi almalarına da izin verdiğini bildirirler.

***

İbnü'l-Esîr'in, *El-Kâmil fi't-Tarih*'te, dikkat çeken husus, "İsmailîler" ve "Müslümanlar"ın karşı karşıya geldiğini belirtmesidir. "İsmailîlerin Horasan'a Hücumu ve Mağlûp Olmaları" başlığı altında 1154 olaylarını vermiştir:

"Bu sene Rebîyülâhir ayında (Haziran - Temmuz 1154) Kûhistan'daki İsmailîlerden müteşekkil büyük bir grup toplandı. Sayıları piyade ve süvari yedi bin kişiye baliğ olmuştu. Askerlerinin Oğuzlarla meşgul olmasını fırsat bilerek Horasan üzerine yürüdüler. Havâf'a bağlı beldelere ve civarına doğru harekete geçtiler. Emîr Ferruhşah bin Mahmud el-Kâşânî maiyyeti ve adamlarından müteşekkil bir toplulukla İsmailîlerin karşısına çıktı fakat onlarla baş edemeyeceğini anladı, bu sebeple de onlara bulaşmadan oradan ayrıldı. Horasan'ın büyük bir cesur emîrlerinden biri olan Emîr Muhammed bin Üner'e haber gönderip durumu bildirdi, ondan askerleriyle ve sözünün geçtiği emîrlerle birlikte İsmailîlere karşı, toplanmak ve üzerlerine yürüyüp onlarla savaşmak için harekete geçmesini istedi.

Bunun üzerine Muhammed bin Üner çok sayıda emîr ve askerlerle harekete geçti, Ferruhşah da onlara katıldı, birlikte İsmailîlere saldırıp muharebeye tutuştular. Aralarındaki savaş uzadı. Daha sonra Allah Müslümanlar'a zafer nasip etti ve İsmailîler mağlup oldu. Çok sayıda İsmailî öldürüldü. Her taraftan kılıç darbesine maruz kaldılar. İleri gelenleri ve reisleri de mahvoldu. Bazıları öldürüldü, bazıları da esir alındı. Az bir kısmı hariç kurtulan olmadı. Kale ve hisarlarını muhafaza ve müdafaa edecek kimse kalmadı. Eğer Horasan askerleri Oğuzlarla meşgul olmasaydı hiç yorulup meşakkat çekmeden bu kaleleri ele geçirebilirler, Müslümanları da onların şerrinden kurtarabilirdi fakat Allah'ın öyle işleri vardır ki onları ancak o icra edebilir." (İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, C. 11).

***

İbnü'l-Esîr, "Türkmenler ile İsmailîler Arasında Horasan'da Çıkan Savaş" başlığı altında şunları yazmıştır:

Kûhistan'da bir Türkmen topluluğu vardı. Bir grup İsmailî kalelerinden inip bunların üzerine yürüdü. Sayıları 1700'ü bulan bu İsmailîler, Türkmenlere hücum edip ağır bir darbe indirdiler. Erkekleri bulamadılar, daha önce evlerinden ayrılmışlardı. Malları yağma ettiler, kadınları ve çocukları esir aldılar, götüremeyecekleri eşyayı da ateşe verdiler.

Türkmenler geri dönünce yapılanları gördüler ve İsmailîlerin izini takip ederek tam ganimeti paylaşırken yetiştiler. Tekbir sesleriyle üzerlerine saldırdılar ve hepsini kılıçtan geçirerek diledikleri şekilde öldürdüler. İsmailîler mağlûp oldu. Türkmenler onları takip edip kimisini esir olarak, kimisini de öldürerek yok ettiler. Sadece dokuz kişi kurtuldu." (İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, C. 11).

NİZARÎLER İLE FATİMÎLER ARASINDAKİ GERİLİM

Batınîlerin Nizarîler ve Mustalîler olarak ayrıldığını yukarıda ayrıntılı vermiştik.

Alamut Nizarîleri, Selçuklu yönetimlerinden başka, Kahire'deki Fatımî yönetimiyle de karşı karşıya idiler; düşmanlıkları had safhaya varmıştı. 1121'de vezir ve emîru'l-cüyûş (ordu komutanı) olan güçlü Efdal, Kahire'de öldürülmüştü. Herkes Haşhaşîlerden şüphelendi. Bernard Lewis, aynı dönemde yaşayan *Tarihu Dımaşk*'ın yazarı İbn Kalânisî'nin bunu *"Boşlukta bir iddia ve temelsiz bir söylenti"* olarak nitelendirdiğini yazar. Ona göre cinayet, Efdal ile 1101'den beri Mustalî'nin halefi ve Fatımî halifesi olan El-Âmir arasındaki bir anlaşmazlığın sonucuydu. El-Âmir, güçlü vezirinin vesayetinden usanmıştı. Hatta onun ölümüne sevindiğini belli etmişti. Bütün bunlar ihtimal dahilindedir fakat dedikodunun da bir bakıma haklı sebebi vardır. Zira Reşidüddin ve Kâşânî tarafından zikredilen İsmailî rivayeti, cinayeti Halepli üç Batınî refike mâl etmektedir. El-Efdal'ın ölüm haberi geldiğinde, "Efendimiz bu hadiseyi, yedi gün

yedi gece kutlamayı onlara emretti; onlar da ziyafet verdiler ve kendi refiklerini kutladılar." denir.

El-Efdal'ın, Kahire sarayında olduğu gibi Alamut Kalesi'nde de sevinç uyandıran ölümü, mezhebin iki ayrı kolu arasındaki bir yakınlaşmayı özendirmek için elverişli göründü. 1122'de Kahire'de, Mustalî'nin lehinde, buna karşılık Nizar'ın aleyhinde, belgelere dayalı bir konuşmanın yapıldığı halka açık bir meclis toplandı. Aşağı yukarı halife de aynı dönemde, öncelikle cemaatten kopmuş mezhep mensuplarına gönderilmiş olan manzum bir mektubunda kendi haklılığını savundu. Kahire'nin yeni veziri el-Me'mûn ise divan katibinden, Hasan Sabbah'a hitaben, onu hakikate dönmeye ve Nizar'ın imam olduğu yolundaki inancından vazgeçmeye çağıran uzun bir mektup yazmasını istedi. Kendisi On İki İmamcı Şiî olduğu halde, İsmâilî olmayan El-Me'mûn, buraya kadar halifenin ve dâîlerin arzularına rıza göstermişti. Fakat o, Hasan Sabbah ile müzakereleri bu seviyeye getirmek niyetinde değildi. Alamut tarafından düzenlenmiş ve parayla desteklenmiş olup, El-Âmir'in ve El-Me'mûn'un öldürülmesi amacını güden bir komplonun ortaya çıkarıldığı haberi, Haşhaşî casuslarının sızmasını engellemek için, sınır boyunda ve Kahire şehrinde çok titiz güvenlik tedbirlerinin alınmasına fırsat verdi. "El-Me'mûn vezir olduğu zaman, Hasan Sabbah ve Batınîlerin, Efdal'ın ölümüne sevindikleri, üstelik bizzat El-Âmir ve El-Me'mûn'u da katletmek istedikleri ve nihayet Mısırlı refiklerine dağıtılmak üzere, para ile beraber haberciler göndermiş oldukları kendisine rapor edildi. (Bernard Lewis, *Haşişîler)*.

El-Me'mûn, Askalan valisi bizzat bölgesinden kovdu ve yerine başka birisini tayin etti. Yeni valiye, Askalan'daki bütün vazife sahiplerini gözden geçirmesini ve yerli nüfustan önde gelenlerin tamamını ortadan kaldırmasını emretti. Askalan'a gidecek, tacirler dahil kim olursa olsun titizlikle soruşturulmasını istedi.

Bernard Lewis, İbn Müesser'den naklettiğine göre; El-Me'mûn, eski ve yeni Kahire'de oturanların isimlerini, unvanlarını, geçim du-

rum ve vasıtalarını, onları ziyarete gelen bütün yabancılarınkiler dahil, bu siciller sayesinde öğrenince, İsmailîlerin olayları ve davranışları konusunda bilgi toplamayı sürdürmek üzere, onların evlerine kadınlar gönderdi. Öyle ki eski ve yeni Kahire'de bulunan herkesin durumu ile ilgili olarak, hiçbir şey kendisine meçhul değildi. Sonra günün birinde, askerlerini ortaya çıkardı ve onları, tespit ettiği kişileri tutuklama emriyle şehre gönderdi. Bu İsmailî ajanlarından birçoğu tutuklandı. Bu arada, özellikle halifenin çocuklarının vasisi de tutuklandı. Bazılarının parası vardı. Bu paraları onlara, Mısır'da ikametleri için Hasan Sabbah vermişti. Vezirin güvenlik teşkilatı ve casusları o kadar başarılıydı ki bir Haşhaşî, Alamut'tan ayrıldığı andan itibaren hareketleri tamamen biliniyordu. (Bernard Lewis, *Haşişîler)*.

CENAHUDDEVLE HÜSEYİN'İN ÖLDÜRÜLÜŞÜ

İbn Asâkir (1105-1176), Alp Arslan'ın torunu, Tutuş'un oğlu Rıdvan Atabeyi Humus hâkimi olan Cenahuddevle Hüseyin'in Haşhaşîlerce katledilişini anlatır:

"Tâcüddevle Tutuş, Kasîmüddevle Ak-Sungur'u öldürüp onun yönetimindeki memleketleri teslim aldığı zaman Humus'u, Cenahuddevle Hüseyin'e vererek onu, Rıdvan'ın askerî atabeği yaptı. Tâcüddevle öldürüldüğü zaman Hüseyin, henüz bir çocuk olan Rıdvan'ın Halep'te devlet işlerini yürütüyordu. Fakat daha sonra Rıdvan'dan kuşkulanan Cenahuddevle Hüseyin, gece, Irak Kapısı'nı kırmak suretiyle, Halep'ten kaçarak onun hizmetinden ayrıldı ve beraberinde, Melik Rıdvan'ın annesi olan karısı bulunduğu halde, Humus'a gitti. Onun Humus'a gitmesinden sonra Rıdvan'ın askerleri, Sermîn'e saldırarak Cenahuddevle'nin buradaki devlet ve Divan yöneticileriyle veziri Ebu'l-Fazl bin el-Mevsûl'ü tutsak aldılar.

Rahbe hâkimesi Kaymaz-kızı Âmine'nin kocasının ölümü üzerine Cenahuddevle, burasını ele geçirmek için harekete geçti

ise de Miladî 1102/3 yılında, Dukak'ın kendisinden önce giderek şehri aldığını görünce, geri dönüp Esedoğulları obasına kondu. Öte yandan Rıdvan, buraya gelip Cenahuddevle ile barıştı ve onu alıp Halep'e getirerek onun için şehir dışında özel çadırlar kurdurdu ve on gün süreyle şölenler düzenledi. Bununla birlikte her ikisinin de kalbi birbirlerine karşı tam bir güvenlik içinde değildi. Daha sonra Cenahuddevle Humus'a döndü. O, bir gün cuma namazı için şehir kalesinden inip camiye geldiği şurada İsmailîlerden bir grup ona saldırarak öldürdüler. Bu suikast olayını, Cenahuddevle ile araları yeniden açılan ve Rıdvan'a hoş görünüp yakınlığını kazanmak isteyen, İsmailî Reisi Ebu Tâhir düzenledi. Cenahuddevle Hüseyin, baba yiğit, isabetli görüşlü, dindar ve hayırsever bir insan idi." (İbnü'l-Adîm, *Biyografilerle Selçuklular Tarihi*).

***

Halepli tarihçi İbnü'l-Adîm (1192-1262), "Ebu'l-Hasen Muhammed bin Ebû Cafer bin Ali, emîr Müeyyedüddevle Usâme bin Mürşid bin Munkiz'den naklen bize, şunları haber verdi" diyerek Cenahuddevle'nin öldürülüşü hakkındaki bilgileri aktarır:

"Kasîmüddevle Ak-Sungur, Humus ve kalesini Halef bin Mülâib'den aldı. Fakat Tâcüddevle Tutuş, onu öldürüp hâkim olduğu memleketleri teslim aldığı zaman, Humus'u oğlu Melik Rıdvan'ın askerî atabeği olan Cenahuddevle Hüseyin'e verdi. Tâcüddevle, Rey'de öldürülünce, Cenahuddevle Hüseyin, Melik Rıdvan'dan kuşkulanıp ondan ayrılarak Humus'a gitti. O, cuma günü, namaz kılmak için kaleden inip namaz kılacağı yere geldiği sırada, sufi kılığındaki İranlı üç Batınî gelerek 'kendilerine lütf ve ihsanda bulunmasını' istediler, o da onlara, dileklerini yerine getireceği vaadinde bulundu. Tam bu sırada Batınîler, bıçaklarıyla Cenahuddevle'ye saldırıp öldürdüler, Tanrı ona rahmet eylesin. Bu arada Batınîler, Cenahuddevle ile birlikte onun adamlarından bir kısmını da öldürdüler fakat onlar derhal orada öldürüldü; hatta bu arada İranlı sufilerden bir grup, Batınî zanniyle öldürülmüştü, halbuki onlar suçsuz idiler.

Bu olay, 22 Receb 496 (1 Mayıs 1103) Cuma günü cereyan etti. Bundan sonra Humus'ta karışıklıklar çıktı; halk, Franklardan korkuyordu, bu nedenle Şemsülmülûk Dukak'a haber gönderip ondan, Franklardan birisinin şehri almak için harekete geçmesinden önce, Humus ve kalesini teslim alacak bir kimseyi göndermesini istediler. Bu haber üzerine Şemsülmülûk, derhal gelip şehri teslim aldı. O, Cenahuddevle'nin çocuklarına iyi muamelelerde bulundu ve onları Dımaşk'a götürüp kendilerine, babalarının ıktâı olan yerleri verdi." (İbnü'l-Adîm, *Biyografilerle Selçuklular Tarihi*).

***

İbnü'l-Adîm, aynı konuyu Ebu'l-Mugîs Munkiz bin Mürşid bin Munkiz'in *Tarih*'inde şunları okuduğunu kaydeder:

"496 (1103) yılında, Batınîlerden bir cemaat, Cenahuddevle Hüseyin'in üzerine atılarak onu öldürdüler. Bu olay, 28 Receb (7 Mayıs) Cuma günü cereyan etti. Bu suikast, Melik Rıdvan'a hizmet eden Ebu Tâhir es-Sâig tarafından düzenlendi. Cenahuddevle'den sonra Humus'a Karaca hâkim oldu." (İbnü'l-Adîm, *Biyografilerle Selçuklular Tarihi*).

İBN MÜLÂİB'İN ÖLDÜRÜLÜŞÜ

İbnü'l-Adîm, "Lütuf ve ihsan sahibi fakat katil ve zalim bir insan olup yolları keserek etrafa korku salan" diye tasvir ettiği, Melikşah döneminde de idarecilik etmiş Seyfüddevle Halef bin Mülâib el-Eşhebî'nin Haşhaşîlerce öldürülüşünü, birçok kaynaktan alıntılar yaptıktan sonra şöyle anlatır:

"Bu dağların (Cebelü Dürûz) halkının çoğu Dehrî ve Dürzi inançlıdırlar. Onlar, anne tarafından akrabalığı (Zevatü'l-erhâm) mubah sayarlar ve bunun haram olduğuna inanmazlar.

Ben, Havâyickeş adiyle tanınan Hafız Ömer bin Muhammed

el-Uleymî'nin kendi el yazısıyla yazılmış olan eserinde okuduğum şu kayıtları ayrıca Uleymî'den nakline izin alan Ebu Abdullah Muhammed bin Ahmed bin Muhammed bin el-Hasen en-Nessâbe de bize haber verdi. Uleymî ise bunları, tarih bilgini Ebu'l-Hasen Yahyâ bin Ali bin Muhammed bin Abdüllâtif bin Zureyk'in elyazısıyla yazılmış olan eserinden naklettiğini zikretmiştir. Bu kayıtlar şunlardır:

Halef bin Mülâib, 489 (1096) yılında, Mısır'dan Efâmiye'ye geldi. Çünkü bazı Efâmiyeliler, Mısır'a gidip kendilerine bir vali atanması isteğinde bulundular ve bunun da İbn Mülâib olmasını önerdiler. Bu önerilerinin kabul edilmesi üzerine İbn Mülâib, 8 Zülkade (28 Ekim) Çarşamba günü Efâmiye'ye gelip hâkim oldu. Sonra o, 26 Cumadelûlâ 499 (3 Şubat 1106)'da öldürüldü. İbn Mülâib'i, Halep'te Hakîm adiyle tanınan Müneccim'in ölümünden sonra Batınî mezhebini yöneten Ebu Tâhir es-Sâig'in adamlarından olan ve Halep'ten gelen Sermînli birkaç kişi öldürdü. Bunlar, aslen Sermînli olup Efâmiye'de oturan İbn Kınıc (İbnü'l-Kınıc) adlı bir Batınî dâisinin muvafakatiyle harekete geçtiler. İbn Kınıc, Efâmiyeli arkadaşlarıyla bu meseleyi konuşup kararlaştırarak Ebu Tâhir'in adamlarını getirtti. Efâmiyeli Batınîler, onlar gelinceye değin şehir surlarında bir delik açtılar. Ebu Tâhir'in adamları, Efâmiye'ye gelince İbn Mülâib'e rastladılar ve ona, güya yolda tesadüf ettikleri Franklardan aldıkları bir at ve katırı armağan edip gaza amacıyla Rum ülkesine gideceklerini bildirdiler. Onlar, gece oluncaya değin kalenin dışında kaldılar ve daha sonra açılan delikten içeri girdiler. İçlerinden bazılarını, dışarı çıkıp babalarından yardım istemelerini önlemek için, İbn Mülâib'in çocuklarının kaldığı odaların önlerine yerleştirdiler. Ötekiler de yukarıya İbn Mülâib'in yanına çıktılar. Bu sırada İbn Mülâib onlara doğru gelince, karnına bir darbe vuruldu, bunun üzerine o, çocuklarından birisinin odasına ulaşmak amacıyla kendini yukarıdan aşağıya atmak istedi ise de kendisine ikinci bir darbe vurulduktan bir saat sonra öldü. Bir münâdî, kalenin yüksek yerinden Rıdvan bin Tâcüddevle'nin Efâmiye'ye hâkim olduğunu yüksek sesle ilan ettiği sırada İbn Mülâib'in çocukları ve

onun hâsları birbiri arkasından surlardan aşağı atladılar; bazıları öldürüldü, bir kısmı Efâmiye ile Şeyzer arasında yakalanıp öldürüldü. Tanrı, (İbn Mülâib'in oğlu) Musbih'i ölümden sâlim kıldı. Musbih, Şeyzer'e gelip İbn Munkiz'in yanında bir süre kaldı, daha sonra İbn Munkiz onu salıverdi. Bu olaylardan hemen sonra Tancréd, beraberinde tutsak olan bu İbn Kınıc'ın kardeşi olduğu halde, kaleyi ele geçirmek amacıyla Sermîn'den Efâmiye'ye geldi. Fakat kale halkının kendisine bir miktar para vermeyi kararlaştırması üzerine, oradan ayrıldı. İbn Mülâib'in Dımaşk'ta bulunan çocukları ile Şeyzer'de olan bir çocuğunun (Musbih), Tancréd'e Efâmiye'de yiyecek azlığından bahsetmeleri üzerine o, Ramazan (Mayıs) ayında gelip kaleye karşı savaş için karargah kurdu ve bu yılın sonuna değin burada kaldı; nihayet 13 Muharrem 500 (14 Eylül 1106) tarihinde Efâmiye'yi ele geçirdi. İbn Kınıc ve Sâig'i tutsak aldı; İbn Kınıc'ı öldürmek suretiyle cezalandırdı ve bir kısım Efâmiyelileri serbest bıraktı." (İbnü'l-Adîm, *Biyografilerle Selçuklular Tarihi*).

AKSUNGUR'UN ÖLDÜRÜLÜŞÜ

Sultan Melikşah döneminde, 1086'dan 1094 arası Selçuklu Halep Emîrliği yapan Aksungur Porsukî'yi Haşhaşîler (Mülhidler-Batınîler) öldürmüşlerdi. Aksungur, Suriye'yi kontrol eden Zengi Hanedanı'nın kurucusu I. İmameddin Zengi'nin babasıydı. Nizarîlerden söz eden ilk Selçuklu tarihi İmâdeddin Muhammed el-Katib el-İsfahanî *Nusretü'l-Fetre*'yi 1183'te tamamlamıştır. Bu kitap zamanımıza ulaşmamıştır; ancak Bündârî'nin 1201'de yazdığı *Zübdetü'n-Nusra* adlı özeti elimizdedir. İsfahanî, ağırlıklı olarak İbnü'l-Esîr'in *El-Kâmil*'ine dayanarak Aksungur'un öldürülüşünü anlatır:

"Müellif diyor ki: Bu esnada Musul'da, gazi, mücahit, takva sahibi ve pak, Ak Sunkurul Bursukî, bulunuyordu. Şakî vezir [Dergezinî], bu sait zatın da kanına girdi. Zira bu zat, mülhitleri kahr ve tedmir etmişti. Doğruluk kapısını kapamış olan bu ve-

zirin meselesi, Bursukî'yi düşündürüyordu. (Bunu bilen) vezir, Bursukî'yi azletmek hususunda, sultan, nezdinde, teşebbüsde bulundu, elinden gelen hiyleleri geri bırakmadığı halde, teşebbüsünde, muvaffak olamadı. Bu zatın hakkından gelmekte âciz kalınca, Batınî kardeşlerini davet etti. Bunlar, Musul camiinde, dervişler (sofular) kıyafetinde olarak, oturdular ve Bursukî üzerine sıçrıyarak, bıçakla vurdular. Bu vak'a 520 senesi Zilkade'de (Kasım/Aralık 1126) oldu. Musul sahibi Kasîmüddevle Aksunkurul - Bursukî, mezkûr kasabada katledildi. Bunu, cuma günü, camide [Ulu Cami], Batınîler katlettiler. Cuma namazını, ehali ile birlikde kılıyordu. Katledileceği gece, rüyasında, birkaç köpeğin kendisine hücum ettiğini, onlardan birkaçını öldürüp kalanları buna zarar ettiklerini görmüştü. Rüyasını arkadaşlarına hikayet ettiğinde, birkaç gün sarayından çıkmamasını tavsiye ettilerse de hiçbir veçhile cumayı bırakmam dedi. Fakat bunu ikna ettiler ve cumaya çıkmaktan vazgeçirdiler, artık evde kalmaya azmedip Kur'an okumak için mushafı eline aldı, ilk gözüne ilişen şey, (Ve kâne emrullahi kaderen makduran) [Allah'ın emri, takdir edilmiş bir kader idi (yerine getirildi). Ahzab, 33/38] ayeti oldu. Bunun üzerine, âdeti veçhile, hayvana binerek camiye gitti. Ön safta namaz kılıyordu, rüyada görmüş olduğu köpekler sayısında olan on ve küsur kimse, bunun üstüne hücum edip bıçaklarla yaraladılar, kendisi de onlardan üçünü yaraladı – Allah'ın rahmetine ulaşsın - ve katledildi. Türk kölelerinden olup hayırlı bir zattı, ehl-i ilmi ve iyileri severdi. Adil idi adaletten ayrılmayı reva görmezdi, valilerin en iyisinden idi, namazları vakitlerinde eda eder, gecelerde teheccüd namazları kılardı. Bu zat öldürülürken, oğlu İzzüddin Mesud Halep'te idi. Frenklere karşı, Halep'i, muhafaza ediyordu. Babasının eshabı, buna haber gönderdiler. Bunun üzerine, Musul'a geldi, Zilhicce iptidasında şehire girdi. Ve babasının, burada olan arkadaşlarına ihsan etti. Babasının veziri Müeyyed Ebî Galib bin Abdülhalik bin Abdürrezzak'ı vezirlikte ibka etti. Asker ve emîrler, buna itaat ettiler. Babasının memleketi ahalisinden hiçbir kimse, buna muhalefet etmedi. Sultan kapısına gitti. Sultan Mahmud, buna ihsan edip yerine iade etti.

Bursukî'yi öldüren Batınîler hakkında tetkikat yapıldı. Bunların, İlya Kapısı'nda bir iskâf yanında oturdukları söylendi. Bunun üzerine iskâf çağırılarak ikrar ederse kendisine ihsan edileceği söylendi lakin ikrar etmedi. Katl ile tehdid edilince, bunların, Bursukî'yi öldürmek için, birkaç sene evvel geldiklerini ve bugüne kadar rast getiremediklerini (muvaffak olamadıklarını) söyledi. Bunun üzerine o adamın iki eli ve iki ayağı ve zekeri kesildikten sonra linç edildi.

Şurası acibdir ki Antakya sahibi, İzzüddin'e, babasının katli haberini göndermişti. Halbuki İzzüddin'e henüz haber erişmemişti. İslamların ahvalini öğrenmek için, şiddetli surette itina ettiklerinden, Frenkler, bu haberi, İzzüddin'den evvel işitmişlerdi." (Bündârî, *Irak Ve Horasan Selçukluları Tarihi-İmad Ad-Dîn Al-Katib Al-Isfahânî'nin Al-Bondârî Tarafından İhtisar Edilen Zubdat Al-Nusra Va Nuhbat Al-'Usra Adlı Kitabının Tercümesi* (Çev. Kıvameddin Burslan, 1943).

***

İbnü'l-Adîm, Aksungur Porsukî'nin meziyetlerini ve öldürülüşünü anlatır:

İbnü'l-Adîm, "Hocamız" dediği Ebu'l-Hasen Ali bin Muhammed bin Muhammed bin Abdülkerim el-Cezerî'nin kendisine söylediklerini aktarır:

"Ak-Sungur el-Porsukî, hayırsever, adil, yumuşak huylu, arkadaşlarıyla iyi dostluk kuran bir kimse idi." Ebu'l-Hasen sözüne devamla:

"Babam Muhammed bin Muhammed, bana şunları haber vererek dedi ki:

'Porsukî'ye hizmet eden kölelerden birisi bana şunları hikaye etti:

"Porsukî, her gece çok namaz kılardı; yalnız başına abdest alır, hiç kimsenin yardımını istemezdi. O, Musul'da, bir kış gecesi, yatağından kalkıp, üzerinde deve tüyünden yapılmış küçük bir ferace olduğu halde, elinde bakır ibrik, abdest suyu almak için Dicle'ye yö-

nelmişti. Onu görünce derhal kalkıp elinden ibriği almak için ona doğru gittimse de bana engel oldu ve: 'Ey zavallı git yerine çünkü hava soğuktur' dedi. Ben, elinden ibriği almak için çaba gösterdimse de vermedi ve yerime dönünceye dek ibriği bana vermemekte ısrar etti. Sonra abdest alıp namaza durdu.' Bu köle, Porsukî'nin iyi hallerinden birçok şeyler bana anlattı; bunları, burada zikretmem uzun sürer." (İbnü'l-Adîm, *Biyografilerle Selçuklular Tarihi*).

Yine İbnü'l-Adîm: Hocamız Sahip Kadi Sâigî'l-kudât Bahaüddin Ebu'l-Mehâsin Yusuf bin Râfi bin Temîm, kendisini dinlerken bana şunları söyledi:

"Porsukî, dindar ve âdil bir kimse idi. Onun hakkında şöyle bir hikaye nakledilir: Porsukî, bir gün Musul kadısına -sanıyorum ki bu zat, Murtaza bin eş-Şehrizûrî'dir-: 'Mahkemede yüksek seviyeli bir insan ile alçak dereceli bir insanı eşit tutmanı, rütbe, derece ve makam sahiplerinin, senden hürmet ve saygı görmemelerini istiyorum' dedi. Bunun üzerine Musul kadısı: 'Bunu ben nasıl yapabilirim?' demiş ve Porsukî, ona: 'Bunun yolu ancak şöyle olur: Bir davada, benimle bir mesele hakkında hasım durumunda olan birisini bulursun ve dolayısıyla beni mahkemeye çağırırsın; ben de senin huzuruna gelirim; o zaman sen, bana nasıl muamele yaparsan, hasmıma da aynı muameleyi yapacaksın. Ben sana, bana karşı husumetinden şüphe etmediğin ve aleyhimde bir iddiada bulunup davacı olacak bir hasım göndereceğim. O zaman beni mahkemeye çağır, ben de huzuruna geleyim.' dedi. Porsukî, karısı Hatun'a -bunun Sultan Mahmud'un kızı olduğunu sanıyorum- gelip ona: 'Kendine, mehr akçam benden isteyecek bir vekil tayin et!' dedi; O da bir vekil tayin etti. Bu vekil, mahkemeye giderek: 'Benim, Kasimüddevle Porsukî ile bir anlaşmazlığım vardır, onu mahkemeye çağır' dedi. Bunun üzerine kadı, derhal birisini gönderip Porsukî'yi mahkemeye çağırttı. Porsukî de bu çağrıya uyarak mahkemeye gelip kadının huzuruna çıktığı zaman, kadı ayağa kalkmadı; böylece o, ona yapması gereken özel saygı ve hürmeti yapmayarak, onu hasmıyla eşit tutmuş oldu.

Karısının vekili vekaletnamesini gösterip Porsukî'nin aleyhinde iddiada bulundu. Porsukî, mehr borcunu kabul etti, bunun üzerine kadı, ona mehr borcunu vermesini emretti. Porsukî, karısının vekili ile birlikte Hazine'ye giderek ona mehr parasını verdi. Daha sonra Porsukî, kadıya, evinin kapısına üzerinde 'Tanrı yoluna çağıranın çağrısına uy.' yazılı ve üzerinde mum bulunan bir levhayı çiviyle tutturup asmasını emretti. Her kimin hasmı olursa gelir ve o çivi ile tutturulan levhadaki mum üzerine (mühür) basardı. Hasım nerede olursa olsun, bu mühürlü mum, ona gönderilir; böylece hiçbir kimse, mahkemeye gelmekten kaçınmak cesaretini gösteremezdi."

Yine İbnü'l-Adîm: İzzüddin Ebu'l-Hasen Ali bin el-Esîr, bana şunları söyledi:

"Ak-Sungur el-Porsukî, 520 (1126) yılında, Musul'da Camiü'l-Atîk'te, cuma namazından sonra Batınîler tarafından öldürüldü. Porsukî, öldürülmeden önceki gece rüyasında, birkaç köpeğin kendisine saldırdığını, bunlardan bazılarını öldürdüğünü fakat geri kalanların kendisine ulaşıp şiddetle eziyet verdiklerini görmüş, bu rüyayı arkadaş ve dostlarına anlatmış, onlar da kendisine, birkaç gün evinden dışarı çıkmamasını tavsiye etmişlerse de Porsukî, onlara: 'Cuma namazını herhangi bir nedenle asla bırakmam.' diye cevap vermiştir. Porsukî, cuma namazını halkla birlikte kılardı. Âdet edindiği üzere, yine bir cuma günü camiye geldi. Bu sırada on kişiden fazla bir Batınî grubu, kendisine saldırdı; Porsukî, onlardan üç kişiyi bizzat öldürdü ise de geri kalanlar kendisini öldürdüler. Tanrı rahmet eylesin."

Yine İbnü'l-Adîm: Hâfız Ebû Tâhir es-Silefî'nin kendi el yazısıyla yazılmış olan eserinde şunları okudum:

"(Ak-) Sungur el-Porsukî, Irafe'ı yıllarca yönetip büyük bir başarı elde etti, daha sonra da Diyâru Mudar'ı yönetti. Yönetimi altındaki memleketlerin başkenti Musul idi. Daha sonra o, Halep ile

birçok Suriye kentlerini yönetip Franklara karşı cihat yaptı; nihayet, üzerlerinde bir kılıç gibi durduğu Mülhidlerden -Tanrı onları lanetlesin- birisi tarafından öldürüldü. Kendisi gibi bir baba yiğit ordusunda az görülürdü. Tanrı, rahmet eylesin ve ondan razı olsun. Ben onu, Irak'ta, valiliği sırasında, Suriye'de ise henüz yönetimi eline almadan önce görmüştüm."

Yine İbnü'l-Adîm: Ebu'l-Fevâris Hamdân bin Abdürrahim'in telif edip düzenlediği ve bizzat kendi elyazısıyla yazmış olduğu *Tarih*'in elime geçen birkaç yaprağının 520 (1126) yılı olayları arasında, şu kayıtları okuyup naklettim:

"Porsukî, Halep ve yönetimini oğlu Emîr İzzüddin Mesud'a teslim etti. Halep'e gelen İzzüddin, halka karşı iyi davranışlarda bulunup hayır işleri yapmakla kendini bezedi. Babası ise Musul ve Cezireteyn'e gitmişti. O memleketine (Musul) geldiği zaman aynı yılın Zülkade (Kasım) ayı girmişti. 9 Zülkade (26 Kasım)'de çoğu cumalar âdet edindiği üzere, cemaatle birlikte namaz kılıp hatibi dinlemek için, Musul'da, camiye giderek minbere doğru yürüdü. Tam minbere yaklaştığı sırada, derviş kıyafetli sekiz kişi, hançerlerini çekerek kendisine saldırdılar. Porsukî'nin etrafındaki koruyucularından daha atik davranan bu insanlar, onu hançerleyerek öldürücü yaralar açtıktan başka koruyuculardan da birkaçını yaraladılar; koruyucuları da bu sekiz kişiden bir kısmını öldürüp bir kısmını yakaladılar. Bu arada son nefeslerini almakta olan Porsukî evine götürüldü. Camide bulunanların hepsi kaçmış ve cuma namazı da bozulmuştu. Porsukî o gün ölmüştü; onun adandan, Halep'in, kuzeyindeki Azâz'a bağlı Kefer-Nâsıhlı bir genç dışında, ellerinde bulunan öteki Batınîleri öldürdüler." Yine İbnü'l-Adîm eserinden nakiller yaptığım Ebu'l-Fevâris Hamdân şunları da zikretmiştir:

"Porsukî'yi öldüren Batınîlerden birisi, ihtiyar annesinin, Porsukî'nin öldürüldüğünü duyduğu zaman, kendi oğlunun da

onun öldürülmesi için gönderilenler arasında bulunduğunu bildiği (ve yakalanıp öldürülmesi dolayısıyla) sevinip gözlerine sürme çekerek sanki bayram günü imiş gibi neşelendiğini fakat birkaç gün sonra onun sağsalim geri dönmesi üzerine, üzüntüsünden saçlarını keserek yüzüne karalar sürdüğünü bana söyledi." (İbnü'l-Adîm, *Biyografilerle Selçuklular Tarihi*).

BATİNÎLERİN KAFATASINDAN MİNARE

Sultan Mesud (1116-1155) zamanında Rey valisi bulunan EmÎr Abbas, Batınîlerle şiddetli mücadeleye girişmişti. Kendisinden önce, Sultan Sencer'e hizmet eden Cevher'in kölelerindendi. Rey'e Cevher vali gönderilmişti. Cevher'in Batınîler tarafından katledilmesi üzerine Emîr Abbas vali oldu. Gelişmeleri Bündârî şöyle anlatır:

"Emîr Abbas, Sultan Sencer'in hâdimi olan Cevher'in kölelerinden idi. Rey, Cevher'in iktaları meyanında idi, Sencer onu oraya vali olarak göndermişti. Orada onun şanı büyüktü. Cevher, Batınîlerin fetkine uğrayarak katledilince, Abbas intikam almaya kalktı ve bu hususta pek ciddi hareket etti. Rey ve mülhakatını eline geçirdi. Orasının mallarını, yalnız toplar oldu. Sultan Sencer'e ve Sultan Mesud'a karşı kuvvetlendi. Yanındaki çok sayılı ve büyük cemiyetli askerle ve efendisi büyük emîrin (Cevher'in) kölelerinden kendisine iltihak edenlerle, kesbi kuvvet etti. Ve himmetini Batınîler üzerine hasretti. Vatanlarında, bunların üzerlerine hücum edip geceleyin yerlerinde bastırdı. İş başında kaldığı müddette Batınîlerden yüz binden ziyade adam katletti, hatta bunların kafalarından, Rey'de bir minare bina etti ki müezzinler bu minareye çıkıp ezan okudular. Batınîleri korkuttu. Bunlar, Abbas zamanında, hayatlarından emin değillerdi. Bu zat, tebaya yardım etmeği tekeffül eden himmete malik idi. Sultan bunun idaresinden memnun kaldı ve mevkiinde bıraktı." (Bündârî, *Zübtetu'n-Nusra*).

YEDİNCİ BÖLÜM

HAŞHAŞÎLER VE HAÇLILAR

Haçlı Seferleri 1095'ten 1270 yılına kadar sürmüştür. Bu dönemde Sünnî Müslümanlar ve İsmailî Fatımîler ve Nizarî İsmailîler ile Haçlıların münasebetleri olmuştur.

Muhammed bin el-Muhtar eş-Şankıti, Haçlı Seferleri sırasında Fatımîlerin (909-1171) rolü üzerinde durur:

"Frenklere karşı Fatımî politikası üç safhadan geçti: Entrika, karşılaşma ve Sünnî desteğe bağlılık. Fatımî-Sünnî ilişkileri ise bir safhadan diğerine devamlı değişti. İlk safha Frenkler Antakya'ya ulaşır ulaşmaz başladı. Fatımîler Haçlı Seferlerini yanlış yorumladılar ve seferlerin Selçuklu tehdidine karşı pozisyonlarını güçlendirmeye yarayacak başka bir Bizans müdahalesi olduğunu zannettiler. Frenkleri coşkun ve askerî kararlılığa sahip orijinal bir dinî hareket olarak değil de Bizans'ın paralı askerî gücü olarak gördüler. Müslümanların daha yakın 'Romalı' komşuları Bizans hakkında bildikleriyle kıyaslanınca, bu yanlış algı Batı Avrupa ve onun o devirdeki derin dönüşümü konusunda İslam dünyasındaki genel bilgi eksikliğini

yansıtır. Fatımî politikası aynı zamanda onlarla Sünnî rakipleri arasında olağanüstü derin bir güvensizliğin varlığını gösteriyordu.

Hatta Frenklerin bağımsızlığını gördükten sonra bile Fatımîler yanlış bir fırsatçılık hissine kapılmış görünüyorlar. Kuzey Suriye'deki Frenk varlığının Müslüman rakipleriyle, Selçuklular ve Abbasilerle, kendi aralarında bir tampon bölge görevi göreceğini düşünüyorlardı. Eğer Bizans siyaseti hakkındaki İbn-i Haldun'un yargısı kabul edilirse, bu fırsatçılık duygusu Fatımîler ve Rumlar tarafından paylaşılıyordu. İbn-i Haldun 'Kostantiniyye imparatorunun, kendisiyle Selçuklular ve Guzlar (Türkmenler) arasında tampon olmasını istediği için Frenklerin topraklarından geçmesine izin verdiğine' inanır.

Ortaçağ Haçlı Seferleri vakanüvisleri ve tarihçileri arasında Tireli William'a göre Fatımîler Frenklerle bir ittifak kurmaya çalıştılar ve onları Türk askerî gücünü baskı altında tutma hususunda cesaretlendirdiler. Frenklerin Antakya'yı işgali sırasında Fatımîler bu çifte misyon için elçiler gönderdiler."

Fatımîler, Haçlıların, Türklerin ve Farslıların gücünü kırarak kendilerinin güçlü kalacağı düşüncesinde idiler. Sonra Haçlılarla karşı karşıya geldiler ve zaman zaman Sünnîlerle işbirliği de yaptılar. (Muhammed bin el-Muhtar eş-Şankıti, *Haçlı Savaşlarının Etkisi Altında Sünnî-Şiî İlişkisi*, Çev. İdris Çakmak, 2012).

***

Şankıti, Nizarî İsmailîlerinin Suriye'de Sünnîlerle ilişkisini iki farklı döneme ayırır: Yayılmacılık ve etki dönemiyle içe kapanmacılık ve uyum sağlama dönemi.

Nizarîler, on birinci asrın ilk otuz yılını, Halep'te Rıdvan ve Şam'da Tuğtekin'le El-Mezdekanî gibi Sünnî liderlerin himayesinde geçirdiler. Bu korumanın altında karşılıklı siyasi çıkar düşüncesi vardı: Nizarîler ideolojik yayılmaları için ihtiyaç duydukları imkanları elde ettiler. Hem Halep'te hem de Şam'da vaaz evleri tesis etmeye muvaffak oldular. Buralardan dâîleri her yere gönderiyorlar ve özel-

likle dağlık bölgelerdeki aşırı Şiî mezheplerinin arasından birçok insanın kalbini kazanıyorlardı. Cüretkar ve maceracı savaşçılar olarak Nizarîler, Halep ve Şam'daki Sünnî patronları için ortak düşmanları olan Müslümanlara ve Frenklere karşı bazen çok faydalı oluyorlardı. Mesela, Mevdûd'un yönetimindeki Musul orduları Halep'i almaya kalkıştıklarında, Nizarîler, Rıdvan'ın bu ordulara karşı şehrin kapılarını kapatmak için kullandığı kuvvetler arasındaydı. Aynı şekilde Nizarîler, Şam Emîri Tuğtekin'le beraber en azından bir kere Frenklere karşı savaştılar. Tuğtekin'e yakın olan vakanüvis İbnü'l-Kalânisî bu savaşta "onların cesaretini ve yiğitliğini" metheder. Ancak bu geçici idi. Nizarîlerin binlerce takipçisi Halep ve Şam'da öfkeli çetelerin elinde katledildiler. İbnü'l-Esîr'e göre Şam'daki bu katliamın arkasındaki sebep Vezir El-Mezdekanî'nin Nizarî müttefiklerinin yardımıyla Sur karşılığında Şam'ı Frenklere verme girişimiydi. Oyundan haberdar olan Şam'ın Selçuklu yöneticisi Böri, veziri çağırdı, idam ettirdi ve şehirdeki bütün Nizarîleri halka hedef gösterdi. Hemen toplu katliamlar başladı ve altı bin Nizarî öldürüldü. Olayları Şam'dan gözlemleyen Şamlı tarihçi İbnü'l-Kalânisî Nizarî mezhebini sık sık "şer mezhebi" olarak adlandırsa, Şam katliamını detayıyla anlatır; İbnü'l-Esîr'in aksine katliamı Böri ve Vezir El-Mezdekanî arasındaki siyasi rekabete bağlar: Nizarîler, çok güçlü olmanın ve kendisi Nizarî olmayan fakat temelde kendini onların hançerlerinden emniyete almak için onlarla beraber davranan vezirin yakın müttefiki olmanın bedelini ödemiş görünüyorlar.

İbnü'l-Kesîr, 1134'te *"Batınîler Suriye'de Kadmus Kalesi'ni satın aldılar. Orada ikamet ettiler ve Müslüman ve Frenk komşularıyla savaştılar."* diye yazar.

Nizarîlerin hayatta kalma stratejisi üç pratik prensip üzerine dayanır.

Şankıti, Batınîlerin Sünnîlerle ilişkisine şu yorumu getirir:

"İlk olarak, kendilerini her türlü istilacı düşmandan koruyacak muhkem kaleler gibi kapalı yerlerde yaşadılar; ikincisi, siyasi ittifak-

larında esnek davrandılar ve onlara hayatta kalma mücadelelerinde yardımcı olmaya razı olan her efendiye hizmet etmeye hazırlardı. Üçüncüsü, zayiat yönünden en az riski taşıyan fakat düşmanlarının kalbine geniş bir korku salan suikast yolunu benimseyerek düşmanlarıyla toplu bir şekilde karşılaşmaktan kaçındılar.

Haçlı Seferleri sırasında Sünnî dirilişçiler ve hayatta kalma mücadelesi veren Nizarîler arasındaki ilişki ise ciddi bir kinden sessiz bir anlayış ve açık bir ittifaka döndü." (Şankıti, *Haçlı Savaşlarının Etkisi Altında Sünnî-Şiî İlişkisi*).

***

Suriyeli Nizarî fedailer, 1213 yılında, Antakya Kontu IV. Bohemond'un genç yaştaki oğlu Raymond'u öldürdüler. Bohemond'un öç almak için Kevabî Kalesi'ni kuşatması üzerine iki Eyyubî emîri Halepli Ez-Zahir ve Şamlı El-Muazzam Nizarîlerin tarafında araya girdiler ve Bohemond'u kuşatmayı kaldırmaya zorladılar.

Suriye Nizarîleri, birçok Müslüman ve Hıristiyan yöneticiden çeşitli şekillerde para koparmanın da yolunu buldular. 1227'de Kutsal Topraklara yeni bir Haçlı seferi başlatan Alman İmparatoru II. Frederick (1212-1250), Suriye Nizarîlerinin lideri Mecdeddin'e gönderdiği elçilerle tam seksen bin dinar tutarında armağanlar gönderdi. İmparator, bu armağanları esas olarak Alamut'a gönderilmek için vermişti. Ancak, Mecdeddin, Harezmşahların ve diğer güçlerin faaliyetlerinden dolayı yolların çok tehlikeli olduğu bahanesiyle bunlara el koydu. Mecdeddin, imparatorun dostluk teklifinden Halep Hâkimi Melik el-Azîz'i (1216-1237) haberdar ederek, Frenklerin dostluk yaklaşımına rağmen, ihtiyaç anında kendisine yardım edeceğini teyit etmeyi ihmal etmedi. Mecdeddin, aynı yıl içinde Anadolu Selçuklu Sultanı Alâeddin Keykubâd'a elçi göndererek, o zamana kadar Alamut'a gönderdiği iki bin dinarlık yıllık verginin bundan böyle kendisine ödenmesini istedi. Alâeddin Keykubâd, Alamut'a doğrulattıktan sonra isteği yerine getirerek vergiyi Suriye Nizarîlerine ödemeye başladı.

Bu defa Hospitalier Şövalyeleri, İmparator II. Frederick ile ilişkilerinden son derece rahatsız oldukları Nizarîlerden bac istedi. Nizarîler bu talebe, kendilerinin Frenk imparatorlarından ve kralla-rından armağan ve bac aldıklarıyla övünerek karşılık verdi. Bunun üzerine Nizarîlere saldıran Hospitalierler, bol miktarda ganimet aldılar. Bunun sonucunda, 1228 yılına doğru, Suriye Nizarîleri, Tapınakçılardan sonra Hospitalier Tarikatı'na da haraç ödemeye başladı. Nizarîler ile Hospitalierler arasındaki ilişkinin bir tür ittifaka dönüştüğüne dair işaretler vardır. Papa IX. Gregor, bu haberler üzerine Kutsal Topraklara gönderdiği temsilcileri aracılığıyla Hospitalier Şövalyelerine çok kızmıştır.

Suriye Nizarîlerinin bu dönemdeki tarihiyle ilgili son önemli olay, Yedinci Haçlı Seferi'nin başı Fransa Kralı IX. Louis ile ilişkileridir.

Eyyubî döneminin sonuna doğru 1248'de Fransa'da IX. Louis, Mısır'a karşı Yedinci Haçlı Seferi'ni başlattı.

Aziz Louis diye tanınan IX. Louis Mayıs 1250'de Akka'ya ayak bastığında, Suriye Nizarîleri muhtemelen Dâî Taceddin Ebu'l-Fütûh'un yönetimi altındaydı. Fransa kralının huzuruna çıkan Nizarî elçileri, kendisinden ya başkanlarına haraç ödemesini ya da en azından, kendilerinin Tapınakçılara ve Hospitalierlere ödedikleri haraçları kaldırmasını istedi. Tapınakçıların büyük üstadı Reginald de Vichier ile Hospitalierlerin büyük üstadı William de Chateauneuf'un müdahalesiyle kral ile Nizarîler arasındaki görüşmeler sonuçsuz kaldı. Kendi hesabına Moğollar ile iyi ilişkiler kurmakla daha çok ilgili olan IX. Louis, Nizarîlere bac ödemezken, onlar Tapınakçılara ve Hospitalierlere haraç ödemeye devam etti. Buna karşılık Fransa kralı ile Nizarî başkanı arasında armağan alışverişi oldu. Arapça bilen Rahip Yves le Briton'ın, Şeyhu'l-Cebel ile Mesyaf ya da Cebelü Behrâ'daki bir başka Nizarî kalesinde görüşüp dinî öğretiler hakkında tartışması, karşılıklı elçi heyetlerinin gidip geldiği bu dönemde olmuştur.

***

Bu Yedinci Haçlı Seferi'nde, bir Fransız şövalyesi ve Louis'in çok yakınında olan Joinville'li John (1224-1317) tarafından Nizarîler hakkında yazılmış çok önemli bir kayıt vardır. Bu kayıt Batılıların İslam'ı anlamadaki yanlışlarını da gösterir niteliktedir:

Joinville'li John, Hz. Ali'ye "Muhammed'in amcası" diyordu: "Muhammed'i kazandığı itibara Ali yükseltti ve Muhammed halkının idaresini eline aldığında, onunla kavga etti. Ve bunun üzerine, Ali toplayabildiği kadar adam topladı ve Muhammed'in öğrettiğinden farklı bir inançla ortaya çıktı; bu yüzden Ali'nin müritleri hâlâ bugün Muhammed'in müritlerini kafir sayarlar ve aynı şekilde Muhammed'in tüm müritleri de Ali'nin tüm müritlerini kafir sayarlar!"

Joinville'li John'ın yazdığı Kral Louis ve Nizarîler arasındaki ilişkide birinci elden kaynaktır. 13. yüzyılın ortasında Nizarîler askerî ve siyasi olarak çok zayıftı. 1213'ten 1270'e kadar niye büyük bir suikast işlemedikleri de bunu açıklayan bir durumdur. Bu zafiyet, kendileri hakkında Kral IX. Louis'nin bildiğinden daha fazla şey bilen ve kendilerinden yıllardır haraç alan Tapınak ve Hospitalier Şövalyeleri karşısında Nizarîlerin savunmasızlıklarını da açıklıyor.

Joinville'e göre, Şeyhu'l-Cebel, Almanya, Macaristan ve Mısır'ın büyük hükümdarlarının da aynı şeyi yaptıklarını ileri sürerek, Kral Louis'ye kendisini onurlandıracak hediyeler yollamasını isteyen bir mektup gönderdi. Kral Louis bunu yapmaya yanaşmazsa, mezhebini Tapınak ve Hospitalier Şövalyelerinin onlardan zorla aldığı haraçtan azat edecekti. Bu iki Hıristiyan tarikatının iki üstadı, Nizarî liderinin elçilerini "krala karşı böyle sert bir dil" kullandıkları için azarladılar ve emîrlerine "o ve arkadaşlarının elçi olarak geldikleri kralın itibarı olmasaydı, Akka'nın kirli sularında onları boğacak olduklarını" söylediler. İki üstat, Fransız kralından efendilerine mukabil hediyeler almadan önce, Nizarî elçilerini liderlerine gitmeye ve ondan Louis için hediyeler getirmeye zorladılar.

Joinville, Nizarîlerin Tapınak ve Hospitalier Şövalyelerini he-

def almadaki ilgisizliklerini ve kendileri krallardan haraç isterken bu iki tarikata gönüllü olarak haraç ödemelerini bu iki tarikatın katı yapısıyla açıklar.

Joinville şöyle der:

"Tapınak ve Hospitalier Şövalyeleri, Haşhaşîlerden hiç korkmuyorlardı; Dağın Yaşlı Adamı'nın Tapınak veya Hospitalier'in üstadını öldürerek kazanacak bir şeyi olmadığını görüyorlardı; eğer onlardan birini öldürürse yerini hemen onun kadar iyi birinin dolduracağını biliyordu ve bu yüzden de suikastçilerini kazancı olmadığı bir yerde harcamak istemiyordu." (Şankıti, *Haçlı Savaşlarının Etkisi Altında Sünnî-Şiî İlişkisi*).

***

Mağribli seyyah İbn Battuta, Suriye'deki beş Nizarî kalesini ziyaret ettiğini anlatır ve mezhebin müntesiplerini şöyle tasvir eder:

"Onlar El-Melik el-Nâsır'ın (Mısır'ın Memluklu sultanı) Irak'ta ve başka yerlerde düşmanlarını vurmak için kullandığı oklarıydı ve onların kendilerine ait maaşları vardı." (İbn Battuta, *Tancalı İbn Battuta ve Seyahatnamesi*, Haz. A. Sait Aykut, C. II, 2004).

***

Şankıti, araştırmasında, Haçlı Seferleri sırasında sadece Suriye Nizarîlerinin suikastları hakkında bir liste çıkarmıştır. Bu listede suikastların belli başlıları yer almaktadır:

Suikastlar:

İsim	İnanç	Konum	Zaman	Yer
Cenahuddevle	Sünnî	Humus Emiri	1103	Humus, Suriye
Halef bin Mulâib	İsmailî Fâtımî	Afamea Emiri, Suriye	1106	Afemea, Suriye
Mevdûd	Sünnî	Musul Emiri, Irak	1113	Şam, Suriye
Sa'îd Bin Badî	Sünnî	Halep'teki el- Ahdas Milislerinin komutanı	1119	Kalatu'l-Cabar
El-Efdal el-Cemalî	İsmailî	Mısır Veziri	1121	Kahire, Mısır
İbnü'l-Haşşab	İmamî Şiî	Fakih ve Halep'in Yerel Lideri	1125	Halep, Suriye
Aksungur	Sünni	Musul emiri	Irak 1126	Musul, Suriye
Bark bin Cendel	Dürzî	Vadi et-Teym'ın Kabile Reisi, Irak	1128	Vadi et-Teym, Suriye
El Âmir	İsmailî Fatimî	Fatimî halifesi	1130	Kahire, Mısır
Tacuddevle Burî	Sünnî	Şam emiri,	1131	Şam, Suriye
Ed-Dahhak binr Cendel	Dürzi	Vadi et-Teym'ın Kabile Reisi, Irak	1149	Vadi et-Teym, Suriye
Trabluslu II.	Raymond	Hristiyan	Trablus Kontu	1150 /Trablus
İbn el-Acemî	Sünnî	Halepli el-Malik el-Salih'in Veziri	1177	Halep, Suriye
Montferratlı Conrad	Hıristiyan	Kudüs Kralı	1192	Sur
Seyfeddin Baktamar	Sünnî	Hilat emiri	1213	Hilat
Raymond	Hıristiyan	Antakyalı IV Bohemond'nun oğlu	1213	Tortosa
Mondfort'lu Philip	Hristiyan	Sur Lordu	1270	Sur

Şankıti, yukarıdaki tabloda, Haşhaşîlerin "kurbanları"nın çeşitliliğine dikkati çeker:

17 kurban içerisinde yedi Sünnî, dört Hıristiyan, üç Fatımî İsmailî, iki Dürzi ve bir İmami Şiî vardır. Bu sayılar Sünnîlerin ana hedef olduklarını gösteriyor ama aynı zamanda mezhebin liderlerinin, para, siyasi ve askerî yarar elde etmek için, itikadi kökene bakmaksızın başkalarını da hedef aldığını gösteriyor.

Bu suikastların arkasındaki değişik maksatlar tarihî vakalardan çıkarılabilir. Musul'un iki emîri Mevdûd'un 1113'te ve Aksungur'un ise 1126'da öldürülmeleri, özellikle Nizarîlerin Suriye'deki Selçuklu sultanlarını zayıflatma teşebbüsleri gibi stratejik mülahazalarla olmuştu. Nizarîler, Selçuklular itikat olarak Sünnî, askerî olarak güçlü ve Abbasi halifesine de sadık oldukları için, Suriye'de yükselen Türk gücünü varlıklarına tehdit olarak algıladılar. Bu tür suikastler Alamutlu Nizarîler ile İran ve Irak'ın Selçuklu sultanları arasındaki çatışmanın bir uzantısıydı. Aynı zamanda bunlar, Suriye

Nizarîlerinin Selçuklu tehdidini kendi mevkilerinden uzaklaştırma teşebbüsü olarak da görülebilir.

Bir diğer maksat da meşruiyetle alakalı idi. Bu özellikle sırasıyla Fatımî Halifesi El-Âmir ve Vezir El-Efdal suikastlerinde açıktır. Nizarîlerin Kahire'deki İsmailîliğin ana gövdesinden ayrıldığı günden beri, bu iki kol arasında meşruiyet çatışması başlamıştı. Fatımî Halifesi El-Âmir ve Fatımî Veziri El-Efdal bu meşruiyet kavgasının kurbanları görünüyorlar. Mezhebin Nizarîleri meşru saltanatından eden ana etken olarak gördükleri vezirin ve babasının suikastında, bu hukukî maksat için daha fazla delil vardır. İbnü'l-Esir Nizarîlerin Vezir El-Efdal'i öldürme maksatlarını "onların imamına kötü muamele etmesi olarak açıklar. (İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil* C. 11).

Üçüncü maksat ise bölgeseldi. Bu, Dürzi kabile reisi Bark bin Cendel'in durumunda görülür. Daha önce aralarında hiçbir husumet kaydedilmemişken Nizarî lider Behrâm, Bark'ın topraklarının bir kısmını ele geçirmek için ona tuzak kurdu ve onu katletti. Halef Bin Mulaib'in öldürülmesinin ardında da benzer bir maksat yatar. Nizarîler onu Afemea'yı almak için öldürdüler.

Dördüncü maksat da intikamdı. Şehrinde mezhep karşısında bir katliam yapılmasını emreden Şam Emîri Böri ve hâmileri Emîr Rıdvan'ın ölümünden sonra Halepli Nizarîlere karşı yapılan zulüm ve yapılan katliamda ehemmiyetli bir rol oynayan ve mezhebin lideri Ebu Tâhir es-Sâig'le baş vaizi İsmail ed-Dâî'yi öldüren Sa'îd bin Badî bu gruba dahil edilebilir. Bu, aynı zamanda mezhebe zulmeden ve onların Halep yakınlarındaki bir kalesinin yıkılmasına nezaret eden İmami fakih İbnü'l-Haşşab'ın durumu için de geçerliydi. Bu öç kurbanları arasında, 1129'da Nizarîleri yenen ve kardeşi Bark bin Cendel'i öldürdükleri için Nizarîlerin lideri Behrâm'ı öldüren Dürzi lider Ed-Dahhak bin Cendel de vardı. Kindar Nizarîler, Dahhak'ı tam on bir yıl sonra öldürdüler.

Nizarîler bazen siyasi müttefikleri lehine de suikastler düzenlediler. Bu onların basit kiralık katiller olduğu anlamına gelmez; bu

sadece, onlar bir müttefik tarafından ortak bir düşmanı öldürmek için davet edildiklerinde, cinayetin kendi menfaatlerine de faydası dokunduğu müddetçe, öldürmekten çekinmedikleri anlamına gelir. Humus emîrinin Rıdvan adına ve daha önce de bahsedildiği gibi Hilat emîrinin de Eyyubîler adına katledilmeleri bu kategoriye girer.

Nizarîlerin siyasi ittifakı Sünnî Eyyubî ve Memluklu kuvvetlerine doğru kayınca, hançerlenin ana hedefi bu sefer Frenkler oldu.

Nizarîlerin son altı kurbanından dördü Hıristiyan'dı. Bunlardan ilki olan Trabluslu II. Raymond suikastı bilinmeyen sebeplerden ötürüydü. Diğer üçünün ölümü ise Sünnî liderler tarafından azmettirilmiş olabilir. Salahaddin, Montferratlı Conrad'ın katilini kiralamış olmakla suçlanır ve Montfort'lu Philip'in katlini de Baybars azmettirmiş olabilir. Nizarîlerin Antakyalı IV. Bohemond'ya suikast düzenlemelerinden sonra, Halep ve Şam'ın Eyyubî emîrlerinin El-Havâbî Nizarîlerine yardıma koşmaları, Eyyubîlerin suikastta rolleri olduğunu işaret ediyor.

Sünnî melikleri ve emîrleri titreten eski Nizarî savaşçıları sonuçta, İbn Battuta'nın sözleriyle, onlardan demir yumruğuna mutlak itaatten başka bir şeyi kabul etmeyen "Sultanın Okları"na dönüştüler. Bu, gerçekten de Haçlı Seferleri döneminin sonunda Sünnî-Nizarî ilişkilerinde çok çarpıcı bir değişimdi. Bu değişimden kısa bir süre sonra da Nizarîlerin militan ruhu sona erdi. (Şankıti, *Haçlı Savaşlarının Etkisi Altında Sünnî-Şiî İlişkisi*).

SEKİZİNCİ BÖLÜM

HAŞHAŞÎLER VE MOĞOLLAR

Bazı kaynakların verdiği bilgilere göre İsmailîler, yaklaşık 105 kaleye sahiptiler. Bunlardan 70 kadarı Kûhistan, geri kalan 35'i ise Kumis ve Rudbar bölgesinde idi.

Selçuklular, bütün mücadelelerine rağmen, Batınîleri etkisizleştirememişlerdi. Moğol İlhanı Hülagu, ele geçirilemez denilen Alamut'u alacak ve Nizarî İsmailî devletine son verecektir.

Hülagu, İran'a gelmeden önce Moğolların sahip olduğu topraklar ise Çormağan ve Baycu'nun istilâ ve işgalleri sayesinde İsmailîlerin sahip olduğu kaleler haricinde bütün İran'ı, Gürcistan'ı, Anadolu'nun büyük bir kısmını içine alıyordu. Bununla beraber İsmailîler hâlâ tehditti.

Öncü güç olarak Ked Buka 12 bin kişilik kuvvetiyle İran'a yürüdü. Horasan'a ulaştığı Mayıs 1253'ten itibaren İsmailîlere karşı savaşmaya başlamıştı. Ordusunu üçe bölmüş, her grubu belli kaleleri kuşatıp almakla görevlendirmişti.

Ked Buka, yaklaşık bin kişilik bir kuvvetle İsmailîlerin büyük kalelerinden Girdkûh'u kuşatmıştı. Ked Buka askerlerine kale etrafına bir hendek kazmalarını emretti. Hendeği muhkem surlarla çevirdiler. Orduda bulunan askerler surun arkasına mevzilendi. Askerlerin etrafına da çok derin bir hendek daha kazdılar. Ayrıca gayet yüksek bir sur daha yaptılar. Böylece ordu iki sur ve iki hendek arasında emin olacaktı ve her iki yönden hiç kimse ricat edemeyecekti. Buraya komutan olarak Böri'yi bırakarak kendisi Mihrin Kalesi'ne gidip mancınıklarını kurmuştu. Mihrin'in dışında Şahdiz, Terem ve Alamut kaleleri de kuşatmaya alınmıştı.

Ked Buka'nın emrindeki askerlerden bir kısmı Hirgiday komutasında Tarum ve Rudbar vilayetlerine saldırıp tahrip ettiler. Sonra da Mansuriyye ile Alenis'in üzerine yürüyüp 18 gün süren kanlı bir katliam ve yağma yaptılar. Reşidüddin, Şah Kalesi olarak bahsettiği Şahdiz'in alınış tarihini 16 Ağustos 1252 olarak verir. Bu ilk başarıdan sonra Ked Buka, kısa süre içinde Kûhistan'daki birkaç Batınî'yi ele geçirdi. Tûn, Tirşîz ve Zirkûh taraflarında kaleler haricinde mevcut bütün güçleri temizledi, büyük bir katliam ve yağmaya girişti, çok sayıda esir aldı. 7 Ağustos 1253'te, Tûn ve Tirşîz'i, Eylül 1253'te Mihrin'i, 31 Ekim 1253'te de Kemah Kalesi'ni ele geçirdi.

Kalelerin alınışı kolay olmadı. Özellikle de Girdkûh kuşatmasında büyük kayıplar verildi. Girdkûh'taki İsmailîler, 12 Aralık 1253 tarihinde, bir gece baskınıyla kendilerini kuşatan Moğol birliği komutanı Böri ile yaklaşık 100 askerini öldürmüş ve Moğol savunma alanlarını tahrip etmişlerdi.

İsmailî İmam Alâeddin Muhammed, bir süre sonra Girdkûh'ta bir veba salgınının başladığını, askerlerin çoğunun öldüğünü ve kalenin düşmek üzere olduğunu haber aldı. Mübarizüddin Ali Turan ile Şüca'üddin Hasan es-Sirabanî'yi 110 kişilik bir kuvvetin başında yardıma gönderdi. Her asker yaranda iki menn (bir ölçü birimi) kına ve kalede tuz kalmadığı için üç menn tuz taşıyordu. Kına götürmelerinin sebebi şu idi. Tıp kitaplarında kınanın vebayı önlediğine dair

herhangi bir kayıt olmamasına rağmen, kale komutanının kızının evlenirken elinin ve ayaklarının kınalanıp sonra su ile yıkanması, su çok azaldığı ve değerli olduğu için bir grup insanın da o pis suyu içmesi ve sudan içenlerden hiç kimsenin vebadan ölmemesi üzerine halk bu tecrübenin yararını görüp kına istemişti. 110 kişilik imdat kuvveti bir tek asker kaybetmeden kuşatmayı yararak kaleye ulaştı. Sadece hendeğe yuvarlanan bir askerin ayağı kırılmış ve kaleye arkadaşlarının omuzlarında taşınarak girmişti.

Gâmidî'nin, kaynakların Ked Buka'nın sonraki harekatı hakkında fazla bilgi vermediğine ve buradan Girdkûh'taki savunma ve çıkışın etkisinin tam olduğuna, bu sayede Ked Buka'nın başlangıçtaki hızını kaybettiğine ve Hülagu'nun gelişine kadar iki sene boyunca ufak tefek çarpışmalar dışında fazla bir faaliyet gösteremediğini kaydeder. Ancak Hülagu'nun gelişine kadar çarpışmaların hız kaybetmediğini gösteren bilgiler de mevcuttur.

Bölgeye gelen Hülagu, Şemseddin Kürt'ü Sertaht Kalesi Hâkimi Nasîruddin el-Muhteşem'e iletilmek üzere bir mektupla elçi olarak gönderdi. Kürt, artık ihtiyarlayıp zayıf düşmüştü. Emre uyarak geldi. Hülagu, Nasîruddin'i 17 Cemaziyelevvel'de (Herhalde 654/1256) huzuruna kabul etti. Kürt, hana türlü hediye ve armağanlar verdi. Önünde yeri öptü. Hülagu, Nasîruddin'e acıyıp hediyelerini kabul etti. Kale halkının niye teslim olmadığını ve onları niye teslime teşvik etmediğini sordu. *"İmamları Hurşah'ın emrini tutuyorlar."* diye cevap aldı. Nasîruddin'e ferman verilip (Şubat 1257) ölünceye kadar sürdüreceği Tûs şehri hâkimliğine getirildi. (H. Ahmet Özdemir, *Moğol İstilâsı ve Abbasi Devleti'nin Yıkılışı*, 2011).

HÜLAGU'NUN BATINÎLERE SON VERİŞİ

Cuveynî'nin (1226-1283) *Tarih-i Cihangüşâ*'sı, Hasan Sabbah, Haşhaşîler ve Batınîler üzerine bir "canlı" tarihtir.

Cuveynî, Hülagu'nun (1217-1265) Alamut'a son darbeyi vurmasını anlatmadan önce, Moğol İmparatoru Cengiz Han'ın torunu Kubilay ve Hülagu'nun ağabeyleri Mengü Han'ı (1207?-1259?) şöyle tasvir eder:

"Mengü Kaan'ın uyanık talihine, bilgisi ve alçakgönüllülüğü yardımcı oldu. Günden güne büyüyen devletine aklı rehberlik etti. Onun dünyayı süsleyen düşüncesinin parlaklığı güneşte bile yoktur. Cömertliği karşısında bulut yaya kalır. Hani Çin ve Maçin hanları? Gelip de ondan yönetim usullerini öğrensinler. Eski zaman padişahları nerede? Gelsinler de ondaki ilahî gücü görsünler. Rum kayzerleri onun idaresi altına girme şerefine nail olsalardı, yönetim konusunda ondan çok şeyler öğrenirlerdi. İran kisraları ve Mısır firavunları dünyayı fethetme konusunda onun yaptıklarını akıllarında tutarlardı. Cihan Padişahı Mengü Kaan, kardeşi Hülagu'nun davranışlarından ondaki dünyayı yönetme yeteneğini sezmiş ve onun hareketlerinde dünya fatihlerinde bulunabilecek hareketler görmüştü. Büyük kurultayda hanlık tahtına oturup garaz ve kin sahiplerinin kötülüklerini ortadan kaldırınca dünyanın doğusunda ve batısında bulunan ülkelerin fethi için kafa yormaya başladı."

***

Cuveynî, Mengü Han'ın kardeşi Hülagu'yu batı ülkelerine gönderişini anlatır:

"Önce, Hıtay'dan ibaret olan doğu tarafına Kubilay'ı gönderdi. Miladî 1253 yılında diğer kardeşi Hülagu'yu çağırarak onu Batı ülkelerinin fethine görevlendirdi. Kubilay'ı güçlendirmek için batı ve doğu bölgelerinde bulunan her askerin ikisiyle birlikte şehzadelerden biri olan küçük kardeşi Sübetay Oğul'u onun yanına verdi. Onun yanına Batu'nun temsilcisi olarak Batu'ya bağlı birtakım askerle birlikte Sibekan'ın oğlu Balagay'ı Çağatay'ın temsilcisi olarak Tutar Oğul ile Kuli'yi Moci Oğul'un oğlu Tegüder Oğul'u; Ceceken Beki'nin temsilcisi olarak da başında Buka Timur bulunan Oyrat kabilesinin askerlerini verdi. Burada adlarının anılması uzun yer tutacak olan damatlar, emîrler ve büyük noyanlara ayrı ayrı görevler yükledi. Mancınık ve neft atma aleti kullanmasını bilen ustalar getirtmek için elçiler gönderdi. Oradan, yaptıkları mancınıklardan atılan taşın darbesi, iğnenin deliğinde bir devenin geçebileceği kadar yer açan; okun yerin en alt yerinden göğün en yükseğine fırlatan mancınıklar ile deri ve zamkla yaptıkları sapanlar hedefi şaşırmayan bin hane Hıtaylı mancınık ustası getirdiler."

***

Hülagu'nun, batı seferinde çok tedbirli hareket ettiğini Cuveynî'den öğreniyoruz:

"Hülagu yola çıkmadan önce önden elçiler ve adamlar gönderdi. Bunlar, Cihan padişahının askerlerinin geçecekleri yer olan Karakorum ile Beş Balıg arasındaki Kankuy Dağlarında otlak ve mera tuttular. Otların ve çayırların başkaları tarafından otlatılmaması ve çiğnenmemesi için gerekli tedbirleri aldılar. Dağın tamamını bağ bahçe gibi koruyarak oraya giriş çıkışı yasakladılar. Yük ve et hayvanlarının dişlerini oradan uzaklaştırdılar. Verilen emir üzerine Türkistan'dan Horasan'a kadar uzanan yerlerde, Rum ve Gürcistan ülkelerinde ot, *"Bu ağaca yaklaşmayın"* [Bakara, 2/23] hükmünde belirtildiği gibi yasak bir madde oldu. Öyle ki halk bir yaprağı bile bir hayvana yiyecek olsun diye sakladı. Ot, adeta dokunulması günah bir madde haline geldi. Bu yüzden her taraf yemyeşil oldu.

Gidiş gelişler padişahın ve kafilesinin geçmeyeceği güzergahtan yapıldı. Baycu ile Curmagun'a askerleriyle beraber Rum'a gitmeleri emredildi.

Askerlere verilecek ulufe için bütün yerlere haber haber gönderildi. Buna göre, herkes yüz men [3 kg.] ağırlığında olan bir tagar [350 gr.] un, 50 men ağırlığında olan bir fıçı içki hazırlayacaktı, bunun üzerine emîrler ve mal sahipleri ulufe, hazırlamak, yiyecek (turgu), giyecek maddeleri hediye etmek için yarışa girdiler. Daha önce belirlenmiş olan menzillere tedarik ettikleri şeyleri koydular. Moğol ve Müslüman emîrleri sürüler hâlinde kısrak getirip onlardan elde ettikleri kımızları bütün menzillere yerleştirdiler. Cihan padişahının geçeceğini tahmin ettikleri yerleri adım adım dikenden ve taştan temizleyip nehirlerin ve derelerin üzerine köprüler kurdular ya da gemiler yapıp oraya bıraktılar."

***

Cuveynî, Hülagu'nun hareket edeceğinin duyulmasından sonra insanların rahatının kaçtığını, ona boyun eğmemekte direnenlerin onun korkusundan uyuyamadıklarını, ona boyun eğmiş olanların ise asker, silah ve ulufe hazırlamaktan rahat yüzü göremediklerini yazar:

"Şahzadelere ve noyanlara görev yerleri gösterildikten sonra askerler binlere ve yüzlere ayrıldı. Bavurci sıfatını taşıyan Ked Buka, öncü (yezek) olarak yola çıkarıldı. O zaman, Miladî 1253 yılının baharı zamanıydı. Ağaçlar tomurcuklanmış, yeryüzü rengarenk çiçekten tavus kuşunun kanatlarına benzemişti. Zaman, gül bahçesi gibi güzelleşmiş, tazelikten ve yeşillikten bahçelerin yüzü gülmüş, daha önce buzla kaplanmış olan havuzlar berrak suyla dolmuş, güller parlamakta ve bulut inci saçmakta, bülbüllerin kokusunu teneffüs ederek gençleşmekteydiler.

Hülagu veda için törenler düzenledikten sonra cihan padişahının sarayına gitti. Arığ Böke ve yakında bulunan diğer şehzadelerle akrabaları gelip Süreyya yıldız takımı gibi bir topluluk meydana ge-

tirdiler. Her biri ayrı ayrı ziyafet (toy) verdi. Arzu zarlarını eğlence tavlasına attılar. Aynı renkli elbiseler giyerek kadehlerini yudumladılar. O arada da ülke meselelerini konuşmayı ihmal etmediler.

Bir hafta sonra kendi ordularına dönmek istedikleri zaman, cihan padişahı, göklere benzeyen cömertliğine uyup verdiği emir üzerine mücevher ve para hazinelerinin kapılarını açtılar. Seçkin yük ve binek hayvanları hazırladılar. Hülagu, oğullarını ve hanımlarını ayrı ayrı gönderdi. Onların ağırlığını yer taşımakta zorluk çekti ve dünya sallanmaya başladı. Mengü Kaan, Hülagu'nun yanında gelen emîrleri, noyanları ve diğerlerini çeşitli hediyelerle şereflendirdi. Bundan sonra Hülagu, 2 Mayıs 1253 Cumartesi günü iktidar atına binerek dönüş yolunu koyuldu.

Kendi sarayına varınca adamlarını dinlenmesini sağlamak ve işlerini yoluna koymak için bir süre orada bekledi. Hava sıcaklığı düşmeye başladı. Şehzadeler veda etmek için geliyorlar ve değerli hediyeler getiriyorlardı. Şehzade Hülagu ise onları rütbelerine göre ağırlıyor, hediyelerle geri gönderiyordu. Sonunda saadet yıldızının doğduğu gün olan 19 Ekim 1253 tarihinde ikametgahından kutlu seferine çıkmak için adım attı. Zafer önünde 'İlerle' diyor, başarı sağında ve solunda yürüyor, fetih arkasından koşuyordu.

Diğer hatunlarından itibar bakımından daha üstün ve büyük olan hanımın oğlu Cumgar Oğul'u ordunun başına kendisine vekil tayin etti. Büyük oğullarından Abaka ile Yaşmut'a yanında görev verdi. Bütün askerler bulundukları yerden harekete geçti. O yürüyüşün heybetinden dağlar titremeye, padişahların kalpleri ürpermeye başladı. Padişah (Hülagu) yavaş yavaş ilerliyor, şehzadeler Balagay ile Tutar önden gidiyorlardı. Geri kalanlar da önden arkadan yol alıyorlardı. Almalıg bölgesine vardıkları zaman Ulug Ef'in hatunları başta Orkina Hatun olmak üzere onu karşılayıp şerefine ziyafetler düzenlediler.

Padişahın bayrağı, topraklarından geçerken emir üzerine Baş Vezir (Sahib-i azam) Mesud Beg ile Maveraünnehir emîrleri huzura

geldiler. Padişah, Miladî 1254 yılının yazını orada bir yaylakta geçirdi. Güneşin ısısı düşmeye başlayınca harekete geçti. Ekim 1255'te Semerkand kapısında bulunan Kân-i Gul otlağında konakladı. Sahib Mesud onun için özel olarak dokuttuğu beyaz keçeden yapılmış çadırı kurdu. Hülagu yaklaşık 40 gün orada kaldı. Oradaki günlerini zevk ve eğlenceyle geçirdi. Fakat vefasız felek ona bu sevinci çok gördü. Çünkü kardeşi Sübetay Oğul'u kaybetti. Çok geçmeden diğer kardeşinin de öldüğünü öğrenince büyük bir acıya boğuldu ve dünyadan zevk almaz oldu.

Ramazan olan o ay bitince Şevval'in birinci günü (3 Kasım) her yıl yaptıkları gibi Moğollar, ziyafet (süyurmişi) düzenlediler. Zevke ve safaya daldılar. O arada Muhammed bin Mikdat herkesten önce gelip padişaha bağlılığını bildirdi. Bu hareketinden dolayı ondan izzet ve ikram gördü.

Hülagu, oradan hareket edip Keş sınırına kadar durmadan yol aldı. Keş'te Emîr Argun ile Horasan büyüklerinin çoğu padişahın huzuruna gelip hediyeler (pişkeş) sundular. Orada bir ay kaldıktan sonra Ceyhun'u geçmek için göç davulunu çaldılar. Padişahın kafilesi, yazlık otlaktan harekete geçtiği sırada padişahın zahmet çekmeden Ceyhun'u geçmesi için bütün gemilere el koydular. Padişah, oradan geçerken gemi sahiplerine merhamet ederek onların üzerindeki vergiyi kaldırdı. Böylece onlar büyük bir yükten kurtulmuş oldular."

***

Caveynî, *"Kışın uzun gecelerinden, bahar gününün sabahı doğup, otlar ve çiçekler, otlak alanının dudağından coşku içinde fışkırınca dünya, süslenip yedi renkli kadifeye büründü. Gül bahçesi bulutun memesini emmeye başladı."* tasvirinden sonra Hülagu'nun Batınîlerin üzerine yürüyüşünü anlatır:

"Hayvanlar güçlerini yeniden toplayınca Mülhidlerin kalelerini yerle bir etmek için bayrakların çekilmesi ve orduların hareket etmesi emrini verdi. Bölgede bulunan Türk, Tacik bütün askerler gelip onun askerlerine katıldılar.

O sırada Tûn kasabası, güçlü bir sur ile çevrilmiş olduğu ve içinde sapıkları barındırdığı için Nisan 1256 başlarında fethedildi. Zâve ve Haf bölgesinde vardıkları zaman beklenmedik bir şekilde gökyüzü karardı. Hülagu, Zâve ve Haf'ın fethi için Köke İlgay Ked Buka ile diğer emîrleri görevlendirdi. Bunlar oraya vardıkları zaman serseri takımının direnişiyle karşılaştılar. Moğol askerleri, orayı yedi gün kuşattıktan sonra duvarlarından atlayıp hisara girerek kaleyi yerle bir ettiler.

Bütün insanları kalenin dışındaki boş alana çıkardılar. Boyları bir ok boyunu geçen on yaşından küçük çocukların ve genç kadınların dışındakileri oklarına hedef yaptılar. Arzularına ulaşmış ve muzaffer olarak oradan cihan padişahı Hülagu'nun yanına döndüler ve hep birlikte Tûs'a doğru hareket ettiler."

***

Caveynî, Tûs'un yakınında Hülagu için altın simli ipekten çadırı kurulduğunu, orada birkaç gün zevk ve eğlence meclisleri düzenlediğini anlattıktan sonra Emîr Argun yaptırdığı Mansuriyye Bahçesi'nde eğlendiklerini anlatır. Cumeynî, Hulagu'nun devlet adamlığı üzerine fikir verebilecek bir gelişmeden bahseder:

"Moğol ordusunun kuruluş günlerinde yapıları yerle bir edilmiş, su kanallarını (kariz) hepsi kurumuş, cuma camiinin duvarlarından başka ayakta bulunan duvarı kalmamış olan Habûşân'a vardılar. Ben daha önce o kasabanın sakinlerinden, oranın dörtte birini satın almıştım. Padişahın orayı imar etmeye istekli olduğunu görünce, ona kasabının daha önceki durumunu arz ettim. Padişah beni dinledikten sonra su yollarının tamir edilmesi, binalar inşa edilmesi konusunda yarlıg [Ferman] çıkardı. Oraya harcanacak her şeyin halka yük olmaması için hazineden karşılanmasını istedi. Kısa bir süre sonra kurumuş olan bütün kanallara su getirildi. İş yerleriyle birlikte cuma camiinin yanına bir bahçe yapmayı da ihmal etmediler. Harap vaziyette olan caminin ve mezarlığın yeniden faal duruma getirilmesi için Sahib-i Azam Seyfeddin Aka, üç bin altın dinar bağışta bulundu." (Cuveynî, *Cihangüşâ*).

HÜLAGU ALAMUT YOLUNDA

Hülagu, bir ay Ustu'da kaldıktan sonra orada ot kalmaması üzerine göç emrini veriyor. Alamut'un şeyhi Rükneddin Hurşah tehlikeyi sezmişti. Cuveynî, şahit olduğu gelişmeleri anlatır:

Rükneddin Hurşah'ın bağlılığını ve boyun eğdiğini bildirmek için gönderdiği kardeşi Şehinşah ile vezirleri geldi. Padişah, getirdikleri haberden memnun oldu ve onlara izzet ve ikramda bulunulmasını emretti. Gelenler dönerlerken onlarla birlikte bir elçi göndererek, Rükneddin'in kaleleri yıktırarak yanına gelmesini söyledi. Rükneddin fermanı alınca tecrübesizliğinin verdiği cesaretle Hülagu'ya hakaretle ve alaylı sözlerle cevap verdi. Hülagu, onun şansının döndüğünü, anlaşıp dost olmaya yanaşmayacağını anlayınca Harrakan'dan hareket ederek gaza için onun üzerine yürüdü.

Rükneddin, Hülagu'nun elçilerinin ve habercilerinin gelip gitmelerinden hiç etkilenmedi. Yalnız, padişahın emrini yerine getirir görünmek için, içinde zahire bulunmayan beş kaleyi boşaltıp az sayıdaki kalelerin de duvarlarını yerinde bırakarak sadece kapılarını söktürdü. Bunları yaparken, hile ve göz boyayarak karşısındakini aldatabileceğini düşünüyordu. *"Oysa tehdit edildiğiniz şey ne kadar, hem de ne kadar uzak."* [Müminûn, 23/36].

Hülagu, Eylül 1256 ortasında, Harrakan'da Rükneddin'in kalelerine saldırmak ve Mülhidlerin ikamet ettikleri yerleri yerle bir etmek için hazırlıklara başladı. Irak'ta ve diğer bölgelerde bulunan askerlerin orada toplanmasını emretti. Sağ taraftan Buka Timur, Mazenderan tarafından Köke İlgay, sol taraftan Tegüder Oğul, Huvar

ve Simnan tarafından Ked Buka, Alamut tarafından ise şehzadeler ve Irak askerleri yola çıktılar. Padişah da üzüntüyü zevk sanan, zahmeti rahatlık bilen yiğitlerle hareket etti. Hülagu, oradan bir defa daha Rükneddin'e elçiler göndererek ona, onun ülkesine varmak için harekete geçtiğini, onun özür kabul etmez suçlarını tespit ettiğini, zayıf ve geçersiz deliller üzerine kurulmuş olan bahanelerini duyduğunu fakat eğer doğru yolu seçip hizmetine girmek için harekete geçerse, suçları karşısında "Olan oldu" cümlesini okuyacağını, affedici gözünü açarak hatalarını görmezden geleceğini ve ne isterse yerine getireceğini bildirdi. (Cuveynî, *Cihangüşâ*).

***

Cuveynî, Hülagu'yu "Çatısı gökyüzü olan Cihan Fatihi Şehzade" diye övdükten sonra Haşhaşîler üzerine yürüyüşünü anlatmayı sürdürür:

"Hülagu, Firuzkûh'u geçince, iki yüzlü ve bahtsız vezir Keykubâd ile elçiler Rükneddin'den kendisinin kaleleri yıkmakla meşgul olduğu icin gelmediği haberini getirdiler. Rükneddin söylediği türlü yalanlarla padişahı aldatmaya çalıştı. Kalelerini ve ikametgahlarını yıkacağını ancak ona bir yıl mühlet vermesini, o süre zarfında eskiden beri oturdukları Alamut, Lammasar ve Lal (Alan) kalelerinin yıkılmadan kalmasını, geri kalan kaleleri hemen teslim edebileceğini ve padişahın bütün emirlerini yerine getireceğini söyleyip Hülagu'ya yalvardı. Sözünü tutacağını göstermek için Girdkûh yöneticisi ile Kûhistan yöneticisine yazı göndererek derhal gelip padişaha bağlılıklarını bildirmelerini emretti. Bunu yaparken yalan ve cilveyle kaderin isteğine karşı gelebileceğini, ikiyüzlülük ve hileyle takdirin kararını bozabileceğini sanıyordu.

Padişahın kafilesi Karsan bölgesine varırken padişah, geçtiği yerler üzerinde bulunan Şahdiz Kalesi'ni fethetmesi için orada Ked Buka komutasında bir ordu bıraktı. Askerler, kuşatmalarının ikinci gününde orayı fethederek ortada bulunan bir iki kaleyi de ele geçirdiler.

Hülagu, Rükneddin'e bir defa daha elçi göndererek kaleden inmesini buyurdu. Rükneddin sonbahar karının yağmasına kadar vakit kazanmak için oyalama taktiğini uygulayıp Hülagu'nun saldırmaması konusunda aman diledi. Oğlunu üç yüz askerle (haşer) beraber rehine olarak göndermeyi ve kalelerin tamamını yıkmayı kabul etti.

Padişah, onun isteğini yerinde bularak verdiği sözleri yerine getirmesini beklemek için Abbasabad'da konakladı. Kaleleri kuşatmakla meşgul olan askerler, kuşatmayı bıraktılar. Kararlaştırılmış olan tarihte Rükneddin, 'Oğlumdur' dediği yedi sekiz yaşındaki bir çocuk ile itibarlı devlet büyüklerinden meydana gelen bazı kimseleri padişaha gönderdi. Büyük bir seziş gücüne ve üstün bir zekaya sahip olan padişah, çocuğun onun olmadığını anlayınca, onu ispat etmek için delillere ihtiyaç duydu. İşin aslını Rükneddin'in önden gönderdiği kardeşi Şehinşah ve çocukla gelenlerden sordu. Yalancılığın ve sapık düşüncenin kalplerinde yer tuttuğu o limanlar, hiçbir şey söylemediler. Fakat padişah kafasını çalıştırıp tahmin yoluyla işin aslını anlamasına rağmen, anlamamış gibi görünerek çocuğa izzet ve ikramda bulundu. Geri dönmesine izin verdikten sonra Abbasabad'dan hareket edip Pişkil Dara'da konakladı.

Bunun üzerine Rükneddin, padişahın huzuruna gönderdiği kardeşini vezirlerini ve diğer adamlarını geri almak için padişahtan şefaat diledi. Rükneddin'in yanında bulunanlar ise onu, boyun eğmenin doğruluğundan uzaklaştırıp, karşı gelme sapıklığının çukuruna yönelttiler. Sahte oğul, bahtsız babasının yanına varınca, bu sefer Rükneddin, kardeşi Şiranşah'ı üç yüz askerle söz verdiği zamanda padişaha rehin olarak gönderdi. Bunu yaparken padişahın bu yalana ve hileye aldanarak daha önce rehin olarak gönderilenleri serbest bırakacağını ve oradan uzaklaşacağını, böylece kışının bahara dönüşeceğini, tutulduğu korku ve dehşetin yerini ümit ve sevincin alacağını sanıyordu." (Cuveynî, *Cihangüşâ*).

***

Hülagu, Rükneddin'in kardeşi Şehinşah'la birlikte Rükneddin'e bir elçi göndererek ona, beş gün içinde gelmezse, kalelerini sağlamlaştırıp savaşa hazırlanmasını söyledi. Elçi, tekrar gelip, onun tutarsız özürlerini Hulagu'ya söyleyince, onun kafasında kurduğu şeyin kötülük ve hile olduğunu anladı ve hemen onu ortadan kaldırmaya karar verdi. Kuşatmadaki askerlere çemberi daraltmaları için buyurduktan sonra, 31 Ekim 1256 tarihinde Pişkil Dara'dan hareket etti.

Cuveynî Batınîlerin kuşatılmasını ayrıntılarıyla anlatır:

"O arada, Kazvin'in Cemâlabad kasabasında hapis tutulan Rükneddin'in lanetli adamlarını ve askerlerini padişahın emri üzerine kimseye duyurmadan cehenneme gönderdiler. O zamandan sonra öldürülecek kimseler için 'Cemâlabad'a gönderildi' sözü kullanıldı.

Moğollar çeşitli ülkelere elçiler göndererek askere ulufe olarak un, et ve binek hayvanları istediler. Yezd taraflarından, Doğu Anadolu'dan Curcan'a kadar olan bölgelerden toplanan ulufenin taşınması için divanın hayvanlarının kafi gelmemesi üzerine sıradan kişilerden, ileri gelenlerden, Türk'ten, Tacik'ten kimin hayvanı varsa parasız alıp çuvalları onlarla taşıdılar.

8 Kasım 1256'da, padişahın büyük çadırını, başı göğe değen Meymundiz Kalesi'nin kuzey tarafına kurdular. Ertesi gün padişah, kalesinin etrafını dolaşarak saldırılabilecek yerleri belirledi. Sanki o kale, Ebu'l-Alâ'nın şu Şiirinde [Şiir Yezîd bin Muhalleb'indir.] *'İnsanlar onun yüksek tepelerine erişemezler, hatta kuşlar, kartallar ve akbabalar bile.'* diye tasvir ettiği kaleye benziyordu.

Daha sonra Hülagu, şehzadelere, noyanlara ve devletin ileri gelenlerine, kalenin kuşatılmasının ertesi yıla bırakılarak geri dönülmesi konusunda fikirlerini sordu. Mevsimin kış olması dolayısıyla erzakın az, otun yetersiz ve hayvanların zayıf olduğunu düşünen orada bulunanların çoğu geri dönme doğrultusunda görüş bildirdiler. Onlara karşı Hülagu'nun akrabalarından Buka Timur, devletin sağlam direklerinden ve büyüklerinden Emîr Seyfeddin, emîrlerden

Ked Buka ile Tayir, kuşatmaya devam konusunda ısrar ettiler. Buka Timur'un görüşü Hülagu'ya uygun geldiği için padişah kuşatmanın daraltılması ve bütün askerlerin savaş düzenine girmesi konusunda emir verdi. Hülagu'nun bu kararlılığı karşısında Rükneddin, itaat altına girerek kaleden aşağıya indi. Eğer öyle yapmasaydı, kısa zamanda idaresi altında bulunan bütün kalelerde yiyecek sıkıntısı baş gösterecekti." (Cuveynî, *Cihangüşâ*).

RÜKNEDDİN'İN KALESİ MEYMUNDİZ'İN ALINIŞI

Cuveynî, Hülagu'yu Batınîler üzerine yürüdüğü için aşırı över:

"Büyük gayretinin yankısı Süreyya yıldızına ulaşan, azim ve karar şimşeği yeryüzünü sarsan Hülagu muzaffer oldu. Onun gerçekleştirdiği böyle bir fetih şimdiye kadar kimse tarafından ne duyuldu ne de görüldü. *'Allah'ın size olan nimetinin anın.'* [Maide, 5/20] buyruğuna uyan devletin sadık kölesi Müstevfî Atâ Melik bin Muhammad el-Cuveynî, bu fetih müjdesini dünyanın bütün ülkelerine duyurmayı ve tek Tanrı'ya inanan müminleri sevindirmeyi kendisine görev saydı. Şiir:

'Günahkarlar, âdi, kusurlu ve âsi kişiler, ellerini kötülüklerden çekerlerken yıldız, sağlam ve kararlı adımlarla gökyüzünde yükseldi.'

O, senelerin yüzünde ebedî olarak kalacak olan o fethin nasıl gerçekleştirildiğini yazılı olarak anlatmak, doğunun en ucundan, Suriye'nin en sonuna kadar uzanan topraklarda yaşayan sıradan insanlara, seçkinlere, büyük küçük herkese -Allah kulaklarına müjde ulaştırsın- bu haberi iletmek istedi. Cihan Padişahı Hülagu, çatısı gökyüzüne benzeyen çadırını buradan kurup, zafer müjdecisi olan bayraklarını [İsrâ, 17/15] bu topraklara çekince *'Biz peygamber göndermedikçe kimseye azap etmeyiz.'* [İsrâ, 17/15] ilahî sözüne uyarak, bazen vaatte bulunup, bazen tehdit ederek birkaç defa Rükneddin'i boyun eğmeye davet etti. Rükneddin, onun davetine, gençliğinden

ve tecrübesizliğinden dolayı her defasında kararsız, tutarsız ve kaçamak cevaplar verdi. Bunun üzerine padişahın parlak zekası ve düşüncesi, savaşta ve er meydanında eşi benzeri olmayan adamlarıyla, doğduğu zaman, ayı kaçıran güneş gibi düşmanlarını kaçıran askerleriyle; Behrâm'ın bile okları karşısında kaçacak delik arayacağı savaşçılarıyla, burçları Boğa Burcu'nun boynuzuna değen, yükseklik bakımından elini İkizler Burcu'na dokundurmuş ve Zühre yıldızıyla yarışmakta olan Rükneddin'in kalelerini almaya, bunun için karşı tarafın gafil bulunup zayıf bıraktığı dağın arka tarafından saldırmaya, kaledekilerin kibirlerini kırıp şereflerini ayaklar altına almaya, onlara ataları tarafından miras bırakılmış olan ve her zaman onun gurur duydukları Meymundiz'i yerle bir etmeye karar verdi."

***

Cuveynî *Hülegu'nun "Bahtının ve ikbalinin telkiniyle, Kasım 1256 ayının ortasında, daha önce arının beline oturmuş kemer gibi kaleleri sımsıkı sarmış olan emîr ve noyanlara elçiler göndererek hepsinin bulundukları yerden aynı anda harekete geçmelerini buyurduğunu"* belirttikten sonra devam eder:

"Uykuyu ve rahatı unutmuş, keskin kılıcı kendilerine dost edinmiş Türklerden meydana gelen bir orduyu Sukuncak Noyan ile Tamgay komutasında öncü birlikler olarak gönderdi. Onların arkasından da ayağı uğurlu ve padişahlığı Tanrı tarafından onanmış olan padişah, çokluk bakımından Yecüc ve Mecüc kavmini geride bırakan ordusuyla harekete geçti. Sağ ve sol cenahlarında ise karanlık gecede mızraklarıyla gökteki yıldızları yere düşürüp denizdeki balıklara; yerdeki yengeci gökteki Aslan Burcu'na yem edebilecek savaşçı gençlerle [Amrü'l-Kuna adında Hâricî şairinden] *'El-Kuna ile ölüm girdabında karşılaşanlar, ona girdabın derinliklerini geri dön, dediler.'* ve oklarıyla gökteki yıldızları birbirine çivileyebilecek okçular vardı. Merkezi ise zamanın acısını tatlısını tatmış, savaş gününü zifaf gecesi sayan, kılıcın yüzünü güzel kadınların yüzü sanan, mızrak yarasını genç kızların öpücüğü kabul eden yiğitlerle süsledi.

Yukarıdan aşağı inen bir selin, yükselen bir alevin ve esen bir rüzgarın hızıyla Talekan'ın yolunu tuttu. Askerlerinin atlarının nalları, zamanın gözüne toprak attı. Hareket ettikleri gün yollarının üzerine bir dağ koçu çıktı. Nam peşinde olan gençler onu oklarıyla vurdular. Padişah, bu olayı iyiye yorarak, düşmanlarının koç gibi bela tandırına atılacağını ve Hasan Sabbah'ın mezbehihin taraftarsız kalacağını anladı.

O gün cihan padişahının kafilesi (mevâkib) Talekan nahiyesine varınca, o, Aluh Misin, Mansuriyye ve o bölgenin diğer kalelerinin Kirman ve Yezd askerleri tarafından kuşatılması ve onlara Moğol askerlerinin yardımcı olmasını buyurdu.

Ertesi gün güneş kursunun ışığı başını ufkun yakasından çıkarınca göç davulunu çaldılar. Oradan dilberlerin saçı gibi kıvrım kıvrım olan, sırat köprüsü gibi ince ve cehennem yolu gibi karanlık Hazar Cem yoluna düştüler. Bir ayağın dahi basabileceği yeri olmayan, dağ keçisinin geçmekten korktuğu, büyük can kaybına sebep olabilecek o yolu geçmekle padişah, rahatı bırakıp zahmeti ve zorluğu seçtiğini gösterdi. O zaman felek hal diliyle bağırarak şöyle dedi. Şiir: *'Kendine dikkat et. Çünkü bütün dünyanın canı, senin sahip olduğun tek bir aziz cana bağlıdır.'* Padişahın kafilesi ertesi gün süvari ve yaya birlikleriyle kalenin dibine vardı ve öğleyin, Şiir: *'O öyle bir şemsiyedir ki gökyüzü bile onun altında bulunur. O öyle bir buluttur ki güneş onun gölgesinde kalır.'* kalenin karşısındaki tepeyi ele geçirdi.

Sağ kol yönünde bulunan Ustundar [Rüstemdar] tarafından savaşçı ve öfkeli askerlerle Buka Timur ile Köke İlgay yalancıların sözü gibi kıvrımlı, dolambaçlı ve üzerinde dar geçitler bulunan yollardan geçip geldiler. Sol tarafta bulunan Alamut yönünden ise hepsi de öç almaya ant içmiş savaşçılarla Balagay ile Tutar, onlardan kısa bir süre sonra demirden dağı andıran bir orduyla Ked Buka Noyan'ın yetişmesiyle insan selinden ovalar ve dağlar dolup taştı. Başı dik ve kalbi taş olan dağlar, atların ve develerin tekmeleri altında ezilip ayaklar altına düştü. Develerin bağırmasından, davulun ve

zurnanın sesinden feleğin kulağı sağırlaştı. Atların kişnemesinden ve kılıçların parlamasından düşmanın kalbi ve gözü iş yapmaz oldu. *'Allah'ın emri şüphesiz gereği gibi yerine gelecektir.'* [Ahzab, 33/38].

Bir gün içinde toplanan ve önü sonu görünmez bir hal alan Moğol ordusu, Mülhidlerin ve fücûrların şehrini çepeçevre sardı. Onların hiçbiri kuşatmanın dışında kalmadı."

***

Cuveynî, savaşı tasvirini burada keserek Batınîlerin son şeyhi Rükneddin'in ikamet ettiği Meymundiz Kalesi'nin tarihçesini anlatır:

"İsmailîlerin kuvvetli ve üstün durumda bulunduğu sıralarda babası [Rükneddin'in] Alâeddin, *'Ey Hâmân, bana bir kule yap, belki yollara, göklerin yollarına erişirim.'* [Mümin, 40/36-37] ayetinde buyrulduğu gibi devletin büyüklerine ve ileri gelenlerine emir vererek, o dağın tepelerini ve yüksek yerlerini tespit etmelerini istedi. Onlar, 12 yıl aramadan sonra başı göklere değen, yıldızlarla konuşan kalenin bulunduğu yeri buldular. Buldukları o tepede bir çeşme vardı ve yanındaki tepelerden de su geçiyordu. Bunu da göz önüne alarak oraya Meymundiz Kalesi'ni inşa etmeye başladılar. Duvarlarını, burçlarını kireç ve taşla ördüler. Daha sonra bir fersah uzaklıktan Cuy-i Arziz dedikleri suyu kanallarla kaleye getirdiler. Şiddetli soğuklar yüzünden sonbaharın başlarından baharın ortalarına kadar o bölgede canlıların durup kalması imkansızdı. İşte şimdi Rükneddin'in oturduğu bu kalenin bulunduğu tepelerden kartal bile aşmayı göze alamaz, av hayvanları orayı aşarak değil, dolaşarak geçmeyi tercih ederdi. Oranın yüksekliği Hz. Ali'nin *'Su başımdan aşağıya dökülüyor, kuşlar bile bulunduğum yere çıkamıyorlar.'* sözünü akla getiriyordu. Bu şekilde yapılmış bir kaleye, bir insan oğlu nasıl saldırır da orayı ele geçirebilir?" (Cuveynî, *Cihangüşâ*).

***

Cuveynî sonra kaleyi Hülagu'nun askerlerinin saldırışını anlatmaya devam eder:

"Kale sakinleri, dışarı bakıp karınca gibi kalabalık bir ordunun kalenin etrafını yılan gibi yedi defa sardığını görünce diken üstünde oturmaya başladılar. Saf tutup el ele tutuştular. Ertesi gün tekrar baktıklarında dışarıda insandan ve bayraktan başka bir şey göremediler. Geceleyin ise yakılan ateşler yüzünden, yeryüzü, yıldızlarla dolu gökyüzüne dönmüştü; her yanda kılıç ve mızrak parlıyor, kalabalığın ortası, sonu görünmüyordu. Korkudan herkes kalenin burçlarına çıkmış, bayram günü mateme boğulmuşlardı. *'İşte Rahman olan Allah'ın vaat ettiği budur, peygamberler doğru söylemişlerdi, denir.'* [Zümer, 36/52].

Gücüne ve kuvvetine güvenen tedbirli Hülagu, askerlerine zahmet vermeden yeniden onları doğru yola getirmek istedi. Orada olduğunu bildirmek için Rükneddin'e bir elçi gönderdi. Ona ve kavmine seslenerek, *"Eğer Nasnas* [insana benzeyen Maymûn, şempanze, Afrika ormanlarında yaşayan Pigmeler, kötü huylu insan veya insanı yoldan çıkan efsanevî bir yaratık gibi manalara gelir.] *kavminin vesveseleri seni yoldan çıkarıyor, yaşının küçüklüğü dolayısıyla aklının gözü, daldığı gaflet uykusundan uyanamıyorsa, karıncaya benzeyen akılsız ve fikirsiz topluluğun akıbetine uğramadan 'Süleyman'ın ordusu size ezmeden.'* [Neml, 27/18] dendiği gibi ayaklar altında ezilmeden, zamanın doğurduğu şartlara uyarak 'Evlerinize giriniz' hükmünün yerine *'Yerlerinizden çıkınız'* sözünü koyup Hasan Sabbah'ın *'Şimdiki ayrıldığın kalelere bak'* şeklinde vasiyetinin aksine hareket ederek kaleden in. Yanında bulunan bahtsızların aldıkları tedbirlere güvenerek ve onların yalanlarına inanarak kendini tehlikeye atma. Karşı karşıya olduğun bu beladan aklını kullanarak kurtuluş sahiline yanaş. Daha önce kendine ve halkına verdiğin sözü tut. Bu dediklerimi yaparak bana, affetme ve bağışlama zevkini tattır' dedi.

Hülagu, cevap olarak kaleden, sırtlanın yani Rükneddin'in ininde olmadığını, kaybolduğunu, onun nerede bulunduğunu da bilmediklerini, onun emri ve izni olmadan kaleden çıkamayacaklarını bildirdiler.

Elçinin döndüğü günün ertesi günü, gecenin memelerinden sabahın beyaz renkli sütü damlayınca dünya, aslana benzeyen yiğit savaşçıların gök gürültüsünü andıran sesleriyle coşmaya başladı. Padişah, sol taraftaki yoldan dağın zirvesine çıkarak, kalenin giriş çıkış yerlerini iniş ve tırmanış mevzilerini inceledi. Akşam olunca başka bir yoldan ikametgahına geldi. Ertesi gün gökyüzü Cemşid'inin güneş çavuşlarının parlak kılıçlarını ufkun kınından çekip akşamın zenci askerlerini bozguna uğrattıkları zaman, Moğol ordusu savaş çengini akort etmeye başladı. Güçsüz düşmanlarını ezmek amacıyla mancınıkları hazırladılar, uzun yıllardan beri sulanarak binbir zahmetle yetiştirilmiş ve henüz meyve vermemiş olan ağaçları kesip yontarak mancınıklara gülle yaptılar. O günlerde her amac'ta [1482 m.] bir miktar asker bulundururlar, bunlar ne kadar ağır olurlarsa olsunlar mancınıkları aşağıdan tepenin üzerine taşırlardı.

Ertesi gün, gece kapağının yer tandırından kalktığı ve güneş kursunun gecenin midesinden çıktığı zaman padişahın emri üzerine bu işle görevlendirilmiş adamlar, onun çadırını tepenin en yüksek yerine kurdular.

O arada kaledekiler de hazırlıklarının tamamlamışlardı. Başı göklere değen kalelerin burçlarını savaşçılara bıraktılar ve karşı koymak için tetikte beklediler. Nihayet Kasım 1256 ortalarında Moğol askerleri mancınık atışlarına başladılar. Bir taraftan da gençler kılıca benzeyen oklarıyla kaledekileri yere seriyorlar, karşı taraftan gelen oklara ise hiç aldırış etmiyorlardı. Ecelle işbirliği yapan ve Alamut melikine darbe indirecek olan Moğol okçularının attıkları oklar, hareket hâlindeki bir bulutun bıraktığı dolu gibi o bahtsızların üzerine düşmeye başladı. Şiir: *'Oklar, zırhların altından, gül yapraklarının altından geçen rüzgar gibi geçiyordu.'* Güneş, karanlık siperin arkasına çekilince ellerini savaştan çektiler. Savaşın dördüncü günü olan ertesi gün sabahın beyazlığı karanlığı dağıtınca, davul zurna sesleri ve at kişnemeleri her tarafı tuttu. İki taraf da savaşa yeniden başladı. Askerler yaylardan bıraktıkları oklarla gökteki yıldızları mıhladı-

lar. Çinli ustaların yaptıkları, iki bin beş yüz adım menzili olan ve çok sayıda eşeğin çektiği mancınıkları harekete geçirdiler. Mülhid şeytanlar havadan gök taşları gibi düşürülen neft ateşiyle yandılar. Kaleden atılan taşlar da sonbaharda dökülen yapraklar gibi inmeye başladıysa da o taşlardan kimse yaralanmadı." (Cuveynî, *Cihangüşâ*).

***

Cuveynî savaş boyunca Hülagu'nun yanındadır. Batınî Emîr Rükneddin, şiddetli saldırılar karşısında Hülagu'dan aman diler. Hülagu, teslim oldukları takdirde canlarına ve mallarına zarar gelmeyeceğine dair bir fermanı bizzat Cuveynî'ye yazdırır:

"O gün askerlerin yorulduğu görülünce savaşa ara verildi. O arada kalede bulunanlar, güçlerinin giderek tükendiğini anlayınca barış yolları aramaya başladılar. Rükneddin de padişaha, *'Sizin buralara kadar gelmiş olabileceğinize inanmıyordum. Bilseydim, size karşı koymazdım. Askerlerimiz ellerini silahlardan çekip, ayak diremeyi bırakacaklar. Ben de bugün yarın kaleden aşağı inip ayağınızın toprağını gözlerime sürme yapacağım.'* diye haber gönderdi. Böyle bir çareye başvurarak, ateşin üzerine toprak dökmek istedi. O günü savaş yapmadan geçirdiler. Ertesi gün de Rükneddin'in aşağıya inmesini bekledikleri için savaşıp kavga etmeye kalkışmadılar. O gün Rükneddin bir elçi daha göndererek padişahtan canının bağışlandığına dair bir yarlıg istedi. Padişah da bu güzel haberin şahidi olan bana dönerek, onun istediği şekilde bir yarlıg yazmamı emretti. Yarlıgı Rükneddin'e götürdükleri zaman o, onu bütün halkın huzurunda okudu. Mallarına ve canlarına düşkün olan, akılları başlarında bulunan bazı kimseler onu sevinç ve mutlulukla karşıladı. O sırada ortalık kararmaya başladığı için kaleden inmeyi ertesi güne bıraktılar. Ertesi gün, uzun gecenin gündüzü doğurduğu sırada Rükneddin kaleden inmek için harekete geçerken, mutaassıp fedailerden oluşan bir grup onun önünü keserek inmesine izin vermedi. Onlarla Rükneddin'in gitmesini isteyen diğer grup arasında kavga çıktı. Onun üzerine Rükneddin, padişaha bir elçi daha göndererek 'Hu-

zurunuza varmak, bağlılığımı bildirip hediyelerimi takdim etmek için niyetlenmiştim. Fakat askerlerimin çoğu benim bu isteğime karşı koyarak, kaleden çıkmaya kalkışırsam beni öldüreceklerini söyledi. Bu yüzden geliş planım suya düştü.' diye haber gönderdi.

Elçiler o haberi İl Han'ın mübarek kulağına ulaştırdıkları zaman onun yüzünün asıldığı görüldü. Sonra gelen elçiyle *'Rükneddin kendi canını kurtarmaya çalışsın.'* diye haber gönderdi.

Elçilerin gelip gittiği zaman zarfında mancınıkların yerlerini değiştirerek, onları daha uygun yerlere yerleştirdiler. Ertesi gün, Şiir: '*Güneş, katran renkli çadırı yırt*ıp dışarı çıktı' [Şehnâme'den] diye nitelenen bir zamanda padişahın fermanı üzerine kalenin çevresinde bulunan herkes harekete hazır bekledi. Nihayet hep birlikte saldırıp düşmanla yeniden mücadeleye başladılar. Çevresi bir fersah veya biraz daha fazla olan kalenin etrafındaki askerlerin narasıyla atların kişnemesi yeri göğü inletti. Yukarıdan yuvarlanan büyük taşlarla dağ sallanmaya başladı. Ne kadar sert olursa olsun büyük taşlar birbiriyle çarpışınca toprak halini alıyor, hiç durmadan saldıran askerlerin naraları, göğün en yüksek noktasına kadar çıkıyordu. Gövdeleri yüz yaşındaki çam ağaçlarının boyunda fakat meyvesi '*Tomurcukları şeytan başı gibidir.*' [Ahzab, 37/65] benzetmesine uyan mancınıklardan peş peşe taş fırlattılar. Taşlar, onların mancınıklarının direklerini kırarak çok sayıda insanın ölmesine sebep oldu. Ok çarklarından atılan okların korkusu, Mülhidlerin kalplerini sardı ve onları perişan bir hale soktu. Kalede bulunanların çoğu bir taşı kendine siper yaptı. Burçlardakiler ise gelen oklara hedef olmamak için fare gibi deliklere saklandılar; kertenkele gibi bir taşın altından diğer bir taşın altına kaydılar. Bir kısmı yaralanıp bir kısmı cesaretini kaybetti. O gün orada bulunanların hepsi aciz insanlar gibi davranıp, kadınlara yakışan harekette bulundu. Gökyüzü güneşten yapılmış şapkasını başından çıkarıp, yüzüne gece perdesini çekince herkes savaştan elini eteğini çekti.

Ertesi gün nurdan yapılmış güneş, doğu yakasından başını çıkarınca, padişahın yiğitleri işe koyuldular. Ellerini cihad kılıçlarına atıp, sırtlarını dağa dayadılar.

Rükneddin, eline pişmanlıktan başka bir şey geçmeyeceğini bile bile belki ve şayetlerle vakit kazanmak için padişahın elçisini kabul edilmez özürlerle geri göndermeye başladı. Bunu yaparken yakında düşmesini beklediği karın, padişahın ordusunu perişan edeceğini aklından geçirdiyse de kışı ve karı beklemenin boşuna olduğunu, Yüce Allah'ın faziletiyle devleti güçlendiren şartların hiçbir zaman yüzünü padişaha ekşitmediğini, bulut perdesini onun güneşinin önüne çekmediğini, Dey ayı [22 Aralık-21 Ocak arası] olan o ayda, gelen günün geçen günden daha iyi olduğunu, yarının bugünden daha sıcak olacağını, böyle bir rakibin geliş tarihi olan sonbaharda düşen karların yavaş yavaş kalktığını, halbuki şimdiye kadar 100 yaşında olanların güneşin Terazi Burcu'na girdiği andan itibaren düşen kar ve buz yüzünden oraya giriş çıkışların bu şekilde açık olduğunu görmediğini de gözönünde bulunduran Rükneddin, teslim olup emniyetin gölgesine sığınmaktan başka çare bulamadı. Büyük bir korku ve dehşet içinde yalvarıp af dileme yolunu seçti. Padişaha bir elçi gönderip eskiden yaptıklarından dolayı özür dileyince padişah, şahlara has iyiliği ve imparatorlara mahsus merhametiyle *"O halde yumuşak ve iyi davran."* [Hicr, 15/85] ayetini, kudret kalemiyle Rükneddin'in ve kavminin amel safasının üzerine yazdı.

Rükneddin önce yakınlarıyla ve devlet erkanıyla birlikte oğlunu aşağıya gönderdi. Kendisi de ertesi gün türlü vaatler almış olarak kaleden indi. O gün bu yılın Şevval ayının [19 Kasım 1256] son uğurlu günü ve aynı zamanda dağ halkının rahatlığının da son günüydü. Belki de Celâl Sahibi'nin lütuf günüydü. Sözün kısası Rükneddin de kendisinin ayrılmaz bir parçası saydığı o yüksekler-deki ikametgahtan hareket etti. Hayret ve korku içinde *'Şeytanların yeryüzünde şaşırttıkları bir kimse gibi.'* [En'am, 6/71-72] şaşkın bir halde aşağıya indi. Alıştığı yurdunu, hayatını geçirdiği meskenini bü-

yük bir üzüntüyle, içi yanarak terk etti. Öyle bir terk etti ki kelimeler onu anlatmaya yetmez. Ezelî hükmün verdiği karara karşı kalelerin çokluğu ve evlerin sağlamlığı ne işe yarar? Talihin uzaklaştığı sırada bir insana, düşüncenin bulduğu çare ve aklın gayreti nasıl yardımcı olabilir? Kaderin bir işareti yüz binlerce tedbir planını geçersiz kılar. Takdirin küçük bir iması milyonlarca insan kararını sonuçsuz bırakır. Nihayet Rükneddin, ailesi, yakınları ve kavmiyle birlikte büyük bir hızla aşağıya inip cihan padişahının eşiğini öpme şerefine kavuştu. Geçmişte işlediği hatalardan ve suçlardan utanıp özür diledi. Padişah, padişahlara layık iyilik ve lütuflarının çokluğundan ve imparatorluk makamının verdiği merhametten dolayı Rükneddin'in ümitsizliğini ve korkusunu müjdeye ve sevince çevirdi. Onun, ailesinin ve halkının ölmüş canlarına yeniden hayat bağışladı.

Rükneddin ertesi gün bütün oğullarını, kardeşlerini, aile mensuplarını, yakınlarını ve kale sakinlerini kalenin dışındaki boş alana çıkardı. Askerlerin her biri, kumaş ve meta gibi mallarını da yanlarında taşıdı. Daha sonra Moğol ordusu içeri girerek binaları yıkıp her yeri yerle bir etti." (Cuveynî, *Cihangüşâ*).

***

Batınî Şeyh Rükneddin teslim olmakla beraber, İsmailî fedailerin ise yine direnmeye devam ettiklerini Cuveynî şöyle anlatır:

"Canlarını sapıklık ve cahillik yoluna feda etmeye hazır, fanatik fedailerden bazıları öne atılıp gönül rızasıyla ölümü göze aldılar. Karınca gibi kanat açıp dinin ve dünyanın bedbahtları olan İsmailîlerin kalelerinin en yüksek yerine çıkarak *'Allah iyiliğini istemeseydi karıncanın vücudundaki kanatların büyümesine sebep olur muydu?'* [Ünlü Katip Abdullah Hamid bin Yahyâ tarafından Emevi Halifesi II. Mervân adına, Ebu Müslim hakkında yazdığı bir mektuptan.] diyerek ellerini silahlarına attılar. Onun üzerine savaşta galip gelmiş olan askerler, mancınıkları, kalpleri ve gözleri kör olan o zındıkların üzerine çevirdiler. Taşları ve sivri okları, iblisin üzerine lanet yağdırır gibi yağdırdılar.

Bu şekilde 3 gün 3 gece direndiler. Dördüncü gün yiğitler ve savaşçılar, o görkemli, yüksek ve sarp dağa çıktılar ve zehirli yılana benzeyen o sapıkların başlarını ezdiler. O bedbahtların uzuvlarını parça parça ettiler.

Rükneddin, Meymundiz'deki hazinesinden kıymetli bir hediyeyi padişaha sunduktan sonra askerlerin gelip gitmesiyle ayaklar altında kalmış olan geri kalanlarını da devlet büyüklerine ve askerlere dağıttı.

Rükneddin, o vadide (rudhane) bulunan diğer kaleleri de yıkmak için İl Han'ın elçileriyle birlikte kendi güvendiği adamlarını oraya gönderince amacına ulaşmış olan padişah geri dönmeye karar verdi." (Cuveynî, *Cihangüşâ*).

***

Dr. H. Ahmet Özdemir, ağırlıklı olarak Reşidüddin'den aldığı bilgiler, çoklukla Hülagu'nun yanında batıya seferine ve Alamut'un düşüşüne şahit olan Cuveynî'yle aynı konular olsa da bazı farklılıklar görülmektedir. Hülagu'nun Alamut'a doğru ilerleyişini ve bu alınamaz denilen kaleye girmeden önce Şeyhu'l-Cebel (Dağ Şeyhi) Rükneddin Hurşah'ın bulunduğu Meymundiz Kalesi'nin alışını, Dr. H. Ahmet Özdemir'in araştırmasından aktarıyoruz:

"Hülagu, bir yerden başka bir yere hareket edip duruyordu. Zâve ve Havaf'a varınca hastalandı. Bunun üzerine geri kalan İsmailî topraklarını zaptetme işini Ked Buka'ya ve öteki komutanlara havale etti. Moğol komutanlar, Kûhistan sınırına varınca, çapulcular biraz direndi ise de Moğollar onları bir hafta gibi kısa bir sürede toptan esir aldı. Surları yıktılar. Halkı katlettiler, esir aldılar ve evleri yağmaladılar. 7 Rebiülahir 654/4 Mayıs 1256'da Tûs şehri kapılarına dayandılar, mancınıkları kurup savaşa başladılar. İki gün sonra, yani 9 Rebiülahir 654/6 Mayıs 1256'da şehri istila ettiler ve sanatkarlar dışında herkesi katlettiler. Sonra da Hülagu'nun karargahına dönüp hep beraber Tûs'a gittiler.

Tûs'ta biraz oyalanan Hülagu, Râdkân'a gidip birkaç gün orada kaldı. Sonra Moğolların Kocan dedikleri Habûşân şehrine geldi. Harap durumdaki şehrin yeniden mamur hale getirilmesi emrini veren Hülagu, bu iş için hazineden gereken parayı ayırmayı da ihmal etmedi. Bu arada Hurşah'a elçiler gönderdi. Kaynağımız elçilerin dönüş tarihini 9 Cemaziyelahir 654/4 Temmuz 1256 olarak veriyor. Aynı gün İsmailî kaleleri kuşatma altına alınarak saldırıya geçilmişti.

Hülagu, 10 Şaban 654/2 Eylül 1256 tarihinde Damegan'ın batısına düşen Bistam ve Harakan'a ulaştı. Herat Şahnesi Mirgiday'ı Mıngılmış'la beraber ikinci bir mektupla yine Hurşah'a gönderip, korkutmalarını, tehdit edip, yıldırmalarını emretti. Hurşah, danışmanlarının da tesiriyle elçileri hoş karşıladı ve küçük kardeşi Şehinşah Hoca Asilüddin ez-Zılzenî'yi birtakım ayanla beraber Hülagu'ya gönderip boyun eğeceğini ve itaat edeceğini gösterdi. Hülagu da misafirlerine iyi davranılmasını emretmişti.

Hülagu, bu defa Sadrüddin, Zahirüddin, Tevekkül Bahadır, Bahsi ve Mazuk'la beraber elçiler gönderdi. Mesajında Hurşah'a teslimi kabul etmişse kaleleri yıkmasını ve hemen huzuruna gelmesini teklif ediyordu. Hurşah *"Babam karşı çıkıp isyan etmişti. Bense baş eğip itaat gösteriyorum."* demişti. Sözünde durup Hamundiz, Alamut ve Lammasar kalelerini yıktı, burçlarını yerle bir etti, kapılarını attı, surlarının yıkımı işiyle uğraşmaya başladı. Ancak kaleleri terk etmek için bir yıl süre istedi.

Meselenin olgunlaştığını anlayan Hülagu, teslimi çabuklaştırmak için güç gösterisine girişti. 10 Şaban 654/2 Eylül 1256'da Bistam'dan hareket etti. Irak'ta ve yörede mevcut bütün Moğol kuvvetlerinin bir araya gelmesine dair emir vermişti. Sağ kanada Buka Timur ve Göka İlga komuta ediyordu, bunlar Mazenderan'a ilerlediler. Sol kanada Havar ve Semnan üzerinden gelen Teküder Oğul ve Ked Buka Noyan komuta ediyordu. Merkezde Hülagu, kendisi bulunuyordu.

Ordu, Firuzkûh'u geçince Hülagu'nun gönderdiği elçiler Vezir Keykubâd'la dönüp Hülagu'ya kalelerin tahrip edileceğine dair söz verdiler, yalnız Hurşah'ın gelmesi için bir yıl süre tanımasını, ayrıca Alamut ile Lammasar'ın tahribattan muaf tutulmasını rica ettiler. Ancak bu hareket Hülagu'nun ilerlemesini engellemedi.

Firan'a gidip Şahdiz'i iki gün içinde ele geçirdi. Hurşah'a tekrar elçi gönderdi. Hurşah elçileri de oğlunu 300 kişiyle birlikte göndermeyi de bütün kaleleri tahrip etmeyi de kabul etti. Bunun üzerine Hülagu, Abbasabad'da durup verilen sözlerin yerine getirilmesini beklemeye başladı.

17 Ramazan 654/8 Ekim 1256'da Hurşah Hülagu'ya 7 yahut 8 yaşlarındaki oğlunu ileri gelen zevat eşliğinde gönderdi. Hülagu, gelenlere iyi davrandı. Küçük olduğu için çocuğun dönmesine müsaade etti.

Yalnız şayet Hurşah kendisi hemen gelemeyecekse bir başka kardeşini göndermesini istedi. Bunun üzerine Hurşah, öbür kardeşi Şirvanşah'ı Hülagu'nun yanına göndermek zorunda kaldı. Şirvanşah yanındaki heyetle birlikte Hülagu'yu Rey şehrinde karşıladı. Şirvanşah, 9 Şevval 654/30 Ekim 1256'da Moğol hanından Rükneddin Hurşah'ın hiçbir suçu olmadığına ve atalarıyla ailesinin Moğollara karşı işledikleri suçların affedildiğine dair bir ferman veya beratla kardeşinin yanına geri döndü. Moğol hanı, daha sonra İsmailî kalelerini kuşatsınlar diye değişik yerlerde görevlendirdiği askerlerinin bir karargahta toplanmasını emretti.

Aynı yılın 10 Şevval (31 Ekim)'inde Hülagu ordusuyla yürüyüp İsmailîlerin başlıca büyük kalelerinden son Şeyh Rükneddin Hurşah'ın da içinde bulunduğu Meymundiz'i aynı ayın 18'inde kuşatmaya aldı. Ordunun bir araya gelmesi emredilen kısımları henüz Meymundiz önüne gelmemişlerdi. Moğol ordusunun tamamının kalenin etrafına toplanması ertesi gün gerçekleşti. Artık kale dört bir yandan kuşatılmıştı. Reşidüddin, 6 fersahlık bir kuşatma bloğu oluşturulduğunu söyler. Kalenin başta biraz direndiği ve kapılarını

açmadığı anlaşılıyor. Bunun üzerine Hülagu, kuşatmayı sürdürmenin mi yoksa kaldırıp bir yıl sonra gelmenin mi daha uygun olacağı konusunda istişareler yaptı. Hayvanların yiyecek sıkıntısı çektiğini ileri sürerek bir yıl sonra gelmek üzere fikir beyan edenler olduğu gibi, kuşatmanın sürdürülmesi noktasında kanaat belirtenler de oldu. Ve ikinci görüş ağır bastı. Hülagu, yeniden elçiler gönderdi.

Bunun üzerine bu defa Hurşah cephesinde teslim olup olmama konusunda istişareler başladı. Ve alınan karar gereği Rükneddin Hurşah, Nasîruddin et-Tûsî'nin de aralarında bulunduğu bir heyeti teslim görüşmesi yapmak üzere Hülagu'ya gönderdi. (Ebu'l-Ferec, II, 561. Ebu'l-Ferec, Rükneddin'in fakir bir çocuğu güzelce giydirip oğlumdur diye Hülagu'ya gönderdiğini fakat Hülagu'nun bunu fark ettiğini bildirir. Hatta Hurşah'ın teslim olmaya karar verdiğini fakat tâbileri tarafından ölümle tehdit edildiği için vazgeçtiğini de kaydeder.)

Ordunun tamamının Hülagu komutasında Meymundiz'i kuşatmasından anlaşıldığı kadarıyla, Moğollar, kendilerini en çok bu kalenin uğraştıracağını, bu amaçla buranın zaptına ağırlık vermek gerekeceğini yahut artık işin sonuna gelindiğini düşünmüş olmalılar. Mevsim sonbahardı. Onun için herhalde kar yağışının bol olduğu ve aşırı soğukların kuşatmanın sürdürülmesine imkan vermeyeceği kış mevsimine girmeden işi bitirmek niyetinde idiler. Kalenin tesliminin zorluğunu ve yaklaşan kış mevsimini hesap eden Hülagu ile Moğol ordusundan gözü korkmuş olan yeni Şeyh Rükneddin arasındaki yoğun diplomatik temaslar sırasında, sayısı aşağı yukarı sekizi bulan heyetler gidip gelmişti. Hülagu, Şeyhu'l-Cebel'i bazen vaatlerde bulunarak, bazen tehdit ederek barışçıl yollarla teslime çağırıyordu.

Yukarıda anlattığımız gibi girişimler nihayet sonuç verdi ve şeyh teslim olmak zorunda kaldı. Diplomatik temaslarla birlikte saldırılar da sürdürülüyor ve saldırıların şiddeti alınan sonuçlara göre değişiyordu. Hurşah, Reşidüddin'e göre 1 Zilkade 654/20 Kasım 1256 tarihinde, Cuveynî'ye göre ise bir gün önce Hülagu'ya teslim oldu.

Rükneddin Hurşah'ın niye teslim olduğuna gelince:

Bütün kaleleri tamamıyla kuşatma ve saldırı altına alınmış, zaten çoğu da düşmüştü. Mengü tarafından özellikle bu tip kuşatmalar için getirtilen Hıtaylı bin hane mancınıklarla, ateş okları atan hareketli arabalarla Meymundiz'i tahrip etmeye başlamışlar ve saldırılarını yoğunlaştırmışlardı. Meşhur Nasîruddin et-Tûsî'nin de aralarında bulunduğu İsmailî danışmanları şeyhlerine ısrarla savunmanın kaldırılıp bir an önce teslim olunması yönünde görüş bildirmeye başlamışlardı. Şeyhu'l-Cebel açısından geriye Hülagu'dan kendisine, ailesine ve bağlılarına dokunulmayacağına dair söz almak kalmıştı. O da gerçekleşince Hurşah önünde başka çare kalmadığını anlayarak teslim olmaya karar vermişti.

Nasîruddin et-Tûsî, efendisinin teslim tarihini bir Şiirle tespit etmiştir:

"Sene 654. 1 Zilkade Pazar sabahı. İsmailî*lerin imamı Hurşah tahtından kalktı ve Hülagu'nun huzuruna geldi."*

Hülagu, esirine yarlığ ve payza verdi, iltifatlar etti. Hediye olarak bir Moğol kızıyla evlendirdi. Araştırmacılar Hülagu'nun Hurşah'a muamelesinde samimi olmadığını, iltifatının politik amaçlı olduğunu iddia ederler. Çünkü iş Hurşah'ın teslim olmasıyla bitmiş değildi. Daha alınmamış nice İsmailî kalesi vardı. Alamut'un alınması kısa sürmüştü ama Girdkûh ve Lammasar gibi daha birkaç kale Moğol kuşatmasına senelerce dayanabilecek güçte idi.

Nitekim şeyhlerinin teslim çağrısına uyarak kalelerini yıkıp düzleyen İsmailîlere karşı bu iki kaledekiler asla teslim olmadılar, ikincisini Moğollar değil kale sakinleri arasında hızla yayılan bir bulaşıcı hastalık halletti ama bir yıl sonra. Birincisine ise Moğollar ancak 20 yıl sonra girebildiler. Cüzcanî'nin deyimiyle Moğolların ilk kuşattığı ama en son girebildiği kale bu oldu.

Reşidüddin, Hurşah'ın akıbeti hakkında çok çeşitli rivayetlerin varlığından şikayetçidir. Ona göre rivayetler arasında en

güvenilir ve tercih edilir olanı şudur: Hülagu, Hurşah'ı Büyük Han'ın, Mengü'nün sarayına gönderir. Mengü, Hurşah'ın kendisine doğru gelmekte olduğunu duyunca, *'Onu niye getiriyorsunuz ve üzerine bindiği hayvana niçin eziyet ediyorsunuz?'* der, onu bir elçi gönderip yolda öldürtür. Akrabaları ile ailesinin kadın erkek bütün fertleri de beşikteki bebeklere kadar Ebher ile Kazvin arasında bir yerde aynı akıbete uğramaktan kurtulamazlar." (H. Ahmet Özdemir, *Moğol İstilâsı ve Abbasi Devleti'nin Yıkılışı*).

ALAMUT'UN ALINIŞI

Hülagu, Meymundiz'den sonra Alamut Kalesi'ne yönelir. Cuveynî, kalenin alınışını şöyle anlatır:

"Hülagu, Alamut komutanına bir elçi göndererek onun da efendisi Rükneddin gibi boyun eğip kulluğu kabul etmesini istedi. Fakat komutan oyalama taktiğine başvurdu. Onun üzerine Şehzade Balagay'ın çok sayıda askerle gidip orayı kuşatması konusunda ferman çıktı. Balagay derhal kalenin etrafını sardı. Kalede bulunanlar, işin ciddiyetini anlayarak aman dileyip şefaat istemek için haberci gönderdiler. Rükneddin'in de aracı olması üzerine Hülagu, o kavmin işlediği suça hafif ceza uygulanmasını emretti. Anılan yılın Zilkade ayında (1 Aralık 1256) o asiler, sapıklık evlerinden ve şeytan yuvalarından mallarıyla birlikte kalenin dışındaki boş alana çıktılar, üç gün sonra Moğol askerleri, evleri girip sahiplerinin taşıyamadığı malları alarak evlerin tamamını ateşe verdiler. Her tarafı yerle bir ederek orayı eski tabiî haline çevirdiler. Şiir: *"İki gün yaşamak için ölümden sakınmaya değmez. Çünkü ecel bugün gelmezse yarın gelir. / Ecelin geldiği gün çabanın bir faydası yok. Gelmediği gün ise korkmaya gerek yok."* İlahî güç tarafından tespit edilmiş olan oranın yıkılma gününün geldiği gece *'Oraların altını üstüne getirdi.'* [Hud, 11/82] hükmü gün gibi ortaya çıktı. Daha önce zamanı gelmediği için, Alp Arslan oğlu Melikşah oğlu Muhammed tarafından, 11 yıl

içinde birkaç defa kuşatılmış, kaledeki askerlerin erzakının azalmış olmasına rağmen o kaleler ele geçirilememişti. Tarih kitaplarından okuduğumuza göre, daha önce, o kalelerden tek bir kişi dahi dışarı çıkarılmadı ve yapılan kuşatmaların hiçbir yararı olmadı.

Aklı başında herkes bilir ki her başlangıcın bir sonu ve her mükemmelin bir kusuru vardır. Kader kapıyı çalınca ona karşı koymanın hiçbir faydası olmaz. Bu konuda Allah'ın Elçisi (A.S.) şöyle buyuruyor: *'Bir şeyi hiç düşürmeden yükseltmek ancak Allah'a mahsustur.'*

O hafta içinde Kûhistan Kalesi'nin yöneticisi Şemseddin, padişahtan yarlıg istedi. Rükneddin de Girdkûh ile Kûhistan arasında kalmış, başı göklere uzanan ve yıldızlara arkadaşlık eden elliden fazla kaleyi yıkmak ve içindekilerin canını kurtarmak için harekete geçti.

Deylem, Aşkavar, Tarum ve Harkam taraflarından kale komutanları (kutval) gelip boyun eğerek kullar zümresine katıldılar. Yarlıg [ferman] alıp kalelerini yıktılar.

Padişah (Parlak güneş kadar yaşasın) anılan yılın Zilhicce ayının ilk gününde [21 Aralık 1256] Ordu'ya (başkent) dönmek için hareketinden önce ele geçirilen ganimetlerin tamamını, Türk ve Tacik askerlerin büyüğüne küçüğüne dağıttı. Erkek kadın bütün yakınlarıyla birlikte Rükneddin'i Kazvin'e gönderdi. Ona ikametgah olarak orayı gösterdi. Sonra kutlu ve muzaffer padişah (Ömrü uzun olsun) anılan ayın sonunda [15 Ocak 1257] Ordu'ya vardı ve şeref dağıtılan makama bir güneş gibi girdi." (Cuveynî, *Cihangüşâ*).

***

Cuveynî, Hülagu'ya batı seferi emrini veren Moğol İmparatoru Mengü Kaan için: *"Bir göz işaretiyle bütün dünyayı hizaya getirir. Onun 'kibirli bir deve' gibi olan âsi feleği nasıl emri altına aldığını hangi akıl sahibi duymamıştır?"* dedikten sonra, Alamut'un alınışını ve Batınîlerin tamamen yenilgiye uğratılışını Hayber fethiyle eşdeğer tutar:

"Böyle bir fethin önemi, anlatılmaya lüzum görülmeyecek kadar açık ve kesindir. İlahî sır, Cengiz Han'ın ortaya çıkmasıyla

aydınlandıktan ve ülkeye idare sırası Cihan Padişahı Mengü Kaan'a geçtikten sonra bu ünlü fetih onun gücünü daha da arttırdı. Dünyaya şaşı bakanların ülkesi de ele geçirildi. İsmailiyye kalelerinin fethine kalbi temiz ve bilge kişiler, 'Fetihlerin Anahtarı' adını koydular. Kötü kişiler bile ona 'Karanlıkların Lambası' demek zorunda kaldı. Bu sevinçli haberle birlikte sabah rüzgarı esmeye, kuşlar şakımaya başladı. Evliyalar, peygamberlerin ruhuna dua okudular. Yaşayanlar ise ölülerine müjde gönderdiler. Böylece Alamut Rudbar'ında yerleşmiş olan Mülhidlerin ve sapıkların yuvalarında taş üstünde taş kalmadı. Ezel Ressamı, ezelde Mülhidlerin her birinin evinin üzerine kahredici kalemiyle *"İşte haksızlıklarına karşılık çökmüş evleri."* [Neml, 27/52] ayetini yazdı. O rezillerin ülkesinin dört bir yanına *"Haksızlık eden millet, rahmetten uzak olsun."* [Müminûn, 23/41] diye seslendi. Onların uğursuz haremleri ve harimleri sapık mezhepleriyle birlikte ortadan kalktı. Arpayı buğday yerine satan o alçak kalpazanların halis diye ortaya sürdükleri altın sahte çıktı.

Bugün dünyayı aydınlatan padişahın muzaffer devletinde, daha önce mesleği insanları sırtında hançerlemek olan o kötü kişiler, kadın mesleğini tuttular. Nerede bir dâî varsa ölüm habercisi, nerede bir refik [İsmailîye'nin Nizarî kolunun taraftarlarına verilen bir unvan] varsa köle haline geldi. İsmailiyye mezhebinin propagandacıları Muhammed'in (A.S.) silahşörlerinin kurbanı oldu. Mevlanaları ["Efendimiz" manasına gelen bu kelime, İsmailîlerin imamları için kullanılırdı.] 'Ağızlarını toprak dolsun' sözünün muhatabı oldular. *'Kafirlerin ise sahibi yoktur.'* [Muhammed, 47/11] ilahî sözü o haramîlere söylendi. *'O, her an kâinatı tasarruf etmektedir.'* [Rahman, 55/29] hükmü de onlara layıktır. Onların âlimlerinin imamı, belki de âlemlerinin efendisi, takdirin pençesine bir av gibi düştü. Yöneticileri güçsüz ve beyleri (kiyâ) itibarsız oldu. Büyükleri köpek gibi hor görüldü. Kale muhafızlarının her biri, layık olduğu darağacını boyladı. Kale komutanları da başsız ve ayaksız bırakıldı. İnsanların arasında Yahudiler gibi hor görüldüler. Yol toprağı gibi ayaklar altında çiğnendiler. Bu konuda Yüce Allah şöyle buyuruyor: *'Onlara yoksulluk ve düşkünlük damgası vuruldu.'* [Bakara, 2/61] *'Lanet onlara.'* [Rad, 13/25].

O melunların korkusundan sararıp solan, cizye veren ve bu yaptıklarından ar duymayan Frenk ve Rum şahları bu olaydan mutlu oldular. Başta iman sahipleri olmak üzere bütün insanlar, onların hilelerinin şerrinden ve inançlarının sapıklığından kurtulup rahata kavuştular. Şüphesiz, büyükler, küçükler, ileri gelenler ve sıradan insanlar bu sevince ortak oldular. Bu hikayelerin karşısında Destan oğlu Rüstem'in hikayesi, eski bir efsaneye döndü. Bu açık zaferle ileri görüşlülerin gözleri aydınlandı. Bu olayın ışığı her tarafa ışık saçtı. *'Alemlerin Rabbi Allah'a hamdolsun ki zulmeden milletin kökü böylece kesildi.'* [Enam, 6/45]" (Cuveynî, *Cihangüşâ*).

***

Daftary, Hodgson'un dikkat çektiği bir hususu nakleder:

"Hasan Sabbah ve ilk ardıllarının komutasında Selçuklulara karşı göstermiş oldukları eskinin direniş ruhunu taşısalardı, bazı Nizarî kaleleri, en azından Hülagu'yu onlarla bir tür uzlaşmaya varmaya zorlamak için yeterli bir süre dayanabilirdi."

Reşidüddin de Mengü ile Hülagu'nun, Nizarîleri ve kalelerini bu kadar kısa bir sürede ortadan kaldırabildikleri için çok talihli oldukları düşüncesindedir. Gerçekten, Nizarî kalelerinin en azından belli başlıları yalnızca kendi kaynaklarına dayanarak uzun yıllar boyunca savunulabilirdi. Girdkûh, İran'da kalan son Nizarî kalesi olarak, kendisini kuşatan Moğollara Alamut'un düşüşünden sonra tam 33 yıl karşı koymuştur. Girdkûh Kalesi, Hülagu'nun ilk kuşatmasından tam 17 yıl sonra, Abaka'nın ilhanlığı sırasında, 15 Eylül 1270 tarihinde, savunucularının sırtında giyecek elbisesi bile kalmadığında teslim olmuştur. Uzun kuşatma yıllarında Girdkûh çevresinde kalıcı yapılar ve barınaklar kuran Moğollar, teslimden sonra hayatta kalanları öldürmüşler ancak Abaka'dan sonra gelen İlhanlar zamanında, kalenin Moğollarca kullanıldığını gösteren delillerden anlaşıldığına göre, kaleyi yıkmamışlardır." (Daftary, *İsmailîler*).

Nizarîler teslim olurken, yanlarında yabancı âlimler vardı. Bunlardan biri de Nasîruddin et-Tûsî idi. Bu âlimler, sonra Hülagu'nun kurduğu İlhanlı Devleti'ne hizmet ettiler.

SURİYE NİZARÎLERİNİN SONU

Hülagu'nun Batınîlerin merkezî hükümetini dağıtmasından sonra, Suriye Nizarîleri liderlerini kendi içlerinden seçmeye başladılar. Başdâîlik makamında iki kişi birden bulunduğu zamanlar da oldu. Güçlü bir merkezî otoriteden yoksundular. Sık sık önde gelen dâîler arasındaki rekabet ve değişik kalelerin yöneticilerinin başına buyruk hareket etmeleri yüzünden iç çekilmeler şiddetlendi.

Memluklu Sultanı Meliküzzahir Rükneddin I. Baybars (1260-1277), Nizarîlerin içinde bulundukları şartlardan istifade etmesini bildi.

Hülagu, Batınîlerden sonra Abbasi Halifeliği'ni ortadan kaldırmak için Bağdat üzerine yürüdü. Şubat 1258'de Bağdat'ı işgal etti ve başşehri tam bir hafta boyunca yakıp yıktı. Halife El-Mustasım, Hülagu'nun emriyle öldürüldü.

Hülagu'nun üçüncü hedefi Suriye'deki Eyyubîlerin kurduğu küçük emîrliklerdi. Bağdat'tan iki yıl sonra Halep ele geçirildi, ardından Şam ile Memat teslim oldu.

Suriye'deki Moğol öncü harekatına komuta eden Ked Buka, Mart 1260'da, müttefikleri Küçük Ermenistan Kralı Hetum ile Hetum'un damadı Antakya Kontu VI. Bohemond'un eşliğinde Şam'a girdi. Aynı yıl içinde, aralarında Mesyaf'ın bulunduğu dört Nizarî kalesi komutanları tarafından Moğollara teslim edildi.

Büyük Hakan Mengü, bir yıl önce ölmüş ancak haberi Hülagu'ya yeni ulaşmıştı. Hülagu, 1260 yazında İran'a döndü. Suriye'de sayıca azalmış Moğol ordularının komutasını Ked Buka'ya bırakmıştı.

Moğollar, 3 Eylül 1260'ta, Ayn Calut mevkiinde Sultan Muzaffer Kutuz komutasındaki Memluklu ordusu karşısında ağır bir yenilgiye uğradı. Ked Buka öldürüldü. Moğol ordusu çekilmek zorunda kaldı.

Savaşta Memluk ordusunun öncü birliklerine komuta eden Baybars, kısa süre sonra Kutuz'un yerine tahta çıktı.

Nizarîler, Moğolları Suriye'den kovmak için Nusayriler ve diğer Müslüman güçlerle birlikte hareket etmiş ve Ayn Calut zaferinden sonra, daha önce Moğolların eline geçen kalelerini geri almışlardı. Moğolların Suriye'yi işgali sırasında Nizarîlerin reisi olan Raziyeddin Ebu'l-Ma'alî, kalelerini Moğollara teslim eden komutanları cezalandırdı.

Suriye Nizarîleri, elçiler ve armağanlar göndererek Baybars ile dostça ilişkiler kurmaya çalıştı. O sırada Baybars, Moğollar ve Haçlılar ile uğraşıyordu. Nizarîlere ilk başta yakınlık gösterdi ve bazı imtiyazlar tanıdı. (Bernard Lewis, *Haşişîler)*.

Baybars, Nizarîleri bölmek için, Nizarî Elçisi Cemâleddin Hasan bin Sabit'i, Raziyeddin Ebu'l-Ma'alî'nin yerine Suriye Nizarîlerinin başkanlığına getirdi.

Ancak Nizarîler bunu kabul etmeyerek Cemâleddin Hasan bin Sabit'i öldürdüler. Bu sıra Raziyeddin de öldü ve 1262'de Suriye davasının başına Necmeddin geçti. Necmeddin çok yaşlıydı. Oğlu Şemseddin ile Raziyeddin'in oğlu olan damadı Sarimeddin Mübarek'in yardımıyla cemaati idare eden Necmeddin'in zamanında Suriye Nizarîlerinin elinde hâlâ Mesyaf, Kadmus, Kehf, Kevabî, Rusafe, Manika, Uleyka ve Kuleya olmak üzere sekiz kale bulunuyordu. (İbn Battuta, *Tancalı İbn Battuta ve Seyahatnamesi*).

Baybars, Frenklere karşı sefere çıktığı 1263 yılında, Nizarîler armağanlarla birlikte bir elçi heyeti gönderdiler.

Baybars, biraz daha güçlenince, Nizarîlerin çeşitli Frenk kralla-rından ve Yemen hâkiminden aldığı vergi ve armağanların bundan

böyle Mısır'a ödenmesini emretti. Nizarîler, bir süre sonra, Memluklar ile Hospitalierler arasında yapılan barış anlaşması uyarınca kendileri de Baybars'a vergi ödemeye başladı. Bu anlaşmaya göre, Hospitalierler, Nizarîlerden ve Hama ile Humus arasındaki diğer Müslüman devletçiklerinden aldıkları vergilerden vazgeçmek zorunda bırakılmıştı. Baybars, Hospitalierlere ödenen vergilerin bundan böyle kendisine ödenmesini sağladı.

Nizarîler fiilen Memluklara bağlı hale gelmişlerdi. Bir süre sonra Baybars, daha önce Alamut hâkimlerinin yaptığı gibi Suriye Nizarîlerinin başkanlarını görevden almaya ve atamaya başladı.

Baybars'ın 1270 yılında, Nizarî topraklarının yakınındaki Hısn el-Ekrad'dan geçişi sırasında, Nizarîlerin şefi Necmeddin, diğer mahalli beylerin yaptığı gibi kendisini karşılamaya çıkıp bağlılıklarını bildirmedi. Baybars bu tavra çok kızdı. Necmeddin'i görevden alarak Nizarîlerin başkanlığına, onun damadı Sarimeddin'i getirdi.

Baybars, Sarimeddin'den Mesyaf Kalesi'nin kendi adamı İzzeddin Adimî'ye teslim edilmesini de istedi. Baybars'ın reis yaptığı Sarimeddin, kayınpederi Necmeddin'in muhalefetiyle karşılaştıysa da bunu aşmayı bildi. Ancak Kölemen taraftarlarını katlederek Mesyaf'ın kontrolünü yeniden ele geçirmeye kalktığı için kendisi de Baybars'ın gözünden düştü. Hama Hâkimi Melik Mansur, Baybars'ın isteği üzerine Sarimeddin'i tutuklayarak Mısır'a gönderdi. Sarimeddin bir süre sonra burada öldü.

Baybars, Nizarî topluluğunun başına kendisinden af dileyen Necmeddin'i yeniden geçirdi ancak oğlu Şemseddin'i rehine olarak yanında alıkoydu.

Baybars, Frenklerin elindeki Hısn el-Ekrad'ı kuşattı (Şubat 1272). Sultanı öldürmek için gönderildikleri iddia edilen iki Nizarî fedai tutuklandı. Bu fedailerin, daha önce Baybars'ın can düşmanı Antakya Kontu IV. Bohemond ile görüşüp yardım aldıkları ortaya çıktı. Bu olay, Baybars ile Suriye Nizarîleri arasındaki her türlü anlaşmayı ortadan kaldırdı. Şemseddin, Frenklerle işbirliği yaptığı

iddiasıyla yakalandı. Oğlunun serbest bırakılmasını sağlamak için Nizarî kalelerini Memluklara teslim etmek zorunda kalan 90 yaşındaki Necmeddin Mısır'a götürüldü ve orada öldü.

Necmeddin'in yerine geçen oğlu Şemseddin'in Nizarî örgütlenmesinin ve kalelerinin işlerini yoluna koyması için bir süre Suriye'de kalmasına izin verildi. Şemseddin Nizarîleri Baybars'a karşı örgütlemek istediyse de başaramadı. Baybars, Nusayrilerin de yaşadığı Cebelü Ensâriye'nin güneyindeki Nizarî kalelerinin kimini tehditle, kimini vaatle kısa süre içinde birbiri ardına ele geçirdi. Şemseddin'in bütün umudu sönmüştü; teslim oldu ve Mısır'a gönderildi. Memluklara karşı direnen tek Nizarî kalesi Kehf idi. O kale de Temmuz 1273'te düştü. İran'da direnen son Nizarî kalesi Girdkûh'un düşüşünden üç yıl sonra, Suriye Nizarîlerinin bağımsızlığı da son bulmuş oldu.

Sultan Baybars, Suriye Nizarîlerine ve Nusayrilere karşı Sünnî politika uyguladı. Nusayrileri Sünnîleştirmek için baskı bile uyguladı. Her beldeye cami yaptırdı; masraflarını bölge halkının karşılamasını istedi. Bu baskılar, Sultan Kalavun zamanında da devam etti. İbn Teymiye'nin Nusayriler hakkında ağır fetvaları yüzünden, Nusayrilerin malları yağmalandı ve on binlerce Nusayri öldürüldü.

***

Dr. Ferhad Daftary şu notu düşer:

Suriye'deki bütün Nizarî kalelerini ele geçirmiş olan Baybars, İran'da Moğolların yaptığının tersine, mezhebe hoşgörü gösterdi ve bir yok etme politikası gütmedi. Kontrollü olarak Nizarîlerin Cebelü Behrâ'daki kalelerinde kalmasına izin verildi. Dahası, Baybars'ın ve ondan sonra gelen sultanlarının düşmanlarına karşı, Nizarîlerin hizmetlerinden yararlandığı söylenir. Daha kalelerinin tesliminden önce bile Baybars'ın düşmanlarına karşı Nizarî fedailerini kullandığı iddia edilmiştir. Nizarî fedailerinin ilk Memluk sultanları tarafından kullanıldığı, Suriye'yi ilk defa 1326 yılında ziyaret etmiş ünlü seyyah İbn Battuta tarafından da doğrulanır. İbn Battuta, Manika, Uleyka,

Kadmus, Kehf ve Mesyaf kalelerinin o yıllarda hâlâ İsmailîlerin elinde olduğunu ve Batınîlerle 1294-1340 yılları arasında aralıklı olarak yönetimde bulunan zamanın Memluk Sultanı Nasreddin Muhammed arasında bir anlaşma bulunduğunu yazmıştır.

Daha sonra Suriye'ye hâkim olan Osmanlılar döneminde, Suriye Nizarîleri ve Nusayriler yarı otonom bir statüde varlıklarını sürdürdüler. Bu durum, Suriye Nizarî topluluğuna, Moğol felaketinden sonra bir daha asla tam olarak kendine gelemeyen İran Nizarîlerinin tersine, kimliğini, geleneklerini ve uygulamalarını koruma fırsatı tanımıştır. Ne var ki bu tarihten sonra Nizarîlik, bir devlet dini ve siyasal güç olarak daha Moğollar ve Kölemenlerin nihai darbelerinden önce yitirdiği önemini, bir daha asla kazanamamıştır. Eski korkulan güçlerinden geriye ne kalmışsa, 1256 yılında Alamut'un düşüşüyle bir daha yerine gelmeyecek şekilde yitirilmişti. Hasan Sabbah tarafından hareketin merkezi olarak seçilen görkemli Alamut Kalesi'nin düşüşüyle Nizarîlik, artık eski siyasal önemini yitirmiş, küçük bir Şiî hizbi hâlinde tarihinin tümüyle farklı ve çoğunlukla karanlıkta kalmış yeni bir evresine girdi." (Daftary, *İsmailîler*).

HAŞHAŞÎLERİN ASIL HEDEFİ

Haşhaşîler hedefi, Sünnî düzeni devirmek ve tahrip etmekti. Şayet bu hedefe ulaşmak için, terör vasıtasıyla bazı Sünnî reislerini kendilerine yardımcı olmaya ikna ederlerse, durum daha iyi olurdu. Haşhaşî reisleri, şiddetin ilk ortaya çıkmaya başladığı devirde bile başkalarının yardımıyla karşılaştığında, bu yardımı asla küçümsemezlerdi. Ülkenin gerçek reisleri haline geldiklerinde ise politikalarını Müslüman dünyasındaki ittifak ve rekabetlerin karmaşık yapısına ustalıkla ve kolayca uydurmuşlardır.

Bu durum, Haşhaşîlerin, para karşılığında hizmetlerini sattıkları veya suç ortaklığı konusunda itiraflara dayalı rivayetlerin bile hepsinin doğru olduğu anlamına gelmez. Şayet reisler, bir ihtimal

gizli anlaşmalar imzalamışlarsa da katile görevi hakkında ayrıntılı açıklamalarda bulunmaları ihtimali zayıftır. Bu reisler, katile, öldürülmesi istenen şahısla ilgili suçlayıcı bir bahane buluveriyorlardı. Haşhaşîlere yüklenen veya bizzat kendilerinin üstlendikleri bütün cinayetleri Haşhaşîlerin işledikleri kesin değildir. Şahsi veya sosyal sebeplerle adam öldürme işi oldukça yaygındı ve bu Haşhaşîler, para sahibi olmadıkları halde, ideolojik olmayan birçok cinayete kılıf vazifesi görmüşlerdir.

Haşhaşîler kurbanlarını özenle seçiyorlardı. Bazı Sünnî müellifler, onların bütün Müslüman toplumuna karşı topyekun bir savaşa giriştiklerini ileri sürerler. Bu konuda *Tarih-i Güzîde*'nin yazarı Kazvinli Hamdullah Müstevfî (1281-1340) şöyle diyor:

"Herkes biliyor ki Batınîler, mümkün olan her şekilde, bütün Müslümanlara kötülük yapmayı hiç ihmal etmezler; onlar bu sayede hatırı sayılır miktarda paraya ve ödüle na*il olacaklarını düşünüyorlardı ve nihayet adam öldürmemeyi ve başarı elde etmemeyi büyük bir günahkarlıkmış gibi görüyorlardı."*

Müstevfî'ın bakış açısı, o zamandan beri gelişmiş olan efsane ve menkıbelerle değişmiştir. Buna karşılık o dönemin İranlı ve Suriyeli yazarları, İsmailî terörünün belli gayelerle özel şahıslara karşı yöneldiğini ve halka dayalı şiddetin patlak vermesiyle ilgili istisnai örnekler bir yana, İsmailîler ve Sünnî komşuları arasındaki münasebetlerin çok normal olduğunu anlatıyorlar. Bu durum, şehirlerdeki İsmailî azınlıkları ve bölge reislerinin, Sünnî meslektaşlarıyla münasebetleri hakkında doğru gibi görünüyor. (Bernard Lewis, *Haşişîler)*.

Haşhaşîlerin kurbanları iki büyük sınıfa mensuptu: Bir taraftan prensler, subaylar ve vezirler sınıfı; öte yandan kadılar ve diğer dinî yöneticilerin sınıfı. Şehir valilerini içine alan bir ara grup ise onların dikkatini tesadüfen çekiyordu. Onların kurbanları, çok azı hariç Sünnî Müslümanlardan idi. Haşhaşîler, genellikle ne On İki İmamcı Şiîlere, ne de başka dinden olan yerli Hıristiyanlara veya Yahudilere saldırmışlardır.

Haşhaşîler göre düşman, siyasi ve askerî, idari ve dinî her alanda kurulu Sünnî düzendi. İşledikleri cinayetler, bu düzeni tedirgin etmek,

zayıflatmak ve nihayet devirmek gayesini güdüyordu. Bazı cinayetler ise sadece intikam ve ikaz eylemleri şeklindeydi. Mesela kendi camilerinde, Haşhaşîler aleyhine konuşan veya onlara karşı çıkan Sünnî din âlimlerine suikastlar düzenlenmesi gibi. Diğer durumlarda kurbanların seçimi çok ani idi. Özellikle İsmailîlere saldıran ordu komutanları veya İsmailîlerin ele geçirmek istedikleri kale yöneticileri idiler.

Nizamülmülk, Halife Müsterşid ve Salahaddin Eyyubî gibi yüksek şahsiyetlerle ilgili hadiselerdeki cinayet teşebbüsleri, hem taktik hem de propagandaya yönelik sebeplere dayanıyordu.

Bernard Lewis, *"Belirlenmesi daha zor olan şey,* İsmailî*lerin yararlandığı desteğin tabiatıdır."* dedikten sonra şunları yazar:

"Bu destek şüphesiz büyük ölçüde kırsal kesimden geliyordu. Kaleler onların ana üslerini meydana getiriyordu. O halde civar köylerin halkından destek gördükleri zaman başarıları daha güvenli oluyordu. İsmailî dâîleri, İran'da ve Suriye'de dinî anlaşmazlık bakımından eski geleneklere aşina olan bölgelere yerleşmeye çalıştılar. Bu gelenekler şaşılacak kadar uzun ömürlü olmuşlar ve bazı bölgelerde günümüze kadar yaşamışlardır. Fatımî ilahiyatının şehre has ve karışık anlayışından iyice ayrılan Yeni Davet hakkındaki yazılı belgeler, köylülerin inançlarıyla ortak olan çok miktarda sihrî-dinî izahları ortaya koymaktadır.

Kır ve dağlık bölgeler, İsmailîlere yardım konusunda, etkili bir hareket ve teşkilata en elverişli sahayı meydana getiriyordu. Bununla birlikte yardım, bu bölgelerle sınırlı kalmadı.

Şurası aşikardır ki İsmailîler, gerektiğinde, kalelerdeki adamlara, görevleri boyunca zaman zaman yardım eden şehirli taraftarları da hesaba katıyorlardı. Bazen, İsfahan'da ve Şam'da olduğu gibi, iktidar için mücadeleye açıktan açığa katılacak kadar güçlüydüler.

Şehirlerdeki İsmailîlerin, toplumun en alt sınıflarına mensup oldukları genellikle iddia edilmiştir: Zanaatçılar ve bunların altındaki değişken ve hareketli ayak takımı. Söz konusu iddia, bu sosyal kökenden gelen aşırılıkçı İsmailîlere ait tesadüfi kaynaklara dayan-

makta ve hareketin, hali vakti yerinde olan sınıflarla, Sünnî Selçuklu düzeninin aleyhinde olan sınıflar içerisinde gördüğü ilgi konusunda genel bir bilgi eksikliğinden kaynaklanmaktadır. Oysa, birçok ipucunun düşündürdüğüne göre, bazı tacirler ve bilhassa okur-yazar takımı, On İki İmamcıların pasif uyuşmazlığını İsmailîlerin yıkıcı aşırılıkçılığına tercih etmiş görünseler bile gerçekte Şiîlik'ten yana idiler.

İsmailî yönetici ve öğretmenlerin birçoğu şehirli aydınlardı. Hasan Sabbah aslen Rey'liydi ve dinî tahsil yapmıştı. İbn Attâş hekimdi ve Suriye'de Alamut'un ilk görevlisiydi. Sinan öğretmendi ve kendi açıklamalarına göre Basralı asiller sınıfından bir ailenin oğluydu. Bununla birlikte ilk zamanlarda Yeni Davet: şairleri, felsefecileri ve ilahiyatçıları kendine çekmiş olan fikrî cazibeye asla sahip görünmüyor. İsmailîlik, IX. asırdan XI. asra kadar değişik şekiller altında, İslam dünyasında, müminlerin zihninde ve kalbinde önemli bir yarışma meydana getiren ciddi bir fikir gücünü teşkil etti. Hatta filozof ve hekim İbn Sina (980-1037) gibi dikkate değer ilim adamlarının sevgisini, eğer bu mümkün olmazsa rızasını elde etti. XII. ve XIII. asırlarda durum artık aynı değildir. 1087'den az sonra ölen ve öğrencileri, uzak köylü ve dağlılarla yetinen Nâsır-ı Hüsrev'in yerini dolduracak hiçbir dikkate değer İsmailî ilahiyatçısı yetişmedi. Şayet Hasan Sabbah ve onun halefleri zamanındaki İsmailîler, Sünnî İslam dünyası için siyasi, askerî ve sosyal nitelikli ciddi sorunlar ortaya koyuyorlarsa, artık onların fikrî anlamdaki meydan okuması tehlikeli değildir. Onların mezhebi giderek sihrî ve heyecana dayalı niteliklere, ayrıca her şeyden mahrum, fakir fukara ve yersiz yurtsuz olanların inançlarıyla birleşmiş Mehdilik ve kurtuluş anlayışlarına kavuşuyor. Eğer İsmailî kavramlar ve manevi davranışlar, dolaylı ve kılık değiştirmiş bir şekilde, Acem ve Türk tasavvuf ve Şiirini etkilemeye devam etmişse ve yine eğer, XV. yüzyıl Türkiye'sinde Celalîlerin isyanı ve XIX. yüzyıl İran'ında Bâbîlerin ayaklanması gibi, sonraki devirlerin ihtilalci ve Mehdilik hareketleri içinde İsmailîlik'ten parçalar fark edilebiliyorsa da artık İsmailî ilahiyatı, Müslüman şehirlerinde fikrî hayata hâkim olan yeni Sünnîliğe, asla ciddi bir cevap teşkil etmiyordu." (Bernard Lewis, *Haşişîler)*.

HAŞHAŞÎLERİN İSLAM TARİHİNDEKİ YERİ

Bernard Lewis, Haşhaşîlerin İslam tarihindeki yerini dört noktada toplar:

"Birincisi, onun itici gücü, ne olursa olsun mevcut düzen için siyasi, sosyal ve dinî bakımdan ciddi bir tehdit arz etmiştir.

İkincisi, bu hareket münferit bir olaydan ibaret değildir. Aksine, hem popüler hem de karanlık olan, derin iç sıkıntılardan kaynaklanan ve zaman zaman da sonu ihtilalci öfke patlamaları şeklinde açığa çıkan Mehdilik hareketleriyle ilgili uzun olaylar zincirinin bir halkasıdır.

Üçüncüsü, Hasan Sabbah ve taraftarları, belirsiz arzuları, bozuk inançları ve gayri memnunların hedefsiz kızgınlığını yeniden düzene koymayı ve bunları; tutkunlukları, disiplinleri ve planlı şiddetleri ile ne önceki ve ne de sonraki zamanlarda emsali bulunmayan bir teşkilata sevk etmeyi başardılar.

Dördüncüsü ve belki de kısaca en dikkate değer nokta, onların topyekun başarısızlıklarıdır. Kurulu düzeni deviremediler; önemli bir şehri bile ele geçiremediler. Hâkimiyet bölgeleri, daha sonra zapta maruz kalmış küçük emîrliklerden başka bir şey değildir. Sonunda müntesipleri, köylüler ve tüccarlardan oluşan küçük ve sessiz toplulukları yani diğer mezhepler arasında bir azınlık mezhebini teşkil ettiler.

Bununla birlikte onları sürükleyen Mehdilik'le ilgili umut ve ihtilalci şiddet dalgası dolaşmaya devam etti; metotları ve ülkülerinin çok sayıda taklitçileri çıktı. Günümüzdeki büyük bunalımlar, bu taklitçilere yeni öfke sebepleri, yeni gerçekleştirme rüyaları ve yeni mücadele, vasıtaları sağlamıştır." (Bernard Lewis, *Haşişîler)*.

HAŞHAŞÎLER ÜZERİNDEN BATI'NIN ŞARK'A BAKIŞI

Laurence Lockhart'in Parisli Matthew'dan aktardığı şu cümleler, Avrupa'nın Şark'a bakışının tipik bir örneğidir:

"Bu zamanlarda (Miladî 1238), Müslümanlar tarafından, özellikle Dağın Yaşlı Adamı adına, Fransa kralına, çok gaddar ve merhametsiz insan ırkının kuzey dağlarından çıktığını ve Doğu'nun geniş, zengin topraklarının sahibi olduklarını söylemek üzere özel elçiler gönderildi… Bu insanların asla vücutlarına orantılı olmayan çok iri başları var ve çiğ et ve hatta insanlarla beslenirler… Fransa kralına gelmiş olan bu kudretli ve asil Müslüman elçi… Tatarların taşkınlığını daha iyi bastırabilmek için, Batı milletlerinden yardım istedi; keza kendi maiyetinden bir Müslüman elçiyi bu olayları anlatması… ve bu gibi insanların hücumlarına bizzat karşı koyamadıkları takdirde, onların Batı ülkelerini harap etmelerini önlemek için geriye hiçbir şeyin kalmadığını söylemesi için Fransa kralına gönderdi… Bu sebeple o, Hıristiyanların desteğiyle Müslümanların bu insanların hücumlarına mukavemet edebilecekleri bu acil ve genel durum hususunda yardım istedi. O zaman orada bulunan Winchester piskoposu… onun sözünü kesti ve şaka yollu şu cevabı verdi: 'Bırakalım bu köpekler birbirini yesin, belki böylece hepsi tükenir ve mahvolur; ve o zaman biz, (dünya üzerinde) geriye kalan İsa düşmanlarının üzerine yürür, hepsini öldürür ve yeryüzünü temizleriz, ki böylelikle bütün dünya tek bir Katolik Kilisesi'ne tâbi olsun…" (Laurence Lockhart, "Hasan-ı Sabbah ve Haşişiler").

DOKUZUNCU BÖLÜM

İNANÇ VE TERÖR

Batınîler belli dönem bugünün ifadesiyle terör estirmişler, halk içine korku saldıkları gibi yöneticileri her zaman tedirgin etmişlerdir.

Doç. Dr. Cafer Sadık Yaran, din ve terörizm bağı üzerine araştırmasında terörün tarifini verir. Bu tarifin tarihin her döneminde hemen hemen aynı olduğunu görürüz:

"Terör, pek çok insanın az veya çok tanıdığı 'şiddet' olgusunun ve şiddete başvurma yönteminin özel bir türüdür. Özellikle politik terörizm, 'önceden planlanan şiddetin, sistematik bir biçimde kullanılması aracılığıyla amaçlarına dikkat çekmeye ya da devlet yahut diğer bir yetkili makam tarafından tanınmış ayrıcalıkları kendi hedefleri doğrultusunda zorlamaya çalışan organize olmuş bir grup veya partinin stratejisi yahut yöntemi olarak tanımlanabilir. Tipik teröristler, organizasyonları tararından karar verilen şiddeti gerçekleştirmek için eğitilmiş ve disipline edilmiş kişilerdir.'

Bu türden bazı temel özelliklerinin belirlenebilmesine rağmen, terörizm karmaşık bir sorundur ve gittikçe daha da karmaşıklaşmaktadır. Terörizmin birden çok kaynağı, onunla meşgul olan

teröristlerin öne sürdükleri birden çok neden vardır. Terörist bireyler ve grupların motivasyonlarını ve eylemlerini anlamaya yönelik herhangi bir girişimin, onun arka planındaki nedenler ve motivasyonlarla ilgili bu aşırı çeşitliliği dikkate alması gerekir. Şiddet içeren terörist eylemlerin arkasındaki olası faktörlerden bazıları olarak, önyargı ve nefret, korku ve güçsüzlük, istila ve istibdat, adaletsizlik ve acı çekme, fesatçılık ve açgözlülük, zulüm ve hükmetme, diktatörlük ve otoriterlik, yoksulluk ve açlık, engellenme ve yardımsızlık, eğitimsizlik ve kültürsüzlük ve çoğulcu toplumdan rahatsız olmak gibi hususlar sayılabilmektedir." (Cafer Sadık Yaran, "Din ve Terör İlişkisinin Din Felsefesi Açısından Tahlili", *Dinî Araştırmalar*, C. 7, S. 20, 2004).

***

Doç. Dr. Cafer Sadık Yaran, *"İnsanların iyi ve mutlu görülmeyen gidişatını zorla değiştirmek değilse bile bir şekilde daha iyiye dönüştürmek niyeti olan her din ve ideolojinin yöntemleri arasında yanlış da olsa şiddet lehinde yorumlanabilecek müphem unsurlar bulunabilmesi çok şaşırtıcı olmamalıdır."* dedikten sonra şunları yazar:

"Doğru olan ne bunları görmezden gelmek ya da yok saymak ne de bu tür risklerden dolayı dinlerden uzak durmaktır. Doğru ve dürüstçe olan, dinlerin iyilik ve yararlılıklarıyla birlikte, yanlış yoruma ve aşırılığa açılabilen yönlerinin de her zaman olabileceğini bilmek, kabul etmek ve hatta dindarlığa özendirdiğimiz kişiler, çocuklar, gençler varsa, onları bu konularda daha baştan uyarmaktır.

Zira daha sahabe zamanında, gerek kader ve benzeri konuların tartışılması gibi teorik hususlarda gerekse daha fazla dindarlık adına evlilik hayatından uzak durmaya ve sürekli oruç tutmaya karar verme gibi pratik konulardaki aşırılığa yönelmelerin olduğu ve zamanında uyanlarla Hz. Peygamber'in bu gibi dindarlık adına aşırı gitme eğilimlerini ve yanılgılarını yaygınlaşmadan önlediği herkesin malumudur. Dolayısıyla, bu hadiselerin gösterdiği üzere, Kur'an ve hadislerdeki aşırılık karşıtı ayet ve hadislerden dolayı İslam'da aşırı-

lık yoktur demek ve insanoğlunun aşırılığa kaçabilme potansiyelini görmezden gelmek ne kadar gerçekçi bir söylem değilse, din ve terör arasında hiçbir ilişki yoktur demek de ona benzer bir 'söylem'dir, realiteye tekabül etmeyebilen ve sorunun bir an önce çözülmesine fazla katkıda bulunmayabilen bir söylem." (Cafer Sadık Yaran, "Din ve Terör İlişkisinin Din Felsefesi Açısından Tahlili").

Doç. Dr. Cafer Sadık Yaran, terör sebepleri arasında "teistik subjektivizm" kavramına dikkat çeker. Bu kavramı izah ederken emir ve yasaklara tamamıyla teslim olma üzerinde durur. Bu değerlendirme, Nizarî İsmailîğinde Haşhaşîlerin mutlak itaatini akla getiriyor:

"Din-ahlak ilişkisi ya da Tanrı-ahlak ilişkisi konusunda savunulan görüşlerden biri de teistik subjektivizm diye de kavramlaştırılan, iyi ve kötünün kaynağının akıl ve benzeri herhangi bir bireysel yahut toplumsal beşeri yapı değil Tanrı olduğunu, Tanrı'nın muradının da yine akıl, vicdan ve benzeri ile değil ancak ilahi vahiy ve otorite ile bilinebileceğini savunan görüştür. Sokrates zamanından beri bilinen ve tartışılan bu görüşe göre, 'x, iyidir/doğrudur çünkü Tanrı böyle buyurmuştur.' Buna göre, kutsal kitaplar ya da kilise otoriteleri aracılığıyla Tanrı'nın iyi dediği öne sürülen eylemler iyi, kötü dediği öne sürülen eylemler de kötüdür. Bunlar üzerinde bir daha akıl ile düşünmenin anlamı ve yararı yoktur. Gerçek dindar, bu emir ve yasaklara tam anlamıyla teslim olan kişidir.

Genel olarak bakıldığında bu anlayış son derece dindarcadır ve açık bir risk faktörü taşır gibi de gözükmemektedir. Ancak bir din mensubu kutsal kitap ve onun yorum teknikleri hakkında yeterince bilgi sahibi olmadan Tanrı'nın iyi ve kötü ile ilgili emir ve yasaklarını doğrudan ilahi vahyi oluşturduğuna inandığı kitaplardan veya otoritelerden almaya ve uygulamaya kalkıştığında, hiç de beklenmedik sonuçların ortaya çıkması ihtimali çok zayıf görülmeyebilir.

Örneğin bir Hıristiyan önce İncil'deki şu son ayetleri okuyabilir: *'İsa yanlarına geldi ve onlara söyleyip dedi: Gökte ve yeryüzünde bütün hâkimiyet bana verildi. İmdi, siz gidip bütün milletleri şakirt edin, onları*

Baba ve Oğul ve Ruhülkudüs ismile vaftiz eyleyin; size emrettiğim her şeyi tutmalarını onlara öğretin; ve işte, ben bütün günler, dünyanın sonuna kadar, sizinle beraberim.' (Matta, 28: 18-20; Kitabı Mukaddes Eski ve Yeni Ahit) Bir mümin olarak bütün milletleri şakirt etmeyi görev bilen bu kişi, bu görevi başarmak için yöntem ararken, bu kez de İncil'deki şu ayeti dikkate alırsa sonuç ne olacaktır: *"Yeryüzüne selamet getirmeğe geldim sanmayın; ben selamet değil fakat* kılıç getirmeğe geldim. Çünkü ben adamla babasının *ve* kızla anasının *ve gelinle kaynanasının arasına ayrılık koyma*ğa geldim *ve adamın düşmanları kendi ev halkı olacaktır. ... Canımı bulan onu zayi edecektir; benim uğruma canını zayi eden onu bulacaktır."* (Matta, 10: 34-36, 39).

Az çok benzer örnekler Kur'an-ı Kerim ile ilgili de verilebilir. Benzer şekilde Kur'an'ın bütünü ve tefsir yöntemleri hakkında fazla bilgisi olmayan bir Müslüman, Allah'ın emirlerini Kur'an'dan anladığı şekliyle ve üzerinde yeterince araştırma yapmadan ve düşünmeden uygulamaya kalkar ve "Seyf/Kılıç ayeti" olarak bilinen ayeti ("*Hürmetli aylar çıkınca, puta tapanları bulduğunuz yerde öldürün; onları yakalayıp hapsedin; her gözetleme yerinde onları bekleyin. Eğer tevbe eder, namaz kılar ve zekat verirlerse yollarını serbest bırakın. Doğrusu Allah bağışlar ve merhamet eder.'* (Tevbe: 5) kendi anladığı tarzda kendi başına uygulamaya kalkarsa ne olacaktır? Olabilmesi inkar edilemeyecek olanlardan biri, varsayılan bu Hıristiyan veya Müslüman kişinin, teröre benzer bir şiddet olayını dini açısından meşru ve makbul görebilmesi ihtimalidir.

Oysa din felsefesinde, en azından teist filozoflar tarafından Tanrı'nın emrine uyulması iyi görülmekle birlikte, bu tür emirlerin ve yasakların ne olduğunun tam olarak bilinmesinin o kadar kolay ve açık olmadığı vurgulanır ve bu emirlerin sağlıklı bilgi, sarsılmaz ilim, ortak akıl, fıtri sağduyu ve vicdan gibi öteki güvenilir kriterlerle birlikte anlaşılıp yorumlanması gerektiği üzerinde durulur. Bu geniş açı ile bakıldığında ise din ve terör arasında bir uyum olmaması ve görülmemesi gerektiği anlaşılır." (Cafer Sadık Yaran, "Din ve Terör İlişkisinin Din Felsefesi Açısından Tahlili").

ÖLDÜRDÜ VE KAYBETTİ

Ne kadar *"Savaşa hayır!"*, *"Teröre hayır!"* desek, bütün dünyadaki insanları şuurlandırsak, insanının tabiatında "şiddet" vardır. "İyi ve kötü"nün manası da budur.

"Kötü" olmazsa, *"iyi"* bilinmez.

Unutmayalım ki Hulefa-yı Raşidin'den iki halife teröre kurban gitmiştir. Her ikisi de Hz. Peygamber'i görmüştür... Sahabe'dirler; Hz. Peygamber'in yoldaşıdırlar ve aralarında yakın akrabalık vardır; Hz. Osman, Hz. Peygamber'in iki kızıyla evlenmiş 'Zi'n-nûreyn" sıfatını almıştı. Hz. Ali, Hz. Peygamber'in hem amcasının oğlu, hem sevgili kızı Fatıma'nın kocasıydı. Ama "hususiyetleri" ve "hasletleri", onların öldürülmelerini engelleyememiştir.

Hz. Peygamber'in torunu, Halife Hz. Ali'nin oğlu Hz. Hüseyin'in ve 72 yoldaşının şehadetleri çok hazindir.

Öncesi: Hz. İsa'nın çarmıha gerilişi...

Kur'an-ı Kerim'de Hz. İsa'nın öldürülmediği kesin bir dille buyrulmuştur:

"Bir de inkarlarından ve Meryem'e büyük bir iftira atmalarından ve 'Biz Allah'ın peygamberi Meryem oğlu İsa Mesih'i öldürdük' demelerinden dolayı kalplerini mühürledik. Oysa onu öldürmediler ve asmadılar. Fakat onlara öyle gibi gösterildi. Onun hakkında anlaşmazlığa düşenler, bu konuda kesin bir şüphe içindedirler. O hususta hiçbir bilgileri yoktur. Sadece zanna uyuyorlar. Onu kesin olarak öldürmediler." (Nisâ, 4/156-157)

Hak Taâlâ *"Onlara öyle gibi gösterdik."* buyuruyor.

Dünyevi gerçek şu ki "peygamber" bilinen kastedilmiştir.

Hasan Sabbah bir sistem kurmuştur. Bu bir "kesin inanç sistemi"dir. "Kesin inanç sistemi"nde "mutlak öldürme" ve "mutlak ölme" vardır.

Sır ve ölüm...

İnsanlar, kendilerini "özel" gördükleri müddetçe ölmeye ve öldürmeye hazırdırlar. Bu kapı dünya kurulduğundan beri açıktır:

"Onlara, Adem'in iki oğlunun haberini gerçek olarak anlat: Hani birer kurban takdim etmişlerdi de birisinden kabul edilmiş, diğerinden ise kabul edilmemişti. (Kurbanı kabul edilmeyen kardeş, kıskançlık yüzünden), 'Andolsun seni öldüreceğim' dedi. Diğeri de 'Allah ancak takva sahiplerinden kabul eder' dedi (ve ekledi:) 'Andolsun ki sen, öldürmek için bana elini uzatsan (bile) ben sana, öldürmek için el uzatacak değilim. Ben, âlemlerin Rabbi olan Allah'tan korkarım.' 'Ben istiyorum ki sen, hem benim günahımı hem de kendi günahını yüklenip ateşe atılacaklardan olasın; zâlimlerin cezası işte budur.' Nihayet nefsi onu, kardeşini öldürmeye itti ve onu öldürdü: bu yüzden de kaybedenlerden oldu." (Mâide, 5/27-30).

Öldürürsek kaybederiz.

Hasan Sabbah öldürdü ve kaybetti.

EK

FATIMÎLER VE HASAN SABBAH

Mehmed Şerefeddin [**Yaltkaya**]

Arap dahilerinden olan Muaviye bin Ebî Süfyân nihayet Şam'da kesb-i istiklâl etmiş ve rekabet sahasında bırakmış olduğu İmam Hüseyin'i oğlu Yezid'e terk eylemişti. İmam Hüseyin'in Kerbela'da fecî bir surette şehit edilmesi üzerine irtikâb ettikleri hatanın dehşeti karşısında vicdanlarını susturamayan Kûfeliler tevvâbîn nâmıyla mal ve canlarıyla ahz-ı sâr için ortaya atılmışlar ve reisleri Süleyman bin Sard'ın davetiyle Medâyin, Basra ve sâir taraflardan kendileri gibi bâr-ı nedâmet altında ezilen birçok kimseler ile daire-i hareketi tevsî eylemişlerdi.

Muhtâr es-Sakafî dahi Hicaz'da Abdullah bin ez-Zübeyr'den yüz bulamayınca Kûfe'ye gelmiş ve Mehdi olmak üzere tavsif ettiği Hazret-i Ali'nin Benî Hanîfe'den istirkak etmiş olduğu Havle'den olan oğlu Muhammed bin el-Hanefiyye'nin veziri olduğunu söyleyerek İmam Hüseyin'in katillerinden intikam almak üzere hareket eden bu samimî insanların arasına katılmıştı.

Muhtâr es-Sakafî Kerbela Vak'ası âmillerinin birer birer cezalarını vermişse de bu suretle Kûfe ve sâireyi elde etmiş oldu ki esasen Emevi Halifesi Mervân ve Abdullah bin ez-Zübeyr ve Havâric'den Necde'nin ellerinde itikaden büyük bir tefrikaya uğramış ve parça parça ayrılmış İslam âlemi bunun çıkarmış olduğu ihtilaf ile bütün bütün maddi ve manevi büyük bir anarşiye duçar olmuştu[1].

1. Muhtâr es-Sakafî Abdullah bin ez-Zübeyr'den yüz bulamayınca Muhammed bin el-Hanefiyye'nin Mehdî olduğunu iddia ile bunun nâmına hareket etmek üzere Kûfe'ye geldiği zaman kendisinin Muhammed bin el-Hanefiyye tarafından gönderilmiş olduğundan şüphe edenler tahkik-i keyfiyet için Muhammed bin el-Hanefiyye'ye gitmişler ve bunun düşmanlarımızdan *"İntikamımızı almak üzere kıyâm eden kimsenin şahsiyetini nazar-ı itibara almam"* demesiyle müsait bir vaziyette olduğunu görmüşlerdi. Muhtâr es-Sakafî bunların menfî bir cevapla gelmelerinden korkmakta iken bu müsait haberden istifade ile Muhammed bin el-Hanefiyye'nin emini olduğunu teyit etti. Abdullah bin ez-Zübeyr ve Muhtâr'ın Kûfe'yi elde ederek ahaliyi Muhammed bin el-Hanefiyye nâmına davet etiğini duyması üzerine endişeye düşüp Mekke'de bulunan Muhammed bin el-Hanefiyye'yi kendisine bey'at etmek hususunda tazyik etti ve tayin ettiği güne kadar bey'at etmediği takdirde katl ve ihrâk cezalarıyla tecziye edeceğini söyledi. Muhammed bin el-Hanefiyye bu ıztırâr karşısında Muhtâr'a müracaata mecbur oldu. Muhtâr bu müracaatı fırsat ittihaz ile derhâl asker ve para ile kendisine muavenete şitâb eyledi. Abdullah bin ez-Zübeyr'in Muhammed bin el-Hanefiyye'ye vermiş olduğu müddetin hitâm bulmasına iki gün kalmıştı. Ve kendisini yakmak üzere Abdullah bin ez-Zübeyr birçok odun izhâr eylemişti. Bu asker yetişip Muhammed bin el-Hanefiyye'yi kurtarmış ve Harem-i Mekke'de kılıç çekmeyi çirkin gördüklerinden kılıç yerine ellerine birer sopa almış veyahut Abdullah bin ez-Zübeyr'in ihzâr etmiş olduğu odunlar ile mukateleye hazırlanmış bulunduklarından Abdullah bin ez-Zübeyr bunları haşebiyye diye tezyîf etmişti ki Kûfe'nin en büyük âlimlerinden Şa'bî'nin de Şîa'ya Haşebiyye itlâk etmesi (*Minhâcü's-Sünne*, C. 1, s. 6) bu münasebetledir. İbn Rüsteh'in *El-A'lâku'n- Nefîse*'sinde (s. 217, Leiden tab'ı) bunlara bu lâkabın verilmesi hususunda başka bir vak'a zikredilmekte olduğunu dahi biliyoruz. Muhammed bin el-Hanefiyye bu hâdiseden kurtulmuş idiyse de Muhtâr'ın katlolunmasından sonra yine Abdullah bin ez-Zübeyr tarafından tazyik olunduğundan Abdullah bin Mervân'ın davetiyle Şam'a hareket etmiş ve bu da Muhammed bin el-Hanefiyye'yi kendisine bey'at teklifinde bulunduğundan tekrar Mekke'ye avdet ve buradan Tâif'e rıhlet etmişti. Haccâc Mekke'de Abdullah bin ez-Zübeyr'i taht-ı muhasaraya aldığı zaman Muhammed bin el-Hanefiyye Abdülmelik'e bey'ata mecbur edildi. Ve birkaç sene sonra (80 [700] veya 81 [701]) tarihinde ecel-i mev'ûduyla vefat eyledi ki Muhtâr es-Sakafî'nin diğer ismine izâfetle Keysâniyye denilen bu mezhep erbabından bazıları kendisinin mehdî-i muntazar olup Medine dağlarından Rızvâ'da ber-hayat olduğunu ve bal ve su menbaları arasında yaşadığını kabul ile zamanı gelince zuhûr edeceğini söylüyorlardı. Meşhur şairlerden Küseyr İzzet ve Es-Seyyid el-Hamîrî dahi bu itikatta bulunduklarından hem mezhepleri gibi Muhammed bin el-Hanefiyye'nin vefat etmiş olduğunu kabul etmiyor ve Rızvâ Dağı'nda yaşadığı hakkında birçok Şiirler söylüyorlardı. Şiilerdeki "İmam Gaib-Mehdî-i muntazar" itikadı esas itibarıyla Keysâniyye'den alınmış olduğu gibi bunlardaki bedâ' dahi ilk defa Muhtâr tarafından ortaya konulmuştu. Şöyle ki Mus'ab bin ez-Zübeyr Kûfe'ye teveccüh eylediği zaman Muhtâr etrafındakilere kendilerinin muzaffer olacaklarını söylemişti. Mus'ab gelip kendilerini mağlûp edince etrafındakiler sözünün yalan çıktığını kendisine söyleyerek itiraz etmişlerdi. Muhtâr bunlara: "Siz Kur'ân-ı Kerîm'deki *"Yemhû'llâhu mâ yeşâu ve yusbitu ve indehu ummu'l-kitâb" ("Allahu Taâlâ dilediğini mahv ve dilediğini isbât eder ve her kitabın aslı olan levh-i mahfûz onun nezdindedir."* Sûretü'r-Ra'd) âyet-i kerîmesini okumadınız mı?!. yalanını te'vîle kıyâm eylemişti. İslâm dinine mensup olanlardan ilk defa nübüvvet iddia ile kendisine vahy geldiğini söyleyen bu Muhtâr'dır. Muhammed bin el-Hanefiyye Muhtâr'ın dinî efrâtına hitâm vermek üzere kendi imâmetini kabul edenler ile görüşmek üzere Kûfe'ye gelmek istemiş idiyse de Muhtâr elinden riyâsetini kaçırmak korkusuyla etrafındaki askerlere: *"Biz Mehdî olan*

Abdullah bin ez-Zübeyr biraderi Mus'ab vasıtasıyla Muhtâr'ı ortadan kaldırmış idiyse de Emevileri ve hatta bilumûm Arapların en zulümkarı olan Abdullah bin Mervân dahi Haccâc-ı Zâlim'i teslît ederek Abdullah bin ez-Zübeyr'in hayatına hitâm vermiş ve maddeten İslam âlemine hâkim olmuştu.

Birçok muharebât ile yorulmuş olan ashâb-ı umûmî birinci Velîd ve biraderi Süleyman zamanlarında mebânî inşası ve sâire ile teskin ediliyor idi. Bunları müteakip hilafet makamına geçen Ömer bin Abdülazîz ümmetteki salâh ve sükûnu temsil ediyor idi.

Fisk u fücûrdan dolayı Halî' Benî Ümeyye nâmını almış olan İkinci Yezid'in Sellâme ve Habbâbe nâmındaki sevgilileriyle dalmış olduğu sefâhat âlemi milletin ruhunda hasıl olmuş olan yeni meyelânları gösteriyordu.

İkinci Yezid'den sonra halife olan Hişâm zamanında Kûfelilerden on beş bin kişi Zeynelâbidîn nâmıyla marûf olan Ali bin el-Hüseyin'in oğlu Zeyd İbn Ali'ye bey'atla kıyâm eylediler ise de vuku bulan ma'rekede kendisini terk etmiş olduklarından Zeyd şehit düşmüştü[2].

Bu vak'ada Horasan'a firara muvaffak olan Zeyd'in oğlu Yahyâ dahi İkinci Velîd zamanında Cüzcan tarafında kıyâm etmiş idiyse de bu da pederinin akıbetine düçar oldu. Bu kıyâmlardan mütenebbih olan Emevilerden Birinci Velîd'in oğlu Üçüncü Yezid en faal ve kendileri için en tehlikesiz unsur olan Mu'tezile'ye istinaden İkinci Velîd'i katl ile yerine geçti ve selefinin aksine olarak diyânet ve takva

---

Muhammed bin el-Hanefiyye'nin bey'atını kabul edenlerdeniz. Lâkin Mehdî'nin alâmeti vücuduna vurulan kılıcın kendisine hiçbir tesiri olmamıştır." demiş ve bunu Muhammed bin el-Hanefiyye duymuş olmakla Mekke'de de kalmaya mecbur olmuş idi. Muhtâr'ın Hazret-i Ali'nin hemşiresi Ümmü Hânî'nin oğlu Ca'd ailesinden Hazret-i Ali'nin kerîmesi olmak üzere kabul ettiği ılgın ağacından mamûl eski bir kürsüye kutsiyet vererek kendi mensuplarına bunu Benî İsrail'in tabutu mesâbesinde telakkî ettirmiş olduğu meşhurdur.

2. Kûfelilerin Zeyd bin Ali'yi terk etmelerine sebep, Hazret-i Ebubekir ve Hazret-i Ömer hakkında kendisinden sordukları suale cevaben: Pederi Zeynelâbidîn'in bunları daima hayır ile yâd ettiğini ve kendisinin dahi bu fikirde bulunduğunu söylemiş olmasıdır ki Arapçada terk manasına gelen rafaza ve râfıza isminin Şiîlere verilmesine sebep dahi Zeyd'in bu vak'a esnâsında "Beni bıraktınız" manasına gelen "rafaztimûnî" demesi olmuştur.

ile iştihâr eyledi. Altı ay hilafet makamında bulunduktan sonra vefat ile biraderi İbrahim ve bundan sonra son Emevi Halifesi Mervân hükümdar oldu. Mervân'ın beş sene süren hükümdarlığı esnâsında kendiyle beraber Emevi hükûmeti de son nefeslerini yaşamış ve güya hükûmetine mukadder olan felaketler bu az zamana sığmayacakmış gibi yekdiğeri içinde bilâ fâsıla devam ile nihayet kendiyle beraber Emeviyye hükûmeti de itmâm-ı hayat ederek yerine Abbasiyye Devleti kaim olmuştur.

***

Muhtâr es-Sakafî'nin diğer ismine izâfetle Keysâniyye nâmını almış olduğunu söylediğimiz mezhep erbabı imametin sevki aralarında birçok ihtilafa düşmüşlerdir. Bunlardan bir kısmı Muhammed bin el-Hanefiyye'dan sonra oğlu Ebu Hâşim'in imametini kabul ile bunun vefatı esnâsında imameti Abbasilerin ilk iki halifeleri olan Abdullah es-Saffâh ve Ebu Cafer el-Mansûr ile İbrahim el-İmâm'ın pederleri olan Muhammed el-İmâm'a terk ettiğini veyahut doğrudan doğruya Benî Zîşân tarafından amcası Abbas'ın imameti tansîs edildiğini ve oğuldan oğula intikal etmek üzere İbrahim el-İmâm'a kadar gelip İbrahim el-İmâm'ın dahi imameti kardeşi Abdullah es-Saffâh'a vasiyet ettiğini söylüyorlardı. Herhangi tarîk ile olursa olsun Râvendiyye denilen bu mezhep erbabının imam tanıdıkları Muhammed el-İmâm ilk defa olarak Hicrî 109 [728]'da Horasan'a Ziyâd nâmında bir dâî göndermiş ve hasetsen bu dâîye Fatımîlere fart-ı muhabbeti ile marûf Nisabur ahalisinden Galib nâmındaki zat ile temasa gelmemeyi tavsiye etmişti. Bunun Merv'de katlolunması üzerine Ammâr İbn Yezid diğer bir dâî irsâl etmişti. Bu Ammâr Horasan'da hüsn-i kabul görmüş olmakla kendisine Haddâş nâmını vererek Hurremî dinini izhâr ile Horasanlılara yekdiğerlerinin kadınlarını kullanmaya müsaade etmiş ve oruç ve namaz ve hac gibi dinî vazifeleri te'vîl ile bunların imamın ismini bildirmemek ve kendisine dua etmek ve kendisini ziyarete gitmekten ibaret olan hususâtın birer remzî olduğunu söylemiş idi. Muhammed el-

İmâm'ın vefatında yerine geçen oğlu İbrahim el-İmâm dahi Ebu Hâşim Bekîr nâmında birini Horasan'a göndermiş ve bu da Merv'de nakîbleri ve dâîleri toplayarak Muhammed el-İmâm'ın vefatını bildirmiş ve İbrahim el-İmâm nâmına bey'at alıp Şia-i Benî el-Abbas nâmına cem' edilen paralarla beraber avdet etmişti.

Şia-i Benî Abbas'ın en mühim âmili olan Ebu Müslim-i Horasanî dahi Horasan ahalisi üzerinde senelerden beri işlemiş ve kendilerini tamamıyla Abbasilere rabtetmiş olduğundan Hicrî 129 [747]'da Merv'de Abbasi davetini izhâr etti. Son Emevi halifesi mezkûr Mervân'ın Horasan valisi bulunan Nasr bin Seyyâr siyahlar giyinmiş olan bu müsevvedeye mukavemet kabil olmadığını pek acı bir surette hissetmiş ve yalnız sahib-i davetin İbrahim el-İmâm olduğunu merkeze bildirmişti. Kâh Hicaz ve kâh Şam havalisinde ibadet ve inzivâ ile ömür geçiren bu sahib-i davet Şam köylerinden Hamîme'de tutulup Harran mahbesinde tesmîm edildiyse de Ebu Müslim Horasan'ı tutmuş ve gönderdiği kesîf bir ordu Mervân'ın Irak ordusunu münhezim etmiş ve Kûfe'de İbrahim el-İmâm'ın biraderi Abdullah es-Saffâh'a bey'at olunmuştu. Mervân'ın Musul ile Erbil arasındaki Zab Suyu kenarındaki mağlûbiyeti ise bu büyük inkılâbı tahkim ile Emevilerin hayatına hâtime çekmişti.

***

Abdullah es-Saffâh hilafetinin beşinci senesi tamam olmadan Enbâr'da vefat ile yerine biraderi Ebu Cafer el-Mansûr geçti. Amcaları Abdullah bin Ali'nin kıyâmını yine Ebu Müslim-i Horasanî vasıtasıyla bertaraf etti. Ve bundan sonra Abbasilere koca bir devlet bahşetmiş olan Ebu Müslim'in hayatına hâtime verdi. Ebu Cafer el-Mansur'un ârâmını [erâmını?] selbeden yegâne bir nokta vardı. O da Alevîlerden birçok parlak rakiplerin bulunmasıydı.

Emevilerin son günlerinde Benî Hâşim'in Tâlibî ve Abbasi zümreleri içtima ile kendilerinin duçar olmakta oldukları tazyikat ve takibatı ve Emevilerin siyasi zaaflarıyla beraber halkın kendileri-

ne olan meyil ve muhabbetlerini müzakere ile harekete geçmelerine karar vererek En-Nefsü'z-Zekiyye nâmıyla marûf Hazret-i Hasan'ın hafîdzâdesi Muhammed bin Abdullah'ı kendilerine reis intihâb etmişlerdi ki bu içtimada Cafer-i Sâdık ve En-Nefsü'z-Zekiyye'nin pederi Abdullah el-Mahz ve sâire gibi Tâlibî ayânıyla beraber Abdullah es-Saffâh ve biraderi Ebu Cafer el-Mansur'u diğer bazı Abbasi ayânı dahi bulunmuşlardı.

Ebu Cafer el-Mansûr bu içtimada kendisine bey'at etmiş olduğu En-Nefsü'z-Zekiyye'yi katl veya hal' etmek için teşebbüsâta geçti. Ve En-Nefsü'z-Zekiyye tagayyüb etmiş olduğundan Ebu Cafer el-Mansûr bunun pederi olup asrında Tâlibîlerin şeyhi olan mezkûr Abdullah el-Mahz'ı ve kardeşleri ve biraderzâdeleri ve çocuklarını derdest ettirerek Kûfe'de vefatlarına kadar hapsettirdi. Ve hüsün ve cemâlinden dolayı Ed-Dîbâc el-Asfar nâmıyla yâd edilen Hazret-i Hasan'ın diğer hafîdzâdesi Muhammed bin İbrahim'in üzerine bir üstüvâne bina ettirerek hayatına fecî bir surette hitâm verdi.

En-Nefsü'z-Zekiyye, peder ve akrabasının zincirler içinde Kûfe hapishanesine naklolunmuş üzerine esasen herkes tarafından mazhar-ı kabul ve ihtiram olmuş bir zat bulunmakla Medine'de zuhur ederek bilumûm ahali kendisine tab'iyet etti ki o tarihte Medine'nin en büyük âlimi olan İmam Mâlik dahi bu hususta halka müsait bir fetvâ vermişti[3]. Ebu Cafer el-Mansur'un bunun üzerine gönderdiği bir ordu ile Medine civarında vâki olan muharebede kendisi maktul düşmüş ve aynı ordu Basra'da kıyâm eden bunun biraderi İbrahim'i dahi Kûfe kurbunda mağlûp ederek şehit eylemişti. Harun zamanında kıyâm eden bunların biraderleri Yahyâ dahi Harun'un gadrine uğramıştı.

Me'mûn'un veziri Fazl bin Sehl'in mesaîsiyle Ali bin Musa er-Rıza'nın veliahdlığı akîm kalmıştı.

3. En-Nefsü'z-Zekiyye'nin hilâfeti daha evvel inikad etmiş olmakla Ebu Cafer el-Mansur'un hilâfetine gayr-ı sahîh nazarıyla bakılıyordu. Bir de pek çok faziletleri nefsinde cem' etmiş olan bu En-Nefsü'z-Zekiyye Muhammed bin Abdullah'ın Mehdî olduğu hakkında efkâr-ı umûmiyye tamamıyla hazırlanmış bulunuyordu. Kendi isminin Muhammed ve pederinin isminin Abdullah olması da bu itikadı takviye ediyordu. Çünkü *"Lev bakâ mine'd-dünyâ yevmun letavvelallahu zalike'l-yevme hattâ yeb'ase fîhi mehdînâ ev kaimünâ ismuhu ke-ismî ve ismu ebihi ke-ismi ebî"* (*"Eğer dünyanın ömründen bir gün bile kalmış olsa cenâb-ı Hak, ismi benim ismim ve babasının ismi babamın ismi gibi olan mehdî veya kaimimizi ba's edinceye kadar o günü uzatır"*) suretiyle olan hadis-i şerîf bu zâta hamlolunurdu.

Abbasilere rakip olan Alevîler birçok şehit verdikten sonra nihayet Muktedir halife zamanında İfrikıyye'de bir hükûmet tesisine muvaffak oldular.

Alevîler – Fatımîler nâmıyla yâd edilen bu hükûmetin ilk halifesi Ebu Muhammed Ubeydullah idi ki buna nispeten bu hükûmete Ubeydiyye Benî Ubeyd dahi denilir. Cafer es-Sâdık'ın oğullarından İsmail'in imametine kail olduklarından İsmailiyye nâmını da alırlar[4]. Aynı zamanda bunlara Seb'iyye dahi denilir. Zira bunlarca haftanın günleri ve semâlar ve kevâkib yeri olduğu gibi lutefâ-yı şerîat yani peygamberler dahi Adem, Nuh, İbrahim, Musa, İsa, Muhammed, İsmail bin Cafer olmak üzere yedidir. İmamların adedini dahi yedi adedi üzerinde tedvîr ederler. İmam-ı mestûre kail olduktan veyahut Kur'an'ın ve hadislerin asıl matlûb olan cihetleri batınları olduğunu iddia ettiklerinden kendilerine Batınîyye ve dâîlerinden Hamdân Karmat'a nisbeten Karamita ve Melâhide nâmlarını dahi alır.

Bunlara Hicrî 201 [817]'de Azerbaycan'da zuhur etmiş olan Babek'e nispeten Babekiyye ve Abbasilerin siyahpûş olmalarına zıt olmak üzere esnâ-yı kıyâmlarında Babekîlerin kırmızı libâslar giymiş olmalarından dolayı Muhammere dahi denildiği gibi Mecusilerin ibâhiyyûndan olan Mezdek ile mukadimâtında değil ise de neticede birleşmiş olmalarından dolayı Mezdek'in lakabından alınan Hurremiyye[5] ıtlâkına da ithal edilirler. Bunlara Ta'lîmiyye dahi denildiğini asla unutmamamız lazımdır. Çünkü mezheplerinin son şeklindeki mebdei halkı akli tasarrufâttan men ile İmam-ı Masum'un ta'mine rabtetmektir.

Fâtımîlerin birinci halifesi olan mezkûr Ebu Muhammed Ubeydullah'ın Hazret-i Ali'nin ahfâdından olup olmaması hakkın-

4. Hazret-i Ali'den başlayarak Cafer es-Sâdık'a kadar olan zevatın imâmetinde müttefik bulunan imamiyye Cafer es-Sâdık'dan itibaren iki fırkaya ayrılmışlardır. İmamiyye – İsnâaşeriyye Cafer es-Sâdık'tan sonra mahdumu Musa el-Kâzım ve Ali er-Rıza ve Muhammed el-Hâdî ve Ali es-Sâbir ve Hasan et-Tâhir ve Muhammed el-Mehdî'nin imâmetine kail olup on ikincileri olan Muhammed el-Mehdî'de tevakkuf etmiş etmiş olduklarından İsnâaşeriyye nâmını almışlardır. İsmailiye ise Cafer es-Sâdık'ın diğer mahdumu İsmail'i imam tanımışlardır. Bu İsmail her ne kadar pederi Cafer es-Sâdık'dan evvel ölmüş ise de pederi Cafer es-Sâdık tarafından bunun imâmeti tansîs edilmiş ve bu nasstaki faydanın da imâmetin bunun evlâdında kalamağı [?] olmuş olduğunu iddia ederler.

5. Hurrem kelimesi Arapça ihtiram-sevmek mastarından almak doğru değildir. Bu kelime Farisîdir.

da müverrihler arasında ihtilaf edilmiş ise de Abbasilerin bu rakip hükûmeti efkar-ı umûmiyyeden iskat etmek üzere birçok çalışmış oldukları nazar-ı itibara alınırsa bunların sıhhat-i nesebleri aleyhindeki tarihî rivayetler bi-hak şüpheli addedilir.

Bilumûm Şiîlerce yeryüzü imamdan halî olmamak kaide olduğundan maddi şevket ve kudrete mâlik olmadıkça imam mestûr kalarak halka ikame-i hüccet etmek üzere dâîleri zahir olur ve bu İmam Mektûm nâmına halkı davet ederler.

İsmail bin Cafer es-Sâdık'dan sonra İsmail'in oğlu Muhammed imam olup maddi iktidara mâlik olmadığı için zuhur edemeyerek mestûr kalmış ve bundan dolayı Muhammed el-Mektûm nâmını almıştı. Bilahare Muhammed el-Mektûm oğlu Cafer es-Sâdık ve sonra bunun oğlu Muhammed el-Habîb mestûr imaların üçüncüsü olmuştu.

Bunların dâîleri dahi Abbasilerin dâîleri gibi merkez hükûmetten uzak olmakla beraber cahil ahali ile meskûn olan aynı zamanda uzaklığından dolayı ahalisinin imamın ahvâline ıtlâğı mümkün olmayan yerleri intihâb ediyorlardı. Bunların en mühim dâîleri olan Kûfeli İbrahim Rüstem bin el-Hüseyin bin Hûşeb nâmındaki bir dülger İmam Hüseyin'in türbesini ziyaret maksadıyla Yemen'deki Cend'den gelmiş olan Muhammed bin el-Fazl nâmındaki zengin bir Şiî'nin esnâ-yı ziyarette pek hararetle ağladığını görerek kendisine hulûl etmiş ve Mehdi'nin Yemen'de zuhur edeceği hakkında birçok rivayetlerde bulunarak buna "Hulûlî" ve kendisine "El-Mansur min Âl-i Ahmed" unvanını verip bununla Yemen dağlıklarında kâin Adanlâa'ye gelmişti. Bunlar burada Benî Musa denilen Şiîler arasında ikametle zahiren zühd ve ibadet izhârıyla halkı karîben Yemen'de zuhûr edecek olan Mehdi'ye davet etmeye başladılar. Ahaliye birçok silah ve hayvan cem' ettirerek Mehdi'nin zuhuru zamanı gelmiş olduğunu ilan ettiler. Irak Şiîlerinden dahi kendilerine inzimam edenler olduğundan büyük bir kuvvet kesbederek Irak'ı yağma etmeye başladılar. İbn Hûşeb bu câhil muhitte izhâr-ı batın etmiş olduğundan aralarında "Leyletü'l-efzah?" ve "Evlâdu's-safve?" ve

vâlide ve kız kardeşi ve kendi Kerimelerini istimâl ve iştirak-ı zevcât ve tatil-i şerîat şetm-i enbiyâ gibi ibâhacılıklar meydana çıktı. İbn Hûşeb Mağrib muhitini dahi maksada muvafık bulmuş olmakla buraya da Hulvânî ve Ebu Süfyân nâmında iki dâî göndermiş ve bunların vefatından sonra arkadaşlarından San'alı Ebu Abdullah eş-Şiî'yi irsâl eylemişti. Ebu Abdullah eş-Şiî evvelâ Mekke'ye gidip Kütâme hacılarına takarrub ile bunların âl-i beyte olan muhabbetlerini tezyîd etmiş ve izhâr ettiği zühd ve ibadetle fevkalâde hürmet ve muhabbetlerini celbetmişti. Bunların avdetlerinde kendileriyle beraber Mısır'a kadar gelmiş ve İfrikıyye hükümdarı olan Benî Agleb'e karşı olan vaziyetlerinin müsait olduğunu öğrenerek kendilerinden birçok malûmat almıştı. Mısır'da bunlara veda ederken burada kendisinin talim maksadıyla kalacak olduğunu söylemiş ve bu maksadı için kendisini kendi memleketine şiddet ve hürmetle davet ettirmeye muvaffak olmuştu. Hicrî 280 [894]'de Kütâme'ye vâsıl oldukları vakit Ebu Abdullah eş-Şiî'yi misafir etmek için herkes tehalük gösteriyor ve aralarında nizâ zuhur ediyordu. Ebu Abdullah eş-Şiî bu nizâyı bertaraf etmek ve aynı zamanda bundan istifade eylemek üzere Feccu Ahyâr denilen mevkie ineceği ve âsârda Mehdi'nin Kütmân'dan müştak bir isimle yâd edilen Kütâmeliler arasında Feccu Ahyâr'da zuhur edeceğini söyleyerek kendisince meçhul olan bu muhitte bu nâmda mevkiini bilmesiyle bu haberinin sıhhatine cümlesinin kanaatlerini celp eyledi. Mağriblilerce Ebu Abdullah el-Maşrıkî nâmını alan bu dâînin etrafına Berberlerden gelenler günden güne çoğalmaya başladı. Benî Agleb'den İbrahim-i Sânî Mîle valisi vasıtasıyla Ebu Abdullah el-Maşrıkî'ye dair malûmat talep etmiş idiyse de bu vali bunun zühd ve ibadet erbabından olduğunu söyleyerek kendisinin ehemmiyet-i siyasiyyesi olmadığını bildirmişti. Bilahare Ebu Abdullah'ın bazı kasabalara temellük etmesi üzerine İbrahim-i Sânî on iki bin kişilik bir orduyla bunun üzerine oğlunu göndermiş ve Ebu Abdullah'ı münhezim etmişti. İbrahim'in vefatı ve oğlu Ebu el-Abbas'ın katlinden sonra hükümdar olan Ziyâdetullah-ı Sâlis'in

hükûmet umûruyla alakadar olmamasından istifade ile Ebu Abdullah el-Maşrıkî Mehdi'nin hurûcu takarrub ettiğini ve yeryüzüne mâlik olacağını ilan etmeye başladı. Aynı zamanda ilk Fatımî Halifesi Ebu Muhammed Abdullah el-Mehdi'yi garba davet eyledi. Bağdat Halifesi Muktefî bu davetten haberdar olup küçük çocuğu Ebu'l-Kasım Nizar ile tâcir kıyafetinde firara muvaffak olan Ubeydullah'ın derdest edilmesi için her tarafa emirler vermiş ve kendisi Mısır'da derdest edilmiş idiyse de Mısır Valisi İsa en-Nûşrî'nin sû-i tedbiri yüzünden tahlîs-i girîbân ile Garb Trablus'una girmeye muvaffak olmuştu. Yanında bulunanlardan Ebu Abdullah eş-Şiî'nin biraderi Ebu el-Abbas'ı Kayrevan'a gönderdi. Ziyâdetullah-ı Sâlis Mehdi'nin gelmekte olduğunu haber almış olmakla Ebu el-Abbas'ı tevkif ettirdi. Ve kendisinin de tevkifi için Trablus valisine emir vermiş idiyse de Ebu el-Abbas'ın tevkifini haber alan Mehdi buradan Kastîle'ye ve Kastîle'den de Benî Müdrâr'ın taht-ı idaresinde olan Sicilmâse'ye gelmişti. Ziyâdetullah o tarihte Benî Müdrâr hükümdarı olan Elyesa' bin Müdrâr'a bu adamın Ebu Abdullah eş-Şiî tarafından Mehdiliği ilan edilen kimse olduğunu bir mektup ile bildirmesi üzerine Elyesa' tarafından derdest edilerek hapse ilka edildi. Bu esnâda Ebu Abdullah eş-Şiî ise Ziyâdetullah'ın elinde bulunan beldelerden Mîle ve Satif ve sâireyi elde etmiş bulunuyordu.

Ziyâdetullah kırk bin kişilik bir ordu tertip ile Ebu Abdullah eş-Şiî üzerine göndermiş idiyse de bu ordu mağlûp olmuş olduğundan Ebu Abdullah'ın ehemmiyeti artmış ve iktisâb ettiği yeni kuvvetler ile Tibne ve Belzeme beldelerini dahi elde etmişti. Ziyâdetullah'ın tekraren gönderdiği on iki bin kişilik bir orduyu dahi mağlûp eden Ebu Abdullah'a karşı Hicrî 295 [908]'te üçüncü defa olmak üzere diğer bir ordu daha sevk edilmiş idiyse de bu ordu mağlûp olmakla zaten sefahate mecbur olan Ziyâdetullah tesirinden kendisini tamamıyla îş u nûşa kaptırmış ve neticeten Ebu Abdullah bu hükûmetin elinde bulunan - merkez hükûmetten başka - bütün beldeleri istilâ etmişti. Ebu Abdullah'ın Benî Agleb'den İbrahim-i Sânî tarafın-

dan gayet güzel bir mahalde bina edilerek merkez hükûmet ittihaz edilmiş olan Rakkade üzerine hareket etmesi sebebiyle yine birçok muharebeler vâki olup Ziyâdetullah Mısır'a firara mecbur olmuş ve Hicrî 296 [909]'da Ebu Abdullah nihayet bu hükûmetin merkezini de elde etmişti.

Ziyâdetullah tarafından Kayrevan'da evvelce tevkif edilmiş olan Ebu Abdullah eş-Şiî'nin büyük biraderi Ebu el-Abbas bu sırada Rakkade'ye gelmiş olmakla bunu ve Ebu Zâkî Temmâm bin Meârik'i yerine bırakarak büyük bir ordu ile Mehdi'yi kurtarmak üzere Sicilmâse'ye doğru hareket etti. Benî Müdrâr Hükümdarı Elyesa' Mehdi'yi tazyik ile vürûd etmekte olan Ebu Abdullah eş-Şiî ile alakası bulunduğunu itiraf ettirmek istediyse de Mehdi inkarda ısrar ediyordu. Mehdi'nin tazyik edilmekte olduğunu haber alan Ebu Abdullah Elyesa''ya vaatlerde bulunarak mektup yazmış ve bu suretle Mehdi'nin hayatını kazanmıştı. Sür'at-i mümküne ile gelen Ebu Abdullah'ın ordusu şehre girip Mehdi ve oğlunu mahbesten çıkarmaya muvaffak olmuş ve bu muvaffakıyetle sevinçlerinden ağlamaya başlamış idiler. Burada kırk gün kadar ikametten sonra Elyesa'yı mağlûp ederek Hicrî 297 [910]'de Rakkade'ye avdet ettiler ki bu suretle Benî Agleb ve Benî Müdrâr ve Tâherüt'te bulunan Benî Rüstem hükûmetleri ortadan kalkıp bunlara Mehdi vâris oldu. Ubeydullah el-Mehdi'nin Rakkade'ye duhûlunu İbn Hânî şu:

Halle bi-Rakkadeti'l-mesîh
Halle bihâ Adem ve Nuh
Halle bihâ'llahi zû'l-me'âlî
Ve küllü şey'in sivâhu riyh[6]
beyitleriyle tebrik etti.

***

6. Rakkade'ye Mesîh hulûl etti. Oraya Âdem ve Nûh hulûl etmiştir. Oraya me'âlî sahibi olan Allah hulûl etti ki onun gayrısı rüzgârdan ibarettir.

Umûr-ı idareyi eline alan Mehdi Ebu Abdullah eş-Şiî ve biraderi Ebu el-Abbas'ı hiçbir işe müdahale ettirmemekteydi. Ebu el-Abbas bundan müteessir olarak Mehdi aleyhinde güft u gûya başlamış ve biraderi Ebu Abdullah eş-Şiî'yi de kendisine imâle eylemişti. Ebu el-Abbas halkı kendisine davet etmiş oldukları Mehdi'nin bu Ebu Muhammed Ubeydullah olmadığını ve çünkü Mehdi olan zatın keramet ve âyât-ı bâhire sahibi olması lazım olduğunu söyleyerek birçok kimselerin rabıtasına halel verdi ve Kütâme şeyhu'l-meşâyıhı Ebu Musa Harun bin Yunus Mehdi'den bir keramet talebine kıyâm ettiğinden Mehdi kendisini katletti. Ebu Abdullah zaten Mehdi'nin kendi ve biraderi hakkında şüphelenmekte olduğunu bildiğinden kendilerini dahi katletmesinden korkuya düşerek Ebu Zâkî Temmâm bin Meârik ile ittifak ile Mehdi'nin katline karar verdiler. Bu karardan haberdar olan Mehdi bunların her üçünü aynı günde katlettirerek kendi hayatını kazanmaya muvaffak oldu. Ve bu devletin teşekkülünde en büyük âmil olan Ebu Abdullah eş-Şiî de Ebu Müslim-i Horasanî'nin akıbetine uğradı.

Mehdi bundan sonra erbab-ı servetin emvâlini müsadereye başlayıp kendisine veliaht yaparak El-Kaim tesmiye ettiği oğlu Ebu el-Kasım Nizar'ı bu işe memuru etti. Bir ordunun başında bulunan Ebu el-Kasım her beldeye gidip servet ve silah ve emtiaya dair her ne bulursa alıyor ve vücûh ve eşrâf ve fukahâ ve muhaddisîni katl ile cehele-i nâsı bırakıyor ve şehirlerin kalelerini hedm ettiriyordu. Cehele-i nâs vasıtasıyla bazı ulemâ ve fukahâyı yataklarında bile katlettirmişti. Benî Bistâm ve Âl-i Furat gibi Bağdat Şiîleri bu sırada Mehdi'nin Mağrib'de zuhur ile kabirlerindeki ölüleri diriltmekte olduğunu söylüyor ve Horasan'daki dâîleri Muhammed bin Ahmed eş-Şefî de Âl-Sâmân'dan Nasr-ı Sânî bin Ahmed nezdinde bu cins erâcîf neşrediyordu. 300 [913] tarih-i Hicrî'sinde Mehdi'nin Mağrib'de zuhur edeceğine dair sahib-i risaletten birçok rivayetler zuhur etmeye başlayarak "şemsin mağribden tulûu" hakkındaki hadis-i şerîf Ebu Muhammed Ubeydullah el-Mehdi'ye hamledildi.

Fatımîlerin birinci imam-ı zahirleri olan bu Ebu Muhammed Ubeydullah el-Mehdi ulemâ ve fukahâyı katle devam etmekle beraber dâîlerini her tarafa gönderiyor ve bunlar muhtelif tabakalara göre telkinâtta bulunup Ubeydullah'ın Mehdi ve peygamber ve halik v e rezzâk olan Allah olduğunu neşir ile halkı kendisine davet ediyor ve herkesten ahd u mîsâk alıyor idiler. Ahali bu telkinâttan bıkıp inkara kalkacak olurlarsa dâîlerin kendi emri hâricinde hareket etmiş olduklarını söyleyerek bazen bunları da hapis ve katl ediyordu. Bunun vefatında yerine geçen oğlu El-Kaim ise pederinden daha fena hareketle enbiyâ-yı kirâma alenen şetm etmeye başladı. İfrikıyye ve pederinin merkez-i hükümet olmak üzere bina etmiş Mehdi'ye şehirlerinin sokaklarında "El-anû Âişe ve ba'lehâ-Âişe (radîhâ) ve zevcine" (hâşâ) lanet ederek ve "El-anû el-gâr ve men hevâ-Gara ve gardakilere lanet ederek" diye haykırışmaya başladılar. Ulemâ ve fukahâ bir kimse bırakmadılar ve Batınîlik izhâr etmiş olduklarından dâîlerden Ebu el-Esved ve Ebu Tâat kendi kızlarıyla izdivaç ettiler. Bu ahvâlden gayr-i memnun olanlardan birçok kimseler Hâricîlerin İbâdiyye kısmından olup cibâlde mütehassın olan Ebu Yezid Muhalled bin Kendâd nâmındaki gayet yaşlı bir ihtiyara bey'at etiler ve Mehdi'nin oğlu El-Kaim'in bunların üzerine gönderdiği askeri mağlûp ettiler.

Fevkalâde ihtiyarlığından dolayı at üzerinde duramadığından merkebe râkib olmuş olmakla Sahibu'-Hımâr denilen Ebu Yezid el-Hâricî bu muvaffakiyet üzerine teksîr-i kuvvet etmiş olmakla dağlardan çıkıp şehirleri istila etmeye başladı ve her tarafta mukabeleye kıyâm eden askerlerini mağlubiyete duçar ederek İfrikıyye şehrine girmeye muvaffak oldu. Ve merkez-i hükümet olan Mehdiyye'yi de muhasara etti. Elde etmemiş olduğu Mehdiyye ile İskaliye ve Trablus şehirleri kalmıştı. Hükümdar El-Kaim duçar olduğu felaketten müteessiren Mehdiyye'nin muhasarası esnâsında vefat ile yerine oğlu Ebu Tâhir İsmail geçti ve pederi El-Kaim ve büyük pederi Mehdi'nin hareketlerini takbih ederek halkın itikadiyâtına taarruzda bulunmayacağına dair yemin etti. Ebu Yezid el-Hâricî'nin ahaliyi

İbâdî mezhebini kabule icbâr etmekte olması; itikadiyâta taarruz etmeyeceğine dair müekkiden yemin etmiş ve bu hususta şahitler ikame eylemiş olan Ebu Tâhir'in tercih edilmesine sebep oldu ve kendisiyle birleşen halk Ebu Yezid el-Hâricî'yi ortadan kaldırdı. Ebu Tahir bidayette ifâ-yı vaat ile adl ve insaf ile hareket etmiş ve dâîlerin sakallarını keserek her bir tarafa nefyetmiş ve sahâbe-i kirâma sebbettiği işitilen kimsenin derhal katledilmesi emriyle muhaddislerin tahdîs-i ehâdîs etmelerine ve ahalinin Ramazan'da teravih namazı kılmalarına müsaade eylemişti. Ebu Tâhir halkın nâil olmuş olduğu bu sükûn-ı nisbî esnâsında Ebu Yezid'in kıyâmı gibi bir kıyâm ve isyan vukuu endişesiyle dâîleri hareket edemeyecek bir hale getirdi. Bundan başka bir korkusu kalmamış olduğundan peder ve büyük pederinin mesleğinde olup bu mesleği hakiki surette terk etmemiş olduğunu göstermekte gecikmeyerek camide kendi hususi ulemasına mahsus bir halka teşkil ettirdi ki bu halkaya dahil olanlar Eflatun, Batlamyus, Aristo gibi Yunan feylesoflarına ait felsefî mesâili müzakere ettiriyorlardı. Bunun yedi seneden ziyade devam eden müddet hilafetinden sonra genç oğlu Ma'ad el-Mu'iz Lidinillah nâmıyla halife oldu. Bunun dâîleri Mısır'da Benî Ahşid'den Muhammed bin Togaç'in küçük oğullarına niyâbet tarîkıyla idare-i hükûmet etmekte olan meşhur siyahî Kâfûr'ı kastederek Hacer-i Esved zâil olunca Mevlana el-Mu'iz Lidinillah bütün yeryüzüne mâlik olacaktır.." diyorlardı. 356 [966]'da Kâfûr'un vefatıyla zaten kâfi derecede dâîler tarafından manen fethedilmiş olan Mısır El-Mu'iz'in pederi Ebu Tâhir İsmail el-Mansur'un kölesi meşhur Cevher vasıtasıyla El-Mu'iz nâmına istilâ edildi. Ve ilk defa İbn Tulun Camii'nde müezzin Şiî Şiarı olan "Hayya alâ hayrı'l-amel" diye nidâ etmekle başladı ve namazlarda besmele cehren okundu. Mısır'da kesb-i istikrar eden Cevher Efendisi El-Mu'iz için Kahiretü'l-Mu'iziyye'yi binaya mübaşeret etti ve El-Mu'iz Mehdiyye'den hareketle Hicri 362 [973]'de Kahire'ye nakl-i hükümet eyledi. Mehdi'nin Rakkade'ye girmesini suret-i tebriğini yukarıda zikredilmiş olan Endülüslü şair Muhammed bin Hânî Mu'iz hakkında da dahi:

Mâ şi'te lâ mâ şâet'i'l-akdâr
Fa-hkim fe-ente'l-vâhidu'l-kahhâr[7]

demişti. Mehdi olup bütün yeryüzüne mâlik olacağını dâîleri vasıtasıyla neşreden bu Mu'iz Mısır'a girdikten sonra günlerce sarayında ihtifâ ile mugaddî taamlar yiyerek vücudunu beslemiş ve bazı yağlar kullanarak beşeresini ıslâh etmiş ve bilahare başına ve yüzüne yıldız gibi parlayan cevâhir ve yakutlar takarak yeşil ipekten yaptırılmış olan tahta oturmuş ve kendisinin esnâ-yı gaybûbetinde semâda nezdi'llahide olduğunu imâ eder bir lisan kullanarak erkek ve kadın birçok casusları vasıtasıyla asker ve ahaliden herkese dair almış olduğu malûmatı semâvî haberler suretiyle göstermiş ve avâmın gözlerini doldurmuştu.

Bunun vefatında oğlu El-Azîz[8] ve bilahare El-Azîz'in on bir yaşındaki oğlu El-Hâkim Biemrillah halife olmuş ve bundan sonra da bunun oğlu Ez-Zahir li-İ'zâz Dinillah makam-ı hilafete geçmişti. Ez-Zahir'in vefatında oğlu El-Mustansır pederinin yerine oturmuştu ki Hasan Sabbah'ın ve Nâsır-ı Hüsrev'in imamı olan da bu Mustansır-i Alevî'dir.

***

Yukarıda İbn Hûşeb'in Yemen ve garp devletlerinde büyük bir âmil olduğunu söylemiştik. Bunun taraftarlarının Bahreyn cihetlerindeki tesirâtı da çok şâyân-ı dikkat olmakla bervech-i âtî zikrolunur.

7. Kaderin dilediği gibi değil; sen kendin dilediğin gibi hükmet. Çünkü vâhid ve kahhâr sensin!..

8. El-Azîz'in veziri Yakub bin Kilis Mu'iz'den ve El-Azîz'den rivayeten *Sahîh-i Buharî*'nin nısfı hacminde bir İsmailî fıkhı vücuda getirmiş ve bunun neşri için birçok malî fedakârlıklar etmiştir. Cami-i Atîk (Cami-i Amr)'da bu kitap tedrîs ediliyor ve bundan başka bir kitap ile fetvâ veriliyordu ve Ehl-i Beyt'in ulûmunu tedrîs için sarayda hususî dershaneler küşâd ederek mezheb-i İsmailî'nin intişârı için çalışıyorlardı. Yakub bin Kilis'in cem' etmiş olduğu kitaptan başka bir kitap okumak memnû idi. Nezdinde İmam Mâlik'in *El-Muvattâ*'ı bulduğu bir kimseyi darp ile El-Kahire sokaklarında teşhir etmiş idi. Bunların fıkıhlarına göre mirasta kız çocuk infirâd ettiği zaman meyyitin bütün malına kesb-i istihkak ederdi ki bununla kerîme-i Nebevî Hazret-i Fâtıma ırsen münferit olduğunu bu suretle Fâtımî olan bu devletin hakk-ı hilâfete istihkaklarını te'yid etmek isterlerdi.

İbn Hûşeb Yemen'de çalışırken[9] bunların Bahreyn'deki dâîleri Yahyâ bin Mehdi kendisinin Mehdi'nin adamı olduğunu söyleyerek karîben Mehdi'nin hurûç edeceğini ve bundan dolayı hazırlanmaları lazım geldiğini bildiriyordu. Kendisine tabiiyet etmiş olan sekiz yüz kişiden zekat alarak gaybûbet etti. Bir müddet sonra tekraren gelip Mehdi lisanından bunlara ber-vech-i zîr beyânatta bulundu:

"Her şeyin batını vardır. Ve Mehdi'nin havâssına hiçbir şeyi haram değildir. Mehdi bunlara her şeyi helal kılmıştır. Ve mümine kardeşini gerek malına gerek ehil ve iyâline iştirak ettirmemek helal olmaz alamet-i iman bu hususâta karşı gönül rızasıdır." Bu dâîye icabet edenlerden birisi unculukla iştikal eden ve cehl ve fıskıyla marûf olan Cennâbalı Ebu Sa'îd Hasan bin Behrâm el-Cennâbî idi. Ebu Sa'îd el-Cennâbî bir gün bu dâî Yahyâ ile arkadaşlarından İbrahim es-Sâig nâmında birini hanesine davetle yemek yedirmiş ve yemekten sonra refikasıyla bu Yahyâ'yı evde bırakıp Yahyâ arzu gösterdiği takdirde mümânaatta bulunmamasını zevcesine tenbih eylemişti. Bahreyn Valisi İbrahim es-Sâig vasıtasıyla bu hadiseye muttali olup icrâ-yı tahkikat ettirmiş ve neticede bu hareketin vâki olduğu tahakkuk etmekle Yahyâ'yı darp ettirmiş ve sakal ve saçlarını tıraş ettirerek bırakmıştı. Ebu Sa'îd ise bu sırada Cenâbâ'ya firar etmişti. Yahyâ bin Mehdi buradan Arap kabileleri içerisine giderek birçok kimseleri kendisine rabtetmiş ve Ebu Sa'îd dahi Kûfe ve sâir mahallere seyahatten sonra sahib-i davet olarak kendisine nispeten Batınîlerin Karamita nâmını almış oldukları Karmat lakabıyla marûf olan Hamdân bin Eş'as ve sâire ricâl davet ile beraber avdet eylemişti. Ebu Sa'îd el-Cennâbî'nin avdetinden sonra Yahyâ dahi Bahreyn'e gelmiş ve kesb-i kuvvet eylemişlerdi. Ebu Sa'îd el-Cennâbî Yahyâ'yı katl ile Karamita'ya reis olmuştu. Hicr ve El-Ahsâ ve Katîf ve sâir mahalleri istilâ ile kendisinin Mehdi'nin halifesi olduğunu ve Mehdi'nin dahi Hicrî 300 [913] tarihinde hurûç ile yeryüzünün tamamına mâlik olacağını neşr ve işâe ediyor ve etrafındakilere Bağdat'ın

9. Yemen'de Menaha'da Davudiye, Mekâreme nâmıyla yâd edilen elyevm bunların bakıyyesi bulunduğu mesmûumuz olmuştur.

köşklerini vaat ile buraya kendisiyle beraber gireceklerine dair kat'î sözler söylüyordu. Halbuki bu tarihte bir köle tarafından kendisini hamamda katledilerek vaatlerinin kizbi meydana çıktı. Bağdat halifesi Muktedir Ebu Sa'îd el-Cennâbî'ye kendisinin Mehdi'nin halifesi olduğunu iddia ile beraber Yemâme'de Alevîlerden Âl-i Ahîsar'ı [Âl-i Uhaysar?] esir aldığını ve sâir mahallerde birçok Alevîleri katlettiğini söyleyerek harekatı tenkit ile beraber mezheplerinin bozukluğunu münasip bir lisan ile yazmış ve bu sırada Ebu Sa'îd katledilmiş olduğundan Ebu Sa'îd'in yerine geçmiş olan küçük oğlu Ebu Tâhir Süleyman halifenin bu mektubunu almış ve cevap olmak üzere Hicr ve Katîf ahalisinin bunlara iştirak-ı zevcât ve tatil-i şerâi ve sâire gibi isnadâtta bulunmuş olmalarından dolayı üzerlerine hareket edildiğini söyleyerek beyân-ı mazeret etmişti. Buna cevaben halife tarafından sıdk-ı müddealarını ispaten ellerinde bulunan üserânın ıtlâk edilmesi lazım olduğunu bildiren ikinci bir mektup alan Ebu Tâhir, otuz bin kadar esiri azad etmiş ve pederinin fezâyıhını unutturmak için zahiren kavâid-i İslamiyye'ye riayetkar görünmüştü. Bağdat Şiîlerinde Benî Bistâm ve sâire Ebu Tâhir'i harekete getirmek için uğraşıyor ve Ebu Tâhir'in hüccetullah ve karîben Bahreyn'de zuhur edecek olan Mehdi'nin halifesi olduğunu işâa ediyor idiler.

Kûfe ve civarında bulunanlardan birçok kimseler Mehdi'nin zuhurundan evvel Mehdi diyarında bulunmak üzere Bayreyn'e hicret ediyorlardı. Ebu Tâhir'in hürmet etmekte olduğu Bağdat Veziri Ali bin İsa'nın vezâretten çekildiğini Bağdat ve Kûfe Şiîleri derhal Bahreyn'e kuş uçurmak[10] vasıtasıyla haber vermeleri üzerine Ebu Tâhir birden bire Basra'yı bastı ve Kûfe üzerine yürüdü. Adem-i muvaffakıyetle neticelenen bu hareketlerden sonra Ebu Tâhir Hicr 317 [930]'de terviye günü Mekke'yi basıp hacıların mallarını alarak kendilerini Mescid-i Harâm'a ve Beyt-i Şerîf'e iltica ve dehalet edenler dahi dahil olduğu halde umûmen katl ile maktulleri Zemzem Kuyusu'na doldurdu. Estâr-ı Kâbe'ye yapışanlara: "Ey eşekler!..

10. İbn Esîr tarihinde, C. 8, s. 140 ve C. 11, s. 168, tab'-ı Mısır, H. 1301 [1884] ve *Er-Ravzateyn*, C. 1, s. 204, tab'-ı Mısır, H. 1287 [1870]'de bu hususta malûmat vardır.

Sahibinizi *'Ve men dahelehu kâne âminen-Harâm'a dahil olan emin olur.-* Sure-i Âl-i İmrân' diyorken siz şimdi emin misiniz?!.. Sahibinizin kizbini gördünüz mü?.." diyor ve eniştesi Ebu Hafs Ömer bin Zerkan dahi Haccâc katliam edilirken Beyt-i Mükerrem'in önünde râkib olduğu at üzerinde gülüyor ve bir taraftan da Kureyş suresini okuyarak bu sûre-i şerîfenin sonundaki *"Âmenehum min havf"* cümlesi üzerinde tevakkufla "Sizi bizim havfımızdan emin edemedi batın zahir oldu. Ey Mekkeliler Bahreyn'e haccedin. Ve pişman olmadan evvel Ahsâ'ya hicret edin…" diye söyleniyordu. Bunlar Beyt-i Mükerrem'in kapısını koparmış ve Hacer-i Esved'i mevzû' olduğu mahalden çıkarmış idiler. Altın oluğu dahi çıkarmak istemiş idilerse de bu maksatla Beyt-i Mükerrem'in üzerine çıkmış olan kimse aşağı sükut ederek öldü. Alevî ve Hâşimîlerden binlerce kimseleri esir almış ve Mekke'deki haneleri dahi yağma etmiştiler. Kâbe-i Muazzama'nın kisvesi dahi aralarında taksim edildi. Ebu Tâhir bu hareketlerini imamı Fatımîlerin birinci halifesi Ebu Muhammed Ubeydullah el-Mehdi'ye tebşîr ettiyse de âlem-i İslam'ın kıblegahına karşı vuku bulan bu taarruzu müdafaa edemeyecek olan Ubeydullah Ebu Tâhir'i tel'în etmeye mecbur oldu ve Ebu Tâhir'in bu hareketiyle Şiası hakkında isnat olunan küfür ve ilhâdın meydana çıkacağından pek muhık olarak endişeye düştü.[11]

Ebu Tâhir'in Hicrî 326 [938]'de Bahreyn'e avdetinde aralarında ihtilaf zuhur etti. Ebu Sa'îd el-Cennâbî'nin havâssından olup esrâr-ı davete muttali olanlardan İbn Senber Ebu Hafs eş-Şerîk nâmındaki rakibini ortadan kaldırmak için İsfahan Mecusilerinden Zekîre'ye esrar ve alametleri tevdî ile kendisinin sahib-i davet olduğunu Ebu Tâhir dahi dahil olduğu halde bütün Karamita'ya kabul ettirmeye muvaffak oldu. Ebu Tâhir etrafından Bahreyn'e davet etmiş olduğu Karamita'ya bu Zekîre'yi ber-vech-i âtî takdim ve tarif etti:

"Ey ma'şer-i nâs! Biz sizin temâyülâtınıza göre Muhammed, Ali, Muhammed bin İsmail, Mehdi'yi zikir ile efkarınıza hulûl ediyorduk. Bunların hiçbirinin aslı yoktur. Sizden ve sizden evvelkilerden

11. Ebu Muhammed Ubeydullah el-Mehdi'nin Ebu Tâhir'e yazdığı cevabın metni zeylde münderiçtir.

altmış seneden beri saklamakta olduğumuz sır bugün zahir oldu. Sizin ve bizim Allah'ımız ve Rabb'imiz işte budur. Size ve bize ikab edecek olursa icrâ-yı adalet etmiş olur. Af ile muamele edecek olursa lütuf etmiş olur... Yalancı adam, Nuh, İbrahim, Musa, İsa, Muhammed'e lanet edin…"

Bunların riyâset mahalline geçmiş olan Zekîre'nin emriyle Mehdi'ye de olduğu gibi burada dahi sokaklarda alenen enbiyâ-yı kirâma lanet ediliyor ve Mushaf-ı Şerîf yakılmakla beraber bir taraftan da sâir-i kütüb-i semâviyye ve Mushaf'ın yapraklarıyla istincâ edilmek gibi ihanetler cereyan ediyordu. Vâlideler ve Kerimeler ve kız kardeşler ve sâir mehârim ve livâtanın ibâhası ilan edildi. Zekîre ve Ebu Sa'îd el-Cennâbî ailesinden ve askerî kumandanlarından her gün beş on kişiyi diyar-ı ademe gönderiyordu. Herkesin hayatı bunun elindeydi. İstemediği bir kimseyi kendi biraderinin eliyle katlettiriyordu.

Ebu Sa'îd el-Cennâbî'nin damadı mezkûr Ömer bin Zerkan'ı öldürdükten sonra bunun zevcesi Zeyneb'i intihâb etmiş ve çocuğunu dayısı Ebu Tâhir'e boğazlatmıştı.

Zekîre Ebu Tâhir ve diğer beş biraderini dahi katletmek ve riyâsette infirâd eylemek istiyordu. Ebu Tâhir ve biraderleri bundan haberdar olarak Zekîre'yi katlettiler. Ve hemşireleri Zeyneb Zekîre'nin ciğerini yemek suretiyle intikam aldı. Ebu Tâhir Zekîre'nin katlinden dolayı bir hadise çıkmasın diye rüesâya birçok mal tefrik ile âdeti hilafında olarak izhâr-ı temelluk etti. Ve bir müddet Hicr'de tevakkuf ile etrafa taarruzu terk etti ve Mekke'den Hicr'e nakletmiş olduğu Hacer-i Esved'i yirmi iki sene sonra Mekke-i Makerreme'ye iade etti.[12]

Ebu Muhammed Ubeydullah el-Mehdi'nin oğlu El-Kaim tarafından kendisine sır ve hakikat daveti bildiren *"El-Belâgu's-sâbi' ve'n-nâmûsu'l-a'zam"* yazılmış olan Ebu Tâhir Zekîre'ye teslim-i umûr etmesi sebebiyle vâki olan fezâhatler yüzünden efkar-ı

12. Nâsır-ı Hüsrev *Sefernâme*'sinde görüldüğü vechile (s. 125, Berlin tab'ı), bunlar Hacer-i Esved'i her taraftan insanları kendine cezbeden insan mıknatısı zannederlerdi.

umûmiyyeden fena halde sükut etmiş ve her ne kadar bu hatayı te'vîl ile yine Mehdi nâmına davete kıyâm eylemiş idiyse de bir muvaffakıyet elde edememişti. En mühim rüesâdan olan Ebu el-Gays el-İclî ve "Merâtib-i Hams'tan?" olan diğer birçok reisler kendisinden ayrılmıştı. Nihayet Abbasilerin ilk âciz ve zayıf halifeleri olan Er-Râzî'den hüccâc kervanlarını muhafaza memuriyetine tayini istemiş ve harekat-ı sâbıkasından dolayı af talebine mecbur olmuştu.

***

Ebu Tâhir Karmati'den sonra Hüseyin bin Ahmed bin Behrâm el-Karmati tagallübe Dımaşk'a girmiş ve Mu'iz Lidinillah'a karşı dahi kıyâm etmişti. Mu'iz Lidinillah'ın buna hitaben: "Karamate'nin daveti kendi nâmına olduğu gibi kendisinden evvel dahi pederlerinin nâmına olduğunu" söyleyerek beyânat ve tehdidâtta bulunmuş olmasına rağmen Hüseyin bin Ahmed bin Behrâm Mısır'a gelerek Aynşems mevkiinde vâki olan muharebelerde birkaç defalar Mu'iz'in bunlara mukabele için göndermiş olduğu Cevher'i mağlûp etmişti. Bunları harben mağlûp etmekte âciz olan Mu'iz aralarına tefrika düşürmek suretiyle mağlûp etmek üzere Hüseyin bin Ahmed bin Behrâm'i iltihak etmiş olan Şam Araplarının emîri Hüseyin bin Cerrâh et-Tâî'ye yüz bin dinar vaat ederek bunun Karamita'dan ayrılmasına çalıştı. Ve bu hususta muvaffak olup Karamita'yı mağlûp etti.[13] Ve bunların mağlûben Ahsâ'ya çekilmelerinden bilistifade Dımaşk'ı istilâ etti. Bunun oğlu El-Azîz zamanında Karmatilerin reisi Hüseyin bin Ahmed bin Behrâm'ın muhalefeti devam etmiş idiyse de her sene 20 bin dinara mukabil El-Azîz bunu kendisinin daire-i itâatına almıştı. Bundan sonra "Sâde-Efendiler"[14] nâmı veri-

13. Hasan bin Cerrâh et-Tâî'ye vaat etmiş olduğu yüz bin dinarı ihzâr ettiği vakit istiksâr etmiş olmakla topuhtan[?] darp ettirmiş olduğu birçok paralara altın kaplatarak bunları keselerin dibine ve üzerlerine halis altınları vaz' ile Hasan bin Cerrâh'a göndermişti.

14. Nâsır-ı Hüsrev *Sefernâme*'sinde diyor ki: Ebu Sa'îd bunlara vefatından sonra tekrar geleceğini söyleyerek esnâ-yı gaybûbetinde evlâdından daima altı kimsenin padişahlık icrâ etmelerini vasiyet eylemişti. Şimdi onlar dâru'l-mülkleri olan büyük bir kasırda altısı birden bir taht üzerinde oturmaktadırlar. Tahaddüs eden mesâili müttefikan müzakere ile hallederler. Bunların benim gördüğüm zamanda para ile alınmış Zengî ve Habeşî otuz bin köleleri vardı. Çiftçilik ve bağcılık ediyorlardı. Ahaliden öşr nâmına bir şey almıyorlardı. Fakir düşen veya medyûn olan kimselere yardım ediyor ve bunlara yalnız bilâ-fâiz para veriyor idiler. Ehl-i sanata sermaye vererek ikdâr ediyorlar ve ehl-i sanat bilâhare bunlara

len altı kimse tarafından "Hükûmet-i Eşrâf" tarzında idare olunan Karamita Hicrî 378 [989]'da Benî Müntefik'ten Asfar nâmındaki zat tarafından Ahsâ'ya kadar takip edilmiş ve fena halde inhizâma uğratılmış idiler ki bu tarihten sonra Bahreyn Karamita'sının tarih sahnesinde çekilmiş oldukları kabul olunabilir.

El-Azîz'den sonra Fatımî halifesi olan El-Hâkim Billah bütün Batınîyye hareketlerini kendisinde cem' ederek başlı başına bir tarih teşkil etmiştir. Bunun oğlu Ez-Zahir li-İ'zâz Dinillah zamanı binnisbe sükûnet ile geçti. El-Müntesir el-Alevî zamanında yine Fatımîler faaliyete geçip her tarafa dâîler dağılmaya başladıysa da Maveraünnehir'de Buğra Han tarafından Hicrî 436 [1045]'de bunun gönderdiği dâîye tabiiyet etmiş olan bütün Maveraünnehir beldelerindeki Batınîler katledildi.

Bağdat emîrü'l-ümerâsı Besasîrî[15] dahi Halife El-Kaim Biemrillah'ı katletmek üzere Âne'ye[16] kaldırmış ve bunun Âne'de mahbus kaldığı bir sene esnâsında Irak'ta Mustansır nâmına hutbe okutmuş idiyse de Selçukîlerin birinci hükümdarı Tuğrul Bey yetişip Besasîrî'yi katletmiş ve halifeyi Bağdat'a iade eylemişti.

***

Selçukîlerin üçüncü hükümdarı meşhur Celâleddin Melikşah zamanında şarkta Batınîler kesb-i ehemmiyet edip Mısır'daki zikrolunan garp İsmailîlerinden başka Hasan Sabbah tarafından diğer bir İsmailiyye devleti tesis edilmiştir. Nizamülmülk'ün *Siyasetnâme*'sinde görüldüğü vechile Horasan'ın kibâr ulemâsından Muvaffak-ı Nisaburî'den okumak üzere pederi kendisini Fakih Abdussamed ile Nisabur'a göndermiş ve bu zatın halka-i tedrîsinde Ömer Hayyam ve Nizamülmülk ile arkadaş olmuştu. Yekdiğerleriyle aynı sinde olan bu üç genç beraber çalışıyor ve geçen dersleri

bu sermayeyi iade ediyorlardı. Arazi ve emlâki harap olan kimselere dahi muavenet ediyorlardı. Değirmenler hükûmetin olup bilâ-ücret buğdaylar un ediliyordu. Bu padişahlara "sâdât" ve vezirlere "şâire" tesmiye olunuyordu. (*Sefernâme*, s. 143-144, Berlin tab'ı)

15. Adadu'd-Devle'nin oğlu Bahâu'd-Devle'nin kölelerinden Arslan nâmında bir Türk köle idi.

16. Rakka ile Hît arasındadır.

beraber iade ediyor idiler. Nizamülmülk'ün ifadesine göre Hasan Sabbah'ın pederi Rafizilerden Ali bin Muhammed nâmındaki kimse ikamet etmekte olduğu Rey (Hasan Sabbah'ın maskat-ı re'si olan bu kadim şehir Tahran'ın beş kilometre cenûbunde idi) Valisi Ebu Müslim Râzî'nin kendisini rafaza ve ilhâd ile ithamına karşı oğlu Hasan Sabbah'ı ehl-i sünnetin muktedâlarında olan bu Muvaffak-ı Nisaburî'nin dersine göndermiş ve bu suretle zahiren Rafizilik töhmetinden teberrî etmek istemişti. Yine Nizamülmülk diyor ki: Bir gün şâkirdlerinin devlete nâil oldukları meşhur olan bu imamın talebesi meyânındaki biz üç genç aramızda herhangimiz nâil-i devlet olursak diğerlerimizi bu devlete iştirak ettirmek üzere karar vererek bu kararı ahd ü peymân ile te'yid ettik. Bir müddet sonra ben Horasan'dan çıkıp Maveraünnehir ve Gazne ve Kâbil cihetlerinde kalarak bilahare Alp Arslan'ın veziri oldum. Hakîm Ömer Hayyam bu esnâda nezdime geldi. Ve ahd ü peymân mûcebince bu hakîmi fâzılı vezârette kendime iştirak ettirmek istedim. Ve kendisinin fazilet ve iktidar ve ehliyeti hususunda padişaha izahatta bulunup itimad-ı tâmmını celbeyledim. Fakat bu zat ilim ile iştigali tercih ettiğinden Nisabur vâridâtından her sene kendisine tahsis olunan meblağı kabul ile avdet etti.[17] Alp Arslan zamanında kendisinden bir haber işitilmeyen Hasan Sabbah, Melikşah'ın eyyâm-ı saltanatında Nisabur'a geldi ve tarafımdan hüsn-i kabul görerek padişaha takdim edildi. Kendisi pederi gibi hilekar bir adam olduğundan az zaman zarfında padişaha hulûla muvaffak oldu. Ve idare işlerini eline aldı. Çocukluktan başlayan arkadaşlık ve dostluğumuzu unutarak benimle nifâka başladı. Umûr-ı idareye ait ufak bir sehvi türlü türlü tasnî'ât ile padişaha bildirerek hakkımda isnadâtta bulunuyordu. Devletin bütçesini tanzim hususunda benim talep etiğim müddetin onda biri kadar bir zamanda bu işi yapmaya kalktı. Filvâki bu hususta büyük bir liyakat ve sür'at gösterdi. Fakat çok şükür ki tanzim etmiş olduğu bütçe hakkında esnâ-yı arzda izahat veremediğinden

17. Hicrî 467 [1075]'den 485[1093]'e kadar Melikşah nâmına rasadât icrâ eden Ebu el-Muzaffer el-İsfirâzî ve Meymûn el-Necîb ve sâirenin başında bu Ömer bin İbrahim el-Hayyâmî'yi dahi görüyoruz, (İbn Esîr *Tarihi*, C. 10, s. 40, Mısır tab'ı.)

hacîl olarak firara mecbur oldu. (Burada müverrihler bu bütçedeki bazı evrâkı Nizamülmülk'ün çaldırmış olduğunu ve bundan dolayı Hasan Sabbah'ın izahatını ikmâl edemediğini söylüyorlar.) İbnü'l-Esîr'de (C. 10) ise mezkûr Rey Valisi Ebu Müslim, Hasan Sabbah'ın pederini değil Mısır dâîleriyle temas etmekte olmasından dolayı Hasan Sabbah'ı rafaza ve ilhâd ile itham etmiş ve bundan dolayı Hasan Sabbah'ın firara mecbur olmuş olduğu mezkûrdur. Bundan başka bu kitaptan Hasan Sabbah'ın İsfahan'da Mustansır-ı Alevî nâmına davete memur edilmiş olan Abdülmelik bin Attâş et-Tabîb'in telâmizesinden bulunduğunu öğreniyoruz. İbn Esîr diyor ki: Hasan Sabbah Rey'den tâcir kıyafetinde firar ile Mısır'a gelmiş ve Mustansır tarafından mazhar-ı ikram olarak kendi imametine halkı davet zımnında memur edilmişti.[18] Buradan Hasan Sabbah memuriyeti mahsûsasını ifâ etmek üzere Şam, El-Cezire, Diyarbekir ve Rum'u dolaşıp Horasan'a avdet etmiş ve tekrar buradan Kâşgar ve Maveraünnehir taraflarına geçmişti. Şerefşah-ı Caferî'nin taht-ı idaresinde olan Alamut Kalesi'nin hısâneti ve kaleyi muhafazaya memur olan bir Alevî'nin belâhat ve sâfiyetiyle beraber civardaki ahalilinin cehaleti Hasan Sabbah'ın nazar-ı dikkatinden kaçmadı.

Zahiren zühd izhâr ile kale muhafızı Alevî'yi kendisine rabtetmiş olan Hasan Sabbah birçok kimseleri elde ettikten sonra bu Alevî'yi kaleden çıkararak kendisi kaleye mâlik oldu. Ve (Hicrî 483 [1091]'de (*Ebu'l-Fidâ Tarihi*, C. 2, s. 200, Mısır tab'ı)[19] davetini izhâr eyledi.

***

İbn Cevzî'nin *Telbîsü İblîs* nâm eserinde (s. 117) görüldüğü vechile Hasan Sabbah yemin ve yesârını tefrikten âciz olan kimseleri kendisine tabiiyet ettirerek bunlara bal ve çörek otu yedirir ve bu

18. Hasan Sabbah Mustansır-ı Alevî'ye kendisinden sonra kimin imam olacağını sormuş ve Mustansır dahi büyük oğlu Nizâr'ı göstermişti. Pederinin hayatında veliaht olan Nizâr'ı pederinin vefatından sonra El-Efdal bin Emîr el-Cüyûş hal' ile küçük oğlu El-Müsta'liyye nâmıyla ikiye ayrılmıştı. Hasan Sabbah Nizâr'ın imâmetini kabul etmiş olmakla kendisi Mustansır ve bunun vefatında oğlu Nizâr'ın dâîsi olmuştu. *Tuhfe-İ İsnâ Aşeriyye*'de (s. 16) Mustansır'ın ve Nizâr'ı ve bilâhare Müsta'lî'yi imam olarak göstermiş olduğu mezkûrdur.

19. *Güzîde* sahibi Alamut isminin acayip hâlâttan olmak üzere ebced hesabıyla Hasan Sabbah'ın bu kaleye sâl-ı su'ûdunu gösterdiğini söyler.

suretle dimağlarını inbisât ettirirdi. Bundan sonra Âl-i Beyt'in düçar edildiği zulüm ve adâveti izah ile kendilerini intikam hisleriyle işbâ' eder ve Ezârika'nın Emevilere karşı isyanını misal göstererek bunları imamlarının uğrunda isyana ve her an feda-yı cana âmâde eylerdi. Melikşah kendisine bir mektup göndererek itaate davet etmiş ve bu mektubunda fedaileri vasıtasıyla ulemâ ve umerâyı katlinden dolayı kendini tehdit etmişti. Hasan Sabbah bu mektuba tahriren cevap yazmayarak Melikşah'ın memuru muvacehesinde fiilî bir cevap verdi. Yanında ayakta duran kimselere hitaben: "Bir iş zımnında sizi Mevla'nıza göndereceğim. İçinizden hanginiz bu işi deruhte eder?!." dedi. Bunların bilâ-istisna cümlesi kendilerini bu hizmete arz ettiler. Melikşah'ın memuru Hasan Sabbah'ın bunlarla mektuba cevap göndereceğini zannetmişti. Hasan Sabbah bunlardan bir gence: "Kendini öldür!" dedi. Bu genç derhal bıçağını çekerek boğazına vurdu ve bî-ruh olarak yere düştü. Diğer birine de: "Kendini kaleden aşağı at!..." dedi. Bu da kendisini kaleden aşağı atarak parçalandı. Bu halin dehşeti karşısında korkmuş olan memura: "Böyle fedâ-yı can edecek yanımda yirmi bin kimse vardır. Cevap yazacak değilim. Cevabım meşhûdâtındır…" dedi.

Biz vaktiyle Halis Efendi merhumun kütüphanesinde 309 numaralı eski mecmua dahilinde Melikşah'ın Hasan Sabbah'a göndermiş olduğu bir hüküm ile Hasan Sabbah'ın buna cevaben Melikşah'a yazmış olduğu bir mektubu görmüş ve tarih sayfalarında mevcut olmayan bu vesikaları istinsah etmiştik. Bu kere tarihe bir hizmet olmak ve aynı zamanda Hasan Sabbah'ın vaziyetini öğrenmek için bu hükmün ve Hasan Sabbah tarafından yazılan cevabın tercümelerini buraya ber-vech-i âtî aynen derc ediyoruz.

"Ba'de'l-besmele Sultan Melikşah'ın Hasan Sabbah'a yazmış olduğu hükmün suretidir. Hasan Sabbah bilsin ki sem'-i hümâyûnumuza vâsıl olduğu vechile ortaya sen yeni bir din ve millet çıkarmışsın. Ve insanları aldatıyorsun. Ve zamanın padişahına isyan niyetindesin. Ve cahil dâîleri başına toplayarak tabiatlarına mülâyım

sözler onları her istediğin kimseyi bıçaklatmak için hazırlıyorsun. Mülk ü milletin kuvveti ve din ü devletin nizamı kendileriyle müstahkem olan hulefâ-yı İslam hakkında ta'an ediyorsun. Bu dalaleti terk ile Müslüman olmak lazımdır. Yoksa üzerine gönderilmek üzere kesif bir ordu hazırdır. Cevap vermeye kalkarak zinhâr kendini varta-i belâya atmayasın ve kendi canına ve tâbilerine acıyasın. Ve elindeki kalenin müstahkemliğine mağrur olmayasın. Ve hakikaten bil ki elindeki Alamut Kalesi'nin burçları göğün burçlarından olsa inayet-i İlâhiyye ile hak ile yeksân ederim…"

Hasan Sabbah'ın Cevabı

"İcrâ-yı adalet ve raiyyet-perverlikte sultan-ı cihangirin eyyâm-ı hayatı uzasın. Alamut Kalesi'nde sâkin olan bu bendeye dergah-ı sultanîdan şöyle hitap buyrulmuş ki sem'-i hümâyûnumuza vâsıl olduğu vech üzere ortaya sen yeni bir din ü millet çıkarmışsın. Ve insanları aldatıyorsun. Ve zamanın padişahına isyan niyetindesin. Ve cahil dâîleri başına toplayarak tabiatlarını mülâyım sözler ile istediğin kimseyi bıçaklatmak için hazırlıyorsun. Ve mülk ü milletin küvveti ve din ü devletin nizamı kendileriyle müstahkem olan hulefâ-yı İslam hakkında ta'an ediyorsun. Bu dalaleti terk ile Müslüman olmak lazımdır. Yoksa üzerine gönderilmek üzere varta-ı belâya atmayasın. Ve kendi canına ve tâbilerine acıyasın. Ve elindeki kalenin müstahkemliğine mağrur olmayasın. Ve hakikaten bil ki elindeki Alamut Kalesi'nin burçları göğün burçlarından olsa inayet-i İlâhiyye ile hak ile yeksân ederim… Sadr-ı Kebîr Ziyâeddin-i Hakan buraya gelip bu hükm-i sultanîyi îsâl ettiği zaman ta'zimât-ı fâikada bulunarak hükm-i sultanîyi gözümün üzerine koydum. Ve sultanın bu bende-i kemîneyi yâd etmesinden iftiharen başım göğe erdi. Şimdi ahvâl ve itikadımdan biraz bahsetmek istiyorum. Ümit ederim ki dergah-ı sultanînin bendegânı işitip bu hususta bir fikir

edinerek hasmım olan erkân-ı devlet ve hususiyle Nizamülmülk ile bana ait hususâtta müşâverede bulunmazlar ve bu suretle hareket edildikten sonra maruzatımdan re'y-i sultanîden hasıl olacak intibââta inkıyâd etmek benim için zaruridir. Eğer bu türlü intibâât ve kararlara mutâvaat etmezsem Müslüman dininden irtidâd etmiş ve Allahu Taâlâ'ya ve Hak Resulü'ne âsi olmuş olayım... Lakin sultan bana ait hususâtta düşmanlarımın sözüne bakarsa şüphesiz benim için âtîyi düşünmek endişesi başgösterir. Zira kuvvetli düşman Hakk'ı batıl, batılı Hak olarak irâe edebilir. Nitekim bu hal hakk-ı âcizânemde dahi vâki olmuştur. Belki re'y-i sultanîye meçhul kalmıştır. Bu bendenin hali malûm olsun ki pederim İmam Şâfiî mezhebine sâlik bir Müslüman'dı. Dört yaşına geldiğim vakit beni mektebe gönderdi. Ve tahsil ile meşgul oldum. On dört yaşına kadar ulûm-ı müteneviada ve hususiyle ilm-i Kur'an ve hadiste kesb-i maharet ettim.[20] Bilahare din gayretine düştüm. İmam Şâfiî'nin kitaplarında Peygamber'in evlâdının fezâili ve imamete istihkakları hakkında birçok rivayetler buldum. Fikren bunların imametlerine meylettiğimden daima imam vakti taharrî ediyordum. Her nasılsa umûr-ı dünya ile iştigale başlayıp nazar-ı nâsta ehemmiyetli addedilen işlerin arkasına düştüğümden dinî maksatlarımı unuttum ve gönlümü tamamıyla dünya işlerine ve mahlûkun hizmetine rabt ile halka hizmeti terk ettim. Hak Taâlâ benim bu hareketine karşı bana birçok düşmanlar musallat ederek bu işlerden feragata beni muztar etti. Ve bunlardan kaçarak şehirler ve beyâbânlarda dolaştım ve her türlü muhalefet ve zahmetlere duçar oldum. Zannederim Nizamülmülk ile benim aramda cereyan etmiş olan ahvâl meçhulünüz değildir. Hak Taâlâ beni bu vartadan hâlâs etti. Ve nihayet bildim ki bunlar; mahlûka hizmet ile halkın hizmetini terk etmek neticesidir. Binaenaleyh mertçesine din talebine ve ahret işine kıyâm ettim. Ve Rey'den Bağdat'a gelip bir müddet burada ikamete ahvâl-i umûmiyyeyi ve hulefâ ve rüesâ-yı dinin harekatını teftiş ve tefahhus eyledim. Hulefâ-yı Abbasiyyeyi mürüvvet ve fütüvvet ve

20. İbn Esîr, C. 10, s. 131'de Hasan Sabbah'ın hendese, hesap, nücûm, sihir ve sâire bildiği zikrediliyor.

Müslümanlıktan hâriç buldum ve bunların imamet ve hilafetlerine istinat eden Müslümanlık ve dindarlıktan küfür ve Zendeka'nın evveli olacağına kanaat getirdim. Ve Bağdat'tan Mısır'a geldim. Hak halife müstakar imam oradaydı. Bunun da ahvâlini teftiş ve tefahusla hilafet ve imametini Abbasilerin hilafet ve imametlerinden daha muhık ve daha doğru gördüm. Ve ona ikrâr vererek tamamıyla Abbasilerin hilafetinden yüz çevirdim. Abbasi halifeleri yolda beni derdest ettirmek için arkamdan adam göndermiştiler. Hak Taâlâ beni bunlardan tahlîs ile Mısır'a selametle vâsıl oldum ve bundan sonra Mısır askerlerinin emîri olan Emîru'l-Cüyûş'a derdest edilmekliğim için üç katır altın ve sâire gönderdiler. Hak halife müstakar imam El-Mustansır Billah'ın hakkımdaki inayet-i şâmilesiyle bu vartadan hâlâs olduk. Lâkin hulefâ-yı Abbasiyye Emîre'l-Cüyûş'u aleyhime tahrik etmiş olduklarından kendisi beni Frenkleri davete namzed etti. Bu hal imamın sem'-i mübarekine vâsıl oldu. Beni kendi himayesine aldı. Ve menşûr vererek bildiğim ve muktedir olduğum suretle Müslümanları doğru yola getirmek ve hulefâyı Mısır'ın imametinden ve onların hakikatinden âgah etmek üzere memur etti. Eğer sultanın (Melikşah'ın) *"Atî'ûlahe ve Ati'û'r-Resule ve ulî'l-emri minkum-Ey mü'minler! Allah Taâlâ'ya ve Resul*üne ve sizden emir sahibi olanlara itaat edin. Sûretü'n-Nisâ) ayet-i kerimesinin hâvî olduğu saâdetten nasibi varsa muhakkak benim sözümü nazar-ı itibara alacak ve Sultan-ı Gazî Mahmud Sebüktekin gibi onların kam' u def'ine kıyâm ile[21] Müslümanlar arasından şerlerini kaldıracaktır.

Yoksa bir zaman gelecek ki bu işi başkası yapacak ve bu ecr ü se-

21. Mahmud bin Sebüktekin'in Abbasî halifesi El-Kadir Billah'a sadakat-ı kat'iyyesi vardı. Kendisinden Abbasîler aleyhinde hareket sâdır olduğu malûm değildir. Hasan Sabbah'ın burada Tâherütî vak'asından istifade etmek istemiş olduğu görülüyor. Şöyle ki: Horasan'da bulunan Bâtınîleri Sultan Mahmud bin Sebüktekin takip ettirerek dâileriyle beraber teczive etmiş ve bunun üzerine Mısır halifesi tarafından Mahmud bin Sebüktekin'e hitaben yazılmış olan bir mektup ve hediyelerle Tâherütî nâmında biri Nisabur'a gelmiş ve buradan Herat'a sevk olunmuş idiyse de Mahmud bin Sebüktekin kendisiyle Mısır halifesi arasında bir hususiyet olduğu zannolunmak tehlikesini mülâhaza ederek bu Tâherütî'yi tekrar Nisabur'a iade etmişti. Burada Kerâmiyye Reisi Ebu Bekir Muhammed bin İshak bin Muhammedşah ve sâire ile münâzara esnâsında fezâhatleri meydana çıkmış olduğundan katledilmişti. Kadir Billah bu Tâherütî'nin Mahmud bin Sebüktekin'e geldiğini duyarak kendisine bir mektup yazmış idiyse de cevaben Tâherütî'nin katlolunmuş olduğu bildirilerek müsterih olmuştu.

vaba nâil olacaktır. Benim yeni bir din ve millet çıkardığıma gelelim: Ben ki Hasan'ım! Yeni bir din ve millet çıkarmak mı? Allah esirgesin… Benim sâlik olduğum din zaman-ı saâdette sahâbe-i kirâmın tuttukları dindir. Ve kıyamete kadar doğru mezhep de bu olacaktır. Şimdi benim dinim Müslümanlık dinidir:

Eşhedü en lâ ilahe illallah ve eşhedü enne Muhammeden Resulullah.

Benim dünyaya ve dünya işlerine meylim yoktur. Yaptığım işler ve sevildiğim sözler halisen muhlisen din-i hak uğrundadır. Benim itikadım budur ki: Peygamber'in çocukları kendi pederlerinin hilafete -âl-i Abbas'ın iyi adamlar oldukları farz olunsa bile- daha layık ve daha müstahaktırlar. Sen ki Sultan Melikşah'sın, çekmiş olduğun zahmet ve meşakkatler ve aksâ-yı maşrıktan tâ aksâ-yı mağribe ve kutb-ı şimâlîden kutb-ı cenûbîye kadar üç defa sevk ettiğin askerler ile elde etmiş olduğun memlekete bugün Kavurt-Melikşah'ın amcası oğullarının mâlik olmasını ve senin kendi oğullarının her nerede yakalanırlarsa orada katledilmelerini revâ görürsen onların da hilafetleri revâ görülebilir. Halbuki âl-i Abbas öyle adamlardır ki onların müşâhede etmiş olduğum fesatları söylemekle bitmez. Onların yaptıklarını hiçbir din ve millet revâ görmemiş ve görmeyecektir. Bunların ahvâline vâkıf olmayanlar bunlara itikat ile hilafetlerini sahîh addedebilirler. Ben ki onların işlerine ve hallerine vâkıf olmuşum. Onları hilafete nasıl layık görür ve onların hilafetlerini nasıl tasdik edebilirim? Ve eğer hazret-i sultan bunların hallerine vâkıf olduktan sonra def'ilerine kıyâm etmez ve onların şerlerini Müslümanların arasından kaldırmazsa bilmem ki kıyâmette sorulduğu zaman ne suretle cevap verir. Ve nasıl necât bulur?!. Şimdiye kadar yaşadığım müddetçe benim dinim bu olduğu gibi bundan sonra da bu olacaktır. Bu itikadımı bir an inkar etmediğim gibi bundan sonra da inkar etmeyeceğim. Hulefâ-yı Erbaa ve Aşere-i Mübeşşere'nin muhabbeti kalbimde cây-gîrdir. Ve öyle kalacaktır. İbtidâdan beri sâlik olduğum dinden başka bir din çıkarmadım. Ve mevcut olmayan

yeni bir hizmet ortaya koymadım. Benim mezhebim Resulullah'ın zamanındaki mezheptir ki kıyamete kadar doğru olan mezhep de budur ve olacaktır.

Benim ve benim etbâ'ımın Benî Abbas'a ta'an etmekte olduğumuza gelelim: Müslüman olan ve din ve diyânetten haberi bulunan kim vardır ki onlara ta'an ve teşni' etmesin? Onlar öyle adamlardır ki bidayet ve nihayetleri tezvîr ve telbîs ve fisk [u] fücûr üzerine bina edilmiştir. Her ne kadar bunların ahvâlı bütün cihanca malûm ise de nezd-i sultanîde lehime hüccet olmak üzere icmâlen söyleyeceğim: Ebu Müslim gibi bin türlü meşakkatler içinde mütemadiyen çalışıp Benî Mervân'ın elinden Müslümanların mallarını ve canlarını kurtaran Peygamber'in hândânı hakkında revâ gördükleri laneti -ki asıl kendileri müstahaktır- Hândân-ı Peygamber'i üzerinde kaldıran adamı yok ettiler. Ve bütün dünyada evvel Hazret'in evlâdını şehit ettiler. Köşelerde bucaklarda kalan evlâd-ı Resul kendilerinden siyâdet libâsını çıkarmaya mecbur olarak canlarını tahlîs ettiler ki bunlardan bir ferdin bile şarap içmek ve zinâ ve livâtada bulunmak gibi bir hali ne işitilmiş ve ne de vâki olmuştur. Halbuki Abbasilerin en âlim ve fâzılı olan Harun'un hemşiresi Abbâse'yi kendisiyle beraber şarap meclislerinde bulundurduğu ve nedimâsını dahi bu esnâda yanlarına girmekten men etmediği mervîdir. Hatta Cafer-i Bermekî bu kadınla münasebetinde bulunmuş ve bundan bir veledina meşrû [veled-i meşru?] husule gelmişti ki Harun'un nazarından teb'îd edilmiş olan bu çocuğu Harun hacca gittiği esnâda orada bulmuş ve Cafer'i de orada katlettirmişti.[22]

Ebu Hanîfe gibi erkân-ı dinden bir rükn olan zat-ı celîli'l-kadre yüz kırbaç vurdurdular. Hüseyin Mansur Hallâc gibi muktedâyı berdâr ettiler. İşte Hulefâ-yı Râşidîn dediğin ve işte kıvâm-ı mülk ve nizam-ı din ve devlet kendileriyle müstahkem olduğunu söylediğin kimselerin hali budur. Bunların hakkında ta'an ve teşnî edersem veya bunlara karşı âsi olursam insaf et, muhakkim miyim değil miyim …"

22. Bermekîlerin Harun tarafından katledilmeleri siyasî esbâba mebnî idi. Abbâse ise Cafer'in nikâhlı zevcesi idi. (İbn Esîr *Tarihi*'ne müracaat. C. 6, s. 69 ve müteakip)

Dağlı cahilleri iğfal ile kendilerini bazı kimseleri katle sevk etmekte olduğum hakkındaki söze gelelim: Basiret erbabı nezdinde âşikardır ki candan daha aziz bir şey yoktur ve hiç kimse kendi canına kıyamaz. Benim gibi iktidarsız bir adam böyle işleri yaptırmaya nasıl tasaddî edebilir. Sizin benim hakkımda işitmiş olduğunuz sözler gibi ben de sizin hakkınızda işitiyorum ki Horasan'da gulâmân-ı sultan ve Nizamülmülk'ün mensupları ve memurları ahaliye birçok zulüm ediyorlarmış ve Müslümanların ubbâd ve zuhhâdın harîm-i ismetine el uzatıyor ve Yimhâbâ [Yemâme?] kadınları zevclerinin önünde çekiyorlarmış ve muamelât-ı divâniyede insafsızlık ediyorlarmış ve bunlar hakkındaki ahalinin erkân-ı devlete ref ettikleri âvâze-i şikayet duyulmuyormuş!.. Belki bu adalet isteyenler daha ziyade beliyyeye giriftar oluyorlarmış. Ve kezâ Hudâ-yı mülk olan Nizamülmülk Ebu Nasr Kinderî gibi hiçbir zamanda hiçbir padişahın nâil olamamış olduğu bir veziri şehit etti. Ortadan kaldırdı. Ve kendisi bugün zulme ve avâm ile ittifak etmiş bir halde bulunuyor. Çünkü Hâce Ebu Nasr zamanında on dirhem vergi alınır ve bunun cümlesi hazineye girerdi. Şimdi elli dirhem alınıyorsa da bunun beş dirhemi bile hazineye girmiyor; cüz'î bir miktarını etrafındakilere veriyor; mütebakisini kendisinin oğullarına, kızlarına ve damatlarına sarf ediyor. Muhtelif yerlerde kerpiç ve çamura sarf ile zâyi etmekte olduğu paralar da âlemin malûmudur. Hâce Ebu Nasr kendi oğlu ve kızına hangi gün bir dinar sarf etmiştir. Ne zaman çamur ve tahtaya bir para vermiştir?!. Ahaliye bu ahvâl ve şerâit tahtında hiçbir hususta necât ümidi yoktur. Eğer bazı kimseler bunalıp terk-i can eder veya bu zulüm eden bir veya ikisinin zulüm ve cevrini kaldırırsa müstebit değildir.

Vakt-i zarûret çû nemâ ne-degeriz
Dest be-gîrd ser-i şimşîr tîz[23]

Hasan Sabbah'ın bir kimseyi aldatıp böyle işlerde bulunması ne mümkündür. Dünyada hangi iş vardır ki ona takdir-i âsmânî mulhak olmasın?!.

"Bu türlü hareketleri terk edersen edersin. Etmezsen harap ederim.." buyurmanıza gelince: Benden bendegân-ı sultanın hilaf-ı re'yi olan hareketlerin sâdır olmasından ben Allah Taâlâ'ya sığınırım. Lâkin hasımlarım kuvvetli olmakla beraber beni ele geçirmek için her türlü hareketlerde bulundukların ahvâlimi sükûnetle sultana inhâ etmek üzere bu köşeyi (Alamut Kalesi'ni) ele geçirdim ve kendime penâh ittihaz ettim. Tâ ki düşmanlarımla anlaştıktan sonra dergah-ı sultanîye geleyim. Ve diğer bendegânın sırasına geçeyim. Ve dünya ve ahrete ait saâdet-i tarîklarını elimden geldiği kadar sultana göstereyim. Yoksa benden bunun gayrı bir hareket sâdır olursa ve de emr-i sultanîye mütâbaat etmezsem halkın uzakta ve yakında olanları bana bihak ta'an ile kendi padişahına muhalefet etti ve *'Utî 'û'lllahe ve utî 'û'r-Resul ve uli'l-emri minkum'* saadetinden bî-behre kaldı.." derler. Ve hasımlarımın dergah-ı sultanîde kıymetleri artar. Ve hakkımda daha birçok iftiralar uydururlar. Ve benden din ve davet hususunda sâdır olmuş olan iyilikleri halk arasında fena göstermek için ser-i rişte bulmuş olurlar. Ve benim iyi adımı fenaya çıkarırlar. Bugün Nizamülmülk gibi kuvvetli bir düşmanın vücuduna rağmen sultanın hizmetine gelip Nizamülmülk'ü yok farz

23. Iztırâr zamanında kaçacak yer kalmayınca, insan keskin kılıncı eliyle tutmaya mecbur olur. Bu beyti Şeyh Sa'dî'nin *Gülistan*'ında olduğunu biliyoruz. Şeyh Sa'dî, Hasan Sabbah'tan çok sonradır. Yani Hasan Sabbah'ın bu beyti Şeyh Sa'dî'den almış olmasının ihtimali yoktur. Bu noktayı halletmek için Şeyh Sa'dî'nin bu beytini kendisinden ve Hasan Sabbah'tan evvel yaşamış olan bir şairden almış olduğunu kabul etmek zarureti vardır.

etsem bile sultanın Abbasilere mütâbaatı ve onların emirlerinden hârice çıkamaması hasebiyle bunların herhalde hâtır-ı mübarek-i sultanî benim hakkımda tagyîr edecekleri ve benim kastıma canla başla çalışacakları ve de beni sultandan talep edecekleri muhakkaktır. Ve netice herhalde iyi çıkmayacaktır. Çünkü hakkımda talep vukuunda ben onlara teslim edilecek olursam mürüvvet yoluna gidilmemiş olacak. Teslim olunmazsam onların hilafetlerine kail olan cahiller hakk-ı sultanîde zebânderâzlık edeceklerdir. Abbasilerin benimle olan münazaaları ve aleyhimde ne kadar çalıştıkları sultanın malûmudur. Mısır'a gittiğim vakit arkamdan adamlar gönderdiler ve Mısır'a çok mal göndererek Emîru'l-Cüyûş'a bana kasıtta bulunması için arz-ı hizmet ettiler. Halife-i hak ve imam-ı müstakar Mustansır Billah'ın inayet-i şâmilesi olmayaydı o vartada helâk olmaklığım muhakkak idi. Nihayet beni Emîru'l-Cüyûş Frenk'e namzed etti. Oraya gidip Frenk küffârını davet etmek üzere beni tayin etti. Fazl-ı ilahî ile o vartadan hâlâs oldum. Nice seneler zahmet ve meşakkatler çekerek nihayet Irak'a düştüm. Onlar beni daima takip ediyorlardı. Bugün ise buraya (Alamut) vâsıl oldum. Ve Alevî halifelerin davetini izhâr ile Taberistan ve Kûhistan ve Cibâl'de bazı kaleler elde ettim. Mü'minlerden ve refikler ve Şiîler ve Alevîlerden birçok kimseler nezdime geldiler. Ve Abbasiler benden korkmaya başladılar. Şu halde yukarıda arz ettiğim vechile dergah-ı sultanîye geldiğim takdirde netice iyi gelmeyecektir. Bu belki iki taraf arasında muharebeyi intâç edecektir. Bu kaya başı hakkındaki söze gelelim. 'Alamut Kalesi'nin burçları göğün burçlarından olsa yere indiririm.' buyuruyorsunuz. Burada oturanların bu kalenin uzun müddet kendi ellerinden çıkmayacağına itimad-ı tâmları vardır. Ve bu husus inayet-i ilahiyyeye müteallik bir keyfiyettir. Burada benim halim budur ki: Üzerime farz ve sünnet olan mevâddı icrâ ediyor ve Allah ve Peygamber'den sultanın ve erkân-ı devletin doğru yola gelmeleri hususunda dua eyliyorum. Cenab-ı Hak'tan onlara hak dini nasip etmesini ve Abbasilerin fısk u fesatlarını halk arasından

kaldırmayı kendilerine müessir eylemesini temenni ediyorum. Eğer sultana din ve dünya saâdeti yüz gösterecek olursa Sultan Muhammed Gazî[24] bunların def‘ ve şerlerini kaldırmaya kıyâm ettiği ve Tirmiz’den Seyyid Alâülmelik Hudâvendzâde’yi hilafet makamına ik‘âd etmek üzere celbeylediği gibi sultan da bu işe ikdâm eder. Ve büyük iş onun elinden zuhur eyler. Ve onların şerleri Allah’ın kulları arasında kalkar. Yoksa bir zaman gelir ki âdil bir padişah kıyâm ile bu işi yapar ve Müslümanlar onların zulmünden kurtulur. Ve’s-selâm alâ min ettebe‘a’l-hüdâ.”

***

Hasan Sabbah’ın -kendilerinin “Beldetü’l-İkbâl” dedikleri- Alamut’ta istikrarından az zaman sonra Melikşah vefat ederek zevcesi Türkân Hatun dört yaşındaki oğlu Mahmud’a temin-i saltanat etmek üzere Melikşah’ın vefatını bir zaman mektûm tutmuş ve sırren ümerâya bezl-i emvâl ile bu maksadını istihsâl etmişti. Melikşah’ın en büyük oğlu Berkiyaruk bu tarihte İsfahan’da bulunuyordu. Türkân Hatun’un Berkiyaruk’u derdest ettirmek üzere İsfahan’a göndermiş olduğu kimseler Berkiyaruk’u hapsetmiş idilerse de Melikşah’ın vefat etmiş olduğu duyulması üzerine kendisi hapisten çıkarılarak İsfahan’da padişahlığı ilan edilmiş ve iki taraf arasında vâki olan muharebede Türkân Hatun tarafı mağlûp olmuştu. Bu mağlûbiyetten sonra Türkân Hatun ikinci defa tecrübe-i talih etmek üzere müracaat ettiği Berkiyaruk’un dayısı Azerbaycan Valisi İsmail bin Yâkutî bin Davud’un muavenetiyle olan Hicrî 486 [1094]’daki muharebede dahi mağlûp olmuş ve müteakiben oğlu Mahmud da vefat ederek Berkiyaruk kesb-i istikrar etmişti. Ertesi sene yani Hicrî 487 [1095]’de amcası Tutuş ile uğraşmaya mecbur olan Berkiyaruk müteakip sene de bu tehlikeden kurtulmuştu. Hicrî 480 [1088]’de kardeşi Sencer’i bir ordu ile Horasan’a göndermiş ve buranın idaresini Sencer’e terk etmişti. Bu tarihten iki sene sonra

24. Burada Sultan Muhammed Gazî ibaresindeki Muhammed kelimesi Mahmud gibi de okunduğundan bu zâtın kim olduğunu tayin edemedik.

Sencer'in ana ve baba bir kardeşi Muhammed bin Melikşah taleb-i saltanata kıyâm ile kardeşi Berkiyaruk'ın hutbesini kat' eyledi. Ve Bağdat'ta bunun nâmına hutbe okunmaya başladıysa da aynı senede Berkiyaruk vaziyete hâkim olup Bağdat'ta kendi nâmına hutbeyi iade ettirdi. Fakat aynı senede Bağdat'ta yine Muhammed nâmına hutbe okunmaya başladığı gibi diğer kardeşi Sencer dahi kendisini uğraştırdı. Ve bu kardeşler arasında senelerce günâgün ihtilaflar cereyan eyledi.

Berkiyaruk ile Mahmud'un vâlidesi Türkân Hatun arasında vuku bulan muharebeler esnâsında Batınîler İsfahan'da toplanarak faaliyete başlamışlar ve davetlerini izhâr eylemişlerdi. Kendilerine muhalefette bulunanlardan birçok kimseleri katlederek ahali arasında büyük bir dehşet ilka etmişlerdi. Hiçbir kimse şehirde bile müteferriden gezmeye cesaret edemiyordu. Vakt-i mutadında hanesine gelmeyen kimsenin Batınîler tarafından katlolunmuş olduğu cezm olunarak ailesi feryada başlıyordu. Türlü türlü iblisâne hileler ile her gün beş on kişinin hayatına hitâm veriyorlardı. Ahali bunlardan intikam almak üzere Şâfiî mezhebi fukahâsından Hocendli Ebu el-Kasım Mesud bin Mahmud'un idaresinde kıyâm ederek İsfahan'daki Batınîlerin birçoklarını ateşte yaktılar.

Bunlar Melikşah tarafından bina edilmiş olan İsfahan'ın yanındaki Şahdiz Kalesi'ni elde etmiş ve yukarıda Hasan Sabbah'ın üstadı olduğunu söylediğimiz Abdullah [Abdülmelik] bin Attâş et-Tabîb'in oğlu Ahmed bin Attâş'ın başına taç giydirerek kendisini bu kaleye reis yapmışlardı.

Hasan Sabbah'ın kız kardeşinin oğlu Ebu el-Fütûh Erdehen ve meşhur dâîlerden Ebu Hamzetü'l-Eskâf Tanbûr kalelerini elde etmişlerdi.

Bunlardan başka Kûhistan, Taberistan ve sâire mahallerde birçok kaleleri istilâ etmiş olan Batınîler her tarafta yolları kat' ediyor, insanları öldürüyor ve emvâl ve eşyayı gasp ve garet ediyorlardı.

Bunlar Muhammed'in taht-ı itaatinde olan İsfahan Subaşısı Sermez ve Erguş ve Gümüş gibi ekâbir-i ümerâyı da katletmiş olduklarından Berkiyaruk'ı muhâsımları bunlara meyil ile itham ediliyorlardı. Ve filhakika Berkiyaruk kardeşi Muhammed'i mağlûp ettikten sonra ordusunda bunlar çoğalmış ve bunun birçok askerlerini kendi mezheplerine ithal etmiş idiler. Kendilerine muhalif olanlar hayatlarından emin değil idiler. Hiçbir kimse hanesinden üzerinde zırh olmadan dışarıya çıkmaya cesaret edemiyor ve umerâ bile Berkiyaruk'ın yanına zırh ile giriyor idiler. Berkiyaruk kendi aleyhindeki sözlere hitâm vermek ve emniyet-i umûmiyyeyi iade etmek için hareketle bunları kâmilen mahvetti. Ve bu arada bunlardan olmayan bazı masumlar dahi itham olunup hayatlarını kaybettiler. Ve hatta Bağdat'taki Nizamiye Medresesi müderrisi Kiyâ el-Harrâsî[25] dahi Batınî olmak üzere itham olunup derdest edilmiş idiyse de sıhhat-ı itikadı ve ilmindeki uluv derecesi hakkındaki halife Mustazhir Billah'ın şehadetiyle ıtlâk edilmişti.

Hicrî 489 [1096]'da Berkiyaruk'un vefatından sonra Biraderi Muhammed bunları istîsâle karar vererek İsfahan'ın yanındaki Şahdiz Kalesi'nden işe başladı. Bir dağ üzerine bina edilmiş olan bu kalenin etrafını muhasara etti. Mahsûrlar müdafaa ve mukavemetin gayr-i kabil olduğunu gördüklerinden hile istimâline kıyâm ile: "Kendilerinin Allah'a ve kitaplara ve peygamberlere ve ahiret gününe inananlardan ve Muhammed (s.a)'in tebligatının hakikatine kail olanlardan olup yalnız imamet hususunda muhalefetleri olmakla kendileriyle padişahın sulh etmesinin ve arz ettikleri itaati kabul eylemesinin cevâz ve adem-i cevâzını istiftâ ettiler. Fukahânın ekserisi bunu caiz gördüyse de bazıları tavakkuf ettiğinden aralarında münazara kapısı açıldı. Ve Şâfiîlerden Ebu el-Hasan es-Semencânî'nin adem-i cevâz hakkındaki izahatı münazarayı tenvîr ettiyse de kat'î bir netice hasıl olmadı. Ve esasen kalelilerin maksatları dahi fukahâ arasında ihtilaf çıkararak zaman kazanmak idi. Nihayet bunların

25. Taberistanlı olup Hicrî 450 [1059]'de doğmuş ve 504 [1111]'te Bağdat'ta vefat emişti. Nisabur'da ve İmamu'l-Harameyn'den Gazâlî ile beraber ders almış ve Gazâlî'den sonra Medrese-i Nizâmiye'ye müderris olmuştu.

bazıları Hasan Sabbah'ın kalesine ve bazıları da diğer kalelere dağılmak üzere müsaade alarak Şahdiz kalesini teslim ettiler. Ve seksen kişiyle kalede kalmış olan reisleri Ahmed bin Attâş oğluyla beraber katledildi ve başları Bağdat'a gönderildi. Zevcesi üzerindeki nâdîde cevâhir-i nefîse ile kendisini kaleden aşağı atarak parçalandı.

Muhammed bundan sonra Alamut sahibi Hasan Sabbah'a atf-ı ehemmiyet ediyordu. Yirmi altı seneye karîb bir zamandan beri etraftaki ahalinin kadınlarını esir almak ve erkeklerini katletmek suretiyle icrâ-yı mel'anetten geri durmayan Hasan Sabbah üzerine Anuştekin'i gönderdi. Anuştekin kaleyi aylarca muhasara altına alarak mahsûrları açlıktan öldürmek raddesine getirmişti ki Hasan Sabbah bu esnâda her adama günde yalnız bir çörek ile üç ceviz veriyordu. Bu sırada Muhammed'in vefatı vuku bulmakla kale fethedilmeksizin asker avdet etti. Sencer dahi Hasan Sabbah'ı tazyik etmiş idiyse de Hasan Sabbah Sencer'in havâssından bir kadını elde ederek bunun vasıtasıyla Sencer'in oturduğu yerin altına bir bıçak saplattırmış ve kendisine: "Eğer muhabbetinizi kalbimde taşımasaydım bu bıçağı oturduğunuz yerden daha yumuşak olan göğsünüze saplattırmak yere saplattırmaktan daha kolaydı... Sizin mahreminizin cümlesi benim elimdedir." diye haber göndermiş olduğundan Sencer korkmuş ve ba'demâ kendisine karşı harekette bulunmamıştı.

***

Yukarıda söylediğimiz gibi Hicrî 483 [1091]'te Alamut'u elde etmiş olan Hasan Sabbah Hicrî 518 [1125] tarihinde bu kalede vefat etti. Tarihin rivayetine nazaran kendisi zâhidlik davasında bulunuyordu. Otuz beş sene devam eden hâkimliği esnâsında kalelerde kimse şarap imâl etmemiş ve içmemiştir. İki oğlunun şarap içerek zinâ etmiş oldukları kendisine söylenmekle bunları haddı şer'î altında öldürmüştür. (Oğlunun birini Kûhistan nâibini öldürmüş olduğu hakkındaki şüpheye binaen, diğerini şarap içerek Kur'an'ın emrine muhalif harekette bulunmuş olduğu için katlettiği de mervîdir.) Bu otuz beş sene zarfında hanesinde i'tikâf ile usul ve fürû'-ı diniyyeyi te'vîl etmek ve zahir şerîatı muhtelif dereceler-

de batına doğru götürmek maksadıyla kitaplar yazmıştır. Bu uzun müddet esnâsında yalnız iki defa hanesinden dışarı çıktığı ve bir defa hanesinin sathında görüldüğü mervîdir. Kendisine "Seyyidnâ, Reis, Şeyhu'l-Cebel" gibi unvanlar veriliyordu ki bu son unvan zann-ı âcizânemize göre kendisine Garplıların verdiği unvandır. Teşkil ettiği devlete Melâhide-i İsmailiyye Devleti nâmı verilmekle beraber Haşâşiyye dahi denilmektedir.[26]

Hasan Sabbah'tan sonra vasiyeti mûcebince yerine geçen Kiyâ Bozorg Ümîd şerîata riayetkar idiyse de Hasan Sabbah'ı imam tanır ve akvâl ve ef'aline hürmet ederdi. Bunun zamanında oğlu Kiyâ Muhammed bin Bozorg Ümîd imamet davasına kıyâm etti ve Hicrî 532 [1138]'de pederinin vefatıyla makam-ı riyâsete geçti. Bunun da zahir şerîata riayet ettiği zamanlar olurdu. Yirmi beş sene icrâ-yı hükûmetten sonra Hicrî 557 [1162] vefat ile yerine Hond Hasan bin Muhammed bin Bozorg Ümîd reis oldu. Bu Hond Hasan dahi pederinin zamanından imamet iddiasında bulunmuştu.

Güya ki Hasan Sabbah Mustansır-ı Alevî'nin oğlu Nizar'ı beraber getirmiş ve bunun Hâdî nâmında bir oğlu dünyaya gelmişti. Mustansır-ı Alevî'nin hafîdi olan bu Hâdî Muhammed bin Bozorg'un zevcesiyle münasebette bulunmuş ve Hasan-ı Sânî denilen Hond Hasan da bu münasebetten husule gelmişti.[27]

---

26. Fransızcada kasten ve hafiyyen adam öldürmek manasına gelen assassiner mastarının haşâşîn kelimesinden alındığı ve kastî katile de bundan dolayı assassin denilmekte olduğu söyleniyorsa da bunun asâsînden alınmış olması da vardır. Melâhide-i İsmailiyye'ye haşâşîn denilmesi ise şarabın harametine binâen bunların haşîş-esrâr istimâl etmelerinden dolayıdır ki *Telbîsü İblîs*, s. 400'de görüldüğü vechile aynı mahzûra binâen sûfiyye dahi haşîş istimâl ederek sarhoş oluyorlardı. Bunlara esrârın verdiği tesirden istifade ile kendilerini cennette addettirmek için Hasan Sabbah tarafından suret-i hususiyyede haşîş içirildiğini söyleyenler dahi vardır ki herhangi sebeple olursa olsun Haşâşîn nâmıyla marûf olmaları haşîş istimâl etmelerinden dolayıdır.

27. Mustansır-ı Alevî hayatta iken Nizâr'ı veliaht yapmış ise de yukarıda zikredildiği vechile Emîru'l-Cüyûş'un oğlu El-Efdal bunu cem' ile diğer oğlu El-Müsta'lî'ye bey'at eylemiş ve Nizâr İskenderiye[ye] kaçmış ve burada kendisine El-Mustafa Lidinillah unvanıyla ahali tarafından bey'at edilmişti. El-Efdal'ın İskenderiye üzerine gönderdiği ikinci ordu bunları mağlûp etmiş ve derdest edilen Nizâr Müsta'lî tarafından üzerine duvar örülmek suretiyle öldürülmüştür. Hicrî 487 [1095] Hasan Sabbah'ın fırkası olup Müsta'liyye'ye muhalif olan Nizâriyye ise Nizâr'ın İskenderiye'den bir kızın karnı içinde mütesettiren çıkıp birçok yerleri dolaştıktan sonra Alamut'a geldiğini iddia ederler. (*Subhu A'şâ*, C. 13, s. 237). Bunlara göre bir imamın tansîs ve tayin ettiği diğer imamı hal' etmek ef'âl-i ilâhiyyeyi tahtae mahiyetinde telakkî edildiğinden Nizâr'ın imâmeti sahîh olup Müsta'li'nin imâmeti sahîh olmamak lâzım gelir.

Gerçi bu iddia ile kendisinin veledina meşrû [veled-i meşrû?] olduğunu itiraf ediyorsa da itikatlarına göre imam hakkında bilumûm menhiyâtın mubah olduğunu düşünecek olursak bu iddia da böyle bir şâibe olmadığını anlarız.

Hicrî 559 [1164]'da Fatımîler sükut etmeye başlayınca bu imametini bir Ramazan'da umûm Batınîlere ilan ile minberinin dört tarafına kırmızı, sarı, beyaz, yeşil[28] renkte dört sancak rekzetmiş ve minbere çıkarak: "Ben imamım. Dünyadan teklifâtı kaldırdım ve zahir-i şerîatla ameli ref' eyledim. Bu devr-i kıyamet zamanıdır." diye hitap ettikten sonra inerek orucunu bozmuş ve cümlesi türlü türlü sefâhat ve fezâhatlarda bulunmuş idiler. Abdü'l-kıyâm nâmını verdikleri bugünü kendileri için mebde-i tarih ittihazıyla tarih-i Arabîyi terk etmişlerdi. Kendisine bu tarihten sonra Hond yerine Hudâvend diye hitap ediliyor. Ve "Alâ Zikrihi's-Selâm" lakabıyla yâd olunurdu.

Ber dâşt gul-i şer' bed te'bîd îzdî
Mahdûm-ı rüzgar alâ zikrihi's-selâm[29]

Bunların altıncıları olup[30] zahiren İslam şerîatına avdet ettiğin-

28. Fâtımîlerin sancakları sarı renkteydi. *Subhu A'şâ*, C. 23, s. 244.
29. Te'yîdât-ı ilâhiyye ile zamanın reisi olan "Alâ Zikrihi's-Selâm" şerîatın gıll u gışını ortadan kaldırdı.
30. Bunların beşincileri olan Muhammed bin Alâ Zikrihi's-Selâm İmam Fahreddin Râzî'yi tehdit ile mucbur-ı sükût etmişti. Hondmîr'in *Habîbü's-Siyer*'inde görüldüğü vechile Fahreddin Râzî'nin erbab-ı hased tarafından İsmailîlerin mezhebine suret-i hafiyyede sâlik olduğu işâa ediliyordu. Bundan teberrî için bir gün Rey'de kürsüye çıkarak İsmailîleri levm ü tevbihe boğdu. Ve aleyhlerinde şiddetli bir lisan kullandı. Muhammed bin Alâ Zikrihi's-Selâm derhâl bir fedaî gönderdi. Bu fedaî talebe-i ulûmdan gibi görünerek yedi ay imamın derslerine devam etti. Bu esnâda hep müterakkıb-ı fırsat bulunuyordu. Üstadı mütalaahânesinde bir gün tenha bularak içeri girdi ve kapıyı kapayıp üzerine hücum ile altına aldı. Ve hançeri göğsüne dayadı. Râzî: "Bana ne yapmak istiyorsun?!." dedi. "Göbeğinden göğsüne kadar yaracağım!" dedi. Râzî: "Niçin?" dedi. Fedaî : "Çünkü alâ melâi'n-nâs İsmailîleri zemmettin." dedi. Üstad canına kıymaması için fedaîye rica etti. Ve fî ma'bad bunların aleyhinde bulunmayacağını yemin ile temin eyledi. Kefâret verip yemininden kurtulacağını söyleyen fedaîye bu tarîkada müracaat etmeyeceğine yemin etti. Bunun üzerine fedaî: "Seni öldürmek için emir almamıştım. Yoksa seni öldürmekte teehhür etmezdim." diye imamı bıraktı. Ve kendisine Muhammed bin Alâ Zikrihi's-Selâm'ın selâmı olup hâkim-i mutlak olmak üzere kendisini kaleye davet etmekte olduğunu tebliği etti. Ve âhâd-ı nâsın sözleri ehemmiyetinden ârî ise de kendisinin sözlerinin ehemmiyet-i azîmesi olduğundan haklarında keff-i lisan etmesi talebinde bulunduğunu bildirdi. Râzî kaleye gidemeyeceğini söyledi. Bunun üzerine fedaî üstadın önüne 300 duka koydu. Ve bunun

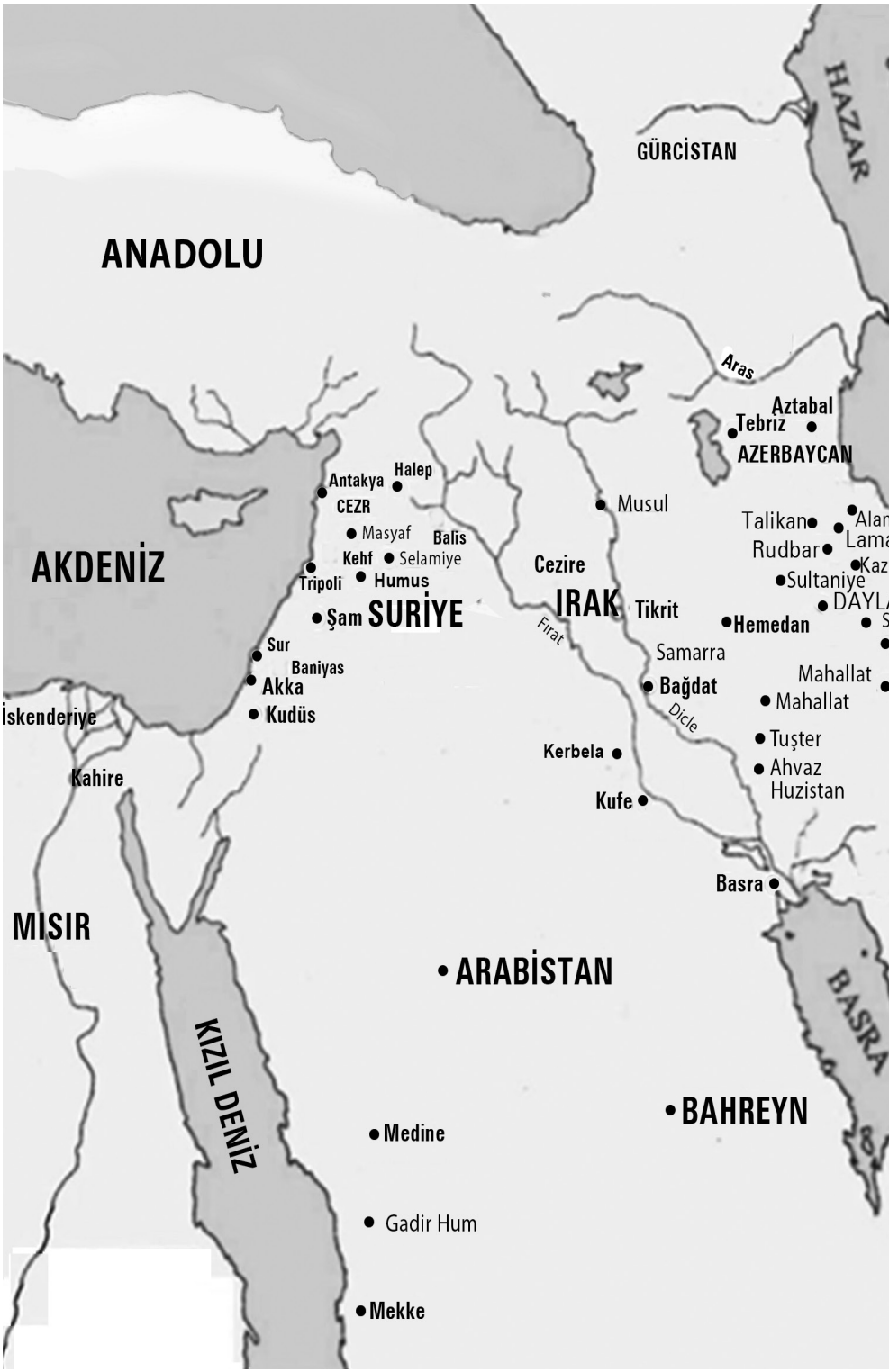
den dolayı Nev Müslüman nâmını alan Hond Celâleddin'ın ricasıyla Kazvin'den gelen ulemâ Hasan Sabbah'ın ve diğer Melâhidenin kitaplarını kütüphaneden alarak yakmışlardı.[31] Kâh diyânet perdesi altında tesettür ve kâh en çirkin ve çılgın hareketler ile bir buçuk asırdan ziyade esasât-ı diniyyeye karşı tecavüzlerde bulunan Melâhide-i İsmailiyye'nin nihayet Hicrî 654 [1256]'te Hülagu tarafından hükûmetlerine hitâm verilip bir ay zarfında Alamut gibi müstahkem kalelerinden elli müstahkem kaleleri hedm edildi. Ve son hükümdarları olan Rükneddin Hurşah Mengü Han'ın emriyle katledildi.

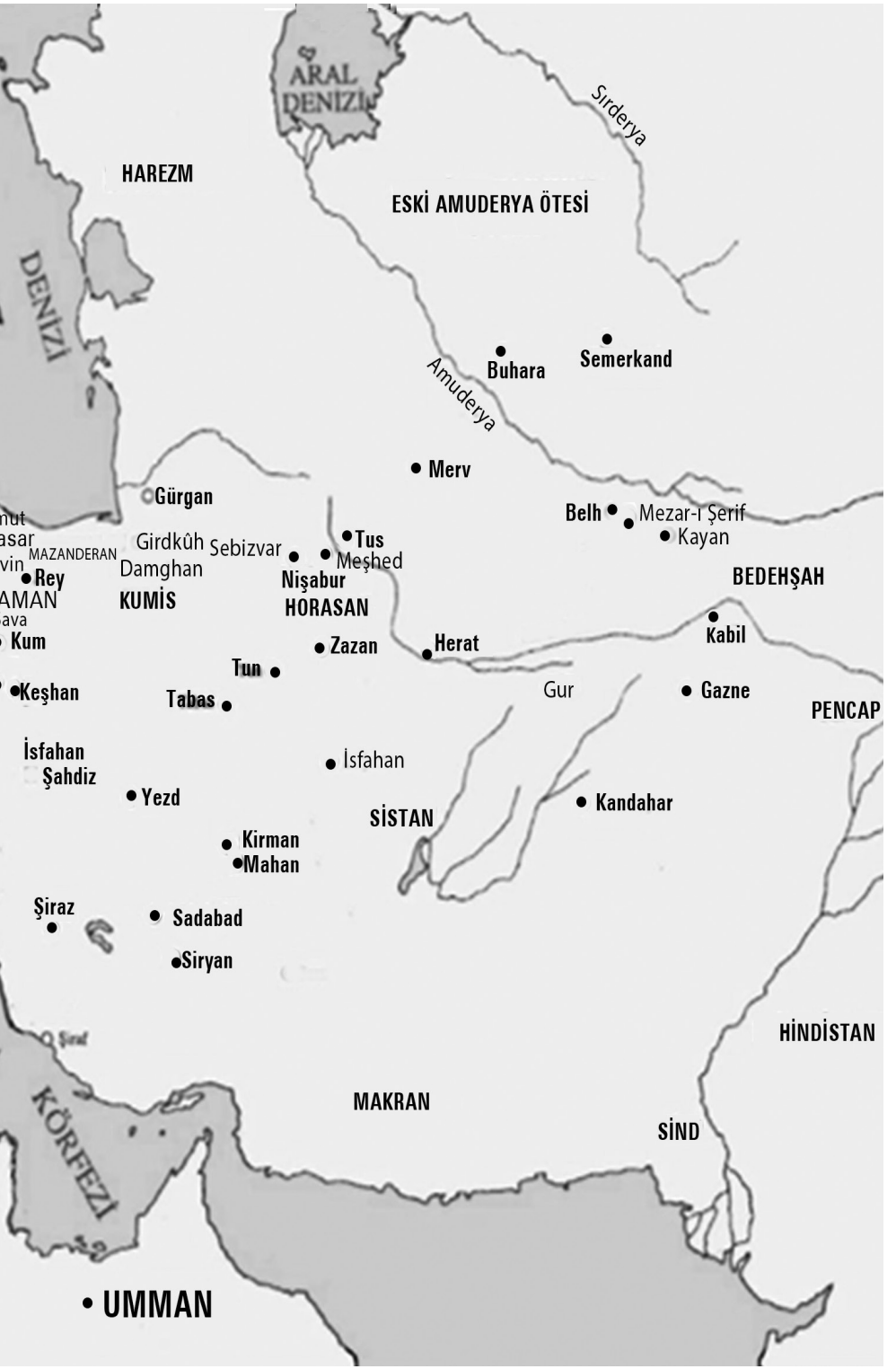
Darulfünûn İlâhiyat Fakültesi Kelâm Müderrisi

Mehmed Şerefeddin [Yaltkaya]

her sene kendisine verileceğini söyledi. Bu vak'adan sonra İmam Fahreddin Râzî bunların aleyhinde bulunmaktan hazer ile hılâfen li'l-İsmailiyye demekle iktifa ediyordu. Talebesinden birinin bu keff-i lisanın sebebini sorması üzerine bu hançer tehlikesine telmihen "Çünkü onların burhân-ı katı'ları vardır." demiş olması ne kadar zariftir!

31. Bu kitaplar Alamut'un esnâ-yı tahribinde tekrar bulunmuş olduğundan yakılan kitapların kopyaları alındıktan sonra yakılmış oldukları anlaşılmaktadır.

GÜRCİSTAN
HAZAR
ANADOLU
Aras
Aztabal
Tebriz
AZERBAYCAN
Antakya
Halep
CEZR
Musul
Talikan
Rudbar
Masyaf
Balis
Keht
Selamiye
Humus
Tripoli
AKDENİZ
Cezire
IRAK
Tikrit
Sultaniye
Şam
SURİYE
Hemedan
Fırat
Sur
Baniyas
Akka
Samarra
Bağdat
Mahallat
İskenderiye
Kudüs
Dicle
Tuşter
Kerbela
Ahvaz
Huzistan
Kahire
Kufe
Basra
MISIR
ARABİSTAN
KIZIL DENİZ
BAHREYN
Medine
Gadir Hum
Mekke

ARAL DENİZİ
Sırderya
HAREZM
ESKİ AMUDERYA ÖTESİ
DENİZİ
Buhara
Semerkand
Amuderya
Merv
Gürgan
Belh
Mezar-ı Şerif
Kayan
MAZANDERAN
Girdkûh
Sebizvar
Tus
Damghan
Meşhed
Rey
Nişabur
BEDEHŞAH
KUMİS
HORASAN
Kum
Zazan
Herat
Kabil
Tun
Keşhan
Tabas
Gur
Gazne
PENCAP
İsfahan
Şahdiz
İsfahan
Yezd
SİSTAN
Kandahar
Kirman
Mahan
Şiraz
Sadabad
Siryan
HİNDİSTAN
MAKRAN
KÖRFEZİ
SİND
UMMAN

KAYNAKLAR

Abdulkahir el-Bağdâdî, *El-Fark beyne'l-Fırak*, (Çev. Ethem Ruhi Fığlalı), İstanbul 1979.

Aisah Mohamed, "Şia'nın İmamette İsmet Doktrininin Eleştirisi" (Çev. Ömer Aydın, *İstanbul Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi,* S. 8 (2003).

Anıl, Yaşar Şahin, *Alamut Terörünün Kaynakları ve Hasan Sabbah*, İstanbul 2003.

Ateş, Ahmed, "Gazâlî'nin "Batınîlerin Belini Kıran Deliller"i: "Kitab Kavâsim al-Batınıya", İlâhiyat Fakültesi Dergisi, C. 3, S. I-II (1954).

Atıcı Arayancan, Ayşe, "Nizarî İsmailîlerinin Gelir Kaynakları", *Selçuk Üniversitesi Türkiye Enstitüsü Dergisi*, S. 26 (Güz 2009)

Atıcı Arayancan, Ayşe, "Suriye Bölgesinde İki İnanç Hareketi: Nizarî İsmâilîleri ve Nusayrilik", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Arştırma Dergisi*, S. 54 (2010).

Atıcı, Ayşe, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nda Batınî Hareketi (Hasan Sabbah ile İlk Halefleri ve İran Nizarî*

İsmailî*leri) (1090-1157)*, Ankara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2005.

Başçı, Vahdettin, "Bazı Dini Konuların Yorumlanmasında Batınîlerle Gazali Arasındaki İlişkilerin Değerlendirilmesi", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 13 (1997).

Baykara, Tuncer, "Selçuklularda Vergilere Dair*", IX. Türk Tarih Kongresi, 21-25 Eylül 1981*, C. II, Ankara 1988.

Brockelmann, C., İslam *Milletleri ve Devletleri Tarihi* (Çev. Neşet Çağatay). C. I, Ankara 1964.

Bundârî, *Irak ve Selçukluları Tarihi-İmad Ad-Dîn Al-Katib Al-Isfahânî'nin Al-Bondârî Tarafından İhtisar Edilen Zubdat Al-Nusra Va Nuhbat Al-'Usra Adlı Kitabının Tercümesi* (Çev. Kıvameddin Burslan), İstanbul 1943.

Câbirî, Muhammed Abid, *Arap- İslam Kültürünün Akıl Yapısı* (Çevl. Burhan Köroğlu, Hasan Hacak), İstanbul 1999.

Cahen, Claude, *Osmanlılardan Önce Anadolu* (Çev. Erol Üyepazarcı), İstanbul 2000.

Cuveynî, Alaaddin Ata Melik, *Tarih-i Cihangüşâ* (Çev. Mürsel Öztürk), Ankara 1998.

Çağatay, Neşet-Çubukçu, İbrahim Agah, *İslam Mezhepleri Tarihi*, 3. bs., Ankara 1985.

Çubukçu, İbrahim Agah, "İbahilik ve Batınîlik", *Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, C. 18, S. 1 (1970).

Çubukçu, İbrahim Agah, *Gazzalî ve Batınîlik*, Ankara 1964.

Çubukçu, İbrahim Agah, *İslam Düşüncesi Hakkında Araştırmalar,* 2. bs., Ankara 1983.

Daftary, Farhad, "İsmailîler Arasında Entelektüel Hayat: Bir Özet", *İslam'da Entelektüel Gelenekler* (Haz. Farhad Daftary, Çev. Muhammet Şeviker), Istanbul 2005.

Daftary, Farhad, *Muhalif İslamın 1400 Yılı: İsmailîler-Tarih ve Kuram* (Çev. Ercüment Özkaya), Ankara 2001.

Daftary, Farhad, *The Assassin Legends: Myths of the İsmailis*, London 1994.

Dalkılıç, Mehmet, "Takiyye Kavramı ve Şia Mezhebinde Bir İnanç Prensibi Haline Gelişi", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* S. 15 (2007).

Dalkılıç, Mehmet, "Takiyye Kavramı ve Şia Mezhebinde Bir İnanç Prensibi Haline Gelişi", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* S. 15 (2007).

Danışman-Tuğ, Nafiz, "Eş 'arîlik Neden Batınîliğe ve Hulûle Karşı Cephe Almıştır?", *Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, S. I-IV (1957).

Doğrul, Ömer Rıza, *Hasan Sabbah'in Cennet Fedaileri*, İstanbul 1975.

Ebüzziyâ Tevfîk, *Hasan bin Sabbah*, İstanbul 1300.

Er-Râvendî, Muhammed b. Ali b. Süleyman, *Râhat-üs-Sudûr ve Ayet-üs-Sürûr (Gönüllerin Rahatı Ve Sevinç Alameti)* (Çev. Ahmed Ateş), C. I, 1957.

Fığlalı, Ethem Ruhi, "Mesih ve Mehdi İnancı Üzerine, (Mezhepler Tarihi Açısından Bir Bakış)", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 25, S. 1 (1982).

Fığlalı, Ethem Ruhi, *Günümüz İslam Mezhepleri,* İzmir 2008.

Fığlalı, Ethem Ruhi, *İmâmiyye Şiası,* 2. bs., İstanbul 2008.

Franzius, Enno, "Alamut Kalesi (1090-1092)" (Çev. Süleyman Tülücü), *EKEV Akademi Dergisi*, C. 2, S. 2 (Mayıs 2000).

Gazâlî, *Batınîliğin İçyüzü* (Çev. Avni İlhan), Ankara 1993.

Hakyemez, Cemil, "Mehdi Düşüncesinin İtikadîleşmesi Üzerine", *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2004/1, C. III, S. 5 (2004).

Hammadî, Muhammed, *Batınîler ve Karmatilerin İçyüzü* (Çev. İsmail Hatib Erzen), Ankara 1948.

Hodgson, M. G. S., "Hasan Sabbah" (Çev. Süleyman Tülücü), *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 40 (2009).

Hodgson, Marshall G. S., *The secret order of assassins: the struggle of the early Nizarî Ismailis against the Islamic world*, Hague: Mouton Publishers, 1955.

İbn Battuta, Ebû Abdullah Muhammed İbn Battuta Tancî, *Tancalı İbn Battuta ve Seyahatnamesi*, C. II, İstanbul 2004.

İbnü'l-Esîr, İslam *Tarihi-El-Kâmil fi't-Tarih Tencümesi* (Çev. Abdülkerim Özaydın), C. 10, İstanbul 1986.

İbnü'l-Esîr, İslam *Tarihi-El-Kâmil fi't-Tarih Tencümesi* (Çev. Ahmet Ağırakça), C. 11, İstanbul 1987.

İbnü'l-Kalânisî, *Tarihu Dımaşk* (Yay. H. F. Amedroz), Beyrut 1908.

İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-Taleb Fî Tarihi Haleb-Biyografilerle Selçuklular Tarihi (Seçmeler)* (Çeviri, notlar ve açıklamalar: Ali Sevim), Ankara 1982.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemaleddin Abdurrahman b. Ali, *Şeytan'ın Ayartması: Hicri 6. Yüzyıl İslam Toplumuna İçerden Gelen Bir Tenkit* (Çev. Şavaş Kocabaş), İstanbul 2003.

Kafesoğlu, İbrahim, *Büyük Selçuklu İmparatoru Sultan Melikşah*, İstanbul 1973.

Kara, Seyfullah, *Büyük Selçuklular ve Mezhep Kavgaları*, İstanbul 2007.

Kohlberg, Etan, "İmamiyye'den İsnaaşeriyye'ye" (Çev. Cemil Hakyemez), *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. V, S. 3 (2005).

Korkmaz, Sıddık, *Tarihin Tahrifi İbn Sebe Meselesi*, Ankara 2005.

Köymen, Mehmet Altay, "Selçuklu Veziri Nizamü'1-Mülk ve Tarihi Rolü", *M.K,* 1/5 (Mayıs 1977).

Köymen, Mehmet Altay, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, Ankara 1989.

Kutlu, Sönmez, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, Ankara 2012.

Lewis, Bernard, *Haşişîler: Ortaçağ İslam Dünyasında Terörizm ve Siyaset* (Çev. Ali Aktan), istanbul 1995.

Lockhart, Laurence, "Hasan-ı Sabbah ve Haşişiler" (Çev. Süleyman Tülücü), *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* S. 26 (2006).

Madelung, Wilferd, "İsmailîlik: Eski ve Yeni Davet" (Çev. Muzaffer Tan), *Dinî Araştırmalar,* C. 8, S. 25 (Mayıs-Ağustos 2006).

Mantran, Robert, *İslamın Yayılış Tarihi (VII-XI. Yüzyıllar)* (Çev. İsmet Kayaoğlu), Ankara 1981.

Mehmed Şemseddin [Günaltay], *Hurâfattan Hakîkate: Hurâfeler ve İslam Gerçeği* (Haz. Ahmet Gökbel), İstanbul 1997.

Mehmed Şerefeddin [Yaltkaya], "Fatımîler ve Hasan Sabbah", *Darulfünûn İlahiyat Fakültesi Mecmuası,* C. I, S. 4 (1926).

Mehmed Şerefeddin [Yaltkaya], "Karamita ve Sinan Râşideddin", *Darülfünûn İlahiyat Fakültesi Mecmuası*, C. VII (1928).

Meşkûr, *Cevad, Mezhepler Tarihi Sözlüğü* (Çevl. Mehmet Mahfuz Söylemez, Mehmet Ümit, Cemil Hakyemez), Ankara 2011.

Nesefî, Ebu'l-Muîn en-Nesefî, *Bahru'l Kelam fi Akaidi Ehli'l-İslam* (Çev. Cemil Akpınar), Konya 1977.

Nizamü'l-Mülk, *Siyaset-nâme* (Haz. Mehmet Altay Köymen), İstanbul 1990.

Nizamülmülk, *Siyasetnâme* (Çev. Nurettin Bayburtlugil), İstanbul 2003.

Ocak, Ahmat Yaşar, *Türkiye Sosyal Tarihinde İslamın Macerası*, İstanbul 2010.

Ocak, Ahmet, *Selçukluların Dinî Siyaseti (1040-1092)*, İstanbul 2002.

Onat, Hasan, "Yirminci Asırda Şiîlik ve İran İslam Devrimi", *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde* Şiî*lik Sempozyumu. 13-15 Şubat 1993 (Tebligler ve Müzakereler)*, İstanbul 1993.

Öz, Mustafa, "İsmailiyye Mezhebi", *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiîlik Sempozyumu. 13-15 Şubat 1993 (Tebligler ve Müzakereler),* İstanbul 1993.

Öz, Mustafa, "Haşîşiyye", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. XV, İstanbul 1997

Özaydın, Abdülkerim, "Alamut Kalesi", *Türk Kültürü,* S. 28 (Eylül 1986).

Özaydın, Abdülkerim, "Alamut", *TDV İslam Ansiklopedisi,* C. II, İstanbul 1989.

Özaydın, Abdülkerim, "Hasan Sabbah", *TDV İslam Ansiklopedisi,* C. XVI, İstanbul 1997.

Özaydın, Abdülkerim, "Selçuklular Zamanında Suriye'deki Batınî Faaliyetleri", *Türklük Araştırmaları Dergisi - Prof. Dr. Coskun Alptekin'e Armağan,* S. 12 (Eylül 2002).

Özaydın, Abdülkerim, "Sultan Berkyaruk Devrinde (1092-1104) Batınîlerle Yapılan Mücadeleler", *Prof. Dr. Fikret Işıltan'a 80. Doğum Yılı Armağanı, İ*stanbul 1995.

Özaydın, Abdülkerim, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-511/1105-1118),* Ankara 1990.

Özdemir, H. Ahmet, Moğol İstilâsı ve Abbasi Devleti'nin Yıkılışı, İstanbul 2011.

Sarıkaya, Mehmet Saffet , İslam *Düşünce Tarihinde Mezhepler*, Isparta 2001.

Sevim, Ali, *Makaleler*, C. 2, Ankara 2005.

Sevim, Ali, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, Ankara 2000.

Sevim, Ali-Merçil, Erdoğan, *Selçuklu Devletleri Tarihi-Siyaset, Teşkilat ve Kültür,* Ankara 1995.

Şehristanî, *Milel ve Nihal-Dinler, Mezhepler ve Felsefî Sistemler Tarihi* (Çev. Mustafa Öz, Haz. Mehmet Dalkılıç), İstanbul 2008.

Taftazanî, *Şerhu'l-Akaid* (Çev. Süleyman Uludağ), İstanbul 1982.

Tan, Muzaffer, "Tarihsel Süreçte İsmailîlik ve Yaşadığı Faklılaşmalar", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 17, S. 2 (2012).

Timur, Kemal, "Süleyman Muslî ve Semerkant Romanlarında Batınîlik ve Hasan Sabbah", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi,* S. 31 (2006).

Topaloğlu, Bekir, *Kelâm İlmi*, İstanbul 1981.

Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti, 2.* bs., İstanbul 1969.

Tülücü, Süleyman, "Ahmed Midhat Efendi'nin *"Süleyman Musuli" (Musullu Süleyman)* Adlı Romanında Hasan-ı Sabbah ve Batınîlerle İlgili Bilgiler", *Atatürk Üniversitesi ilahiyat Fakültesi Dergisi,* S. 14 (1999).

Virani, Shafique N., *The İsmailis in the Middle Ages: A history Survival a Search for Salvation*, Oxford University Press, 2007.

Watt, Montgomary, İ*slam Düşüncesinin Teşekkül Devri* (Çev. Ethem Ruhi Fığlalı, Ankara 1981.

Yaran, Cafer Sadık , "Din ve Terör İlişkisinin Din Felsefesi Açısından Tahlili", *Dinî Araştırmalar*, C. 7, S. 20 (2004).

Yazıcı, Tahsin, "Fidaî", TDV *İslam Ansiklopedisi,* C. XIII, İstanbul 1996.

Yuvalı, Abdulkadir, "Selçuklular Zamanında Batınîler'in Faâliyetleri", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* C. III, S.2 (1989).

Zahir, İhsan İlahi, *Şia'nın Kur'an İmamet ve Takiyye Anlayışı,* Ankara 1984.

Zehr, Muhammed Ebû, *İslam'da Siyasi Ve İtikadî Mezhepler Tarihî,* İstanbul 1989.

DİZİN

A

Abaka 325, 350
Abbas 16, 225, 308, 370, 394
Abbasâbâd 330, 344
Abbas bin Tamim 36
Abbâse 395
Abbasî 31, 32, 33, 39, 40, 41, 44, 45, 46, 49, 83, 164, 166, 214, 225, 227, 254, 255, 269, 270, 293, 317, 351, 371, 393
Abbasîler 37, 44, 45, 159, 160, 162, 166, 310, 370, 371, 373, 374, 393, 395, 397, 398
Abbasiyye 370, 393
Abbasiyyûn 22
Abdekiyye 74
Abdullah 30, 33, 46, 47
Abdullah Aftah 32
Abdullah bin Ali 371
Abdullah bin ez-Zübeyr 367, 368, 369
Abdullah bin Maymûn 39, 68
Abdullah bin Muâviye 30
Abdullah bin Ömer 24
Abdullah bin Sebe' 19
Abdullah el-Eftah 78
Abdullah el-Mahz 372
Abdullah El-Vefî 46
Abdullah es-Saffâh 370, 371, 372
Abdullah Hamid bin Yahyâ 341
Abdülmelik 368
Abdülmelik bin Attâş 107, 120, 168, 193, 389
Abdurrahman es-Sümeyremî 187
Abdurrahman-ı Horasanî 187
Abdussamed 387
Âbe 290
Abhar 258
Adadu'd-Devle 387
Adanlâa 374
Âdem 23, 59, 60, 66, 72, 263, 366, 373, 377
Adududdevle bin Büveyh 128
Afemea 317
Afrika 34, 336
Aftah 30
Ahmed 146, 171, 183, 193, 285
Ahmed bin Abdillah 46
Ahmed bin Abdülmelik bin Attâş 285
Ahmed bin Attâş 194, 400, 401
Ahmed bin el-Hüseyin el-Belhî 189
Ahmed el-Müsta'lî 114
Ahmed Emin 39
Ahmedîl 164
Ahmed Midhat Efendi 130, 145, 147, 149
Ahsâ 39, 40, 382, 384, 386
Ahvaz 47
Aisah Mohamed 16, 17, 18
Âişe 173, 379
Âkil 16
Akka 112, 313, 314
Akpınar, Cemil 74
Akru's-Sudan 239
Aksungur 302, 316
Ak-Sungur el-Porsukî 304, 306
Aksungur Porsukî 216, 302, 304
Ak Sunkurul Bursukî 302
Aktan, Ali 112, 130
Alâeddin 138, 142, 143, 254, 267, 268, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 335

Alâeddin Cihansuz 224
Alâeddin III. Muhammed 270
Alâeddin Keykubâd 172, 312
Alâeddin Mahmud 226
Alâeddin Muhammed 261, 266, 320
Alamut 9, 29, 36, 38, 54, 83, 103, 104, 105, 106, 107, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 121, 122, 123, 125, 126, 145, 147, 150, 154, 155, 156, 157, 158, 168, 169, 172, 183, 184, 193, 195, 199, 201, 202, 203, 207, 208, 211, 212, 213, 214, 215, 218, 220, 221, 224, 225, 226, 228, 229, 231, 232, 233, 237, 239, 240, 241, 242, 249, 250, 251, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 262, 264, 266, 267, 268, 269, 274, 285, 288, 289, 290, 292, 294, 296, 297, 298, 312, 319, 320, 322, 328, 329, 334, 337, 342, 343, 344, 346, 347, 348, 349, 350, 353, 355, 358, 389, 391, 397, 399, 401, 402, 403, 404
Alâmûtiyye 145
Alan 329
Alâuddevle Ali 225
Alâ Zikrihi's-Selâm 234, 235, 239, 403, 404
Alenisin 320
Alevî 122, 126, 389
Alevî-yi Mehdî 121, 122
Ali 13, 14, 15, 16, 17, 19, 20, 21, 22, 23, 44, 49, 61, 63, 64, 66, 67, 73, 76, 87, 209, 250, 265, 314, 335, 365, 367, 369, 374, 384
Âl-i Ahîsar 383
Ali bin Ebî Tâlib 14, 20, 44, 59, 64
Ali bin el-Fazl 47
Ali bin el-Hüseyin 369
Ali bin Hüseyin 20
Ali bin İsa 383
Ali bin İsmail 33
Ali bin Muhammed 109, 120, 388
Ali bin Muhammed bin Cafer bin Hüseyin bin Muhammed bin el-Sabbah el-Himyerî 109
Ali bin Musa 290
Ali bin Musa er-Rıza 32, 67, 372
Ali bin Vefâ 219
Ali er-Rıza 373
Âl-i Furat 378
Âl-i Marûf 43
Ali Turan ile Şüca'üddin Hasan es-Sirabanî 320
Almanya 314
Alp Arslan 110, 145, 165, 173, 174, 176, 177, 237, 279, 281, 298, 347, 388
Alp Arslan el-Ahras 205
Âl- Sâmân 378
Aluh Misin 334
Âmid bin Mansûr 226
Âmine 298
Âmir 129, 167, 168, 218, 296, 297, 317
Âmir Biahkâmillah 129
Ammâr İbn Yezîd 370
Amrü'1-Kuna 333
Amuderya 279
Âmul 127
Anadolu 9, 126, 145, 172, 265, 312, 319, 331
Ancirud 157
Andic 199
Andic Rud 121, 122
Âne 387
Antakya 132, 201, 204, 219, 304, 309, 310, 312, 351, 353
Anuştekin 290, 291, 401
Anuştekin Dürzî 43
Anuştekin Şîrgîr 212, 290, 292
Ardistan 155
Argun 326, 327
Aristo 380
Ariz 27
Arıg Böke 324
Arran 222, 257, 260
Arslan 387
Artuklu 282
Asfar 387
Asi 206
Asil 212
Asilüddin ez-Zılzenî 343

Askalan 297
Aşkavar 122, 348
Asker Mukram 47
Aslan Yürekli Richard 284
Ateş, Ahmed 83, 86, 87, 89, 91, 93, 95, 98, 102, 163
Atıcı Arayancan, Ayşe 171, 172
Atsız 112
Attâş 162
Âve 290
Avrupa 269, 360
Ayaz 279
Aydın, Ömer 16
Ayn Calut 352
Aynşems 386
Azâz 243, 282, 283, 307
Azerbaycan 48, 107, 112, 120, 214, 222, 225, 257, 260, 266, 294, 373, 399
Azîz 312
Aziz Louis 313

B

Bâb 244, 283
Babek 373
Babekiyye 373
Bâbîler 358
Badis 205, 206
Bağdat 32, 42, 48, 83, 115, 121, 146, 164, 174, 180, 183, 188, 190, 196, 198, 199, 205, 214, 215, 222, 223, 226, 242, 253, 255, 257, 258, 260, 261, 286, 288, 293, 351, 376, 378, 382, 383, 387, 392, 399, 400, 401
Bahâu'd-Devle 387
Bahaüddevle İranşah bin Turanşah 157
Bahaüddin Ebu'l-Mehâsin Yusuf bin Râfi bin Temîm 305
Bahreyn 33, 34, 39, 40, 41, 42, 47, 78, 106, 162, 381, 382, 383, 384, 387
Bahsi 343
Baki 31
Balagay 323, 325, 334, 347
Balasanî 157
Balebek 284
Bamiyan 216
Baniyas 216, 217
Barak bin Cendel 217
Barberousse, Frédéric 131
Bark bin Cendel 317
Barthold, W. 130
Basra 32, 33, 39, 40, 47, 49, 190, 239, 240, 367, 372, 383
Batı Avrupa 309
Batılılar 131, 132, 149
Bâtınîler 9, 39, 41, 43, 62, 70, 71, 72, 73, 82, 92, 104, 115, 117, 120, 126, 127, 128, 130, 133, 145, 147, 149, 157, 158, 161, 163, 164, 166, 167, 170, 173, 176, 177, 184, 185, 186, 187, 188, 190, 191, 192, 194, 195, 196, 197, 198, 200, 205, 243, 264, 265, 278, 279, 285, 286, 287, 288, 290, 291, 292, 294, 299, 301, 302, 304, 306, 308, 322, 326, 332, 355, 361, 382, 387, 393, 399, 400
Bâtınîlik 73, 82, 83, 174, 379
Bâtıniyye 29, 37, 48, 51, 70, 81, 83, 130, 145, 146, 147, 373, 387
Batlamyus 380
Batu 323
Bâvendî 214, 225, 253
Bâvendîler 119
Baybars 318, 351, 352, 353, 354
Baycu 319, 324
Baykara, Tuncer 171
Bayreyn 383
Bedreddin Ahmed 266, 267
Bedr el-Cemalî 107, 114
Behrâm 215, 216, 217, 218, 220, 317, 333
Bekaa 244
Belek 215
Belkâbek Sermez 164
Belzeme 376
Benî Abbas 395
Benî Agleb 375, 376, 377
Benî Ahşid 380
Benî Bistâm 378, 383

Benî el-Abbas 371
Benî Hanîfe 367
Benî Hâşim 371
Benî İsrail 369
Benî Müdrâr 376, 377
Benî Münkız 219
Benî Müntefik 387
Benî Musa 374
Benî Rüstem 377
Benî Zîşân 370
Benjamin 242
Benû Marûf 43
Berberler 375
Berkiyaruk 399, 400, 401
Berkyaruk 127, 146, 156, 160, 164, 165, 179, 184, 185, 186, 187, 188, 190, 191, 192, 193, 194, 196, 197, 198, 204, 215, 285
Berlin 385, 387
Besâsîrî 165, 387
Beş Balığ 323
Beyhak 212
Beyrut 112
Bilge Beg 187
Bircend 220
Bire 290
Bîrun 280
Bistam 343
Bisutun 253
Bizans 280, 309, 310
Bohemond (IV) 312, 353
Bohemond (VI) 351
Böri 217, 218, 311, 317, 320
Bozkuş 188, 195, 196
Bozorg Ümîd 158, 206, 207, 208, 211, 212, 213, 214, 220, 221, 224, 226, 227, 233, 234, 402
Briton,Yves le 313
Brocardus 133
Browne 112, 118, 133
Bu Ali Ardistanî 234
Buğra Han 387
Buhara 279
Buka Timur 323, 328, 331, 334, 343
Bündârî 130, 225, 292, 302, 304, 308
Burslan, Kıvameddin 304
Bursukî 304
Bu Tâhir Arranî 182
Butı, Françesco da 131
Büveyh 252
Büveyhîler 106, 158, 165
Büveyhoğulları 239
Büyük İskender 137
Buzâa 244, 282, 283

C

Câbir bin Abdillah 23
Câbir bin Samura 24
Ca'd 369
Cafer 16, 32, 33, 395
Cafer bin Muhammed 19, 28
Cafer es-Sâdık 21, 23, 24, 27, 28, 30, 31, 32, 38, 46, 49, 61, 68, 77, 78, 80, 373, 374
Caferî 146
Cafer-i Bermekî 395
Cafer-i Sâdık 372
Cafer Tayyâr 30
Cahen, Claude 130
Cami-i Amr 381
Cami-i Atîk 381
Camiü'l-Atîk 306
Cebelü Behrâ 218, 219, 220, 221, 313, 354
Cebelü Dürûz 300
Cebelü Ensâriye 354
Cebelü's-Summak 218, 241, 244
Ceceken Beki 323
Celâleddin 252, 254, 256, 257, 259, 260, 261, 266, 267, 269, 271
Celâleddin Harezmşah 266, 267, 269
Celâleddin Hasan 253, 256, 258, 261, 270
Celâlîler 358
Cemâlâbâd 331
Cemâleddin Hasan bin Sabit 352
Cemel 21
Cemşid 337
Cenâbâ 382
Cenahuddevle 164, 299, 300
Cenahuddevle Hüseyin 298, 299, 300
Cend 374
Cengiz 261, 264, 266, 269, 322, 348
Cennâba 382

Cennetü'1-Baki 27
Cevher 225, 308, 380, 386
Ceyhun 261, 279, 281, 326
Cezireteyn 307
Cezr 221
Champagne 144
Champagne, Henri de 248
Chateauneuf, William de 313
Châtillon, Renaud de 282
Cibâl 33, 398
Cirdkûh 128
Cobinan 136
Conrad 249
Cumgar Oğul 325
Curcan 48, 121, 331
Cürcan 30
Curmagun 324
Custanî 117
Cuveynî 29, 31, 35, 37, 42, 66, 68, 104, 108, 110, 113, 114, 119, 122, 125, 154, 155, 156, 157, 172, 182, 183, 199, 206, 207, 208, 215, 221, 224, 226, 227, 230, 231, 235, 237, 239, 251, 253, 258, 261, 262, 270, 273, 278, 294, 322, 323, 324, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 335, 338, 341, 342, 345, 347, 348, 350
Cuveynî, Alaaddin Ata Melik 33
Cuy-i Arziz 335
Cüzcan 369
Cüzcanî 346

Ç

Çağatay 323
Çağrı 173
Çakmak, İdris 310
Çavlı 188, 189, 200
Çavlı Sakavu 127, 200
Çin 322
Çinaşk 121
Çormağan 319
Çubukçu, İbrahim Agâh 72, 73, 74, 76, 81, 82

D

Daftary 106, 108, 109, 110, 111, 115, 116, 118, 129, 134, 135, 150, 151, 154, 158, 162, 164, 168, 169, 172, 192, 193, 194, 206, 208, 216, 218, 220, 221, 224, 235, 236, 237, 251, 254, 256, 262, 264, 265, 270, 294, 350, 354, 355
Daftary, Farhad 65, 104, 110, 116, 150, 161, 208, 226, 255
Dağın Şeyhi 137, 141, 142
Dahhak bin Cendel 217, 220, 318
Dalkılıç, Mehmet 44, 50, 80
Damgan 115, 116, 121, 122, 156, 220, 265, 266, 269
Danışman-Tuğ, Nafiz 25
Dante 131
Daryus 137
Davetü'l-Cedîde 171
Davetü't-Tevhîd 43
Davud 214, 225
Davudiye 382
Dehhuda 116, 122
Demâvend 33, 47, 156
Dere 156
Dergezinî 292, 302
Destan 350
Deşt-i Kevîr 153
Deylem 36, 115, 118, 156, 162, 175, 193, 195, 208, 209, 211, 214, 232, 294, 348
Deyleman 115, 117, 121, 122, 224
Deysanî 45
Dicle 157, 196, 304
Dihdar Bu Ali 155
Dij-Kûh 291
Dimaşk 284
Divane Mustansır 35
Diyarbekir 126, 145, 211, 215, 389
Dımaşk 40, 281, 282, 289, 296, 300, 302, 386
Domas 142
Dukak 202, 203, 204, 299, 300
Dunbavend 121
Durûz 43

Dürzî 43, 217, 316, 317, 318
Dürzîler 43, 202
Dürzîlik 43
Dürziyye 43

E

Ebher 127, 260, 347
Ebu'1-Alâ Sa'îd bin Yahyâ 287
Ebu'1-Fazl 183, 298
Ebu'1-Fazl bin el-Mevsûl 298
Ebu Abdullah 48, 375, 376, 377
Ebu Abdullah el-Maşrıkî 375
Ebu Abdullah eş-Şiî 47, 375, 376, 377, 378
Ebu Abdullah Muhammed bin Ahmed bin Muhammed bin el-Hasen en-Nessâbe 301
Ebu Ali Erdistanî 207, 208
Ebu Ali Mansûr 36
Ebu Ali Tâhir bin Sa'ad el-Mezdekanî 216
Ebubekir 15, 16, 22, 71, 369
Ebu Bekir Muhammed bin İshak bin Muhammedşah 393
Ebu Cafer bin Meşşât 187
Ebu Cafer el-Mansûr 370, 371, 372
Ebu el-Abbas 375, 376, 377, 378
Ebu el-Esved 379
Ebu el-Fütûh 400
Ebu el-Gays el-İclî 386
Ebu el-Hasan es-Semencânî 401
Ebu el-Kasım Mesud bin Mahmud 400
Ebu el-Kasım Nizâr 378
Ebu el-Muzaffer el-İsfirâzî 388
Ebu Hafs Ömer bin Zerkan 384
Ebu Hâim 214
Ebu Hâim-i Alevî 214
Ebu Halef el-Eş'arî el-Kummî 14
Ebu Hamza 128, 154
Ebu Hamza el-İskâr 128
Ebu Hamzetü'l-Eskâf 400
Ebu Hanîfe 160, 395
Ebu Harb İsa bin Zeyd 205
Ebu Hâşim 19, 22, 370
Ebu Hâşim Bekîr 371
Ebu Hatim er-Râzî 48
Ebu İbrahim el-Esedâbâdî 188
Ebu Kubeys 243
Ebu'l-Alâ 331
Ebu'l-Fazl 113, 114
Ebu'l-Ferec 345
Ebu'l-Feth 218
Ebu'l-Fevâris Hamdân 307
Ebu'l-Fevâris Hamdân bin Abdürrahim 307
Ebu'l-Fütûh 128
Ebu'l-Hasan Sa'îdî 232, 250
Ebu'l-Hasen Ali bin Muhammed bin Muhammed bin Abdülkerim el-Cezerî 304
Ebu'l-Hasen Muhammed bin Ebû Cafer bin Ali, emir Müeyyedüddevle Usâme bin Mürşid bin Munkiz 299
Ebu'l-Hasen Yahyâ bin Ali bin Muhammed bin Abdüllâtif bin Zureyk 301
Ebu'l-Hattâb 28, 46, 68
Ebu'l-Hattâb Muhammed bin Ebî Zeyneb 28
Ebu'l-Hattâb Muhammed bin Ebî Zeyneb el-Esedî 45
Ebu'l-Kasım Ahmed 35
Ebu'l-Kasım İsa 36
Ebu'l-Kasım Laricanî 115
Ebu'l-Kasım Mesud bin Muhammed el-Hocendî 192
Ebu'l-Kasım Nizâr 376
Ebu'l-Mehâsin 178
Ebu'l-Mehâsîn er-Rûyânî 166
Ebu'l-Meymûn Abdü'l-Mecid bin Muhammed 36
Ebu'l-Mugîs Munkiz bin Mürşid bin Munkiz 300
Ebu'l-Muzaffer el-Hocendî 166, 187
Ebu Mansûr 240
Ebu Mansûr bin Muhammed 249
Ebu Mansûr Nizâr 35
Ebu Muhammed Abdullah bin Yusuf bin Hafız 37
Ebu Muhammed Abdullah el-Mehdî 376
Ebu Muhammed Ubeydullah 373,

374, 378
Ebu Muhammed Ubeydullah el-Mehdî 378, 379, 384, 385
Ebu Muhammed Zaferanî 157
Ebu Musa 157
Ebu Musa Harun bin Yunus Mehdî 378
Ebu Müslim 115, 125, 145, 160, 187, 341, 389, 395
Ebu Müslim-i Horasanî 371, 378
Ebu Müslimiyye 21
Ebu Müslim Râzî 388
Ebu Nasr Kinderî 396
Ebu Sa'îd 382, 383, 386
Ebu Sa'îd el-Cennâbî 39, 47, 382, 384, 385
Ebu Sa'îd Hasan bin Behrâm el-Cennâbî 382
Ebu Sa'îd Şa'rânî 48
Ebu Şâme 130
Ebu Şücâ' 199
Ebu Süfyân 375
Ebu Tâat 379
Ebu Tâhir 40, 180, 203, 204, 205, 215, 217, 299, 301, 380, 383, 384, 385, 386
Ebu Tâhir Arranî 181
Ebu Tâhir el-Cennâbî 47
Ebu Tâhir es-Sâig 204, 300, 301, 317
Ebu Tâhir İsmail 379
Ebu Tâhir İsmail el-Mansûr 380
Ebu Tâhir Süleyman 383
Ebu Temim Ma'ad 35
Ebu Yezîd 380
Ebu Yezîd el-Hâricî 379
Ebu Yezîd Muhalled bin Kendâd 379
Ebu Zâkî Temmâm bin Meârik 377, 378
Ebu Zür'a 189
Ed-Dîbâc el-Asfar 372
Efâmiye 204, 206, 301
Efdal 167, 218, 296, 297, 317, 403
Efdal bin Emîr el-Cüyûş 389
Eflatun 380
Ehlibeyt 16, 30
El-Azid Li-Din Allah 37
El-Azîz 381, 386, 387
el-Bağdadî, Abdülkadir 187
Elbruz 104, 156, 220, 293
El-Cezire 126, 132, 389
Eldigüzi 257
El-Hasen bin Alî bin Muhammed bin Ca'fer bin el-Hüseyin bin Muhammed bin es-Sabbah el Himyerî er-Rââ 108
Eligey 270
El-Kahir bi Kuvvet Allah 234
El-Kaim 50
El-Kaim Biemrillah 50
Elyesa' 377
Elyesa' bin Müdrâr 376
Emevî 19, 29, 341, 368, 370, 371
Emevîler 44, 45, 369, 371
Emeviyye 370
Emire Zerrab 109, 120
Emîru'l-Cüyûş 121, 393, 397, 403
Enbâr 371
Enezoğlu 226
En-Nefsü'z-Zekiyye 372
Enûşirvan bin Hâlid-i Kâşânî 186
Erbil 260, 371
Erdehen 128, 400
Erdem 174, 175, 176
Erdistanî 211
Erendor, Esat Nermi 130
Ergüden, Işık 142
Erguş 164, 400
Erkuş 185, 187, 197
Ermenistan 133, 351
Errecan 128, 154, 157, 188, 200, 221, 287
Erzen, İsmail Hatib 170, 171
Eş'arî 101
Esâs 61, 71
Esâsiyyûn 61
Esedâbâdî 188, 198
Esedîler 283
Esedoğulları 28, 299
Eyyûbî 312, 313, 318
Eyyûbîler 318, 351
Ezher 34, 47

F

Fahreddin Râzî 81, 144, 166, 404

Fahrüddevle Nemaver bin Bisütun 269
Fahrulmülk 164, 183
Fars 103, 111, 128, 154, 157, 188, 200
Fâtimî 103, 106
Fâtıma 20, 23, 49, 365, 381
Fâtımî 37, 40, 47, 63, 77, 78, 103, 104, 105, 106, 107, 109, 126, 129, 154, 166, 167, 169, 181, 202, 218, 243, 296, 309, 316, 317, 357, 376, 381, 387
Fâtımîler 11, 34, 40, 41, 62, 104, 112, 165, 166, 169, 201, 203, 204, 244, 309, 310, 370, 373, 387, 403
Fayiz Bilah 37
Fazl bin Sehl 372
Feccu Ahyâr 375
Fehd 240
Ferruhşah 282, 295
Ferruhşah bin Mahmud el-Kâşânî 295
Fethî 32
Filistin 133
Firan 344
Firavn 71
Firrim 121
Firuzkûh 329, 343
Fitzgerald, Edward 111
Fıdâviyye 130
Fığlalı, Ethem Ruhi 14, 22, 28, 34, 77, 78, 187
Franklar 244, 248, 300, 301, 307
Fransa 269, 360
Frederick (II) 172, 312, 313
Frenk 216, 218, 282, 350, 352, 398
Frenkler 44, 217, 284, 303, 304, 309, 310, 311, 318, 353, 393

G

Gadir Hum 15, 16, 23
Gadmus 219
Galib 370
Gâmidî 321
Garb Trablus 376
Gazâlî 72, 74, 81, 82, 83, 86, 87, 88, 89, 95, 102, 108, 400
Gazi Rüstem bin Ali bin Şehriyâr 119
Gazne 388
Gence 143, 266
Gerald, Edward Fitz 110
Gilan 214, 224, 225, 255, 260, 269, 278, 293, 294
Girdbazu 225
Girdkûh 116, 122, 156, 171, 199, 207, 208, 220, 265, 294, 320, 321, 329, 346, 348, 350, 354
Gıyas 47
Gıyaseddin 254, 266, 269, 270
Gıyaseddin Muhammed 253
Göka İlga 343
Gregor (IX) 313
Gulat 73
Gulat-ı Şîa 59
Gulay'a 219
Gülsarığ 127
Gümüş 197, 400
Gümüştekin 243, 247
Günaltay, Mehmet Şemsettin 171
Gur 48, 224, 256
Gürcistan 48, 214, 224, 319, 323
Gurlular 253
Güyük 270

H

Habbâbe 369
Habeşî 156, 196, 386
Habeşî bin Altuntak 122, 196
Habûşân 327, 343
Hacak, Hasan 69
Haccâc 368, 384
Hâce Ali bin Mesud 240
Hâce-i Bozorg Seyyîdü'l-Vüzerâ Kıvâmüddin Nizâmülmülk Hasan 180
Hacer-i Esved 380, 384, 385
Hacerü'l-Esved 40, 42
Hacîra 247
Haçlı 131, 133, 167, 172, 201, 204, 217, 220, 282, 309, 310, 312, 313, 314, 315, 318
Haçlılar 131, 166, 201, 204, 217, 219, 220, 249, 256, 283
Haddâş 370
Hâdî 234, 251, 403

Hâdî Muhammed bin Bozorg 403
Haf 327
Hafiziyye 218
Hafizüddin Allah 36
Hâfız Ebû Tâhir es-Silefî 306
Hâkim 40, 43
Hâkim Biemrillah 43, 381
Hâkim Billah 387
Hâkimiyye 43
Hakyemez, Cemil 19, 29, 62, 78
Halâdhan 128
Halef 47
Halef bin Mülâib 204, 299, 301
Halef bin Mülâib el-Eşhebî 300
Halef Hallâc 47
Halefiyye 47
Halep 115, 121, 132, 144, 168, 202, 203, 204, 205, 206, 215, 216, 217, 219, 240, 241, 242, 243, 244, 247, 248, 282, 283, 298, 299, 301, 302, 303, 306, 307, 310, 312, 317, 318, 351
Halhal 278
Halî' Benî Ümeyye 369
Halincan 127, 287
Hâlis Efendi 390
Hallâc-ı Mansûr 160
Hama 219, 244, 245, 248, 282, 284, 353
Hamân 71
Hamat 206
Hamdân bin Eş'as 382
Hamdân Karmat 37, 39, 41, 42, 373
Hamdullah Müstevfî 118, 356
Hamîme 371
Hammadî, Muhammed 170
Hamundiz 343
Hamza bin Ali bin Ahmed 43
Hanefî 30, 157, 173, 189, 223
Hanefîler 287
Harakan 343
Harem-i Mekke 368
Harezm 48
Harezmşah 254, 258, 264, 265, 266
Harezmşahlar 221, 253, 254, 257, 265, 269, 312
Hâricî 80
Harkam 348
Harrakan 328
Harran 41, 371
Harrâsî 188, 199, 400
Harun 49, 59, 66, 372, 395
Harun er-Reşîd 22, 33
Hasan 23, 29, 30, 61, 66, 111, 126, 146, 228, 230, 234, 240, 276, 277, 371, 372
Hasan Âdem Kasranî 207
Hasan Alâ Zikrihi's-Selâm 235, 240, 250, 251
Hasan Alâ Zikrihi's-Selâm 263
Hasan Ali bin Abdurrahman es-Semencânî 286
Hasan b. El-Muhtedî bin el-Hadî bin Nizâr 234
Hasan bin Ali 20
Hasan bin Ali bin Muhammed bin Cafer bin el-Hüseyin bin Muhammed es-Sabah el-Hımyerî 120
Hasan bin Ali el-Utruş 116
Hasan bin Cerrâh et-Tâî 386
Hasan bin es-Sabbah 125, 126, 128
Hasan bin es-Sabbah er-Razî 289
Hasan bin Muhammed bin Bozorg Ümîd 230, 239
Hasan bin Muhammed bin Sabbah 54
Hasan bin Namaver 239, 250, 252
Hasan bin Sabbah 54
Hasan bin Sabit 76, 352
Hasan bin Zeyd 118, 145
Hasan Celâleddin 254, 255
Hasan el-Askerî 18
Hasan (II) 227, 231, 235, 237, 238, 239, 250, 251, 257, 261, 263
Hasan (III) 252, 254, 255, 256, 257, 258, 261, 262, 263, 264, 266
Hasan-ı Mazenderanî 275, 276
Hasan-ı Sabbah 10, 36, 112, 113, 117, 126, 130, 133, 134, 145, 146, 147, 149, 249, 285, 288, 290, 334, 360
Hasan-ı Sânî 403
Hasan Sabbah 9, 10, 11, 13, 34, 38, 54, 62, 81, 82, 83, 103, 104, 105,

106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 119, 120, 122, 123, 124, 125, 136, 145, 149, 153, 154, 155, 157, 158, 159, 160, 168, 169, 177, 181, 182, 183, 184, 193, 199, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 221, 225, 226, 227, 228, 229, 231, 232, 234, 235, 251, 259, 294, 297, 298, 322, 336, 350, 355, 358, 359, 366, 381, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 396, 397, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 411
Hasan Şeyh Abdan 68
Haşebiyye 368
Haşhaşîler 9, 10, 11, 133, 137, 142, 145, 147, 156, 157, 172, 184, 205, 241, 242, 243, 244, 245, 248, 268, 283, 284, 300, 302, 315, 316, 322, 355, 356, 363
Hâşimî 21
Hâşimîler 44, 45, 384
Haşîşîler 9, 10, 130, 134, 143, 144
Haşîşiyye 129, 130
Hatice 49
Hattâbiyye 28, 46
Hatun 305
Havâbî 242, 283, 318
Havafa 342
Havar 343
Havâric 368
Havâyickeş 300
Havle 367
Hazar 115, 116, 137, 214
Hazar Cem 334
Helat 218
Hemadan 164, 166, 185, 189, 200, 214, 222, 225, 258
Henry 144
Henry (III) 269
Herat 48, 343, 393
Hermesçilik 45
Hetmon 216
Hetum 351
Hicaz 34, 367, 371
Hicr 72, 340, 382, 385
Hidâye el-Âmiriyye 168
Hilat 318
Hindistan 164, 167, 173, 254, 266
Hirgiday 320
Hişâm 369
Hişâm bin el-Hakem 18
Hît 387
Hitti, Philip 39
Hitti, Philip K. 129
Hıms 164
Hısn el-Ekrad 353
Hıtay 323, 346
Hodgson 151, 350
Hond Celâleddin 404
Hond Hasan 403
Hond Hasan bin Muhammed bin Bozorg Ümîd 403
Hondmîr 404
Horasan 32, 33, 36, 47, 48, 51, 126, 127, 143, 155, 156, 162, 164, 173, 175, 177, 194, 195, 212, 214, 237, 239, 255, 266, 279, 286, 294, 295, 304, 319, 323, 326, 369, 370, 371, 378, 387, 393, 396, 399
Hospitalier 313, 315, 353
Hospitalier Şövalyeleri 313, 314, 315
Hudâ-dâd-ı Râzî 187
Hudâvend 403
Hülagu 29, 119, 137, 142, 319, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 335, 336, 338, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 350, 351, 404
Hulefâ-yı Râşidîn 365, 395
Hulûlî 374
Hululîler 68
Hulvânî 375
Humar-tekin 178
Humeyme 22
Humus 47, 203, 248, 298, 299, 300, 318, 353
Hür 127
Hurdâbe 174
Hürremdiniyye 70
Hurremî 370
Hurremiyye 373

Hurşah 321, 343, 344, 345, 346
Hüsammeddin 206
Hüsamüddevle Erdeşir 253
Hûsef 127
Hüseyin 13, 17, 19, 23, 29, 61, 67, 76, 116, 208, 240, 299, 365, 367, 374
Huseyin bin Ahmed 47
Hüseyin bin Ahmed bin Behrâm 386
Hüseyin bin Ahmed bin Behrâm el-Karmatî 386
Huseyin bin Ali 20, 48
Huseyin bin Ali Mervezî 47
Hüseyin bin Cerrâh et-Tâî 386
Hüseyin bin Kainî 125
Hüseyin el-Harezmî 187
Hüseyin Kâinî 154, 208
Hüseyin Mansûr Hallâc 395
Huseyn bin Ahmed er-Radî 46
Huvar 328
Hûzistan 47, 115, 121, 128, 154, 157, 178, 188, 189, 200

I

Irafe 306
Irak 34, 36, 37, 42, 46, 51, 106, 120, 162, 167, 173, 175, 177, 193, 213, 214, 215, 222, 225, 244, 255, 258, 260, 266, 276, 283, 294, 298, 304, 307, 315, 317, 328, 343, 371, 374, 387, 398
Irak-ı Acem 257

İ

İbâdî 380
İbâdiyye 379
İbâhîler 74, 75
İbn Allan 178
İbn Asâkir 298
İbn Attâş 107, 109, 112, 115, 127, 171, 193, 284, 285, 288, 358
İbn Bâbeveyh es-Sadûk 18
İbn Badî 205, 215
İbn Battûta 315, 318, 352, 354
İbn Cevzî 74, 389
İbn Esîr 383, 388, 389, 392, 395
İbn Haldun 130
İbn Hânî 377
İbn Hûşeb 47, 374, 381, 382
İbn-i Haldun 310
İbn Kınıc 301
İbn Müesser 297
İbn Mülâib 301
İbn Munkiz 302
İbn Rüsteh 368
İbn Sebe' 20, 21
İbn Selah 219
İbn Senber Ebu Hafs eş-Şerîk 384
İbn Sina 358
İbn Tagriberdi 203
İbn Teymiye 354
İbn Tulun Camii 380
İbnü'l-Adîm 205, 299, 300, 302, 304, 305, 306, 307, 308
İbnü'l-Cevzî 159, 160
İbnü'l-Esîr 118, 125, 128, 154, 157, 185, 189, 190, 192, 194, 195, 196, 197, 199, 200, 203, 204, 205, 211, 212, 213, 219, 226, 237, 248, 284, 288, 289, 291, 295, 296, 302, 311, 317, 389
İbnü'l-Haşşab 317
İbnü'l-Kalânisî 216, 281, 289, 311
İbrahim 59, 60, 66, 67, 68, 80, 234, 370, 372, 373, 375, 385
İbrahim el-Acemî 206
İbrahim el-İmâm 370, 371
İbrahim es-Sâig 382
İbrahim-i Sânî 375, 376
İbrahim Rüstem bin el-Hüseyin bin Hûşeb 374
İfrikıyye 373, 375, 379
Iğlamış 258
İlgazi 215, 216
İlhan, Avni 108
İmâdeddin 244, 249, 283, 284
İmâdeddin Muhammed el-Kâtib el-İsfahanî 302
İmameddin Zengî 302
İmamiyye 18, 19, 22, 24, 27, 68, 77, 80, 108, 373, 412
İmam Mâlik 372, 381
İmran 66

İnab 219
İncil 72, 363, 364
İngiltere 248, 269
İran 9, 20, 33, 47, 103, 104, 105, 106, 108, 109, 111, 115, 117, 130, 132, 135, 153, 154, 156, 157, 161, 167, 192, 194, 201, 202, 209, 213, 214, 218, 220, 221, 225, 237, 241, 244, 253, 265, 266, 269, 270, 293, 317, 319, 322, 350, 351, 354, 355, 357, 358
İrfanilik 45
İsa 59, 61, 70, 71, 142, 360, 363, 365, 373, 385
İsa bin Musa 28
İsa en-Nûşrî 376
İsa Mesih 365
İsfahan 48, 106, 108, 112, 113, 115, 120, 121, 126, 127, 146, 156, 162, 163, 164, 166, 171, 180, 185, 187, 190, 191, 192, 193, 194, 196, 197, 200, 213, 225, 227, 258, 265, 284, 285, 286, 287, 289, 291, 293, 357, 384, 389, 399, 400, 401
İskaliye 379
İskenderiye 36, 113, 403
İsmail 27, 28, 30, 31, 32, 33, 45, 49, 60, 67, 68, 189, 233, 234, 373, 374
İsmail bin Cafer 28, 33, 46, 49, 109, 373
İsmail bin Cafer es-Sâdık 31, 374
İsmail bin Yâkutî bin Davud 399
İsmail ed-Dâî 205, 317
İsmail el-Acemî 217, 218
İsmailî 28, 31, 33, 34, 37, 38, 43, 45, 46, 47, 57, 58, 60, 61, 64, 66, 69, 83, 103, 104, 105, 107, 108, 109, 113, 115, 116, 130, 134, 135, 136, 150, 154, 156, 162, 167, 169, 171, 181, 202, 203, 205, 206, 209, 210, 211, 212, 213, 215, 216, 218, 221, 227, 235, 244, 245, 248, 261, 262, 267, 268, 292, 294, 295, 296, 298, 299, 316, 320, 341, 342, 343, 344, 346, 356, 357, 358, 381
İsmailîler 10, 28, 29, 32, 34, 37, 38, 47, 58, 59, 60, 61, 66, 68, 77, 130, 135, 138, 150, 153, 154, 157, 162, 167, 169, 181, 186, 190, 192, 193, 200, 208, 216, 241, 244, 245, 250, 251, 271, 272, 283, 295, 296, 299, 319, 320, 341, 346, 356, 357, 358, 404
İsmailîlik 37, 38, 43, 68, 105, 108, 167, 218, 254, 358
İsmailiyye 27, 33, 34, 37, 38, 46, 47, 48, 51, 62, 63, 67, 68, 69, 70, 77, 130, 145, 189, 190, 228, 349, 373, 387, 404
İsmailiyye-i Âm 28
İsmailiyye-i Hâs 28
İsmail Kazvinî 115
İsnâaşeriyye 17, 19, 24, 49, 77, 373, 412
İttihadîler 68
İzzeddin Adimî 353
İzzeddin Çavlı 283
İzzüddin 304
İzzüddin Ebu'l-Hasen Ali bin el-Esîr 306
İzzüddin Mesud 303, 307

J

John 314
Joinville 314, 315
Joscelin (II) 282

K

Kabe 42
Kâbil 388
Kadî bin el-Keşşab 215
Kadî Numan 63, 105
Kadir Billah 393
Kadmus 311, 352, 355
Kafesoğlu, İbrahim 160, 177, 178, 180, 181, 182
Kâfûr 380
Kahir 251
Kahir bi-Kuvvet Allah 234

Kahire 34, 36, 47, 106, 107, 109, 112, 130, 167, 168, 209, 210, 217, 218, 244, 296, 297, 317, 380, 381
Kahiretü'l-Mu'iziyye 380
Kaim 18, 47, 61, 169, 250, 378, 379, 385
Kaim Biemrillah 387
Kâin 137, 154, 220
Kalavun 354
Kandahar 33
Kân-i Gul 326
Kankuy 323
Karaca 300
Karakorum 323
Karâmita 33, 37, 51, 70, 145, 190, 373, 382, 384, 386
Kariba 219
Karmat 382
Karmatî 34, 40, 41, 47, 78, 386
Karmatîler 37, 39, 40, 41, 42, 45, 177, 190
Karmatîlik 39
Karmatiyye 33
Karsan 329
Kâşânî 236
Kâşgar 114, 126, 145, 389
Kasîmüddevle Ak-Sungur 298, 299
Kasîmüddevle Aksunkurul - Bursukî 303
Kasimüddevle Porsukî 305
Kastîle 376
Katîf 382
Kat'iyye 50
Kavurt 159, 394
Kayin 127, 191
Kaymaz 298
Kayrevan 376, 377
Kayseriye 112
Kazvin 116, 117, 121, 122, 145, 155, 157, 158, 213, 214, 237, 255, 259, 275, 290, 293, 331, 347, 348, 404
Ked Buka 319, 320, 321, 324, 327, 329, 332, 334, 342, 343, 351, 352
Kefer-Nâsıh 307
Kehf 219, 221, 227, 240, 352, 354, 355
Kelâm 290
Kemah 320
Kemâleddin 241, 245, 246
Kemalüddevle Ebu'r-Rıza 178
Kemalülmülk 178
Kerâmiyye 393
Kerbelâ 13, 19, 29, 367, 368
Keş 326
Kevabî 219, 312, 352
Keykavus bin Şehenşah 255
Keykubâd 188, 198, 329, 344
Keykubâd Deylemî 157
Keysânîler 30, 31
Keysâniyye 76, 368, 370
Kirman 107, 114, 115, 121, 157, 163, 190, 191, 265, 269, 334
Kiyâ Ali 224
Kiyâ Bu Cafer 207
Kılıç Arslan 286
Kıyâm Bayramı 230
Kızıl Sarıg 155
Kocan 343
Kohlberg, Etan 19, 23, 24
Köke İlgay 328, 334
Kölemen 353
Kölemenler 355
Köprülü, M. Fuad 130
Korkmaz, Sıddık 21
Köroğlu, Burhan 69
Kostantiniyye 310
Köymen, Mehmet Altay 160, 166, 175
Kubilay 322, 323
Kudüs 44, 144, 201, 248
Kudüs Latin Krallığı 216
Kûfe 33, 39, 40, 42, 108, 109, 120, 367, 368, 371, 372, 382, 383
Kûh-i Bara 155
Kûhistan 125, 126, 127, 147, 150, 153, 154, 155, 156, 177, 188, 192, 194, 206, 208, 211, 213, 220, 221, 224, 225, 226, 231, 235, 237, 239, 253, 254, 255, 256, 262, 264, 265, 266, 270, 293, 295, 296, 319, 320, 329, 342, 348, 398, 400, 402
Kuleya 352
Kuleyn 47

Kuli 323
Külînî 24
Kum 108, 109, 120
Kumis 36, 192, 207, 220, 255, 265, 293, 294, 319
Kürdistan 142
Kureyş 24, 32, 384
Kurmiş 171
Kürtler 269
Kuru-Ağaç 137
Küseyr İzzet 368
Kütâme 375, 378
Kütâmeliler 375
Kutbeddin Yınal bin Hassan 282
Kutlu, Sönmez 14, 21, 48
Kutum 255
Kuzey Afrika 33, 34, 47, 114

L

Lal 329
Lammasar 158, 199, 207, 213, 239, 329, 343, 344, 346
Laurence Lockhart 113, 360
Leiden 368
Levker 176
Lewis, Bernard 111, 112, 130, 131, 132, 133, 135, 136, 166, 167, 168, 181, 182, 209, 210, 212, 213, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 268, 283, 289, 296, 297, 298, 352, 356, 357, 359, 360
Lockhart, Laurence 112, 113, 114, 117, 118, 133, 134, 142, 144, 249, 360
Louis 314
Louis (IX) 313, 314
Lübnan 43
Lucques 131
Luristan 221

M

Maʿad el-Muʿiz Lidinillah 380
Maarratü-Mısrîn 244
Macaristan 314
Maçin 322
Mağrib 32, 33, 47, 121, 168, 315, 375, 378
Mahmud 179, 191, 196, 212, 213, 214, 292, 293, 303, 305, 399
Mahmud bin Muhammed Tapar 119
Mahmud bin Sebüktekin 393
Makedonya 137
Makrîzî 31, 130
Mâlik 192
Mâlikî 101
Maniheist 45
Manika 219, 352, 354
Manilik 41
Mansûr 40, 49, 269, 353
Mansûre 212
Mansûrekûh 156
Mansûr İsmail 36
Mansûriyye 21, 320, 327, 334
Mansûr min Âl-i Ahmed 374
Matthew 360
Mâverâünnehir 47, 48, 126, 145, 164, 175, 177, 205, 279, 325, 387, 388
Mazenderan 48, 115, 214, 225, 253, 276, 294, 328, 343
Mazuk 343
Mecdeddin 172, 312
Mecdüddevle 173
Mecdülmülk 179
Mecûsî 29, 40, 41, 42
Mecûsîler 42, 373, 384
Mecûsilik 43
Medain 21
Medine 15, 27, 31, 32, 33, 49, 161, 368, 372
Mehdî 18, 76, 78, 116, 117, 367, 368, 374, 375, 376, 377, 378, 379,

380, 381, 382, 383, 384, 385, 386
Mehdî Billah 50
Mehdiyye 379
Mehmed Şerefeddin 11, 40, 159, 160, 367, 404
Mekâreme 382
Mekke 15, 16, 40, 42, 161, 368, 369, 375, 383, 385
Melâhide 37, 38, 130, 145, 373, 404
Melâhide-i İsmailiyye 402
Melhizedek 67, 233
Melikşah 110, 116, 119, 121, 127, 128, 146, 154, 155, 156, 158, 159, 160, 162, 165, 173, 177, 178, 179, 180, 182, 183, 184, 185, 190, 191, 193, 194, 199, 201, 279, 284, 285, 300, 302, 347, 387, 388, 390, 393, 394, 399, 400
Memat 351
Memlûk 352, 354
Memlûklar 353
Me'mûn 32, 297, 372
Menaha 382
Menbic 282
Mengli 257, 260
Mengü 142, 270, 322, 325, 346, 347, 348, 350, 351, 404
Meraga 164, 214, 222, 223
Merv 264, 370, 371
Mervân 368, 369, 370, 371, 395
Mervân (II) 341
Merveruz 47
Meryem 365
Mescid-i Harâm 383
Meşkûr, Cevad 29, 62, 70, 72, 130
Mesud 214, 222, 223, 225, 226, 227, 292, 308
Mesud Beg 325
Mesud bin Ali 254
Mesyaf 219, 221, 242, 244, 248, 283, 313, 351, 352, 353, 355
Mevdûd 204, 205, 311, 316
Mevla-i Gadir Hum 16
Mevlâna el-Mu'iz Lidinillah 380
Meymene 48
Meymûndiz 212, 274, 331, 333, 335, 342, 344, 345, 346, 347
Meymûn el-Kaddâh 33, 46, 68
Meymûn el-Necîb 388
Meyyafarikin 112
Mezdek 373
Mezdekanî 216, 217, 310, 311
Mezdekiyye 51
Mihrigar 156
Mihrin 156, 320
Miklâs bin Ebi'l-Hattâb 28
Mîle 375, 376
Minhac-i Sirâc 264
Mirgiday 343
Mîrhând 108, 110
Miyançuk 253
Mıngılmış 343
Mısır 34, 36, 40, 43, 47, 109, 111, 112, 113, 114, 120, 121, 126, 128, 131, 145, 154, 157, 167, 168, 210, 218, 232, 243, 251, 282, 298, 301, 313, 314, 315, 322, 353, 354, 375, 377, 380, 381, 383, 386, 387, 388, 389, 393, 397
Moci Oğul 323
Moğol 106, 249, 255, 256, 262, 264, 265, 270, 274, 276, 319, 320, 322, 324, 327, 334, 335, 337, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 351, 352, 355
Moğolistan 270
Moğollar 209, 265, 269, 270, 313, 326, 331, 342, 343, 345, 346, 350, 351, 352, 355

Monferratty, Conrad de 248
Montfort 318
Muâviye bin Ebî Süfyân 367
Muazzam 312
Mubarekiyye 28, 46
Mudar 306
Müeyyed 107, 112
Müeyyeddin Muzaffer bin Ahmed el-Müstevfî 156
Müeyyed Ebî Galib bin Abdülhalik bin Abdürrezzak 303
Müeyyed el-Şirazî 107
Müeyyed fi'd-Din eş-Şirazî 63, 70
Müeyyidülmülk 127, 188, 196, 197, 198
Müeyyidülmülk bin Nizâmülmülk 127
Müferric bin Hasan el Sufî 217
Müfîd 79
Mugîre bin Sa'îd 19
Mugiriyye 21
Muhammed 14, 15, 17, 19, 30, 33, 36, 43, 44, 45, 49, 57, 59, 61, 67, 139, 144, 146, 147, 197, 199, 208, 224, 226, 227, 228, 234, 240, 258, 263, 292, 314, 347, 349, 373, 374, 384, 385, 399, 400, 401
Muhammedâbâd 33, 47
Muhammed Abid Câbirî 68, 69
Muhammed bin Abdü'l-Kerim bin Ahmed Ebu'l-Feth, eş-Şehristanî 48
Muhammed bin Abdullah 372
Muhammed bin Ahmed eş-Şefî 378
Muhammed bin Ahmed Nesefî 48
Muhammed bin Alâ Zikrihi's-Selâm 404
Muhammed bin Ali bin Abdillah bin el-Abbas 22
Muhammed binAli bin Hüseyin 30
Muhammed bin Ali Husrev Firuz 224
Muhammed bin Bozorg Ümîd 168, 169, 225, 226, 227, 230, 232, 233, 234, 250, 251, 402
Muhammed bin Düşmenziyâr bin Alâüddevle Ebû Cafer bin Kâkeveyh 198
Muhammed bin el-Fazl 374
Muhammed bin el-Hanefiyye 19, 20, 21, 22, 76, 367, 368, 370
Muhammed bin el-Hasan 77
Muhammed bin Enez 226, 237
Muhammed bin Hânî 380
Muhammed bin İbrahim 372
Muhammed bin İsmail 28, 33, 38, 43, 46, 47, 50, 58, 59, 67, 77, 78, 169, 384
Muhammed bin İsmail ed-Dürzî 43
Muhammed bin Melikşah 126, 200, 399
Muhammed bin Mikdat 326
Muhammed bin Muhammed 304
Muhammed bin Nasr el-Herevî 166
Muhammed bin Togaç 380
Muhammed bin Üner 295
Muhammed Bustî 230, 231
Muhammed Cemal Râzî 115
Muhammed Dibâc 30, 32
Muhammed Düşmenziyâr 188
Muhammed el-Bâkır 19, 21, 23, 24, 28, 51, 61, 63, 77
Muhammed el-Habîb 374
Muhammed el-İmâm 370
Muhammed el-Mehdî 373
Muhammed el-Mektûm 374
Muhammed Gazî 398
Muhammed Harezmşah 257, 265
Muhammed-i Bozorg Ümîd 227
Muhammed-i Hakan 231
Muhammed (II) 250, 251, 252, 254, 257

Muhammed (III) 255, 261, 262, 264, 265, 270
Muhammed Tapar 119, 160, 165, 185, 187, 194, 196, 200, 204, 205, 284, 289, 291, 292, 294
Muhammere 373
Muhammet 137, 138, 139, 140, 141
Muhammed Harezmşah 254
Muhammed (III) 269
Muhtâr 368
Muhtâr bin Ebî Ubeyd es-Sakafî 76
Muhtâr es-Sakafî 20, 21, 367, 368, 370
Muhtâriyye 76
Muhtedî 234, 251
Muiniddin Kâşî 213
Mu'iz 380, 381, 386
Mu'iz Lidinillah 386
Mukannaiyye 21
Muktedî Biemrillah 199
Muktedir 373, 383
Muktefî 225, 376
Mülahitçi 137
Mülhid 36, 137, 338
Mülhide 51
Mülhidler 35, 36, 156, 207, 223, 227, 230, 232, 234, 239, 252, 253, 261, 302, 307, 326, 328, 335, 339
Mu'min 120
Mü'minâbâd 155, 220, 231, 232
Müneccim 203, 205, 301
Müneccimbaşı Ahmed Dede 145
Münevver 127
Münkızoğulları 206
Müntesir el-Alevî 387
Murtaza bin eş-Şehrizûrî 305
Musa 30, 31, 32, 33, 49, 59, 60, 66, 67, 219, 373, 385
Mus'ab 369
Mus'ab bin ez-Zübeyr 21, 368
Musa bin Cafer 67
Musa el-Kâzım 21, 22, 27, 29, 373
Muşattab 176
Musbih 302
Museviyye 49
Müslim 16
Müslim Râzî 121
Mustafa Lidinillah 35, 403
Mustafa Nizâr 234
Musta'lavîler 36
Musta'lî 10, 34, 35, 36, 38, 104, 105, 106, 107, 121, 167, 168, 202, 203, 204, 218
Müsta'lî 389, 403
Musta'lî Billah 35
Musta'lî İsmailîleri 57
Musta'liyye 218
Müsta'liyye 389
Mustansır 34, 35, 36, 81, 103, 106, 109, 120, 121, 126, 145, 167, 168, 202, 230, 231, 232, 234, 250, 381, 387
Mustansır Billah 34, 114, 269, 393, 398
Mustansır-ı Alevî 389, 403
Mustasım 270, 351
Mustazhir 83, 188, 199
Mustazhir Billah 199, 401
Müsterşid 214, 225, 226, 293, 357
Müsterşid Billah 164, 222
Müstevfî 356
Müstevfî Atâ Melik bin Muhammad el-Cuveynî 332
Musul 112, 204, 216, 219, 240, 242, 282, 302, 304, 305, 306, 307, 311, 316, 371
Mütevekkil 118
Mu'tezile 369
Mu'tezilî 101
Muvaffak-ı Nisaburî 387
Muvahhidûn 43
Muvahhidûn ed-Durûz 43

Muzaffer 116, 122, 231
Muzaffereddin Öz Beg 257
Muzaffer Kutuz 352
Muzaffer Mustavfî 122
Muzafferüddin Kök Böri bin Zeyneddin Ali Küçük 260
Muzafferüddin Öz Beg 260
Muzafferüddin Vech es-Sabu 260

N

Nasîruddin 321
Nasîruddin el-Muhteşem 321
Nasîruddin et-Tûsî 104, 151, 256, 262, 263, 345, 346, 350
Nâsır 254, 257, 266, 315
Nasıriye 116
Nâsır-ı Hüsrev 109, 358, 381, 385, 386
Nâsır Lidinillah 255, 257, 258
Nasırli Hak 116
Nasr bin Seyyâr 371
Nasreddin Muhammed 355
Nasr el-Acemî 249
Nasr-ı Sânî bin Ahmed 378
Nasrullah Felsefî 160
Navusiyye 77
Nâzır 128, 287, 288
Nebat 39
Nebeviyye 283
Necde 368
Necmeddin 352, 353, 354
Necm Sarrac 120
Nefsü'z-Zekiyye 22, 44, 371, 372
Nesefî, Ebu'l Muîn 74
Nesevî 257, 265, 266, 267, 268, 269
Nevbahtî 14, 28
Nev Müselman 255, 404
Nih 264
Nihâvend 180, 181
Nisabur 164, 370, 387, 393, 400
Nişabur 33, 48, 183, 212, 264
Nizamiye 83, 165, 166, 188, 199, 400
Nizâmülmülk 83, 108, 110, 111, 112, 115, 119, 125, 126, 135, 145, 146, 154, 162, 164, 165, 166, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 190, 191, 194, 197, 357, 387, 391, 396, 397
Nizâmülmülk el-Hasan bin Ali bin İshak et-Tûsî 182
Nizâr 34, 35, 36, 103, 105, 114, 121, 126, 167, 168, 169, 209, 218, 226, 230, 232, 234, 250, 251, 297, 389, 403
Nizârî 10, 34, 36, 38, 62, 63, 66, 70, 103, 104, 105, 106, 114, 117, 129, 134, 149, 150, 161, 168, 169, 171, 172, 184, 202, 203, 205, 206, 208, 209, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 224, 225, 226, 227, 235, 237, 239, 251, 255, 256, 261, 262, 264, 265, 266, 270, 293, 294, 309, 311, 312, 313, 314, 315, 317, 318, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 363, 409
Nizârî İsmailî 319
Nizârî İsmailîler 9
Nizârî İsmailîleri 65, 69, 105, 107, 129, 171, 244
Nizârî İsmâilîleri 172
Nizârîler 36, 63, 105, 106, 134, 150, 162, 168, 169, 171, 192, 194, 202, 204, 206, 209, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 224, 225, 226, 227, 235, 236, 237, 250, 251, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 261, 264, 265, 266, 269, 270, 293, 310, 311, 312, 313, 314, 316, 317, 318, 350, 352, 353, 354

Nizârîlik 218, 355
Nizâriyye 129, 403
Nübüviyye 244
Nûh 59, 60, 66, 373, 377, 385
Nureddin 144, 242, 282
Nureddin Mahmud 219
Nureddin Mahmud Zengî 282
Nureddin Muhammed 250
Nusayrîler 219, 221, 352, 354, 355
Nuseyr 44
Nuseyrî 43
Nusreddin 254
Nuş Tegin Şîrgîr 199
Nuştekin 158

O

Ocak, Ahmet 39, 41, 42, 149, 154, 159, 160, 161, 164, 184
Ocak, Ahmet Yaşar 151, 152
Onat, Hasan 20
On İki İmam 17, 23, 34
Ordu 348
Orhan 143, 266, 267
Orkina Hatun 325
Osman 13, 19, 20, 21, 179, 265, 365
Oval Adası 41
Oyrat 323

Ö

Ögedey 269
Ömer 15, 22, 71, 369
Ömer bin Abdülazîz 369
Ömer bin İbrahim el-Hayyâmî 388
Ömer bin Muhammed el-Uleymî 301
Ömer bin Zerkan 385
Ömer Hayyâm 110, 111, 112, 388
Özaydın, Abdülkerim 118, 119, 189, 197
Öz Beg 257, 258, 260, 266, 269
Özdemir, H. Ahmet 321, 342, 347
Özkaya, Ercüment 65
Öz, Mustafa 44, 47, 50, 70, 130
Öztürk, Mürsel 31, 33

P

Paris 360
Paris, Matthew 269
Patariniler 137
Pers 137
Persler 137
Petros 61
Philip 318
Philippe (VI) 133
Pisa 131
Pişkil Dara 330, 331
Polo, Marco 131, 136, 137, 138, 139, 141, 142, 143
Porsuk 164, 187
Porsukî 305, 306, 307
Porsukoğulları 189, 200

R

Radva 20
Râfizîler 30, 31, 115, 173, 176, 388
Râfizîlik 19, 173
Râfiziyye 14
Râfıza 14, 22
Rahbe 298
Rakka 206, 240, 387
Rakkade 377, 380
Ralph 220
Ramhürmüz 188, 200
Raşid 225
Raşid Billah 226, 227
Râşidüddin Sinan 130, 239, 247, 249, 283
Râşidüddin Sinan bin Selman 283
Râvendî 163, 291, 292
Ravendiyye 22

Raymond (II) 219, 220, 312, 318
Râzî 386, 404
Raziyeddin 352
Raziyeddin Ebu'l-Ma'alî 352
Remle 196
Resamuj 158
Reşîdüddin 110, 114, 181, 236, 296, 320, 342, 345, 346, 350
Rey 33, 47, 48, 108, 109, 112, 115, 116, 120, 121, 125, 127, 155, 157, 164, 166, 187, 225, 258, 265, 299, 308, 344, 358, 388, 392, 404
Richard 248, 249
Rıdvan 168, 202, 203, 204, 205, 215, 217, 298, 299, 300, 310, 311, 317, 318
Rıdvan bin Tâcüddevle 301
Rızvâ 368
Rubruck 270
Rudbar 117, 153, 154, 155, 157, 158, 192, 199, 208, 209, 211, 212, 220, 225, 226, 235, 253, 255, 262, 269, 274, 293, 294, 319, 320, 349
Ruhaniyye 74
Rükneddin 142, 265, 273, 274, 275, 277, 278, 328, 329, 330, 331, 332, 335, 336, 338, 339, 340, 341, 342, 347, 348, 351
Rükneddin Hurşah 275, 277, 328, 342, 344, 345, 346, 404
Rüknüddevle Karin 253
Rum 119, 172, 194, 301, 322, 323, 350, 389
Rumlar 310
Rusafe 219, 242, 283, 352
Rüstem 350
Rüstemdar 334
Ruyan 269
Rüyan 253

S

Saadetkûh 212
Sabbahîler 227
Sabî 208
Sâbiî 41
Sâbiîlik 41
Sadî el-Hadim 217
Sadreddin el-Hüseynî 184
Sadrüddin 343
Sa'düddevle 178
Sa'duddevle Gevherâyin 280
Sa'dülmülk 287
Safevîler 160
Sahibu'-Hımâr 379
Sahne 180, 181, 182
Sa'îd bin Badî 317
Sâid bin Muhammed el-Buhârî 166
Sâig 302
Salâhaddin 246, 247, 282
Salâhaddin Eyyûbî 10, 34, 242, 243, 282, 283, 357
Salih 247
Sâm 59
Samanî 47
Samanîler 127
San'a 375
Sanuto, Marino 144
Saraç, Tahsin 129
Sari 121
Sarimeddin 353
Sarimeddin Mübarek 352
Sarrazen 137
Satif 376
Sâve 178, 190, 290, 293
Sayda 112
Sebe'iyye 14, 19, 21, 22
Seb'iyye 29, 37, 38, 373
Sefad 109
Segnors de Montana 132
Selçukîler 145
Selçuklu 9, 48, 106, 108, 110, 115, 116,

117, 154, 155, 156, 157, 158, 160, 162, 164, 165, 167, 168, 171, 172, 177, 184, 187, 193, 194, 197, 200, 201, 202, 203, 204, 206, 211, 212, 213, 214, 215, 219, 221, 222, 225, 226, 237, 265, 281, 284, 289, 292, 293, 294, 296, 302, 309, 311, 312, 316, 358
Selçuklular 39, 106, 161, 165, 193, 201, 211, 225, 293, 299, 300, 302, 305, 308, 310, 316, 319
Selemiyye 47
Sellâme 369
Selman-ı Farisî 44
Semerkand 279, 326
Semnan 343
Sencer 48, 119, 144, 147, 156, 171, 194, 195, 196, 206, 207, 211, 212, 213, 214, 222, 223, 225, 226, 293, 294, 308, 399, 401
Seneviyye 82, 283
Serahsî 79
Serat 267
Serhad 121
Sermez 185, 197, 400
Sermîn 203, 206, 244, 298, 302
Sertaht 321
Sevim, Ali 205, 281
Seyf bin Ömer 21
Seyfeddin 331
Seyfeddin Aka 327
Seyfeddin Gazî 282
Seyfeddin Iglamış 260
Seyfeddin Muhammed 224
Seyfülmülk 219
Seyfülmülk bin Amrurî 219
Seyyid Alâülmelik Hudâvendzâde 398
Seyyid el-Hamîrî 368
Sibekan 323
Sicilmâse 47, 376, 377
Sicilya 34
Simcûrîler 127
Simnan 329
Sinan 240, 241, 242, 246
Sind 33
Sinn 288
Sistan 155, 213, 221, 253, 264, 265
Sıbt İbnü'l-Cevzî 279, 281
Sokrates 363
Söylemez, Mehmet Mahfuz 29, 62
Sübetay Oğul 323, 326
Sudan 39
Suhn 180
Suhne 182
Sukuncak Noyan 333
Süleyman 369
Süleyman bin Sard 367
Süleyman bin Surâd 76
Süleyman Musulî 130, 145, 147, 149
Süleymanşah 292
Sungur 219
Sur 112, 219, 248, 311
Suriye 34, 36, 40, 42, 43, 44, 103, 112, 114, 120, 121, 126, 129, 130, 131, 144, 147, 150, 167, 168, 172, 201, 202, 203, 204, 206, 209, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 225, 240, 241, 242, 244, 249, 255, 256, 260, 265, 274, 282, 283, 293, 302, 307, 310, 311, 312, 313, 315, 316, 332, 351, 352, 353, 354, 355, 357, 358
Sykes, J.B. 129

Ş

Şâfiî 101, 159, 166, 173, 192, 255, 286, 392, 400
Şahdiz 193, 284, 285, 287, 289, 320, 329, 344, 400, 401
Şah Gazi 225

Şah Gazi Rüstem (II) 225, 253
Şa'bî 368
Şahrûd 117, 153, 158, 278
Şalabana 33
Şam 33, 40, 47, 60, 105, 107, 112, 132, 145, 202, 203, 204, 205, 215, 216, 217, 218, 283, 310, 317, 318, 351, 357, 367, 368, 371, 386, 389
Şankıti 310, 311, 312, 315, 316, 318
Şankıti, Muhammed bin el-Muhtar eş-Şankıti 309, 310
Şehinşah 328, 330, 331, 343
Şehristanî 44, 48, 50, 52, 54, 57, 107, 213
Şehriyarkûh 115, 121
Şekkiyye 74
Şemseddin 264, 265, 270, 348, 352, 353, 354
Şemşeddin Kürt 321
Şemsülmülk Osman 179
Şemsülmülk Tekin bin Tamgaç 279
Şemsülmülûk 300
Şem'un es-Safâ 61
Şemunu's-Safâ 59
Şerafeddin Muhammed 157
Şerefşah 146
Şerefşah-ı Caferî 389
Şerefülmülk 143, 266, 267, 268
Şerif 215
Şeşen, Ramazan 283, 284
Şeyh Sa'dî 396
Şeyhu'l-Cebel 147, 148, 402
Şeyhu'l-Cebel 9, 27, 148, 313, 314, 342
Şeyzer 206, 219, 302
Şîa 10, 13, 14, 15, 16, 17, 22, 23, 30, 32, 73, 120, 368, 371
Şiranşah 330
Şirkûh 275
Şirvanşah 344
Şihâbeddin 254, 264
Şihâbeddin bin Harb 265
Şihâbeddin el-Hârîmî 284
Şît 59, 60
Şütürhan 117

T

Taberî 21
Taberistan 116, 119, 145, 293, 398, 400
Tabes 154, 188, 195, 196, 287, 288
Tabeş 126
Taceddin Ebu'l-Fütûh 313
Tacik 326, 331, 348
Tâcüddevle Tutuş 298, 299
Tâcülmülk 179, 180, 181
Tâcülmülk Ebu'l-Ganâim 178, 179, 182
Taftazanî 74
Tâherût 377
Tâherûtî 393
Tahran 160, 388
Talekan 155, 334
Tâlibî 371
Tâliboğulları 44
Talikan 48, 157, 212
Ta'lîmiyye 37, 38, 51, 373
Tamgay 333
Tanbûr 400
Tancréd 204, 302
Tan, Muzaffer 37, 38, 60, 104, 105, 107, 108, 256, 257
Tapınakçılar 220, 313
Tapınak Şövalyeleri 220, 314
Tarum 265, 320, 348
Tarz 121, 212
Tatarlar 142, 360
Tayir 332
Tayyib 167
Tayyibî İsmailîliği 38
Tebriz 225
Tegüder Oğul 323, 328

Tekiş 119, 254
Teküder Oğul 343
Tell es-Sultan 282
Temurdoğan 212
Terem 320
Terken 179
Terken Hatun 179, 180, 181, 191, 194, 196
Tevekkül Bahadır 343
Tevrat 67, 72, 233
Tevvâbûn 20
Tibne 376
Tiflis 225
Tikrit 157, 188, 198
Tîrânşâh 189
Tîrânşâh bin Tûranşâh bin Kavurt 189
Tire 310
Tirmiz 398
Tirşîz 320
Trablus 201, 220, 242, 318, 376, 379
Tudela 242
Tuğrul 164, 214, 292, 293, 387
Tuğtekin 204, 216, 217, 310, 311
Tülücü, Süleyman 112, 129, 130, 147, 149
Tûn 127, 137, 154, 220, 320, 327
Tunbûr 128
Tunukain 136
Turanşah bin Kavurt 189
Turaysis 212, 226
Türbe-i Nizâm 180
Türk 10, 106, 127, 150, 157, 161, 167, 173, 175, 216, 218, 280, 303, 310, 317, 326, 331, 348, 358, 387, 413
Türkân Hatun 399
Türkistan 261, 323
Türkiye 358
Türkler 160, 167, 174, 175, 189, 202, 203, 310, 333
Türkmen 191, 275, 296
Türkmenler 201, 295, 296, 310
Tûs 32, 108, 321, 327, 342, 343
Tutar 325, 334
Tutar Oğul 323
Tutuş 168, 201, 298, 399

U

Ubeydiyye Benî Ubeyd 373
Ubeydullah 34, 47, 78, 376
Ubeydullah bin Ali el-Hatıbî 166
Ubeydullah el-Mehdî 77, 377
Uleyka 242, 283, 352, 354
Ulu Cami 203, 205, 303
Uludağ, Süleyman 74
Ulug Ef 325
Urayd 31
Urfalı Mateos 281
Ustu 328
Ustünâvend 127, 156
Ustundar 334

Ü

Ümeyye 22
Ümit, Mehmet 29, 62
Ümmü Hânî 369
Üner 128, 187, 196
Üstuvand 199

V

Vadi et-Teym 216, 220
Vâsıt 197, 239
Velîd (I) 369
Velîd (II) 369
Vesnemkûh 127
Vichier, Reginald de 313
Villani, Giovanni 131

W

Watt, Montgomary 22
William 219, 270, 310, 313
Winchester 360

Y

Yahudi 178
Yahudiler 349, 356
Yahyâ 369, 372, 382
Yahyâ bin Mehdî 382
Yakub bin Kilis 381
Yâkutî 164, 179
Yaran, Cafer Sadık 361, 362, 363, 364
Yarankuş 221
Yaşmut 325
Yecüc ve Mecüc 333
Yelberdi 180
Yemâme 383, 396
Yemen 33, 34, 47, 108, 109, 120, 162, 167, 218, 352, 374, 381, 382
Yemineddin 264
Yeni-Eflâtuncu 33, 43
Yeni Müslüman 259
Yezd 115, 121, 198, 331, 334
Yezîd 29, 367
Yezîd bin Muhalleb 331
Yezîd (II) 369
Yezîd (III) 369
Yinaltekin 265
Yıldız 137
Yunan 29, 131, 380
Yuşa 59
Yusuf 80, 280, 281
Yusuf bin Firuz 217
Yusuf Neccâr 70

Z

Zab 371
Zagros 157, 221, 265, 293
Zâhir 312
Zâhir Billah 35
Zahir, İhsan İlahi 81
Zâhir li-İ'zâz Dinillah 387
Zâhir li-İ'zâz Dinillah 381
Zahirüddin 343
Zâve 327, 342
Zebihullah İsmail bin Halilullah İbrahim 233
Zebur 72
Zekîre 384, 385
Zemzem Kuyusu 383
Zenc 45
Zencan 258, 260
Zendeka 392
Zengî 243, 247, 248, 302, 386
Zengî bin Aksungur 219
Zengîler 242
Zerdüşt 45, 153
Zevzen 127, 154, 254
Zeyd 209, 369
Zeydân 118
Zeyd bin Ali 15, 30, 369
Zeyd bin Erkam 15
Zeydî 116, 214
Zeyd İbn Ali 369
Zeydîler 221
Zeyneb 385
Zeynelâbidîn 61, 369
Zirkûh 320
Ziyâd 370
Ziyâdetullah 376
Ziyâdetullah-ı Sâlis 375
Ziyâeddin-i Hakan 391
Zübeyde 179, 187
Zuvara 155